

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE HEDİYE VE
HEDİYELEŞME
(PADİŞAHLARA SUNULAN VE PADİŞAHLARIN VERDİĞİ
HEDİYELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA)**

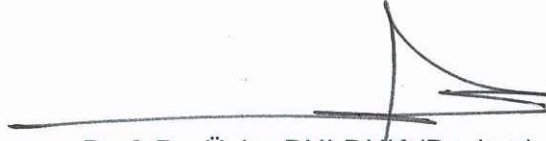
**Hazırlayan
Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ**

Ankara 2012

ONAY

Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ tarafından hazırlanan "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)" başlıklı bu çalışma, 08/10/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

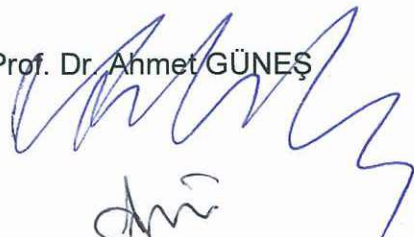
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Başkan)

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

ÖNSÖZ

Bu çalışmada XVII. yüzyılda Osmanlı padişahlarına takdim edilen hediyeler (pîşkeş u hedâyâ) ile padişahların diğer hükümdarlara, elçilere ve maiyetinde bulunan görevlilere verdiği hediyelerin (ihسانlar ve inâmlar) mahiyeti, türü, kıymeti, verilme sebebi; kimlere hangi tür hediyeler verildiği ve kimlerden hangi tür hediyelerin kabul edildiği, devlet yönetiminde hediyein yeri ve önemi, hediyeleşmenin hangi amaçlarla gerçekleştiği ve işlevleri çerçevesinde, ilgili dönemde Osmanlı Devleti'nde hediyein ve hediyeleşmenin ne anlama geldiği incelenmektedir. Osmanlı bürokratlarının birbirleri arasında gerçekleşen hediyeleşmeler ile tımar ve görev tevcihleri bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında hediyein anlamı, hediye kültürü konusunda antropoloji, sosyoloji gibi farklı bilim dalları tarafından ortaya konulan esaslar, Orhun Abideleri, Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Kağan Destanı gibi eserlerde hediye kültürüne dair örnekler, Hunlardan itibaren Türk devletleri ve Türk-İslâm devletlerinde ayrıca Çin ve Bizans gibi farklı kültürlerde hükümdarların verdiği ve kabul ettiği hediyelere dair örnekler ele alınmıştır. Bu bölümde siyasî kültürde hediyeleşme etkinliğinin Osmanlılara gelinceye kadar Türk devlet geleneğinin yanısıra Orta Doğu devlet geleneğinin şekillendirdiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Daha sonra kuruluşta XVII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde hediyeleşmenin ne şekilde geliştiği örneklerle açıklanmış, XVII. yüzyılın hemen öncesindeki bazı uygulamalar ile devlet içerisindeki çözülmenin bu yüzyıldaki hediye trafiğinin artmasındaki en önemli faktörler olduğuna dikkat çekilmiştir.

Birinci bölümde, ilgili dönemde teşrifât kaidelerinin yerleşmesi ve merasimlerin artmasına paralel olarak hediyeleşmenin kayıt, kural ve kaideleri olan bir yapıya büründüğü göz önüne alınmış; padişahlar tarafından hangi vesilelerle ne tür hediyeler alınıp verildiğinin tasnifi ve tespiti de

merasimler çerçevesinde yapılmıştır. Buna göre hediyeleşme, devlet işlerine ait törenlerde, dinî törenlerde, hareme ait törenlerde ve diğer vesilelerle olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir. Bu bölümde hediyeler genel olarak yüksek devlet ricâli ile patriklikler, tâbi devletler, esnaflar, sanatkârlar ve saray halkının verdiği ve bunlara verilen hediyeleri kapsamaktadır.

İkinci bölümde diplomatik hediyeler ele alınmıştır. Bu suretle Osmanlı Devleti ile münasebetleri oranında Osmanlılara hediye gönderen ve Osmanlıların hediye gönderdiği ülkeler ayrı ayrı incelenerek hediyeler tespit edilmiştir. Bazı diplomatik hediyeler, cülûs ve huzura kabulle ilgili olduğundan, bu konuya ilk bölümde ayrıca yer verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki hediyeleşmenin politik yönüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise sözü edilen hediyeleşmenin amaç ve işlevleri üç ana başlıkta değerlendirilerek, hediye ve hediyeleşmenin ne anlama geldiği izah edilmeye çalışılmıştır.

Başta, bu konuyu çalışmayı öneren ve araştırma sürecinin her aşamasında desteklerini gördüğüm, çalışmayı büyük bir titizlikle inceleyen ve öneriler sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ'e, çalışmayı okuyarak ifade ve imlâ yönünden eksiklik ve hataların mümkün olduğunca giderilmesine katkıda bulunan Dr. Öznur ÖZDARICI'ya; çalışma sırasında her türlü desteği veren Gazi Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi Tarih bölümlerindeki hocalarıma ve aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
KAYNAKLARA VE ARAŞTIRMALARA DAİR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I.HEDİYE KÜLTÜRÜ.....	1
II. OSMANLILARA GELİNCEYE KADAR TÜRK DEVLETLERİNDE HEDİYELEŞME GELENEĞİ.....	13
III. KURULUŞTAN XVII. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE HEDİYE VE HEDİYELEŞME.....	30

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE HEDİYELEŞME

I. DEVLET İŞLERİNE AİT TÖRENLERDE HEDİYELEŞME.....	47
A. Cülûslarda Hediyeleşme.....	47
1. Cülûs Pîşkeşi.....	47
2. Cülûs Bahşîşi (Cülûs İnâmı).....	51
B. Cenazelerde Hediyeleşme.....	55
C. Valide Alayında Hediyeleşme.....	56
D. Kılıç Kuşanma Merasiminde Hediyeleşme.....	57
E. Elçi Kabulü ve Ulufe İhrâcında Hediyeleşme.....	58
F. Askerî Seferlerde Hediyeleşme.....	66
G. Çayır ve Kuru-yı Hümayûn Mahsûlü Sunumunda Hediyeleşme.....	75
H. Otluk Ambarı Dolduğunda Hediyeleşme.....	76
İ. Bahçe Mahsûlü Sunumunda Hediyeleşme.....	79
J. Çeşitli Donanmalarda Hediyeleşme.....	82

K. Tayinlerde, İbkalarda ve Azillerde Hediyeleşme.....	82
L. Hazine (Vergi) İrsalinde Hediyeleşme.....	97
1. Merkeze Bağlı Eyaletler.....	98
a. Şam	98
b. Mısır.....	99
c. Garp Ocakları (Trablusgarp, Cezayir ve Tunus).....	103
2. İmtiyazlı Eyaletler.....	105
a. Eflak ve Boğdan.....	105
b. Erdel.....	107
c. Dubrovnik.....	109
d. Meliklikler.....	111
II. DİNÎ TÖRENLERDE HEDİYELEŞME.....	113
A. Cuma Selamlığında ve Türbeler Ziyaretinde Hediyeleşme.....	113
B. Hırka-i Saadet Ziyaretinde Hediyeleşme.....	114
C. Surre-i Hümayûn İhrâcında ve Hac Dönüşünde Hediyeleşme.....	116
D. Kutsal Gecelerde Hediyeleşme.....	120
1. Regaib Kandili'nde Hediyelşme.....	120
2. Kadir Gecesi'nde Hediyeleşme.....	121
3. Mevlid Kandili'nde Hediyeleşme.....	123
E. Bayramlarda Hediyeleşme.....	125
F. Kur'ân-ı Kerim Hatim Töreninde Hediyeleşme.....	138
III. HAREME AİT TÖRENLERDE HEDİYELEŞME.....	139
A. Şehzâde ve Sultan Doğumlarında Hediyeleşme.....	139
B. Bed-i Besmele Merasiminde Hediyeleşme.....	143
C. Göç-i Hümayûn ve Biniş-i Hümayûn'da Hediyeleşme.....	144
D. Halvetlerde Hediyeleşme.....	147
E. Düğünlerde Hediyeleşme.....	149
1. Evlenme.....	149

2. Sünnet.....	154
IV. DİĞER HEDİYELEŞME VESİLELERİ.....	162
A. Nevruzda Hediyeleşme.....	162
B. Nisan Yağmuru ve Buhur Suyu Sunumunda Hediyeleşme.....	167
C. Av Seferlerinde Hediyeleşme.....	168
D. Ziyafetlerde Hediyeleşme.....	172
E. Ziyaretlerde Hediyeleşme.....	176
F. Karşılamalarda Hediyeleşme.....	176
G. Hasta Ziyaretlerinde Hediyeleşme	178

İKİNCİ BÖLÜM DİPLOMATİK HEDİYELER

I. OSMANLI-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER.....	188
II. OSMANLI-HOLLANDA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER.....	191
III. OSMANLI-FRANSA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER.....	193
IV. OSMANLI-VENEDİK İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER.....	198
V. OSMANLI-RUSYA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER	200
VI. OSMANLI-POLONYA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER	202
VII. OSMANLI-AVUSTURYA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER.....	205
VIII. OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER	221
IX. OSMANLI-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER	228

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HEDİYELEŞMENİN AMAÇ VE İŞLEVLERİ

I. HÂKİMİYETİ TESİS İLE İLGİLİ İŞLEVLER.....	234
A. Sadakat Sembolü Olarak Hediye.....	234
B. Meşruiyet Aracı Olarak Hediye.....	241
C. Güç Gösterisi Olarak Hediye.....	248
II. İKTİSADÎ İŞLEVLER.....	257

A. Gelir-Gider Kalemi Olarak Hediye.....	257
B. Vergi Olarak Hediye.....	274
III. DİĞER İŞLEVLER.....	280
A. Barış Aracı Olarak Hediye.....	280
B. Tehdit Unsuru Olarak Hediye.....	284
C. Rüşvet Aracı Olarak Hediye.....	286
SONUÇ.....	291
KAYNAKÇA.....	301
EKLER.....	329
EK I. HEDİYELER SÖZLÜĞÜ.....	329
TÜRKÇE ÖZET.....	351
İNGİLİZCE ÖZET.....	352

KISALTMALAR

A.TŞF	Sadaret Defterleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.S	Cevdet Saray Tasnifi
çev.	Çeviren
D	Defter
D. BŞM. MTE	Başmuhasebe Kalemi, Mahtbah-ı Amire Defterleri
D.BŞM	Başmuhasebe Kalemi Defterleri
D.TŞF	Teşrifat Kalemi Belgeleri
D.VRS	Varidât-ı Şıkk-ı Sanî Kalemi Belgeleri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E	Evrak
ed.	Editör
H.	Hicrî
hzl.	Hazırlayan
İE.HAT	İbnülemin Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Belgeleri
İE.SM	İbnülemin Saray Mesalihi Tasnifi Belgeleri
KK	Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi

s.	sayfa
sad.	Sadeleştiren
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
tsz.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
vs.	ve sair
Yay.	Yayınları

HİCRÎ AYLAR VE KISALTMALAR

M	Muharrem
S	Safer
Ra	Rebiülevvel
R	Rebiülahir
Ca	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelahir
B	Recep
Ş	Şaban
N	Ramazan
L	Şevval
Za	Zilkâde
Z	Zilhicce

KAYNAKLARA VE ARAŞTIRMALARA DAİR

Arşiv Belgeleri

Osmanlı arşivleri hediyeler konusunda oldukça zengindir. Hediye konusunda kayıtların çeşitliliği bu durumun önemli göstergelerinden biridir. Çalışmamızda kullanılan arşivler Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve özellikle Topkapı Sarayı Arşivi'dir. Konuyla ilgili belgelere daha çok XVI. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanmakta ve belgeler XVII. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanmaktadır. Dolayısıyla incelenen döneme ait arşiv belgesi bakımından Topkapı Sarayı Arşivi'nin pek çok bilgiyi sağladığını söylemek mümkündür. Çalışmada esas alınan defterler, adı geçen arşivde hediyeler konusunda en teferruatlı bilgileri içeren İç Hazine defterleridir. Padişah hazinesi olan İç Hazine'ye çeşitli yollarla giren eşyaların kaydedildiği bu defterlere, 1680'den önceki tarihlerde rastlanmazken Ahmet Tabakoğlu'nun belirttiğine göre 1680 yılında İç Hazine'de bir yolsuzluk görülerek 1675-80 hesapları gözden geçirilmiş ve bu arada mevcut olan nakit para, mücevherler, altın ve gümüş kaplar vb. eşyaların dökümü çıkarılmış, hazineye satın alma, muhalledât, hediye, pîşkeş, vb. yoluyla giren değerli eşyalar için hususî defterler tutulmaya başlanmıştır.¹ Ayrıca İç Hazine'ye nakit olarak giren çıkan meblağları kaydetmek üzere, gelir için altın ve gümüş paralara göre ayrı ayrı defter ve giderler için buna denk olarak iki defter daha tutulmuş; giriş tarihiyle gelirler, bu arada pîşkeşler ve çıkış tarihiyle giderler, inâmlar ve ihsanlar günü gününe tutulmaya başlanmıştır. Bu serideki kayıtlar II. Süleyman'ın tahta çıkışına kadar devam ettirilmiştir (1687). İç Hazine'nin bundan sonraki kayıt dönemlerini yansıtan belgeler 1695-1707 ile 1707-1714 arasını kapsamaktadır.

¹ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 37-38.

Bunlardan “*D, 14*” numaralı defterde, Eylül 1680 - Ağustos 1687’ye kadar kadar sadrazamlar, defterdar ve sadaret kaimmakamları, musahib paşalar, yeniçeri ağaları, valiler, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Erdel kralı, kaptan paşa ve saire tarafından bayramlarda, nevruzlarda, bazı ziyafetlerde vb. hediye olarak takdim edilen eşyalar ile yaptırılan veya satın alınan eşya vesaire hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Bu defterin devamı niteliğinde olan ve Kasım 1687-Mayıs 1695 tarihlerini kapsayan “*D, 22*” numaralı defterin ise önceki deftere göre daha ayrıntılı tutulduğu, dolayısıyla daha zengin içeriğe sahip olduğu görülmektedir. II. Süleyman ve II. Ahmet zamanında padişahlar ve hazine için satın alınan eşya, Has Oda Hazinesi’nden padişah için ayrılıp alınan eşya, Mısır valilerinin Cîb-i Hümayûn akçeleri, valilerin ve Eflak-Boğdan voyvodalarının, vüzerâ, defterdar, yeniçeri ağası ve sairenin mutad hediyeleri, darüssaade ve bâbüssaade ağaları ile Mekke emiri, Cezayir ocağı, Fransız ve İngiliz elçilerinin hediyeleri, mazul vezirlerin eşyasından seçilenler, vefat eden vezir ve ricâlin muhallefâtı gibi kayıtları içermektedir. Birbirinin devamı niteliğindeki defterlerin bir diğeri ise “*D, nr. 15*” tir. Bu defter de ayrıntılı bir şekilde tutulmuş olup, hediye kalemlerinin üzerine sonradan yazılan açıklamalarla hazineden çıkış sebepleri belirtilmiştir. Kayıtların Mayıs 1695 tarihinde tutulmaya başlanmasından “*D, nr. 22*” nin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Bu defterler, hediye edilen eşyanın rengi, boyutu, içerdiği mücevherler, yapıldığı malzeme, kullanılan teknik, desen gibi özelliklerini vermesi; ayrıca hediye kaleminin üzerine ilgili eşyanın hazinede mevcut olup olmadığı, nerelere sarf edildiği ya da hangi kişilere inâm ya da ihsan edildiği gibi bilgileri içermesi ve yer yer İç Hazine’nin alt birimleri arasındaki giriş ve çıkışları da ihtiva etmesi bakımından yegâne kaynaklardır. Ancak bu defterlere kumaş, kürk, sorguç, hançer, kılıç, kuşak, saat, ayna, iskemle, kitap, küpe, bilezik, çeşitli mücevherler, altın ve gümüş kaplar, amber, misk vb. eşyalar gelir olarak kaydedildiği için, padişaha sunulan gulâm, cariyeler, çiçek ve meyve gibi hediyeler ile at ve at takımlarının kaydı bu defterlerde bulunmamaktadır.

Padişahların verdiği hediyeler ve bunlara dair masraflarla ilgili kayıtların başında ise Harc-ı Hassa ve Cîb-i Hümayûn defterleri gelmektedir. “D, 13” ve “D, 29” numaralı defterler, Cîb-i Hümayûn altın ve akçe irâd defterleri olup defterlerde bunların sarf edildiği yerlerle ilgili bilgiler de vardır. Bu defterlerin ilkinde altın, ikincisine ise akçe gelirleri kaydedilmiştir. Bunlar mukataat, irsaliye, muhallefât, caize, tuğ akçeleri, zimmet akçeleri, mahsûlât, nakdî hediyeler, rikâbiye, ıydiye, Mısır valilerinin Cîb-i Hümayûn akçesi ve elçilerin nakdî hediyeleri gibi gelirlere oluşmaktadır. Padişahın özel harcamalarının kaydedildiği Harc-ı Hassa defterlerinde ise kimlere hangi eşyalardan ihsan edildiği tek tek ve gün gün belirtilmiştir. “D, nr. 1108”, “D nr. 1110” ve “D nr. 1057” bu tür defterlerdendir. Cîb-i Hümayûn ve Harc-ı Hassa’dan yapılan masrafların gün gün kaydedildiği bu defterlerde haseki sultan ve silahdarın aylıkları, binişlerde güreşen pehlivanlara, kan aldıkları kadın efendilere verilen ihsanlar, arife inâmları, saray halkına mutad üzere verilen bayram inâmları, padişahın gittiği yerlerde çeşitli kimselere verilen ihsanlar ve acemilik inâmları gibi bilgilere rastlamak mümkündür.

Padişahların verdiği hediyeleri yansıtan, XVII. yüzyılın ortalarına ait “D, 2013” numaralı defter ise (1652/1653) çeşitli zamanlarda saray halkına İç Hazineden verilmesi kanun olan inâmların sureti niteliğindedir. Bâbüssaade ağası, kilercibaşı, rikabdâr ağa, çukadar ağa, cüceler, padişah imam ve hocaları vb. görevlilere yapılan inâmlar, cülûs hediyesi olarak dağıtılan paralar, valide ve haseki sultanlara, şehzadelere ve taşrada olan sultanlara Ramazan Bayramı’nda verilen nakdî hediyeler, kürk ve kaftanların kimlere ne miktarda verileceği “*verilegelen inâm-ı hümayûn suretidir*”, “*kanun-ı kadim üzere acemilik inâmıdır*”, “*üslûb-ı sabık üzere*” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Bu yönüyle önemli günlerde saray halkına dağıtılması gereken hediyeleri birarada gösteren önemli bir defterdir. “D, nr. 1995” ise Ağustos 1648’den başlayıp Aralık 1675’e kadarki zaman aralığında, merasimler nedeniyle üst düzey devlet ricâline; padişaha pîşkeş, irsaliye, Cîb-i Hümayûn akçesi vb.

getiren görevlilere, tayinlerde, haber getirenlere, yararlık gösterenlere giydirilen hil'atlerin kaydını içermektedir.

Bir diğer grupta ise Istabl-ı Amire Raht Hazinesi defterleri gelmektedir. Bayramlarda, nevruzlarda, ziyafetlerde, av seferlerinde vb. padişahlara sadrazam, valide sultan, darüssaade ağası, valide sultan kethüdâsı, yeniçeri ağası, gibi kişiler tarafından hediye edilen altınlı ve gümüşlü başlıklar, üzengiler, eyer örtüleri gibi süslü at takımları ile bazı silahların kaydedildiği bu defterlerin Enderun Hazinesi defterlerine göre daha erken (XVII. yüzyılın başlarından ortalarından itibaren) ve daha düzenli bir şekilde tutulduğu görülmektedir. Bu defterlere, pîşkeşin kimden, hangi vesileyle geldiği ve tarihi “*an pîşkeş-i İbşir Mustafa Paşa Mir-i Mirân-ı Şam der ıyd-ı şerif el-vâkî fî 25 N sene 1059*” şeklinde belirtildikten sonra tek tek süslü eyer takımları üzerlerindeki her bir yakut ve zümrüt taş en ince ayrıntısına kadar kaydedilmiştir. Bu defterlerde de zaman zaman hediye edilmek üzere ya da bozulup yeniden yapılması gibi nedenlerle raht hazinesinden çıkarılan eşyalar, hediye kalemlerinin üzerlerine düşülen notlarla açıklanmıştır. “*D, nr. 135*” ile başlayan ve seri halinde olan defterlerin sonuncusu “*D, nr. 150*” olmak üzere toplam on altı adet defterdir. Farklı numaralarla kodlanmış “*D, 1114*”, “*D, 3472*” ve “*D, 9108*” numaralı defterler de bu tür defterlerdendir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde gelen giden hediyelerle ilgili XVII. yüzyıla ve daha sonraki dönemlere ait pek çok başka defter bulunmaktadır. Bunlar çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin, bayramlarda saray halkından kimselere aşçılara ve helvacılara verilen inâmlar, ya da ehl-i hirefin bayramlarda padişaha verdiği hediyeler ve bunların karşılığında padişahant aldıkları hediyeler, sünnet düğünlerinde padişaha sunulan hediyeler gibi çeşitlilik arz etmektedir. 1582'de ve 1675'te gerçekleştirilen şehzade sünnet düğünlerinde padişaha ve şehzadelere dört bir taraftan gelen hediyelerin listesinin yapıldığı “*D, 154*” ve “*D, 9614*” numaralı defterler ise düğün için kimlerden hangi türde hediyeler sunulduğunu toplu olarak göstermesi, aralarında yaklaşık bir asırlık zaman bulunan iki sünnet düğünündeki hediyelerin durumu hakkında bilgi edinilebilmesi ve mukayese yapmaya

imkân sağlaması bakımından önemli iki defterdir. “*D, 7857*” numaralı defter ise 1675 sünnet düğününde hediyelerin hazineye girdikten sonra sarf edildiği yerler, dolayısıyla yeniden dağıtım hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Diğer taraftan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Başmuhasebe Kalemi evrakı (D.BŞM) içerisinde pîşkeşlerle ilgili bazı defterlere rastlanmaktadır. Ancak sayıca fazla değildir. Buna mukabil, XVII. yüzyıldan itibaren, askerî seferlerde askerlere dağıtılan bahşişler, merasimler nedeniyle çeşitli kimselere giydirilen hil’atler ve verilen inâmlar için yapılan masraflar, satın alınan eşyaların değeri gibi bilgilerin bulunabileceği pek çok defter mevcuttur. 1661/1162 tarihli “*D.BŞM, 221*” numaralı defter pîşkeşlerin padişahтан başka kimlere verildiğini göstermesi bakımından farklılık göstermektedir. Zirâ bu tür belgelere incelenen dönem içerisinde, diğer belgelere göre daha az rastlanmaktadır.

Merâsim sırasını, kabul günü ve saatlerini gösteren teşrifât defterlerinden Teşrifâtçılık Kalemi’nde tutulmuş ve Kamil Kepeci tasnifinde 665 numaralı defter, 1568-1583 tarihli ve pîşkeş çekilmek üzere Hazine-i Amire’den satın alınan kumaşlar ile pîşkeş dolayısıyla hazineye giren gelirler için tutulan bir defterdir. Defter, pîşkeş çekmek için hazineye borçlananların sonradan yaptıkları ödemelere de yer vermesi bakımından kayda değerdir. Kamil Kepeci tasnifinde merasimlerle ilgisinden dolayı, Divân-ı Hümayûn’da elçilerin getirdikleri pîşkeşler ve onlara giydirilen hil’atler, tevcihlerde, etek öpme merasimlerinde, bayramlarda vb. giydirilen hil’atler gibi kayıtlar yine XVII. yüzyıldan itibaren yoğunlaşmaktadır. 1637 tarihli “*KK, 667*” ve “*KK, 668*” numaralı defterlerde yabancı hükümdarların elçilerinin getirdikleri pîşkeş kayıtları ile birlikte, her yıl Osmanlı Devleti’ne belirli bir miktar vergi ödemekle yükümlü olan devletlerin elçileri vasıtasıyla gönderdikleri nakitler de yer almıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafından gönderilen elçilerin götürecekleri hediye kayıtlarına da rastlanmaktadır. Ancak bunlar, düzenli olarak tutulmuş olmayıp; çeşitli sebeplerle duyulan ihtiyaç üzerine yapılmış kayıtlar olması dolayısıyla azdır. Mesela XVII. yüzyılın sonlarına ait “*KK, 686*” numaralı defterde İran’a ve Avusturya’ya gönderilen hediyelerin kaydına

rastlanmaktadır. Teşrifât merasimi kayıt defterlerinden 1644 tarihli, 345 numaralı Sadaret Defterinde de hediyelerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır.

Maliyeden Müdevver Defterler serisi içerisinde merasimler nedeniyle satın alınan hil'atlerin pahası, giydirilen hil'atler, bazı elçilerin getirdiği hediyeler, seferlerde askerlere verilen bahşişler gibi kayıtlara rastlanmaktadır. Mesela "MAD, 18493" numaralı 1698-1699 tarihli defter, "elçiler defteri" olarak isimlendirilmiştir. 1698'de Safevîlere ve Avusturya'ya gönderilen hediyeler ve elçi maiyetine verilen atlar ve çeşitli eşyalar, harcırahlar gibi bilgileri içermektedir. 1695 tarihli "MAD, 4174" numaralı defter, Lipova Kalesi muharebesinde yaralananlarla, "dil" (esir) ve "kelle" (baş) getirenlerin isimleri, Halil Ağa tarafından dağıtılan bahşiş ve inâmların cins ve miktarını içeren "bahşiş ve inâm defteri" dir.

Osmanlı Devleti'nde önemli konumlardaki devlet ricâlinin gelir ve giderlerine ait defterlerin tutulduğu bilinmektedir. Paşalara gelen hediyelerin gelir ve gider olarak kaydedildiği defterlerden Topkapı Sarayı Arşivi'nde 1636 tarihli "D, 525" numaralı defterde nüfuzlu bir şahsa göçlerde gelen hediyeler ve bunların gider olarak nerelerde kullanıldığı (hediye, inâm vb.) bilgilerine ulaşılabilmektedir. "D, nr. 2014" de 1639/1640 tarihli benzer bir defterdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "MAD nr. 14724" ise 1640-1670 yıllarını ihtiva etmektedir. Defterde vali olduğu anlaşılan bir paşaya gelen eşyaların türü, adedi ve gönderen ile getiren kimselerin isimleri ve bazı muhallefât ve metrûkât eşyası da dâhil müfredatını ihtiva etmektedir. Başmuhasebe Kalemi evrakları içerisinde de bu tür defterlere rastlanmaktadır. "D.BŞM 18/A" nolu defter XVI. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olup yüksek rütbeli bir paşaya Musul Beylerbeyi, Tebriz Hacegâni, Trabzon müftüsü, Beyrut nazırı gibi şahıslardan gönderilip gelir olarak kaydedilen pîşkeş eşyalarını ihtiva etmektedir. Pîşkeşler gün ve tarihin ardından "el-irâd" ve gönderen kişi "an pîşkeş-i Müfti-i Trabzon" gibi başlıklarla verilmiştir. Bu defterler yüksek devlet ricâline sunulan hediyelerin neler olduğunun ve nasıl kullanıldığının anlaşılması bakımından önemlidir.

Müteferrik Belgeler

Gerek Topkapı Sarayı Arşivi'nde gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde müteferrik olarak bazı belgelerden istifade edilmiştir. Bunlardan Topkapı Sarayı Arşivi'nde E koduyla numaralandırılmış belgelerden “E, nr. 5242”, “E, nr. 5891”, “E, nr. 7107”, “E, nr. 7108”, “E nr. 11976/1-14” ve “E nr. 8206/1-2” yabancı hükümdar ve elçiler ile Rum Patriği, Osmanlı Devleti'ne bağlı Eflak-Boğdan voyvodaları, Dubrovnik elçisi tarafından padişahlara gönderilen hediyelerin listelerini ve Erdel voyvodasının itaatini bildiren mektupları ihtiva etmektedir. Bu belgelerin bazılarında tarih olmayıp, arşiv yetkililerince XVI. ve XVIII. yüzyıllara tarihlenmiştir. Tarih aralığı çok geniş olmakla birlikte, çeşitli devletlerin hediyelerini birarada bulmak mümkündür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İbnülemin (Saray Mesâlihi, HAT), Cevdet (Saray) ve Ali Emirî tasniflerinde bulunan belgelerden yararlanılmıştır. Bunlardan bazılarında Has Ahur'a pîşkeş gelen atların kaydına rastlanmaktadır. Bu belgelerde atların özellikleri, kimden, nerede ve ne zaman geldiği gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Atların “*yağız, kır, al, alaca, doru, yorga, bargir, burnu ince, kulağı kesik, saçları kızıl, gözleri dağlı, ayakları beyaz*” gibi özelliklerinin belirtildiği görülmektedir.

Bu tasnifteki belgeler çeşitlilik arz etmekte olup, bunlardan Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait, Ali Emirî tasnifi “*I. Süleyman, nr. 258*” de kayıtlı 1556 tarihli inâmat defteri parçası olarak adlandırılan defterde hazineye giren gelir ve yapılan harcamalar gün gün tutulmuştur. Hazine-i Amire'ye pîşkeş gelen eşyalar da kayıtlıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde de bu tür defterler bulunmaktadır.

Kaynak Eserler

Osmanlı kronikleri ve vekayinâmeler, yazıldıkları dönemden önceki dönemler ve özellikle de yazıldığı dönemle ilgili olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler içeren metinlerdir. Bunlardan Âşık Paşazâde Tarihi, Neşrî Tarihi, Oruç

Bey Tarihi ve Ruhî Tarihi gibi kroniklerde Osman Gazi'den itibaren padişahlar tarafından alınıp verilen hediyelerle ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Bu tür eserlerde yazarının bulunduğu konum, etkilendiği çevre, eseri yazma nedeni vb. faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela Âşık Paşazâde Tarihi'nde bazı hediyelerin bir meşrulaştırma aracı olarak ele alındığı görülür. Gerek bunlarda gerekse daha sonraki dönem kroniklerinde ve vekayinâmelerinde geleneksel hediyelerin alınıp verilmesiyle ilgili pek çok kayda rastlanması bakımından bu eserler, hediye konusunda zenginlik teşkil eder. Bu eserlerde padişahların en çok hil'at hediye ettiği görülür. Padişahlara devlet ricâli tarafından verilen hediyeler ise genellikle "*pîşkeş u hedâyâ*" olarak ifade edilmektedir. İncelenen dönemin hemen öncesinde pîşkeşin rüşvet ile yan yana ifade edildiği ve eleştirilere konu olduğu kroniklerin başında Selanikî Mustafa Efendinin "*Tarih-i Selanikî*" adlı eseri gelir. Eserde tayin pîşkeşlerindeki meblağların büyüklüğü ve makamların, pîşkeşi üstün gelene verilmesi gibi hususların şiddetle eleştirildiği ve bu şekilde tayin yapılan makamların çoğunlukla beylerbeyliği, kadılık, eyalet defterdarlıkları ve sultan vakıfları tevliyeleri gibi vazifeler olduğu görülür. Bu konuda geniş bilgi veren Selânikî görevlerin "*pîşkeş ü hedâyâ vü armağan namıyla ağır bahâlu rüşvetlerle*" satıldığından, böylece mansıpların ehil olmayanlara verildiğinden şikâyet etmektedir. Selanikî'nin eseri, bu yönüyle zengin bir içeriğe sahiptir. XVII. yüzyıl tarihçilerinden Nâimâ ise görev tevcihlerinden para alınmasının eski devletlerde ve diğer ülkelerde de görülen bir uygulama olduğunu ifade etmiştir.

İbrahim Peçevî, Nâimâ Mustafa Efendi, Abdurrahman Abdi Paşa, Topçular Kâtibi Abdülkadri Efendi, Mehmet Raşit, Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, Defterdar Sarı Mehmet Paşa ve Mustafa Safî gibi yazarların eserleri incelendiğinde padişaha hediye sunumunun yaygınlaştığı görülür ve pek çok örneğine rastlanır. Bu eserler Osmanlı padişahlarına yabancı ülke hükümdarları tarafından gönderilen elçiler ve hediyeler hakkında da yer yer ayrıntılı bilgiler içermektedir. Padişahların yabancı ülke hükümdarlarına gönderdiği hediyelerle ilgili olarak ise Batı'da Avusturya'ya gönderilen

hediyelerle ilgili olarak Anonim Osmanlı Tarihi'nde; Doğu'da Sefevîlere gönderilen hediyelerle ilgili bilgilere ise Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağanın “*Silahdar Tarihi*” ve “*Nusretname*” adlı eserlerinde, Defterdar Sarı Mehmet Paşanın “*Zübde-i Vekaiyât*” adlı eserinde, Nâimâ tarihinde ve Abdurrahman Abdi Paşa vekayinâmesinde rastlanmaktadır. Bu tür eserlerde diğer devletlere hediye gönderilmesiyle ilgili ise herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Osmanlı “*kanun-ı kadim*”ini yansıtan siyasetnâme türü eserlerle kanunnâmelerde daha çok rüşvetin yaygınlaşması hususuna yer verildiği görülmektedir. Bunun yanısıra hediyein hangi durumda rüşvet sayılacağı, meşru hediyeler gibi hususlara da yer verilen lâyhâlar bulunmaktadır. Teşkilâta dair kanunnâmelerde ise padişaha ve vüzerâyâ sunulan pîşkeşlerden söz edilmekle birlikte, bunların miktarları ve mahiyetleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmediği görülür.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Koçi Bey, Gelibolulu Mustafa Alî gibi yazarların ıslahat risalelerinde görevlerin pîşkeş ve câize adı altında alınan rüşvetlerle satıldığından yakınıldığı, hatta başta padişahla sadrazam olmak üzere baş defterdar ve yeniçeri ağası gibi görevlilerin rüşvet almakla suçlandığı görülür. Bu yönüyle siyasetnâme ve lâyhâ türü eserlerde genel olarak eleştirel bir yaklaşım vardır. Rüşvet ile hediye ayrımını yapan eserlerin başında ise Kanunî Sultan Süleyman dönemi sadrazamlarından Lütfî Paşanın “*Asafnâme*” adlı eseri gelmektedir. Rüşvetle ehil olmayan kimselere devlet hizmeti verilmesinin büyük hata olduğundan yakınan Defterdar Sarı Mehmet Paşa da, “*Nasâyihü'l-Vüzerâ*” adlı eserinde rüşveti eleştirerek dostluğun artırılması için verilen hediyeleri rüşvetten ayrı tutmuştur. Bu tür eserlerde padişahların ihsanlarına da yer verildiği gibi, padişahın ihsanlarının ve diğer hediyelerin İslâmî açıdan meşruluğu Kanunî Sultan Süleyman döneminde Dede Cöngî Efendi tarafından hazırlanmış olan risalede ele alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde hazırlanan Osmanlı Bütçeleri ve devlet yetkililerine tanınan salahiyetler çerçevesinde hazırlanan hesap cetvelleri ve icmalleri bu esaslara uygun bir şekilde yürüdüğü için önemli bir eserdir.

Teşrifâtta ve teşkilâta dair kanunnâmelerde ise pîşkeşlerle ilgili bazı kaidelere rastlanmakla birlikte ayrıntılar yer almaz. İstanbul'un fethinden sonra, devletin teşkilât ve teşrifât kaidelerinin ilk defa bir mecmuada toplayan Fatih Sultan Mehmet'in kanunnâmesi pîşkeşe de ilk kez yer veren bir kanunnâme olması bakımından önemlidir. Burada pîşkeşin, haraç ve âdet-i ağnam gibi vergilerin yanında zikredildiği ve kimlere verileceği gibi bilgiler de yer almaktadır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru ise iyice arttığı görülen bu tür eserlerde merasimler daha tafsilatlı bir şekilde yer almıştır. Merasimler dolayısıyla giydirilecek kürkler, verilecek bahşişler vb. bilgiler bu eserlerde yer alırken padişahlara verilen hediyeler ile ilgili kayıtlara ancak XVII. yüzyılın son çeyreğinde yer verildiği görülür. Hezarfen Hüseyin Efendinin "*Telhisü'l Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*" adlı eseri ise inâm ve bahşişlerin yanısıra bazı merasimler dolayısıyla verilen hediyeler hakkında bazı ayrıntılı bilgileri içerir. Mesela 1675 sünnet düğününde kimlerin hangi gün ne tür hediyeler verdikleri, bunların verilmesi esnasındaki uygulamaları bulmak mümkündür. Yazarı ve yazıldığı tarih tam olarak bilinmeyen "*Kavânin-i Osmanî ve Râbitâ-i Âsitâne*" adlı merkez teşkilâtı ve teşrifâtı ile ilgili eserde bayram, ulûfe dağıtımı, galebe divânı gibi merasimler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu eserde Kanunî zamanından beri Avusturya'nın ver geldiği kupa, kadeh ve saat gibi pîşkeş eşyalarına ve bazı inâmlara yer verildiği görülmektedir.

XVIII. yüzyıl sonlarında Klasik Osmanlı teşrifât kaidelerini "*Teşrifât-ı Kadîme*" adlı eserde toplayan Vekayinüvis Esad Efendi, daha önce yazılan teşrifât eserlerinden daha ayrıntılı olarak bayramlarda sadrazamla diğer devlet ricâlinin bayramlaşması, padişah ile sadrazam ve diğer devlet ricâlinin yaptığı bayramlaşma vesilesiyle hediye sunumunu, surre gönderilmesi, ulûfe gününde, kandillerde sunulan hediyeler ve yapılan ihsanları teşrifât defterlerine yaptığı atıflarla ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Seyahatnâmeler ve Elçilik Raporları

Seyahatnâmeler dar veya geniş bir coğrafyada seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı eserler olarak Osmanlılarda daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. XVII. yüzyıla ait olan Evliya Çelebinin Seyahatnâmesi bu anlamda ilk ve tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde dönemin hediyeleşme kültürüne ait pek çok bilgiler vermekte, gittiği yerlerde kendisine verilen hediyelerden, padişahlardan aldığı ihsanlardan vb. bahsetmekte ve çoğu zaman hediyeleşmeden bahsettiği yerlerde Hz. Peygamber'in sünnetine işaret ederek İslâmî geleneği ön plana çıkaran bir anlatımda bulunmaktadır. Bu anlamda Evliya Çelebi, okuyucuda XVII. yüzyılda hediyeleşmenin gerek toplum yaşantısında gerekse devlet hayatında ne kadar yaygın olduğunu gözler önüne sermektedir. Seyahatnâme, Osmanlı Devleti tarafından Avusturya imparatoruna gönderilen hediyeler, bunların sunumu, karşı tarafta uyandırdığı duygu ve düşüncelerin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı ilk ve tek Osmanlı kaynağı olarak ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim yabancı bir ülke kralına gönderilen hediyeler, bunların sunumu, karşılanması vb. hususlar daha önce herhangi bir Osmanlı kaynağında ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiş değildir. Seyahatnâme, hediye konusunda ayrı bir çalışmada ele alınacak kadar teferruatlı bilgiler ihtiva etmektedir.

Diğer taraftan, başta Avusturya olmak üzere, İstanbul'a çeşitli ülkelerden gönderilen elçilerin tuttıkları raporlar, ya da onların maiyetindekilerin seyahatleri ve İstanbul'da kaldıkları süre boyunca edindikleri izlenimlerini ve gözlemlerini anlatan eserlerle seyahatnâmelerde, Osmanlı padişahlarına sunulan hediyeler, hediye sunma zorunluluğu, padişahların ihsanları, padişah hazineleri gibi konularda pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. Bu eserlerde zaman zaman çıkar ilişkileri ve rüşvet vurguları yapılmış olsa da, Osmanlı Devleti'nde gerek padişahların saray içi hediyeleşmelerine gerekse yabancı devlet hükümdarlarıyla olan hediyeleşmelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermesi ve eserleri yazanların

konuyla ilgili gözlem ve yorumlarını yansıtması bakımından çalışmamızda seyahatnâme ve elçi raporlarına sıklıkla başvurulmuştur.

Çoğu Türkçeye çevirilmiş bu eserlerden XVI. yüzyıla ait olanların başında 1553'te Habsburgların elçisi olarak İstanbul'a gönderilen Ogier Ghislain de Busbecq'in "*Türk Mektupları*"; 1578'de Avusturya imparatoru II. Rudolf tarafından Osmanlı Devleti'nin başkentine daimî temsilci olarak gönderilen Joachim Freiherr von Sintzendorff'un maiyetindeki Protestan vaiz Salomon Schweigger'in "*Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*" gibi eserler sayılabilir. 1610-1620 yılları arasında İngiliz Büyükelçisi Pindar'ın yanında görevli olarak İstanbul'da bulunan Robert Withers'ın muhtemelen Venedik elçisi Ottavio Bon'un eserini İngilizce'ye çevirerek ve bu arada bazı değişiklikler yaparak yazdığı, Türkçeye "*Büyük Efendi'nin Sarayı*" olarak çevrilen eserde hediyeler konusunda verdiği bilgiler, bu sistemin işleyişiyle ilgili ipuçları vermekle birlikte, yazar Osmanlı sarayını ve Osmanlı yönetimini, padişahın en aşağıdakilere kadar bir maddî çıkar trafiği içinde anlatmaktadır. Her görevli kendisinden yardım görmeyi beklediği başka bir görevliye ya da kişiye hediyeler vermekte ve herkes bir başkasından hediye almaktadır. Padişah bu sistemin ortasındadır. Her gün saraya para, mücevherât, giysiler ve yiyecek olarak hediyeler gelmekte ve padişah bunları adamlarına ve kadınlarına dağıtmaktadır. Çeşitli görevliler, padişahın kadınlarına hediyeler; kadınlar da sadrazama, vezirlere, sarayın büyüklerine, saraydan yüksek görevle ayrılanlara giysiler, paralar göndermektedirler. Hazinedâr Ağanın her gün işleyen bu trafiğin kayıtlarını dikkatle tuttuğu padişahın hazinesi bunlarla bir yandan dolmakta diğer yandan boşalmaktadır. Benzer bilgilere Fransız seyyah ve tüccar Jean Baptista Tavernier'in 1631'de İstanbul'a ilk gelişinde, Topkapı Sarayı'nda içöğlanlığı yapmış iki kişiden dinlediklerine dayanarak yazdığı ve Türkçeye "*17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*" olarak çevrilen eserinde de rastlanmaktadır. Yazar, padişah hazinesi, buradaki odalar ve değerli eşyalar, padişahın ihsanları, paşaların padişaha sundukları hediyeler gibi konulara ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

Araştırmalar

Türkiye’de Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında yakın zamanlara kadar müstakil olarak hediye konusunun çok fazla ele alınmadığı, hatta bu konudaki literatürün yetersiz olduğu ve gerek dönemin bazı yazarları gerekse ağdaş tarihçilerin genel olarak konuya rüşvet açısından yaklaştığı, kanunlarda yeri olan hediyelerin bir yolsuzluk unsuru olarak değerlendirildiği ve sadece mevcut bilgilerin tekrarıyla yetinildiği görölmektedir. Ancak yakın zamanlarda eleştirel yaklaşımlarda bulunan bazı çalışmalar yapıldığı da bilinmektedir. Muzaffer Doğan ve Yüksel elik gibi araştırmacılar, kronikler ile genelde konularından memnun olmayan âlim ve şâirlerin eserlerindeki objektif olmayan bilgilerin temel veriler olarak benimsenmesi ile bu bilgilerin Osmanlı idarî-malî sistemi ve uygulamadaki şekilleri hakkında yeterli bilgisi olmayan Avrupalı seyyah yahut diplomatların verdikleri kişisel gözlemlere dayanan bilgilerle desteklenmesinin söz konusu yanılığlara zemin hazırlayan en önemli unsurlar olduğuna işaret etmişlerdir. Muzaffer Doğan’ın “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Caize*” adlı çalışmasında “caize” hediye kategorisinde ele alınarak “makam vergisi” olarak tanımlanmış ve açıklanmıştır. Yüksel elik, “*Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme abaları*” adlı çalışmasında Tanzimat döneminde yolsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla çıkarılan ceza kanunlarında yapılan düzenlemeleri aynı bakış açısıyla ele almıştır. Diğer taraftan, ağdaş tarihçiler arasında hediye mübadelesi üzerinden dönen bürokratik işleyişleri modernlik öncesi dönemin normal ve sıradan unsurları olarak gören Cengiz Kırılı, “*Yolsuzluğu’nun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*” adlı çalışmasında Rubinstein’in modernlik öncesi “akılcı” olmayan bürokratik uygulamalar ile modern “akılcı” bürokratik işleyiş arasındaki ayırımın tarihçiler tarafından yeterince değerlendirilemediği görüşüne dikkati çekerek, modernlik öncesi Batı ve Doğu toplumlarında normal ve sıradan olan bu uygulamaların “yolsuzluk” sayılarak tarihsel aykırılıklar haline dönüştürüldüğüne işaret etmiş ve bu duruma “yolsuzluğu’nun icadı” adını vermiştir. Ahmet Nezih Turan’ın “*Bir Pişkeş Defteri İçin*” adlı

makalesinde konu benzer bir yaklaşımla ele alınmıştır. Turan, pîşkeşin tarihsel gelişimine de değindiği çalışmasında XVII. yüzyılda padişah ve etrafındaki kişilere sunulan pîşkeşlerle ilgili bir arşiv belgesinden hareketle dönemin diğer kaynaklarından da yararlanarak pîşkeşin rüşvetle olan iç içeliğine dikkat çekmiş; pîşkeşin kayıtlı ve kurala bağlı olması yönüyle rüşvetten ayrıldığı hususunda tespitte bulunmuştur.

Bu durum, yukarıda bahsi geçen “*mücaz hediye*” kategorisinde değerlendirilebilecek aynî ve nakdî hediyelerin “*rüşvet*” kapsamından uzaklaştırılarak hediye kapsamında incelenmesini gerektirmektedir. Çalışmamızda hediye-rüşvet ayrımının anlaşılmasında bu araştırmacıların eserlerinden oldukça istifade edilmiştir. Diğer taraftan rüşvet ile ilgili en kapsamlı çalışma olan Ahmet Mumcu'nun “*Osmanlı Devleti'nde Rüşvet Özellikle Adli Rüşvet*” adlı eseri, adlî rüşvet ile sınırlandırılmış olmakla birlikte devlet kademelerinde görev alanlar tarafından alınıp verilen hediyelere genel olarak rüşvet açısından yaklaşan çalışmaların başında gelir. Konuyla ilgisi oranında bu esere başvurulmuştur.

2005 yılında yapılmış olan Hediye Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin yayınlandığı “*Kültür Tarihimize Çeyiz*” ve “*Hediye Kitabı*” adlı kitaplar, hediye konuda yapılan bazı çalışmaların derli toplu olarak bulunabileceği iki eserdir. Bu sempozyumda konu, sadece tarih alanında değil edebiyat, hukuk ve ilahiyat gibi çeşitli alanlardaki katılımcıların çalışmalarında Türk Tarihi'nin çeşitli evrelerinden ele alınarak incelenmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Âşık Paşazâde Tarihi gibi eserlerde hediye konusu; Eski Türklerde hediye; Bizans, Memlûk ve Osmanlı'da hediye gibi konularda çeşitli bildiriler de sunulmuştur. Bu çalışmalardan çalışmamızda önemli ölçüde istifade edilmiştir. Aynı sempozyumda Osmanlı'da hediye konusunda da bildiriler sunulmuştur. “*Osmanlı'da Hediye (16.-17. Yüzyıl)*” adlı bildiriyle dikkati çeken Hedda Rendle-Kiel'in bu çalışması daha çok arşiv belgelerine dayanmakta ve çalışmada yüksek rütbeli devlet adamları arasında alınıp verilen hediyeleri özne-nesne ilişkisi içerisinde değerlendirmekte ve hediyeleşmenin toplumda

dayanışmayı sağladığı ileri sürülmektedir. Murat Uluskan'ın “*Avusturya İmparatoruna Gönderilen Hediyeler (1665-1699)*” adlı çalışması da arşiv belgelerine dayalı olup farklı iki tarihte Avusturya'ya gönderilen hediyelerin mukayesesi yapılarak, Osmanlıların hediyelerle ilgili uygulamalarında tutarlı bir hediye geleneğinin olduğu dile getirilmiştir.

Çalışmamızda konuya doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan ve Tarih, Edebiyat, Sanat Tarihi gibi alanlarda yapılan tezlerden de istifade edilmiştir. Bunlardan Candan Işıl Sakarya tarafından yapılan “*Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*” adlı tezde Türk siyasal ve daha çok sosyal hayatında hediye geleneği tarihsel dönemlere ayrılarak incelenmiş, hediyeleşme ve hediye kavramının gelişen teknoloji ve değişen sosyal yapı ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde nasıl değişikliğe uğradığı, hediyeleşmenin işlevleri gibi konular üzerinde durulmuştur.

Tarih alanında Aykut Mustak tarafından yapılmış olan “*A Study on the Gift Log, MAD 1279: Making Sense of Gift-Giving in the Eighteenth Century Ottoman Society*” (*MAD 1279 Kodlu Hediye Defteri Üzerine Bir Çalışma: 18. yy. Osmanlı Toplumunda Hediyeleşmeyi Anlamlandırmak*) adlı tezde konu ekonomik antropolojinin konuya yaklaşımları çerçevesinde ele alınarak, Marcel Mauss, Karl Polany vb. araştırmacıların çalışmalarında hediye ile ilgili ilkeler esas alınarak Osmanlı arşivinde bulunan bir defterdeki veriler değerlendirilmiştir. Hediyelerin zaman, mekân, özne ve nesne gibi belirleyiciler doğrultusunda yorumlanmasının yapıldığı bu araştırma sonucunda yazar, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda hediyelere hayır, hizmet bedeli ve vergi gibi bir ödeme biçimi olarak bakılabileceği yargısına varmıştır.

Filiz Çalışkan tarafından arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan “*Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*” adlı Yüksek Lisans tezinde teşrifâtçılıkla ilgisi oranında pîşkeşler ve inâmlar gibi hususlara yer verilmiştir. Filiz Çalışkan, Osmanlı arşiv belgelerinden ve bazı kroniklerden hareketle pîşkeşlerle ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Aynı yazarın “*Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*” Doktora

Tezinde de bu konularda bilgiler verilmiştir. Çalışmamızda Çalışkan'ın tespitlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızda bunlardan başka İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Joseph von Hammer, Nicolae Jorga gibi yazarların Osmanlı tarihi ile ilgili eserleri ile çok sayıda makale ve ansiklopedi maddesi ve sözlükten de yararlanılmıştır.

Türkiye'de hediye konusunda yapılmış çalışmaların sınırlı olmasına nazaran yurt dışında özellikle sosyoloji ve antropoloji gibi alanlarda yapılan araştırmalara konu olduğu görülmektedir. Arkaik toplumlarda hediye, hediyeleşme sosyolojisi, hediyeleşme ekonomisi gibi konular Batılı bilim adamlarınca incelenmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında hediye kavramının anlaşılmasında bu türden eserlerden istifade edilmiştir. Sosyolog Marcel Mauss'un ilkel toplumlarda "*potlaç*" ve "*kula*" gibi kavramlarla hediyeleşmenin ilkelerini ortaya koyduğu öncü çalışması ile Willam Haviland'ın kültürel antropoloji, Marshal Sahlins ve Karl Polany'nin ise ilgili bölümlerinde iktisadî antropoloji bakımından hediye mübadelesini ele aldıkları eserleri bunların başında yer alır. Bu konuda Türkiye'de yapılmış çalışmalardan Mahmut Tezcan'ın "*Kültürel Antropoloji*" ve "*Pisikolojik Antropoloji*" adlı çalışmalarında hediye konusuna yer verilmiştir.

GİRİŞ

I. HEDİYE KÜLTÜRÜ

İnsan ilişkilerinde olumlu roller oynayan hediye bir tanıma göre, “İnsanların önemli günlerini hatırlatmak ve dostluğu belirtmek için verilen şeyler”¹; bir başka tanıma göre, “Sevgi veya saygı ifadesi olarak karşılıksız verilen şey, armağan.”² anlamına gelmektedir. Arapçada “Yol göstermek, doğru yola iletmek.” manasındaki hidayet kökünden türeyen “hediye” kelimesinin isim olarak kazandığı anlam, yol göstermenin temelinde bulunan lutûf ve iyilikle yakından ilgilidir.³ Farsça “pîşkeş” sözcüğü de “Hediye, armağan.” anlamındadır.⁴ Kelimenin Türkçe karşılığı olan armağan ise “birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen şey, ödül, bağış, ihsan” anlamlarına gelmektedir⁵. Bütün bu tanımlar da gösteriyor ki “karşılıklı olarak hediye alıp verme”⁶ yani “hediyeleşme” yoluyla kişiler aslında duygu ve düşüncelerini ifade etmektedirler. Bu bağlamda hediyeleşmede sembolik bir iletişim dili, dolayısıyla bir sosyal bağ kurma, bu bağları güçlendirme ve onur kazanma söz konusudur.

Hediye kavramı, farklı bilim dallarınca farklı açılardan ele alınmıştır. Bir mübadele biçimi olarak hediye değiş-tokuşu ekonomik ve siyasal amaçlarla yerine getirilen bir kültür unsuru olması bakımından iktisadî antropolojinin temel konusunu oluşturmuştur. Buna göre daha çok akrabalık biçimindeki insan ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda bir anlamlılık kazanmaktadır. Hediye alıp vermenin, bu toplumlarda toplumsal yaşamın ve kurumların tüm yönlerinde ifadesini bulduğu ve dinî, ahlâkî ve ekonomik yaşamda hediye

¹ Mahmut TEZCAN, “Folklorik ve Antropolojik Yönleriyle Hediye Geleneği ve Türk Kültüründeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXII, 1, 1989, s. 36.

² İlhan AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 2005, s. 1235.

³ Ali BARDAKOĞLU, “Hediye”, *DİA*, XVII, s. 151.

⁴ Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1962, s. 1040.

⁵ Şükrü Haluk AKALIN vd., *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 122.

⁶ D. Mehmet DOĞAN, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1994, s. 480.

yerinin önemli olduğu düşünülmektedir.⁷ Hediye verme eylemini, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla, sosyal gerçeklik olarak inceleyen antropologlar, hediye alış-verişinin bu topluluklarda eşit düzeyde ekonomik ve sembolik anlam içerdiği sonucuna ulaşmışlardır.⁸

Antropologlara göre, hediye “*potlaç*” sözcüğünde karşılık bulur. Potlaç ise “*kendini mahrum etme*” olarak adlandırılabilen, klan şefinin yiyecek ve nadide mallardan en fazla miktarda vermek suretiyle ötekilerden daha cömert olduğunu göstermeye çalıştığı kutlamaların, konukları ağırlamanın ve misafirperverlikte yarışmanın önemli bir unsurudur ve bu kutlamalarda toplumsal saygınlık hediyelerle dışa vurulur.⁹ Psikolojik antropolojide ise “*potlaç*”ın törenlerdeki uygulamaların, zenginlik ve soyluluğun göstergesi olduğu vurgulanır.¹⁰

Hediye, iktisadî antropolojide “*yeniden dağıtım sistemleri*” içinde ele alınır.¹¹ Buna göre, bir tür değiş-tokuş olan yeniden dağıtımda, malların bir merkezde toplanıp burada düzenlenmesi, sayılması ve yeniden dağıtılması söz konusudur. Bu süreçte iktidar kullanımı da söz konusudur. Bir tür hükümet kurulmasını destekleyecek düzeyde artı değer oluşturan toplumlarda; hediyeler, bağışlar, vergiler ve savaş ganimetleri, bir şef ya da bir liderin denetimi altındaki depolarda toplanır ve buradan yeniden dağıtılır.¹² Liderin bu geliri halka dağıtmasında üç neden vardır. Birincisi servet ve

⁷ Mahmut TEZCAN, *Kültürel Antropoloji*, Ankara 2008, s. 53.

⁸ Müjdat ÖZMEN, “Yeni Tüketicinin Hediye Verme Davranışı”, *Yeni Müşteri*, İstanbul 2007, s. 155.

⁹ Mary DOUGLAS-Baron ISHERWOOD, *Tüketimin Antropolojisi*, (çev. Erden Atilla AYTEKİN), İstanbul 1999, s. 83; Ahmet İNSEL, “Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk”, *Armağan Dünyası (Jacques T. Godbout)*, İstanbul 2003, s. 17.

¹⁰ Mahmut TEZCAN, *Kültür ve Kişilik (Psikolojik Antropoloji)*, İstanbul 1987, s. 80

¹¹ Bu sisteme iktisadî antropolojide “yeniden dağıtım” ya da “havuzda toplama” adı verilir. Mallar genellikle bir kişi tarafından grubun üyelerinden toplanır ve bu grup içinde yeniden dağıtılır. Havuzda toplama toplumsal olarak grup içi bir ilişkidir ve bir grubun ortak eylemi, dolayısıyla toplumsal birliğin ve merkeziliğin tamamlayıcısıdır. Havuzda toplama ya da yeniden dağıtım, malların biraraya geldiği ve oradan dışa doğru hareket ettiği toplumsal bir merkezi ve içerisinde kişilerin işbirliği çerçevesinde toplumsal bir sınırı öngörür. Merkezileşmenin görüldüğü devlet türü yapılarda vergiler ve devlet harcamalarını yönlendiren bu ilkedir. Karl POLANYI, *Büyük Dönüşüm*, (çev. Ayşe Buğra), İstanbul 2003, s. 18-19; Marshal SAHLINS, *Taş Devri Ekonomisi*, (çev. Taylan Doğan-Şirin Özgün), İstanbul 2010, s. 184-185.

¹² Mesela Hititlerde yeniden dağıtım örnekleri görülmektedir. Esma REYHAN, “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Gazi Akademik Bakış*, II, 4, Yaz 2009.

cömertlik gösterisiyle iktidarını sürdürmektir; ikincisi, kendi liderliğini destekleyen insanlara istediklerini vererek bir hayat standardı sağlamaktır; üçüncüsü ise gösterişli ziyafetler düzenleyip davetlilere değerli hediyeler vererek güven sağlamak ve diğer grupların liderleriyle ortaklıklar kurmaktır.¹³

Kültürel antropolojide bu tür hediyeler “*Saygınlık Kazanmak Amaçlı Servet Dağıtımı*” başlığı altında ele alınır. Zamanlarının önemli bir kısmını geçime yönelik etkinliklere ayıran toplumlarda, kişiler arasında fazla bir zenginlik farkı olmaz; çünkü çeşitli kültürel mekanizmalar ve karşılıklılık ilişkisi, bu servet birikimlerini topluma eşit olarak dağıtmaya çalışır. Sınıflı toplumlarda ise artı değerler fazladır ve varlıklılarla yoksullar arasındaki uçurum çok derin olabilir. Bu toplumlarda, toplumsal saygınlık amaçlı abartılı gösteriler (abartılı tüketim) zenginliğin dağıtılmasının altında yatan güçlü bir güdüdür. “*Prestij ekonomisi*” adı verilen bu ekonomide, sanayileşmiş toplumdaki abartılı tüketimden farklı olarak, amaç başkaları elde edemesin diye mal biriktirmek değildir. Tam tersine, burada amaç, başkalarına vererek saygınlık kazanmak için servet biriktirmektir.¹⁴

Diğer taraftan sosyolojik ve psikolojik bileşenleri bulunan hediyeleşme konusuna sosyologlar daha çok sosyal sorumluluk, karşılıklılık ve içinde yaşanılan toplumdaki diğer bireylere bir şeyler verme normunun bir yansıması olarak yaklaşmışlardır. Sosyal psikolojide ise bu eylem, hediye verenin hem kendisini hem de karşı tarafı nasıl algıladığını ifade etmeye çalıştığı karmaşık bir süreç olarak ele alınmıştır.¹⁵

Sosyolog Marcel Mauss’a göre ise hediye isteğe bağlıdır ama aynı zamanda bazı yükümlülükleri de beraberinde getirir.¹⁶ Her ne kadar formel bir

¹³ William A. HAVILAND vd., *Kültürel Antropoloji*, (çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), İstanbul 2008, s. 406-407; Marshal SAHLINS, *Taş Devri Ekonomisi*, 184-185; İ. Banu DOĞAN, *Tarihöncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, İstanbul 2008, s. 39, 79.

¹⁴ William HAVILAND vd., *Kültürel Antropoloji*, s. 381-391; İ. Banu DOĞAN, *Tarihöncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, 92-93.

¹⁵ Müjdat ÖZMEN, “*Yeni Tüketicinin Hediye Verme Davranışı*”, s. 155.

¹⁶ Bu konuda Marcel Mauss’un “*The Gift*” adlı eseri Türkçeye “*Hibe*” olarak çevrilmiş ve ayrıca hediye konusuna “*Sosyoloji ve Antropoloji*” adlı eserinin bir bölümünde bu konuyu yeniden ele almıştır. Marcel MAUSE, *The Gift (The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies)* Routledge, New York & London 2000; Marcel MAUSS, *Hibe: Arkaik Cemiyetlerde Mübadelenin*

sözleşmeye bağlı olmasa da hediyein karşılığı vardır. Bu karşılık gelenek, güven, şeref gibi toplumsal kurallara bağlı olabildiği gibi güç, yarışma, diğerine üstün çıkma amaçları da taşıyan onur ve saygınlık arayışından kaynaklanan bir zorunluluk da olabilir.¹⁷ Marcel Mauss'un "verme, alma ve karşılık verme" olarak adlandırdığı hediye döngüsü toplumsal ilişkide bulunma zorunluluğu olarak görülebilir; çünkü ister istemez çoğu kez hediyein maddî ve manevî bir karşılığı vardır.¹⁸ Mauss, hediyelerin bir istem olmayıp, toplumsal zorunluluklar ağının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Yani, hediye vermek ve almak, toplumsal yapıda zorunluluğu temsil eder. Mallar hediye yoluyla değiş-tokuş edilir. Hediye alış-verişi, kuramsal olarak gönüllüdür. Fakat gerçeklikte, bir zorunluluk altında alınıp verilir. Mauss, "karşılıklılık" kavramını kullanmaktadır. Her türlü alış-veriş ve paylaşma, karşılıklı olmak zorundadır. Hediye alış-verişi gibi duygusal ilişkilerde bile bilinçaltı bir karşılık bekleyiş vardır.¹⁹

Farklı bilim dallarınca farklı açılardan ele alınan hediye, bütün kültürlerde görülen evrensel ve işlevsel bir kültür unsurudur. Hediyeleşme eylemine her bir toplum farklı kültürel özellikleri sebebiyle, farklı sembolik, ekonomik anlamlar yüklemekte ve hediyeleşme süreci kültürden kültüre ve aynı kültürde zamanla farklı biçimlerde ve sosyal yoğunlukta gerçekleşmektedir.²⁰

Toplumsal yapının temelini ve sürekliliğini sağlayan hediyeleşmenin geçmişi ise arkaik toplumlara kadar uzanan ve günümüzde de devam eden bir sürekliliğe sahiptir. Arkaik toplumlarda, hediyeleşmenin örnekleri "potlaç" ve tanrılara kurban sunma şeklinde görülebilmektedir. Ortaç Çağ'da savaş ganimetlerinin askerler arasında "hediye" olarak dağıtılmaya başlandığı, vergi ve cezaların "hediye" olarak ödendiği ve hizmetkârlara "hediyeler" verildiği

Şekilleri ve Sebepleri, (çev. Sadri Etem Ertem), İstanbul 1934; Marcel MAUSS, *Sosyoloji ve Antropoloji*, (çev. Özcan Doğan), Ankara 2006.

¹⁷ Ahmet İNSEL, "Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk", s. 11.

¹⁸ Banu MAHİR, "Protokol İlişkilerinde Hediyein Rolü-Hüseyin Kâzım'ın Londra, Viyana ve Almanya Seyahatnâmeleri", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2006, s. 76.

¹⁹ Mahmut TEZCAN, *Kültürel Antropoloji*, s. 53-54.

²⁰ Müjdat ÖZMEN, "Yeni Tüketicinin Hediye Verme Davranışı", s. 158.

görülür.²¹ Hükümdarların verdiği hediyeler bu dönemde saygınlık kazanma amaçlı dağıtılan servetlere dönüşür.

Diğer taraftan devletler arası ilişkilerin güvencesi, barışın devamlılığı için elçilere veya elçiler aracılığıyla imparatorlara prenslere, devletin önemli mevkilerinde bulunan kişilere hediyeler verilerek bu gelenek farklı şekillerde günümüze kadar sürdürülmüştür. XXI. yüzyılda ise kamusal alanda değerli hediyeler alınması ve verilmesi konusundaki kısıtlamalar ve bütün kültürlerin eşit olduğu görüşü, bir kültürün diğerine göre üstünlüğünü kanıtlamaya yönelik hediyelere izin vermez. Temel olarak değeri olmayan sembolik ve karşılıklı saygıyı vurgulayan hediyeler verilmekle birlikte, mâlî değeri olan hediyelerin verilmesi durumunda, bu hediyeler kamu mülkiyetine girmekte ve kişiselleştirilmemektedir. Dolayısıyla, günümüzde diplomatik hediyeler politikası gereğince, bu tip hediyeler genellikle sergi salonları veya müzelerde sergilenmektedir.

Türk kültüründe ise lutûf, iyilik, bağış, bahşiş, mükâfât, etkileme, teşvik, takdir, yardımlaşma, dayanışma, himaye etme, sadakat vb. kavramlarla da ilişkilendirilebilecek hediye, eş anlamlı kullanımı olan armağanın yanısıra kaynaklarda, pîşkeş, tuhâf, tuhfe, inâm, câize, ihsân, lutûf, kerem, atâ, atıye, hibe, teberrû, himmet, bahâ, surre, bahşiş, ülüş gibi kelimelerle ifade edildiği görülür.²² Diğer taraftan, saçı, mehir, çeyiz, toy, yağma, vakıf gibi kavramlar hediyeleşmenin yaşatıldığı bazı gelenekler olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Yarım elma, gönül alma*” ve “*çam sakızı çoban armağanı*” gibi atasözleri de Türk kültüründe hediyeleşmenin önemine işaret etmektedir.

Türk kültüründe hediyeleşmenin yaygınlığı ve önemi, onun İslâm dininde yer alışı ile de ilgilidir. Bu konudaki, “*Hediyeleşiniz, çünkü hediye gönül kırgınlığını giderir.*”, “*Hediyeleşiniz ki, muhabbetiniz artsın.*”, “*Hediyeleşiniz ki,*

²¹ Banu MAHİR, “Protokol İlişkilerinde Hediyeleşmenin Rolü”, s. 76; Ahmet İNSEL, “Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk”, s. 17.

²² Sevda ÖNAL, “Edebi Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI, 1, 2008, s. 103.

sevginiz artsın; tokalaşınız ki, aranızdaki husumet gitsin.” gibi birkaç hadis, İslâm dininde bu geleneğin teşvik edildiğini göstermektedir.²³

XIX. yüzyılda Batı’da Türk Tarihi’nin en ünlü uzmanlarından biri olan Leon Cahun başka milletlerin aksine olarak Türklerde halkı besleyen, giydiren, harçlığını verenin hakan olduğunu; “*verg*” kelimesinin halkın genel masrafı anlamına geldiğini söyler. Bu düşünce, Türk hükümdarlarında Göktüklerden itibaren hâkimdir. Devlet yurttaşlarını giydirmek ve doyurmak ile yükümlüdür.²⁴ Bu durum Orhun Kitâbelerinde “*Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.*”²⁵ şeklinde ifade edilir. Keza bu anlayış, Selçuklularda başta hastane, kervansaray, zaviye gibi sosyal hizmet kurumları yapılmasında görülür. Kervansaraylarda yolcuların yatak, yemek ve sağlık hizmetleri ücretsiz yerine getirilir. Osmanlılarda aynı anlayış, Osman Gazi ile beraber hâkim olmuştur. O, üç günde bir fukarayı ve salihleri toplar, ziyafet verir ve giydirip donatır, dul kadınlara sadaka verirdi. Aynı davranış, diğer hükümdarların da imaret vs. açmaları, yemeği elleri ile dağıtmaları şeklinde devam edegelmiştir.²⁶

Diğer taraftan bir hükümdarın huzuruna çıkarken hediye sunulması ise hemen her kültürde görülen bir gelenektir. Machiavelli’nin “*Prens*” adlı eserinde hükümdarların huzuruna hediyelerle çıkmanın Batı toplumlarında da bir gelenek olduğunun işaretleri açık bir şekilde görülmektedir. Machiavelli, bu eseri kralına sunarken bunun gerekçelerini de sıralamış; bir kralın gönlünü kazanmayı dileyenlerin onun karşısına en çok sevdikleri ya da onun en çok hoşlanacağını düşündükleri atlar, silahlar, altın işlemeli kumaşlar, değerli taşlar ve onun yüceliğine yakışır buna benzer süslü eşyalar gibi bir hediyeyle çıkmayı âdet edindiklerini belirtmiştir. Kendisi de krala olan bağlılığına tanıklık edecek bir şey sunmak istemiş; “*nice yıllar, nice çabalar ve tehlikeler pahasına*” edindiği bilgileri ona az zamanda sağlayacak olan bu eserinden

²³ Mahmut TEZCAN, *Kültürel Antropoloji*, s. 57.

²⁴ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Ankara 1981, s. 232.

²⁵ Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, İstanbul 2010, s. 7, 21, 39, 43.

²⁶ Aydın TANERİ, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi*, Ankara 1978, s. 288.

daha değerli bir armağan vermeye gücünün olmadığını ve kralın hoşgörüsüyle karşılayıp kabul edeceğini umduğunu dile getirmiştir.²⁷

Farklı bilim dallarınca ortaya konan ve potlaçla ilişkilendirilerek açıklanan hediye kültürünün Türklerdeki ilk izlerine VIII. yüzyıla ait Orhun Abidelerinden itibaren rastlanmaktadır. Kitâbelerde hükümdarın esas görevi olarak gösterilen halkı doyurmak, giydirmek ve zengin etmek anlayışının²⁸ bir tezahürü olarak Göktürklerden itibaren Türk hakanları tebâsına açık alanlarda, büyük toy ve şölenler sunmayı kendilerine görev bilmiştir. Bu durum hükümdarların cömertliğiyle ilgili olup, onlara büyük bir saygınlık kazandırır. Böyle toplu toy vermeyen hakanların ise saygınlığı olmazdı.²⁹ Bu yönüyle hediye kültürünün Türk kültüründe de bazı sosyolog ve tarihçiler tarafından potlaçla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ziya Gökalp, Türk kültüründe, fazlaca masraf yapılarak verilen ziyafetler olarak “şölen” ya da “han-ı yağma” geleneğinde potlaça benzer özelliklerin bulunduğu dikkati çekmiştir. Örneğin, Eski Oğuzlarda mutlaka her gün, obaların birinde “şölen” vardı. Bütün beyler şölende toplanarak müzakereye ve ziyafete katılır, halk da ziyafetlere iştirak ederdi. Yerler, içerler, giyinir, kuşanırlar ve borçları verilir.³⁰

Hükümdarların verdiği toylar (ziyafet) doğum, bey oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, bir felaketten kurtulma, elçi kabulü gibi sebeplerle olurdu. Büyük bir düzen içinde gerçekleşen bu tür şenliklerin amacı millette birlik ve beraberlik yaratır, halkın hakanlarına karşı güven ve saygı duymalarını sağlardı. Hiyerarşik sıraya uyulan toylarda davetlilerin yerleri ve yiyecekleri

²⁷ MACHIAVELLI, *Prens*, (çev. Nazım Güvenç), İstanbul 1999, s. 37.

²⁸ Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, s. 7, 21, 39, 43.

²⁹ Halil İNALCIK, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Ankara 2000, s. 17-18.

³⁰ Ziya GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 62; Abdülkadir İnan, Ziya Gökalp’ın Dede Korkut hikâyelerinde Kazan Beyin evini yağmalatmasına dayanarak eski Türklerde, iptidai kavimlerde görülen potlaç kurumunun bulunduğunu kesin olarak kabul ettiğini ifade etmekte ve açıklamasında bu törenin “Eski Türklerde” bulunduğu dair elde kesin bir delil bulunmadığını ifade etmiştir. İnan, Kaşgarlı Mahmud’un “Kençliyü” kelimesini açıklamasına atıfta bulunarak, XI. yüzyılda eski çağlardaki potlaçın bir geleneği olarak “kençliyü denilen “yağma sofrası”nın yapıldığına işaret etmiştir. Abdülkadir İNAN, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-IV-V-VI, 1966-1969, s. 151-152.

yemekler belliydi. Zira bu ziyafetler tâbîlik-metbûluk ilişkilerini ifade ederdi.³¹ Buna “*orun*” ve “*ülüş*” denirdi. Eski Türklerde yayla, av ve savaş ganimetleri, her kabîlenin “*orun*”u ve “*ülüş*” ü yani, mevkisi ve buna uygun olarak nasibine düşen pay dikkate alınarak bölüşülürdü.³²

Resmî toy ya da “*han-ı yağma*” adı verilen ziyafetlerde ise ziyafetin ardından beyin, oradaki ziyafet sofrasını ve değerli eşyaları yağmalattığı yağmalı toylar düzenlenirdi. “*Dede Korkut Hikâyeleri*”ne göre Salur Kazan, Üçok ve Bozoklar biraraya geldiklerinde yağmalı bir toy verir; ziyafetten sonra, hatununun elinden tutarak dışarı çıkar ve davetliler oradaki bütün eşyayı yağmalardı. Bu ziyafete ve yağmaya katılmak aradaki ilişkilerin dostâne yürüdüğüne işaret eder, bu toya davet edilmemek ise düşmanlık sebebi sayılırdı.³³

Yine Dede Korkut Hikâyeleri’nde Dirse Hanın hatununun şu sözleri bu ziyafetleri vermedeki amaçlardan birini örnekler: “*Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kırdır, İç-Oğuzun, Dış-Oğuzun beylerini üstüne yığınak et. Aç görseñ doyur, yalıncağ görseñ donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ, göl gibi kırmız sağdır, ulu toy eyle, hacet dile! Olur ki bir ağız dualının berekâtıyla Tanrı bize bir erdemli çocuk verir.*” Burada Dirse Hanın vereceği ziyafetin karşılığında istediği şeyin gerçekleşeceğine olan inanç söz konusudur. Nitekim bundan sonra Oğuz Hanın ziyafet vererek ziyafete katılanların duasıyla bir oğlu olduğu görülür.³⁴

³¹ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Ankara 1981, s. 116.

³² Abdülkadir İNAN, “Orun ve Üleş Meselesi I- Mevki-Orun Hukuku”, *Makalalar ve İncelemeler*, I, Ankara 1998, s. 254; A. Zeki Velidi TOĞAN, *Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1972, s. 50-53.

³³ Ayşe DUVARCI, “Dede Korkut’ta Hediye”, *Kültür Tarihimizde Çeyiz*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2007, s. 302; Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Ankara 1981, s. 116-117; “Kazan üç yılda bir İç-Oğuz, Dış-Oğuz beylerini toplardı. Üçok, Bozok yığnak olsa Kazan evini yağmalatırdı. Kazan Beyin âdedi bu idi ki kaçan evini yağmalatsa helalinin elini alır, evinden dışarı çıkardı, bundan sonra evinde nesi var, nesi yok yağma ederdi. Yine Kazan evini yağmalatır oldu, ama Dış-Oğuz beyleri gelmediler, birlikte bulunmadılar, yalnızca İç-Oğuz beyleri yağmaladı. Dış-Oğuz eylerinden Aruz, Emen ve geri kalan beyler bunu işittiler: Bak, bak! Şimdiye değin Kazan’ın evi yağmalandığında hep birlikte olurduk, şimdi suçumuz nedir ki yağmada birlikte bulunmadık, dediler. Ağız bir edip bütün Dış-Oğuz beyleri Kazan Bey’i selamlamağa geldiler, kin bağladılar.” Orhan Şaik GÖKYAY, *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul 2003, s. 208.

³⁴ Orhan Şaik GÖKYAY, *Dede Korkut Hikâyeleri*, s. 28.

Dede Korkut Hikâyelerinde görülen hediyeleşme örneklerinden biri de “dokuz dokuz” da denilen “dokuzlama” geleneğidir: “*Kuşun alakanını, kumaşın arusunu, kızın gökçeğini, dokuzlama çargap, çuha, Bayındır’a pencik çıkardılar*”.³⁵ Akından sonra elde edilen ganimetin dağıtımında Han’a bırakılan beşte bir pay arasında bulunan dokuz ayrı çeşit değerli hediye “dokuzlama çargap, çuha” olarak ifade edilmektedir.

“*Oğuz Kağan Destanı*” nda ise - gerek Uygur yazısıyla gerekse XIV. yüzyılın başlarında Reşideddin tarafından yazılmış olanda - Oğuz Kağan’ın diğer boyları kendi hâkimiyeti altında toplaması sırasında karşılıklı hediyeleşmelerle taraflar arasında dostluk ve birliktelik kurulduğu görülür. Oğuz Kağan, kendisine baş eğenlere hediyeler vereceğini ve böylece dostluklar kurulacağını vaat etmiş; örneğin itaat eden Karluk Beyine mücevherler ve başka hediyeler vermişti. Başka bir boyun beyi olan Altun Kağan ise elçisiyle ona en değerli taşlardan, altın ve gümüşlerden hediyeler sunarak dostluğunu ve itaatini göstermişti.³⁶ Şirvan hâkimi, Oğuz’a dokuz kır at hediye ederek sadakatini göstermiş; Erbil, Musul ve Bağdat’ın beyleri ülkelerine gelen Oğuz’un huzuruna gelerek “*il olmuşlar*” ve ona layık hediyeler sunmuşlardı.³⁷ Oğuz Kağan ise itaat eden beylere hil’atler hediye ederek memnuniyetini göstermişti.³⁸ Bütün kabilelerin itaatiyle Oğuz Kağan, altın direkli büyük bir otağ kurdurarak büyük bir kurultay düzenlemiş ve toy vermişti. Oğuz Kağan’ın altı oğlunun buldukları altın yayı babalarına getirmeleri de bu toy esnasında gerçekleşmişti. Oğuz Kağan, bu yayı üç oğlu arasında üleştirerek her birinin ordudaki yerini ve rütbesini belirlemiş; bunların neslinden gelecek kavimleri de Üçok ve Bozok olarak ayırmıştı. Ziyafette akrabalarına ve komutanlara hil’at, elbise, kemer ve daha pek çok şey hediye etmişti.³⁹

³⁵ Orhan Şaik GÖKYAY, *Dede Korkut Hikâyeleri*, s. 97, 157; Abdülkadir İNAN, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, s. 146.

³⁶ *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük)*, (hızl. Muharrem Ergin), Ankara 1988, s. 17-18, 21, 26; Bahaeddin ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, I, Ankara 1993, s. 119, 123.

³⁷ A. Zeki Velidi TOGAN, *Oğuz Destanı*, s. 27, 29.

³⁸ A. Zeki Velidi TOGAN, *Oğuz Destanı*, s. 35, 37, 38, 39, 48.

³⁹ Bahaeddin ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, s. 167-168; A. Zeki Velidi TOGAN, *Oğuz Destanı*, s. 47-48.

921-922 yıllarında Abbasi Halifesi Muktedir tarafından Volga Burgarları'na gönderilen elçilik heyetinde bulunan İbn-i Fadlan da seyahatnâmesinde bir kısmı konar-göçer hayat yaşayan Türklerin birbirlerine yağma yaptıklarını nakletmektedir.⁴⁰ Bundan başka Türk ülkesine gelen herhangi bir Müslüman, bir Türk'ün misafiri olmadan ve ona kendi ülkesine has bir elbise, hatununa da bir başörtüsü, bir miktar karabiber, karacadarı, kuru üzüm ve ceviz hediye etmeden bu ülkeden geçemezdi. Türk de ona kubbeli bir Türk çadırı kurar ve ikramda bulunurdu. Misafir ayrılacağı zaman, yorulan hayvanını arkadaşı olan Türk'e bırakır; Türk de misafirin ihtiyacı duyduğu hayvan ve malı dönüşünde geri almak üzere ona verirdi.⁴¹ Böylece aralarında bir yakınlık kurulmuş olurdu.

Abdülkadir İnan, silah, at, giyim vb. nesnelere mübadele etme âdetinin Türk ve Moğolların "*anda*" (ant) törenlerinde en önemli unsur olduğuna işaret etmiştir. Bu törenlerde hediyeleşmenin taraflar arasında dostluk tesis ettiği görülür. Moğol hükümdarı Temuçin ile Moğol asilzâdelerinden Camuha arasında hediyeleşmeyle kurulan dostluk, "*Moğolların Gizli Tarihi*" nde şöyle anlatılır: Temoçin henüz on bir yaşında iken, Camuha ona karaca bacağından elde edilmiş bir oyun kemiği (aşık) vermiş ve Temuçin'den de içine kurşun dökülmüş başka bir oyun kemiği almış, bu suretle dost olmuşlar; her ikisi de büyüdüklerinde kuşaklarını değiştirmek suretiyle dostluklarını tazelemişlerdi.⁴² Benzer bir âdet Bulgarlarda da görülmektedir. Bulgarlardan dostluk kurmak ve kardeş olmak isteyen iki kişi, şimşir ağacı dallarından buket yaparak birbiriyle değiştirir, sonra kollarını kanatarak kanı ağızlarına götürürlerdi. Hediyeler alıp vererek dost ve kardeş olma âdetinin İskit ve Türk kavimlerinin egemen oldukları sahadaki başka toplumlarda da görüldüğü ve

⁴⁰ Ramazan ŞEŞEN, *İbn-i Fadlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 2010, s. 60.

⁴¹ Ramazan ŞEŞEN, *İbn-i Fadlan Seyahatnâmesi*, s. 12.

⁴² Abdülkadir İNAN, "Eski Türklerde ve Folklorunda Ant", *Makaleler ve İncelemeler*, I, Ankara 1998, s. 328.

çok yaygın olduğu ve bu âdetin eski “*anda*” töreni ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁴³

Türklerde çeşitli sebeplerle düzenlenen toylarda yani büyük ziyafetlerde davete katılanlara verilen “*diş kirası*” da hediye geleneğinin yaşatıldığı uygulamalardanır. “*Kutadgu Bilig*” de diş kirası, ziyafete davet kurallarının bir parçası olarak ele alınır. Ögdülmüş Ogdulmuş’a bütün misafirlerin sofradan doyararak kalkması için, yiyecek ve içeceklerin yeterli ve temiz olarak hazırlanması; yemek sonunda da tatlı, kuru ve yaş meyve verilmesi gerektiğini söyler. “*Hediye (bıçış) ver; gücün yeterse ipekli kumaş ver; mümkünse diş kirası (tîş teri) ver ki, gelenlerin ağız kapansın.*”⁴⁴ der.

Selçuklularda ise toy, tahta çıkış sebebiyle de verilirdi. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan (1063-1072) cülûsundan on-beş yirmi gün sonra büyük bir şölen vermiş ve bütün vezirlerine ve komutanlarına kaftanlar giydirmişti. Selçuklu atabeylerinden Suriye hâkimi Nureddin Mahmud Zengî, 1174’te Mısır’da itaatsiz hareketleri görülen Selahaddin Eyyubî’ye karşı çıktığı yürüyüşte, Şam’a gelerek bayram günü Gökmeşdan’da kargı oynamış ve kabağa ok atmıştı. Aynı yerde halk için sofralar kurdurarak yemekten sonra bu sofraları yağmalatmıştı.⁴⁵

Aynı anlayışın bir uzantısı olarak Osmanlı Devleti’nde de Yeniçerilere ulûfe yani maaş dağıtıldığı günlerde sarayda yemek verilirdi. Onların yemek yemeleri, itaatlerini gösterir, bundan sevinç duyularak kurban kesilirdi. Şayet yemeği yemezlerse, bu, onların küskün oldukları ve isyan çıkaracakları anlamına gelirdi. Yemekten sonra, yeniçeriler bölük bölük gelerek masalar üzerine konmuş para keselerini yağma ederler ve bunları omuzları üstünde

⁴³ “Oğul ve kızlarını evlendirme (dünürlük) sayesinde kardeş olan Buret’ler kuşaklarını değiştirerek birbirini öperler; böyle dünürlük tesis etme âdetine “böhö andaldaha” yani kuşak değiştirme denir. Aynı zamanda Buretlerde “anda” dost demektir. Halhas’larda ise “anda” müessesesi tamamıyla unutulmuş, “anda” kelimesi ancak “değiştirme” manasına gelen “andaldaqa” kelimesinde muhafaza edilmiştir.” Abdülkadir İNAN, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, s. 328.

⁴⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşid Rahmeti Arat), (hızl. Çetin Şan-Serap Tuba Yurtsever), İstanbul 2008, s. 796-797; Aylin KOÇ, “Diş Kirası”, *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2007, s. 328-329.

⁴⁵ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, s. 117.

odalarına götürürlerdi.⁴⁶ Osmanlı sarayında, ikinci vakti, halk gelsin yesin diye növbet çalınırdı. Saray mutfakları saraya her gelene yiyecek verirdi.⁴⁷

Türk kültüründe sünnet düğünleri de zenginliği gösterme, toplumsal statü ile ilgili geleneklerdendir. Düğünde davul çaldırmak, çocuklara para dağıtmak, yemek vermek, yoksul ve öksüz çocukları sünnet ettirmek, aynı zamanda bir zenginlik gösterisi olmaktadır.⁴⁸ Günümüzde Kürt aşiretleri ve bazı Güney Türkmenleri arasında görülen “*kirvelik*” müessesesinin de potlaça benzer yönleri bulunmaktadır. Kirvenin sünnet olacak çocuğu o esnada tutmasının yanısıra, düğünün bütün masraflarını kendi kesesinden harcayarak sünnet yapan ailenin fertleriyle bütün davetlilere, hatta bütün köylülere, ayrı ayrı hediyeler vermesi gibi iki büyük görevi vardır. Ancak çocuğun babası da kirvenin bu masraflarından daha değerli ve büyük hediyeler takdimine mecburdur. Çocuğun babası, bunu yerine getirmediği takdirde halk arasında bütün şeref ve haysiyetini kaybeder.⁴⁹ Bazı yörelerde ıdışmak (hediye alış-verişi), yoklatma (Sivas'ta hediye götürülerek yapılan ziyaretler)⁵⁰, dürü (Yörüklerde hediye)⁵¹ gibi kavramlar da Türk kültüründe bu geleneğin farklı uygulama alanlarını göstermektedir. Bütün bunlar kültürel zenginliğe işaret etmektedir.

Gerek Batı toplumlarında gerekse Doğu'da dinî tavsiyelerde karşılıksız verme yer almasına rağmen⁵², hediyelerin karşılıklı olarak alınıp verildiği görülmektedir. Nitekim bir Skagit yerlisi, armağanı “*maddî biçimde el sıkışmak*” olarak tanımlamıştır.⁵³ Bu tanımda da bir karşılıklılık söz konusudur. Hediye temasını ele alan farklı bilim adamlarının da bu ilkeyi

⁴⁶ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, s. 117.

⁴⁷ Halil İNALCIK, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, s. 17-18.

⁴⁸ Mahmut TEZCAN, *Kültür ve Kişilik*, s. 174-175.

⁴⁹ Ziya GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 61-62; Orhan TÜRKDOĞAN, “Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-IV-V-VI, 1966-1969, s. 205-206.

⁵⁰ Müjgan ÜÇER, “Yoklatma”, *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007, s. 343-348.

⁵¹ Mahmut TEZCAN, “Folklorik ve Antropolojik Yönleriyle Hediye Geleneği ve Türk Kültüründeki Yeri”, s. 35.

⁵² Ahmet İNSEL, “Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk”, s. 15; Hilal KAZAN, *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*, İstanbul 2010, s. 17.

⁵³ Mary DOUGLAS-Baron ISHERWOOD, *Tüketimin Antropolojisi*, s. 83.

benimsedikleri görülür. Kendisine herhangi bir şey verilen kimse, mutlaka daha güzel, daha üstün bir şekilde verilene veya onu verene karşılıklı bulunmayı bir zorunluluk olarak görmek durumundadır.⁵⁴

Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde hediyeleşme; her kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de toplumsal ve siyasî hayat içinde kutlamaların, gösterişli törenlerin vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yağma ve kirve geleneğinde görülen hediyeleşme, cömert olma, saygınlık kazanma amaçlı servet dağıtma ve ortaklıklar kurma ile ilişkilendirilebilir. Hükümdara hediye sunarak itaatın gösterilmesi hükümdarın da buna mukabil hediyeler dağıtması ve ant töreninde hediyelerin karşılıklı olarak alınıp verilmesi gibi örnekler, hediye alış-verişinde ister istemez maddî ya da manevî bir karşılık bekleyişin olduğunu göstermektedir.

II. OSMANLILARA GELİNCEYE KADAR TÜRK DEVLETLERİNDE HEDİYELEŞME GELENEĞİ

Devlet hayatında hediyeleşmeyi ilki, iç hediyeleşme de diyebileceğimiz hükümdarların kendi yakın çevresindekilere, komutanlara, vb. hediyeler dağıtması ve onlardan hediye kabul etmesi; ikincisi ise diğer ülkelerle olan ilişkilerinde yabancı ülke hükümdarlarından hediye kabul etmesi, onlara ve elçilerine hediye vermesi anlamında dış hediyeleşme olarak iki kısımda ele almak mümkündür.

Türk devletlerinde hükümdarın hediye alıp vermesi ile ilgili esasların, siyasetnâme ya da nasihatnâme türü geleneksel eserlerde hükümdarın halka ve hizmetindekilere karşı davranışı, devlet hazinesinin sarfiyatı gibi yönetim usûlleri çerçevesinde ele alındığı görülür.⁵⁵ Devlet anlayışının ve siyaset ve ahlâk kurallarının Hint-İran devlet ve hâkimiyet anlayışı ve Türk gelenek ve

⁵⁴ Jacques T. GODBOUT, *Armağan Dünyası*, (çev. Dilek Hattatoğlu), İstanbul 2003, s. 131-143; Ahmet İNSEL, “Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri”, *Toplum ve Bilim*, 68, Kış 1995, s. 105, 107-109.

⁵⁵ Yusuf OĞUZOĞLU, “Osmanlı’da Devlet Felsefesi: Yönetilenler’e Yaklaşım ve Bu Siyasetin Kaynakları”, *Doğu Batı Dergisi, Osmanlılar Özel Sayısı- III*, 53, Ankara 2010, s. 57.

inançlarından gelen anlayışa dayandığı bir eser olan “*Kutadgu Bilig*” de Yusuf Has Hacib, mal ve hazine toplamanın önemi üzerinde durur. Hazine toplanması bunun yeniden dağıtımı için önemlidir. Bu aynı zamanda Türk devlet geleneğinin de esaslarındandır.⁵⁶ Hazine egemenliğin temelidir. Bey; cömert olmalı, hizmetindeki birine görev vereceği zaman önce ona yiyecek vermeli, onun yiyecek ve içeceğini hazırlamalıdır. Hizmetindekiler beyi canla başla korumalı, bey de hazinesini açarak, görevlilere ve askere, yaptıkları işe göre bağışta bulunmalı, onları memnun etmelidir.⁵⁷ Nitekim dünyanın her yerinde cömert kişi övülür.⁵⁸

Bu anlayış Selçuklularda da görülmektedir. Selçuklu veziri Nizamülmülk, “*Siyasetnâme*” adlı eserinde hazine sahibi olunması ve onun düzene konması, hazinenin dolu olması, buradan hediyelerin dağıtılması ve hükümdarların zenginliği gibi konularda bilgiler verir: Padişahların her zaman biri, asıl hazine; öteki de sarfiyat hazinesi olmak üzere daima iki hazinesi olmuştur. Toplanan malın çoğunu asıl hazineye; daha azı da sarfiyat hazinesine dâhil edilirdi. Bir zaruret olmadıkça, asıl hazineden sarf edilmez; eğer bir şey alınacak olursa, borç yolu ile alınır ve tekrar yerine konurdu. Böylece sarfiyat kendi usûlünce karşılanır; hediyeler, maaşlar ve hil’atlerde eksiklik ve gecikme hiç olmazdı. Hazineler daima dolu olurdu.⁵⁹ Ayrıca, hükümdarların daima hepsi altın işlemeli ve mücevher kakmalı yirmi takım silah imal etmeleri ve hazineye koyması gerekirdi. Dünyanın muhtelif taraflarından elçilerin gelmeleri gibi bir durumda, güzel yüzlü gulâmları iyi elbiselerle birlikte bu silahlar ve o âletlerle donatıp, padişahın tahtının etrafına dikerlerdi. Saltanat süsünü, padişahlık düzenini muhafaza etmek gerekirdi. Zira padişahlıkta ziynet ve techizat, onun kudreti ve saltanatı ölçüsünde

⁵⁶ Halil İNALCIK, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, s. 22.

⁵⁷ “Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse tekrar vur, al ve eksilene tamamla.”; “Bey insanlara faydalı ve cömert olmalı, dünya halkına ondan tokluk gelmeli.” Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 415, 899.

⁵⁸ “Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır; bunların adı ve şöhretiyle dünya korunur.”; “Hazinesini aç ve servet dağıt, adamlarını sevindir; onlar senin her arzunu yerine getirirler. Düşmana karşı koyan cesur insan ne der, dinle; altın ve gümüş veren düşmanını yener.” Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 415-917.

⁵⁹ Nizâmü’l-Mülk, *Siyaset-nâme*, (hızl. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, s. 154.

olmalıydı.⁶⁰ Nizamülmülk; padişahların av, eğlence, güreş ve buna benzer bazı işlerde tedbir almaları gereken işlerden ayrı olarak; verilecek hediyeleri de, vezirler ve devletin büyükleri ve seçkinleri ile birlikte tedbir alınacak önemli konular arasında saymaktadır.⁶¹

İslâm medeniyeti dâhilinde yazılmış eserlerden İran'ın Taberistan ve Gürgân eyaletlerinde hüküm süren Keykâvus b. İskender'in 1082 yılında kaleme aldığı "*Kâbusnâme*" adlı eserinde, hükümdarın taşıması gereken altı hasletten ikincisi olarak kerem sahibi olması yani ihsanda bulunması yer alır.⁶² XIV. yüzyıl Arap bilgini İbn-i Haldun da "*Mukaddime*" adlı eserinde, ihsan konusuna yer vermiş; himaye eden konumundaki sultanın, maiyetindekilere âtâ ve ihsanda bulunması gerektiğine işaret etmiştir.⁶³

Hükümdarın zenginliği, cömertliği ve hediye dağıtması hususunda teorik olarak kaynakların verdiği bilgiler uygulamalarda da görülmektedir. Türk devletlerinde hükümdarlar tebâsını daima doyurmuş, giydirmiş; hizmetinde bulunan komutanları, at, silah, toprak, makam-mevki gibi çeşitli hediyelerle ödüllendirmişlerdir. İslâmî bir kurum olan vakıflarla da fakir halkın ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmıştır.⁶⁴ Türk devletlerinde hükümdarların, verdiği hediyelerle onları bir bakıma himaye etmelerine karşılık Türk-İslâm geleneğinin bir uzantısı olarak vüzerânın, komutanların, beylerin, şairlerin, sanatkârların devletin zirvesinde bulunan hükümdarın gölgesinde ona yakın olmak adına sadakatin bir nişânesi olarak hediyeler sunması Selçuklular, İlhanlılar, Akkoyunlular gibi bu kültürü taşıyan devletlerde ve Osmanlılar döneminde de devam etmiştir.

Dış hediyeleşme de diyebileceğimiz yabancı ülkelerin hükümdarlarıyla olan hediyeleşme de en eski Türklere kadar uzanmaktadır. Hunlar, Çin'le iyi ilişkiler kurmak istediğinde elçiler göndererek memleketlerinin ürünlerini Çin

⁶⁰ Nizâmü'l-Mülk, *Siyaset-nâme*, s. 67.

⁶¹ Tedbir alınacak diğer hususlar imar, savaş, akın, cezalandırma (siyaset), erzak (zahire), oturma (makam), seyahat (sefer), asker, reâya ve buna benzer memlekette taalluk eden işlerdir. Nizâmü'l-Mülk, *Siyaset-nâme*, s. 65.

⁶² Keykâvus, *Kâbusname*, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2006, s. 201.

⁶³ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (hızl. Süleyman Uludağ), I, İstanbul 2007, s. 541.

⁶⁴ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, s. 239.

imparatoruna takdim eder, Çin imparatoru da “haraç” olarak adlandırdığı bu malların karşılığı olarak kendi ürünlerini hediye adıyla Hunlara gönderirdi. Bu ürünler, karşı tarafın getirdiklerinden çok daha kıymetli Çin mamullerinden oluşur; böylece Çin hem zenginliğini ve üstünlüğünü göstermek suretiyle onlara yaklaşarak kendisine ısındırır hem de onları Çin mallarına bağımlı hale getirirdi. Ancak Hunlar, güçlü oldukları dönemlerde buna sürekli karşı çıkmışlarsa da zayıf ve muhtaç oldukları zamanlarda hediye alış verişi ile hem zaman kazanmışlar hem de eskisine ve diğer komşularına oranla daha fazla zenginleşmişler, kendilerini de kısa zamanda toparlama fırsatı bulmuşlardır.⁶⁵ Çin’in bu politikaları Orhun Yazıtları’nda şöyle ifade edilmiştir: *“İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaşım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”*⁶⁶

Göktürkler siyasi ilişkileri sağlamlaştırmak adına Çin’e elçiler gönderir ve bu elçiler beraberlerinde birçok değerli hediyeler getirirdi. Böylece siyasal üstünlük sağlama ve bir hâkimiyet alâmeti olarak “hediye” adı altında, istenilen şeyler elde edilirdi. Göktürk Devleti’nin ikiye ayrılma sürecinde Çinli elçi ile İşbara Kağan arasında, Çinli elçinin taviz koparmaya çalışması ve İşbara’nın tâbi olduğunu ilan etmesi şeklinde geçen bir tür hâkimiyet yarışındaki diyalogun sonucunda İşbara, Sui İmparatoru’na tâbi ve onun

⁶⁵ Hunların, Çin’in ekonomik yardımları şekline dönüşen “haraç sistemi” çerçevesinde bu yardımları sürekli bekler hale gelmeleri, daha sonraki Türk boylarının yapısını ve davranışını da olumsuz etkilemiş; onları bir tür hazırcılığa ve dış yardımlara alıştırmış; bu boylara, ilerleyen tarihlerde sürekli başkaldırma ve sıkıştığında Çin’e iltica ederek yardım alma yolunu açmıştır. Çin’den gelecek tehlikenin farkında olan Hunlar ve Türk Kağanları, Çin mallarını kendi kültürleri için zararlı bularak, Çin’in bu yakınlaştırma ve asimile etme politikasına genel olarak kanmaz ve Çin’in üstünlüğünü kabul etmeyi “bağımsızlıktan vazgeçmek” olarak düşünüp, hayatta kalırken, Moğollar ve Tibetler gibi kavimler Çin hayat tarzını benimseyip kısa zamanda asimile olmuşlardır. Mehmet TEZCAN, “Eski Hun-Çin’de Hediyeleşme ve Çin’de Haraç Sistemi”, *Kültür Tarihimize Çeyiz*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2007, s. 15-32.

⁶⁶ Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, s. 5, 57-59.

kölesi olduğunu, elçinin gücünü kabul ettiğini söylemiş; İşbara, bu elçiye bir de hediye olarak bin baş at sunmuş ve onu kız kardeşiyle evlendirmişti.⁶⁷

Göktürklerin Çin imparatorlarına hediye sunmaları bundan sonra da devam etmiş; Çin tesirine girmiş olan Doğu Göktürk Devleti hükümdarı Toulan Kağan, 591'de Çin'e elçi göndererek yedi adet kıymetli kâse sunmuştu.⁶⁸ Göktürk Devleti Çin'e hediye gönderdiği gibi, Çin'den de Göktürk Devleti'ne hediyeler gönderiliyor; aradaki ilişkilerin durumuna bağlı olarak, örneğin, ülkeler arasında bir anlaşmazlık çıkması gibi durumlarda hediyelerin miktarı ve cinsi de değişiyordu.⁶⁹

Çin'de yapılan büyük hükümdarlık törenlerinde hükümdara armağan sunulduğu ve bunun bir yarışa dönüştüğü de görülmektedir. Hediyeenin en değerlisini, en güzelini sunma âdetâ bir üstünlük göstergesiydi. En değerli hediyeyi sunan kendi hâkimiyetini ve gücünü de kanıtlamış oluyordu.⁷⁰

Göktürklerde “*bayrak ile davul*” hâkimiyet alâmeti olarak ayrılmaz bir bütün kabul edilirdi. Hükümdar tarafından “*davul ve bayrak verme*” âdeti kağanlık, komutanlık ve yüksek memuriyet alâmeti olarak önemli bir yere sahipti. 617'den sonra Göktürklerin en güçlü olduğu bir çağda Çin generali Liang Shih-tu'nun isyan edip Göktürlere sığınmasıyla Göktürk kağanı Shippi Kağan, ona kurt başlı bir bayrak ve ayrıca “*Tardu Bilge Kağan*” unvanını vermişti. Çin ise Göktürk Devleti dağıldıktan sonra Batı Türkistan ile Batı İran'daki beyliklere kurt başlı bayrak ve davul verme yoluyla onların

⁶⁷ Ahmet TAŞAĞIL, *Gök-Türkler*, I-II-III, Ankara 2012, s. 45-46.

⁶⁸ Ahmet TAŞAĞIL, *Gök-Türkler*, I-II-III, s. 50.

⁶⁹ “Çin'de Ch'en hanedanının yıkılıp, hâkimiyetin tamamen Sui'lere geçmesiyle birlikte, bazı muhalifler kaçıp Göktürlere giderek Ta-i Prensesinin yanına sığındılar. Aslen Chou hanedanından gelen ve nihayet Toulan Kağan'la da evlenmiş olan Ta-i prenses, mensup olduğu Yü Wen ailesini araştırıp Sui hanedanı aleyhine gizli faaliyetlerde bulunuyordu. Ancak Çin'e hâkim olan Sui imparatoru bunu duydu ve Göktürlere gönderdiği hediyeenin miktarını azalttı.” Ahmet TAŞAĞIL, *Gök-Türkler*, I-II-III, s. 50; Candan Işıl SAKARYA, *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 34.

⁷⁰ Ahmet TAŞAĞIL, *Göktürkler*, I-II-III, s. 62; Candan Işıl SAKARYA, *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, s. 35.

beyliklerini tanımıştı. Bu gelenek, büyük devletlerin bir çeşit birbirlerini tanımaları anlamına gelirdi.⁷¹

Hunlar, Göktürkler, Türgişler ve diğer Türk boylarının Çin İmparatorluğu ile hediye alıp vermeleri her iki taraf için de dostâne münasebetlerin devamını sağlama, Çin'i istenilen bir şeye razı etme, ticarî ilişkileri sağlamlaştırma, Çin tarafından ise Türk teginlerini tanıdığını belirtme gibi maksatlarla gerçekleşmişti. Bir araştırmada Türklerin Çin'e inci taşı, iri yumurta, arslan derisi, at, altından mamul kayış, samur derisi, ayna, deve, cam bardak gönderdiği; bunların içinde at ve hayvan derilerinin diğer hediyelere göre sayı bakımından daha fazla olduğu görülmüştür. Yine aynı araştırmaya göre, Çin'in sunduğu hediyelerse düz ipek, çiçek motifli ipek, prenses, yada taşı, flama, davul, kurtbaşı bayrak, gümüş veya altından mamul kayış, mor renkli elbise, balık şeklinde kese gönderdikleri görülmektedir. Bunlardan ipek topları, mor renkli elbise, altın ve gümüşten yapılmış balık şeklinde kese diğerlerinden daha fazladır.⁷² Hediyelerin her iki tarafın ve dönemin kültürel yapısına uygun olarak gönderildiği görülmektedir.⁷³

Göktürklerin başka devletlerle, örneğin Bizans'la da hediyeleşme etkinliğinde bulunduğunu görüyoruz. Bizans'a ilk kez gönderilen Göktürk elçileri, yanlarında çok kıymetli hediyeler getirmişler ve İstanbul'da çok iyi karşılanmışlardı.⁷⁴

Uygurlar zamanında da devletin üst düzey yönetiminde bulunan kişiler siyasal üstünlüklerini göstermek, diğer devletlerle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak, kazanılan bir zaferi kutlamak gibi değişik vesilelerle diğer devlet elçileriyle ya da kendi halkı ile hediyeleşmekte idi. 757'de Uygur yabgusu, elçisini dört bin asker ve pek çok at ile Çin'e yardıma

⁷¹ Bahaeddin ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Ankara 1984, s. 13-15, 29..

⁷² Hüseyin SALMAN, "Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin ile Hediyeleşmesi", *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007, s. 11.

⁷³ Hüseyin SALMAN, "Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin ile Hediyeleşmesi", s. 3-12.

⁷⁴ Ahmet TAŞAĞIL, *Gök-Türkler*, I-II-III, s. 32.

gönderdiğinde; Çin imparatoru onların şerefine ziyafet ve hediyeler vermişti.⁷⁵ Uygurların Çinlilere olan askerî yardımları karşılıksız kalmıyor, her başarının sonunda mutlaka kıymetli hediyeler de beraberinde geliyordu. Ch'ang'ın alınmasında Çin'e askerî yardımları olan Uygurlara Kuang-p'ing Beyi nakışlı elbiseler, kıymetli taşlar hediye etmiş ve Yabgu bundan çok memnun olmuştu. İmparator ise Yabgu adına büyük bir ziyafet vererek Uygur reislerine nakışlı, işlemeli, renkli, ipekli kumaşlar, altın ve gümüş kap kacak hediye etmişti.⁷⁶

Çin imparatorları tahtın elden gitmesini engelleyen Uygurlara karşı son derece eli açık davranırlar, teşekkür-nâmelerle birlikte hediyeler de gönderirlerdi. Moyen-Çor Kağan, 758'de Çin elçisinin getirdiği devlet mühürleri, renkli ipekli kumaşları ve elbiseleri, altın ve gümüş kap kacağı adamlarına dağıtmış; elçiye ise dönüşünde beş yüz at, samur kürkleri, beyaz kilimler hediye etmişti.⁷⁷ Uygurların Çin'e gönderdikleri hediyeler arasında ise savaşta ele geçen esirler de vardı.⁷⁸

Uygurlarda elçi kabulü âdetâ bir toy havasında yapılır, hanın büyüklüğü ve cömertliği elçilere gösterilmek istenirdi. Elçiler getirdikleri hediyeleri de bu toy esnasında verirdi. Uygur ülkesine yollanan Çin elçisi Wang Yen-te'nin kaleme aldığı seyahatnâmede (981-984), kabul töreninde Uygur Kağanı Arslan Hanın oğlu, kızı ve yakın akrabalarının hanın etrafını çevirerek eğilmeleri sonrasında hediyelerini aldığı kaydedilmektedir.⁷⁹

Selçuklularda da aynı geleneğin devam ettiği görülür. Selçuklular ilk devirlerden itibaren diplomatik işlerde hediye geleneğini sürdürmüşlerdir. Alp Arslan'dan itibaren Selçuklu sultanları gerek yabancı ülkelerle ve gerek kendi

⁷⁵ Gülçin ÇANDARLIOĞLU, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2004, s. 14.

⁷⁶ Gülçin ÇANDARLIOĞLU, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, s. 15; Gülçin ÇANDARLIOĞLU, "Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İç Yüzü", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1977), İstanbul 1978, s. 41.

⁷⁷ Gülçin ÇANDARLIOĞLU, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, s. 15, 17; Candan Işıl SAKARYA, *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, s. 35-37.

⁷⁸ Gülçin ÇANDARLIOĞLU, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, s. 25.

⁷⁹ Özkan İZGİ, "Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1977), İstanbul 1978, s. 36.

tâbileri ile yaptıkları temaslarda ilk planda hediye değiş-tokuşunu esas tutmuşlardır.⁸⁰

Selçuklularda ülkeler arası hediyeleşmede tarafların birbirine sundukları hediyeler; mutfak eşyaları, kılık-kıyafet, silah, kıymetli maden ve para, hayvanlar, süs eşyaları, kıymetli kokulardan oluşurdu. Bunlardan mutfak eşyası olarak altın ve gümüş tabaklar, kadehler, altın işlemeli taslar, mutfak ve şaraphaneye ait çeşitli âletler; kılık-kıyafet olarak değerli kumaşlar, ketenler, döşemelikler, mücevherlerle süslü (murassa) kemerler, cübbe, aba, külah olmak üzere çeşitli giysiler ve örtüler; silah olarak başta kılıç ve eyer takımı olmak üzere çeşitli savaş araç-gereçleri; kıymetli maden ve para olarak her dönemde değerini koruyan altın dışında sikkeler, mücevherler, akik taşları, inciler, lâl, firûze; hayvanlardan başta at olmak üzere katır, merkep, deve, yaban eşegi, zürafa, kartal koyun sığır, kunduz, samur, panter, pars, doğan ve şahin; süs eşyası olarak mücevherler, gümüş vazolar ve şamdanlar; kıymetli kokulardan ise amber, misk, kâfur en fazla göze çarpan armağanlardır. Bunların dışında yine köle (gulâm), cariyeye ve halayıklar da verilen hediyeler arasında idi.⁸¹

Tuğrul Bey, Bizans imparatoruna Süleyman peygamberin mührü, ortasında ağırlığı kırk beş miskal kırmızı yakut bulunan inci dizisi, yüz elli adet çini sahan, beş yüz elbise, iki yüz kırk dinar değerinde kâfur ve öd, elli bin dinar da nakit göndermiş; Bizans imparatoru da ona bin kat ipek elbise, muhtelif cinsten beş yüz elbise, beş yüz at, üç yüz yük hayvanı, üç yüz Mısır eşegi, yüz tiftik keçisi, iki yüz bin dinar yollamıştı (1056).⁸²

Tüklerde her devirde hâkimiyetin, gücün, yiğitliğin, kahramanlığın, çevikliğin, hızın ve muradın simgesi olan atın Türkler arasındaki hediyeleşmede önemli bir yeri vardır. At, Büyük Selçuklularda en güzel hediyelerden biri olmuştur. XI. yüzyıl ortalarında Büyük Selçuklu devletinin ilk

⁸⁰ Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet - Özellikle Adli Yargıda Rüşvet*, İstanbul 2005, s. 73-74.

⁸¹ Mehmet ERSAN, "Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14, 1999, s. 75-76.

⁸² Mehmet Altay KÖYMEN, "Tuğrul Bey ve Zamani", İstanbul 1977, s. 90-91.

hükümdarı Tuğrul Beyin kardeşi Çağrı Beye, bir kaleye sığınan emirin, sonunda aman dileyerek bin atı takımlarıyla birlikte verdiği görülür.⁸³

Selçuklularda hükümdara hediye takdimi, aynı zamanda bir saygı ve itaat tezahürü idi.⁸⁴ Tâbî hükümdarlardan Mervanoğulları hükümdarı Nasru'd-devle, Tuğrul Bey'e itaat üzere bulunduğunu göstermek için 1048'de ve 1054'te çeşitli hediyeler göndermişti.⁸⁵

Hediye sunumu Selçuklularda da büyük önem arz ederdi. Bu sunum sırasında kimin neyi, ne kadar, nasıl vermesi gerektiği ve verilen bu hediye nin de nasıl alınması gerektiği toplumsal ve siyasal kurumlar tarafından belirlenmekteydi. Buna göre en kuvvetli, en güçlü ve toplum üzerinde hâkimiyet sahibi olan kimse en değerli hediyeleri vermekte ve bu özelliklerini topluma kanıtlamaktaydı.⁸⁶ Devrin anlayışına göre hükümdarın ve devletin ileri gelenlerinin birbirlerine ve reâyaya verdikleri hediyeler ve yaptıkları ihsanlar bulunulan makamın büyüklüğü oranında olmalıydı.⁸⁷

Selçuklularda devlet kademelerinde görevli olanların, ileri gelenlere mal ve para vermesi hediye geleneğinin bir parçası idi. Bir yöneticinin hükümdara altın hediye etmesi doğaldı. Bir vali Alp Arslan'a altınlar hediye etmiş, ancak bunları halktan kanunsuz topladığı için Alparslan altınları geri verdirmişti. Devrin âdetleri gereğince başta hükümdar olmak üzere ileri gelenler de cömert davranır; gerektiğinde bürokratlara, ordu mensuplarına, bilim adamlarına ve yurttaşlara ihsanda bulunurdu. Büyük bir servete sahip olan Nizamülmülk; yılda yalnız üç yüz bin altını bilgin ve yurttaşlara çeşitli vesilelerle dağıtırdı. Yine Nizamülmülk 1087 yılında Bağdat'a gittiğinde huzuruna gelen kimselere yüz kırk bin altın hediye etmişti. Ertesi yıl Bağdat'a gittiğinde ihsanda bulunmak istememişti; ancak din bilginlerinin onu ikaz

⁸³ Şükrü ELÇİN, "Türklerde Atın Armağan Olması", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1, Ankara 1964, s. 143.

⁸⁴ Mehmet Altay KÖYMEN, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilâtı ve Hayatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1966, IV, 6-7, Ankara 1968, s. 92; Mehmet Altay KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 89.

⁸⁵ Mehmet Altay KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 90.

⁸⁶ Candan Işıl SAKARYA, *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, s. 42

⁸⁷ Aydın TANERİ, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi)*, Konya 1977, s. 65.

etmeleriyle, ister istemez ihsanda bulunmuştu. Bundan başka Nizamülmülk, yılda altı yüz bin altını da medrese ve kervansaraylar için sarf ediyordu. Selçuklu sultanları gibi Selçuklu vezirlerinin de sofraları isteyenlere açıktı.⁸⁸ Mevlâna'nın ricası üzerine Menteşoğlu Mesut Beyin Arif Çelebiye verdiği hediyeler beş köle ve cariye, on beş cins at, on parça ince ıskarlat çuhası, yirmi parça sof-ı murabba, ayrıca nakit olarak filori ve gümüşlerden oluşmaktaydı. Pervâne Muinü'd-din de Mevlâna'nın iltifatı üzerine tarikat mensuplarına iki bin dinara yakın bağışta bulunmuştu. Ayrıca bilginlere, şeyhlere gümüş para dağıttığı ve Konya'da bulunan yetim ve fakirlere elbiseler ve gömlekler giydirdiği bilinmektedir.⁸⁹

Bir Selçuklu sultanı devrin ünlü şairi Zahirreddin Feryabî'ye kendisine sunduğu kasidesine karşılık iki bin dinar-ı sultanî, on baş at, beş baş katır, on baş deve, beş erkek gulâm, beş güzel yüzlü Rum cariye, elli kat ıskarlat; attâbi, kutnu (kutnî), atlas ve zerbaft kumaş vermişti. Rükneddin Süleyman Şah, Genceli Nizami'ye beş bin dinar, beş baş katır ve elbiseler vermişti.⁹⁰

İzzeddin Keykavus Sinop'un fethinden sonra, Halifeye, zerbaft-i Rumî, atlas-ı ma'deni, keten, ıskarlat, Kıbrısî mallar ile pek çok erkek ve kadın köle, iğdiş ve tazı atlar, rahvan katırlar, hecin develeri, altın işlemeli haçlar ve bakır eşya yollamıştı. Alâeddin Keykubat, Kemaleddin Kamyar'a hediye olarak, bin dinar, beş katır, on at ve beş köle; Celaleddin Harzemşah'a da dostluk talebi dolayısıyla atlas ve attabî kumaşlar, kunduz ve samur kürkleri, otuz katır yükü eşya, yüz at ile elli katır, teçhizatlı yirmi kadar köle göndermişti.⁹¹

Selçuklu Veziri Nizamülmülk, "*Siyasetnâme*" adlı eserinde Selçuklu ülkesine gelen elçilerin hediyelerle barış istediklerini ve bunun kendileri için bir gurur vesilesi olduğunu ve böylece düşmanı mağlup ettiklerini

⁸⁸ Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, s. 237.

⁸⁹ Aydın TANERİ, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, s. 65-66.

⁹⁰ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi, (XI.-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2000, s. 148.

⁹¹ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 149.

söylemektedir.⁹² Dolayısıyla Selçuklularda da hediyeler barışın sağlanmasında önemli bir yere sahipti. Köseadağ Savaşı'nın ardından 1256'da Konya'da halk, Moğol komutanı Baycu'ya takdim ettiği dört katır yüklü dinardan oluşan hediye (tuzgû) ile yağmadan kurtulmuştu.⁹³

Selçuklularda “*hakk-ı kudüm*”, “*resm-i kudüm*” ya da “*kudümiye*”, bir çeşit ayak-bastı parası veya hoş geldin hediyesi gibi de kabul edilebilecek vergilerdendi ve sultanlardan başlayarak kademe kademe aşağı görevlilere kadar verilirdi.⁹⁴ Buna göre yeni hükümdar, devlet merkezi olan Konya'ya geldiği zaman kendisine “*pîşkeş*”⁹⁵ denilen hediyeler takdim edilmesi kanundu. Ya da bir devlet büyüğü şehri ziyaret ettiğinde; hatta diğer memurlara misafirliklerinde ya da başka suretle halk ile görüştüklerinde, ona, bir çeşit vergi alma usûlü olarak, hane başına dağıtılıp toplanan pîşkeşler verilirdi. Bu işten kadı adına görev yürüten mahalle başları sorumlu idi. Hükümdar ailesinden gelen valiler (melikler), “*uç umerâsı*” ve ileri gelenler de sultan vilayetlerinin arazisinden geçtiğinde, saltanat değişimi olup atanma belgelerini (menşur) yenilemek mecburiyetinde kaldıklarında pîşkeş takdim ederlerdi.⁹⁶ Örneğin; İzzeddin Keykavus'a 1211'de verilen resm-i-kudüm yüz

⁹² “Birçok vakitler padişahlar, hediyeler, birçok zarif şeylerle birlikte elçi göndermişler ve barış istemişlerdir, kendilerini aciz ve yumuşak boyunlu göstermişler; (verdiği) bu gururla elçinin arkasından bir ordu teçhiz ederek akın etmişler ve düşmanı mağlup etmişlerdir. Elçinin davranışı, akli ve fikri bu işlerde delil olur. Bu işlerde iyi davranış ve iyi fikir sahibi olmalıdır.” Nizâmü'l-Mülk, *Siyaset-nâme*, s. 70.

⁹³ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 173

⁹⁴ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 173.

⁹⁵ Türk-İslâm devletlerinde teknik bir terim olarak “pîşkeş” düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arızı/düzenli olmayan vergi (eyalet valilerinin atamalarında pîşkeş takdim etmeleri, sonra her yıl Nevruz'da bunun tekrarlamaları gibi) ve valilerin de kendi kuvvetlerine göre- nüfuzları altındaki halktan zaman zaman topladıkları vergi anlamlarına gelir. Kelime Farsça olmakla Safevîlerde olduğu gibi, İran'a hakim olanlar ile bu kültürün etkilediği siyasi teşekküllerde hem genel hem de teknik anlamlarını muhafaza etmiştir. İlhanlılar'da hükümdara ve erkânına takdim edilen hediyeler, yukarıdaki ayırımı uygun olarak, pîşkeşten çok “sa'uri” ve “tuzgû” olarak tanımlanırken Timurlular ve Türkmen hanedanlar idaresinde “pîşkeş” terimi daha yaygındır. Keza tasnifi göstermek üzere pîşkeş-i müstemerrri (düzenli vergi), pîşkeş-i cem'î (bölge halkının tamamına yüklenen vergi), pîşkeş-i gayr-i cem'î (şahsa mahsus vergi) gibi tabirler kullanılmıştır. Safevîlerde Pîşkeş-nüvis maliye dairesinde çalışan hediye kâtibi olarak her çeşit pîşkeşin adedini ve kıymetini kaydetmektedir. İlgili kalem bu şekliyle XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını muhafaza etmiştir. A. Nezihi TURAN, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, *OTAM*, 13, Ankara 2002, s. 61; Ann K. S. LAMBTON, “Pishkash”, *Encyclopedia of Islam*, VIII, Leiden 1993, s. 312.

⁹⁶ A. Nezihi TURAN, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, s. 61; Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, II, Ankara 1999, s. 186-187.

bin dirhem, beş bin altın, yüz zerbaft elbise, yüz elli kat atlas elbise, otuz baş at, yirmi baş katır ve elli baş deveden oluşuyordu.⁹⁷ Gıyaseddin Keyhüsrev'e Ahlat'ta yüz bin dirhem, otuz bin altın, beş bin dinar, on kat zerbaft elbise, on katır, yüz elli parça atlas elbise, otuz baş at, yirmi baş katır, elli baş deve, yirmi köle ve on cariye verilmişti. Keza Alaüddin Keykubat'a da pîşkeş verilmişti.⁹⁸ Selçuklu idaresi altında iken, Ertuğrul Beyin Sultanöyüğü'nde Gıyaseddin Keyhüsrev'le buluşarak ona pîşkeş çektiği ve oğlu Osman Beyi ona mülazım ettiği bilinmektedir.⁹⁹ Selçuklu sultanları için "pîşkeş" büyük bir gelir kaynağı idi ve en büyük değerinde olanlarını da vezirler ve öteki ricâl sunardı.¹⁰⁰

Selçuklularda resm-i kudüme benzer bir vergi de "nal bahâ" idi. 1196'da Gıyaseddin Keyhüsrev ile yaptığı mücadele sonrasında Konya'ya giren Rükneddin Süleyman Şaha Konya halkı, sefer masraflarına karşılık, nal-baha vergisi olarak beş yüz bin nakit para, üç yüz elbiselik İstanbul atlası, iki yüz kat elbiselik zerbaft, üç bin arşın çuha, on bin arşın keten, iki yüz baş katır, üç yüz baş at, iki bin baş sığır, on bin baş koyun vermişti.¹⁰¹

Moğollarda hediyeler, daha ilk devirlerden itibaren önemli bir yere sahipti. Han, kendisine yapılan iyiliklere karşı hediye verirdi. Fakat gerek han gerekse diğer devlet büyükleri genellikle hediye isterlerdi. Cengiz Han, kızını evlendirmek için önemli miktarda hediye almıştı. Komşu hükümdarlar Cengiz'in önüne hediyesiz çıkamazlardı. Diğer Moğol devletlerinde olduğu gibi, Altınordu'da da yabancı elçiler yalnız hana değil onun ailesi efradına ve önemli memurlara hediye verirdi.¹⁰²

⁹⁷ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 147.

⁹⁸ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 148-149; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1998, s. 66.

⁹⁹ Rûhî Çelebi, "Rûhî Tarihi", (Çeviri ve değerlendirme: Halil Erdoğan Cengiz – Yaşar Yücel), *Belgeler*, XIV, 18, Ankara 1992, s. 378.

¹⁰⁰ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, s. 186-187.

¹⁰¹ Çeşitli tanımlamaları yapılan "Nal-baha", resm-i kudüm ile aynı olabilecek ise de aralarındaki ilişki tam olarak aydınlatılmamıştır. Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 147-172; Erdoğan MERÇİL, "Na'l-baha ve Kullanılışına Dair Örnekler", *Belleten*, LX, 227, Ankara 1996, s. 21-32.

¹⁰² Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 67-68.

1259'da İran'da kurulan İlhanlılarda da bu gelenek devam etmiştir. Anadolu Selçuklularının İlhanlılara vergi olarak gönderdiği hediyeler birçok elbise, altın para, at, kısrak, deve, sığır ve koyun gibi mallardan oluşuyordu.¹⁰³

Çağatay hanlarının âdetlerine göre, hükümdarlara dokuz çeşit hediye sunulurken yanında dokuz tane de köle hediye edilirdi. Buna göre hediye sayısının önemli olduğu görülmektedir. Nitekim Şirvanşahlar 1386'da Timur'a tâbi olduklarını göstermek için sekiz çeşit hediye yollayınca, Timur bunun niçin eksik olduğunu sert bir şekilde sormuştu. Buna mukabil Şirvanşah İbrahim, "*Dokuzuncu benim.*" cevabını vererek Timur'un gönlünü almıştı.¹⁰⁴

Osmanlıların çağdaşı olan diğer devletlerde de, hediye geleneği benzer şekillerde devam etmiştir. Memlûklar da Bizans, Altınordu, Habeşistan, Yemen, Sicilya, İspanya ve Osmanlı Devletleri ile barış halini ve dostâne ilişkileri devam ettirmek, iyi niyeti ispatlamak, zaferi veya cülûsu tebrik etmek, güç göstermek, anlaşmaları sağlamak ve bazı isteklerde bulunmak gibi çeşitli vesilelerle hediye alış-verişinde bulunurdu. Memlûk sultanlarına bu ülkelerin hükümdarlarından gelen hediyeler arasında örneğin; Kızıldeniz ticareti açısından ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyen Yemen hükümdarından atlar, panterler, filler, ayılar, gergedanlar, yaban eşekleri, kuşlar, abanoz, mızraklar, kumaşlar, köleler ve cariyeler bulunmaktaydı. Habeşistan Kralı, kendi Hristiyan vatandaşlarının; Memlûk Devleti'nde bulunan Kudüs'e emniyet içinde hac yapmaları için siyah arslanlar, yarış atları, panterler, filler, zürafalar, inekler, cariyeler ve içdişler yollayarak isteğinin karşılığı olarak ülkesindeki Müslümanları da koruyacağına söz vermişti. Memlûklar ise bu ülkelere zürafa, fildişi, içi doldurulmuş timsah, maymun, yaban eşeği, deve, nadide kumaşlar, giysiler, gümüş şamdan, altın kemer, şeker gönderiyordu. Bizans ile Memlûklar arasındaki hediyeleşme, her iki tarafın ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla gerçekleşirdi. Bizans imparatorları Memlûk sultanlarına ipekli ve atlas kumaşlar, halılar ve şahinler

¹⁰³ Tuncer BAYKARA, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi*, s. 150.

¹⁰⁴ Kazım PAYDAŞ, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXV, 40, Ankara 2006, s. 117.

gönderirler; Memlûk sultanları da onlara değerli hediyelerin yanısıra, değerli halılar, seccadeler, hasırlar, altın kaplı kandiller ve buhur yollarlardı.¹⁰⁵

Memlûklar ile Osmanlı Devleti'nin arasındaki dostâne ilişkiler, ikisinin Orta Doğu'daki hâkimiyet mücadelesi nedeniyle değişim göstererek ve Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesine kadar olan döneme kadar sürmüştür. Genç Osmanlı padişahları bazen güçlerini ve prestijlerini artıran büyük zaferlerinin haberlerini hediyeler eşliğinde gönderirdi. Örneğin, Niğbolu ile Varna zaferlerinde ve İstanbul'un fethinde bu amaçla gönderilen hediyelerin arasında zırhlı ve atlı esirler, köleler, cariyeler, av kuşları, değerli kumaşlar, elbiseler, silahlar ve mücevherler bulunuyordu. Memlûk sultanları ise tebrik için hil'atler, silahlar, zırhlar, at örtüleri, yular takımları, develer, atlar, filler, zebralar, zürafalar, katırlar gönderiyorlardı.¹⁰⁶

Esas olarak askerî bir karakteri olan Memlûklardaki hiyerarşik düzende Memluk sultanının mutlak hâkimiyeti söz konusuydu. Bir Memlûk emîri, sultan olduğunda onun maiyetinde bulunan ve onunla işbirliği yapan umerâ ve memlûk adı verilen askerler de onunla birlikte yükselirdi. Merkezî konumda bulunan sultan kendisine itaat eden bu kişilere hil'at, at, para, konut, yiyecek vb. dağıtmak suretiyle inâm ve ihsanda bulunurdu.¹⁰⁷

İran'a hâkim olan devletlerden Akkoyunlularda devletler arası ilişkilerde hediyeleşme önemli idi. Çağdaşı olan hükümdarlar tarafından, istenilen şeyin elde edilebilmesi için Akkoyunlu hükümdarlarına elçilerle birlikte hediyeler de gönderiliyor; değerli hediyeler takdim eden elçi, hükümdar tarafından iyi muamele görüyordu. Bazen elçi kabullerinde hükümdara takdim olunan hediyeler, diğer elçilerin görebilmesi sağlanarak, devletin gücü ve ihtişamı dış dünyaya kanıtlanmak isteniyordu. Osmanlı-Venedik savaşlarının hız kazandığı bir dönemde Venedik Cumhuriyeti ile Akkoyunlu Devleti arasında elçiler gidip gelmiş; 1474'te Akkoyunlu

¹⁰⁵ Samira KORTANTAMER, "Memluklerde Hediye", *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007, s. 27-29, 30.

¹⁰⁶ Samira KORTANTAMER, "Memluklerde Hediye", s. 29.

¹⁰⁷ Altan ÇETİN, Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsanlarına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, 26, Yıl: 10, Kış 2006, s. 101.

hükümdarı Uzun Hasan'ı savaşa teşvik etmek amacıyla İran'a giden Venedik elçisi Josaphat Barbaro hükümdara sunulmak üzere beraberinde birkaç top, bomba malzemeleri, tüfek, barut, gülle, kurşun ve üç bin duka değerinde muhtelif silahlardan başka gümüş kaplar ile en değerlilerinden sırmalı ve yünlü kumaşlar getirmişti. Uzun Hasan, Hint elçilerinin kabulü esnasında Avrupalı müttefiki Barbaro'ya, Doğu'daki ülkeler arasında ne kadar güçlü ve itibarlı olduğunu göstermek amacıyla onun yanında bulunmasını emretmişti. Hint hükümdarı, Uzun Hasan'a zincire bağlanmış bir kaplan, arslan, iki fil, zürafa, üç kafes içinde üç çift siyah ve beyaz güvercin, üç papağan ve derisinden post yapılan iki hayvan, beş adet sarık, altı top ipek kumaş, içi değerli taşlarla dolu dokuz adet kap, çini kâse ve tabaklar, öd ağacı, sandal ve dikefzar (bir baharat) göndermişti.¹⁰⁸

Safevîlerde bir bölgenin fethi, saray içi terfiler, şehzâde sünnetleri, saray evlilikleri gibi vesilelerle hediyeler sunulmakta; Şah tebâsından birini ziyarete gidildiğinde, bu lutûf karşılığında ev sahibinden bir şeyler takdim etmesi beklenmekteydi.¹⁰⁹

Bizans İmparatorluğu da çağdaşı olduğu devletler gibi iç ve dış hediyeleşmede bulunurdu. Theophilos döneminde (826-842) Konstantinopolis ile Bağdat sarayları arasında karşılıklı hediyeler alınıp verilmekteydi. İmparator, üst düzey görevlilerine ve anlaşma yaptığı yabancı hükümdarlara yalnızca imparatorun kullanımı için ayrılan erguvanî ipek kumaştan yapılmış görkemli hediyeler verirdi. Bizans'ta elçilik heyetlerinin kabul töreninde hediyeler önemli bir yere sahipti. Bu törenin ilk sahneleri elçi ve maiyeti Bizans sınırına vardığında başlardı. Konstantinopolis'e ulaştığında diplomat ve maiyetindekiler kendilerine ayrılan eve götürülürlerdi. Toplantı için kararlaştırılan günde, elçinin kendi hükümdarından imparatora getirdiği

¹⁰⁸ Josaphat BARBARO, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. Tufan Gündüz), İstanbul 2005, s. 40, 58-63.

¹⁰⁹ Ahmet Nezihî TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 61.

ve imparatorlardan alacağı hediyeler herkesin görebilmesi için sarayda sergilenirdi.¹¹⁰

Karşılama sonrası elçiler, Büyük Saray içinde belli güzergâh ve geçitlerden geçirilir, belli salonlar ve bekleme noktalarında bekletilerek, Bizanslıların kıymetli eşya ve kumaşlarını görmeleri sağlanır daha sonra saraydaki özel kabul salonunda imparatorun huzuruna çıkarılırlardı. Bu merasimin temel amacı müzakereler olmayıp, sarayın göz kamaştırıcı debdebesi içinde elçileri etkilemek ve cihan imparatoru olarak imparatorun gücünü ve ihtişamını sergilemektir. Salona alınan elçiler, altından yapılmış yapay arslanların kükreyişleri ve yine altın kaplama ağaçların üzerindeki altın kuşların ötüşleri arasında bir veya üç defa yere kapanmak suretiyle imparatora doğru ilerlerdi. İmparatorun önünde yerlere kapanır, erguvan kırmızısı pelerininin eteğini öperlerdi. Diğer taraftan, elçiler, imparatora doğru yaklaşıp beraberindeki mektubu sunmaya hazırlanırken taht, özel ayarlanmış hidrolik bir sistemle yukarıya doğru yükseltilir ve böylece imparatorun “erişilmezliği” vurgulanmak istenirdi. Törenin son kısmında iyi niyet, dostluk ve barış simgesi olarak getirilen hediyeler imparatora takdim edilirdi. Yapay olarak yapılmış hayvanların sesleri arasında elçilik heyeti salondan ayrılırdı. Resmî kabuller dışında elçilerin onurlarına yemek verilir ve elçilerin imparatorla görüşüp konuşma imkânı elde edebildiği bu yemekte elçilere, altın tepsiler içerisinde belirli miktarda gümüş hediye edilirdi.¹¹¹

Öte yandan diplomasiinin önemli parçasını oluşturan hediyelerle Bizans’ın, bütün dünyada, imparatorluğun nüfuz ve itibarını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bizans uygun para ve hediyeler dağıtarak imparatorluğun düşmanlarını birbirinden ayırmakla, sınırlarını zorlayan kavimlerini Bizans hâkimiyeti altına sokar ve zararsız bir hale getirirdi. Bu

¹¹⁰ Zilhace ATAŞ, *Bizans İmparatorluğu’nda Saray Teşkilatı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 35, 82.

¹¹¹ Casim AVCI, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 42-43; Zilhace ATAŞ, *Bizans İmparatorluğunda Saray Teşkilatı*, s. 63-64.

hediye politikası ve bir taraftan da din politikası ile imparatorluk, birçok kavmi kendisine tâbi kılmıştı.¹¹²

Bizans'ın dış ilişkilerinde diplomasiye ağırlık vermiş olması, Bizans diplomasinin karakterini çeşitli şekillerde etkilemiştir. Diplomatik girişimler arasında nezaket kurallarına önemle riayet edilmesi, anlaşmalara genellikle uyulması, karşı tarafa değerli hediyeler verilmesi, bazen siyasi amaçlı evlilikler yapılması ve sürekli imparatorluğun ihtişamını vurgulamaya yönelik tedbirlerin alınması gibi uygulamaların yanısıra, diğer devletler arasındaki düşmanlıkların körüklenmesi, iç karışıklıklar sırasında soylulara destek verilerek kışkırtılması, elçilere veya diğer önemli şahıslara hediyeler ya da rüşvetler verilerek ülkeleri aleyhine faaliyet yapmalarının sağlanması gibi entrikalara da başvurulmaktaydı.¹¹³

Bütün bunlar, Bizans'ın sahip olmadığı gücü dış dünyaya varmış gibi gösterme kaygılarının bir tezahürü olarak görülmektedir. Bizanslılar dış dünyaya göstermek istedikleri üstünlüklerinin somut işaretlerini her fırsatta sergilemeye çalışırlardı. Hediyeleri de kültürel üstünlüğün göstergesi olarak kullanırlardı. Ayasofya'nın heybeti, oradaki dinî merasimlerin ihtişamı, sarayın taht odasındaki imparatoru daha azametli göstermeye yönelik mekanik düzenler, yabancı ziyaretçileri etkilemek için çeşitli yöntemlere başvurulması hep bu politikanın amaçları için kullanılırdı.¹¹⁴ Bizans, bu politika ile bir müddet daha ayakta kalmayı başarabilmişti.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, siyasî kültürde hediyeleşme geleneğinin kökleri eski Türklere kadar gitmekte olup hediye alış veriş, gerek Orta Doğu'da gerekse Batı'da kurulmuş diğer devletlerde de devletler arası ilişkilerde ve devletlerin iç işlerinde önemli bir unsur olmuştur. Türk devletlerinde hediyeler; dostluk, sevgi, hürmet, itaat, zafer, kutlama, barış, yardım ve hâkimiyeti tanıtmaya gibi amaçlarla alınıp verilmekteydi. Bu hediyelerin türü ve sayısı verildiği dönem, toplumun değer yargıları, veriliş

¹¹² Charles DIEHL, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, (çev. Göke Bozkurt), İstanbul 2006, s. 40.

¹¹³ Casim AVCI, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 46; Zilhace ATAŞ, *Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilâtı*, s. 62.

¹¹⁴ Temel İSKİT, *Diplomasi-Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul 2007, s. 78.

sebebi, ilişkilerin derecesi, alan ve verenin statüsü gibi unsurlara göre değişmekteydi. Bu gelenek, Çin ve Bizans gibi kimi devletlerde bir politika şekline bürünmüş ve devletler arası ilişkilerde pek çok amaca hizmet etmiştir.

III. KURULUŞTAN XVII. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE HEDİYE VE HEDİYELEŞME

Orta Asya ve Orta Doğu devletlerinde geleneklerin şekillendirdiği yönetim, anlayış ve uygulamalar, Osmanlı Devleti'nde de görülmekteydi. Makamların sahibi ve ihsan edici konumunda olan padişahlar geleneklerin belirlediği ölçüler içinde bir tür biat vesilesi olarak görülen hediyeleri kabul etmek durumunda idi. Bu anlamda hediyeleşme, ilk dönemlerden itibaren bir tür tâbî-metbû ilişkisinin somut olarak ortaya konduğu bir uygulama idi. Padişahların etrafındaki beylere ve umerâya hediyeler dağıtarak onları ödüllendirmesi ve büyüklüğünün bir nişânesi olarak daha çok padişahı ilgilendiren pîşkeş uygulaması, Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden beri mevcut olup bu dönemde özellikle padişah bir şehre geldiğinde ya da padişahın huzuruna çıkma gibi durumlarda hediye takdim etme usûlü yaygındı.¹¹⁵ Ayrıca düğünlerde padişaha hediye sunulması geleneğine Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren rastlanmaktadır.

Osmanlılarda devlet adamları arasında hediyeleşmenin kökeninin Osman Gaziye kadar uzandığı, devri anlatan kaynaklardan anlaşılmaktadır. Onun hem çeşitli vesilelerle beylere, dervişlere, komutanlara ve Bizans tefurlarına hediyeler verdiği hem de onlardan hediye kabul ettiği bilinmektedir.¹¹⁶ Mesela Osman Gazinin gördüğü rüyayı Şeyh Edebalı'nın yorumlaması esnasında orada hazır bulunan Turgud adlı derviş Osman Beye, “*Ya Osman sana padişahlık verildi, şükran olarak bize ne verirsin?*” diye sorduğunda Osman Bey, “*Sana bir şehir vereyim.*” deyince derviş, “*Şu köyceyize de razıyım, bana bir mektup ver.*” şeklinde karşılıklı bulunmuş;

¹¹⁵ Filiz KARACA, “Pîşkeş”, *DİA*, XXXIV, s. 294.

¹¹⁶ Necdet ÖZTÜRK, “Osmanlı Kroniklerinde Hediye Kayıtları (1299-1500)”, *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007, s. 49-52.

Osman Gazi de ona, “Ben yazı yazmayı bilmem. Bir su kabı ile bir kılıcım var. Onları nişan olsun diye sana vereyim. Benim evladım onları senin elinde görüp ibka etsinler.” demişti. Bu olaya binaen daha sonraki padişahların, o köyü görüp ziyaret ettikçe dervişin evladına nimetler verip ihsanda buldukları da rivayet edilmektedir.¹¹⁷

Âşık Paşazâde, Osman Gazinin, 1288’de Karacahisar’ı almasının ardından kardeşinin oğlu Aktemür’u pek çok hediyeyle Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat’a gönderdiğini; Sultanın buna çok sevindiğini ve hediye getiren Aktemür’e ihsanlarda bulunarak Osman Gaziye sancak ve sancakla ilgili eşyalar, iyi atlar ve gaza için silahlar gönderdiğini nakletmektedir.¹¹⁸ Devletin kuruluş aşamasında beyler ve komutanlar ise, Osman Bey’e “sağrak” adlı içeceği sunarak ona itaat ettiklerini göstermişlerdi.¹¹⁹

Kroniklerde sonraki dönemlerde geleneksel olarak hediyeleşme usûllerinin devam ettiği görülür. Padişaha “hediye” ve “pîşkeş” adıyla sunumuyla ilgili pek çok kayda rastlanmaktadır. I. Murat’ın oğlu şehzâde Bayezid ile Germiyanoğlu’nun kızının düğününde etrafın beyleri ve yabancı hükümdarlar iyi atlar, katarla develer, gulâmlar, cariyeler, altın ve gümüş tepsiler içinde filoriler gibi çok çeşitli saçılar ve hediyeler göndermişlerdi (1381-1382).¹²⁰ Gerçekleştirilen siyasî ve iktisadî evliliklerde gelin, çeyiz olarak babasının memleketlerini de beraberinde getirdiğinden gelin çeyizi

¹¹⁷ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ - Neşri Tarihi*, I, Yayınlayan: Faik Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara, 1995, s. 46; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, (hızl. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2010, s. 49-50; Başka bir kronikte bu olay şöyle anlatılır: “Bize şükran ne virürsin? Osman Beg aydur: Sana bir şehir vireyin. Ayıtdı: Şol köyceğiz bize yiter, diyü nişan için bir maşraba ve bir kılıç virdi.” Rûhî Çelebi, “Ruhî Tarihi”, s. 380.

¹¹⁸ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 53.

¹¹⁹ “...Pes Osman Beg katına geldiler, meşveret kıldılar, ayıtdılar ki: Kayı Han hod mecmu’ı Oğuz boylarının Oğuz’dan sonra ağası ve hanı idi ve Oğuz töresi mucebince hanlık padişahlık, Kayı soy var iken özge boya degmez. Şimdiden sonra hod Selçuk Sultanlarından bize çare ve meded yokdur. Memleketün çoğı ellerinden çıkub Tatar üzerlerine gereği gibi müstevlî oldı. Çün merhum Sultan Ala’eddin’den dahı size safâ-nazar olmuşdur. Siz han olun ve biz kullar bu tarafda hizmetünüzde gazaya meşgul olalum didiler. Osman Beg dahı kabul itdi. Pes mecmu’ı örü turub Oğuz resmince üç kere yükünüb baş kodılar, develü obalardan kamaran getirüb Osman Beg’e sağrak sundular. Çün içdi çavuşlar sıhhat ve afiyet ve padişahlık mübarek olsun diyü dua ve sena kıldılar.” Rûhî Çelebi, “Ruhî Tarihi”, s. 378.

¹²⁰ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 101; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 100-101.

önemli idi.¹²¹ II. Mehmet'in oğulları Şehzâde Bayezid ve Mustafa Çelebi¹²² ile II. Bayezid'in üç şehzâdesinin sünnet düğünlerinde de etrafa haber gönderilmiş ve ülkenin dört bir yanından düğüne gelen beyler çeşit çeşit hediyelerini sunmuşlardı.¹²³ II. Murat'ın Düzme Mustafa olayını hallettikten sonra Bursa'ya gelmesiyle şehir halkı toplanarak onu karşılamış; ayan ve eşraf padişaha pîşkeş olarak elbiseler sunmuşlardı.¹²⁴

Kuruluş döneminden itibaren padişahı görme ve düğünler gibi vesilelerin yanı sıra fetihlerle devletin sınırlarının genişlediği ve dolayısıyla gelirlerin arttığı, hazinenin ganimetler¹²⁵ ve yabancı hükümdarların gönderdiği zafer tebriki hediyeleriyle dolduğu¹²⁶ genişleme döneminde ise hediyelerin, kazanılan parlak zaferlerden elde edilen fütühât ganimetlerinden sunulması şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.¹²⁷ Mesela 1475'te Kefe'nin fethinden sonra komutanlar ganimetlerle II. Mehmet'in huzuruna çıkmışlardı.¹²⁸ Kemal Reis, deniz savaşlarında elde ettiği ganimetlerden II. Bayezid'e çeşit çeşit hediyeler sunmuştu (1495/1496)¹²⁹. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin

¹²¹ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali - Kuruluşundan Kanûnî Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Maliye Tarihi (1299-1566)*, Ankara 2000, s. 29.

¹²² Rûhî Çelebi, "Rûhî Tarihi", s. 452; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 421-422.

¹²³ "Gelüp arz itdi begler peş-keşini, Yazup ma'lûm ederler her birini". Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman (1299-1523)*, (hzl. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 330.

¹²⁴ "İşidüp Bursa halkı cem' olurlar şehir ayanı bir yere gelürler. Mebalîğ cem' iderler def'i vafır kılurlar peşkeş esbabını hâzır." Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 164-165.

¹²⁵ Ganimetlerden alınan hums-ı şer'î'nin Orhan Gazi döneminde ilk örnekleri görülmektedir. Hicri 733'te (1332/1333) İznik eyaleti Süleyman Paşaya tevcih olduğunda, verilen berat ile ganimetlerden yani savaşlarda ele geçirilen mallardan hazine için hums-ı şer'î alınacak ve bunun taksim ve tevzii valinin emriyle icra edilecekti. ".ve vaki olan ganaim ve enfal ve gayrı esbab ve emval ki bitevfikullahi Hak Teala müyesser ola. Hums-ı şer'isin ihrâc edip taksim ve tevzi'in mezbûr oğlumun ma'rifetiyle edeler..." Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 21.

¹²⁶ Cengiz KÖSEOĞLU, *Topkapı Sarayı İmparatorluk Hazinesi (Hazine-i Hümayûn)*, tsz., s. 7-37; Cevdet TÜRKAY, "Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilâtından Örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi*, 60, Eylül 1972, s. 22-23; Mesela Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinin ardından Mekke Şerifine gönderilen fetihnâmeye cevaben, Mekke Şerifi de Fatih Sultan Mehmet'e zafer tebriki için mektup ve hediyeler göndermişti. Feridun Bey, *Mecmua-yı Münşeatü's-Selâtin*, I, 1265 (1848), s. 239-243.

¹²⁷ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 62-63.

¹²⁸ "Çün bu feth-i mübîn müyesser oldı, sâyir kılâ u bıka dahı kilidleri karşı getürüp il ü münkad oldılar. Kal'aları berkidüp ve mecmu' ilin ve vilayetin zabt idüp, cizye-i şer'i ve rüsum-ı örfi va'z ittüğünden sonra, emval-i ganayim ve sebaya-yı kerayim ile destbusa yetiştiler." Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (hzl. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 170.

¹²⁹ "Kemal Reis dahi Firengistan tuhfelerinden dürlü dürlü armağanlarla ol Fireng begi oğlını Yusuf-ı sani ile padişaha pîşkeş çekdi. Padişah dahı gelüp Kemal Reis'e hürmet, izzet idüp ağırladı."(1495). *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502)*, (hzl. Necdet Öztürk), Ankara 2008, s. 169.

Paşa, bir sefer dönüşünde Kanunî Sultan Süleyman'a, omuzlarında birer top çuha taşıyan iki bin tutsak, yine omuzlarında birer kese akçe ile iki yüz köle ve ellerindeki gümüş tepsiler içindeki atlas keselerle ve biner altın taşıyan yüz köle ve yine ellerindeki altın tepsiler içinde inci ve mercan tepsihler ve gerdanlıklar, altın kadehler ve başka eşyalar taşıyan iki yüz cariye sunmuştu.¹³⁰

Ganimetler hediyelerin dağıtımında da önemli idi. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden hemen sonra verilen ziyafetin sonunda ortaya yığılan ganimetlerin bölüşülmesine ve hediyelerin dağıtımına geçilmişti. Ordu defterdarlarının tuttıkları defter gereğince bütün askerlere bahşişler, hediyeler ve haneler ihsan edilmişti. Padişahın gaza malından hissesine düşen hums-ı şer'î yirmi bin kese duka altın, üç bin sekiz yüz saray (konak), iki bedesten, yedi bin dükkândan oluşmaktaydı. Gazilere altmış üç bin hane, ulemâya üç bin saray (konak), yeniçeriler umerâsından yetmiş kişiye yüz altmış iki saray ve yedi kubbe vezirine de yedi saray verilmiş, bundan başka firar eden halkın malları defterlere kaydedilerek muhafaza edilmişti.¹³¹

II. Mehmet, Karaboğdan üzerine düzenlediği sefer esnasında bir duacının söylediği birkaç beyitin kendisine sunulması neticesinde bu kişiye mevsimine uygun samur kürklü, süslü hil'at ve ikibin akçe vermişti. Tursun Bey, bunun padişahın faziletlerinden ve güzel âdetlerinden olduğunu belirtmektedir.¹³² II. Bayezid, tahta çıktıktan sonra hazinelerinin kapılarını açarak herkese lutûf ve ihsanlarda bulunmuştu.¹³³

¹³⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât - Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, (hızl. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 123.

¹³¹ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 62-63.

¹³² "Padişah-ı muzafferün hüsn-i âdâtından, belki fezayil-i zatından idi ki, metalibden bir matlub kedd ü ta'ab ile hâsıl olsa, sahayif-i hâl-i asker-i zafer me'aline envâ-i avarif-i avatîf sebt ittükten gayrı, bir yıl dahı dinlendirür idi." Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 175-176.

¹³³ Tursun Bey tarihinde şöyle anlatılır: "Bi'l-cümle inâm hazinelerün kapıları açıldı ve havas u avam üzere sim ü zer saçıldı. Ve beğlerine mülk küyler ve mezra'alar temlik buyurdu. Ahval-i ümera vü nevakir ve reâya vü asakir hüsn-i refahiyet ile müntazım oldu. Bazarlar revayiş buldı, ucuzluklar ve ten-dürüstlükler oldu." Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 195; II. Bayezit zamanında İstanbul'da sadaka verilecek fakir kalmadığı bilinmektedir. Hatta hazinenin boşalmasına, malî sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olarak da bu kereminin bolluğu olduğu söylenir. 1503-1504'te (H. 909) yalnız sadaka ve atıye olarak sarf ettiği paranın toplamı 8.600.000 akçe tutmuştur. Diğer seneler de bundan geri

Padişahların verdiği hediyeler geleneksel olarak daha çok etrafındaki kişileri taltif ve himaye etmek, görevlerinde etkin kılmak, dayanışma ruhunu geliştirmek, ilişkileri kuvvetlendirmek gibi amaçlara hizmet ediyor; padişah gibi bir büyüğe ise hediyeler dostluk, barış, itaat, sadakat ve şükranın ifadesi olarak takdim ediliyordu. I. Murat Niş Kalesi'ni fethettiğinde buranın beyi pîşkeşler ve filoriler ile üç yıllık haracını göndererek sulh etmişti.¹³⁴ Erdel Voyvodası Zapolya, Kanunî Sultan Süleyman'a pîşkeşler sunarak itaatini göstermişti (1526).¹³⁵ Tursun Bey Tarihi'nde pîşkeşin bir teşekkür olarak sunulması şöyle anlatılmıştır: 1463'te Karaman Beyi İbrahim Beyin ölümünden sonra yerine Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın yardımı ile büyük oğlu İshak Beyin geçmesine karşılık, ikinci oğlu Pir Ahmet, Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek Karaman tahtına çıkması hususunda kendisine yardım edilmesi talebinde bulunmuş ve padişah onu Antalya Sancağı Beyi Hamza Bey ile Karaman vilayetine göndermişti. İshak Bey ise bu durum karşısında Uzun Hasan'a sığınmış, böylece Pir Ahmet, Karaman'a bey olmuş ve kendisine yapılan bu yardımların şükürü için bazı vilayetlerini padişaha pîşkeş olarak sunmuştu.¹³⁶

Bu dönemde Osmanlı padişahları bir yandan içeride askeri ve umerâyı bahşiş ve hediyelerle lütuflandırıp, valileri de iltifatnâmelerle takdir ederek merkeze bağlarken, dışarıda ise devletin diğer devletlerle olan ilişkilerini hediyeler ve evlilikler yoluyla kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Örneğin, II. Murat, Çelebi Mustafa (Düzme Mustafa) ile olan mücadelede yararlık

olmadığı gibi, hil'atlerle çeşitli hediyeler için sarfolunan para buna dâhil değildir. Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 104.

¹³⁴ Rûhî Çelebi, "Rûhî Tarihi", s. 387; Benzer şekilde hükümdara pîşkeş sunularak barış ve itaat gösterilmesi şu ifadelerde de görülür. "Pes andan Laz kal'anun alındığın işidüb be-gayet münfa'ıl oldu. Pes begleri cem' idüp barışmak tedbirin idüp niçe pîşkeşler ve fuloriler ve üç yıllık harac gönderüb padişah-ı İslâm ile musalaha itdi." Rûhî Çelebi, "Rûhî Tarihi", s. 387.

¹³⁵ "Erdel banı gelüp itâ'at eyledi, pîşkeşler çeküp padişahın elin öpdi. Padişah dahı hoş görüp Budun tahtını ana ısmarladı." *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, F. Giesse Neşri, (hızl. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 142; Bu dönemde Macaristan'da biri Osmanlı himayesinde Yanoş Zapolya ve diğeri Avusturya İmparatoru himayesinde Ferdinand olmak üzere iki kral ortaya çıkmıştı. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 2006, s. 328.

¹³⁶ İfade şöyledir: "Pir Ahmed dahı bu inayetün şükri için ba'zı vilayetini cenab-ı padişah işiğine pîşkeş çekdi. Hamza Bey hedâya-yı zafer-ataya gelüp şeref-i atebe-busa mülhak oldu." Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 129.

gösteren komutanlara ve beylere pek büyük hediyeler vermişti.¹³⁷ II. Bayezid döneminde Mısır ve Hindistan hükümdarlarından ağır hediyelerle elçiler gelmişti. Karşılığında Osmanlı Devleti'nden de Avrupa'ya, Asya'ya, Afrika'ya elçiler ve hediyeler gönderilerek dış devletlerle iyi ilişkilerin sağlanmasına önem verilmiştir. II. Bayezid'in kızını Uzun Hasan'ın torunu ve Akkoyunlu Devleti'nin veliahtı olan Ahmet Mirza'yla ve Cem Sultanın kızını da Memlûk Sultanı Nasır Muhammed bin Kayıtbay ile evlendirmesi bu dönemin önemli siyasetlerinden olmuştur.¹³⁸ Yavuz Sultan Selim, İlyas, Oruç ve Hızır (Hayreddin) Reislere denizlerdeki başarılı faaliyetlerinden duyduğu memnuniyeti göstermek için onları değerli hediyelerle ödüllendirmişti.¹³⁹

Geleneksel uygulamalarda varlığı bilinen ve kaynaklarda bahsi geçen hükümdara hediye sunumunun yani pîşkeşin ilk kez bir kanunnâmede bahsedilmesi ise II. Mehmet dönemine kadar gider. Devletin teşkilât ve teşrifât kâidelerini ilk defa bir araya getiren Fatih Sultan Mehmet'in kanunnâmesinde¹⁴⁰, "pîşkeş" in, haraç ve âdet-i ağnam türü vergilerin yanısıra zikredildiği görülür. "*Ve vüzerâm on iki kerre yüz bin akça ile olalar, hâs ol mikdâr ta'yin oluna. Ve anlara âyide benim Rikâb-ı Hümayûnuma her nereden harac ve âdet-i ağnamdan ve pîşkeş gelürse vüzerâma ve defterdârlarıma dahi hisseleri gelsün.*"¹⁴¹ Aynı kanunnâmenin bir başka yerinde de şöyle denilmektedir: "*Ve defterdarlarımın âyidesi, havas-ı hümayûnumdan gerek iltizam ve gerek emanet ile umenâya virilen haslar kaç yük ise yük başına bin akça hakk-ı imza alalar. Ve mutlaka hazine-i amireme akça teslim olundukda, bin akçadan yirmi akça kesr-i mizan alalar. Ve defterdarlara hidmet iden küttaba dahi hakk-ı kitâbet alalar. Ve havas-ı*

¹³⁷ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 40-41. 92.

¹³⁸ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 92; "Ve girü Zilka'de aynun evahirinde Mısır sultanı Kayıt Beg oğlunun Sultan Mansur'un, ağır elçisi gelüp pîşkeşlerle Sultan Bâyezid'in kızını kendüye hem zad itmege. Sultan Bayezid dahı razı olup, dünür dünüşü olalar, hısm-ı kavm olalar. Mısır elçisi divâna gelmede." *Oruç Beğ Tarihi*, s. 184.

¹³⁹ Selim Sırrı ALTIER, "Yavuz Sultan Selim'in Barbaros Kardeşlere Verdiği Önem ve Hediyeler", *Tarih*, 156, 1999.

¹⁴⁰ Abdülkadir ÖZCAN, "Fatih'in Teşkilât Kanûnname-i ve Nizam-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *Türk Edebiyatı Dergisi*, 33, İstanbul 1982, s. 7.

¹⁴¹ Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnname-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, (hızl. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 20.

humayunum a'sârından defterdarlarım me'kûlatına mu'avenet ideler. Ve cenâb-ı şerîfime her ne yerden pîşkeş gelse vüzerâma ve defterdarlarıma hisse vireler." denilmektedir.¹⁴² Dolayısıyla padişahın ve büyük ricâlin kanunlarla pîşkeşi hak ediş tarihleri Fatih Kanunnâmesi'ne kadar uzanır.¹⁴³ Bu bilgiden hareketle, bu tarihten sonra pîşkeşin padişahlara ve devlet ricâline kanunlar çerçevesinde verildiği görülür.

Bundan sonraki dönemde arşiv belgelerinde gelir olarak bazı pîşkeş kayıtlarına da rastlanmaktadır. Yavuz Sultan Selim dönemine ait 1516 tarihli bir defterde satın alınan, pîşkeş olarak ve muhallefâtta gelen atlardan yapılan inâmların kaydedildiği görülmektedir.¹⁴⁴ Şubat/Mart 1556 tarihli bir ruznamçe defterinde¹⁴⁵ İstanbul'a gelen bazı beylerbeyilerin padişaha pîşkeş adıyla getirdikleri çeşitli hediyelerin Hazine-i Amire'ye "*el-irâd*" başlığı altında kaydedildiği, bunlardan kimlere havale olunduğu gibi bilgilere rastlamak mümkündür. Karaman Beylerbeyi Ali Paşa, İstanbul'a geldiğinde gümüş sürahi, gümüş kadeh, İstanbul serâseri, Frengî kemha ve Frengî atlas; Van vilayeti Ekrad umerâsından Hasan Beyin İstanbul'a geldiğinde bir bargir ve iki at; Varna hâkiminin gümüş sürahi, İstanbul serâseri, Acem serâseri, kemha, kutnu ve destar gibi kumaşlar; Ordu Mirlivasi'nın ise gulâm sunduğu ve bütün bunların Hazine-i Amire'ye gelir kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca defterde pîşkeşlerin nerelere havale olunduğu ve yapılan inâmlar gibi kayıtlar da bulunmaktadır.¹⁴⁶ Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait başka bir defterde muhallefât ve pîşkeşlerin, gelir kalemi olarak "*el-irâd*" başlığı altında yer aldığı görülmektedir. 11 Ocak 1536'da İstanbul Kadısı'nın pîşkeşinden bir adet Kur'ân-ı Kerim, bir adet Tefsir ve bir tüfek geldiği görülmektedir. Ayasofya mütevellisi İshak Çelebinin pîşkeşinden ise şemşir (kılıç) ve tabak irâd

¹⁴² Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnname-i Âl-i Osman*, s. 21.

¹⁴³ Muzaffer DOĞAN, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Câize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2000, s. 37.

¹⁴⁴ Defterde "El- irâd, 18 at. Pîşkeşden on iki at geldi. Dört yeni at alındı. Muhallefâtta bir at geldi. İç ahûrda olan yundlardan bir yund doğurdu." gibi ifadeler vardır. *TSMA, D, nr. 10042*.

¹⁴⁵ Osmanlılarda önceleri "Ruzname" adı verilen Ruznamçe defterleri, günlük gelir-gider ve ayniyatın kaydedildiği defterlerdir. İsmail ÖZÇELİK, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara 2011, s. 79.

¹⁴⁶ *BOA, Ali Emiri, I. Süleyman, nr. 258, s. 62/b, 73/a, 75/b, 84/b, 113/a, 117/b, 133/a.*

kaydedilmiştir. Cezayir Beylerbeyi Hayreddin Paşanın pîşkeşinden bir adet şemşir (şemşir-i zer ma' pirûz ve yakut) görülmektedir. Defterde Fransa elçisinin, Defterdar Ali Beyin, Mevlâna İdriszâde'nin pîşkeşleri de gelir olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁷ Başka bir defterde, 19 Şubat 1536'da Üstâd Maksûd adlı şahsın, içi sandal ağacından dışı fildişinden yapılmış, altın, yakut ve firûze ile süslü bir sandık; şehir subaşısının ise Şeyh hattıyla yazılmış Erguvanî ciltli bir Kur'ân-ı Kerim, fağfurî üsküre (çanak) sunduğu; ayrıca pîşkeş olarak sunulan kitaplar, arslan suretinde gümüş kadeh, ikisi büyük biri büyük kadeh, biri büyük üç Çin porseleni gibi hediyelerin listelendiği görülmektedir.¹⁴⁸

Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren sefer dönüşü ve ganimet malları kaydı kaldırılarak, İstanbul'a gelen vezirler ve beylerbeyilerin hal ve vaziyetlerine göre hükümdarlara hediyeler sunmalarına¹⁴⁹ paralel olarak, hediyelerin meşruiyeti konusunda bilgi veren eserler de kaleme alınmaya başlanmıştır. Osmanlı malî hukuku ile ilgili olarak Dede Cöngî Efendi tarafından kaleme alınan "*Siyaset-i Şer'îye Risalesi*" nin orijinalinde olmamakla birlikte; eseri Arapçadan tercüme eden Arif Efendi tarafından eklenen "*Hatime*" kısmında hediye ile rüşvete İslâmın yaklaşımı ve Osmanlı'daki durumu hakkında bazı tespitlerde bulunulmuştur.¹⁵⁰ Dede Cöngî Efendi risalede, İslâm bütçe hukukunda zikredilen beytü'l-mâlin ayrı ayrı gelir fasıllarını tetkik etmiş ve bunların meşru harcama fasıllarını anlatmıştır. Bu eserde hediyeler, beytü'l-mâle yani hazineye ait gelir gruplarında ele alınmış ve birinci sınıf sadaka mahiyetinde mallar; ikinci sınıf ise haraç ve cizye çeşidinden olan mallar olarak belirtilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ TSMA, D, nr. 6245.

¹⁴⁸ TSMA, D, nr. 6230.

¹⁴⁹ Tayyib GÖKBİLGİN, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihi Genel Bakış*, İstanbul 1997, s. 112; Filiz ÇALIŞKAN (KARACA), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 19; Cevdet TÜRKAY, "Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilâtından Örnekler", s. 22.

¹⁵⁰ "Buna göre hediyeler üç kısımdır: Alan ve hediye veren için helal olanlar; dostluk için verilen hediyeler gibi. İkincisi, her iki taraf için haram olanlar; bizatihi zulme vesile olmak üzere verilen hediyeler gibi. Üçüncüsü, veren için, kendisinden zulmü önlemek ve engellemek üzere verildiğinden helal olup da alan için haram olanlar." Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV/1, İstanbul 1990, s. 171-172.

¹⁵¹ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV/1, s. 233-234.

Dede Efendi, padişahların aldığı ve verdiği hediyelerin meşruiyet sınırlarını şu sözleriyle çizmektedir: “(Hükümdar) Tahsis edeceği malların vasıflarını ve gruplarını bilirse, her şeyi meşrû‘ dairede yerli yerine koymuş olur. Eğer tahsis edeceği malın durumu meçhul ise, mesela herhangi bir meyyitin terk ettiği tereke; gaziler arasında taksim edilmemiş bir ganimet; taksimi yapılmamış bir hums payı veya Müslümanlar yahut mu‘ahid zimmîler tarafından sultana verilmiş hediyeler kabilinden ise, bu sayılanlar buluntu mal (lukata) hükmündedir. Fakirlere verir zenginler bunlardan yararlanamazlar. Eğer tahsis edilen mal, sultanın miras, hibe, Müslüman veya zimmîlerden gelen hediye veya bazı hukukçuların görüşüne göre hums payından halifeye ait olan hisse ve benzeri meşru sebeplerle iktisap etmiş olduğu özel mülkü ise diğer mâliklerin tasarruf hürriyetine sultan da mâliktir. Dilediği gibi tasarruf eder ve dilediği yere verir.”¹⁵² Daha sonraki dönemlerde hazırlanan Osmanlı bütçeleri ve devlet yetkililerine tanınan salâhiyetler çerçevesinde hazırlanan hesap cetvelleri ve icmâlleri, dolayısıyla alınan ve verilen hediyeler bu esaslara uygun bir şekilde yürümüştür.¹⁵³

Yine Kanunî Sultan Süleyman dönemi sadrazamlarından Lütfi Paşanın (1539-41) “*Asafnâme*” adlı eserinde veziriazamın kendisine sunulana karşı kırııcı olmayıp, mümkün mertebe gönül almaya çalışması gerektiği belirtilmiştir. Haramzâde ve hırsızların suçlarını, hediyeler yoluyla kurtarmaktan sakınmak gerektiğinden bahisle, rüşvetin devlet adamı için ilacı bulunmayan bir hastalık olduğu ve rüşvetten sakınmak gerektiği; ancak kişinin kendi dostları arasından hediye götürmeği alışkanlık haline getirmiş bulunanlardan kudreti yerinde olup muhtaç olmayanlardan alınmasının caiz olduğu belirtilerek¹⁵⁴ böylece hediyein meşruluğunun iyi niyete bağlı olduğu vurgulanmak istenmiştir. Sadrazamlık rütbesinde bulunanların umerâdan

¹⁵² Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV/I, s. 235-236.

¹⁵³ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV/I, s. 216.

¹⁵⁴ “...Ve haramzâde ve hırsızdan zuhûr ideni, hedâyâ ile halâsdan hazer itmek gerek. Ashâb-ı devlete rüşvet, maraz-ı bî-ilâcdır; meğerki kişinin kendü dostlarından hedâyâ götürmeğe mu‘tad olanlardan kudreti olup muhtac olmayan adamlardan alınmak cayiz ola, yoksa rüşvetden el-hazeru’l-haze; Allahümme neccina!” Vezir Lütfi Paşa, *Âsâfnâme (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Ankara 1977, s. 11-12, 37.

gelecek toplam yirmi dört bin (yirmi dört yük) akçenin iki-üç bini kumaşlar (giyim eşyası) ve kalanının at vb. gibi aynî hediyelerden gelir sağlayacağını belirtmiştir.¹⁵⁵ Paşaya göre bunun dışında yapılan talepler rüşvet anlamına gelecek ve çaresi olmayan bir derde bulaşmış olacaktır.¹⁵⁶

Vezirlerin ve umerânın¹⁵⁷ bir makam için padişaha pîşkeş vermesi gibi yeni sunumlar, III. Murat zamanında yaygınlaşmaya başlamış; kaynaklarda memuriyetlerin sadrazam veya padişah tarafından para karşılığı satıldığı yani rüşvet vurguları da XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarından itibaren yoğunluk kazanmıştır.¹⁵⁸ Örneğin; silahdarlık görevinden Mısır valiliğine atanan İbrahim Paşa, kubbealtı vezirliği ile İstanbul'a çağırıldığında padişaha altından yapılmış mücevherlerle süslü bir taht, altın ve değerli taşlarla bezenmiş silahlar, eyer takımları ve başka eşyalar ile birkaç yüz hayvandan oluşan hediyeler sunmuştu. Sadrazam Sinan Paşa da o devrin en zengin vezirlerinden olduğundan III. Murat için İncili Köşk'ü yaptırdığında büyük bir ziyafet verip padişaha değerli taşlarla süslü pek çok şeyler sunmuştu.¹⁵⁹ Kanunî Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin Paşaya deniz beylerbeyliği vermesi, paşanın birkaç parça kadirga ile İstanbul'a gelerek padişaha pîşkeş çekmesinin ardından gerçekleşmişti. Kaynaklarda bu durum, Hayreddin Paşa'nın padişaha değerli hediyeler sunmasına, padişahın da karşılıklı olarak kendisine deniz beylerbeyliğini verdiği şeklinde anlatılmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Lütfü Paşa bundan sonra sadrazamların gelirlerinden bahsederken: “Sadrazamlıkta bulunanların oniki yüzbin (1.200.000) akçelik hâssı (özel geliri vardır) yazılı gelirin birbuçuk katı gelir sağlarsa, yirmi yüke yakın akçe olur ve Kürt emirlerinden ve sözü geçer ümerâdan iki-üç yük dolaylarında kumaşlar (giyim eşyası) ve atlar gibi şeyler de gelirse, yılda yirmidört yük akçe olması lazımdır. Allah'a hamdolsun ki bu ihsan (bağış) Osmanlı Devleti'nde yeterli bir varlıktır. Üstelik bu değersiz kişi, onbeş yük akçesini yıllık mutfak ve adamlarının lüzumlu şeylerine; beş yük akçesini de fakirlere sadaka olarak dağıtırdım; dört-beş yük akçem de şahsî hazinemde kalırdı. Ayrıca savaşlarda ganimet mallarından ve Beylerbeyilerden helal sayılan âşâr resimlerinden nice gelir tasarruf edilmiştir, ki bunları da fakirlere sadaka olarak dağıtır, hayır işlerine sarf ederdim. Bize ikram eden ve bize nimet veren Allah'a hamd olsun! Açgözlülük, çirkin bir vadidir, sonu yoktur; kanaat ise tükenmez bir hazinedir, faydaları çoktur. Ey Allahım bizi kanaatle rızıklandır ve bize şefaata nasib eyle!” Vezir Lütfü Paşa, *Âsâfnâme*, s. 37-38.

¹⁵⁶ Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Câize”, s. 40.

¹⁵⁷ Tayyib GÖKBİLGİN, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihi Genel Bakış*, s. 112.

¹⁵⁸ Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Câize”, s. 36.

¹⁵⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 123.

¹⁶⁰ “Bundan evvel Midüllü adasından kopmuş bir gönüllü Hayreddin adlı bir bahadır er vardı. Gemi ehli, deniz halin görmüş nice zaman korsanlık itmiş ve denizde nice kez kafirle buluşup döğüşüp ceng

XVI. yüzyıl ortalarında Mora Beyi Kürt Mehmet Paşa, daha önce Birecik Beyinin kethüdâsı iken, İstanbul'a gelerek padişaha hediyeler vermiş ve böylece Birecik Sancağı kendisine tevcih olunmuştu.¹⁶¹ Diğer taraftan bu dönemde vezirler ve beylerbeyiler, sadareti elde etmek için birbirleri ile yarışmış; padişaha, valide ve haseki sultanlar ile padişaha yakın kişilere hediyeler vererek amaçlarına ulaşmaya başlamışlardı. Bu nedenle bu makama gelenler sık sık değişmekteydi.¹⁶²

Aynı dönemde pîşkeş ile rüşvetin iç içe olduğu ve benzer anlamlarda kullanıldığı da görülür.¹⁶³ Pîşkeşlerin çeşitliliğinin artırılması, câize (makam vergisi) gibi yeni vergilerin konulması da aynı tarihlere denk gelmektedir. Bu yönüyle söz konusu uygulamaların padişah ve devlet ricâlinin gelirlerini arttırmak için başvurduğu yeni yöntemlerden olarak algılamak gerekir. Esas rüşvet ise bu ödemelerin yapılabilmesi için yöneticilerin başvurdukları bir

idegelmiş kişiydi. ...Cemi'î Frengîstan'da meşhur olup Fireng dilince adını Barbarıca komuşlardı. Merhum Sultan Selim'e pîşkeşleri gelürdi. Pes Sultan Süleyman'a dahi pîşkeşi gelicek Sultan Süleyman anun vasfin işitdikde "gelsün" diyü haber göndürdi. Pes mezkûr Hayreddin yarar ademisini yirine kal'asında koyup kendü birkaç pare kadırğa ile İstanbul'a gelüp pîşkeş çeküp padişahun elin öpdü. Padişah dahi ziyade ri'ayet edüp kırk kez yüzbin ile deniz beylerbeyliğün verdi." *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 143; Lütfi Paşanın *Tevarih-i Al-i Osman* adlı eserinde şöyle anlatılır: "Ve bu yılda Hayreddin Paşa mağribden İslâmbol'a gelüb padişah-ı alempenah ana derya begler virüb ve adı Hayreddin re'is iken hayreddin Paşa oldu." Kayhan ATİK, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara 2001, s. 272.

¹⁶¹ "Âsitâneye gelip, veliyy-i nimati namıyla peyda ettiği akçe ve hedâyâyı verip kendi için Birecik Sancağını peyda edip vardıkta..." Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ûma (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, III, (hzl. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, s. 1422.

¹⁶² Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 123.

¹⁶³ Selânikî Mustafa Efendi bu durumu zaman zaman dile getirir: "Ve ber murad olmak için akçaları alınıp, pîşkeş namına rüşvetleri alınanlar hızlan u hırmâne mübtela olup baka kaldılar." Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, (hzl. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 736; "Verilen menasib sancaklar ve beğlerbeğilikler ve kadılıkklar ve defterdarlıklar ve salâtin tevliyetleri cümlesi pîşkeş ü hedâya vü armağan nâmiyle ağır bahâlî rüşvetler ile bey' u men yezid olup mansıbun bahâsı ve mikdâr-ı muayyenesi mukarrer olup ve vasıta olan dellale başka virilüp, hiçbir kimse istihkak ile meydana gelmeyüp, nâ-ehl ü erâzil ve bî-temeyyüz ü nâ-kârdan âleme müstevli oldular. Sahib-i hall ü akd olanlar arz eyleyüp, âyîn-i devlet ve kanûn üzre divân-ı adalet-ünvana gelüp hil'at-ı fahire ile paye-i serir-i alem-masire yüz sürdükten sonra ba'zıları müsellimi vardıkda üstüne tahvil hükmiyle biri dahi varup ba'zılar varmadın mansıbı birine dahi tevcih olup, virdikleri heba olup ve harcları çıkmayup, medyûn u müstağrak ıztırab-ı hal ile emr-i ma'âşda berguşte vü ser-gerden kalup yoluyla gelen ehl-i ırz zât u zamaniyle isti'dadı olanlar zeliflü'l-hal ve kesîrü'l-bâl ve kâfilü'l-i'tibar ve kesîrü'l-inkisar neysen mensiyya makamına varmışlardır. Alime'lah ki bu devlet-i kahire ahvali yaramaz yola girdi. El-iyazü bi'llah me'al ü neticesi akbeh vechile zuhur idecekdür. Hiçbir devletde alaniyen rüşvet alınmadı, illa az zeman içinde ikbal idbara mübeddel oldu. Cemi' a'van u ensariyle berbad olduğun niçelerde re'yü'l-ayn müşahede eyledük." Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, s. 504.

yöntemdir.¹⁶⁴ Örneğin; beylerbeyiler usûlsüz dirlik tevcihlerine sebep olarak, sadrazama altı ayda bir gönderdikleri paraları tahsil edebilmek için haslarının yeterli olmadığını ileri sürerek bunun dışında para bulabilmek için rüşvet yoluna başvurmak zorunda kalmışlardı.¹⁶⁵ Rüşvetin hediye adı altında masumlaştırılması ise bir süre sonra menfaat temini için hediye alış-verişini meşru ve mutad hale getirmiştir.¹⁶⁶ Dolayısıyla kaynaklarda eleştirilere konu olan rüşvet ile bu tür durumların kastedildiği anlaşılmaktadır.

Halep Defterdarı Nuh Efendi, Kıbrıs Beylerbeyi olduğunda “*pîşkeş ü câizes*” İstanbul’da tedarik edilip adamları ile yerine ulaştırılır (1591/1592).¹⁶⁷ Nuh Paşa, yaklaşık bir sene sonra ise Sivas Beylerbeyliği için pîşkeş çekecekti.¹⁶⁸ Sadrazam Sinan Paşanın kethüdâlık ve kapıcıbaşılık görevlerinde bulunan Mustafa Ağaya Musul Beylerbeyliği “*pîşkeş-i bisyâr*” ile verilmişti.¹⁶⁹ Mısır Defterdarı Ahmet Efendinin yerine Mısır emirlerinden Sinan Bey, “*pîşkeş-i layıkası alınmakla hâzır-ı emval olmak*” buyurulmuştu (7 Kasım 1592).¹⁷⁰ Sarı Mustafa Efendi, “*câize-i bisyâr u harc-ı vâfire*” ile Erzurum’a yeniden defterdar olmuştu.¹⁷¹ Daha önce azlolunan Diyarbekir Beylerbeyi Divane İbrahim Paşa, yeniden bu göreve gelmek için “*mübalağa pîşkeş u*

¹⁶⁴ Gelibolulu Mustafa Alî, bu konuları şu şekilde ele alır: Yeniçeriler arasında disiplin geçici olarak gevşetildiği 1582’den beri asker itaatsiz ve yasa tanımaz hale gelmiş, halkı soymuştur. Bürokraside resmî onay gören rüşvet ve makam satın alma olağan hale gelmiş, “pîşkeş” masraflarını çıkarma çabası içindeki görevliler vergi yükümlülüklerini ve bürokrasinin alt kademelerini sıkıştırmışlardır. Hicrî 1000 yılından sonra adaba uygun davranır gibi görünmeye bile çalışmışlar, rüşveti, sipahinin yasal hakkı olan öşür gibi bir hak olarak görmeye başlamışlardır. Kalem ehli umumen ihanet içinde olmuştur. Hatta kendilerine hayır nasihatta bulunanlara cevaben; “...rüşvet verdiğimiz akçe doğrulukla hâsıl olmaz. Eller bizden aldığı gibi, biz de muhtaçlardan almayınca pazarımızda nef u fâyide tahakkuk bulmaz.” şeklinde ifadeler kullanmaya başlamışlardır. Abubekir S. YÜCEL, “Gelibolulu Mustafa Alî’nin Fusûl-i Hall ü ‘Akd ve Usûl-i Harc u Nakd Adlı Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/2, 2004, s. 138-139.

¹⁶⁵ Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Câize”, s. 45.

¹⁶⁶ Yüksel ÇELİK, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, 2006, s. 29-30

¹⁶⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)*, I, (hzl. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 259.

¹⁶⁸ “Ve Sivas beylerbeyiliği Kıbrıs’dan mazul Nuh Paşaya pîşkeş ve tensukat-ı layıka ile ma’a nezaret-i emval ferman olundu.” Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 294.

¹⁶⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 295.

¹⁷⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 293.

¹⁷¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 295.

hedâyâ” çekmek zorunda kalmıştı (1594).¹⁷² Şam defterdarlığına getirilen Mehmet Efendi, kısa sürede azledilmiş, “*pîşkeş ü hedâyâsı hebâ*” olmuş ve yerine Küçük Bâli Efendi getirilmişti (22 Temmuz 1595).¹⁷³ Trablusşam Beylerbeyi Cafer Paşa, hazineyi zamanında göndermediği için azl olunca yerine çakırcıbaşılıktan çıkan Hasan Paşa verdiği on iki yük akçe ile Trablusşam Beylerbeyliği’ne getirilmişti. Gelen akçenin tamamı ise matbah-ı amirenin borçları için kullanılmıştı (Şubat 1594).¹⁷⁴

XVII. yüzyıl başlarından itibaren lâyhâ türü eserlerde rüşvet şiddetle eleştirilirken, hediyeleşme ise aradaki sevgiyi artıracığı oranda tavsiye edilerek, meşruiyet yine iyi niyete bağlanır. Örneğin, rüşvetle ehil olmayan kimselere devlet hizmeti verilmesinin büyük hata olduğundan yakınan Defterdar Sarı Mehmet Paşa, “*Nasâyihü’l-Vüzerâ*” adlı eserinde hediye ile rüşvet ayrımını şöyle yapmaktadır: “*Allah korusun kanuna göre yapılması lazım gelen işleri rüşvet ile geri bırakıp yasaya aykırı kötü bir işi işleme kadar büyük bir günah yoktur. Ve devlet sahiplerine rüşvet hastalığı gibi ilacı müşkil ilacı yok bir devasız hastalık yoktur. İyi düşünüp bundan son derece perhiz etmek ve çekinmek lazımdır. Meğerki kişinin kendi dostu bir hediye getire, bu hediyeyi almakta sakınca yoktur. O da bir nesne dolayısıyla olmaya; ancak sevgisinin artmasını sağlamak niyeti ile ola.*”¹⁷⁵

İlk dönemlerden itibaren uygulanagelen pîşkeş geleneğinin, XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl boyunca öneminin artmasında çeşitli faktörler rol oynamıştır. İmparatorluğun hızlı genişleme döneminin sona erdiği ve zaferle

¹⁷² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 357.

¹⁷³ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, s. 498.

¹⁷⁴ “Ve evail-i şehri-i cümadelahirde “Trablusşam Beylerbeyisi Firenk Ca’fer Paşa zamanıyla hazine-i irsaliyeyi yetiştirmedi” diyü azl buyuruldu. Yerine Çakırcı-başlıktan çıkan Hasan Paşa on iki yük akça pîşin tedârük edüp Divân-ı âliye isal eylemeğin Trablusşam Beğlerbeğliği ana ferman olundu. Ve fi’l-hal gelen akça bi’t-tamam Matbah-ı amire duyûni için erbab-ı hukûka vüzerâ-yı izam nazarında tevzi’ ü taksim olundu.” Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 358.

¹⁷⁵ “Neuzü billâh şer’an icrâsı lazım gelen mevâddı rişvet ile sureti ahare koyub hilâf-ı şer’-i şerif hareketi irtikab itmek kadar günah-ı kebair yokdur. Ve ashab-ı devlete irtişa marazı misillü ilacı müşkil belki ilacı yok bir maraz-i adimül-ilac yokdur. Mûlahaza olunup bundan gâyet perhiz ve ictinab lazımdır. Meğerkim kişinin kendu dostu bir hedayâ getüre hediyeyi almakda be’s yokdur. Ol dahi bir nesne zımnında olmya. Ancak bais-i izdiyâd-ı muhabbet olmak niyeti ile ola.” Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, (sad. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1992, s. 60 -61.

sonuçlanan savaşlardan elde edilen ganimet ve diğer gelirlerin azaldığı¹⁷⁶, yeniçerilerin ulûfelerinin ödenemez hale geldiği XVI. yüzyılın sonlarına doğru malî güçlüklerin artmasıyla birlikte, Osmanlı yöneticileri, hem devletin el koyduğu artığın daha büyük bir bölümünü merkezde toplamak hem de ek gelir sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu dönemde devlet hazinesi, padişahın, vezirlerden yüksek düzey bürokratlardan borç almaya başlamış¹⁷⁷; halktan para, ürün veya mal olarak toplanan vergiler artırılmış; ölen paşaların mallarına el konmuş (müsadere); aynı zamanda pîşkeşler çeşitlendirilmiş ve câize, âide gibi yeni vergi birimleri oluşturulmuştur.¹⁷⁸ Devletin malî sıkıntılarına karşı alınan tedbirler çerçevesinde düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nde "pîşkeş", "câize", "âide" gibi uygulamaların tam da bu dönemde yaygınlık ve çeşitlilik kazanması tesadüfî değildir. Diğer taraftan Anadolu ve Suriye gibi pek çok yerde isyanların çıktığı XVII. yüzyılda pîşkeş çekilerek padişaha bağlılığın hatırlatılmasının yine aynı döneme denk gelmesi de düşündürücüdür.

Osmanlıda padişah ve çevresi yani sarayın teşkilât ve işleyişi diğer alt oluşumların bir modeli olarak görüldüğünden ve taklit edildiğinden pîşkeş ve hediyeler çeşitli isimler altında daha alt seviyedeki bazı devlet ricâli tarafından da alınmıştır. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren, kaynaklarda rüşvet eleştirisi konusu olsa da birtakım devlet görevlilerinin bir makama atandıklarında ya da görev sürelerinin uzatılmasında (ibka); padişah, sadrazam ve sadaret kethüdâsına "câize" adıyla bir nevi makam vergisi ve reisülküttap başta olmak üzere, daha alt düzeydeki görevlilere "avâid, pîşkeş dest-aviz, bohça baha, tekaddüme, tuhfe-i hicazi, hediye-i hicazi, kır hediyesi" gibi değişik isimler altında hediye takdim etmelerinin kanun, nizam

¹⁷⁶ XVII. yüzyılda kazanılan zaferlerin azalmasıyla birlikte ganimet mallarından hediyeler sunulması geleneğinin devam ettiği görülür. Örneğin; İstanköylü Kaptan Ali Paşa, Osmanlı donanması ile Mavraya adasını tahrip etmiş ve zengin ganimetlerle dönerek, bu mallardan padişaha pek çok hediye sunmuştur. İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, İstanbul 1283 (1866), s. 370-371; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma* II, s 450.

¹⁷⁷ Şevket PAMUK, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2003, 81-82.

¹⁷⁸ Şevket PAMUK, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 146-147.

ve teamüllerin gereği olarak uygulandığı görülür.¹⁷⁹ Osmanlı malî idarî sisteminde yeri olan bu uygulamalar, Orta Doğu devletlerindeki uygulamaların bir devamı niteliğinde gelişmekteydi. Nitekim Nâimâ da, XVII. yüzyıl ortalarındaki durumu değerlendirirken mansıp tevcihlerinden para alınmasının eski devletlerde ve diğer ülkelerde de görülen, ortadan kaldırılmasının imkânsız bir uygulama olduğundan bahisle bunun belli sınırlar içerisinde gizli bir şekilde yapılmasını tavsiye etmektedir.¹⁸⁰

Öte yandan iltizamın, taşra idarecilerinin görev birimleriyle birleştirilerek askerî-idarî sınıfa verilmesinin yaygın teamül haline gelmesi, devletin iltizam kaynaklarını kendisine sadakatle bağlı bulunan kişilere vermesi anlamına geliyor ve aynı zamanda onlara olağanüstü bir gelir kaynağı ihsan etmiş oluyordu. Dolayısıyla bu dönemde tayin pîşkeşi, padişahın makam ihsanı karşılığı olarak aldığı yasal bir hediye kategorisi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısından önce devlet hazinesinin zenginleşmesi söz konusu iken¹⁸², hazine için pîşkeş türünde bir gelir kaynağına ciddi anlamda ihtiyaç duyulmuyordu.¹⁸³ Bu tarihlerden itibaren ise çeşitli iç ve dış sebeplerle malî dengenin bozulması, pîşkeşin önemini artırmış ve “pîşkeş” ya da hediyeler bu dönemde önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren bu geleneğin rüşvet-

¹⁷⁹ Yüksel ÇELİK, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, s. 32.

¹⁸⁰ Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’ima*, IV, s. 291; Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Câize”, s. 46.

¹⁸¹ Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Câize”, s. 47.

¹⁸² “Yavuz Sultan Selim’in İran ve Mısır gibi zengin kaynaklara sahip iki yeri Osmanlı memleketine dâhil etmesi, nüfus ve geliri de birden çoğalttığı gibi zafer sonucu elde edilen ganimetlerden de “hums-ı ganaim”den de çok büyük gelir hâsıl olmuştu. Hazine-i Hümayûn nakit ile dolduktan başka fazlası saray-ı Hümayûn hazinesinin dış sofasına, büyük altı anbar inşa’ edilerek bir kısmı buraya konmuş, bir kısmı ise harem-i Hümayûndaki İç Hazineye dâhil edilmişti. Bunlara da sığmayan miktarı Yedikule’deki büyük mahzenlerde korunmuş, hazinelerin böyle çoğaltılmasından dolayı Hazine-i Hümayûna bir kethüdâ ile bir çantacı, bir kaftancı ve ilaveten üç hazine kâtibi ve harem hazinesine Harem Saray-ı Hümayûn emekdarlarından bir hazinedâr usta ile harem ağalarından hazinedâr ağa ve hazine vekili memuriyetleri ihdas ve muhafaza ve mes’uliyeti onlara tevdi edilmişti.” Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 111.

¹⁸³ Mustafa Akdağ, Osmanlıların yayılma döneminde ganimetlerin bol olması dolayısıyla, pîşkeşlere pek önem verilmediğini; XVI. yüzyıldan itibaren ise malî ihtiyaçlardan dolayı “âdet” adı altında küçüklerden ve halktan büyüklere riyeti zorunlu olmak üzere hediye takdiminin yani pîşkeşin canlandırıldığını belirtmektedir. Mustafa AKDAĞ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II, s. 186.

pîşkeş-câize üçlüsüyle açık hale geldiği ifade edilmektedir.¹⁸⁴ Hediyelerin sadaret pîşkeşi, tayin pîşkeşi, ziyaret pîşkeşi, ziyafet pîşkeşi, cülûs pîşkeşi ve nevrûz pîşkeşi gibi çeşitlenmesinin aynı dönemde görülmeye başlanması da tesadüfî değildir. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, merasimlerin de artması sebebiyle Rikâb-ı Hümayûn'a pîşkeş çekmek hem muamelenin bir parçası hem de teşrifât kâidesi olarak yerleşmiş; herkes ölçüsüne göre pîşkeş takdiminde kusur etmemeye dikkat ederek ihsan-şükran ilişkisi kuvvetlendirilmiştir.¹⁸⁵ Diğer taraftan sefere gitmemek¹⁸⁶, görevinde kalabilmek ve selâtin evkafı tevliyeti için pîşkeş çekenler vardı.¹⁸⁷ Hatta aynı makama birden fazla aday varsa, bunlardan pîşkeşi üstün olan tayin edilirdi.¹⁸⁸ Hediyelerin miktar ve çeşitlerini listeleyen bir defter tutulurdu. Bu kayıtlar, başlangıçta müstakil defterler halinde muhafaza edilmeyip teşrifât defterlerine geçirilirdi. Bu işlem, elçilerin getirdikleri sefaret pîşkeşlerini Divânda vezirlerin önüne götürüp teşhir etmek olan pîşkeşçi-i şehriyârînin sorumluluğunda idi.¹⁸⁹ Bunlardan örneğin tayin pîşkeşleri büyük meblağlar tutmakta idi. IV. Murat bunların miktarlarını bizzat kendisi belirlemiş; tayinler için eskiden sadrazamla başlayan pîşkeş listesinin üstüne padişahın adı yazılmaya başlanmıştı.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Filiz KARACA, "Pîşkeş", s. 294.

¹⁸⁵ Ahmet Nezihî TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 63.

¹⁸⁶ "Ve bu esnada Karaman Beylerbeyisi Üveys Paşa karındaşı Lala Ramazan Paşa sefer me'unetinden halâs için yahşi pîşkeş ü hedâyâ ile Kıbrıs Beylerbeyisi oldu." (Mart 1594). Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 357.

¹⁸⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 178; "Pîşkeş ü hedâyâlar ile tevliyet birinden birine virilmekle..." Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, s. 740; Başka bir örnek, "Selâtin-i izam evkafı yılda üç dört kimselere pîşkeş ü hedâyâları alınup tevcih olunmak ile harab u yeban olmağa teveccüh eyledi." Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, s. 742; Sultan Bayezid evkafı tevliyeti Üsküfci-zâde Mustafa Çelebi'den alınıp hassa saraçlarından "içeriye pîşkeşi verilmiş" olan Pogaçazâde adlı bir gence verilmişti (Nisan 1584). Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 363.

¹⁸⁸ Yahya Efendi'nin "pîşkeş u hedâyâsının galebe etmesi" ile yeniden reisülküttaplığa getirilmesi Sadrazam İbrahim Paşanın pek de hoşuna gitmemişti (Eylül 1597). Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 706.

¹⁸⁹ Ahmet Nezihî TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 63-65; Muzaffer DOĞAN, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Câize", s. 36-37.

¹⁹⁰ Ahmet Nezihî TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 66.

Rüşvete ve rüşvet söylentilerine açık kapı bırakması bir tarafa, hediyeler, XVII. yüzyılda sayıları ve önemi artan merasimlerin en önemli unsurları arasında yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE HEDİYELEŞME

I. DEVLET İŞLERİNE AİT TÖRENLERDE HEDİYELEŞME

A. Cülûslarda Hediyeleşme

1. Cülûs Pîşkeşi

Osmanlı Devleti'nde devlet ricâlinin cülûs hediyesi sunması, ilk dönemlerde ve kanunlarda yer almazken, bu uygulamalara XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı görülmektedir. Ancak komşu ülkeler ve yabancı ülke hükümdarlarının yeni padişahın cülûsunu tebrik için hediyeler göndermesi, kuruluştan itibaren gelenekler çerçevesinde devam etmiştir. Örneğin; Osman Beyin Karacahisar'ı fethinden sonra Selçuklu Sultanı tarafından hâkimiyet alâmeti olarak, sancak, kaftan ve davul gönderildiği rivayet edilmektedir.¹

Osmanlı Devleti'nde ilk cülûs merasimi II. Murat tarafından yaptırılmış olup² teşrifât usûl ve kâidelerinin yerleştiği XVII. yüzyılda, cülûs merasimlerinde hediyeleşme önemli bir yere sahipti. Cülûs merasimlerinin büyük bir bölümünü biat merasiminin ardından yapılan ve ilk günden başlayıp uzun bir süre devam eden cülûs tebrikleri ve cülûs pîşkeşinin sunulması oluştururdu. Osmanlı padişahları, tahta cülûslarını uç vilayetlere ve tâbi

¹ Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 53; Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, [Tercüme: (Nihal) Atsız], İstanbul 1939, s. 26; Sancak, davul, tuğ, kılıç, hil'at vb. eşyalar Türk devletlerinde hâkimiyet sembollerinden sayılırdı. Bahaeddin ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 111; M. Altay KÖYMEN, "Tuğrul Bey ve Zamanı", s. 77, 78, 84; Mehmet Altay KÖYMEN, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı", s. 20, 25; Metbû-tâbî ilişkilerinin sembolü olan sancak, Osmanlı padişahlarının hâkimiyetinin ve devlet nizamının esasını oluşturmuştur. Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri-I", *OTAM*, 3, 1992, s. 132.

² Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler-İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul 2004, s. 40.

devletlere “cülûsiye” denilen hediyelerle bildirirlerdi.³ Örneğin; Kırım hanlarına cülûslar, bir nâme-i hümayûn ile bildirilir ve cülûsiye olarak kırk bin altın, serâser nîmten, samur kürk ve mücevherlerle süslenmiş kılıç gönderilirdi.⁴ Sancak beyleri ve tâbi devletlerin elçilerinden sonra, komşu ülkelerden cülûs tebriki için gelen elçiler kabul edilir, onlar getirdikleri hediyelerini takdim ederlerdi. Bu elçilere yapılan ikramlar diğerlerine nazaran daha gösterişli olurdu.⁵ Hediyeler gelmedikçe elçiler yeni padişahın huzuruna kabul edilemezlerdi. Fakat bazen hediye, tebrik-nâmenin kabulünden sonra ulaşırdı.⁶

Osmanlı Devleti'nin ilişki içerisinde olduğu ülkelerden cülûs tebriki için elçi ve hediye gelmesi iyi niyet ifadesi olarak algılanır; cülûs için elçi ve hediye gelmeyişi ise gözden kaçmaz; bu durum karşı tarafın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde dostâne olmadığı şeklinde yorumlanırdı. Nitekim 1644'te Avusturya ile Macarlar arasında çıkan anlaşmazlıkta Osmanlı Devleti'nin arabuluculuk yapmasının sağlanması amacıyla gelen Avusturya elçisi, on dört yıl gibi uzun bir süreden sonra imparatorun İstanbul'a gönderdiği ilk elçi idi.⁷ Bu süre içinde Osmanlı tahtına Sultan İbrahim oturduğu halde Avusturya tebrik için elçi göndermemişti. Padişah durumdan duyduğu rahatsızlığı yeni gelen elçiye, “*İmparatorunuz bilmiyor ki beş seneden beri cülûs ettim, bu hal dostâne muamele değildir.*” diyerek göstermişti.⁸

³ “...etrâf-ı bilâd ve memâlik-i adalet-bünyad hükkâmına ahkâm-ı kadr-ihkâm tahrîr ve evâmir-i bişaret-fercam tastîr olunup, ...adet-i mu'tâde üzere valiyân-ı vilâyet ve hâkiman-ı memleket, cülûs-ı sa'adet-menus pîşkeşlerini serîr-i ikbâle irsâl eylemekde alâ vechi'l-kemâl, isti'câl eyleyeler diyü tenbih-i te'kid iştimal ile berîd-i tayr-tarîd isâl eylediler.” (1595-III. Mehmet'in cülûsu). Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi-Metin ve İndeks (1003-1045)*, III, (hzl. Şevki Nezih Aykut), Ankara 2004, 436.

⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 2003, s. 33.

⁵ Bekir KÜTÜKOĞLU, “Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki”, *Tarih Dergisi*, XI, 15, İstanbul 1960, s. 5-6; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız (Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadimemiz)*, (hzl. Niyazi Ahmet Banoğlu), tsz., s. 143, 144; Ebru BAYKAL, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanma Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 43.

⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 308.

⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ima*, III, s. 1016-1017.

⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 197.

Cülûs töreninden hemen sonraki günler içinde devlet adamları ve ulemâ ayrıca tebrike gelir ve bunlara derecelerine göre hil'at ve kaftanlar giydirilirdi.⁹ İstanbul dışında bulunan beylerbeyileri ve beyler ise çeşitli vesilelerle sonradan cülûs tebrikine davet edilirdi. Tebrike gelenlerin “cülûs pîşkeşi” denilen hediyeler takdim etmeleri ve karşılığında cülûs bahşişi olarak para ve çeşitli hediyeler almaları muamelenin bir parçası idi.¹⁰

1567’de Kaptan Piyale Paşa, Pulya (Polye) yakınlarında düşman kalesine yapılan hücumdan döndüğünde, buradan elde ettiği ganimetleri Sultan II. Selim’in cülûsunu tebrik için sunmuştu. Bu hediyeler, Selanikî’nin belirttiğine göre görülmemiş hediyeler ve güzel yüzlü gulâmlar idi.¹¹ Vezir Pertev Paşanın kanun üzere on iki kat çektiği cülûs pîşkeşi ise Piyale Paşanın hediyelerine göre daha vasat sayılmıştı.¹² 13 Temmuz 1691’de Veziriazam Köprülüzâde Mustafa Paşa cülûs pîşkeşi olmak üzere II. Ahmet’e elmas ile süslü bir çengel kuşak, yüz kırk dirhem amber, bir adet samur kürk, on dört elbiselikten oluşan dibâ, sade ve telli Hıtayî, atlas ve iki işlemeli şal hediye etmişti. Hediyelerden kuşak, padişah tarafından kullanılmak üzere çıkarılarak Harem-i Hümayûn defterine altmış altıncı kuşak olarak kaydedilmiş; yüz kırk dirhem amberin yarısı ise Enderûn Hazinesi’ne geldiği gün, muhtemelen saray görevlilerinden birine ihsan edilmişti.¹³

⁹ BOA, D.BŞM, nr. 209’da bu tür kayıtlar bulunmaktadır.

¹⁰ Zeynep Tarım ERTUĞ, XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Cülûs ve Cenaze Törenleri, Ankara 1999, s. 81.

¹¹ “Tuhaf u hedâyâ-yı mergûbe-i gayr-i mükerrere ve gulâmha-yı perî-peyker çekdiler ki tamam ehl-i divân pesend eyleyüp teşrifât defterlerinde mütেকaddiminün akmişe-i Firengî ve çukaha-yı rengîni bu metâ’-ı mümtâza mümasil yazılmış bulunmadı.” Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî* I, s. 57.

¹² “Serdarlık ile feth-i kal’a itmeğin cülûs-ı saltanat pîşkeşin kanûn üzre on iki kat çekdiler. Vasatü’l-hal idi”. Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî*, I, s. 57.

¹³ “Vezir-i azam Köprülüzâde Mustafa Paşa hazretlerinin cülûs-ı hümayûn-ı şevketmakrun pîşkeşi olmak üzere ihda eyleyip gönderdiği emtialar vech-i meşruh üzere harem-i şerif tarafından Darüssaade Ağası Ahmed Ağa ma’rifetiyle kuşçubaşı yediyle gelip teslim-i hazine olmuşdur: Kenarlarıyla kırmızı ve yeşil ve beyaz yazma minakârî, vasat ve sagir ve hurde yüz yirmi beş elmas ile murassa müşebbek bir kıt’a çengel kuşak. Bu kuşak isti’mal için harem-i şerif defterine altmış altıncı diyu yazılıp teslim olunmuşdur. Anber, dirhem yüz kırk. Geldiği hinde yetmiş dirhemi ihsân olunub baki yetmiş dirhemdir. Semmur, tahta, aded bir; dibâ, donluk, aded dört, sade Hıtayî, donluk, aded bir; telli Hıtayî, donluk, aded dokuz; taraklı atlas, donluk, aded iki; işleme şal, aded iki.” (13 Temmuz 1691). *T SMA, D, nr. 22, s. 18/b.*

Yabancı ülkelerden gelen elçilerin getirdiği cülûs hediyeleri içinde en çok dikkati çeken, Şah Tahmasb tarafından III. Murat'a gönderilen hediyelerdir. III. Murat tahta çıktığı zaman cülûs haberi gönderilmemesine rağmen iyi ilişkiler kurmak isteyen İran Şahı I. Tahmasb'ın, cülûs tebriği ve taziye için gönderdiği elçi Tokmak Han, mesafenin uzaklığı ve iklim şartlarından dolayı cülûstan bir buçuk sene sonra 4 Mayıs 1576 tarihinde İstanbul'a gelebilmişti. Cülûs tebriği için getirdiği hediyeler arasında; görkemli bir çadır, çeşitli halılar, Horosan keçeleri, on sekiz sanatkârâne ve tezhipli (müzehhep) Kur'ân-ı Kerim, İran şairlerine ait altmış ciltten fazla divân, Firdevsî'nin Şehnâme'si, birkaç tane minyatür murakka'at, on bin tane balıkçıl tüyü, üç okka mumya ve panzehir, kıymetli taşlarla dolu çekmeceler, oklar, yaylar, kılıçlar vb. bulunmakta idi.¹⁴ Selanikî'ye göre bu tarihe kadar hiçbir Safevî sultanından bu derece değerli hediyelerin geldiği görülmüş değildi.¹⁵

16 Haziran 1641'de Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra sulhun devamı ve yeni padişahın cülûsunu tebrik münasebetiyle Safevî Şahı, İbrahim Han adlı elçisini hediye yüklü birkaç katar Acem devesi ile atlar, altın ve gümüşle işlenmiş (münakkaş) ibrişim halılar ve İran'a has - Nâimâ'nın tabiriyle - "tuhâf-ı Acem" hediyelerle göndermişti.¹⁶ Karşılık olarak Şaha altın zincirli ve elmas, yakut ve zümrütlü birkaç hayvan takımı, zümrüt ve elmaslı bir topuz, altın ve mücevherli bir hançer, elmaslı bir sorguç, donanmış bir at ve bazı kıymetli eşya ve elçiye de ayrıca hediyeler yollanmıştı.¹⁷

IV. Mehmet'in cülûsunu tebrik etmek üzere, İngiltere Kralı II. Şarl'ın elçisiyle gönderdiği hediyeler onar elbiselik kadife, canfes, sırmalı, ipekli ve

¹⁴ Bekir KÜTÜKOĞLU, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki", s. 6, 7; Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, I, (çev. Türkiş Noyan), İstanbul 2010, s. 339.

¹⁵ "Ba'dehu Divân-ı adalet-ünvana ilçi-i mezbûr gelüp nâmeyi teslim eyledükde azim kalabalık divân oldu. Tuhâf u hedâyâ-yı memâlik-i Acem be-gayet bi-hadd u bi kıyas çekildi. Divân-ı muallanun dâr u medârı tamamen pîşkeş çekenler ile mâlî oldu. Yalnız kırk hazinelük murassa u mücevver sütun ile akmişe-i rengîn ile duhte bir otak-ı gerdûn-nitâk çadır çekildi. Teşrifât defterinde dahi bu tavr üzre yazıldı. Hiçbir tarihte şahan-ı pişinden Divân-ı âliye gelmiş ve yazılmış değildi. Âlî ziyafet olunup vüzerâ-yı izam ile girüp pâye-i serîr-i âlem-masire yüz sürdü. Ardınca üç kise harçlık gönderildi. İki gürüş biri nakdiye ve bin aded altın idi." Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî*, I, s. 112- 114.

¹⁶ Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 951.

¹⁷ "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", *Resimli Tarih Mecmuası*, I, 2, İstanbul 1950, s. 69.

ince İngiliz kumaşı olmak üzere elli takım elbise ile dört dog köpeğinden oluşmaktaydı.¹⁸

İran Şahı II. Ahmet'in tahta çıkışını tebrik etmek üzere üç yüz kişilik bir maiyetle Kelb-i Ali'yi İstanbul'a gönderdiğinde elçinin sunduğu hediyeler arasında otuz altı fincan ve bardak, porselen ibrik vazo, yirmi yedi yay, otuz bir parça altın sırma işlemeli renkli kumaş, ayrıca dokuz parça ipekli, yirmi yedi parça kadife, on yedi İran şalı, dokuz parça kaşmir, dokuz parça saten, değişik renklerde dokuz parça pamuklu kumaş, yirmi dört parça zengin dokumalı kumaş, otuz altı parça saten, on sekiz parça düz pamuklu, yirmi sekiz parça sarık bezi (destar), yedi kadın şalı, dokuz yumak, büyüklü küçüklü on sekiz İran halısı, kırk beş deve, beş yüz kese misk, elli panzehir taşı, kıymetli taşlarla işlenmiş bir kılıç, kıymetli taşlarla işlenmiş bir kalkan ve büyük bir fil bulunuyordu. Memleketine dönmek için izin almak üzere huzura çıktığında elçiye göz alıcı samur bir hil'at giydirilmiş; ayrıca, eyer takımları zengin bir atla beş bin guruş verildiği gibi, maiyetine dağıtılmak üzere de yirmi bin guruş ihsanda bulunulmuştu (29 Mayıs 1692).¹⁹

2. Cülûs Bahşîşi (Cülûs İnâmı)

Cülûstan hemen sonra tayin, terakki ve bahşîşlerin verilmesi gelirdi.²⁰ Tahta yeni çıkan padişah bu vesileyle askerlere ve memurlara inâmda

¹⁸ J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi (1066-1086/1656-1676)*, (Çeviri ve notlar: Mehmet Atâ), İstanbul 1947, XI, s. 74.

¹⁹ Joseph von HAMMER, *Geschichte Des Osmanischen Reiches (1656-1699)*, Wien 1830, s. 569. (Eserin ilgili kısmını Almancadan tercüme hususunda yardımlarını gördüğüm Nermin Yaşar'a teşekkür ederim.)

²⁰ Zeynep Tarım ERTUĞ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, IX, Ankara 1999, s. 138; Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", *The Journal of International Social Research (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, Volume: 3/11, Spring 2010, s. 240-241; "Cülûs-ı humâyûnun üçüncü günü a'yân u erkâna ve sâ'ir 'asker-i zaferiktirâna mu'tâd-ı kadîm üzre in'âm-ı 'âm ve terakkiler virilüp yalnız yeniçeri tâ'ifesine altı kerre yüz bin ve altmış bin altun ihsân olundu. Sâbîku'z-zikr Bostancıbaşı Ferhad Ağa ki saltanat müjdesiyle Manisa'ya varmışıdi, evân-ı şitâ olmağla yollarda küllî hidmeti eclinden nukud ve tuhaf yirmi bin florilik eşyâ ihsân eyleyüp recâsıyla bostancı-başılığî bi-tarîki't-te'bid tevcih eylediler. Lala Mustafa Paşa küçük vezir olup divânda oturdu. Seferlinin in'âmı dahi Belgrad'a gönderildi. Ve sancakdan gelen kulları defter olunup kanûn üzre dirlikler virildi." (III. Mehmet'in cülûsu). Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih I-III Tahlil ve Metin*, (hzl. Zeynep Aycibin),

bulunurdu. Bu paraya “*cülûs bahşîşî*” denirdi. XVII. yüzyıldan itibaren “*cülûs inâmî*” da denilmiştir.²¹ Cülûs bahşîşî eski Türk–İslâm geleneklerinden olup, tahta çıkan yeni hükümdarın, orduyu memnun etmek için, askere para dağıtması yahut maaşlarına zam yapması olağan bir durumdu. Özellikle saltanat veraseti prensibinin kesin ve belirli olmadığı ve tahta çıkmak iddiasında bulunacak kişiler olduğu devirlerde, yeni hükümdarın bu tür maddî vasıtaları kullanması zarurî idi.²² Diğer taraftan, yeni padişahın tahta çıkışı, verilecek bahşîşten dolayı, bahşîş alacak kişilerde bir beklentiye neden olurdu.²³

Osmanlılarda ilk cülûs bahşîşî Yıldırım Bayezid tarafından verilmiş; bu âdet Fatih Sultan Mehmet zamanında kanun haline getirilmiştir.²⁴ Cülûs bahşîşinin dağıtılması, devletin malî yönden sıkıntılı olduğu zamanlarda borçlanma yoluyla ya da hazinedeki altınların eritilmesiyle gerçekleştirilirdi. Örneğin, Sultan II. Bayezid’in son zamanlarında devletin içinde bulunduğu malî ihtiyaç, Yavuz Sultan Selim’in cülûsunda da devam etmişti. Bu nedenle cülûs bahşîşî olarak ellîşer akçe ile diğer atiyeler ve askerî harekâtlar için gerekli meblağ, bir tâcirden istikrâz edilmişti. Kısa süre sonra Venedik elçileri birikmiş vergilerini getirdiklerinden, padişah istikrâz edilen akçeyi de ödetmiş ve hazinenin ihtiyacı giderilmişti.²⁵ Kanunî Sultan Süleyman tahta çıktığında, cülûs bahşîşî olarak babası Yavuz Sultan Selim’in verdiği yarısı kadarını vermiştir.²⁶ XVII. yüzyılda cülûs bahşîşlerini ödemede devlet sıkıntıya düşmüş²⁷ ve IV. Murat 1623’te tahta geçtiğinde bu ödemeden kısmen

Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 267.

²¹ Abdülkadir ÖZCAN, “Cülûs-ı Hümayûn”, *DİA*, VIII, s. 111-112.

²² Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te’siri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Ankara 2004, s. 159-160.

²³ Örneğin Kudüs’te ilimiye sınıfından olduğu anlaşılan Muslihiddin Tarsusî adlı şahsın cülûs atiyesi isteği üzerine kendisine 50 altın inâm olduğu görülmektedir. *BOA. Ali Emiri, I. Ahmet, nr. 7.*

²⁴ Abdülkadir ÖZCAN, “Cülûs-ı Hümayûn”, s. 112.

²⁵ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 106-107.

²⁶ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 115.

²⁷ “...sene isnetâ ‘aşerete ve elf târihi recebinin yigirmi altıncı günü oturub ve hemân ol günde ‘atâyâyı cülûs-i hümayûnı kendünün getürdüğü hazineden verilmege tevekkuf itmeyüb ve iç hazineden bi’t-temâm ihrâcın fermân itdürüb, bilâ te’hîr yeniçeri ve sipahi zümrelerine îfâ ve bu vechile istimâlet-i kulüb-ı ‘asker-i mensûru’l-livâ eyledüğünden mâ‘adâ kudret ü müknet-i saltanatı ızhâr u ibdâ eyledi.”

kaçınılmıştır. Zira o, altı yıl içinde tahta geçen dördüncü padişahı ve hazine boşalmıştı. Ancak yeniçeriler, ayaklandığında saraydaki altınlar eritilip, cülûs bahşışı ancak bu surette ödenebilmişti.

Cülûs bahşışı kapıkulu askerlerinin herhangi bir emeği karşılığında verilen bir ücret olmadığından, tahta yeni oturan hükümdarın kendisine hizmet edenlere bir bağışığı olarak görülüyordu. Bu ücret sadrazamdan başlayarak bütün devlet memurlarına, ilmiye sınıfı mensuplarından başta şeyhülislam olmak üzere, sahn-ı seman hariç müderrisleri, yeniçeri ağası, zağarcı gibi devlet merkezindeki bütün görevlilere yeni hükümdarın bir bağışığı olarak ödenegelmiştir.²⁸

Cülûs bahşışinin dağıtımı şöyle olurdu: Yeni padişah adına basılan altınlar kırmızı atlas keseler içine konarak, ilk cuma namazından sonra kendisine takdim edilir ve o da bunları sadrazam ve diğer devlet erkânına dağıtırdı. Aslında cülûs bahşışı iki çeşitti. Birisi bir defaya mahsus olmak üzere verilir diğeri ise askerlerin ulûfelerine zam yapılması anlamına gelen “*terakkî*” tabiri ile ifade edilirdi. Cülûs bahşışı her asker için aynı değildi. Yeniçerilere üçer, sipahilere biner, acemi oğlanlara ikişer, cebeciler ve topçulara biner akçe verilmesi kanundu. Üst düzey memurlardan sadrazama otuz bin, müderrislere üç bin, defterdara yirmi bin, nişancıya otuz bin, reisülkütuba yedi bin akçe cülûs bahşışı verilir.²⁹ Cülûs dolayısıyla, Saray-ı Hümayûn’a ve dış saraylara, külahlı ocaklarına da atıye verilir.³⁰ XVII.

(30 Aralık 1603). İbrahim Hakkı ÇUHADAR, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, I, Ankara 2003, s. 2.

²⁸ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 50-51; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (hızl. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 246-247.

²⁹ Örneğin III. Mehmet'in cülûsunda “kanûn-ı kadîm ve tarz-ı müstedim üzere cülûs-ı hümayûn-ı behcet-makrun inâmları” taksim edilerek terakkilerinin de ayrıca verildiği kaynaklarda belirtilmiştir. Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, s. 436; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 59; Abdülkadir ÖZCAN, “Cülûs-ı Hümayûn”, s. 112-113.

³⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, (hızl. Fahri Ç. Derin), İstanbul 2008, s. 11.

yüzyıla ait bir kanunnâmede cülûslarda konar-göçerlerin beşer akçe terakki ve biner akçe inâm aldıkları görülmektedir.³¹

Cülûs inâmları, iç halkına İç ve Dış Hazine'den olmak üzere verilirdi. Bir örnek olması bakımından Sultan İbrahim'in cülûsunda İç Hazine'den verilen in'âmat şöyle idi: Bâbüssaade ağasına dört yüz elli, hazinedârbaşıya dört yüz otuz, odabaşıya dört yüz elli, darüssaade ağasına dört yüz, kilercibaşıya, saray ağasına ve silahdar ağaya yüz ellişer; çukadar ağaya yüz kırk, rikâbdar ağaya yüz otuz, doğancibaşıya yüz yirmi, tûlbent gulâmına yüz, miftah gulâmına doksan, dört eskiye seksener altın (hasene, yıldızî altın) verilirken; diğer has odalılara altmışar filori, hazine kethüdâsına yüz, kiler kethüdâsına ve saray kethüdâsına seksen, küçük oda kethüdâsına elli altın; hazineli, kilerli ve seferlilere yirmisekizer filori, hazine dilsizlerine ve cücelerine yirmi beşer filori; tavşan ağaya seksen altın, kapı oğlanlarının her birine kırkar filori; darüssaade ağalarına bin beş yüz altın; seferli dilsizlere ve cücelere on yedişer filori, hane-i kebirde ve hane-i sagirdeki gılmanlara sekizer filori; teberdarlar kethüdâsına yirmi beş, teberdarlar bölükbaşısına yirmi üç, teberdarlar oda başısına yirmi altın, sair teberdarlara on yedişer filori verilmişti. İmam efendiye elli; büyük oda, küçük oda ve teberdarlar hacelerine yirmibeşer, Saray-ı Amire gılmanlarına, Kur'ân öğreten darü'l-kura şeyhine yirmi beş altın, saray kâtiplerine yirmi beşer filori verilmişti.³²

Dış Hazine'den ise kapı ağasına, hazinedârbaşıya, odabaşıya ve darüssaade ağasına iki yüz elli akçe; kilercibaşıya iki yüz yirmi beş akçe; saray ağasına ve silahdar ağaya yüz elli akçe; çukadar ağaya yüz kırk akçe; rikâbdar ağaya ve doğancibaşıya yüz yirmi akçe, tûlbent gulâmına yüz altın, diğer has odalılara ikişer bin akçe; hazine kethüdâsına yüz altın; kiler kethüdâsına ve saray kethüdâsına seksen altın; küçük oda kethüdâsına elli altın; kapı oğlanlarına ikişer bin akçe; hazinelilere, kilerlilere, seferlilere, büyük ve küçük odalılara ve teberdarlara biner akçe; imam efendiye elli altın;

³¹ “Ve cânib-i yesarda konar-göçerler cülûsda beşer akça terakki ve biner akçe inâm alırlar.” Mehmet İPŞİRLİ, “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânin-i Osmanî ve Rabîta-i Âsitâne”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, İstanbul 1994, s. 23.

³² *T SMA, D, nr. 2013*, s. 1/b-2/b.

büyük oda, küçük oda ve teberdarlar hacelerine, darü'l-kura şeyhine ve kâtiplere yirmişer filori verilmişti.³³

IV. Mehmet'in cülûsunda cülûs atiyesi için otuz bin seksen kese Hazine-i Amire'den ve bin kese de Has Oda Hazinesi'nden çıkarılıp kanun-ı kadîm üzere askerlere dağıtılmıştı (1648). II. Mustafa'nın cülûsunda sipah ve silahdarlara biner akçe bahşiş ve beşer akçe terakki; yeniçerilere biner akçe ve beşer akçe terakki; cebeci, topçu ve top arabacılarına biner akçe terakki ve biner akçe bahşiş verildiği görülmektedir. "*Defter-i Teşrifât*" ta bu kayıtların teşrifât defterlerinde, irâd ve masraf dolayısıyla başmuhasebe ve ruznamçe defterlerinde yazılı olduğu belirtilmiştir.³⁴

B. Cenazelerde Hediyeleşme

Osmanlı Devleti'nde ölen padişahın cenazesi, yeni padişahın cülûs töreninden sonra defnedilirdi.³⁵ Yapılan törende cenazenin yıkanmasından sonra, padişahın naaşı Has Oda'ya çıkarılıp küçük ve büyük odaların halifeleri, başında Kur'ân okurlar, halifelere ve içoğlanlara kanun-ı kadîm üzere para dağıtılırdı. Sultan İbrahim'in ölümünde kanun üzere Kur'ân okuyan halifelere dört yüz guruş; küçük ve büyük odalı olan içoğlanlarına ise adam başına, Dış Hazine'den biner akçe, ayrıca İç Hazine'den biner akçe verilmişti. Aslında bu miktar, kanun-ı kadîm üzere İç Hazine'den sekizer altın iken, bu kez guruş olarak verildiği görülmektedir.³⁶ Cenaze, alayla camiye götürülürken kara hadım ağaları hazinedârı, halka avuç avuç para atardı. Bundan sonra cenaze namazı ve defin işlerine geçilirdi.³⁷ Defin

³³ Belgede "Terakkiye bedel Dış Hazine'den gelen Cülûs-ı Hümayûn atiyesi sureti" başlığında Sultan İbrahim'in cülûsunda bu minval üzere inâmat verildiği belirtilmiştir. *TSMA, D, nr. 2013, s. 3/a.*

³⁴ Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi, *Defter-i Teşrifât (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, (hızl. Halil Mercan), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 19-20.

³⁵ Zeynep Tarım ERTUĞ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", s. 135.

³⁶ Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmânî*, (hızl. Kamil Su), İstanbul 1976, s. 28.

³⁷ I. M. D'Ohsson, "Harem-i Hümayûn", (çev. Ayda Düz), *Hayat Tarih Mecmuası (İlavesi)*, 9, İstanbul 1972, s. 21.

tamamlandıktan sonra sadrazam konağında, devlet ricâline görevlerini teyid etmek amacıyla umum hil'ati denilen merasim eşliğinde hil'atler giydirildi.³⁸

Valide sultan ve şehzâdeler gibi hanedan mensuplarının vefâtlarında sadrazam, darüssaade ağası vb. kişiler tarafından taziye için padişaha ve diğer hanedan mensuplarına hediyeler sunulurdu. Şehzade Selim'in (Yavuz Sultan Selim) annesi Ayşe (Gülbahar) Hatunun vefatı üzerine bu esnada Trabzon'da bulunan Selim'e İstanbul'dan Firuz Çavuş vasıtasıyla hediyeler yollanmıştı (1505).³⁹ 4 Ocak 1690'da II. Süleyman'ın validesi vefat ettiğinde Darüssade Ağası, padişaha bir kıt'a samur kürk hediye etmiş ve bu kürk Enderûn Hazinesi'ne konularak eşya defterine kaydedilmişti. Aynı defterde, ilgili kısmın üzerine sonradan düşülen notta bu kürkün hâce efendiye ihsan edildiği görülmektedir.⁴⁰ Başka bir örnekte ise Haziran/Temmuz 1701'de Şehzâde Selim'in vefatı dolayısıyla Sadrazam Hüseyin Paşa, dört elbiselik Acem dibâsı, sekiz elbiselik telli Hitayî, dörder elbiselik sade Hitayî ve atlastan oluşan hediyelerini padişaha sunmuştu.⁴¹

C. Valide Alayında Hediyeleşme

Osmanlı padişahları validelerine son derece hürmetli davranırlardı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren onların saraydaki hüküm ve nüfuzları daha da artmıştı.⁴² Buna paralel olarak, III. Murat'ın cülûsundan itibaren uygulanagelen törenlerden biri de Valide Alayı idi.

Valide Alayı cülûs merasiminden birkaç gün sonra yapılırdı. Yeni padişah cülûsundan sonra validesinin, zevcesi ve kızları olan sultanlarla beraber, Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na naklini emrederdi. Bir gün öncesinden Rikâb-ı Hümayûn ve şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdâları, padişah evkafı mütevellileri, haremeyn vakfı erkânı, harem

³⁸ I. M. D'Ohsson, "Harem-i Hümayûn", s. 21-22.

³⁹ Feridun M. EMECEN, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2011, 67 nolu dipnot, s. 42.

⁴⁰ *TSMA, D, nr. 22*, s. 11/b.

⁴¹ *TSMA, D, nr. 15*, s. 55/a.

⁴² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 152-153.

ağaları, baltacılar, darüsaade ağası ve yeni tayin olunan valide sultan kethüdâsına haber gönderilerek hazır olmaları istenirdi. Valide alayı, Bayezid Kolluğu (karakolu) önüne geldiğinde yeniçeri ağası ya da sekban başı tarafından karşılanırdı. Araba burada bir müddet durur, bu sırada ağa yer öperek hürmet ve tazimlerini arz ederdi. Ağaya bir hil'at giydirilir, yine ona ve maiyyetine önceden belirlenen hediyeleri dağıtılırdı. Bu şekilde her kulluk geldikçe oradaki görevlilere hediyeleri verilirken alaydan etrafa paralar saçılırdı. Alay cebehane önüne gelince cebeci başı, valide sultanı selamlayarak hediyesini alırdı.⁴³

D. Kılıç Kuşanma Merasiminde Hediyeleşme

Taklîd-i seyf de denilen kılıç kuşanma merasimi, tahta çıkan her yeni hükümdarın cülûsundan birkaç gün sonra büyük bir alayla bazen karadan ve bazen de denizden Eyüb'e giderek oradaki türbede kılıç kuşanması şeklinde gerçekleştirilirdi.⁴⁴ Kılıç en yaygın anlamında gücü ve hâkimiyeti temsil ettiği için⁴⁵ kılıç kuşanma merasimi yeni hükümdarın bütün yetkileriyle iktidarı devralması anlamına gelirdi. Ayrıca kılıç, iktidar aracılığıyla adaleti ve barışı sağlamayı simgelerdi.⁴⁶

Kılıç alayı da denilen bu merasimin sonunda padişah sarayına gelerek bazı görevlilere ihsanda bulunurdu. Bostancı ocağı kayıkçılarına ve teşrifâtçı, pîşkeşçi, mataracı, kürsidâr-ı sim (iskemleci), orta kapı ve Bab-ı Hümayûn nöbetçi kapıcıları, seccadecibaşı, bevâbin-i dergâh-ı âli bölükbaşılıarı denilen orta kapı kapıcılarının bölükbaşılıarına muayyen miktar altın verilirdi.⁴⁷ Ayrıca padişahların sefere çıkışlarında kılıç kuşandıklarında da aynı merasim uygulanır ve hediyeler verilirdi.

⁴³ Tülay ÇOLAK, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Efendilik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 52.

⁴⁴ Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s. 266.

⁴⁵ Erkan GÖKSU, *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul 2008, s. 389.

⁴⁶ Hakan T. KARATEKE, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 46;

⁴⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 199.

E. Elçi Kabulü ve Ulûfe İhrâcında Hediyeleşme

Barış görüşmesi, arabuluculuk gibi çeşitli nedenlerle Osmanlı ülkesine gelen elçiler, imparatorluk merkezinde teşrifât kurallarına göre ağırlanırdı. Elçilerin beraberinde hediyelerle gelmesi elçi kabullerinin en önemli unsurlarındandı. Elçilerin padişahla görüşmesi her zaman mümkün olmaz, bunun için elçinin geleneksel şartlara uyması ve geldiği ülkenin hükümdarından padişaha hitaben yazılmış bir mektup ile hediyeler getirmesi gerekirdi. Elçinin boş ellerle gelmesi hoş karşılanmaz, saygısızlık olarak addedilirdi.⁴⁸ Ayrıca gelen elçinin padişahın hediyelerine layık bulunması gerekirdi.⁴⁹

İki devlet arasında yapılmış bir anlaşmanın ardından ülkelerine dönecek olan elçiler veya anlaşma için aracılık edenler, önce sadrazamın sarayına gelerek statülerini bildirirlerdi.⁵⁰ Elçilerin İstanbul'a varışlarının ertesi günü, sadrazam tarafından çeşitli şuruplar, meyve ve çiçek gönderilerek elçiye “*Hoş geldiniz.*” denilir; bunu vezirlerin gönderdikleri meyve ve çiçekler

⁴⁸ Mehmet İPŞİRLİ, “Elçi”, *DİA*, XI, s. 10; Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, s. 408; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât- Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (hızl. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 44-45; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 422; Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII, 1-2, s. 223; Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, (Tercüme: Halil İnlacık-Nihan Özyıldırım), Ankara 2012, s. 129; Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, II, (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2010, s. 725; Ogier Ghislain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul 2005, s. 94; Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, (çev. H. Turkis Noyan), İstanbul 2004, s. 89; John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, (çev. Nurten Özmelek), İstanbul 2009, s. 120; Jean THEVENOT, *1655-1656’da Türkiye*, (çev. Nuray Yıldız), İstanbul 1978, s. 201; Defter-i Teşrifât’ta elçilerin hediyeleri ilgili olarak “Ve elçiler Divân-ı Hümayûn-ı şevketmakruna gelmezden mukaddem Rikâb-ı Hümayûn-ı meymenetmakruna olan hedâyâların kendüleri tarafından mu’temed-i aliye adamlarıyla gönderüb ve sa’adetli sahib-i devlet hazretlerinin ferman-ı alileriyle teşrifâtî olan efendi tahrir ve defter ve defterin rikâb-ı kamyabe kapu ağası vesatıyla firistade olunur. Ve hedâyâların pîşkeşçi-i şehriyârî ma’rifetiyle birer bevvas-ı sultanıyyeye verilüb ve Bâbüssaade önünde müterakib olurlar.” denmektedir. Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi, *Defter-i Teşrifât*, s. 107.

⁴⁹ Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (çev. Selçuk Ünlü), Ankara 1988, s. 24.

⁵⁰ H. Hümevra ŞAHİN, *Bâbîâlî’de Uygulanan Teşrifât (1703-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 16.

takip ederdi. Bu taltif, daha sonra da diğer vesilelerle tekrarlanır, elçinin hastalanması veya heyette bir salgın görülmesi gibi hallerde yine geçmiş olsun dilemek üzere çiçek ve meyve gönderilirdi.⁵¹

Elçi, İstanbul'a varışından iki üç gün sonra Sadrazam tarafından Paşakapısı'nda kabul edilirdi. Paşakapısı'nın Arz Odası, Mehterhâne-i Amire'den ağır kumaşlarla döşenir; ayrıca bu kabul merasimi için Enderûn Hazinesi'nden de süslü hançer, pala ve kılıçlar, macun ve kahve takımları, gülâbdan, buhurdan ve ağır işlemeli makramalar ile elmas yakut mühürler yollanırdı. Sadrazam huzuruna çıkarılan elçiye, mektup takdimi ve ikramdan sonra samur kürk; yanındaki, beyzâdelere kakum kürk diğerlerine ise hil'atler giydirilirdi.⁵² Ertesi günü ise elçi, padişah için olduğu gibi, Divân-ı Hümayûn'a boş ellerle gelmenin saygısızlık sayıldığı esasına dayanarak, hediye olarak onlara da değerli kumaşlar, erguvanî şallar, kemha parçaları, kadife, Mantua ve Floransa'da üretilmiş dokumalar, kürkler, gümüş eşyalar ve kâseler, şekerlemeler, sabunlar, köpekler, atlar ve avcı şahinler gibi hediyeler getirirdi.⁵³ Elçi bunları adamlarıyla Paşakapısı'na gönderirdi.⁵⁴

Sadrazamı ziyaretinden iki üç gün sonra elçi, padişahın huzuruna kabul edilirdi. Hükümdarı tarafından padişaha gönderilen hediyeler ise bu ziyaretten bir gün önce elçinin birkaç adamı tarafından saraya götürülür ve Bâbüssaade tarafındaki mermer direkler arasına konup etrafı çevrilirdi. Elçinin saraya geliş günü bir ulûfe divânına denk getirilir, aksi taktirde elçinin uzun süre beklediği olurdu. Bazı durumlarda galebe divanı düzenlenirdi. Çoğu zaman büyük bir debdebeyle yapılan elçi kabullerinde, elçiye

⁵¹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 218; Metin AND, "XVI. Yüzyılda Elçilikler ve Elçiler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 3, 1970, s. 23; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 279.

⁵² Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 218-221; Büyük ve orta elçilere gerek Paşakapısı'nda gerekse sarayda giydirilen kürkler samurdu. Yalnız büyük ve orta elçi oluşuna göre kürkün kaplı olduğu kumaş değişirdi. Büyük elçilere serâser, orta elçilere ise çukaya kaplı kürk giydirilirdi. Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", 109 nolu dipnot, s. 220.

⁵³ Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 408.

⁵⁴ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 218-221.

imparatorluğun şan ve büyüklüğünü; padişahın servet, ihtişam ve kudretini gösterme amacı gözetilirdi.⁵⁵

Ulûfe günü elçi ve beraberindekiler ikişer kapıcıbaşı ve divân tercümanı ile arza girdiğinde hediyeler, Bâbüssaade'de kapıcılar tarafından taşınarak önde pîşkeşçi ağa olduğu halde Arz Odası'nın etrafında dolaştırılıp padişahın görmesi sağlandıktan sonra hazinedârbaşıya teslim edilirdi.⁵⁶ Ulûfe dağıtma işi tamamlanınca teşrifâtçı efendi ruznamçe defterinin gereğini okur ve ruznamçeci efendi ile diğerlerine hil'at giydirilip etek öptürülürdü. Yemekten önce teşrifâtçı tarafından deftere listesi çıkarılan hediyeler, defteriyle birlikte pîşkeşçi ağaya teslim edilir, kapıcılar hediyeleri alır ve bâbüssaade önünde dururlardı. Yemek tamamlanınca gülsuyu ve buhur ikramı yapılır, teşrifâtçı, elçi ve beraberindekiler eski Divânthane önüne götürülerek elçiye ve adamlarına derecelerine göre ve ruznamçe defterinde yazılı olduğu üzere kürk ve hil'atler giydirirdi.⁵⁷ Ulûfe günü ayrıca, defterdar ve sadrazam Rikâb-ı Hümayûn'a pîşkeş çekerdi. Bu hediye genellikle at olurdu.⁵⁸ Padişah tarafından sadrazama Hatt-ı Hümayûn ile samur kaplı

⁵⁵ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 221 Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 129-130.

⁵⁶ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, (hızl. Yavuz Ercan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, s. 80; Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 223; Filiz KARACA, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 22.

⁵⁷ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 79; Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 2234; XVII. Yüzyılda İngiliz sefirinin kabul merasimini etraflı bir şekilde yazan Riko ise şunları söylemektedir: "Sefir sadrazama hulus arz ettikten sonra hükümdarla mülakat edeceği gün tayin olunur ve yeniçerilere üç aylık maaş tediye olunacak gün seçilir. Sefirin önce gireceği Divânthane'de keseler içinde para küme küme yığılır; sefir bu odada vezirlerin yanında kırmızı kadifeli koltuğa oturur. Paralar tevzi olunduktan sonra sefir için bir yemek hazırlanır vezirler, defterdarla beraber sofraya otururlar. Aynı odada iki sofraya daha vardır ve bunlara sefirin maiyetini teşkil eden kimseler ve bazı Türkler otururlar."; "Ziyafet sona erdikten sonra çavuşbaşı, sefir ile maiyetinden birkaçını diğer bir odaya götürür, orada onlara ipekli hil'atler giydirilir. Sonra sefir iki kapıcıbaşı tarafından Arzodasına gönderilir. Sefirlerin hediyeleri bütün debdebe ile bu kafileyi takip eder ve bunları, memur olan ağalar karşılardı. Bu kafilenin geçtiği avlular yeniçerilerle doludur." Olga ZİROGEVİÇ, "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, Ocak 1968, s. 48-49; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 293-294.

⁵⁸ "Defterdar Efendi'nin ulûfe günü altından alınan kır kısarak, Sadrazamın ulûfe günü Alay Köşkü'nde verdiği kır." *BOA. İE.SM, nr. 1732.*

serâser kaftan, sade serâser kaftan⁵⁹ ve hançer gönderilir⁶⁰; defterdara ise sade serâser giydirilirdi.⁶¹

Elçilerin İstanbul'da kaldıkları süre zarfında, başta Sadrazam olmak üzere devlet ileri gelenleri tarafından Haliç ve Boğaz'daki çeşitli saray ve kasırlarda ziyafetler verilirdi. Sadrazamın verdiği ziyafetlerde sohbet edilip sanatkârların hünerleri seyredilir ve elçi ve beraberindekilere hediyeleri verilirdi.⁶²

Elçi İstanbul'dan ayrılmadan önce, ikinci kez Divân-ı Hümayûn'a gelerek padişahın huzuruna çıkarılır⁶³, yine hediyeler sunarak hükümdarına gönderilecek mektubu teslim alırdı.⁶⁴ Bazı elçilere hükümdarına götürecekleri mektuptan başka mukabil hediyeler de yollanırdı. Bunun için elçinin rütbesinden çok devletle olan münasebetleri göz önünde bulundurulurdu. Bu hediyelerin başlıcalarından at ve at bisâtı önemli bir yer tutar, Raht Hazinesi'nde mevcut olanlar oradan verilir, eksikler ise yeniden yaptırılırdı.⁶⁵ Sadrazam tarafından ayrı, padişah huzurunda kabul edildiğinde ayrı olmak

⁵⁹ TSMA, D, nr. 1995, s. 11/a.

⁶⁰ “Yeniçerilere aylık verilmesi ile ilgili işlem sadrazamlıkta tamamlanınca padişahdan gelmesi gelenek olan hatt-ı hümayûn, samur kürk ve hançer ağa ile gönderilir. ...Sadrazam Yeniçeri Ağasını kendi Divânthane kapısı önünde karşılar. Ağa, hatt-ı Hümayûnu saygıyla teslim eder. Hatt-ı Hümayûnu alan sadrazam saygıyla öper ve sonra kürkü bohçasından çıkarıp öpüp giyer, mücevherle dolu hançeri de beline takar. Birbiri sıra birkaç kez alkışlanır. Hatt-ı Hümayûnu reisülkütuba verir. Ödenecek para belirtilince reisülkütub, hatt-ı Hümayûnu yüksek sesle okur. Bu sırada armağanları getiren ağaya kürk giydirilip sadrazam sarayının Arz odasına gönderilir. Defterdar ve aylık alacak olan ocak ağaları ve diğerleri kutlama amacıyla sadrazamın eteğini öperler. Sadrazam kendi Arz odasına gelir. Burada reisülkütub hatt-ı Hümayûnu bir kere daha okur, öper ve sadrazama geri verir. Padişaha yazılan rapor da sadrazama verilir ve oturulur. Armağanları getiren ağaya çeşitli ikram yapılır. Tatlı yenir, kahve içilir. Arkasından sadrazam tarafından verilecek armağan meşin keseler içinde hazine yamakları tarafından getirilip, sadrazamın önüne konur. Maiyetinde olan armağanları da teşrifâtçı efendi aracılığıyla üzeri yaftalı çıkınlar içinde sadrazamın önünde sahiplerine teslim edilir ve hil'atleri giydirilir. Ağanın dönüşünde onu karşılayanlar merdivan başına kadar uğurlarlar. Ağa binek taşında, sadrazam tarafından armağan edilen süslü ve güzel bir ata binip döner. Uğurlayanlar tekrar Arz Odası'na dönüp kürk ve hançer aldığından dolayı yeniden sadrazamın eteğini öper ve dönerler.” Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 96.

⁶¹ TSMA, D, nr. 1995, s. 11/a.

⁶² Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması”, s. 224-227.

⁶³ BOA, KK, nr. 667.

⁶⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 311.

⁶⁵ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması”, s. 228-229.

üzere iki at verildiği olurdu.⁶⁶ İyi ağırlanan elçilere, at, hil'at, para vb. hediyelerden başka padişah ve itibarlı kişiler tarafından çok değerli başka hediyeler verildiği de olurdu. Mesela Mayıs ve Kasım 1576'da, Ortodoks patriğinin temsilcileri tarafından, Limni Adası'nda çıkarılan ve pek çok hastalığın tedavisinde mucizevî faydalar sağladığına inanılan "tıyn-ı mahtûm" adlı değerli bir toprağın Avusturya elçisine hediye edildiği görülmektedir.⁶⁷ Yine, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren padişahların, kendilerini ziyaret eden yabancı görevlilere ve özellikle Osmanlıların müttefiki olan Fransızlara mücevher, kürk vb. geleneksel hediyelerin yanına "tıyn-ı mahtûm" da eklenirdi.⁶⁸

Bunlardan başka yabancı ülke hükümdarlarına gönderilecek diğer hediyeler, Enderûn'da hazine kethüdâsı tarafından düzenlenip oradan Paşakapısı'na getirilir; İstanbul'da bulunan vezirler, kaptan paşa, şeyhülislam ve kazaskerlerle devlet ricâli tarafından bizzat görülüp kuyumcubaşı ve ehl-i vukûf marifetiyle kıymetleri takdir edildikten sonra müfredat kâtipleri tarafından defteri yapılırdı.⁶⁹

Elçilerin İstanbul'a gelişleri ve huzura kabullerinde hediye sunmaları konusunda Osmanlı kroniklerinde, seyahatnâme ve elçilik raporlarında ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Elçilerin İstanbul'da padişah huzuruna kabul merasimlerinin ihtişamlı bir şekilde yapıldığı Batılıların seyahatnâme veya anılarında gayet canlı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Daha XV. yüzyılın ilk yarısında, Milanolu bir elçinin eşliğinde II. Murat'ın Edirne'deki sarayında üç kez huzura kabul edilen Burgonya dükünün gözlemlerine göre, II. Murat 1433'te, Milano elçisini halka açık büyük bir avluya açılan sarayının kapısı önündeki revakın altında kabul etmişti. İki içoğlanı ve bir cücenin eşlik ettiği Sultan, yerden dört-beş

⁶⁶ H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbiâli'de Uygulanan Teşrifât*, s. 35.

⁶⁷ Yasemin DEMİRCAN, "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı", *Acta Turcica*, Yıl: IV, Ocak 2012, "Kültürümüzde Toprak", (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), s. 289.

⁶⁸ Yasemin DEMİRCAN, "Limni Adasında Çıkarılan Tıyn-ı Mahtum Madeni Hakkında", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s. 324.

⁶⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 312.

basamak yukarıda kâide örtülü bir taht üzerinde bağdaş kurarak oturmuştu. Askerler ve devlet erkânı ise avlunun duvarları boyunca diziliydi. Elçi, hediyeleri avluda gezdirdikten sonra revaka götürülmüş, II. Murat ve diğerlerinin görebilmesi için elçinin arkasından taşınan hediyeler yükseğe kaldırılmıştı. Ardından Sultan onunla selamlaşmıştı.⁷⁰

Konstantin Mihailoviç'in anılarına göre saltanatının başlarında II. Mehmet, hâlâ yaşadığını ve tahtının tehdit altında olmadığını göstermek için, haftada iki kez askerlerinin önüne çıkardı. Elçiler ve hediyeleri de bu kamuya açık törenler sırasında kabul edilirdi.⁷¹

Padişahın huzuruna hediye ile çıkma zorunluluğu ile ilgili olarak yabancı gözlemciler âdetâ söz birliği yapmış gibidirler. XVI. yüzyılda, Busbecq, *Türk Mektupları*'nda Doğulu hükümdarların huzuruna hediye-siz çıkılmamasının şaşkıncu bir durum olduğunu belirtmektedir.⁷² Avusturya elçilik heyetindeki bir vaiz olan Salomon Schweigger, padişahın huzuruna kesinlikle armağansız çıkılmayacağını belirterek bunu bilen İran elçisinin, beraberinde birkaç külçe firûze taşı ile her iki taraf için de çok değerli bir hediye olarak görülen, yirmi bin duka değerinde iki de Kur'ân armağan ettiğini söylemektedir.⁷³ Aynı yazar, sadrazamın huzuruna hediye sunmadan çıkan bir İspanyol kurye ile ilgili gözlemlerini de dile getirmiştir: İspanya'dan barış tekliflerini iletmek üzere 1579 yılında İstanbul'a bir kurye gelmiş ve yaklaşık olarak iki yıl boyunca burada kaldıktan sonra hiçbir sonuç alamadan geri dönmüştü. Pek çok kişi onun İstanbul'a gelmesini hayretle karşılamıştı; çünkü o güne kadar İspanya'nın Osmanlı sarayına elçi gönderdiği hiç duyulmamıştı. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri kuşku ile ona yaklaşmışlardı. Haberlerini ve

⁷⁰ Gülru NECİPOĞLU, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2007, s. 41; Frederic HITZEL, "Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu İle Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş-Tokuş", *Harp ve Sulh-Avrupa ve Osmanlılar*, (ed. Dejanirah Couto), (çev. Şirin Tekeli), İstanbul 2010, s.245; Hedda REINDL-KİEL, "Der Duft der Macht Osmanen, islamische Tradition, muslimische Mächte und der Westen im Spiegel Diplomatischer Geschenke", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 95, Autriche 2005, s. 199. (Bu makalenin temininde ve ilgili kısmın tercümesinde yardımlarından dolayı Nermin Yaşar'a teşekkür ederim.)

⁷¹ Gülru NECİPOĞLU, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 43.

⁷² Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 94.

⁷³ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 89.

dileklerini iletmek üzere sadrazamın huzuruna çıktığında ise ona biraz aşağılayıcı davranılmıştı. Veziriazam ona, kralının padişahın bir isteği varsa, tıpkı Avusturya imparatorunun yaptığı gibi, itibarlı kişileri göndermesi gerektiğini, oysa kendisinin basit halktan biri olduğunu; hatta birkaç yıl önce tutsak ve köle olarak İstanbul'da kaldığını söyleyerek sitemlerde bulunmuştu. Üstelik kurye, Türklerin alışık olduğu şekilde armağanlarla gelmediği için de hor görülmüştü.⁷⁴

Yine Schweigger, kısa süre sonra İstanbul'a Floransa dükü tarafından gönderilen bir elçinin geldiğini ve Floransa Devleti'ne bağlı ticaret gemilerinin serbestçe Türkiye'ye girmelerine izin verilmesi için ricada bulunduğunu belirterek şöyle der: "*Fakat bu elçi de bir sonuç alamadı. Eğer değerli armağanlar getirseydi, kuşkusuz çok daha hoş karşılanırdı.*"⁷⁵ Oysa ilk Floransa elçisi 1538 senesinde İstanbul'a gelerek padişaha kıymetli hediyelerle mektubunu takdim etmiş; padişah, sefirin İstanbul'da fazla konaklamasını istediği için hazineden yiyecek masrafı vermişti.⁷⁶

XVII. yüzyılda da durum değişmemiş; devletler arası siyaset gereği, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kuvvetlendirmek, iyi ilişkiler kurmak isteyen ülke hükümdarları, elçilerini değerli hediyelerle İstanbul'a yollamaya özen göstermişlerdir.

1670'te İngiltere Kralı II. Charles'ın sefaret papazı olarak İstanbul'a gelen ve Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın huzuruna çıkan John Covel, her görüşmede padişahın İstanbul kaimmakamına kadar herkese ipekli altın ve gümüş dokunmuş kumaş, kadifeden yapılmış yelek, cübbe vs. hediye verdiklerini; çoğu yerlerde onların da kendi ülkelerindeki gibi devlet büyüklerinin saraydaki törenlerde giydikleri "*değişik bir kıyafet*" olarak nitelendirdiği hil'atten kendilerine on altı tane hediye edildiğini, kendisinininkini

⁷⁴ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 95.

⁷⁵ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 96.

⁷⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 272-277.

altı buçuk dolara sattığını⁷⁷; ayrıca beraberindeki şirket müdürü ile bazı tüccarlara kıyafet verilmediğinden onların gücendiğini söylemektedir.⁷⁸

1655-1656'da İstanbul'da bulunan Fransız Seyyah Jean Thevenot, Hint hükümdarının elçisinin hizmetkârlarıyla birlikte on yedi katır ve dört güzel at ile getirdiği hediyeleri anlatırken hiçbir elçinin saraya hediyesiz gelmediğini tekrarlamıştı.⁷⁹

Elçiler padişah ve sadrazamdan başka diğer görevlilerle görüşmek istediklerinde onlara da hediyeler verirlerdi. IV. Mehmet'in yanına gönderilen İsveç Kralı X. Karl Gustav'ın elçisi Cleas Ralamb, İstanbul'a geldiğinde Şeyhülislamı ziyaret etmek istemiş ve ondan kendisini kabulüyle ilgili herhangi bir haber gelmeyişi ise şeyhülislamın ileri sürdüğü birtakım mazeretlerden ziyade, kendisinin hediyesiz geleceğini şeyhülislamın bilmesine bağlamıştı.⁸⁰ Aynı yazar, Türklerin hediyeye olan düşkünlüklerinden bahisle, Sultan İbrahim'in Kandiye'den zaferle dönen Kaptan-ı Derya Yusuf Paşayı, sırf kendisine hediyeler getirmediği için idam ettirdiğini de sözlerine eklemiştir.⁸¹

Elçilerin padişahlara hediyeler sunmasındaki zorunluluğun, Osmanlı Devleti'ne karşı önyargı oluşturması bir tarafa⁸², bu durum daha çok

⁷⁷ “Onların şekli bizim sophisters cüppelerinin kapüşonsuz şekline benzer. Kumaşı beyaz ipek olup, çiçek desenleri veya hilal şekilleri (ve benzeri) ile süslenmiştir, rengi genellikle sarı, kahverengine bakan bir sarı olup üstünde kalın çizgiler vardır; hediye edilecek insanın mevki'ine göre, kumaş, altın veya gümüş sim karıştırılarak dokunmuş olan ipek kumaştan yapılır... Efendiminki 25 veya 30 dolar ediyordu; veznedar, sekreter ve tercümanınki hariç diğerleri de benimki gibi 8 dolar civarındaydı. Bunun çok eski bir adet olduğuna ve rütbelere göre verilmesinin yazılı kayıtlara da geçtiğine eminim.” John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 120.

⁷⁸ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 120.

⁷⁹ Jean THEVENOT, *1655-1656'da Türkiye*, s. 201.

⁸⁰ “Arz törenin ertesinde, müftüye zatışahanelerinin bir mektubuyla ziyaretlerine gitmek istediğimi bildirdim ama o mazeret beyan ederek bu göreve yeni atandığını, -gerçekten de sadece sekiz günden beri görevdeydi- görüşmemiz için bana haber gönderip gün vereceğini duyurdu. Aslında, söyledikleri tümüyle temelsiz sayılmazdı. Ama işin aslına bakılırsa benim armağanlar yüklenerek gelmediğimi biliyordu. Dolayısıyla zatışahanelerinin mektubu ile selamlarını alma onurunu pek umursamıyordu. Daha sonraları ona dolaylı bir iki hatırlatmada bulduysam da ondan kabul günüyle ilgili herhangi bir haber gelmedi.” Claes RALAMB, *İstanbul'a Yolculuk (1657-1658)*, (çev. Ayda EREL), İstanbul 2008, s. 45.

⁸¹ Claes RALAMB, *İstanbul'a Yolculuk*, s. 59.

⁸² Bu konuda Jorga, şunları söylemektedir: “Doğularda bir elçinin veya bir misafirin boş ellerle gelmesi sadece bir kayıp değil, karşısındakine hakaret anlamına gelir, zira bu şekilde zarar verme veya yararlı bir şey yapma gücü küçümsenirdi. Ama böylesine katı disiplinle düzenlenen bir toplulukta

geleneksel şartlarla ilgili olup; yabancı ülke elçilerinin getirdikleri son derece kıymetli ve nadir hediyelerle kendi ülkelerinin gücünü, üstünlüğünü ve şanını Osmanlı İmparatorluğu'na göstermek istedikleri de bir gerçektir.

F. Askerî Seferlerde Hediyeleşme

Osmanlılarda savaş ilanı, Türk devlet geleneği çerçevesinde bayrağa saçı veya kurban sunma gibi birtakım merasimlerle başlayıp sefer alayı ile devam eder, sefer dönüşünde de benzer merasimler uygulanırdı. Yapılan törenlerde ihtişamın ön plana çıkarılması esastı.⁸³

Padişahın ordusunun başında bizzat komutanlık ettiği seferlere “*Sefer-i Hümayûn*” denirdi. Ordunun başında sultan olmadığı zamanlar sadrazam “*serdar-ı ekrem*” sıfatıyla bulunurdu. Tüm devlet erkânının uygun kıyafet ve teçhizâtla katıldığı Sefer-i Hümayûn törenlerinde belli bir sıra izlenirdi. Savaş tuğlarının ve Sancak-ı Şerîf’in saray avlusuna dikilmesinden sonra Eyüb türbesini ziyaret, kılıç kuşanma ve savaş otağının kurulmasına geçilir, son olarak da sefer alayı gerçekleştirilirdi. Bütün bunlar esnasında Fetih Sûresi okunur, hil’at giydireceklere hil’atler giydirilirdi. Esnaf, tüccar ve ehl-i hiref kethüdâları Sultan Ahmet Camisi avlusunda toplanarak padişaha hediyelerini sunar⁸⁴; esnaf alayla geçip, hediyeleri teslim edildiğinde esnaf kethüdâlarına⁸⁵, solaklara ve saraçlara hil’at inâmında bulunulur ve kurbanlar kesilirdi.⁸⁶ Sefer safları düzenlenip hazırlandıktan sonra padişahın da

devlet menfaatlerinin şahsi açgözlülük karşılığında satılık olabileceğinin düşünülmesi bu topluluğun ruhunun yanlış anlaşıldığının bir işaretidir.” Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 81.

⁸³ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 82; Antoine GALLAND, *İstanbul’a Ait Günlük Hatiralar*, I (1672), Ankara 1998, s. 113.

⁸⁴ (Uyvar Seferi) “...ordu-yı hümayûn alayı, esnaf, tüccar ve bazerganlar ve ehl-i hiref kethüdâları cem’ olup habbazın ve kassab ve bakkal ve bi’l-cümle esnaf tezyîn saflar tertib ederler, şenlikler ile Ordu-yı Hümayûn kâidelerince Saray-ı Hümayûn civarından teveccüh edüp ba’dehu At-meydanı, Sadr-ı azam sarayı civarında dualar edüp, her esnaf pîşkeşlerin keşide ve kethüdâlarına riayetleri olurdu.” Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, (hızl. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 245.

⁸⁵ Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir Efendi Tarihi*, I, s. 118.

⁸⁶ “Edirne kapısında ehl-i esnaf ve bazerganlar meta’larından sa’adetli padişahımıza pîşkeş, atları ayağına atlas u serâser ve akmişe toplar ile döşenip, kanûnları üzere solaklara ve serraclara inâm der-

dâhiliyle alay büyük bir ihtişamla şehirden çıkardı. Padişah, Edirne'ye geldiğinde Hasbahçe'yi ziyaret eder ve bostancıbaşı tarafından padişaha meyve ve çiçeklerden hediyeler takdim edilip, bostancılara ihsanlarda bulunulurdu.⁸⁷

Padişah ordunun başında sefere çıkmadığı zamanlarda Sancak-ı Şerîfi, sefere çıkacak olan sadrazama bizzat eliyle teslim eder; dönüşte de yine aynı şekilde geri alırdı. Sancak-ı Şerîf tesliminde sadrazama samur kürk, en iyisinden (hâsü'l-hâs) hil'at, mücevherlerle süslü iki sorguç⁸⁸, şemşir, tirkeş ve çeşitli kumaşlar verilirdi.⁸⁹ Bunlar için hazineye mevcut olanlar hazineye verilir, eksikleri ise satın alınırdı. Örneğin; 17 Temmuz 1688'de Sadrazam Mustafa Paşanın padişaha bayram pîşkeşi olarak takdim ettiği süslü sorguç, 20 Aralık 1690'da Köprülüzâde Mustafa Paşanın sefer dönüşü, Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürüp Sancak-ı Şerîfi teslim etmesi sırasında kendisine ihsan olunmuştu.⁹⁰

Savaş zamanlarında orduya bir süvari birliği gönderen ve ayrıca düşman içlerine akınlar düzenleyen Kırım hanları sefere davet edilecekleri zaman kendilerine abadî kâğıt üzerine yazılması âdet olan Nâme-i Hümayûn'un yanısıra, padişahın kendisine mahsus hil'atlerden bir hil'at ile değerli taşlarla süslü kılıç göndermesi kanundu. Ayrıca kendisine gönderilen kırk bin altının on beş bini'ni "çizme baha" veya "tirkeş baha" adı altında hana, geri kalanı da kalgay sultana ve maiyetindeki askerlere harcırah olarak gönderilirdi.⁹¹ Kamanîçe Seferi'ne çağırılan Kırım Hanı Selim Giraya, padişah

bahş ettiler. Ve kurbanlar zebh ettiler." Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, I, s. 374-375.

⁸⁷ Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, I, s. 249.

⁸⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 22; *T SMA, D, nr. 1071*, s. 5/a; *T SMA, D, nr. 22*, s. 6/a.

⁸⁹ "Devletlü ve inayetlü sahib-i devlet efendimiz hazretlerine taraf-ı şehriyariden Sancak-ı Şerîf teslim olundukda izâz u ikram için verilen eşyadır. 13 Şaban sene 1102. Nîmtane-i hâsülhâs cedîd, post-ı semmur, sevb, 1; Üstlük hil'at hâsü'l-hâs cedîd, sevb, 1; atlas top sorguç, 2; altun kabzalı elmaslı şemşir, 1; inci ve lâl ve zümrüdlü tirkeş, 1; sürh frengî katife şalvar, 1; astar şalvar beyaz daraî, 16 zira; uçkurluk şalvar, atlas, 1 zira; ibrişim sırmalı uçkur, 1; kılabledan püsküllü fular; bera-yı boğça-i kürk-i sadr-ı ali; sade Hitayî, 8 zira; astar, 7 zira. Hazine-i Birun'dan masraf olmağla mahalline kaydolunmak babında ferman sultanımındır." (12 Mayıs 1691). *BOA, D.TŞF, 1/63*.

⁹⁰ *T SMA, D, nr. 1071*, s. 5/a; *T SMA, D, nr. 22*, s. 6/a.

⁹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 30; Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 68; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-*

tarafından iltifat dolu bir mektup ve harp hazırlıkları masrafları için on beş bin altın, ayrıca bir kılıç, biri kürklü ve diğeri kürksüz iki hil'at ve Sadrazam tarafından da bir mücevher hançer gönderilmişti. Kalgay ve Nureddin sultanlara ikişer, beyler ve mirzalara elli hil'at gönderilmişti (1672).⁹² Çehrin Kalesi'nde muhasara edilmiş olan Kazak hatmanına yardıma koşması için emir verilen Kırım Hanı'na bu münasebetle samur kürk giydirilmişti.⁹³

Kırım hanları, Tatar kuvvetleri ile Osmanlı ordusuna gelince bu askerlere âdet üzere hazırlanan pilav, kızartılmış et ikram edilir ve âdet üzere bunlar hemen tüketilirdi.⁹⁴ Han sefer sırasında padişahın huzuruna çıktığında sorguç, tirkeş, at ve hil'atle taltif edilirdi. II. Osman'ın Hotin Seferi sırasında padişah otağının düşman otağı karşısına kurulmasından sonra Kırım Hanı askerleriyle padişahın huzuruna geldiğinde hanın tacına mücevher bir sorguç ile beline süslü tirkeş konulmuş; ayrıca iki sırmalı kaftan, altın işlemeli takımı ile rahvan bir at verilmişti. Sonraları da her gelişinde birer ikişer samur ve uşak (vaşak) kürk ve hil'at giydirilmişti.⁹⁵

Seferlerde yararlık gösteren Kırım hanına ve maiyetindekilere mutad üzere çeşitli hediyeler gönderilirdi. Kamanıçe galibiyeti sonucunda hana, kadîm usûle uygun olarak kamanıçe denilen kürk, süslü kılıç ve süslü tirkeş verilmişti.⁹⁶ Avusturya'ya ait Budin Kalesi'ni muhasara eden Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Süleyman Paşanın emriyle Budin yakınlarındaki sahrada

Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, s. 172; "Kırım hanı Cengiz Han, han neslinden hutbe ve sikke sahibi mülûk-ı İslâmiyyeden olup, Âl-i Osman'a itaat edegelmişlerdir. Nasb u azilleri ve tebdil ü tağyiri taraf-ı saltanatdan olagelmişlerdir. Lakin namelerde ve sair ahvalde padişahana ikrâm u iclâl ile sair mülûkden tekaddüm ederler. Cümle han-zâde vüzerya tasaddur eder. Ve bu hanların küçük karındaşı Kalgay olur, vezir-i kebîr makamındadır. Nureddin dahi vezir-i sagîr makamındadır. Ve şirin beğleri vardır, sancakbeğidir. Tatar mirzalarından kaba'ili ki ana Mugay Tatarı derler, cümle zabitleri sancağı Kerş boğazından taşra Dest-i Kıpçak'dan konar ve göçer olur. Tatar tasarrufudur, bir yere asker çıkarmak lazım gelse on oniki adem getirürler ve bir koşun ta'bir ederler. Her karyede kaç koşun çıkarabilürler defter ile ana çıkarlar. Kırım hanı sefere me'mur oldukda kırkbin altun ve murassa kılıç ve hartayla bir kapucı-başı gider." Mehmet İPŞİRLİ, "Kavânin-i Osmâni ve Râbita-i Âsîtâne", s. 22.

⁹² J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 259; Halime DOĞRU, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı - IV. Mehmed'in Kamanıçe-Hotin Seferi ve Bir Masraf Defteri*, İstanbul 2006, s. 56; Mehmet İNBAŞI, *Ukrayna'da Osmanlılar-Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu* (1672), İstanbul 2004, s. 46.

⁹³ J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, 275.

⁹⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 30-31.

⁹⁵ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 377.

⁹⁶ J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 268; Mehmed Râşid, *Tairh-i Raşid*, I, İstanbul 1865, s. 460.

bulunan Han ile maiyetine ve zabitanâ inâmen hediyeler gönderilmişti. Bu hediyeler Kırım Hanı'na nîmtane hil'ata kaplı samur postu, en iyisinden üstlük hil'at, mücevher kılıç, süslü top sorguç ve on bin altın; beraberindeki sultanlara dört elbiselik (sevb) sade hil'at-ı has; Tatar mirza ve askerlerine yirmi sade hil'at kuşaklık ve otuz âlâ hil'at; Kalgay Sultana serâsere kaplı samur postu ve iki bin altın; Kalgay Sultanın beraberindekilere de beş elbiselik sade hil'at kuşaklık ve beş elbiselik a'la hil'at verilmişti (1686).⁹⁷

Hanlara gönderilecek eşyaların bir kısmı hazineden tedarik edilir, eksik olanlar ise satın alınır ve bu durum deftere kaydedilirdi. Haziran/Temmuz 1690'da bir adet samur erkân kürkü ile Dış Hazine'den Defterdar Vekili Abdullah Efendi ma'rifetiyle Veznedarbaşı Hüseyin Çelebi tarafından satın alınan altmış yedi elmaslı altın hançerin, hazineye teslim edildikten sonra 26 Eylül 1690'da Kırım Hanı Selim Giray'a ihsan edildiği görülmektedir.⁹⁸ 5 Eylül 1690'da yine Dış Hazine'den Defterdar vekili Abdullah Efendi ma'rifetiyle Hazinedârbaşı Vekili Hüseyin Çelebi tarafından yakutlu ve elmaslı bir altın kılıç, Enderûn Hazinesi'ne dâhil edildikten sonra, Kırım Hanı Selim Giray'a hediye edilmişti.⁹⁹ 12 Eylül 1695'te Selim Giray, Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürdüğünde Vezir Ali Paşa muhallefâtından gelme elmas ile süslü iki top sorguç padişah huzurunda başına takılmıştı.¹⁰⁰ 31 Ekim 1695'te Darüssaade Ağası Ali Ağanın sefer dönüşünde padişaha hediye ettiği süslü hançer 1697/1698'de (H. 1109) Kırım Hanı Selim Giray'a ihsan edilmişti.¹⁰¹

Sefer sırasında yol boyunca menzillerde padişaha çeşitli hediyeler sunulurdu. Örneğin, IV. Murat'ın Revan Seferi'ne gidiş ve seferden dönüşünde menzillerde gerek eşraf ve vüzerâ gerekse bölge halkının paşdaha hediyeler sunduğu görülmektedir. Sefer dönüşünde Van'a gelen IV. Murat'a Van Beylerbeyi Dilaver Paşa, bir cins at hediye etmiş; dört bir

⁹⁷ BOA, MAD, nr. 7368, s. 26.

⁹⁸ TSMA, D, nr. 22, s. 15/a.

⁹⁹ TSMA, D, nr. 22, s. 16/a.

¹⁰⁰ TSMA, D, nr. 1110, s. 6/b.

¹⁰¹ TSMA, D, nr. 15, s. 3/b.

taraftan da çeşit çeşit pîşkeşler çekilmişti.¹⁰² Başka bir gün Defterdar Arslan Efendinin evinde geceleyen padişah, ev sahibine bin altın hediye etmiş; Defterdar Arslan Efendi de ona Üsküdârî Kâtib Hasan Çelebinin hattıyla yazılmış bir Kur'ân-ı Kerim takdim etmiş¹⁰³; Erciş'e gelindiğinde yine büyük pîşkeşler çekilmişti.¹⁰⁴ Van'a gelindiğinde Tatvan Beyi padişaha iki bin kile arpa ve beş yüz kile un, balmumu ve başka zevat da pîşkeşler vermiş, padişah da onlara kaftanlar giydirmişti.¹⁰⁵

Seferlerde, fethin gerçekleşmesi ile düşman tarafın kale kumandanı, itaatinin nişânesi olarak padişaha ya da galibiyet kazanan komutana pîşkeş çekerdi. Örneğin, Rodos Kalesi'nin fethinde Rodos Beyi memleketlerine dönmelerine izin verilmesini isteyip el öpmüş ve Peçevî'nin ifadesiyle “*hazine-i amireye pîşkeş çekip*”, o gece gemiyle memleketlerine gönderilmişlerdi.¹⁰⁶ Bağdat'ın fethi sırasında buranın hâkimi Emir Raşit, Mani adlı oğlunu vezir Mir Mehmet ve kazaskeri ile birlikte türlü cins atlar, renk renk kumaşlar, sedef, inci ve mercanlardan, Kandeharî ve mermerşahî sarıklar, çeşitli tatlılar, şişe şişe kokular ve Hint peşkirlerinden oluşan hediyelerin yanısıra Basra kentinin anahtarlarını da padişaha göndererek, itaatini göstermişti. Basra vilayeti yine Emir Raşit'e bırakılarak, kendisi berat, sancak ve pek çok hediyelerle şereflendirmişti.¹⁰⁷

Seferlerde askerleri cesaretlendirmek üzere para dağıtılır; ayrıca düşman tarafından dil (esir), baş ve haber getirenler ile yaralananlara bahşişler vermek ve hil'at giydirmek suretiyle inâmda bulunulurdu.¹⁰⁸

¹⁰² Yunus ZEYREK, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, Ankara 1999, s. 101.

¹⁰³ Yunus ZEYREK, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 103.

¹⁰⁴ “25 Rebülahir Pazar: Padişah Erciş'e geldiğinde kudüm-i meymunlarına toplar atılıp şenlikler eylemişlerdir. Ve safa-yı kalb ile nüzul olundukda azim peşkeşler çekilmiştir ki olur değildir. Ve kal'a-i mezbûr derya içinde olup kurudan bir yolu vardır.” Yunus ZEYREK, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 106.

¹⁰⁵ Yunus ZEYREK, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi*, s. 111.

¹⁰⁶ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, s. 76.

¹⁰⁷ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, s. 207.

¹⁰⁸ *BOA, MAD, nr. 21489; BOA, DBŞM, nr. 837; TSMA, D, nr. 29, s. 37/b*; “Sipahilerinize ve yeniçeri kullarınıza, her nefere biner akçe sefer bahşışı ihsan buyurasınız.” *Koçi Bey Risalesi*, (sad. Zuhuri Danışman), İstanbul 1997, s. 73; *BOA, MAD, nr. 4174* nolu defter, 28 Muharrem-8 Safer 1107 (8 Eylül 11695-18 Eylül 1695) tarihli bahşiş ve inâm defteri olup, Lipova kalesi muharebesinde yaralananların isimleri ve Halil Ağa tarafından dağıtılan bahşiş ve inâmların cins ve miktarını

Örneğin, 19 Temmuz 1648'de baş getirenlere Darüssaade Ağası tarafından dört kârhane kaftan giydirilmişti.¹⁰⁹ Ocak/Şubat 1684'te Yusuf Ağanın fetih müjdesiyle gelen gulâmına yüz gurusu verilmişti.¹¹⁰ 29 Eylül 1648'de Serdar Hüseyin Paşa tarafından hayırlı haber ile gelenler Darüssaade Ağası tarafından sade serâser kaftan ve üç hil'atle ödüllendirilmişlerdi.¹¹¹ 12 Ekim 1648'de Serdar Hüseyin Paşadan Girit'ten hayırlı haber ile gelen adamlara dört serâser kaftan Darüssaade Ağası eliyle giydirilmişti.¹¹² Hatta bazen bu kişiler, daha yüksek mevkilere getirilerek taltif edilirdi.¹¹³ Seferlerde iyi hizmet görmüş olan vali vezirlere hükümdar tarafından mücevher çelenk, hil'at, mücevher sorguç, kılıç, hançer, otağ vb. gönderilirdi.¹¹⁴

Seferden dönüşte de, sefere çıkışta olduğu gibi merasim yapılırdı. İstanbul'a girileceği gün büyük alay düzenlenir, bu törende de devlet erkânına

İçermektedir Bu tür defterlerde vücutlarının hangi bölgelerinden yaralandıkları ile ilgili "bir kolu kırık", "kulağından yaralıdır", "gülle ile göğsünden ve kolundan yaralıdır", "göğsünde kurşun yarası" gibi bilgilere rastlanmaktadır; BOA, D.BŞM, nr. 837; BOA, D.BŞM, nr. 877 gibi Başmuhasebe Kalemi'ne ait defterlerde de sefer-i hümayûnlarda askerlere yapılan inâmlarla ilgili kayıtlara rastlanmaktadır.

¹⁰⁹ TSMA, D, nr. 1995, s. 7/b.

¹¹⁰ TSMA, D, nr. 9373.

¹¹¹ TSMA, D, nr. 1995, s. 8/b.

¹¹² TSMA, D, nr. 1995, s. 9/a.

¹¹³ 1591-1596 yılları arasında, Avusturya imparatorunun elçilik heyetinde bulunan Siedel, ülkelerine dönüşte sefere giden askere padişahın onları yüreklendirmek adına hediyeler verdiğini söylemektedir: "Bundan sonra Türk ordusu Macaristan'a doğru yola çıktı, Tuna nehrini geçti ve büyük bir güçle, düzen içinde Solnok üzerine yürüdü. Orada padişah, Türklerden ve Tatarlardan oluşan Türk ordusunu biraraya topladı, piyadelere ve süvarilere maaşlarını ödetirdi, hatta maaşın dışında her askere bir de armağan verdirdi ve böylece korkusu olanları da yüreklendirdi. Ayrıca padişah talihini deneyerek Eğri kalesine saldırmak istediğini de ilan etti. Bu sebeple savaşçılarına mertçe ve kahramanca dövüşmelerini tembihledi ve önemli bir kahramanlık gösterenlerin sadece onurlandırılmayacaklarını, üstelik daha yüksek mevkilere getirileceklerini de ilave etti." Friedrich SIEDEL, *Sultanın Zindanında-Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyeti'nin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2010, s. 77.

¹¹⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 206; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, s. 659; Örneğin BAO D.BŞM nr. 982/A numaralı defterde 7 Şevval 1112'de (17 Mart 1701) sefer münasebetiyle bazı kişilere giydirilen kürkler kayıtlıdır. Maliyeden Müdevver defterlerde de bu tür kayıtlar bulunmaktadır: Örneğin 1685 Budin muhasarasında "Vezir-i mükerrerme saadetlü serasker Süleyman Paşa hazretlerine serâsere kaplı post-ı semmur, sevb, bir; Murassa kılıç, kabza bir; Şatır Mustafağa Ağa ile (verilmiştir.) Özi iline mutasarrıf vezir Hüseyin Paşa hazretlerine serâsere kaplı post-ı semmur, sevb, bir; Kamanıçe muhafızı vezir Mustafa Paşa hazretlerine serâsere kaplı post-ı semmur." giydirilmiştir. Defterde başka bazı beylere, Dergâh-ı Âli yeniçeri, cebeci ve topçularından da bazı kişilere de hil'at giydirildiği görülmektedir. BOA, MAD, nr. 7368, s. 26.

hil'atler giydirilirdi.¹¹⁵ Sefer dönüşünde sadrazam, valide sultan, darüssaade ağası gibi kişiler geleneksel olarak padişaha hediyelerini takdim ederdi. Veziriazam Köprülüzâde Mustafa Paşa, 31 Aralık 1690'da seferden döndüğünde padişaha elmas ve yakut ile bezenmiş gül resimli bir çengel kuşak, bir tahta samur kürk, dört elbiselik kârhane ve işleme şal, iki adet arka şalı ve doksan sekiz miskal amber hediye etmişti. Bunlardan süslü çengel kuşağın aynı gün haremde Fatma Kadına ihsan edildiği görülmektedir.¹¹⁶ 31 Ekim 1695'te seferi dönüşünde Çölmek Köyü'ne gelindiğinde padişaha validesi tarafından elmas ile süslü altın zincirli ve Frenk işi sorguç; Darüssade Ağası Ali Ağa tarafından da siyah ve beyaz şatraci (satracî) minekârî elmas ile süslenmiş Selimî kabzalı bir hançer sunulmuştu. Sadrazam ise bir ay sonra bir tahta samur kürk hediye etmişti.¹¹⁷ Bunlardan Valide Sultan tarafından takdim edilen sorguç, aynı gün padişahın kullanımına ayrılarak Tülbent Oğlanı Mustafa Ağaya teslim edilmiş; ayrıca, bundan on iki sene sonra ise sorgucun tel uçlarındaki on iki adet zümrüt çıkarılarak, padişah için yeniden yaptırılan kuşağa konulmuş ve sorguç daha sonra İfraz Hazinesi'ne alınarak Enderûn Hazinesi defterine durum kaydedilmişti. 1715'te ise sorgucun mevcut olduğu aynı defter üzerine düşülen notta belirtilmişti.¹¹⁸ Selimî kabzalı mücevherli hançer ise 1697/1698'de (1109) Kırım Hanına ihsan edilmişti.¹¹⁹

XVII. yüzyılda kaptan paşalar için de, teşrifât kâideleri gereği sefere çıkarken “*biniş*” denilen bir merasim ve sefer dönüşünde de aynı şekilde bir

¹¹⁵ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, s. 659.

¹¹⁶ “Kırmızı ve yeşil ve beyaz yazma minakarî vasat ve sagir ve hurde yüz on yedi elmas ve on dört tamlak yakut ile murassa gül resimli bir kıt'a çengel kuşak Musahib Abdullah Ağa yediyle Fatma Kadına ihsan olunmuşdur. Fî 29 Rebiülevvel Sene 1102.” (31 Aralık 1690). *TSMA, D, nr. 22*, s. 16/a.

¹¹⁷ *TSMA, D, nr. 15*, s. 3/b.

¹¹⁸ “Bera-yı isti'mal-i hümayûn Dülbend Gulâmı Mustafa Ağaya teslim olundu. Fî 22 Rebiülevvel Sene 1107” (31 Ekim 1695). “Tel uçlarında olan on iki zümrüdü ihrâc olunup bera-yı isti'mal-i hümayûn müceddeden yaptırılan alay kuşağı me'kulatı için sarf şüd sene 1120.” (1708/1709). “İfraz. Mevcuddur müşahede olundu. Fî sene 127.” (1715). *TSMA, D, nr. 15*, s. 3/b.

¹¹⁹ “Tatar Han Selim Giray Han hazretlerine ihsan şüd. Fî sene 1109 (1697/1698).” *TSMA, D, nr. 15*, s. 3/b.

karşılama merasimi düzenlenirdi.¹²⁰ Donanmanın Akdeniz'e çıkışı, Akdeniz'den dönüşü ve denize kalyon indirilmesi münasebetiyle Yalı Köşkü'nde yapılan merasimler sırasında hediyeleşmede bulunulurdu.¹²¹ Merasim için hazırlıklar tamamlandığında, padişah tarafından donanmanın çıkması için müsaade haberi verilir; vüzerâ, umerâ ve diğer devlet erkânı kaptan paşanın “*başarda*” denilen harp gemisine gelerek donanma merasimine başlanırdı.¹²² Bu merasimde padişahın başardaya binmesi ve başardanın denize açılması gibi vesilelerle, kaptan paşa padişaha hediyelerini arz eder ve padişah da “*Göreyim seni, Uğr-ı Hümayûnumda ne derece çalışırsın. Bir hizmet meydana getirmek gerektir. Düşman ahvali ile sıkıca ilgilen. Canını ve başını esirgeme. İhmal ve aldırış etmezlikten sakın. Hayır, duam seninledir.*”¹²³ diyerek darüssaade ağası marifetiyle ve kapıcıbaşı eliyle kendisi ve diğer donanma erkânına, tersane ağasına, çorbacılar ve gemi kaptanlarına hil'atler giydirilirdi.¹²⁴ Ayrıca hareket gününde padişah tarafından kaptan paşaya ilaç ve tedavi parası verilirdi.¹²⁵ 21 Nisan 1654'te başarda denize açıldığında (suya indiğinde) Kaptan Murat Paşa padişaha pîşkeş sunmuş ve adamlarına üç serâser kaftan giydirilmişti.¹²⁶ 1 Mayıs 1681'de padişah başardaya bindiğinde Kaptan Silahdar Mustafa Paşa, on beş elbiselik kumaş hediye etmişti.¹²⁷ 4 Haziran 1700'de Sultanın başardaya binmesiyle Kaptan Hüseyin Paşa, ortasında büyükçe bir elmas ve büyüklü küçüklü yüz adet elmasla süslenmiş altın

¹²⁰ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 94; Zarif ORGUN, “Osmanlı İmparatorluğunda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasim” *Tarih Vesikaları*, I, 1, 1941, s. 139, 140; I. M. D'Ohsson, “Harem-i Hümayûn”, s. 30.

¹²¹ Orhan Şaik GÖKYAY, “Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya İle İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, Sene: 1981-1982, İstanbul 1982, s. 65.

¹²² Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 94-95; “Yalı Köşkü'nde şevketlü padişah-ı alempenah hazretlerine veziriazam arz edüp Kapudan Paşaya samur kürklü serâser ve sair beylere ve donanma ağasına ve çorbacılar ve gemi kapudanlarına hil'atler giydirilüp ba'dehu veziriazam hazretleri ve Kapudan Paşa üslub-ı sabık üzere başardaya gelüp girerler.” Tevkî Abdurrahman Paşa, “Tevkî Abdurrahman Paşa Kanûnnamesi (Osmanlı Kanûnnameleri)”, *Millî Tettebular Mecmuası*, I, 3, İstanbul 1331 (1913), s. 537.

¹²³ *Koçi Bey Risalesi*, s. 99.

¹²⁴ BOA, A.TŞF, nr. 345, s. 4/a, 5/a, 8/b; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 439.

¹²⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 441.

¹²⁶ TSMA, D, nr. 1995, s. 29/b.

¹²⁷ TSMA, D, nr. 14, s. 8/b.

kuşak ile üç adet kırmızı Cezayir ihramı sunmuştu. Bu hediyelerden altın kuşağın, Emetullah Sultana ihsan edildiği görülmektedir.¹²⁸ 14 Haziran 1654'te Kaptan Murat Paşa, kadirga ile gelip padişaha pîşkeş sunduğunda kendisine ağır serâser kaftan; maiyetindekilere ise iki orta serâser ve on bir kârhane kaftan giydirilmişti.¹²⁹

Kaptan Paşalar sefer dönüşlerinde sadece padişaha değil, valide sultana ve kadın efendilere de hediyeler verirlerdi. Kaptan paşaların, sefere giderken ve sefer dönüşünde padişah huzuruna çıkışında, padişah hazinesine “*döşeme baha*” adıyla yirmi bin guruş vermesi de usûldendi.¹³⁰ Donanma denize açıldığında yeniçeri ağası da padişaha at takdim ederdi.¹³¹

Seferden bol ganimetle dönüldüyse, padişaha sunulacak hediyelerin değeri de o nispette olurdu. Örneğin; II. Osman zamanında Kaptan-ı Derya İstanköylü Güzelce Ali Paşa, denizlerde büyük ve parlak başarılar elde etmiş, Akdeniz seferinden dönüşünde düşman birliklerinden yakaladığı altı kalyon ile İstanbul'a gelerek, padişaha ganimet mallarından “*mübalağa pîşkeş*” çekmiş ve padişah kendisine lutûfta bulunmuştu. Güzelce Ali Paşanın hediyelerinin arasında her birinin omzunda birer kese (iki yüzer altın) bulunan iki yüz esir bulunmaktaydı.¹³²

Kaptan Hüseyin Paşa, Girit'in fethi için görevlendirildikten sonra padişaha “*hedâyâdan bir nesne göndermemiş*” ve bunu telafi etmek için sonradan yüz kese guruş göndererek ilkbaharda Girit'e top ve mühimmât nakli için donanma ve zahire istemişti.¹³³

¹²⁸ TSMA, D, nr. 15, s. 47/a.

¹²⁹ TSMA, D, nr. 1995, s. 30/a.

¹³⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 417. Sultan İbrahim zamanında kaptan paşaların sefer dönüşünde Rikâb-ı Hümayûn'a elli yük (elli bin) akçe sundukları görülmektedir. *Koçi Bey Risalesi*, s. 98.

¹³¹ “Yeniçeri ağasının donanma çıktığı gün (pîşkeş) verdiği kır bargir.” BOA, İE.SM, nr. 1732.

¹³² Naimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ima*, II, s. 450; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s.646; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 219.

¹³³ Bu durum kroniklerde şöyle anlatılır: “Paşa-yı kâm-kâr cezîre-i merkûmeye ‘ubûr u mürûr ideli hünkâra hedâyâdan bir nesne göndermeyüp irsali lazım gelmekle bu def'a Hanya ve Kisamo nahiyelerinde vaki karyeler ver geldiği mal-ı maktu'undan yirmi kîse guruş ve kendi malından elli kîse ve yirmi yedi kîse vefat eden Yeniçeri Kethüdâsı İbrahim Ağa ve üç kîse Topçubaşı muhalledâtından cem'an yüz kîse guruş irsal eyledi. Ve on kîse dahi sadrazama haslarından tahsil ve

20 Aralık 1684'te Kaptan Musahib Mustafa Paşa, Karıştıran Menzili'ne gelerek padişaha bir tahta samur kürk, üçer elbiselik Acem ve Şam dibâsı, telli Hıtayî ve sade Hıtayî, taraklı atlas, mahûd çukadan kumaşların yanısıra bir dürbün sunduğu görülmektedir.¹³⁴

Kaptan Çavuşzâde Mehmet Paşa, Hanya Limanı'nda yaptığı savaşta ele geçirdiği esirleri Âsitâne'ye döndüğünde Rikâb-ı Hümayûn'a pîşkeş olarak sunmuştu (1653).¹³⁵ Kaptan Vezir Topal Paşa, Limni Adası'ndan Edirne'ye dönüp bir miktar esir ile Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürdüğünde kendisine hil'at giydirilmişti (1657).¹³⁶

G. Çayır ve Koru-yı Hümayûn Mahsûlü Sunumunda Hediyeleşme

Mirahur ağalar her nevruz çayır zamanında, sorumlu olduğu beylik meraların ve koruların otlarını satarak hâsılatının bir kısmını Rikâb-ı Hümayûn'a teslim eder¹³⁷ ve fazlasını kendilerine alıkorlardı.¹³⁸ Bu vesile ile mirahur ağa Kâğıthane'deki Mirahur Köşkü'nde çayır ziyafeti¹³⁹ verir ve padişaha hediyeler sunardı. Örneğin, 4 Mayıs 1687'de Mirahur-ı Evvel Mehmet Ağa, çayırdaki ziyafet verdiği on beş elbiselik kumaştan oluşan hediyesini sunmuştu.¹⁴⁰ Mirahur-ı Evvel Recep Ağa, 1685 nevrüzünde

teslim kağıdı verdirdi. "Ve evvel baharda Kandiye Kal'ası'na toplar ve mühimmât nakli için mükemmel donanma gelme gerekir ve Ahmed Paşa ile Âsitâne'den gönderilen zahire gemilerinin birkaçı Sakız'da kalmıştır" deyü arz u i'lâm eyledi." Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 1094; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevârih*, s. 991.

¹³⁴ *TSMA, D, nr. 14*, s. 43/a.

¹³⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 55.

¹³⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 117.

¹³⁷ "Mah-ı mezbûrun fi 13, varid olan Hatt-ı Hümayûn mucebince Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa bin doksan üç rebiülevvelinde doksan ikiye mahsub olmak üzere korular mahsûlâtı on yük akçe ve doksan dört rebiülevvelin on birinde dahi doksan üç senesine mahsub olmak üzere Lâdik Çayırı korulara ilhak olmağla on yük elli bin akçe olub zikrolunan iki senenin mahsûlâtı yirmi yük elli bin akçeden yirmi yük on iki bin sekiz yüz on bir akçesi taşradan irâd ve masraf olunduğuna yedinden olan iki kıt'a defter müfredatı üzere Hatt-ı Hümayûnları olub doksan üç tahsilinden Hazine-i Enderûn'a ancak otuz yedi bin yüz seksen dokuz akçesi teslim olunduğu malûm-ı hümayûn olundukda Enderûn defterine kayd ve irâd ve masraf olunması babında Hatt-ı Hümayûn ihsan olunmağın şerh verilmiştir." (12 Mart 1683). *TSMA, D, nr. 29*, s. 20/b, 34/b.

¹³⁸ Mesela Sultan İbrahim zamanında bu hâsılat 25 yük (25.000) akçe idi. *Koçibey Risalesi*, s. 82.

¹³⁹ *TSMA, D, nr. 29*, s. 30/b.

¹⁴⁰ *TSMA, D, nr. 14*, s. 58/b.

padişah korularının mahsûlâtından otuz altı bin yüz seksen bir akçe ve toplam on beş elbiselik telli ve sade Hitayî, Acem dibâsı, taraklı atlas ve mahûd çukadan oluşan değerli kumaşlar hediye etmişti (20 Mart 1685).¹⁴¹

Mirahur ağa, Rikâb-ı Hümayûn'a çayır mahsûlu arz ettiğinde padişah tarafından kanun üzere Has Ahûr halkına inâmda bulunulurdu. Kanun-ı kadîm üzere verilegelen inâm suretine göre her birine derecelerine uygun bir miktar bahşiş ile mirahur-ı evvel ağaya serâser¹⁴², mirahur-ı sani'ye kârhane; has ahûr kethüdâsına, arpa kâtibine, küçük ahûr kethüdâsına, rahtvan-ı evvel ve sani'ye, iç mehtere, mirahur kethüdâsına ve mirahur kâtibine birer hil'at giydirilirdi. Küçük ahûr kethüdâsı, dış mehter, hazinedâr, halife ve şakirdâna ise hil'at giydirilmez bahşiş verilirdi.¹⁴³ 1672/1673 (H. 1083) yılının korular mahsûlâtı hazineye gelir olarak girdikten sonra Mirahur Silahdar Şahin Mustafa Ağaya hediye edilmişti.¹⁴⁴

H. Otluk Ambarı Dolduğunda Hediyeleşme

Mirahur ağanın sorumluluğunda olan otluk ambarının dolması vesilesiyle her sene padişaha hediye sunulması âdettendi. Padişah ambarın dolduğunu bizzat görmek üzere seyre varır¹⁴⁵; mirahur ağa tarafından mutad olarak Kâğıthane'de ziyafet düzenlenerek hediyeler verilir, bahşişler alınırdı. "Ambar pîşkeşi"¹⁴⁶ denilen bu hediyeler, her kesesi ellişer binden iki kese

¹⁴¹ "Mu'tad üzere her nevrüz korular mahsûlâtından ba'del-harc olmak üzere Rikâb-ı Hümayûn'a gelen hediye ve nukuddur: 36.181 Akçe. Yalnız otuzaltı bin yüz seksen bir akçedir. Telli Hitayî, donluk, üç; dibâ-yı Acem, donluk üç; taraklı atlas, donluk üç; sade Hitayî, donluk üç, mahûd çuka, donluk üç, Mirahur-ı evvel Receb Ağa tarafından gelip teslim-i Hazine-i Enderûn olmuştur." *TSMA, D, nr. 14*, s. 44/b.

¹⁴² "Âdet kârhanedir. Üç yıldır serâser verilir." ibaresi vardır. *TSMA, D, nr. 2013*, s. 31/a.

¹⁴³ *TSMA, D, nr. 2013*, 31/a; *TSMA, D, nr. 1995*, s. 6/b; 27 Rebiülevvel 1059'da Silahdar Mehmed Ağanın elinden Ahûr halkının çayır mahsûlü inâmı kanûn üzere verilerek aynı ağaya teslim edilmiştir. Giydirilen kaftanlar: "Mirahura sade serâser kaftan, mirahur-ı sagire kârhane kaftan, sair hademeye ber kanûn hil'at." (10 Nisan 1649) *TSMA, D, nr. 1995*, s. 12/b.

¹⁴⁴ *TSMA, D, nr. 29*, s. 34/b.

¹⁴⁵ *TSMA, D, nr. 1995*, s. 13/b.

¹⁴⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 195; *BOA. İE.SM., nr. 1389*.

cedîd akçe¹⁴⁷, mücevher eyerli at¹⁴⁸ ve süslü at takımları¹⁴⁹, on adet gulâm¹⁵⁰ ve toplam on beş elbiselik kumaştan oluşurdu.¹⁵¹

31 Mayıs 1682’de Mirahur Süleyman Ağa, otluk ambarı dolduğunda Kâğıthane’deki Mirahur Köşkü’nde padişaha ziyafet vermiş ve mutad hediyelerini sunmuştu. Her kesesi ellişer binden iki kese cedîd akçe ve Acem dibâsı, telli Hitayî, sade hare, ma’hud çuka (toplam on beş elbiselik) gibi değerli kumaşlardan oluşan hediyelerin yanısıra kırmızı kadife eyer örtüsü, gümüş rikâb, licâm, gaddare gibi eyer takımından oluşan eşyalar sunduğu ve padişahın fermanı ile Başdefterdara teslim edildiği görülmektedir.¹⁵² 26 Mayıs 1685’te aynı hediyelerin sunulduğu görülmektedir.¹⁵³ Yine Mirahur-ı Evvel Mehmet Ağa, 28 Mayıs 1686’da¹⁵⁴ ve 29 Mayıs 1687’de ambar ziyafeti vererek, iki kese cedîd akçe ve on beş elbiselik değerli kumaşlardan oluşan mutad hediyeleri sunmuştu.¹⁵⁵ 26 Temmuz 1680’de Mirahur-ı Evvel Ağa,

¹⁴⁷ *TSMA, D, nr. 29, s. 22/a, 35/b, 45/a, 50/a.* “Sene-i mezbûr (1091) şehri-i Cemaziyelevvelin fi 3, mu’tad üzere otluk anbarı doldukda Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa Rikâb-ı Hümayûn’a bazı emtiasıyla ma’an ihda eyledikleri ellişer bin olmak üzere iki kîse cedîd akçe gelüb dâhil-i hazine-i Enderûn olmuşdur.” (1 Haziran 1680). *TSMA, D, nr. 29, s. 7/a.*

¹⁴⁸ Atın miktarı değişmektedir. Evliya Çelebi atın bir adet çekilmesinin kanûn olduğunu belirtmektedir. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, (hızl. Robert Dankoff vd.), İstanbul 1995, s. 290; Uygulamada ise farklılıklar olduğu görülmektedir. “Def’a anbar pîşkeşinden gelen kulağı berk doru at, mirahur ağanın anbarda gelen saçı siyah kula, ikinci doru at, üçüncü kır at.” *BOA, İE.SM., nr. 1732, nr. 1389*; 3 Mayıs 1665’te Mirahur-ı Evvel Canboladzâde’nin anbar pîşkeşi olarak biri mükemmel iki at ve diğer mutad hediyeleri verdiği görülmektedir. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi ‘-nâme*, s. 195.

¹⁴⁹ *BOA, İE.SM, nr. 1372, BOA, İE.SM, nr. 1388 ;BOA, İE.SM, nr. 1389*; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 290.

¹⁵⁰ “Kaçan kim Çatalca’dan on bin araba otluklar gelüp anbarlar doldukdan sonra otluk yığınları üzre kemendlerle çıkup bayraklar diküp emîr-i âhûr pâdişâha ziyâfet edüp bir mücevher (eğerli sâfinât misilli) at hedâyâ çeküp on aded gulâmların pâdişâh harem-i hâssa alup çırâğ etmek kânûndur.” Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 290.

¹⁵¹ *TSMA, D, nr. 14, s. 21/b, 46/b, 56/a, 58/b.*

¹⁵² “Mu’tad üzere otluk anbarı dolduğunda Mirahur Ağa Rikâb-ı Hümayûn’a vergeldikleri hediyeleri olmak üzere Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa Kâğıdhane’de Mirahur Köşkü’nde ziyafet eyleyip teslim eylediği hediyesidir. Cedîd akçe, kîse, iki; dibâ-yı Acem, donluk, üç; telli Hitayî, donluk, üç; sade Hitayî donluk, üç; sade hare, donluk, üç; mahûd çuka, donluk, üç; cem’an, donluk, onbeş. Bâ Ferman-ı Hümayûn Defterdar-ı Evvel teslim olunmuşdur.” *TSMA, D, nr. 14, s. 21/b; TSMA, D, nr. 29, s. 14/a; TSMA, D, nr. 150, s. 38/a.*

¹⁵³ “Mu’tad üzere otluk anbarı dolduğunda Mirahur Ağa vergeldikleri hediye ki Mirahur Ağa tarafından Rikâb-ı Hümayûn’a gelen hediyesidir. Cedîd akçe kîse 2, 50.000 akçe; dibâ-yı Acem, donluk, aded, üç; telli Hitayî, donluk, aded üç; sade Hitayî donluk, aded, üç; sade hare, donluk, aded üç; mahûd çuka, donluk, aded, üç.” *TSMA, D, nr. 14, s.46/b*

¹⁵⁴ *TSMA, D, nr. 14, s. 56/a*

¹⁵⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 58/b.*

Kuruçeşme Bahçesi'nde ambar ziyafeti verdiği kızı kadife eyer örtüsü, gümüş rikâb, gümüş licâm, reşme, gaddare ve dikdik hediye etmişti.¹⁵⁶

Otluk ambarının dolması hediyeleşme için bir vesile sayılırdı. Mirahur ağanın padişaha pîşkeşini arz etmesine mukabil bu olaydan dolayı Has Ahûr halkı ödüllendirilirdi. Otluk ambarını seyre giden padişah, ahûr halkına kanun üzere inâmda bulunulurdu. Buna göre mirahur ağaya samur kaplı serâser nîmtane, ahûr kethüdâsı, ahûr emini, otluk emini, ya'nici emini, otluk kâtibi ve mirahur kethüdâsına birer hil'at giydirilirdi.¹⁵⁷ 29 Haziran 1650'de otluk ambarı dolup padişah seyre gittiğinde Odabaşı Gazanfer Ağa tarafından ahûr halkından Mirahur-ı Evvel Hüseyin Ağaya samur kaplı serâser kaftan, Ahûr Kethüdâsına hil'at, diğer Ahûr halkından altı kişiye birer hil'at giydirilmişti.¹⁵⁸ Bunlar teşrifât defterlerine kaydedilirdi.¹⁵⁹ Mirahur ağanın ambar hediyeleri sunması, onun sipahilik ve müteferrikalıkla taltif edilmesine de vesile olurdu.¹⁶⁰

Evliya Çelebi, otluk ambarı emininin emrinde iki yüz kişinin çalıştığını, bu ambarın yetmiş yerde olduğunu, her hünkâr bahçesinde dağlar gibi yığılmış otluk bulunduğunu, Vefa Meydanı'nda ve Ahûrkapısı'nda bulunan otluk ambarının ise çok daha büyük dağlar gibi yığılmış olduğunu belirtmektedir. Çatalca'dan on bin araba otluk gelip ambarlar dolduktan sonra otluk yığınları üzerine kemendlerle çıkılıp, buraya bayraklar dikildiğini; bu münasebetle mirahur ağaların padişaha ziyafet vererek muayyen hediyeler verdiğini kaydetmektedir. Bu ambarda hizmet eden kâtipler, çeribaşılar, ahûr kethüdâsı ve diğer görevliler ile Çatalca'da çayır bekleyen bir oda çorbacının hil'atle mükâfatlandırıldıklarını da yine Evliya Çelebiden öğreniyoruz.

¹⁵⁶ *T SMA, D, nr. 13, s. 13/b.*

¹⁵⁷ *T SMA, D, nr. 2013, s. 31/a; T SMA, D, nr. 1995, s. 134/b.*

¹⁵⁸ *T SMA, D, nr. 1995, s. 13/b.*

¹⁵⁹“A'laf anbarına istif-i tamam olmağın vüzerâ-yı izam gelip ıstabl-ı amire ocağına hil'at inâmı” kaydı vardır. *BOA, A. TŞF, nr. 345, s. 14/b.*

¹⁶⁰ Mirahur-ı Evvel Canboladzâde anbar pîşkeşi olarak biri mükemmel iki at ve üç bohça-yı mütenevvi'a ve 2 kise nakid Rikâb-ı Hümayûn'a arz ettiğinde “inayetlü hünkârımız hazretleri mezbûrun arz-ı halî üzre yedi esame sipahilik ve beş esame müteferrikalık hatt-ı şerifle ihsan buyurdular.” (3 Mayıs 1675). Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi'-nâme, s. 195.*

Ziyafetten sonra ahûr halkı ve çorbacılar, otlukları arabalara yükleyerek, otluk emini ve otluk çorbacısının başını çektiği alayla buradan ayrılırlardı.¹⁶¹

İ. Bahçe Mahsûlü Sunumunda Hediyeleşme

Padişahın mülkü olan bostanların ekilip biçilmesi işlerinin yürütülmesi, sarayın muhafazası ve şehrin güvenliği gibi işlerden sorumlu olan Âsitâne-i Saadet Bostancibaşının her sene mutad üzere rûz-ı kasımda ve nevruzda olmak üzere¹⁶², idaresi altındaki hassa bahçeleri mahsûllerinin satılmasıyla bunun defteri ile mahsûlât akçesini ve beraberinde bazı hediyeleri Rikâb-ı Hümayûn'a arz etmesi âdetlendi.¹⁶³ 1680'de bu miktar on iki bin yedi yüz akçe, 1681'de her kesesi beşer yüzden on beş kese esedî guruş, 1685'te seksen altı bin üç yüz on akçe (sekiz bin elli yedi esedî guruş) idi.¹⁶⁴ Bu hizmetlerinden dolayı her sene kasımda bostancılardan on veya on iki kişi, ilk zamanlarda yeniçeri ocağına ve sonraları da Divân-ı Hümayûn çavuşluğuna ve kapıkulu süvari bölüklerine çıkarılırlardı. Bundan başka, bostancibaşının arz ettiği paranın bir kesesi bostancılara dağıtılır ve bir kesesi de Davut Paşa Camisi'nin maaş ve masrafına ayrılırdı.¹⁶⁵ Ayrıca bostan mahsûlünden oda ağaları da biri nevruzda diğeri de rûz-ı kasımda olmak üzere yılda iki kez inâm alırlardı. Buna göre oda başıya dört yüz altın, silahdar ağaya yüz elli, çukadar ağaya yüz kırk, rikâbdar ağaya yüz otuz, doğancı başıya yüz ve tülbent gulâmına yüz altın verilirdi.¹⁶⁶ Çatalca Bahçesi'nin ustası her sene rûz-ı kasımda bahçe mahsûlü getirdiğinde kanun üzere ustaya iki bin dört

¹⁶¹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 290.

¹⁶² *T SMA, D, nr. 29*, s. 3/a, 10/b, 38/a, 48/a, 51/a; *T SMA, D, nr. 2013*, s. 16/a; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 473.

¹⁶³ *T SMA, D, nr. 29*, s. 32/b; "Mah-ı mezbûrun fî 13, varid olan hatt-ı hümayûn mucebince Edirne Bostancibaşları beher sene vergeldikleri mahsûl akçelerinin doksan beş ve doksan altı senelerinin malları talep olundukda Edirne'de Meriç üzerinde olan köprülerin tamiratına masraf olunub ve başmuhasebeye kaydolunduğunun defteri mucebince ba-ferman-ı Hümayûn mezkûr köprülere harc olunan on üç yük on beş bin altı yüz akçe irâd ve masraf olunması babında hatt-ı Hümayûn ihsan olunmuştur." (26 Nisan 1687). *T SMA, D, nr. 29*, s. 49/b.

¹⁶⁴ *T SMA, D, nr. 29*, s. 3/a, 38/a.

¹⁶⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 470-471; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 72.

¹⁶⁶ *T SMA, D, nr. 2013*, s. 16/a.

yüz, üç görevliye de her birine altıyüz akçe verilirdi.¹⁶⁷ Bir İspanyol seyyah, bostancıbaşılardan emrinde iki yüz genç bulunduğunu, bunlara okuma yazma öğretilmediğini ve yetişen meyveyi padişaha sunanın bahşişini aldığını kaydetmektedir.¹⁶⁸

30 Eylül 1682'de Bostancıbaşı on üç kese esedî ile birlikte dört elbiselik telli Hitayî, bir çift sade entari, bir adet çuka çakşır ve bir adet samur erkân kürkü Rikâb-ı Hümayûn'a hediye etmişti.¹⁶⁹ Bir sene sonra, ise her sene vergeldikleri nakit akçenin bu sene gelmediği hazine defterinde "*Nukûdu gelmemiştir.*" şeklinde belirtilmişti. Neden gelmediği ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Hediyeler ise şunlardır: Bir adet çukaya kaplı samur kürk, bir adet kadife dibâ, bir çift sade Hitayî entari, bir adet çuka çakşır.¹⁷⁰ 30 Haziran 1691'de ise mahsûlât akçesiyle birlikte bir kıt'a samur erkân kürkü sunulmuştu. Bu hediyelerin arasında kumaşların bulunmadığı görülmektedir.¹⁷¹ 23 Mayıs 1695'te İstanbul Bostancıbaşısı Ali Ağa, mahsûlât akçesi olarak, iki bin yüz yetmiş iki guruş ve yüz on beş akçe (iki yüz altı bin yedi yüz elli beş akçe) ile birlikte bir adet çukaya kaplı samur kürk, bir adet kutnu kaftan, bir adet entari ve zıbın, bir adet de çakşır çuka hediye etmişti.¹⁷²

Edirne Bostancıbaşısı'nın da mahsûlât akçesi verdiği belgelerde görülmektedir. Ancak incelenen belgelerde, pîşkeş akçesinin yanısıra aynı

¹⁶⁷ TSMA, D, nr. 2013, s. 33/b; TSMA, D, nr. 29, s. 3/b, 25/a, 34/b, 39/b, 46/b, 48/a.

¹⁶⁸ Paolino TOLEDO, *Türkiye Seyahati: XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim İspanyol Eserine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı ve Gelenekleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s. 157- 158.

¹⁶⁹ TSMA, D, nr.14, s. 26/b.

¹⁷⁰ "Âsitâne-i saadet bostancıbaşılardan beher sene bahçe mahsûlü olmak üzere vergeldikleri nukûd ile ma'an emtialarıdır. Çuka kaplı semmur kürk, 1; dibâ-yı kadife, aded, 1; sade Hitayî, entari, çift 1; çakşır çuka, 1; Nukûdu gelmedi." TSMA, D, nr. 14, s. 34/b.

¹⁷¹ "Âsitâne-i saadet bostancıbaşı mahsûlât akçesiyle ma'an getirdiği bir kıt'a semmur erkân gelip dahil-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur." TSMA, D, nr. 22, s. 18/b

¹⁷² "İstanbul Bostancıbaşısı Ali Ağa tarafından bin yüz altı senesine mahsub olmak üzere bağçe-i hassa mahsûlâtı akçesinden iki bin yüz yetmiş iki guruş ve yüz on beş akçe ile çukaya kaplı bir semmur kürk ve bir kutnî kaftan ma' entari ve zıbun ve bir çuka çakşır terekecibaşısı yediyle gelip teslim-i Hazine-i Enderûn olmuştur. Akçe 206755 (akçe mahalline kayd şüd). Çukaya kaplı semmur kürk, aded, bir; kutnî kaftan, aded, bir; entari ve zıbun, aded, bir; çakşır, çuka, aded, bir." TSMA, D, nr. 22, s. 48/a.

olarak herhangi bir hediye verip vermediği ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır.¹⁷³ Edirne'deki saray bahçe ve bostanlarının hâsılatı bedeli her sene “*mahsûl-i hümayûn*” adıyla bostancıbaşının düzenlediği defterle ve bir usta vasıtasıyla İstanbul'a getirilerek saray hazinesine teslim olunur ve bu defterin üstüne Hatt-ı Hümayûn çekilerek sadrazam tarafından defterdarlığa havale edilirdi. İstanbul'da olduğu gibi Edirne bostancıları da her sene mahsûl parasını Enderûn Hazinesi'ne teslim ettikten sonra emektarlardan on iki bostancı sipahi ocağına çıkarılır veya başka bir hizmete verilirlerdi.¹⁷⁴ Mahsûlü getiren Edirne bostancıbaşının adamına sade serâser kaftan giydirilmesi kanundu.¹⁷⁵ Bostancıbaşıya mahsûlât akçesinden on iki bin akçe, kârhane kaftan ve serâser; iki çavuşa iki bin dört yüz akçe; iki bölükbaşıya bin dokuz yüz yirmi akçe, kâtibe bin dört yüz yirmi akçe, dokuz kişiye de her birine altı yüzerden beş bin dört yüz akçe (toplam yirmi üç bin yüz kırk akçe) verilirdi.¹⁷⁶

Ayrıca Edirne'den padişaha meyve getiren görevlilere bahşişler verilirdi. Örneğin, Edirne'den meyve getiren Edirne saraydârına kanun üzere iki bin dört yüz, bölükbaşıya ise dokuz yüz altmış ve bir görevliye de altı yüz akçe verilirdi.¹⁷⁷ Edirne'den kavun getiren kavuncu acemiye, bölükbaşıya ve üç hizmetliye kanun üzere benzer miktarlarda inâm verilirdi.¹⁷⁸

¹⁷³ *TSMA, D, nr. 29, s. 4/a, s. 27/b, 49/b; BOA, A.TŞF, nr. 345, s. 43/b.* “Mu'tad üzere Edirne Bostancıbaşı Nasuh Ağa tarafından mahsûlât akçesi olmak üzere beş bin dört yüz altmış altı esedî guruş ile bir zolota akçe hesabı üzere altı yük elli altı bin akçe etmiştir. Bağçe kâtibi Ömer Efendi yediyle teslim-i Hazine-i Enderun olmuştur.” *TSMA, D, nr. 29, s. 11/b.*

¹⁷⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 486-487.

¹⁷⁵ Edirne Bostancıbaşı rikâb-ı şehriyârîye bahçe mahsûlü gönderdiğinde Âsitâne'ye gelen adamına sade serâser kaftan giydirildiği görülmektedir (Ekim/Kasım 1684). *TSMA, D, nr. 1995, s. 9/a;* “Edirne Bostancıbaşı rikâb-ı şehriyârîye mu'tad üzere meyve getirdiğinde Darüssaade Ağası yediyle ferman-ı padişah-ı almepehaha taleb olunub mezbûra bir aded seaser kaftan.” *TSMA, D, nr. 1995, s. 5/a.*

¹⁷⁶ “Mahruse-i Edirne'den bostancıbaşı bostan mahsûlü getirdiğinde kanûn üzere verilegelen inâm suretidir.”; “Bostan mahsûlâtından alınır, her yerden verilmez.” *TSMA, D, nr. 2013, s. 32/a.*

¹⁷⁷ *TSMA, D, nr. 2013, s. 32/a.*

¹⁷⁸ *TSMA, D, nr. 2013, s. 32/a.*

J. Çeşitli Donanmalarda Hediyeleşme

Her sene Hazine-i Amire, Kilâr-ı Mamûre ve Has Ahûr donanmaları¹⁷⁹ olduğunda kanun üzere bu birimlerde çalışanlara inâmda bulunulurdu. Hazine-i Âmire donanması olduğunda kanun üzere hazine hizmetlilerine verilegelen inâm suretine göre hazinedârbaşıya samur kaplı serâser nîmtane ile üç yüz altın; hazine kethüdâsına samur kaplı nîmtane ile iki yüz elli altın; güğümbaşıya kırk altın ile serâser; yazıcıya yirmi dokuz altın ile bir elbiselik serâser; miftah gulâmına otuz altın ile bir elbiselik kumaş; sazende başıya otuz altın ile bir elbiselik kumaş; yedi eskinin her birine yirmi beşerden yüz yetmiş beş altın ve yedi atlas elbiselik, diğer görevlilere de yedişer altın ile birer kumaş verilirdi.¹⁸⁰

Kilâr-ı Mamûre donanması olduğunda kanun üzere kilerlilere verilegelen inâm suretine göre kilercibaşıya samur kaplı kadife nîmtane, kiler kethüdâsına uşak kaplı kadife nîmtane, dört eskiye binerden dört bin akçe ile dört elbiselik atlas; diğer hizmetlilere de biner akçe verilirdi.¹⁸¹

Ahûr donanması olduğunda kanun üzere Ahûr halkına verilegelen inâm suretine göre mirahur ağaya serâser kaftan, kethüdâyaya üç bin akçe, arpa eminine ve arpa kâtibine birer hil'at, diğerlerine de on beş bin akçe verilirdi.¹⁸²

K. Tayinlerde, İbkalarda ve Azillerde Hediyeleşme

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vezirler, beylerbeyiler, Hristiyan cemaatlerinin reisleri, patrikler gibi bütün ileri gelenler, göreve atanmalarında ve görev sürelerinin uzatılmasında (ibka) hazineye nakdî ve aynî hediyeler

¹⁷⁹ Donanma, muhtelif şenlik vesileleriyle resmi binaların, evlerin, dükkânların ve meydanların donatılması münasebetiyle kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 474.

¹⁸⁰ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 30/b; *TSMA, D, nr. 9590*, s. 6/a; "Ağa dilsizler almazlar." denilmiştir. *TSMA, D, nr. 2013*, s. 30/b.

¹⁸¹ *TSMA, D, nr. 2013*, 30/b.

¹⁸² *TSMA, D, nr. 2013*, 30/b.

verirdi. Yüksek makamlara tayin edilenlerin, atama sonrasında padişahın başka, başta sadrazam olmak üzere, hazine kethüdâsı ve valide sultan gibi kişilere de “câize” denilen para ve hediye takdim etmesi söz konusu idi.¹⁸³ Câize ve pîşkeşin Enderûn Hazinesi’ne dâhil edilerek, defterlere gelir olarak kaydedilmesi, tayin pîşkeşlerinin belli bir kurala ve kayda bağlı olduğunu göstermektedir. Buna göre, örneğin bir beylerbeyine vezirlik verilecek olursa, mevcut iki tuğuna bir tuğ daha ilave olunarak üç tuğlu olur; tuğ ile sancak, hâkimiyet sembolü olduğu gibi rütbe ve memuriyet alâmeti de olduğundan, kendisine tuğ verilen şahsın hazineye vereceği “*tuğ câizesi*” ile diğer ricâle vereceği câizenin miktarı tuğlarının sayısına ve memuriyetinin gelirine göre olurdu.¹⁸⁴ Câizeden başka; bürokrasinin alt kademelerindeki memurlara da “*avâ’îd*” adıyla bahşişler verirdi.¹⁸⁵ Saray mensuplarının ileri gelenleri tarafından tayin ve ibkalarında verilen hediyelere “*rikâbiye*” de denirdi.¹⁸⁶

Göreve yeni getirilen kişiye, Rikâb-ı Hümayûn’a arz edeceği pîşkeş sadrazam tarafından i’lâm edilir, eğer göreve atanan, buna riayet etmeden pîşkeş sunarsa bu durum kanuna aykırı bulunurdu.¹⁸⁷ Dolayısıyla bir makama tayin edilen kişi, kimlere hangi miktarda pîşkeş, câize, avâ’îd ve bahşiş vereceğini bilir ve hazırlıklarını ona göre yapardı. Başka bir deyişle, makam sahibinin bu masrafları yapabilecek ekonomik güce sahip olması gerekirdi. Örneğin; XVII. yüzyılda atandıkları mevkideki yetkilerini resmen başlatan hükümdarlık beratını aldıkları anda, Rumeli Beylerbeyi on bin akçe,

¹⁸³ Ekrem Buğra EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, İstanbul 2008, 273 nolu dipnot, s. 254; Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Câize”, s. 35-36.

¹⁸⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 262, 268.

¹⁸⁵ “Ve defterdarlarımın âyidesi, havâss-ı hümayûnumdan gerek iltizam ve gerek emanet ile umenâya virilen haslar kaç yük ise, yük başına bin akça hakk-ı imza alalar. Ve mutlaka hazine-i amireme akça teslim olundukda, bin akçadan yirmi akça kesr-i mizan alalar. Ve defterdarlara hizmet iden küttaba dahi hakk-ı kitabet alalar. Ve havas-ı humayunum a’şarından defterdarlarım me’kulatına mu’avenet ideler. Ve cenab-ı şerifime her ne yerden pîşkeş gelse vüzerâma ve defterdarlarıma hisse vireler.” Fatih Sultan Mehmet, *Kanûnname-i Al-i Osman*, s. 21; Fatih kanûnnamesinde geçen “has”dan başka, esas gelire ilave edilen diğer gelirlerden “âide” daha sonraları “avâid” olarak çeşitlenmiş ve alt kademelerdeki bürokrasi mensupları için de tayin dolayısıyla alınacak olan bir hak haline gelmiştir. Muzaffer DOĞAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Câize”, s. 37.

¹⁸⁶ Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 46.

¹⁸⁷ Voynuk Ahmet Paşa, pîşkeşini saltanat vekili tarafından i’lâm olunmadan kanûna aykırı olarak Rikâb-ı Hümayûn’a arz etmiş ve Saray-ı Amireden ihrâç edilmek için mütekaid (emekli) zümresine katılıp has odabaşılık, Küçük Oda Kethüdâsı Gazanfer Ağaya verilmişti. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 16.

Rum Ortodoks Patriği yirmi bin guruş verirdi.¹⁸⁸ Rikâb-ı Hümayûn Ağalarından biri bir hizmete tayin edildiği zaman, nöbetçi bulunan orta kapı kapıcılarıyla Bâb-ı Hümayûn kapıcılarına yüzer akçe, pîşkeşçiye yüz elli, meşaleciye kırk, mataracıya elli ve iskemleciye de kırk akçe verirdi.¹⁸⁹ Edirne Bostancıbaşılarının tayin ve ibkalarında hazineye verdikleri rikâbiye altı bin guruştur.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti'ne tâbi Hristiyanların dinî liderleri olan patrikler, XVII. yüzyılda buldukları makam için muayyen miktarda nakdî pîşkeş öderdi. İstanbul'un fethinden sonra patriklerden pîşkeş alınmadığı gibi, seçildiği zaman patriğe önemli miktarda para verildiği bilinmektedir. Patriklerin ne zamandan beri hazineye pîşkeş adındaki vergiyi ödedikleri tam olarak bilinmemekle birlikte, Patrik Simeon'dan itibaren patrik koltuğuna oturmak isteyen herkesin Divân-ı Hümayûna mutad hediyeler sunması gerekmişti.¹⁹¹

İstanbul patriğinin dışında onun dinî otoritesine bağlı diğer patrikler (İskenderiye, Antakya, Kudüs, Ohri) ve Ermeni patrikliği ile bunların altında bulunan piskopos, metropolid gibi diğer Kilise görevlileri de tayinlerinde, her cülûsta ve üç yılda bir "âdet-i pîşkeş", "âdet-i pîşkeş-i kadim" ya da "pîşkeş-i kadim-i mirî" denilen vergiyi hazineye öderlerdi.¹⁹² Patrik seçimindeki rekabet

¹⁸⁸ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, I, İstanbul 2000, s. 114-115.

¹⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 402.

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 486.

¹⁹¹ Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'a girişinin üçüncü günü Rum Ortodoksların patrik seçmelerini emretmiştir. Seçilen Patrik Ganadiyos, İstabl-ı Amireden gönderilen donanmış bir ata binerek dinî heyet ile beraber saraya geldiğinde, kendisine padişah tarafından üzeri inci ile murassa bir altın asa ve diğer mezheplerin reislerine de asâ vs. verilmişti. İki hafta sonra verilen ferman mucebince patrik ve dinî reisler hiçbir resm ve vergiye tâbi olmayacaklardı. Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 63; Ahmet Mumcu daha sonradan Kilise içindeki ihtiras kavgalarının Türkleri de bu yolsuzluğa ittiğine dikkat çekerek, başlangıçta mevcut olmayan pîşkeşin, bir vergi olarak hukukileştiğini ve patriklik etrafındaki mücadelede, devlet yöneticilerine hatta valide sultanlara ayrıca rüşvet verilmesini gerektirdiğini belirtmektedir. Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 107.

¹⁹² Robert ANHEGGER-Halil İNALCIK, *Kânûnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i Osmânî - II. Mehmed ve Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kanûnnâmeler*, Ankara 2000, s. 65; BOA, D.VRS, nr. 1/119; BOA, D.VRS, nr. 1/114; BOA, Ali Emirî, IV. Mehmet, nr. 7521; "Devletlü ve saadetlü sultanım hazretleri sağ olsun. Bilfiil patrikliğe dâhil Erikli ve Kilidli ve Mirfete ve Tekirdağ ve Çorlu ve Çatalca ve Malkara ve İpsala ve İncecek ve Uzunköprü ve kazalarında metropolidi olan Sakraynos nam rahib mürd olup metropolidliği hâlî kalmağın metropolidliğini işbu darende-i arz-ı hal Selanik metropolidi Niktos nam müstehik rahib kullarına tevcih ve adet-i pîşkeş-i kadimesin taraf-ı miriye eda etdikden sonra tevabi'-i kadimesi olan piskoposlukları ile ma'an yedine berat-ı alişan inayet ve ihsan

ve mücadeleler bunlar arasında da olur ve bir yandan yetkili kilise hizmetlilerine ve diğer yandan da tayinde söz sahibi olan yöneticiye ödemeler yapılırdı.¹⁹³ Verginin miktarı, ziraatini yaptıkları çeltik nehirlerinin gelirleri oranında olurdu. Bir çeltik nehrinde reis olan metropolidin ölümü ya da azli üzerine, yerine tayin olunacak kişi padişaha arz olunur, metropolidlik pîşkeşi olarak belirlenen mirî pîşkeşi ödemesi kaydıyla, padişah, pîşkeşi alınan kişiye metropolidlik beratının verilmesini ferman buyururdu.¹⁹⁴

Pîşkeşin miktarı, tabî devletlerde veya beylerbeyliklerde olduğu gibi her fırsatta artırılırdı. Örneğin, Kilise 1498-1502'de öncekinden bin altın fazla olarak üç bin altın ödemişti. Bir süre sonra bu miktar üç bin beş yüze çıkmıştı. 1686'da Ermeni Patriği'nin pîşkeş akçesi iki bin beş yüz yirmi akçe idi.¹⁹⁵ XVII. yüzyılın ortalarında Rum Ortodoks Kilisesi'nin ödediği pîşkeş, sekiz milyon altına kadar çıkmıştı.¹⁹⁶ Bir patrik vaat edilen meblağları ödeyemediğinde ağır hakaretlere maruz kalabilir¹⁹⁷, patriğin yeni geçtiği makamdan üç gün sonra alındığı olurdu.¹⁹⁸ Ayrıca patrikler, sadrazamın huzuruna da altın keseleri ile çıkarlar, ona da hediyeler sunarlardı. Patrikler, sadece padişah ve sadrazama değil, alt birimlerdeki bazı görevlilere de hediyeler verirlerdi. İlk defa patrikliğe tayin olunan Rum Patriği, Divân'a gelip arza çıktıktan sonra çavuşbaşıya çuka ve kumaş ile bir miktar para verirken; Ermeni patriği de çuka ve kumaş hediye ederdi.¹⁹⁹ Musevi hahamları, hahamlık babadan oğla geçtiğinden, ancak yeni atandıklarında pîşkeş öderdi.²⁰⁰

buyurulmak babında emr u ferman adaletlü sultanım hazretlerindir. Bende Benokto patrik-i İstanbul. Vech-i meşruh üzere defterde masturdur. Ferman saadetlü sultanım hazretlerindir. Pîşkeşi alınıp beratı verile. 14 Ra sene 1098." (28 Mart 1687). *BOA, D.VRS, nr. 1/ 115*; "Ki haliya yedimde beratı kanûn-ı kadim üzere tecdid olunub ve adet-i pîşkeşi bu defa inâm olunmak babında merhametleri rica olunur." *BOA, D.VRS nr. 2/19, BOA, D.VRS., nr. 2/18*.

¹⁹³ Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, s. 107-109.

¹⁹⁴ *BOA, D.VRS, nr. 1/113*.

¹⁹⁵ *BOA, Ali Emiri, IV. Mehmet, nr. 3878*.

¹⁹⁶ Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 38.

¹⁹⁷ Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s.174-175.

¹⁹⁸ Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 38.

¹⁹⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 412, 417.

²⁰⁰ Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 107-109.

III. Murat zamanından itibaren sık sık değiştirilen Eflak ve Boğdan voyvodalarının da kanun üzere hazineye ve vezirlere para ve hediyeler vermeleri gerekirdi. Voyvodalıklar bazen yerli asilzâdelere, genellikle de Fenerli Rumlara verilir ve adaylar birbirleriyle yarışır, voyvodalık için büyük meblağlar ödenirdi.²⁰¹ Vaktinden önce azledilmemek için de her yıl İstanbul'a değerli hediyeler yollarlardı. Voyvodaların bu paraları tedarik etmek için halkı tazyik ettikleri zamanlar olurdu.²⁰²

Eflak beylerinin voyvodalık câizesi 1681/1682'de kırk beş bin esedî guruş²⁰³; hediyeler ise samur kürk, gümüşten yapılmış sürahi, kupa ve Frengî kumaşlar gibi eşyalardan oluşurdu. Bohçaların dokuz kat hazırlanması gerekirdi.²⁰⁴ Ancak bu her zaman mümkün olmaz, hediyelerin tedarik edilmesi voyvodaları maddî sıkıntıya sokardı. Örneğin, 19 Aralık 1627'de voyvodalığa getirilen Aleksandra'nın gücü yetmediği için pîşkeşini dokuz kat çekemeyeceğini kaimmakam paşaya bildirmesi üzerine, kendisine gücünün yettiği kadar pîşkeş çekmesine müsaade edilmişti.²⁰⁵ Aleksandra'nın pîşkeşi iki adet uşak kürk; dokuz adet gümüş sürahi, maşrapa ve tepsi; beşer elbiselik serâser, Frengî atlas, Frengî kemha, abayî kutnu, Bağdadî ve yirmi elbiselik mutalla (yaldızlı) destardan oluşuyordu. Bunlardan dokuz gümüş sürahi bin dört yüz yirmi dirhem, on yedi bin kırk akçe; dokuz gümüş maşrapa, dokuz yüz otuz dirhem, on bir bin kırk akçe; dokuz gümüş tepsi dört yüz otuz dört dirhem ağırlığında ve beş bin iki yüz yirmi akçe değerinde idi.²⁰⁶

²⁰¹ Selânikî Tarihi'nde Boğdan voyvodalığına getirilen Aleksandra oğlu Ervan hakkında "kanûn üzere ma'a ziyade maktu'a müteahhid olup, birin beşe ve ona viren memleket ribâhorlarından akçalar devşürüp virgüsün virüp, pîşkeş çeküp, borkün geyüp el öpdî gitdi." denilmektedir (Eylül/Ekim 1591). Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 255.

²⁰² Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 110; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 80, 83.

²⁰³ BOA, *TSMA, D, nr. 13*, s. 6/a.

²⁰⁴ BAO, *KK, nr. 667*, s. 26.

²⁰⁵ Bu durum teşrifât defterine şöyle yazılmış: "Defter-i Teşrifât'ta kadimden berü Eflak voyvodaları pîşkeş çekdikleri zamanda dokuz kat çekegelmişler. Lakin voyvoda-yı mezbûr "kudretüm yokdur" deyu kaimmakam hazretlerine ahvalini i'lâm eglemeğin "tahammülüne göre çek" deyü ferman-ı şerifleri olmağın dokuzar çekilmiştir." BOA, *KK 667*, s. 27.

²⁰⁶ BOA, *KK, nr. 667*, s. 27; Filiz KARACA, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, 166 nolu dipnot, s. 40.

Boğdan beylerinin câizesi her kesesi beşer yüz guruştan kırk kese cedîd akçe, hediyeler ise birer tahta samur ve uşak kürkten oluşmakta idi.²⁰⁷ 1 Ekim 1681'de Boğdan Voyvodası Duka'nın ise câize olarak hazineye almış iki kese ve yüz elli guruş verdiği görülmektedir. 15 Mayıs 1685'te Boğdan câizesi İç Hazine'ye gelir olarak kaydedildikten sonra, sefer için Kırım Hanına gönderilmişti.²⁰⁸

Eflak ve Boğdan voyvodaları öldüğünde yerine geçecek kişiye padişah tarafından bir çavuş ya da kapıcıbaşı hil'at, sorguç, kırmızı kadife, alem, kılıç ve yeniçeri ocağı tarafından üsküf verilir.²⁰⁹

Erdel prensliğine gelebilmek için de adaylar mücadele halinde olurlar ve Divân-ı Hümayûna belli bir miktar para ödemek zorunda kalırlardı. Aday kişi istenilen miktarları ödese de voyvodalığa getirilmediği durumlar olurdu. Örneğin, isyan halinde bulunan Mihail devlete itaat eder görünüp Divân-ı Hümayûna müracaat ile padişaha altı yüz bin akçe yolladıysa da isteği kabul edilmemişti (1595). Diğer taraftan, Erdel asilzâdelerinden Mozes ise Sadrazam Yemişçi Hasan Paşaya müracaat ederek kendisine ırsî olarak Erdel voyvodalığı verildiği takdirde devlet hazinesine yıllık on bin altın haraçla hizmet edeceğini arz etmiş ve isteği kabul edilmişti (1601).²¹⁰ II. Rakoçi'nin isyanından sonra yerine kral olan Barçkay Ekoş kırk bin altın vergi vermek şartıyla seçilmişti (1658).²¹¹ 9 Mayıs 1683'te Erdel Prensi Tökeli İmre'nin Osmanlı Devleti'ne itaat etmesi ile Rikâb-ı Hümayûn'a beş bin kese cedîd akçe ödemesi gerekmişti.²¹² 18 Aralık 1684'te Erdel kralının yeniden bu

²⁰⁷ 21 Mayıs 1692'de Boğdan beyinin câizesinden her bir kesesi beşer yüz guruş olmak üzere kırk kese akçe ve bir tahta semmur kürk ve bir tahta uşak kürkün kapı kethüdâları tarafından Enderûn Hazinesi'ne dâhil edildiği görülmektedir. *T SMA, D, nr. 22*, s. 34/a; Boğdan voyvodalarının câizesi ise 62 kese ve yüz elli esedî guruş idi. *T SMA, D, nr. 13*, s. 6/a.

²⁰⁸ *T SMA, D, nr. 29*, s. 35/a.

²⁰⁹ *BOA, KK, nr. 667*, s. 20; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ima*, IV, s. 1777; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 434.

²¹⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 48-49.

²¹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 78.

²¹² "Sene-i mezbûr şehr-i Cemaziyelevvelin fi 12, Devlet-i Aliyye'ye itaat eden Orta Macarî Kralı Tökeli İmra tarafından gelen elçinin Rikâb-ı Hümayûn'a getirdiği beş bin aded kîse-i Engürüsî gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur." *T SMA, D, nr. 13*, 10/b.

makama atanması nedeniyle “*hediye olmak üzere*” altı bin altı yüz altmış altı mamul altın ve on bin bir buçuk esedî guruş (elli kese) vermişti.²¹³

Erdel prensliğine getirilen kişiye kanun üzere başına altın krallık tacı (kuka) konur, beline kıymetli taşlarla bezenmiş bir kılıç kuşatılır, kabaniçe kürk, üsküf ve hazineden gönderilen tuğ (sorguç) ve sancak teslim edilirdi.²¹⁴ Böylece prensin Erdel tahtına cülûs merasimi böylece tamamlanmış olurdu.²¹⁵

Vezirlik, defterdarlık, beylerbeyilik gibi mevkiler de adaylar arasında rekabete neden olur; bu kişilerin atandıktan sonra padişaha yüksek miktarda nakit ve değerli hediyeler sunmaları gerekirdi. Örneğin, 6 Mart 1684’te Defterdar Mehmet Paşa vezirliğe getirildiğinde vezaret hediyesi olarak elmasla süslenmiş bir kuşak, toplam yirmi elbiselik Acem ve Şam dibâsı, sade ve telli Hitayî, mahûd çuka²¹⁶; tuğ akçesi olarak ise atanmasından sekiz ay kadar sonra kırk beş kese mukabili on bin mamul altın hediye etmişti.²¹⁷ 17 Ocak 1684’te Sadrazam İbrahim Paşa vezaret pîşkeşi olarak beş bin Frengî altın²¹⁸, elmas ile süslenmiş bir sorguç ve bir kuşak, bir samur kürk, Acem ve Şam dibâsı, sade ve telli Hitayî, mahûd çuka, İstanbul serâseri, arka şalı, atlas ve kadife olmak üzere toplam otuz dört elbiselik kumaş sunmuştu. Beş bin altın Hatt-ı Hümayûn ile Harem-i Hümayûn inâmatı için masraf olunmuştu. Süslü kuşağın üzerindeki on üç büyük elmas çıkarılarak Hatice Sultan için yaptırılan elmas küpelere konulmuştu.²¹⁹

²¹³ *TSMA, D, nr. 13, s. 22/a*; “Bin doksan altı şehr-i Muharrem’in fi 11, Rikâb-ı Hümayûn’a hediye olmak üzere yeniden olan Erdel hâkimi tarafından elli kîse hesabıyla altı bin altı yüz altmış altı mamûl altın ve on bin bir buçuk esedî guruş Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Mostarlı Osman Ağa yediyle gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn olmuştur.” *TSMA, D, nr. 29, s. 34/a*.

²¹⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 52, 54, 70; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’ima*, IV, s. 1777; İbrahim Hakkı ÇUHADAR, *Mustafa Sâfi’nin Zübdetü’l-Tevârih*’i, I, s. 20; Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü*, I, s. 366; Örneğin Boçkay’ın göreve getirilişinde bu merasim uygulanmış ve Boçkay “Halen biz padişaha kul olduk, akçe ile alınan kul ekseriya istemeyerek kulluk eder, amma biz abid-i ihsan olduğumuzdan can ü dilden itaat ve kulluk ederiz” diyerek teşekkür etmişti. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 52.

²¹⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 46.

²¹⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 39/a*.

²¹⁷ *TSMA, D, nr. 13, s. 20/b*.

²¹⁸ *TSMA, D, nr. 14, s. 36/b*; *TSMA, D, nr. 13, s. 16/b*.

²¹⁹ *TSMA, D, nr. 14, s. 36/b*.

25 Ocak 1684'te mirahurluktan sadrazamlığa yükselen Süleyman Paşanın vezaret pîşkeşi olarak verdiği on bin mamul altına mukabil dokuz bin yaldızî altın (hasene)²²⁰ ile on beş elbiselik Acem ve Şam dibâsı, sade ve telli Hıtayî, mahûd çuka gibi hediyeler Enderûn Hazinesi'ne dâhil edilmişti.²²¹ 17 Şubat 1686'da Padişahın Sadrazam Süleyman Paşaya verdiği vezaret hediyesi mukabilinde Süleyman Paşanın padişaha sunduğu hediyeleri ise çok daha kıymetli ve farklı oluşuyla dikkati çekmektedir. İki yüz kırk bir dirhem ağırlığında şemame amber; zümrüt imameli ve taşlarından beşi zümrütten yapılmış inci tespih; elmas ile bezenmiş biri Selimî biri Kürdî kabzalı üç hançer; biri kapağı altın, altı ve üstü birer yakutlu; diğeri elmas, yakut ve zümrütlü sonuncusu ise elmas ile süslenmiş akrep olmak üzere aylı ve günlü üç koyun saati, hediye edilmişti.²²²

8 Aralık 1689'da Küprülüzâde Mustafa Paşanın vezaret hediyesi seksen beş dirhem şemame amber, beş zümrüt ve doksan dört incili, zümrüt imameli bir tespih, bir tahta samur kürk ile dört elbiselik mahûd çuka idi.²²³ Bunlardan dört elbiselik mahûd çuka bir ay sonra hazinedâr ustaya ihsan edilmiş; inci tespih ise padişahın kullanması için ayrılarak silahdar ağaya teslim edilmişti. 1691'de Sadrazam Ali Paşa vezaret pîşkeşi olarak bir tahta samur kürk²²⁴; yaklaşık bir yıl sonra ise yine bir tahta samur kürk hediye ettiği görülmektedir.²²⁵ 11 Kasım 1697'de Hüseyin Paşa vezaret hediyesi olarak beyaz çukaya kaplı samur erkân kürkü ile elvan çuka, Acem ve İstanbul dibâsı, sade ve telli Hıtayî ve ketresiz atlas'tan oluşan toplam yirmi dört elbiselik kumaş hediye etmişti.²²⁶

27 Kasım 1684'te yeniçeri ağası vezirlikle görevlendirildiğinde bir tahta samur kürk ile yirmi elbiselik Acem ve Şam dibâsı, sade ve telli Hıtayî, mahûd

²²⁰ *TSMA, D, nr. 13, s. 16/b.*

²²¹ *TSMA, D, nr. 14, s. 37/a.*

²²² “Şevketlü padişahımız vezaret hediyesi inâm eylediklerinde veziriazam hazretleri dahi kendilerine gelen hedâyâları Rikâb-ı Hümayûn'a ihda eylemişlerdir.” *TSMA, D, nr. 14, s. 52/a; BOA. İE.SM, nr. 1773.*

²²³ *TSMA, D, nr. 22, s. 11/a.*

²²⁴ *TSMA, D, nr. 22, s. 19/a.*

²²⁵ *TSMA, D, nr. 22, s. 23/b.*

²²⁶ *TSMA, D, nr. 15, s. 18/a.*

çuka kumaş hediye etmiş ve üç gün sonra da tuğ akçesi olarak verdiği on bin şerifi altın hazineye gelir kaydedilmişti.²²⁷

23 Ekim 1682’de Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa haseki sultan kethüdâsı olduğunda Çatalca Menzili’nde padişaha elmas ve yakut ile süslü bir kuşak, Şam ve Acem dibâsı, sade ve telli Hitayî, mahûd çukadan oluşan toplam yirmi bir elbiselik kumaşı hediye etmişti.²²⁸ Süleyman Ağa ertesi sene bulunduğu makam için padişah Belgrat’ta iken, dokuz top sof vermişti.²²⁹ Aynı yılın 25 Mayıs 1683’te Gümrük Emini Hüseyin Ağanın, valide sultan kethüdâsı olduğunda rikâbiye olarak taahhüt ettiği akçeden dört bin altıyüz elli sekiz esedî guruş mukabili bin yedi yüz üç yaldız altın ile yarım guruş verdiği görülmektedir. Hüseyin Ağanın ödediği bu meblağın bir kısmı, daha önce valide sultan inâmatı için darüssaade ağasının kendi akçesinden verdiği bin altının iadesi için masraf olunmuştu.²³⁰

25 Ekim 1689’da kaimmakamlık hediyesi olmak üzere bir tahta samur kürk, ibriğiyle birlikte billur leğen ve dört elbiselik ma’hud çuka sunmuştu.²³¹

Gümrük eminliği için de yüksek meblağlar ve değerli hediyeler verilirdi. Örneğin; Osman Ağa, gümrük emini olduğunda Rikâb-ı Hümayûn’a vermeyi taahhüt ettiği elli kese mukabili on bin Frengî altın ödemişti (Haziran/Temmuz 1683).²³² 15 Haziran 1684’te gümrük eminliği verilen Şeyhoğlu Abidin Ağa elli kese mukabili yedi bin sekiz yüz Frengî ve iki bin dört yüz kırk dört mamul altın ve bir guruş hediye etmişti.²³³

²²⁷ “Tuğ akçesidir. Sonradan mâh-ı mezbûrun yirmi ikinci günü gelmiştir.” *TSMA, D, nr. 14, s. 43/a.*

²²⁸ *TSMA, D, nr. 14, s. 27/a.*

²²⁹ *TSMA, D, nr. 22, s. 33/a.*

²³⁰ “Daha önce darüssaade ağası, kendi akçesinden valide sultan inâmatı için verdiği otuz kiseden küsur kalan beş kîse mukabili bin aded yaldız altını verildiği Rikâb-ı Hümayûn’a arzolanarak bin yedi yüz üç yaldız altın ile yarım guruş irâd ve bin altın masraf olunması için hatt-ı hümayûn ihsan olunmuşdur.” *TSMA, D, nr. 13, 14/a.*

²³¹ “Kaimmakam Mehmed Paşa hazretlerinin kimmakamlık hediyesi olmak üzere ihda eylediği bir tahta semmur kürk ve dört donluk ma’hud çuka, bir kıt’a billur leğen ma’ ibrik harem-i şerif tarafından gelip teslim-i Hazine-i Enderûn olmuştur.” *TSMA, D, nr. 22, s. 11/b.*

²³² *TSMA, D, nr. 13, s. 11/b.*

²³³ *TSMA, D, nr. 13, s. 18/b.*

Sabık Başbakikulu Mehmet Paşaya Defterdarlık ihsan edildiğinde “*defterdarlık müjde akçesi*” olarak Enderûn Hazinesi’ne beş bin esedî guruş ödemişti.²³⁴ 7 Nisan 1684’te Defterdar Mehmet Paşa bu makam için elmas ile bezenmiş bir kuşak, bir tahta samur kürk, yirmi elbiselikten oluşan Şam ve Acem dibâsı, telli ve sade Hitayî, mahûd çuka sunmuş, hediyelerden kuşak geldiği gün padişahın kullanması için hareme teslim edilerek kuşak defterine kaydedilmişti.²³⁵ 4 Ekim 1685’te Defterdar Ali Paşa, defterdarlık hediyesi olmak üzere on kese esedî guruş, elmas ile süslü çengel kuşak ve bir tahta samur kürk ile yirmi elbiselik Acem ve Şam dibâsı, sade ve telli Hitayî, mahûd çuka hediye etmişti. Kuşak birkaç sene sonra haremden Şehsuvar Kadına ihsan edilmişti.²³⁶

Eski saray baltacıları, sakabaşı olduklarında padişaha sundukları hediyeler vezirlik, defterdarlık gibi yüksek makamlardaki görevlilerin pîşkeşlerinden farklılık gösterirdi. Örneğin 24 Şubat 1684’te iki sakabaşı Şamî dikdik ile arka şalı, ikişer elbiselik destar, kutnu, bogasi ve germsûd gibi kumaşlar sunmuştu.²³⁷

Saray ağaları, her nevrüz rikâbiye olarak bin guruş verirlerdi. 25 Şubat 1681’de Saray Ağası Mehmet Ağa tarafından rikâbiye olarak verilen bin guruş, Kalender adlı cüceye ihsan edilmişti.²³⁸

Eyalet valileri de tayinlerde yüksek miktarda nakit ve bazı hediyeler sunardı. 19 Aralık 1685’te Şam beylerbeyliğine atanan vezir İbrahim Paşa bunun için toplam yirmi elbiselik Acem ve Şam dibâsı, sade ve telli Hitayî ve mahûd çuka hediye etmişti.²³⁹ 30 Mayıs 1684’te Bolu paşası azlolunup yerine geçen Ferhad Paşazâde Ahmet Paşa, hazineye beş yüz kırk iki Frengî ve altı yüz elli yedi şerifî olmak üzere toplam altı bin yüz dokuz adet altın vermiş ve

²³⁴ TSMA, D, nr. 29, s. 28/b.

²³⁵ TSMA, D, nr. 14, s. 38/a.

²³⁶ TSMA, D, nr. 29, s. 38/b.

²³⁷ TSMA, D, nr. 14, s. 38/b.

²³⁸ TSMA, D, nr. 29, s. 4/b.

²³⁹ TSMA, D, nr. 14, s. 50/b; BOA, İE.SM, nr. 1773.

bunun yarısından fazlası genel masraflar için harcanmıştı.²⁴⁰ 18 Kasım 1681'de Tunus vilayeti verilen Mehmet Paşa ise bu makam için beş bin Macarî altın ödemiş ve bunlar Cîb-i Hümayûn Hazinesi'ne irâd kaydedilmişti.²⁴¹ 1673'te Trablusgarp'ta askerinin yönetime geçirdiği paşanın memuriyetinin padişah tarafından tasdikinin sağlanması, İstanbul'a hediye yüklü iki gemi yollanması suretiyle gerçekleşmişti. Fransız seyyah Antoine Galland'ın ifadesiyle, bu gemilerdeki hediyeler yüz bin ekü idi ve bunun bir kısmını kırk bin sekino geri kalanını da kumaşlar ve çuhalar teşkil ediyordu.²⁴²

22 Kasım 1683'te Erzurum valisi olan Hüseyin Paşa rikâbiye olmak üzere ödediği beş bin adet Frengî altın hazineye irâd kaydedilmişti.²⁴³ 20 Ekim 1687'de Erzurum valiliğine getirilen Ali Paşanın câizesi beş bin mamul altın idi.²⁴⁴ Mısır valilerinin tuğ akçesi kırk beş kese esedî guruş²⁴⁵, Basra valisinin câizesi on bin beşyüz; Bağdat valisinin câizesi ise on bin yedi yüz altın idi.²⁴⁶ 22 Kasım 1683'te Mısır valisi Hamza Paşanın câize akçesi olarak verdiği yüz kese esedî guruşun yarısından fazlası Harem-i Hümayûn inâmatı için kalanı ise Gümrük Emîni Osman Ağa tarafından alınan mücevherler için masraf olunmuştu.²⁴⁷

Vezirlik ve beylerbeylik alanlara defterdarlar ve eyalet kadıları, padişaha teşekkürle geldikleri zaman nöbetçi kapıcılarla pîşkeşçi, meşaleci, mataracı ve iskemleciye kanunen muayyen âidelerini verirlerdi.²⁴⁸ Mısır valileri kaimmakama avâid akçesi olarak beş bin esedî guruş verirlerdi. 29 Haziran 1685'te Mısır valisinin kaimmakam paşaya verdiği avâid akçesinin

²⁴⁰ TSMA, D, nr. 13, s. 18/b.

²⁴¹ TSMA, D, nr. 13, s. 6/b.

²⁴² Antoine GALLAND, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar*, II (1673), s. 15.

²⁴³ TSMA, D, nr. 13, s. 14/b.

²⁴⁴ TSMA, D, nr. 29, s. 51/b.

²⁴⁵ TSMA, D, nr. 13, s. 12/a; TSMA, D, nr. 29, s. 22/a.

²⁴⁶ TSMA, D, nr. 13, s. 22/b.

²⁴⁷ TSMA, D, nr. 29, s. 25/a.

²⁴⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 402.

padişahın fermanıyla İç Hazine'ye alınarak Kalgay sultana inâm edildiği görülmektedir.²⁴⁹

XVII. yüzyılda tayin ve ibkalarda alınan para ve hediyeler, hazine için önemli bir gelir kaynağı teşkil ederdi. 1685 yılı Recec ve Reşen mevaciclerinin verilebilmesi için dört yüz seksen iki akçe gerekmiş ve Enderûn Hazinesi'nden üç yüz kırk yedi kese borç alınmış; ayrıca aynı gün Kandiye valisi Ahmet Paşanın vezaret akçesi olarak gelecek olan kırk beş kese ve Iskarlatoğlu adlı mücevher tüccarından tahsil edilen akçeler kullanılmıştı.²⁵⁰

Tayin pîşkeşlerinin tesliminde hediye getiren hizmetlilere hil'at giydirilirdi.²⁵¹

Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Erdel krallığı, vezaret, beylerbeyilik, sancakbeğliği tevcih olunanların bahşiş verdikleri kişiler arasında Dergâh-ı âli çavuşları da bulunurdu. Elçilerin geliş ve dönüş mümnasebetiyle çavuşbaşıya hediye vermeleri kanundu. Eflak ve Boğdan voyvodalarının tayininde çavuşbaşıya bin akçe verilirdi.²⁵²

Tayinlerde olduğu gibi azillerde de Rikâb-ı Hümayûn'a hediyeler verilirdi. 6 Ağustos 1685'te azlolunan Boğdan Beyi'nden alınan iki adet ibrişim ve baştanbaşa kılabdandan işleme halının Enderûn Hazinesi'ne dâhil edildiği görülmektedir.²⁵³ 28 Nisan 1685'te mazul Veziriazam İbrahim Paşanın Mirahur-ı Evvel Recep Ağa tarafından tahsil edilen nukûdu hazineye irâd kaydolunmuş²⁵⁴; ayrıca 23 Aralık 1685'te mazul Sadrazam İbrahim Paşa padişaha elmas ile bezenmiş bir çengel kuşak ve yine elmaslı bir sorguç hediye etmişti. Kuşak bir ay sonra padişahın bulunduğu Kariştiran'a geldiğinde başkadına; sorguç ise 11 Mayıs 1695'te' Şahide Kadına ihsan

²⁴⁹ *TSMA, D, nr. 29, s. 34/a.*

²⁵⁰ *TSMA, D, nr. 29, s. 29/a.*

²⁵¹ *TSMA, D, nr. 1995, s. 8/b.*

²⁵² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 412, 417.

²⁵³ *TSMA, D, nr. 14, s. 47/a.*

²⁵⁴ *TSMA, D, nr. 29, s. 44/b.*

edilmişti.²⁵⁵ Mazul İbrahim Paşa 18 Şubat 1686'da ise tasvirli büyük boy Şehnâme-i Firdevsî, Farsça ciltli ve minyatür Şehnâme, minyatür Tercüme-i Acayib-i Mahlûkat, Tabakatü'l-Memâlik, ebru ciltli manzum Eğri Fethi, Bostan-ı Sadi, minyatür Divân-ı Câmî'den oluşan kitapları hediye etmiş ve kitaplar hazineye teslim edilmişti.²⁵⁶ 22 Ocak 1681'de azlolan Kilercibaşından tahsil edilen otuz kese akçe Darüssaade Ağasına teslim edilip Hatt-ı Hümayûnla Harem-i Hümayûn inâmı için masraf olunmuştu.²⁵⁷ 29 Mayıs 1680'de mazul Kilercibaşı on iki kese esedî gurusu vermişti.²⁵⁸

Hediye sunumu, bir makama gelmede ve o makamda kalmada zorunlu idi ancak; o makamın yegâne sahibi olunması anlamına da gelmezdi. Bazen, görevde kalabilmek için hediyeler sunmak bir işe yaramayabilirdi. IV. Mehmet'in ilk senelerine tarihlendirilmiş bir arizada; mazul Mısır valisinin padişaha birtakım hediyelerin yanısıra amber, tefarik, kahve ve tavaşiler sunduğu; Fazlı Paşa, Cafer Paşa, Musa Paşa ve Yusuf Paşaya; ayrıca musahiblere, musahibelere, hasekilere, kapıcılara, bostancı hasekilerine; görevde olduğu süre boyunca Mısır'a gelen yüz seksen yedi kişiye derecelerine göre hediye ve nakit verdiği belirtilmekte; bunların ayrıntılı defterlerinin olduğu; bunlardan başka babadan, ocaktan ve beylerbeyliğinden paşanın kazandığı on bin gurutun fazla malının müsadere yoluyla evinden alındığından bahisle, bazı yakınmalarda bulunulduğu görülmektedir.²⁵⁹

Anadolu'daki bir Türkmen isyanını bastırarak Yeniil/Türkmen voyvodaliğine getirilen Abaza Hasan Ağa²⁶⁰, üç senedir bu görevde olup, hediyeler sunarak görevinin ibkasını istediği halde kabul edilmemiş ve voyvodalık Ak Ali'ye verilmişti (1651).²⁶¹ Bazen de câize peşin alındığı halde

²⁵⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 51/a; BOA, İE.SM, nr. 1773.*

²⁵⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 53/b; BOA, İE.SM, nr. 1773.*

²⁵⁷ *TSMA, D, nr. 29, s. 9/a.*

²⁵⁸ *TSMA, D, nr. 29, s. 7/a.*

²⁵⁹ *TSMA, E, nr. 1543.*

²⁶⁰ Anadolu'da zuhur eden eşkıyadan birini yakalayıp Âsitâne'ye getiren Abaza Hsana Ağaya serâser kaftan giydirildiği görülmektedir (Ekim/Kasım 1648). *TSMA, D, nr. 1995, s. 5/b.*

²⁶¹ Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 1007; Silahdar bölüğüne mensup Kapıkulu süvarilerinden Abaza Hasan Paşanın görevden alınmasında, Türkmen voyvodaliğinde kalmasını istemeyen ocak ağalarının etkisi olmuştu. Ağalık elinden alınan Abaza Hasan Paşa bu nedenle isyan etmişti. Evliya

tayinin gerçekleşmediği de olurdu. Selanikî'nin bildirdiğine göre önceden câizesi alınıp Mısır'da Circe beyliğine tayini emredilen Hüseyin Paşanın buraya gitmesi mümkün olmamış, görevi Lahsâ beylerbeyliğine çevrilmişti.²⁶²

Tayinlerde padişah, sadrazam ve diğer görevlilere hediyeler sunulmasına karşılık, padişah tarafından göreve yeni atananlara Divân-ı Hümayûn'da yapılan merasimlerde her birine derecelerine göre “*acemilik inamı*” ya da “*âdet-i acemilik*” adıyla hil'atler giydirilir, ayrıca “*acemilik akçesi*” olarak bir miktar para verilirdi. Örneğin kanun üzere arz ağalarının acemilik inâmı suretine göre bâbüssaade ağasına bin altın, samur kaplı serâser kaftan, sade serâser; hazinedârbaşıya samur kaplı serâser kaftan, yüz altın; kilercibaşıya sade serâser kaftan, yüz altın; saray ağasına sade serâser kaftan ile yüz altın²⁶³; odabaşıya beş yüz altın, serâser nîmtane, kadife şalvar ve altın şemşir kabza²⁶⁴; darüssaade ağasına iki yüz altın ile serâser nîmtane²⁶⁵; Eski Saray, Galata, Paşa ve Edirne saray ağalarına yüz altın ile serâser kaftan²⁶⁶; has oda ağaları taşra çıktıklarında kanun üzere beylerbeylik inâmları, silahdar ağaya üç bin, odabaşıya, çukadar ağaya, rikâbdar ağaya ve doğancibaşıya biner altın²⁶⁷; hazine kethüdâsına ve kiler kethüdâsına üçer elbiselik serâser verilirdi.²⁶⁸ Patriklik ve voyvodalık gibi belirli sürelerle verilen görevlerin yenilenmesinde de benzer merasimler yapılır ve hil'at giydirilir; voyvodalara kuka giydirilerek tuğ ve alem teslimi yapılırdı.²⁶⁹

Bir sancak beyine yeniden beylik ihsan edildiğinde, padişah tarafından gönderilen yeni sancak, miralem ağa vasıtasıyla ulaştırılır; bu vesileyle kanun üzere miralem ağaya at, samur kürk ve yirmi bin akçe; yanında giden

Çelebi eserinde bu Celâli isyanını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, s. 116-126; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 312, 317.

²⁶² Mustafa UZUN, “Câize”, *DİA*, XVII, s. 29.

²⁶³ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 16/a.

²⁶⁴ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 16/b.

²⁶⁵ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 16/b.

²⁶⁶ “Her birine yüz altın ile birer serâser kaftan verilir.” *TSMA, D, nr. 2013*, s. 16/b.

²⁶⁷ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 16/b.

²⁶⁸ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 16/b.

²⁶⁹ H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbiâli'de Uygulanan Teşrifât*, s. 74-75.

mehterbaşıya iki bin ve diğer mehterlere de toplam beş bin akçe verilirdi.²⁷⁰ Beylerbeyiliğe tayin edilenler kendilerine sancağı teslim eden miraleme yirmi dokuz bin akçe ile bir kürk, donanmış (mükemmel) bir at; sancak beği olanlardan yüksek derecedeki sancak beğliğine geçenler, yedi bin beşyüz akçe; orta derecedeki sancak beyliğine geçenler, beş bin beşyüz ve daha aşağı derecedeki sancak beyliğine geçenler, üç bin beş yüz akçe ve birer serâser hil'at verirlerdi.²⁷¹

Sadrazamların atanmalarında padişah tarafından kendilerine divân atı gönderilir, tuğ ve alem teslimi yapılırdı. Ayrıca tebrik maksadıyla darüssaade ağası ve valide sultan tarafından donanmış at ve samur kürk gönderilirdi.²⁷²

İç halkının kanun-ı kadîm üzere acemilik hediyeleri²⁷³, has odalılara on altışar bin; hazinelilerin her birine dört bin sekiz yüz²⁷⁴, kilerlilere dörder bin, seferlilerin her birine üç bin altı yüz, kapı oğlanlarının her birine yedi bin beş yüz, zülüflü ağalara beşer, büyük odalı, küçük odalı ve teberdarların her birine dört yüz seksen akçe olarak verilirdi.²⁷⁵

Bostancıbaşının taşraya görevlendirilmesinde kanun üzere yeni olan bostancıbaşıya ve kethüdâya ve haseki ağaya verilmesi gereken acemilik inâmı suretine göre bostancıbaşıya serâser kaftan ve hezarân değnek; kethüdâya on iki mutalla tülbent (dülbend), mücevveze ve nacak; haseki ağaya ibrişim seccade, bir çift abdest makremesi ve gümüş yarak verilirdi.²⁷⁶

Silahdarlıktan rikâbdarlığa çıkan kişiye ağalık inâmı olarak kadife kaplı altın şemşir verilirdi.²⁷⁷ Doğancıbaşının acemilik inâmı kadife kaplı sevakârî gümüş kılıç, kadife nîmtane ve kadife şalvar idi.²⁷⁸

²⁷⁰ *Koçibey Risalesi*, s. 115.

²⁷¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 389.

²⁷² H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbiâli'de Uygulanan Teşrifât*, s. 72-73.

²⁷³ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 17/a

²⁷⁴ “Mukademmâ birkaç oğlan cem' oldukça arz olunurdu. Bin altmış üç tarihinde her oğlan geldiği ki altmışar guruş verilmek bâbında hatt-ı hümayûn-ı saadetmakrun ihsan olunmuşdur.” (1652/1653). *TSMA, D, nr. 2013*, s. 17/a.

²⁷⁵ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 17/a.

²⁷⁶ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 17/b.

²⁷⁷ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 17/b.

Av ağalarının (çakırcıbaşı, şahincibaşı, atmacacıbaşı), büyük ve küçük mirahur ağaların acemilik inâmları birer kadife nîmtane ve kadife şalvar idi.²⁷⁹

Acemilik inâmı olarak verilecek eşyalar, mevcutsa Enderûn Hazinesi'nden verilir; olmayanlar satın alınırdı. Örneğin; 15 Ocak 1696'da Silahdar Hasan Ağanın acemiliği için bir adet elmas ile süslü altın hançer, Sabık Darüssaade Ağası Nezir Ağanın hazine için seçilen eşyasından verilmişti.²⁸⁰ 13 Kasım 1695'te Ali Ağa rikâbdar olduğunda acemilik için ihsan edilen altın kılıç, aynı ay içinde Sabık Darüssaade Ağası İsmail Ağanın hazineye konulan eşyalarından verilmişti. Yine aynı eşyadan olmak üzere bir altın kılıç da Kasım/Aralık 1710'da (Şevval 1122) Mehmet Ağanın hazine kethüdâlığına getirildiğinde kendisine acemilik hediyesi olarak verilmişti.²⁸¹ Rikâbdar Ali Ağaya acemilik hediyesi olarak verilen bir altın hançer de sabık Darüssaade Ağası Nezir Ağanın hazineye konulan eşyalarından seçilmişti.²⁸² 6 Mart 1704'te Silahdar İbrahim Ağanın acemiliğinde verilen büyük gümüş şamdan ve gümüş makas IV. Mehmet'in kızı Fatma Sultanın metrûkâtından gelen eşyalardan verilmişti.²⁸³

L. Hazine (Vergi) İrsalinde Hediyeleşme

Osmanlı Devleti'nde yüksek gelirli beylerbeylikler ve tâbi devletlerin idarecilerinin muayyen vergilerini merkeze gönderirken bazı hediyeleri de beraberinde göndermeleri âdettendi.

²⁷⁸ TSMA, D, nr. 2013, s. 17/b.

²⁷⁹ TSMA, D, nr. 2013, s. 19/a.

²⁸⁰ TSMA, D, nr. 15, s. 7/a.

²⁸¹ TSMA, D, nr. 15, s. 5/b.

²⁸² TSMA, D, nr. 15, s. 6/a.

²⁸³ TSMA, D, nr. 15, s. 52/b.

1. Merkeze Bağlı Eyaletler

a. Şam

Vergileri Hass'a bağlı olan eyaletlerden Şam, Kilâr-ı Has'a her sene şeker hazinesi irsaliyesini ve beraberinde bazı hediyeleri gönderirdi. Şam hazinesinin gelişi için merasim düzenlenir, Şam beylerbeyinin hazine ve hediye getiren on adamına kanun üzere bir kârhâne ve dokuz hil'at giydirilirdi.²⁸⁴ On kişiden fazlasına hil'at giydirilmezdi.²⁸⁵

Hediyeler padişah, haseki sultan, şeyhülislam, veziriazam, vüzerâ, defterdar, mirahur, hazinedâr, vekil-i harç, divân kâtibi, baltacılar kethüdâsı, çadırcı ve sair ağalar gibi kişilere de gelirdi. Bu hediyeler genellikle Şam'da yetiştirilen ve o bölgeye has yiyeceklerden oluşurdu. Kimlere ne kadar hediye gideceği bir listeye kaydedilir ve dağıtım buna göre yapılırdı. Listenin başına “*Defter-i irsailiye-i hazine-i şeker bera-yı kilâr-ı has-ı hümâyûn ma' hediye-i veliyünniam hazret-i sahib-i devlet*” yazılır ve önce padişaha verilecek hediye “*Bera-yı hazret-i padişah-ı alempenah*” başlığıyla kaydedilirdi. Daha sonra sırasıyla haseki sultan, şeyhülislam, sadrazam ve diğer görevlilere gidecek hediyeler yazılırdı.²⁸⁶ Padişah için iki yük Hama şekeri, üç yük şerbet (eşribe), yedişer yük üzüm ve Şam kayısısı, üç yük Şam ka'ki (meyve kurusu); Haseki Sultan için Hama nebatı, bir denk ve iki kavanozdan oluşan şerbet²⁸⁷, birer denk üzüm, Şam kayısısı, Şam ka'ki ve bir bohça giyecek (esbap) gönderilirdi. Şeyhülislam için, iki kap Hama nebatı, iki kavanoz eşribe, birer denk üzüm ve Şam kayısısı idi. Sadrazama da benzer hediyeler giderdi. Bunlar dört kap Hama nebatı, dört kavanoz eşribe, birer denk üzüm, Şam kayısısı ve Şam ka'ki idi.²⁸⁸ Bu hediyelerden çeşitli miktarlarda defterdar, mirahur gibi vezir rütbesindeki diğer görevlilere

²⁸⁴ TSMA, D, nr. 1995, s. 8/b; TSMA, D, nr. 2013, s. 33/a.

²⁸⁵ “Şam Hazinesi gelip dâhil-i hazine oldukda kanûn üzere giydirilen kaftanlardır. Kârhane 1, hil'at kaftan 9. On adamdan ziyadeye giydirilmez.” TSMA, D, nr. 2013, s. 33/a.

²⁸⁶ TSMA, E, nr. 3960/29.

²⁸⁷ Şarap, içecek şeyler.

²⁸⁸ TSMA, E, nr. 3960/29.

de hazırlanırdı. Hazinedâr, kâtip kethüdâsı, vekil-i harç, divân kâtibi, baltacılar kethüdâsı ve çadırcı gibi daha düşük rütbedeki görevlilere ise diğerlerinin hediyelerinden daha farklı bohçalar hazırlanırdı; Şam'a özgü giyecekler ya az miktarda konur ya da hiç konulmazdı. Mesela Osman Kethüdânın kâtibi Mehmet Efendiye değerli kumaşlardan yapılmış giyecekler; Gürcü Nebi Ağaya atlas kaftan, mukaddem kuşak ve bir kap nebat; Çadırcı Hasan Çelebiye mukaddem kuşak ve giysiler; divân kâtibine kaftan, zıbın, kuşak, iki kap nebat ve bir kavanoz eşribe; Tavşan Ağaya, Şaban Ağa ve Bayram Ağaya ikişer elbiselik darayî ve ikişer mukaddem kuşak gibi hediyeler konmuştu.²⁸⁹

Şam defterdarları da padişaha ve vüzerâya hediyeler verirdi. 1671/1672'de (H. 1082) vezir rütbesinde bir kişiye Şam defterdarından iki sandık kayısı, iki sandık üzüm, iki sandık zeytin, iki sandık ka'k, ve beş yük şeker gibi hediyeler geldiği görülmektedir.²⁹⁰ Başka bir kayıta Şam valisi İbrahim Paşanın aynı kişiye bir baş (re's) kır kısrak²⁹¹ ve bir başka kayıta ise iki baş kır at, sırmalı eyer, dikdik, beş Keşmir şalı, beş Hint kutnusu, beş köse destar ve beş Gücerat atlası hediye ettiği görülmektedir.²⁹²

b. Mısır

Osmanlı idaresinde dokuz salyaneli eyaletten biri olan Mısır²⁹³, merkezî hazineyi besleyen en önemli eyalet idi. Mısır eyaleti gelir fazlasına kaynaklarda "*Mısır hazinesi*", "*Mısır irsaliyesi*" veya "*irsaliye hazinesi*" denirdi. Mısır hazinesi XVI. yüzyıl bütçelerinin çoğunda hem gelir hem de gider olarak yer alırdı. Gelirde ayrı bir rakam olarak kaydedilir, giderde ise teslimat bölümünde padişaha teslim edildiği belirtilirdi. 1683'ten sonra savaş harcamalarının ağırlaşması üzerine irsaliye doğrudan Dış Hazine'ye

²⁸⁹ Belge, I. İbrahim zamanına aittir. *T SMA, E., nr. 3960/29.*

²⁹⁰ *BOA, MAD, nr. 22133, s. 30.*

²⁹¹ *BOA, MAD, nr. 22133, s. 2.*

²⁹² *BOA, MAD, nr. 22133, s. 2*

²⁹³ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 59-67.

alınabilmişti. Bu dönemde Mısır irsaliyeleri altı yüz bin altın değerine karşılık 1670-1695'te bin iki yüz Mısırî kese (doksan milyon) akçe idi.²⁹⁴

Mısır salyanesinin Hazine-i Amire'ye gelmesi ile merasim düzenlenir; hazine getiren görevlilere derecelerine göre Divân-ı Hümayûn'da hil'at giydirilerek²⁹⁵ kanun üzere hazine hademelerine de derecelerine göre bahşişler verilirdi. Hazinedârbaşıya üç yüz altın, hazine kethüdâsına altı yüz elli altın, güğüm başıya ve yazıcıya iki yüz akçe, diğerlerine biner akçe verilirdi. Hassa teberdarlarına beş yüzer akçe verilirken Mısır'dan salyane getiren kapı kethüdâsına kârhane hil'at, kapıcıbaşıya bir ve diğerlerine kırk hil'at giydirilir, kırktan fazlasına giydirilmezdi.²⁹⁶ Ayrıca Mısır valisinin hazine ve pîşkeş getiren kethüdâsına bu vesileyle müteferrikalık verilirdi.²⁹⁷

Mısır valileri irsaliyeden başka Enderûn Hazinesi'nin önemli gelir kaynaklarından olan Cîb-i Hümayûn Hazinesi'ne her sene "Cîb-i Hümayûn harçlığı" adıyla belli miktarda nakit ve bunun yanısıra bazı hediyeleri de beraberinde gönderirlerdi. Mısır valileri Cîb-i Hümayûn harçlığı XVII. yüzyılın son çeyreğinde beş bin mamul (şerifi) altın ve her kesesi kırk bin akçeden kırk kese cedîd akçe idi.²⁹⁸ XVII. yüzyılın son çeyreğinde Mısır valilerininin Cîb-i Hümayûn harçlığı ile birlikte gönderdiği hediyelerin yanısıra sadrazamlara da iki bin mamul altın verdikleri ve bunun da Cîb-i Hümayûn Hazinesi'ne irâd kaydedildiği görülmektedir.²⁹⁹

²⁹⁴ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 59-61.

²⁹⁵ Mısır'dan hazine getiren Mehmet Beye Divân-ı Hümayûn'da hil'at inâm edildiği görülmektedir (1644/1645). *BOA, A.TŞF, nr. 345*, s. 9/b.

²⁹⁶ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 15/b, 32/b.

²⁹⁷ Vekâyi'-nâme yazarı 30 Nisan 1665'te Mısır hazinesinin gelişini ve pîşkeşleri şöyle anlatır: "On dördüncü Pazar gününde Mısır hazinesi geldi. Şevketlü Hünkârımız hazretleri, Kaimmakam Mustafa Paşanın sarayından seyrettiler. Paşa-yı müşarûn ileyh kulları ol mahalde Rikâb-ı Hümayûn'a bir re's mükemmel eşheb at ve bir kabza murassa altın hançer ve sekiz boğça-yı mütenevvi'a ve beş kîse nakd pîşkeş verdiler. Mezid-i inayet-i mülukanelerinden bir fâhir serâser kaplı samur ile mazharı iltifat-ı fayizü's-sürur kılınıp kethüdâsı İbrahim Ağaya dahi müteferrikalık ihsan buyruldu." Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 195.

²⁹⁸ *TSMA, D, nr. 13*, s. 6/b.

²⁹⁹ *TSMA, D, nr. 13*, s. 6/b, 16/a. "Veziriazam Mustafa Paşa hazretlerine Mısır valisi Osman Paşa hazretleri tarafından Mısır harçlığı ile hediye gelen iki bin aded ma'mul altın Rikâb-ı Hümayûn'a ihda eylemeğin Harem-i Şerif tarafından gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur. Hasene iki bin. Veziriazam hazretlerine gelen hediyedir. An menzil-i Karışdıran." *TSMA, D, nr. 13*, s. 6/b.

Cîb-i Hümayûn harçlığı adıyla anılan Mısır hazinesinin İstanbul'a gelme zamanı yaklaştığında, bu iş için görevli Mısır müteferrikâbaşısı ile bey kethüdâsı birkaç gün önce müjde için gelir, ertesi gün bunlar için sadrazam tarafından kabul merasimi yapılır ve hil'atler giydilirdi. Hazine ve hediyelerin gelişi ise daha tantanalı olurdu.³⁰⁰

Mısır valilerinin her sene Cîb-i Hümayûn harçlığının yanısıra gönderdikleri hediyeler donanmış atlar, süslü hançer, cündî oğlanlar³⁰¹; ayrıca amber, öd, mahalle işi perde, mahalle makremesi, çelevi makremesi, arka şalı, Keşmirî şal, kutnu (Hindî, sade, alaca, çeşm-i bülbül, çiçekli), bogasi (elvan, beyaz), destar (telli, köse, hünkârî), putedârî, Hint atlası, susî, elvan zertarî atlas, elvan alaca putedârî, Buruc (Buruch) alacası, beyaz Buruc-ı bogasi, güldârî, çelevi makremesi, mahalle peşkiri, darayî zerbaft, elvan germsûd, bürde, kahve makremesi, badule, yemeni, Mardin perdesi, mahalle abdest peşkiri gibi eşyalardan oluşurdu. Verilecek hediyelerin cins ve miktarı muayyen idi. Kumaşlar onar elbiselik, öd dört kese idi. Amberin miktarı ise farklılık gösterebilmekteydi. 16 Şubat 1692'de Mısır valisi Ali Paşanın hediyelerinden amber dört yüz seksen miskal ve öd dört kese iken³⁰²; 28 Mayıs 1701'de Mehmet Paşanın mutad hediyeleri içinde gönderdiği amber yine dört yüz seksen miskal idi.³⁰³

15 Aralık 1682'de Cîb-i Hümayûn harçlığı ve hediyeler, IV. Mehmet'e Edirne Sarayı'nda iken gelmişti. Bunlar dört yüz dirhem amber, dört kıyye öd, mahalle işi büyük perde, üç mahalle makremesi, onar adet Hint kutnusu, arka şalı, çeşm-i bülbül desenli alaca kutnu, çelevi makremesi, alaca kutnu, sade kutnu, güldârî kutnu, telli destar, hünkârî destar, köse destar ve yirmi elbiselik beyaz bogasiden oluşmaktadır.³⁰⁴

³⁰⁰ H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbiâli'de Uygulanan Teşrifât*, s. 68.

³⁰¹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 195; "Ve binyirmi tarihinde, Vezir Kapdan Mehmed Paşa, Mısır hazinesin karadan gönderüp ve azim pîşkeş, yarar atlar ve cündî oğlanlar ve tefarik meta'lar ve Hindî kumaşlar ve hazine teslim olunur." Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, s. 596.

³⁰² TSMA, D, nr. 22, s. 34/a.

³⁰³ TSMA, D, nr. 15, s. 55/a.

³⁰⁴ TSMA, D, nr. 14, s. 29/a

1 Nisan 1683'te padişah otağında iken, Mısır valisi Osman Paşa yüz yirmi dirhem amber ve dört buçuk okka (vukıyye) öd hediye etmişti.³⁰⁵

24 Aralık 1683'te Mısır valisi Osman Paşa Cîb-i Hümayûn harçlığı (beş bin mamul altın, kırk kese cedîd akçe), dört yüz dirhem amber, dört kıyye öd, mahalle perdesi, üç mahalle makremesi, onar telli güldârî, Çelebi makremesi, putedârî, köse destar, telli Buruc, on top beyaz bogasi, arka şalı, sade kutnu, Hint atlası, kutnu, çeşm-i bülbül kutnu, yirmi hünkârî destar idi.³⁰⁶ Osman Paşa aynı gün bunların yanında sadrazama da hediye göndermiş ve bunlar da Enderûn Hazinesi'ne teslim edilerek, irâd kaydolanmıştı. Bunlar iki bin mamul altın, beş bin cedîd akçe (yirmi kese), yüz kırk miskal amber, üç kıyye öd, yedişer elvan Keşmirî şal, yedi elvan Hint kutnusu, destar, Hint atlası, elvan zertari atlas, beş elbiselik elvan atlas putedârî, altı elbiselik Buruc alacasından oluşmaktaydı.³⁰⁷

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. 22 Aralık 1684 ile 19 Nisan 1694 tarihleri arasında Mısır valilerinin Cîb-i Hümayûn harçlığının yanısıra gönderdikleri hediyelerin cins ve miktarının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.³⁰⁸ 15 Aralık 1686'da Mısır valisi Hamza Paşanın IV. Mehmet'e mutad hediyelerin yanısıra sadrazama da yedişer elbiselik Keşmir şalı, kutnu, köse destar, Hint atlası, zertari atlas ve daha az miktarda Buruc alacası, putedârî atlas gönderdiği ve bunun da hazineye dâhil edildiği görülmektedir.³⁰⁹

³⁰⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 32/b.*

³⁰⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 35/b*

³⁰⁷ "Zikrolunan eşyalar veziriazam Mustafa Paşa hazretleri için gelip lakin makbûl olmağın hazineye alınmıştır." *TSMA, D, nr. 14, s. 35/b.*

³⁰⁸ *TSMA, D, nr. 14, s. 15/b, 43/b, s. 50/b, 57/b; TSMA, D, nr. 15, s. 55/a; TSMA, D, nr. 22, s. 4/a, s. 8/b, 15/a, 17/a, 34/a, 41/a .*

³⁰⁹ *TSMA, D, nr. 14, s. 57/b.*

c. Garp Ocakları (Trablusgarp, Cezayir ve Tunus)

Garp Ocakları salyane ile idare edilen eyaletlerden olup, devlete irsaliye göndermez başka bir ifadeyle herhangi bir vergi ödemezler; bunun yerine Trablusgarp ocağı her sene; Cezayir ve Tunus ise iki-üç senede bir padişaha hediye takdim ederlerdi. Bunun mukabilinde kendilerine tersaneden top, güherçile, barut, gemi levazımı ve hatta gemi gibi savaş araç ve gereçleri tedarik edilirdi. Bunların İstanbul'daki bütün işleri Kaptan Paşa vasıtasıyla görülürdü.³¹⁰

Elimizdeki belgelerde Cezayir'in dayılıkla yönetildiği döneme ait hediyelerin listesine rastlanmaktadır. Cezayir dayıları bizzat Rikâb-ı Hümayûn'a gelip yüz sürdüklerinde pîşkeş takdim ettikleri gibi; hediyelerini kapı kethüdâları ya da adamlarıyla gönderdikleri de olurdu. Bu hediyeler Cezayir'e özgü eşyalardan oluşurdu. Bunlar miktarları değişmekle birlikte ihram, Cezayir velensesi, mercan tespih, mukaddem kuşak, Cezayir sancağı, Cezayir tüfek ve silahları idi. Bazen papağan, ayna, gibi değişik hediyeler de bu listeye eklenirdi. 1660'ta Cezayir Dayısı Razaman Beyin adamıyla gönderdiği hediyeler on bin altın değerinde idi. 25 Ocak 1683'te Cezayir dayıları gelip Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürdüklerinde on iki kırmızı ihram, altı kırmızı Cezayir velensesi, on beş mercan tespih, on mukaddem kuşak, yedi Cezayir tüfeği ile birlikte yedi de Cezayir silahı ve altı Cezayir papağanı da bu hediyelerin arasında idi.³¹¹

Bu hediyeler Enderûn Hazinesi'ne dâhil edildikten sonra, bazen çeşitli kişilere ihsan edilir; bazen padişahın kullanımına ayrılır, bazen de Dış Hazine'ye taşınırdı. 9 Şubat 1690'da Cezayir dayılarının sunduğu en iyisinden üç Cezayir tüfeğinin biri Silahdar Ali Ağaya ve diğeri Tüfekdar İsmail Ağaya, bir diğeri de Silahdar Ali Ağaya; üç adet Cezayir velensesi Silahdar Ali Ağaya hediye edilmişti. Altı Cezayir ihramından biri Musahib Mustafa

³¹⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 289; Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 66; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 2003, s. 305.

³¹¹ Papağanlar "kilâra" teslim edilmiştir. *T SMA, D, nr. 14*, s. 30/a.

Ağaya ve biri Mısırlı Süleyman Ağaya ihsan edilmiş, üçü ise padişahın kullanması için tülbent gulâmına teslim edilmişti. Bu hediyelerden başka üç tüfek silahı, altı Cezayir ihramı, üç Cezayir mukaddem kuşağı ve büyük bir ayna da bulunuyordu.³¹²

18 Nisan 1699'da II. Mustafa, Davud Paşa Sarayı'nda iken, Cezayir dayılarının sundukları hediyeler büyük mercan tespih, gümüş alem, iki adet sancak, dokuz adet fes, altı Cezayir kuşağı, altı ihram, üç kırmızı Cezayir ihramı, kırmızı Cezayir velensesi ve iki sadeşkârî tüfek idi.³¹³

7 Nisan 1700'de Cezayir dayıları hediye olarak büyük mercan tespih, iki gümüş sancak alemi, iki sancak, dokuz deste fes, altı Cezayir kuşağı, dört küçük ihram, üç kırmızı Cezayir ihramı, üç kırmızı Cezayir velensesi, iki sedefkârî tüfek getirmişlerdi. Bunlardan gümüş bayrakların daha sonradan Dış Hazine'ye alındığı ve 1715'te tarihindeki hazine sayımında aynı yerde bulunduğu, hazine defterinin üzerine düşünülen “taşra” ve “mevcudlardır” ibarelerinden anlaşılmaktadır.³¹⁴

1697'de Tunus dayıları gelerek Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürdüklerinde iki gümüş sancak alemi, iki çift gümüş üzengi, bir adet mercan tespih, dört adet Cezayir tüfeği, iki büyük Cezayir sancağı, üç adet Cezayir ihramı, Cezayir velensesi, on adet kırmızı Cezayir kuşağı, beyaz ve kırmızı renkte beş adet küçük ihram, üç top fes hediye etmişlerdi. Bunlardan sancak alemleri Sailahdar Ali Ağaya; iki çift gümüş üzengi de İkinci Hazinedâr Ustaya ihsan edilmişti (1705/1706). Mercan tespih ise İfraz Hazinesi'ne konulmuş ve 1715'teki hazine sayımında İfraz Hazinesi'nde mevcut olduğu aynı defterde belirtilmişti.³¹⁵

XVII. yüzyıla ait tarihsiz bir belgede Trablus Mirlivası Mustafa Beyden kırmızı Venedik kadifesi, kırmızı kemha, kırmızı atlas, lacivert darayi, kırmızı

³¹² TSMA, D, nr. 22, 13/a.

³¹³ TSMA, D, nr. 15, s. 45/a.

³¹⁴ TSMA, D, nr. 15, s. 45/a

³¹⁵ TSMA, D, nr. 15, s. 14/a

çuka, mor çuka, Frengî abayî gibi kumaşlar ile iki at hediye edildiği görülmektedir.³¹⁶

Garp ocaklarından hediye getirilenlere merasimle hil'at giydirilirdi.³¹⁷

2. İmtiyazlı Eyaletler

a. Eflak ve Boğdan

XV. yüzyılın sonlarından itibaren Eflak (Romanya) ve XVI. yüzyıl başlarından itibaren Boğdan (Moldovya), düzenli olarak vergilerini ödeyen devlet statüsündeydiler.³¹⁸ Eflak ve Boğdan prenslikleri XVII. yüzyılın sonlarına doğru, İstanbul'dan talep edilen ve miktarları giderek artan yıllık vergileri ödeyemez duruma gelmişlerdi.³¹⁹ Bu nedenle Edirne ve İstanbul kredi piyasalarından büyük miktarlarda borç almaya başlamışlardı.³²⁰

Eflak voyvodaları, her sene saray hayvanları için muayyen miktarda arpa ve saray matbahı için yirmi bin koyun, balmumu, bal ve tuz verirler; padişaha da hediye olarak cins atlar, av kuşları ve av köpekleri yollarlardı. Sefer zamanında da asker tedarik edip top arabası, beygir ve öküz arabası

³¹⁶ TSMA, E. nr. 8206/2.

³¹⁷ “Tunus paşasından Rikâb-ı Hümayûn'a hediye geldiğinde gelen adamlarına ve aynı gün gelen sadrazam telhiscisine ve serdar Hüseyin Paşadan gelen adamına ve kapı kethüdâsına darüssaade ağası yediyle sekiz sade serâser kaftan ve dört hil'at kaftan giydirilmiştir.” (16 Şubat 1649). TSMA, D, nr. 1995, s. 11/b; Cîb harçlığı ve bazı Cezayir beğlerinden Rikâb-ı Hümayûn'a pîşkeş geldiğinde gelen adamlarına ve veziriazam telhiscisine darüssaade ağası eliyle giydirilenler: “Sade serâser kaftan, 2; Kerhane kaftan, 10; Hil'at kaftan, 6.” (17 Şubat 1649). TSMA, D, nr. 1995, s. 11/a; Cezayir paşasından Rikâb-ı Hümayûn'a pîşkeş geldiğinde gelen dokuz adamına birer kârhane kaftan giydirilmiştir (20 Ocak 1650). TSMA, D, nr. 1995, s. 11/a.

³¹⁸ Şevket PAMUK, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007, s. 60; Osmanlı Devleti'nde şer'î vergiler kapsamında ehl-i kitap gayr-i müslimlerden, devlet tarafından korunmaları ve savaşlara katılmaları karşılığında baş vergisi olarak cizye alınır. Uzunçarşılı, bunun için elçilerin üç senede bir mutad olarak cizye bedellerini teslim etmek üzere İstanbul'a geldiklerini söylemektedir. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 272.

³¹⁹ 1678-1693 Eflak'ın cizyesi 16.406.160 akçe, Boğdan'ın ise 7.854.540 akçe idi. Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, s. 68, 149-151.

³²⁰ Şevket PAMUK, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 78.

gönderirlerdi.³²¹ XVI. yüzyılın sonlarında her sene nevruzdan nevruga hazineye yüz yük (on milyon) akçe haraç verirlerdi.³²²

Boğdan voyvodaları ise 1455'te imzalanan antlaşma gereğince Osmanlı hazinesine her sene iki bin altın vergi ile seferlerde asker, beygir ve saraya av kuşu veriyordu.³²³ Voyvodalar elçileri vasıtasıyla senelik haraçlarını gönderdiklerinde padişaha pîşkeş de sunarlardı.³²⁴ Vergi ve hediyelerin gönderilmesinde gerekli hassasiyet gösterilmediği takdirde hediyeler kabul edilmezdi. Örneğin, Bosporem seferi için Eflak'tan yeterince bargir, hazine ve pîşkeş gönderilmesinde aceleci davranılmadığından, “*vakti ile gelmediği*” gerekçesiyle hediyeler reddedilmişti.³²⁵

Eflak ve Boğdan elçileri hazine yani vergi getirdiklerinde kanunen hediye verileceklerden pîşkeşçiye iki bin beş yüz akçe ile mataracıya sekiz yüz akçe ve bir de at verirlerdi.³²⁶ Eflak ve Boğdan'dan haraç ve pîşkeş getirenlere yapılan merasimde hil'at inâm edilirdi.³²⁷

XVII. yüzyılın sonlarında Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının pîşkeşlerini dokuzar kat çekmeleri kanundu.³²⁸

Rikâb-ı Hümayûn'a Eflak-Boğdan voyvodalıkları ve beylerbeyliklerden gönderilen hediyelerin merkezden alındığını bildiren bir nâme gönderilmesi usûldendi.³²⁹

³²¹ Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 152; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, I, s. 73; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 88.

³²² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 430; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 88.

³²³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 431.

³²⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 88.

³²⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, I, s. 73; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 254-255.

³²⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 402.

³²⁷ *BOA, A.TŞF, nr. 345*, s. 47/a.

³²⁸ *BOA, KK, nr. 667*, s. 26; “Ve şehri Rebiülevvel evahirinde vilayet-i Eflak ve Boğdan voyvodaları Divân-ı Alî'ye gelüp kânun-ı kadîm üzere dokuz kat pîşkeşlerin çeküp ve sair virgüleri virilüp borklerini geyüp paye-i serir-i a'lâya yüz sürdiler.” (Kasım 1594). Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 411.

³²⁹ Boğdan voyvodasına yazılan bir hükümde; gönderdiği hediyelerin alındığı ve Leh, Moskof ve Kral oğlu tarafları ahvâliinden haber verilmesine dair “Hâliyâ Âstâne-i devlet-âşiyân'uma olan ubüdiyyet [ü] rikkıyyetün muktezâsınca âdet üzere her sâlde irsâl olduğu üzere atebe-i ulyâma şahinler ve bârgîrler irsâl idüp andan mâ'adâ gönderdiğün mektûblarında eğer Kral-oğlu'na ve Kraliçe'ye

Eflak ve Boğdan voyvodaları İstanbul'a vergilerini gönderdikleri zaman hediye verilmesi kanun olan sadrazam ve devlet ricâli arasında dört kapıcı başı da vardı ki bunlardan her birine ikişer at hediye edilirdi.³³⁰

b. Erdel

Bugün kısmen Macaristan, kısmen de Romanya'da bulunan Erdel (Transilvanya) 1562 Mohaç Meydan Savaşı'ndan 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar Osmanlılara tâbi devlet statüsünde olup, içişlerinde serbestti. Başlangıçta her sene on bin altın haraç verir, ayrıca padişaha ve muayyen devlet erkânına hediye yollardı.³³¹ Erdel haracı XVII. yüzyıl başlarında on beş bin altın iken yüzyılın ikinci yarısında kırk bin daha sonraları da seksen bine kadar çıkmıştı.³³² Erdel kralları özel durumlarda vergiden muaf tutulurlardı. Örneğin, Osmanlı Devleti'ne ödediği yıllık cizye orduya zahire sağlamaları şartıyla 1684'te kendilerinden alınmamıştı.³³³ Erdel süvarisi garb cephesi savaşlarında Osmanlı ordusunun yardımcı kuvvetlerinden biriydi.³³⁴

Erdel elçisi hazine ve pîşkeş ile geldiğinde yiyecek ve içecek nafakası (mekulat ve meşrubat) olan sekiz bin akçe Hazine-i Amire'den verilirdi.³³⁵ Pîşkeş ve hazine ile gelen elçi ile tercümanına padişahın huzuruna çıktığında

müte'allıkdur ve eğer sâ'ir her ne arz itmişsen ma'lûm olup ve irsâl olunan şâhinler ve bârgîrler dahi vâsıl olmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, min-ba'd dahı hıfz [u] hırâset-i memleket ve zabt [u] sıyânet-i ra'ıyyet bâbında dakika fevt itmeyüp her cânibe hâzır u nâzır olup eğer Lih ve Maskov câniblerinden ve eğer Kral-oglu Ferendus taraflarından vâkıf olduğun ahbâr-ı sahîhayı Südde-i sa'âdet'üme i'lâmdan hâlî olmayasın." denilmektedir. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Ankara 1993, s. 161.

³³⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 403.

³³¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 78; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ima*, IV, s. 1777.

³³² Erdel haracı XVII. yüzyılın son çeyreğinde yüz elli-yüz altmış guruş (riyal-i tam guruş) idi. *T SMA, D, nr. 29, 4/a; T SMA, D, nr. 525, s. 73/a; 14 Mart 1683'te hazineye dâhil edilen Erdel haracının altmış kesesinden her kesesi ellişer binden yirmi dört kese cedîd akçe kesildiği görülmektedir. T SMA, D, nr. 29, s. 21/a.*

³³³ İlber ORTAYLI, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2008, s. 256-257; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 70.

³³⁴ İlber ORTAYLI, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 256-257.

³³⁵ *BOA, A.TŞF, nr. 345, s. 50/a.*

hil'at hediye edilir³³⁶; sadrazam huzuruna çıktığında da ayrıca hil'at giydirilirdi.³³⁷

Erdel elçisi, 1659'da vermesi gereken seksen bin guruş vergi ve elli bin guruşun yalnızca yarısını ve beraberinde yirmi bin guruş değerinde mücevher hediyeler getirmiş olmasına rağmen bunlar kabul edilmemiş ve elçi Yedikule'ye hapsedilmişti. Ödenmesi gereken miktar verilmedikçe elçi buradan çıkamamıştı.³³⁸ Bazen merkez tarafından bu durum göz önünde bulundurulurken, pîşkeşin ülkesinin gelirleri nispetinde olması sağlanırdı.³³⁹

27 Aralık 1644, 14 Ocak 1681, 3 Nisan 1682, 24 Aralık 1682, 22 Şubat 1684, 21 Mart 168 ve 19 Haziran 1686 tarihlerinde kayıtlardan anlaşıldığına göre³⁴⁰ Erdel haracı ile gönderilen eşyaların mutad üzere her sene aynı miktar ve cinsten olduğu görülmektedir.³⁴¹ Bunlar, toplam on iki buçuk kıyye ağırlığında³⁴² on iki gümüş kupa ya da kadeh, bir takım leğen ve ibrik ile yirmi dört adet şahin idi³⁴³. Hediyeler teşrifât defterlerine ve ayrıca hazine defterlerine kaydedilirdi.³⁴⁴ Örneğin Erdel hâkimi elçisi ile 8 Kasım 1627'de

³³⁶ BOA, A.TŞF, nr. 345, 52/b.

³³⁷ BOA, A.TŞF, nr. 345, s. 54/a.

³³⁸ J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 64.

³³⁹ "...memleketleri mahsûlünün tahammülüne göre Âsitâne'ye bu sene pîşkeşlerin göndereler." Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 607.

³⁴⁰ TSMA, D, nr. 14, 6/a, 28/b, 38/b; TSMA, E, nr. 11976/3; TSMA, D, nr. 29, s. 30/b; "Mah-ı Mezbûrun fi 25, mu'tad üzere Rikâb-ı Hümayûn'a Erdel elçisi getirdiği hazinelerin Divân-ı Hümayûn tarafından doksan altı senesine mahsub olmak üzere yüz altmış kîse esedî esedî guruş ki beher kîsesi beş yüz olmak üzere veznedarbaşı Abdurrahman Çelebi yediyle gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur. Hazine-i mezbûr riyal-i tam gelmesi mu'taddır. Lakin bu sene-i mübarekede Esedî gelmiştir. Pîşkeşi verilmiştir. Sim kupa, 12; sim leğen, bir; sim ibrik, bir. Temessükü verilmiştir." (21 Mart 1686). TSMA, D, nr. 29, s. 42/b; "Kîse, 160; mahalline kayd şü'd. Sim leğen ibrik bir, Sim kupa aded on iki." TSMA, D, nr. 14 s. 54/b; BOA, İESM, nr. 1773.

³⁴¹ TSMA, D, nr. 14, s. 28/b, 38/b, s. 46/b; TSMA, D, nr. 14, s. 54/b; İESM, nr. 1773; "Mu'tad üzere Erdel haracı gelip teslim olundukda getirdikleri sim eşyalarıdır: Sim kadeh, aded, 12; Sim leğen ma' ibrik, aded, 1." TSMA, D, nr. 14, s. 18/b.

³⁴² "Mah-ı mezbûrun fi 24, Erdel elçisinin hazinesiyle birlikte getirdiği eşyalarıdır: Sim kadeh, on iki; Sim leğen ma' ibrik, çift, bir; cem'an kıyye, on iki buçuk. An Saray-ı Edirne." TSMA, D, nr. 14, s. 28/b; "Erdel elçisi Rikâb-ı Hümayûn'a hazinesini teslim eylediğinde ma'an gelen hediyesidir. Sim kupa, aded, on iki; sim leğen, ma' ibrik, aded, bir. Teslim-i kıyye, on iki buçuk." TSMA, D, nr. 14, s. 38/b.

³⁴³ "Erdel hâkiminden gelen pîşkeştir: Leğen ibrik gümüş, bir; büyük kupa, gümüş, on; şahin yirmisekiz." (Belge tarihsizdir). TSMA, E, nr. 11976/3.

³⁴⁴ "Teşrif-i elçi-yi kral-ı Erdel an Âsitâne-yi saadet hazine ve pîşkeş averde. 27 Şevval 1054. Âlî divân olup Erdel elçisi destbûs-ı padişahî ile müşerref olub, getirdiği pîşkeş defteridir: Sim leğen ma'

Rikâb-ı Hümayûn'a hazine ve pîşkeş olarak, seksen bin guruş ile on gümüş kupa, gümüş leğen ve ibriğin yanısıra üç de doğan göndermişti.³⁴⁵ Gümüş eşyalar hazine için önemli gelir kaynakları arasındaydı. Örneğin, Erdel hazinesiyle 1681'de gelen kapaklı on iki gümüş kupa, leğen ve ibrik birkaç gün sonra eritilerek, elde edilen gümüş, haremdeki kadın efendiler için yaptırılan sahanlar için sarf edilmişti.³⁴⁶

Erdel elçisi de vergisini getirdiği zaman kapıcıbaşılarda nöbetçi çavuşlara pîşkeşçi, meşaleci, mataracı ve iskemleciye ve Bâb-ı Hümayûn bölüklerine kanunen muayyen bahşişleri verilirdi.³⁴⁷ Çavuşbaşaya bin akçe ile iki at verilmesi kanundu.³⁴⁸

Erdel hâkimi elçisi vasıtasıyla padişahın yanısıra sadrazama da hediyeler takdim ederdi. Erdel elçisi, 26 Temmuz 1636'da dönemin sadrazamına yüz elli guruş ve iki gümüş tabak hediye etmişti. Sadrazam ise bu parayı, Davud Paşa'da kendi hizmetinde çalışanlara bahşiş olarak dağıtmıştı.³⁴⁹

c. Dubrovnik

Dalmaçya kıyılarında yer alan ve XV. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmeleriyle bütün Osmanlı sınırları dâhilinde serbest ticaret yapan Dubrovnik (Ragusa) Cumhuriyeti³⁵⁰, 1815'te Avusturya idaresine geçene kadar, başlangıçta her sene, Karlofça Barışı'ndan sonra ise üç senede bir haraç ve pîşkeşlerini yollarlardı.³⁵¹ Dubrovnik, Osmanlı himayesi sayesinde Venedik

ibrik, aded, 1; kupa-yı kebîr sim, aded, 10; şahin, aded, 24; sikke-i hasene, 10.000." (29 Ekim 1644). *BOA, A.TŞF, nr. 345, s. 52/a.*

³⁴⁵ Elçi ve maiyetine nafaka bahâları hazineden verilmişti. *BOA, KK, nr. 667, s. 18.*

³⁴⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 6/a.*

³⁴⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 402.

³⁴⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 412, 417.

³⁴⁹ *TSMA, D, nr. 525, s. 73/a.*

³⁵⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 214.

³⁵¹ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 150; Evliya Çelebiye göre, Osman Gazi'nin Bursa'yı muhasarası sırasında Dubrovnik'in altın, dibâ, şib u zerba ve kemhalarla elçilerini Osman Gazi'ye gönderdiklerinde Osman Gazi vefat etmiş ve Orhan Gazi

ve diğer İtalya şehirlerine karşı ticaret emniyetine sahip olmuştur.³⁵² Dubrovnik'in Osmanlı Devleti'ne ödediği verginin miktarı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında on iki bin beş yüz filori (yaldız altın) idi.³⁵³

Dubrovnik'in de mükellef olduğu vergi ve hediyeleri vermekte zorlandığı zamanlar olurdu. 1683 sonrasında Venediklilerle de savaş yapılması yüzünden birkaç yıl haraçlarını ödeyemediklerinden zimmetlerinden kalan vergileri bağışlanmış, buna karşılık 1694'te hazineye dört milyon ikiyüz elli bin akçe ödemeleri istenmişti.³⁵⁴

XVII. yüzyılda arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Dubrovnik'in "kadimden ver geldiği" muayyen haraç ve pîşkeşi iki yüz yetmiş beş dirhem ağırlığında dört adet gümüş tepsi (lengerî) ile on iki bin beş yüz altın idi. 13 Mart 1681, 17 Mart 1682, 6 Ocak 1684, 18 Haziran 1685 ve 2 Mart 1686 tarihlerinde Dubrovnik elçilerinin mutad hediyeleri getirdiği ve bu hediyelerin Enderûn Hazinesi'ne kaydedildiği görülmektedir.³⁵⁵ Dubrovnik elçileri padişahın yanısıra sadrazam, kızlar ağası gibi başka paşalara ve valide sultan başta olmak üzere diğer sultanlara da hediyeler verirdi.³⁵⁶ Hanım sultanlara verilen hediyeleri genellikle esanslar, kokular ve ziynet eşyaları teşkil ederdi.³⁵⁷ Hediye getiren elçilere padişah huzurunda hil'at giydirilirdi.³⁵⁸

Bursa'yı fethetmişti. Dubrovnik bu hediyeleri Orhan Gazi'ye vererek yüz elli maddelik sulh üzere her sene hazinesini elçileriyle göndermeyi taahhüt etmiş ve o zamandan beri elçileri hazineyle gelmekte idi. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, s. 259.

³⁵² İlber ORTAYLI, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 257.

³⁵³ TSMA, D, nr. 13, s. 7/a, 10/b, 16/b, 24/a; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi* III/2, s. 214; Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 93; Antoine Galland bu miktarın önceleri bin beş yüz duka olduğunu belirtmektedir. Antoine GALLAND, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, II, s. 59-60.

³⁵⁴ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 150.

³⁵⁵ "Dubrovnik elçisi (ve maiyeti) getirdikleri hazineleri ile birlikte gelen eşya: Sim lengerî adet dört. Teslim dirhem 275." (6 Ocak 1684); "Sim lengerî, aded 4. 275 (dirhem); "Dubrovnik elçisi gelip Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürüp mu'tad üzere cizyeleri ile ma'an gelen sagir (lengerî) aded dört, 275 dirhem." (18 Haziran 1685); "Rikâb-ı Hümayûnlarına Dubrovnik keferesi her sene kadimden ver geldikleri vergileridir: Altın, 12.500; gümüş tepsi, aded, dört." (tsz.); "Yevm-i mezbûrda Dubrovnik elçisi hazineleriyle ma'an getirdiği şeylerdir: Sim lengerî, aded, dört." (17 Mart 1682). TSMA, D, nr. 14, s. 7/a, 36/a, 46/b, 53/b; İESM, nr. 1773; TSMA, E, nr. 7107.

³⁵⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 114; Antoine GALLAND, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, II, s. 59-60.

³⁵⁷ Antoine GALLAND, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, II, s. 59-60.

³⁵⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 114.

Evliya Çelebi, Dubrovnik'te bulunduğu sırada Dubrovnik hâkiminin hediyelerle birlikte ver geldiği mutad hazinesini elçisine teslim edişinde orada hazır bulunmuştu. Bu esnada kendisine de iki yüz altın, onar elbiselik elvân çuka ve atlas, beş top Ceneviz kadifesi, beş tüfek ve on siyah kuzu kürkü gibi eşyalar verilmişti.³⁵⁹

d. Meliklikler

Dadyan, Güril (Göril) ve Açıkbâş meliklikleri Kafkasya'da yer alan ve devlete vergi veren yarı müstakil idarelerdi.³⁶⁰ Bunlar, IV. Murat zamanında Osmanlı Devleti'ne ita'at etmelerinden beri her sene Rikâb-ı Hümayûn'a cizye ve hediyelerini göndererek sultana sadakatlerini gösterirlerdi.³⁶¹

Melikliklerin XVII. yüzyıldan önce de dostâne ilişkiler kurmak maksadıyla Osmanlı sultanlarına hediyeler sundukları görülmektedir.³⁶² Avusturya elçisi Busbecq *Türk Mektupları*'nda Dadyan'dan Kanunî Sultan Süleyman'a yakuttan oyulmuş, gece etrafa ışık saçan parlak bir çanak geldiğini nakletmektedir. Bazı kişilerden duyduğuna göre, çanak lâl taşından yapılmış ve İstanbul'a kaçmak isterken gemisi Kolkis sahillerinde kazaya

³⁵⁹ “Ba‘dehu Venedik banı Sührâb Mehmed Paşaya hedâyâsı ve senevî ver geldiği mu‘tâd-ı kadîmeleri üzre hazînesini ve üç yüz yük gümrük metâ‘ı kârbânın çıkarup elçisine teslîm etdikde hakîre iki yüz altun-ı Bundukanî ve on donluk elvân çuka ve on donluk atlas ve beş tüfeng ve on aded siyâh kuzu kürkü ve beş top Ceneviz katîfesi ve ba‘zı hurdevât makûlesi eşyâlar verdi. Ve hüddâmlarıma onar altun ve birer çuka ve kumaş ve birer çakmaklı tüfengler verüp ban ile vedâlaşup dörd yüz ma‘dûd tüfeng-endâz kefereler ile...” Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, s. 267.

³⁶⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 110; Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 69.

³⁶¹ Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 83; Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 88 nolu dipnot s. 151; Dostâne ilişkiler sürdürülen Güril hâkiminin haraç ve pîşkeşi 1635'te IV. Murad'ın Revan seferi sırasında gelmişti. “Saferin beşinde Sihne-geçidi Menzili'ne varılıp pâdişâh hazretleri otak kurulınca sâiebâna nüzûl buyurup önünde vüzerâ ve kadı-‘askerler ve müteferrika ve çasnıgîr ve çavuslar at üzerinde bölük halkı ardlarında bir ‘azîm dâ‘ire olup dahi ardlarında Rumeli ve Anadolu tertîb üzre ve sâ‘ir beylerbeyiler sâiebâna karşı yüksek depeler üzerinde haymeler kurulınca etrâf-ı erba‘aya nâzır olarak tabl-hânelerin çalup durdılar. Ertesi Güril memleketinin piskeşi ve harâcı geldi.” Kâtîp Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 857.

³⁶² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 132-133.

uğrayan İran kralının oğlundan çalınmıştı. Dadyan'dan padişaha ayrıca yirmi beyaz doğan ve Kolkis'te çok bulunan başka bir cins atmaca da gelmişti.³⁶³

Hazine ve pîşkeşin gecikmesi merkez tarafından gözden kaçmaz, gerekli uyarılar yapılırdı. Örneğin, Açıkbaş Meliki Aleksandra'nın bir defasında haraç ve pîşkeşini geciktirmesi üzerine, bu iş için bir mübâşir tayin edilerek, bunun nedenini araştırıp âcilen bildirmesi istenmiş ayrıca, Açıkbaş'ın önde gelenlerine, bu durum bir hükümle duyurulmuştu³⁶⁴.

Melikliklerden haraç ve pîşkeş getiren elçilere hil'at hediye edilir; elçilerin İstanbul'da kalacakları süre boyunca yiyecek-içecek masrafları Hazine-i Amire'den karşılanırdı. Örneğin, Güril hâkiminin elçisi, 1671 yazında hazine ve pîşkeşi ile geldiğinde yiyecek, içecek masrafları inâm olarak hazine-i amireden karşılanmış³⁶⁵; Dadyan hâkiminin hediyeleri geldiğinde ise getirenlere hil'atler giydirilmişti.³⁶⁶

³⁶³ Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 94.

³⁶⁴ “Açıkbaş memleketinin bellü başlu söz sâhiblerine ve ihtiyârlarına hüküm ki: Dergâh-ı Mu'allâm'a mahzar gönderüp sâbikan açıkbaş meliki Aleksandra kendü hâlinde olmayup hevâsına tâbi' nice eşkiyâyı başına cem' idüp ahz-ı celb-i emvâl ve tahrîb-i memleket idüp bunun emsâli sû-i ahvâlinün nihâyeti olmayup ahâlî-i vilâyet cevri ü ta'addisinden mütezzî ve mütesşkkî oldukları sem'-i hümâyûnuma ilka olunup açıkbaş memleketi memâlik-i mahrûsem muzâfâtından olup nizâm ve intizâmı ve re'âyâsının refâh-ı ahvâlleri aksâ-yı murâd-ı hümâyûnum olmağla emekdârlarımdan kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân *zîde mecdühû* varup ahvâl-i memleketi tefahhus ve te'akkul eyleyüp gelüp der-i devlet medârıma 'arz ve i'lâm eylemek üzere mübâşir ta'yîn ve irsâl olunmuşdur. İmdi: Mübâşir-i mûmâ-ileyh emr-i şerîfümle varup vâsıl oldukda vilâyetlerin cem'-i ahvâlini vukû'ı ve sıhhati üzere kendüsine bildürüp ve müşâhede olunacakları müşâhede itdirüp salâh ve nizâm-ı emrlerinde enfâ' ve evlâ ne ise ve cümlelerin beyninde tedbîr-i umûrlarına evfâk kim ise bi'l-cümle ahâlî-i vilâyetin asâyîş ve râhatı ve itminân ve emniyetleri ne ile hâsıl olur ve bunca müddetden berü Âsîtâne-i Sa'âdetüm'e irsâli mu'tâd olan harâc ve pîşkeşlerinin te'hîrinin bâ'isi ne idüğüne kemâ-hüve hakkahu tahsîl-i vukûf eyledikten sonra irsâl ve siz dahî sıhhati üzere i'lâm eyleyüp ve sen ki mübâşir-i mûmâileyhsin. Me'mûr olduğın husûsda kemâl-mertebe basîret ü intibâh üzere hareket ve serhadd-i merkûmın her ahvâlini görüp tamâm tahsîl-i vukûf ve bu kadar müddetden berü Âsîtâne-i Sa'âdetüm'e irsâli mu'tâd olan harâc ve pîşkeşlerinin te'hîrine bâ'is ne olduğın ma'lûm itdürdükden sonra bir gün ve bir sâ'at gelüb der-i devlet medârıma 'arz ve i'lâm eyleyüp câdde-i istikâmetden 'udûl ü inhirâf göstermeyesiz diyü yazılmışdur. Fî Evâsıt-ı S Sene 101 (1101)” (Kasım 1689). Muzaffer Fehmi ŞAKAR, *1101/1102(1690/1691)Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-145)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 4-5.

³⁶⁵ BOA, *Ali Emiri, IV. Mehmet, nr. 6286*.

³⁶⁶ “Dadyan'dan Rikâb-ı Hümâyûn'a hedâyâsı geldikde Darüssaade Ağası yediyle gelen adamlarına gönderilmişdir: Hil'at, 4; serâser, 1.” TSMA, *D, nr. 1995*, s. 7/b.

II. DİNİ TÖRENLERDE HEDİYELEŞME

A. Cuma Selamlığında ve Türbeler Ziyaretinde Hediyeleşme

Osmanlılarda hükümdarın İstanbul'da bulunduğu zamanlarda cuma namazını kılmak üzere merasimle selâtin camilerinden birine gitmesine “*cuma alayı*” veya “*selamlık resm-i âlîsi*” denirdi. Bu husus, Bizans imparatorlarının kent içine çıkmasına benzetilmiştir. Tıpkı imparatorlar gibi sultanın da halka inmesi büyük bir gösterişe dönüştürülür, onun izzet ve ikramı, ihtişamının ve büyüklüğünün gösterilmesinin bir aracı haline gelirdi.³⁶⁷

Padişah namazın kılınacağı camiye at üstünde gider, bu sırada mirahur ağa onun önünden yürürdü. Bu görevinin bir karşılığı olarak, ona samur kaplı kaftan giydirilirdi.³⁶⁸ Cuma namazının kılınacağı camiye gidiş ve gelişlerde halk şikâyet ve dileklerini şifahî veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırırdı.³⁶⁹ Alayla cami kapısının önüne geldiğinde yeniçeri ağası, padişahın çizmelerini çıkararak ayaklarına terliklerini giydirdi. Ağa, bu hizmeti ilk kez yapıyorsa kendisine elmaslı bir hançer hediye edilirdi. Padişah camiye girdiğinde, cami vakfının mütevellisi daha önce hazırlamış olduğu çiçek ve meyve tepsilerini padişaha sunar; padişah da bunları daha sonra, kadınlarına, kızlarına ve kız kardeşlerine hediye olarak götürürdü.³⁷⁰

Cuma namazı eda edildikten sonra, Kur'ân-ı Kerim okunur, hatim tamamlandığında padişah huzurunda Kur'ân okuyanlara hil'atler giydirilirdi.³⁷¹ Sultanın dönüşünde tezkere sunan fukaraya sadaka dağıtılırdı.³⁷² XVII.

³⁶⁷ Mehmet İPŞİRLİ, “Cuma Selamlığı”, *DİA*, VIII, s. 90; Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 100.

³⁶⁸“Saadetlü padişahımız Cum'a namazına çıkdıkda Mirahur Ağa kulları rikâblarında piyade gitdikde eltaf-ı şehriyâriden giydirilmiştir. Semmur kaplu kaftan, 1.” *TSMA, D, nr. 1995, 7/a.*

³⁶⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 65; Paolino TOLEDO, *Türkiye Seyahati*, s. 159-160.

³⁷⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 65.

³⁷¹ 15 Mart 1649 cuma günü Şamî Hüseyin Efendi Kur'ân-ı Kerim hatmettiğinde duadan sonra Mescid-i Şerif'te padişah huzurunda sof samur kaplı erkân kürk giydirilmişti. *TSMA, D, nr. 1995, s. 11/b.*

³⁷² Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 76.

yüzyılda bunun miktarı kanun üzere iki bin akçe idi.³⁷³ 29 Ocak 1688 Cuma günü ise sadaka dağıtımı için Silahdar Ağaya Cib-i Hümayûn hazinesinden bin adet cedîd akçe verildiği görülmektedir.³⁷⁴

Cuma namazından sonra sadrazam, padişaha ziyafet düzenler ve bazı hediyelerle birlikte her kesesi kırkar binden dört kese cedîd akçe sunardı.³⁷⁵ Örneğin Sadrazam İbrahim Paşa, 7 Haziran 1685'te cuma namazından sonra kendi sarayında verdiği ziyafette padişaha kırmızı, yeşil ve yazma mineli güneş resimli (resm-i şemse) elmas ile süslü çengel kuşak ile yirmi elbiselik kumaştan oluşan hediyelerini takdim etmişti. Sadrazamın hediye ettiği kuşak 27 Ocak 1693'te Şehzâde Sultan Selim'in sütannesine ihsan edilmişti.³⁷⁶

Cuma selamlığında yapılan merasim türbeler ziyaretinde de uygulanırdı.

B. Hırka-i Saadet Ziyaretinde Hediyeleşme

Hırka-i Şerif ya da Hırka-i Saadet, Hazreti Muhammed'in çeşitli vesilelerle Arap Şair Kaab İbn-i Züheyr'e, Veysel Karanî'ye ve Eyle şehri halkına hediye ettiği hırkaları için kullanılan bir tabirdir. Topkapı Sarayı'ndaki hırkanın İbn-i Züheyr'e hediye edilen hırka olduğu düşünüldüğünden Hırka-i Saadet adı verilmiştir. XVII. yüzyılda buna "*Kisve-i Mübareke-i Nebeviyye*" de denilmekteydi.³⁷⁷ Hırka-i Saadet ve kutsal emanetler, Mısır'ın fethinden sonra İstanbul'a getirilmiş ve bundan sonra genellikle Ramazan ayının on beşinde ziyaret edilmesi adet olmuştu.

Hırka-i Şerif ziyaretinde hediyeleşme, daha merasime davet sırasında başlardı. Davetlilere merasimin yapılacağı günün bildirilmesi, önceden

³⁷³ "Şevketlü padişahımız saadetle cum'a namazına azimet buyurdıklarında yolda tezkere sunan fukaraya ikibin akçe verilmek kanûndur." *TSMA, D, nr. 2013*, s. 33/b.

³⁷⁴ *TSMA, D, nr. 1057*, s. 9/a.

³⁷⁵ *TSMA, D, nr. 29*, s. 33/a.

³⁷⁶ *TSMA, D, nr. 14*, s. 46/b.

³⁷⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 60.

hazırlanan davetiyelerin³⁷⁸ yanı sıra buhur suyunun dağıtılmasıyla olurdu. İlbaharda seferli ağalarının güzel kokulu çiçekleri süzgeçten damlatarak elde ettikleri ve Ramazan ayında padişaha takdim ettikleri özel bir su olan “*buhur suyu*”³⁷⁹, zarif şişelere konarak saray mensuplarına, vüzerâyâ, ulemâyâ, harem dairesine vb. dağıtılır, bu olay aynı zamanda bunları alanların Hırka-i Şerif alayına davet edilmesi anlamına gelirdi.³⁸⁰

Hırka-i Saadet dairesindeki merasim bizzat padişahın nezdinde ve davetliler eşliğinde yapılır, ziyaretin yapılacağı gün padişah ve Has Odalılar sabah namazını bu dairede kıarlardı. Aynı gün öğle namazından iki saat kadar önce padişahın da gelmesiyle has odalılar, Hırka-i Saadet’in altın sandığını gümüş sehpa üzerinden alarak som sırma yastıkların üzerine koyarlardı.³⁸¹ İmamların okuduğu Kur’ân-ı Kerim’in bitmesiyle birlikte Hırka-i Şerif sandığının açılmasına geçilirdi. Hırka-i Şerifin sarılı olduğu bohçalar tek tek açılıp hırka meydana çıkınca, yakasındaki düğme, gümüşten bir tas içindeki nisan ayında kilerlilerin bu iş için topladığı gülsuyuna batırılıp ıslatılır, sonra hırkanın ıslanmış kısmı amberli bir el mangalında kurutulurdu.³⁸² Öğle namazını kıldıktan sonra padişah ve arz ağaları, okunan Kur’ân ve tekbir sesleri eşliğinde hırkanın sağ omuzu hizasına konulan tülbenti öperek ziyaretlerini yapardı.³⁸³ Bu günde yeniçerilere ve diğer ocaklara baklava vermek adetti.³⁸⁴

Merasim sırasında kutsal emanetlere değen gülsuyu, önceden hazırlanmış ve içme suyu ile doldurulmuş testilere damlatılarak küçük şişelere konur ve “*Hırka-i Saadet Suyu*” adı ile devlet ricâline hediye edilmek

³⁷⁸ Zeynep Tarım ERTUĞ, “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XVI, İstanbul 1998, s. 41.

³⁷⁹ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târîh-i Enderûn*, I, (hızl. Mehmet Arslan), İstanbul 2010, s. 284.

³⁸⁰ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1992, s. 146.

³⁸¹ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 215-216.

³⁸² “Hilal-i senede ba’zı eyyâm nazarlarına getirüp kemâl-i tebcîl ile takbilden sonra, bir köşesini mâ-i tâhire gams ile teşrîf, ba’dehu tecfif edüp mahalline konulur.” Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 60; Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam - Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2009, s. 93.

³⁸³ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 215-216.

³⁸⁴ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 141.

üzere dağıtılırdı. Bu suyun sıtmaya ve diğer hastalıklara iyi gelen bir ilaç olduğuna inanıldığından bu hediyeyi alanlar onu özenle korur; hatta son nefesini veren dostlarını kabir azabından kurtaracağına inanırlar ve bu amaçla vefat edenin ağzına Hırka-i Saadet suyundan bir miktar dökerlerdi.³⁸⁵

C. Surre-i Hümayûn İhrâcında ve Hac Dönüşünde Hediyeleşme

Surre, “İçine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese” anlamına gelip; Abbasiler, Fâtımîler ve Osmanlılar gibi İslâm ülkelerinde Hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine yöneticileri ile halkına dağıtılmak için yollanan para, altın, kürk, inci, halı, sof vb. eşyaları ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı padişahlarının, 1517’de Haremeyn’in (Mekke ve Medine) Osmanlı idaresine girmesinden itibaren surreyi düzenli olarak gönderdikleri bilinmektedir. Surre-i Hümayûn’un Haremeyn’e gönderilmesi “*surre alay*” denilen merasimle gerçekleştirilirdi.³⁸⁶

Osmanlı Sultanlarının, surre alayları ile birlikte gönderdikleri paralar Mekke ve Medine’nin masraflarına sarf edilirdi. Paralar dışında nadir bulunan kıymetli halılar, seccadeler, süslü avizeler, şamdanlar, paha biçilmez Kur’ân-ı Kerim’ler, levhalar, örtüler, gümüş perde halkaları, buhurlar, elbiseler, Mekke şerifi için sırmalı ve işlemeli kaftan, mücevherli kılıç, inciden tespih ve daha pek çok kıymetli eşya Mekke ve Medine’deki seyyidlere, şeriflere, fakirlere ve zahidlere hediye edilirdi. Bu arada padişahın ve saray erkânının dışında, oradaki Müslümanlara hediyeler göndermek isteyenler de armağanlarını surreye teslim ederdi. Gönderilen hediyeyi alanlar, keselere kına, zezem suyu, hurma, akik, yüzük gibi hediyeler koyarak surre ile geri gönderir,

³⁸⁵ Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, s. 93; “Ve âbdan şişeler ile mahal-i lutf u ikrâm olanlara inâm ederler. Ve ol maraz istişfâ edicek kadar hâcet atâ iderler.” Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 60.

³⁸⁶ Şit Tufan BUZPINAR, “Surre”, *DİA*, XXXVII, s. 567-568; Münir ATALAR, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s. 2.

karşılıklı hediyeleşirlerdi. Padişahın yaptırıp gönderdiği Kâbe örtüsü merasimle takılıp, eskisi ise geri getirilerek çeşitli camilere paylaştırılırdı.³⁸⁷

XVII. yüzyıl Osmanlı padişahları, Surre Alayıyla Hicaz'a en çok hediye gönderen padişahlar olmuşlardır. III. Mehmet altın ve gümüşten yapılmış beş adet kandil ve şamdan göndermişti. Kandillerden biri sekiz yüz on dirhem (iki buçuk kg.) ağırlığında idi ve üzerinde yakut ve zümrüt ile süslenmiş üç tane gül halinde pafta bulunuyordu. En kıymetli hediyeleri gönderenlerin başında ise Sultan I. Ahmet gelmektedir. 1615'te I. Ahmet, Kâbe dâhiline konulmak üzere Mekke'ye seksen bin altın değerinde iki kıt'a elmas-pare ile babası III. Mehmet'in elli bin altına satın aldığı ve devamlı yüzük olarak parmağına taktığı Şebcerağ adlı pırlantayı da Ravza-i Mutahhara'ya göndermişti.³⁸⁸ I. Ahmet'in gönderdiği diğer hediyeler, daire şeklinde altın bir levhanın ortasına oturtulmuş tahminen seksen kırat ağırlığında yekpare elmas, ağırlığı bin iki yüz otuz dirhem olan bir adet orta büyüklükte altın şamdan, ağırlığı dokuz yüz kırk dirhem altın tepsi, üç bin altıyüz seksen dirhem ağırlığında gümüş tepsi, gümüş ve bakır şamdan ve tabla idi. II. Osman, bir adet gümüşten yapılmış dört yüz on dirhem ağırlığında top kandil göndermişti. IV. Murat, Kâbe'nin altın oluşunu yerinden çıkarıp, altınla yaldızlatarak yerine koydurtmuş; altından yapılmış süslü bir plaka, bu altın plakanın üzerinde birisi ceviz büyüklüğünde elmas, diğeri ondan biraz daha büyükçe nar çiçeği renginde elmas, üçüncüsü yumurta büyüklüğünde yakut ile süslü altın kandil, altı yüz yirmi dirhem ağırlığında gümüş kilit ve altın buhur şamdan hediye etmişti. Sultan II. Mustafa'nın hediyeleri ise bir adet altından yapılmış ve üzerine altı yüz kırk zeberced ve yüz yirmi yedi adet gök yakutla süslenmiş kandildi.³⁸⁹

³⁸⁷ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 145; İbrahim ATEŞ, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara 1981, s. 113.

³⁸⁸ Şebcerağ, çevresinde daha küçük iki yüz yirmi elmas ile süslü bir levhanın üzerinde olup günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır. Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 156.

³⁸⁹ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 154-158.

Bu hediyelerin yanısıra, surre sandıkları ve bohçaları bağlandığında derecelerine göre bazı kişilere serâser hil'at, sof, kumaş ve altın olmak üzere muayyen hediyelerin verilmesi kanundu.³⁹⁰ Buna göre darüssaade ağasına serâser kaftan giydirilir³⁹¹; Kâbe şerifine iki, Mekke kadısına, teberdarlar kethüdâsına ve haremeyn hazinedârlarına birer serâser hil'at; Medine kadısına, Mekke şeyhü'l-haremine, Medine şeyhülharemine, Kudüs Şeyhü'l-haremine, münakkaş efendiye, kâtib-i tevvabine, mukataacıya ve muhasebeciye birer hil'at; sakabaşılara iki hil'at, surre eminine bir hil'at ve üç yüz altın; dört şakirdana birer, baltacı ve ahûr hazinedârlarına üç kumaş; Kâbe müftüsüne iki sof ve yüz altın; Medine na'ibül-haremîne, Medine hazinedârına, Mekke'de Merhum Sultan Murat Han müderrisleriine birer sof; Medine ve Kudüs'te naib-i faraşete birer sof ve ellişer altın gönderilirdi.³⁹²

Surre-i Hümayûn'un her sene Recep ayında alayla yola çıkışının ardından, yol boyunca güvenliğin sağlanması için gerekli önlemler alınır ve önce Şam'da sonra da Mekke'de Surre-i Hümayûnu karşılama merasimi düzenlenirdi.³⁹³

Mukaddes beldelerden dönüldüğünde, bu görevin tamamlanması vesilesiyle, surre emini, mirahur-ı evvel, hünkâr imamı, baş sakabaşı, ikinci sakabaşı ve kapı ağası gibi kişiler mutad üzere padişaha ve sadrazama hediyelerini sunardı. Bu hediyeler Keşmir şalı, sade kutnu, telli destar, alaca kutnu, germsûd, destar, bogasi, telli badule, Buruc, putedârî gibi değerli kumaşların yanısıra öd, amber, ıtır, gibi çeşitli kokular ve kitaplardan oluşurdu.³⁹⁴ Örneğin, surre emini 1 Nisan 1686'da padişaha Buruc-ı putedârî, kutnu, destar, Buruc, telli susi gibi kumaşlardan on dört parça sunarken; bir gün sonra Sadrazam'a da benzer hediyeler sunmuş ve bunlar da Enderûn

³⁹⁰ BOA, A.TŞF, nr. 345, s. 30/b, 31/a.

³⁹¹ TSMA, D, nr. 1995, s. 8/a, 29/a.

³⁹² TSMA, D, nr. 2013, s. 35/a. "Surre çıktığında kanun-ı kadîm üzere sadaka-yı şehriyârîden verilgelelen inâm-ı hümayûn" olarak kuşçubaşı vasıtasıyla kızlar ağasına yedi top sof, dört sade serâser kaftan, üç top serâser, dokuz hil'at kaftan ve yedi elbiselik atlas teslim edildiği görülmektedir (1 Haziran 1654). TSMA, D, nr. 1995, s. 30/a.

³⁹³ Münir ATALAR, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, s. 125-130.

³⁹⁴ TSMA, D, nr. 14, s. 19/a/b, 45/b, 57/b, 58/a; TSMA, D, nr. 15, s. 31/b, 55/b; TSMA, D, nr. 22, s. 13/b.

Hazinesi'ne dâhil edilmişti.³⁹⁵ 19 Nisan 1682'de Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağanın hediyeleri Keşmir şalı, sade ve alaca kutnu, telli ve köse destar, Buruc alacası, beyaz germsûd ve putedârîden oluşan kırk parça kumaş idi.³⁹⁶ Hünkâr İmamı ise on beş gün sonra iki yüz dirhem öd, kırk beş dirhem amber, iki elbiselik şal, iki arka şalı, iki mutalla destar, iki güldari ve Buruc alacası hediye etmişti.³⁹⁷

Kapı Ağası İbrahim Ağa 4 Nisan 1686'da telli bogasi, çiçekli ve sade şal, şal kuşak, Buruc-ı putedârî, telli Buruc-ı putedârî, kutnu putedârî, sade kutnu, beyaz Buruc, telli ve sade destar gibi kumaşlardan toplam otuz beş parça sunmuştu.³⁹⁸ 29 Mart 1687'de Hac dönüşünde baş sakabaşı Şamî dikdik, ikişer şal kuşak, destar ve kutnu, birer badule ve şerbetî; İkinci sakabaşı ise Şamî dikdik, ikişer şal kuşak, destar ve kutnu, birer arka şalı ve şerbetîden oluşan hediyelerini sunmuş; her iki sakabaşının hediye ettiği dikdikler Hatt-ı Hümayûn ile birkaç gün içinde Has Ahûr Hazinesi'ne teslim edilmişti.³⁹⁹

22 Haziran 1681'de Defterdar el-Hac Hasan Efendi, muhtemelen hac dönüşünde Üsküdar'da padişaha büyük, ciltli, minyatür ve tezhipli, cildi etrafında talik yazıyla beyit yazılı, kitâbeli ve başlığıyla birlikte kırk bir bölümden oluşan Farsça Şehnâme sunmuş ve aynı gün bu Şehnâme hareme teslim edilmişti.⁴⁰⁰

Padişahın gönderdiği surreye teşekkür için Mekke şerifi bir mektup ile birlikte hediyelerini de gönderir⁴⁰¹, bu hediyeler diğer hediyelerden daha değerli ve miktarca daha fazla olurdu. Ayrıca Kâbe kapısının eski örtüsü de hediyeler arasına ilave edilirdi.⁴⁰² Bu örtünün Mekke şerifi tarafından saraya

³⁹⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 57/b, 58/a.*

³⁹⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 19/a.*

³⁹⁷ *TSMA, D, nr. 14, s. 19/b.*

³⁹⁸ *TSMA, D, nr. 14, s. 58/a.*

³⁹⁹ *TSMA, D, nr. 14, s. 58/a.*

⁴⁰⁰ *TSMA, D, nr. 14, s. 10/a.*

⁴⁰¹ *TSMA, E, nr. 9184; TSMA, E, nr. 9777.*

⁴⁰² Kâbe kapısının örtüsünün "Hâccü'l-ekberlerde gelmesi kanundur." şeklinde defterlere kaydedildiği görülmektedir. *TSMA, D, nr.14, s. 19/a; TSMA, D, nr. 14, s. 45/a.*

gönderilmesi Haremeyn'in koruyucusu olan padişah için uğur sayılırdı.⁴⁰³ Mekke şerifinin hediyeleri arasında itr-ı şahî ve amber-i şemame gibi kokuları, kılabdandan işleme Buruc-ı bogasi, telli destar, hünkârî destar, Buruc-ı germsûd bogasi, hilâlî kuşak, kutnu, alaca, telli alaca germsûd, Keşmir şalı, arka şalı, telli badule, telli Acem mendili, telli köse destar gibi kumaşlar izlerdi.⁴⁰⁴ Örneğin, 22 Şubat 1691'de Mekke Şerifi Hüseyin bin Muhsin, altı miskal amber, hünkârî ve köse destar, telli susi, telli badule, telli şal, beyaz Buruc-ı bogasi, şal kuşak bogasi, sade kutnu gibi kumaşlardan on beş parça göndermişti.⁴⁰⁵ Ayrıca Medine hurması da hediyeler arasında bulunurdu.⁴⁰⁶ Kâbe kapısının örtüsünü getirenlere hil'at⁴⁰⁷, Kâbe Şerifinden mektup getirip Rikâb-ı Hümayûn'a teslim eden kişiye serser kaftan giydirilirdi.⁴⁰⁸

D. Kutsal Gecelerde Hediyeleşme

Osmanlı Devleti'nde İslâma göre kutsal kabul edilen gün ve gecelerde geleneksel merasimler yapılması sarayın en eski geleneklerindendi. Buna göre Mevlid Kandili, Kadir Gecesi, Regaib Kandili (üç ayların girmesi) ve Berat Kandili⁴⁰⁹ dolayısıyla yapılan merasimlerde, Kur'ân-ı Kerim okunur ve hediyeleşmede bulunulurdu.

1. Regaib Kandili'nde Hediyeleşme

İslâm dininde Recep ayının ilk cuma günü olan Regaib Kandili, aynı zamanda üç aylar olarak kabul edilen Recep, Şaban ve Ramazan'ın girişi olarak Osmanlı Devleti'nde merasimle kutlanan gecelerdendi. Bu vesile ile

⁴⁰³ H. Hümyra ŞAHİN, *Bâbîâlî'de Uygulanan Teşrifât*, s. 67.

⁴⁰⁴ *TSMA, D, nr. 14*, s. 19/b, 33/a, 38/b, 45/a, 46/a; *TSMA, D, nr. 15*, s. 29/b; s. 30/a; *TSMA, D, nr. 22*, s. 8/b, 13/a, 16/b.

⁴⁰⁵ *TSMA, D, nr. 22*, s. 16/b.

⁴⁰⁶ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 24-25.

⁴⁰⁷ *TSMA, D, nr. 1995*, s. 118.

⁴⁰⁸ *TSMA, D, nr. 1995*, s. 118.

⁴⁰⁹ *TSMA, D, nr. 9590*, s. 3/b.

Kur'ân-ı Kerim okunur, padişaha hediye takdiminde bulunulurdu. Bu hediyeler kitap, tespih, seccade gibi eşyalardan oluşurdu. Örneğin, 18 Temmuz 1681'de Sadrazam Mustafa Paşa, tamamı yetmiş dokuz varaktan oluşan tezhipli, minyatür talik ile yazılmış sanatkârâne bir murakka'ât hediye etmiş ve bu kitap hareme gönderilmişti.⁴¹⁰ 18 Mayıs 1687'de Sadrazam Süleyman Paşa, padişaha inci tespih, kırmızı ve yeşil minekârî elmas ile süslü çengel kuşak, bir şişe itir ve yüz seksen dirhem amber hediye etmişti. Bunlardan kuşak bir yıl sonra Behzad Bulaya hediye edilmiş, inci tespih ve itir ise padişahın kullanması için hareme teslim edilmişti.⁴¹¹

2. Kadir Gecesi'nde Hediyeleşme

İslâm dininde, Kur'ân-ı Kerim'in o gece indiğine inanılan, Ramazan ayının yirmi yedinci gecesine denk gelen Kadir Gecesi'nde merasim düzenlenir, Tophane meydanı türlü renklerdeki kandillerle ve fenerlerle donatılırdı.⁴¹² Kadir Alayı da denilen bu merasimde Sadrazam ve Kaimmakam gibi kişiler Padişaha pîşkeş sunarlardı. 1681 yılı Kadir Gecesi'nde Sadrazam Mustafa Paşa kırmızı çuka üzerine zerdûz mühr-i Süleymanî işlemeli, inci ve baştanbaşa zümrütlü bir seccade hediye etmişti. Musahib Mustafa Paşa ise aynı gece, Topkapı'daki bahçesinde padişaha ziyafet vererek on beş elbiselik değerli kumaşlardan oluşan hediyelerini sunmuştu.⁴¹³ 1683 yılı Kadir Gecesi'nde Kaimmakam İbrahim Paşa, zerdûz işlemeli neftî çuka seccade sunmuş, bu seccade padişahın binişlerde kullanması için seferli ağaya teslim edilmişti.⁴¹⁴

8 Eylül 1684'te Sadrazam İbrahim Paşa, zümrüt imameli ve beş zümrütlü inci tespih ile sırma işlemeli, inci ve baştanbaşa zümrütle süslenmiş bir seccade sunmuş; tespih kullanılmak üzere hareme teslim edilmiş,

⁴¹⁰ TSMA, D, nr. 14, s. 10/b.

⁴¹¹ TSMA, D, nr. 14, s. 58/b.

⁴¹² Kenan Ziya TAŞ, *Osmanlı Devleti'nde Harem Hayatı*, s. 118.

⁴¹³ TSMA, D, nr. 14, s. 14/a.

⁴¹⁴ TSMA, D, nr. 14, s. 34/b.

seccade ise haremde Hüsnişah Kadına ihsan edilmişti.⁴¹⁵ Sadrazam bir yıl sonra ise inci ile bezenmiş kırmızı çuka seccade sunmuş, bu seccade de aynı gün başkadına ihsan edilmişti.⁴¹⁶ 5 Temmuz 1690'da Ramazanında, Kadir namazına giden Sadrazam Köprülüzâde Mustafa Paşa, padişaha beş zümrütlü ve zümrüt imameli, inci işlemeli, şemseli, ortaları yakutlu ve zümrütlü doksan beş taneli bir inci tespih hediye etmişti. Mustafa Paşanın hediye ettiği bu tespih 3 Ekim 1691'de Hazinedâr İsmail Ağa eliyle haremde Rabia Kadına ihsan edilmişti.⁴¹⁷

9 Nisan 1698'de Sadrazam Hüseyin Paşanın, Kadir namazında Silahdar Ağa vasıtasıyla hediye ettiği şemseleri zümrüt ve incili imamesiyle sekiz zümrütlü doksan üç incili tespihin imamesi 1699 nisanında çıkarılıp zümrütleri haremde bir kadın görevlinin küpesine konulmak üzere hareme teslim edilmiş; birkaç sene sonra ise bu tespih Çamaşırıcı (Cameşuyi) Ustaya ihsan edilmişti.⁴¹⁸ 1699 senesi Kadir Gecesi pîşkeşi olarak doksan üç inci taneli, diğer taneleri ve imamesi zümrütten yapılmış bir tespih hediye etmişti. Bu tespihin de birkaç sene sonra haremde Hazinedâr Ustaya ihsan edildiği görülmektedir.⁴¹⁹ 19 Mart 1700'de Sadrazam Hüseyin Paşa, imamesiyle altı zümrütlü doksan beş incili, şemseleri inci ve lâl ile süslenmiş tespihin yanısıra, inci ve zümrüt ile süslü çuka seccade hediye etmiş; inci tespih Emetullah Başkadına ihsan edilmişti.⁴²⁰ Hüseyin Paşanın 1701 yılı Kadir Gecesi'nde inci ve zümrütle süslü bir seccade hediye ettiği görülmektedir.⁴²¹

Kadir Gecesi'nde Has Oda ağalarına ve oğlanlarına padişah tarafından "*destmâl akçesi*" adıyla paralar dağıtılırdı.⁴²²

⁴¹⁵ TSMA, D, nr. 14, s. 40/b.

⁴¹⁶ TSMA, D, nr. 14, s. 48/b.

⁴¹⁷ TSMA, D, nr. 22, s. 14/b.

⁴¹⁸ TSMA, D, nr. 15, s. 23/a.

⁴¹⁹ TSMA, D, nr. 15, s. 26/b.

⁴²⁰ TSMA, D, nr. 15, s. 43/b.

⁴²¹ TSMA, D, nr. 15, 51/b.

⁴²² Has odahlara *destmâl akçesi* biri Kadir Gecesi'nde ve diğeri Mevlid Kandili'nde olmak üzere yılda iki kez verilirdi. TSMA, D, nr. 9590, s. 3/b.

3. Mevlid Kandili'nde Hediyeleşme

Her sene, Hicrî Rebiülevvel ayının on ikinci gecesi olan Mevlid Kandili'nde, birtakım naatler, münacat ve kasideler okutturmak eskiden beri İslâm memleketlerinde uygulanan bir âdet olup; Mevlid Kandili Osmanlı Devleti'nde resmi törenle kutlanan önemli gecelerden birisi idi.⁴²³ Hz. Muhammed'in doğum yıldönümü münasebetiyle yapılan bu törene "*Mevlid-i Şerif*" denirdi. Mevlid alayı ise resmen 1590 tarihinden itibaren Hac kabilelerinin Şam'a ulaştığının, Divân-ı Hümayûna bildirilmesi sırasında yapılan bir törendi. Hâdimü'l-Haremeyni'-Ş-Şeriffeyn unvanını taşıyan Osmanlı padişahlarının mübarek toprakları olduğu kadar, İslâm dininin geleneklerini de korumakla yükümlü olmaları hasebiyle bu tören, Hac hizmetinin başarı ile sona ermesinden doğan memnuniyetin ve şükranın ifadesi anlamına da gelirdi.⁴²⁴

Mevlid Kandili'nde merasimin yapılacağı Sultan Ahmet Camisi'ne padişahın gidiş ve dönüşünde, geçeceği yolda iki sıra yeniçeri dizili bulunur, Rikâb-ı Hümayûn Solaklarına Mevlid-i Şerif münasebetiyle atiyeler verilirdi. Ulemâ ve devlet adamları Mevlid günü sabah erkenden Sultan Ahmet Camisi'ne gelirler, Mekke Şerifinin mektubunun okunmasından sonra padişah, peşkir ağası ile Medine'den gelen hurmadan gümüş tabak içinde sadrazama bir miktar gönderirdi. Peşkir ağası ile birlikte teşrifâtçı da gelirdi. Ağa selam verip döndükten sonra sadrazam hurmalardan bir iki tanesini yer, birkaç tane de şeyhülislam efendiye verirdi. Kalanını dağıtması için teşrifâtçıya işaret ederdi. Padişahattan hurma getiren peşkir ağasına sadrazam tarafından yüz altın verilirdi.⁴²⁵ Hediye edilen hurmalar yetmezse, önceden tedarik edilen Medine hurması dağıtılırdı.⁴²⁶ Mevlidlerde Sultan Ahmet Camisi mütevellisi padişaha hediye sunardı. 1682 yılı mevlidinde Cami

⁴²³ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s. 151.

⁴²⁴ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 106-107.

⁴²⁵ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 24-25; Şevket RADO, "Sultanahmet Camiinde Okunan Muhteşem Mevlid", *Hayat Tarih Mecmuası*, 12, Ocak 1973, s. 6.

⁴²⁶ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 113.

Mütevelliisi Mustafa Ağa, zerdûz işlemeli bir seccade hediye etmiş ve bu seccade üç ay sonra Beşiktaş Sarayının haremindeki camiye verilmişti.⁴²⁷

Mevlid-i Şerif merasiminin yapılacağı gün sadrazam, kendi sarayında padişaha ziyafet verir⁴²⁸ ve pîşkeş sunardı. 1684 Mevlid Kandili'nde Sadrazam İbrahim Paşanın hediyeleri elmasla süslü bir çengel kuşak⁴²⁹ ile her biri dörder elbiselik olmak üzere yirmi dört elbiselik Acem ve Şam dibâsı, telli ve sade Hitayî, telli atlas ve ma'hud çuka gibi kumaşlardan oluşmaktaydı. Kuşağın haremde Şehsuvar Bulaya ihsan edildiği görülmektedir.⁴³⁰ Sadrazam Ali Paşanın mevlidiye pîşkeşi bir adet samur kürk idi.⁴³¹ Bu hediyelerin yanısıra raht hazinesi defterinden anlaşıldığına göre at ve mücevherlerle süslü eyer takımları da sunulurdu. 1654 Mevlid-i Şerifi'nde Derviş Mehmet Paşanın süslü at takımı sunduğu görülmektedir.⁴³²

Mevlid Kandili'nde yapılan merasimde selâtin şeyhleri tarafından Kur'ân-ı Kerim'in okunmasının ardından va'z ve nasihatın tamamlanmasıyla; her bir şeyh kürsüden inerken sadrazamın verdiği para keseleri, teşrifâtçı efendi eliyle koyunlarına konur, darüssaade ağası kâtibi eliyle de hil'atler giydirilirdi.⁴³³ Mevlid-i Şerif'in okunması dolayısıyla kanun-ı kadîm üzere darüssaade ağasına samur kürk, meşayihe samur kaplı iki sof, mevlidhanlara dört hil'at; ağa kethüdâsına, muhasibci efendiye, mukataacıya, müteveliye, müfettiş efendiye, baltacılar kethüdâsına, vekil-i harca ve kâtib-i vakfa birer hil'at giydirilirdi.⁴³⁴ 1649 Mevlid Kandili'nde Kur'ân okunduğunda Meşayihe üç adet samur kaplı sof, Mevlid-i Şerifhanlara sekiz adet kârhane⁴³⁵, Ağa

⁴²⁷ *TSMA, D, nr. 14, s. 17/b.*

⁴²⁸ *TSMA, D, nr. 14, s. 37/b, 17/b.*

⁴²⁹ *TSMA, D, nr. 14, s. 37/b.*

⁴³⁰ *TSMA, D, nr. 14, s. 37/b.*

⁴³¹ *TSMA, D, nr. 22, s. 33/a.*

⁴³² *TSMA, D, nr. 148, s. 10/b.*

⁴³³ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler* s. 24-26.

⁴³⁴ *TSMA, D, nr. 2013, s. 33/a;* 22 Eylül 1665'te Mevlid-i Şerif merasiminde hazır bulunan Abdurrahman Abdi Paşa vaizlerin kürklerinin ve mevlidhanların hil'atlerinin "mu'tad-ı kadîm üzere" giydirildiğini nakletmektedir. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 212.

⁴³⁵ "Kanun dördür." *TSMA, D, nr. 1995, s. 12/a.*

Kethüdâsına ve Mütevellîye birer kârhane kaftan giydirildiği görülmektedir.⁴³⁶ Mevlîd merasimlerinde dağıtılan şerbet, şeker, mevlidhanlara verilen bahşiş ve hil'atlerin masraflarını karşılamak üzere I. Ahmet bir vakıf hasretmiştir.⁴³⁷

Mevlid-i Şerif okunduğunda “*destmâl akçesi*” ya da “*mevlidiye*” adıyla has odalılara inâmda bulunulurdu.⁴³⁸ Mesela, Sultan İbrahim zamanında has odabaşının arzıyla odabaşıya dört yüz, silahdar ağaya ve çukadara yüz yetmişer, rikâbdara yüz elli, doğancıbaşıya ve tûlbent oğlanına yüz yirmişişer, anahtar oğlanına ve beş oğlana daha yüzer altın; has odalılara, hazine kethüdâsına, büyük oda kethüdâsına seksener, küçük oda kethüdâsına kırk altın; dış musahibe, başdilsiz, musahip başağa dilsiz, hazinede başdilsiz ve beş cüceye otuzar altın verilirdi.⁴³⁹

E. Bayramlarda Hediyeleşme

Osmanlı sarayında hediyeleşmenin en çok görüldüğü zamanlardan biri de, Ramazan (ıyd-ı fitır) ve Kurban Bayramları (ıyd-ı edhâ) idi. Daha Ramazan ayı gelmeden hazırlıklara başlanır, daireler temizlenir, yeniden döşenir, yeni yeni giyecekler, takımlar satın alınırdı. Saray mutfağından padişaha, şehzâdelere, sultanlara, ağalara ve şeyhülislama “*iftariyelik*” ya da “*ramazaniye*” adı altında türlü şuruplar, sofrta takımları ve yiyecekler takdim edilirdi.⁴⁴⁰ Matbah emini tarafından sunulan iftariye defterlere kaydedilirdi. Padişah, devlet erkânını iftara çağırıldığı gibi, kadın efendi ve sultanlar da haremde bulunan diğer kadınları iftara çağırırlar, derecelerine göre dış kirası

⁴³⁶ TSMA, D, nr. 1995, s. 12/a.

⁴³⁷ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 107.

⁴³⁸ TSMA, 9590, s. 3/b; *Koçi Bey Risalesi*, s. 79-80.

⁴³⁹ *Koçi Bey Risalesi*, (sad. Zuhuri Danışman), İstanbul 1997, s. 79-80; “Darüssaade ağası marifetiyle Hazinedâr Mustafa Ağa yediyle mevlüd-i şerife teşrif buyurulduğunda verilen altın 100, cedîd akçe 6.000. Yevm-i mezbûrda Çukadar Ağaya verilen cedîd akçe 4.000.” (13 Mart 1683). TSMA, D, nr. 1057, s. 8/a.

⁴⁴⁰ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, İstanbul 2011, s. 274; BOA, D.BŞM.MTE, nr. 10518.

denilen hediyeler verirlerdi. Ramazan gecelerinde sahura kadar türlü eğlence ve sohbetler yapılırdı.⁴⁴¹

Osmanlı sarayında cülûs tebriklerinden sonra en önemli merasim Ramazan ve Kurban Bayramı günleri yapılan tebriklerdi. Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahları bayram tebriklerine son derece önem verirlerdi. Bayramlar dinî bir vecibe olmasının ötesinde, Osmanlı hanedanının ihtişamını ortaya koyması bakımından çok önemli idi. Bayram alayı, programı ve süresiyle de en kapsamlı törendi. Bu nedenle bayramlarda yapılan merasimler saray ihtişamını ve zenginliğini dış dünyaya göstermek için iyi bir fırsat doğuruyordu.⁴⁴² Kapsamlı olması bakımından, bu merasimlerde diğer merasimlere nazaran, padişah daha fazla hediye alır ve her zamankinden daha fazla hediye dağıtırdı.

Sarayda bayram için bir hafta öncesinden hazırlıklara başlanır, bayram tebrikleri de Ramazan ayının içinde başlardı. Valide sultan, haseki sultan, sadrazam, defterdar, yeniçeri ağası, darüssaade ağası, mirahur-ı evvel, silahdar paşa, musahib paşalar, eyalet valileri, türkmen ağaları, valide ve haseki sultan kethüdâları, kaptan paşa, Eflak ve Boğdan voyvodaları (Boğdan voyvodaları hediyelerini kurban bayramında sunardı⁴⁴³), hediyelerini kapı kethüdâları ve adamları vasıtasıyla bayramdan birkaç gün önce gönderirlerdi.⁴⁴⁴ Kurban Bayramı'nda, Enderûn ricâli, vüzerâ ve vükelâ birbirlerine koç hediye ederdi.⁴⁴⁵

Padişaha sunulmak üzere vüzerâ ve devlet erkânı tarafından gönderilen bütün hediyeler Ramazanın yirmi ikinci günü, Sadrazamın sarayında toplanır ve sandıklara konurdu. Sadrazamın göndereceği atlarla birlikte gitmek üzere, sadrazam kethüdâsı ve kaptan paşa tarafından eyer takımı ve örtüsüyle donanmış (mükemmel) birer at; yeniçeri ağası tarafından

⁴⁴¹ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 274.

⁴⁴² Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 115.

⁴⁴³ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 74.

⁴⁴⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 75; Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 72-73.

⁴⁴⁵ H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbiâli'de Uygulanan Teşrifât*, s. 57.

iki, defterdar tarafından bir at ve birer donanmış beygir, seher vakti sadrazamın sarayında hazır olurdu. Padişaha, darüssaade ağasına ve sarayın diğer bohça verilmesi gereken kişilerine ait bohçalar ile vezirlerin hediyeleri de arabalara yüklenerek kapı önünde toplanır ve hediyelerin listeleri hazırlanırdı. Sadrazamın onayından sonra belirlenen saatte atlı olarak sadrazam kethüdâsı, telhisci, teşrifâtçı ve başçavuş önden, sözü edilen atlar ve hediye arabaları arkadan giderek saraya girerlerdi. Sarayın orta kapısında atlardan inilerek darüssaade ağasının divân odalarına gidilip oturulurdu. Önce sadrazamın hediyeleri arabadan çıkarılarak eşya listeleri ile birlikte divân odalarına getirilir ve minder üzerine dizilirdi. Sadrazamın hediyeleri hazır olduğunda baltacılar kethüdâsı ile darüssaade ağasına teslim edilirdi. Baltacılar getirilen hediyeleri Bâbüssaade'ye doğru götürürken darüssaade ağası da onların önünden giderdi. Hediyeler bu şekilde padişahın huzuruna getirildiğinde sadrazam kethüdâsı, telhisci ağa, hazine kâtibi, miftah ağası, rahvan ağası, mirahur, başsilahşör, karakulak, çuhadar, saray mehterbaşısı, saraçbaşı, ahır kethüdâsı ve yedekçibaşıya birer samur kürk giydirilirdi.⁴⁴⁶

Sadrazamın hediyelerinden sonra kubbe vezirlerinin ve defterdarların hediyeleri de sandıklardan çıkarılıp minder üstüne dizilir ve listeleri, kethüdâları tarafından darüssaade ağasına teslim edilirdi. Mısır, Bağdat, Basra, Sayda, Trablus gibi eyaletlerle Eflâk ve Boğdan'ın hediyeleri de her birinin kapı kethüdâları tarafından, keseler içinde darüssaade ağasına teslim edilir; ayrıca bunların bir listesi verilirdi. Bu hediye ve paraları padişaha baltacılar sunarlardı. Bu sırada vezirlerin kethüdâları ve kapı kethüdâları Bâbüssaade dışında beklerdi. Darüssaade ağası içeriden çıkıp sözü edilen kapı yakınında bulunan uzun sofada oturur, burada hediye getirenlerden, önce telhisci ağaya, sonra kubbe vezirlerinin kethüdâlarına ve hazine kâtibi, miftah ağası, başsilahşör, saraçbaşı, yedekçibaşıya, her defada sadrazam karakulağına ve kapı kethüdâlarına hil'atler giydirirdi. Eflak ve Boğdan kapı kethüdâlarından başka dört adet boyarlarına ve sekiz adet adamlarına da

⁴⁴⁶ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 72-73.

hil'atler giydirilirdi. Bunları getiren saraçlara birer, ikişer altın ve telhisciye ve adamlarına otuzar guruş, iki hediye, karakulağa yirmi beş guruş ve bir hediye verilirdi. Hediyelerini alanlar dönerlerdi. Hediye verenlerin listesi kendilerinde saklı kalmakla bu listenin sonuna sadrazamın verdiği hediyelerin listesi eklenirdi.⁴⁴⁷

Ramazan ayı içinde yapılan bu hediye takdiminden sonra ayın yirmi sekizinci günü sadrazam konağında yapılan tebriklerle, arefe günü ve bayram günü sarayda yapılan tebriklerde de devlet ricâli tarafından hediyeler verilirdi.⁴⁴⁸ Sadrazam konağında yapılan bayramlaşmada selâtin şeyhleri, Arz Odası dışında bulunan sofada, bütün eyalet kadıları misafir odasında ve ocaklılar Divânhane'de toplanırlar; sadrazam Arz Odası'nda hazır olduğu zaman önce selâtin şeyhleri huzura alınırdı. Şeyhler girdiğinde sadrazam ayağa kalkar ve bayramlaşma töreni yapıp hepsi birlikte ayakta olarak, Ayasofya şeyhi padişaha ve diğerlerine dua ederdi. Duadan sonra buhur getirilir, teşrifâtçı, halife ve kisedar eliyle hediyeleri verilirdi.⁴⁴⁹

Ramazanın otuzuncu günü (Arefe Divânı) çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı padişahla bayramlaşmak üzere Babüsssaade'ye girerken sağ tarafta zülüflü baltacılar, iki kapı arasına ak ağalar, Arz Odası kapısı önüne konan tahtın sağ ve soluna ise enderûn ağaları dizilirlerdi. Bu sırada padişahın Arz Odası'ndan çıkıp tahtına gelmesiyle çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı, mirâlem kısacası orada bulunan herkes yer öpüp alkış tutardı. Mehter takımı mehter çalar, duacı çavuş dua ederdi. Duanın uygun yerlerinde çavuşlar, "Âmin." deyip dua bittiğinde padişah selama duranları seyreder ve geri arz odasına döner, dönüşte yine alkışlanırdı. Bir yandan da Selâtin Camisi hatipleri gelip, kapıcıbaşı ağalardan birkaçı Arz Odası'na götürülerek Kur'ân-ı Kerim okutturulur, bahşişlerini aldıktan sonra

⁴⁴⁷ Esad Efendi bu törenin padişahın fermanıyla onaylanmış defterden buraya kadar yazıldığını ve armağan defterinin yazılmadığını belirtir. Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 74.

⁴⁴⁸ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 118-121.

⁴⁴⁹ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 49.

dönerlerdi.⁴⁵⁰ Padişah ile bayramlaşma olduğunda ayrıca Ayasofya Camisi'nde Kur'ân-ı Kerim okunur, okuyanlara atiyeler verilirdi. 1688 temmuzunda kanun-ı kadim üzere arife günü Kur'ân okuyan yirmi altı kâriye otuzar guruş, mehterân-ı aleme yüz altın, duacı çavuşa on beş altın ve müezzinlere on beş altın verildiği görülmektedir.⁴⁵¹

Kur'ân-ı Kerim'in okunmasından sonra kaptan paşa, yeniçeri ağası, cebeci başı, topçubaşı, zağarcıbaşı, samsoncubaşı gibi bazı zabitan ve tersaneden kaptan ve diğer beyler Arz ortasında bayramlaşırlardı. Bu törenin sonunda başçukadar ağa, orada silahdar ağanın takdim ettiği eyerli ve süslü atı dolaştırırken sadrazam tarafından iydiye olarak donanmış ve yelken-dest dört at, silahdar ağa vasıtasıyla padişaha arz olunur, bunlar da mirahur ağalar tarafından binilip tecrübe olunarak İstabl-ı Amire'ye ulaştırılırdı. Bu sırada mehter çalınır, silahdar ağanın takdim ettiği atların padişah tarafından kabul olunduğu kendisine müjdelendir ve koğuş ağalarının tokmak oyununa geçilirdi. Bu oyunun sonunda padişah tarafından silahdar ağa eliyle altın ve gümüş herkese uygun hediyeler dağıtılır ve merasim tamamlanırdı.⁴⁵²

Padişah bayram günlerinde, bazen Hırka-i Şerif dairesinde ve bazen de saray mescidinde sabah namazını kıldıktan sonra Has Oda'ya gider, burada görevli kişiler tarafından giydirilir, öd ağacı ve buhurla tütsülendikten sonra sarayın ileri gelenleri tarafından yapılan tebrikleri kabul ederdi. Padişah buradan ayrılıp Bâbüssaade'ye doğru yürür ve tahta yaklaştığında çavuşlar tarafından alkışlanarak hükümdarın geldiği haber verilir, tahta oturduğunda ilk olarak padişahın hocası ve onu takiben hükümet erkânından sonra ilmiye sınıfı ve daha sonra sancak beylerinin tebriklerini kabul eder ve en son yeniçeri ağaları huzura girerdi. Tüm bu tebriklerden sonra padişah yeni kıyafetiyle Orta Kapi'ya gelir ve burada atla ve alay eşliğinde bayram namazını kılmak üzere bazen Ayasofya Camisi, bazen de Sultan Ahmet

⁴⁵⁰ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, s. 53; Örneğin, Ramazan Bayramı'nda Kur'ân-ı Kerim okumaları hasebiyle, padişahın imam ve müezzinlerine Hazine-i Amire'den inâm olarak üç bin akçe, imama ve iki bin akçe de müezzine verilirdi. *BOA, Ali Emiri, IV. Mehmet, nr. 6912.*

⁴⁵¹ *T SMA, D, nr. 1057*, s. 19/b; Aynı defterde başka tarihlerde benzer kayıtlara rastlanmaktadır. *T SMA, D, nr. 1057*, s. 5/a, 7/a.

⁴⁵² Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 323.

Camisi'ne geçerdi. Namazdan sonra padişah Has Oda kapısı önündeki sofaya kurulan taht üzerine oturup Enderûn halkının tebriklerini kabul ederdi.⁴⁵³

Bayram tebrikinde bostancıbaşı âdet üzere pîşkeşini arz ettikten sonra padişah yemek için Has Oda'ya geçer, padişaha sahan gönderen kilercibaşıya hil'at giydirilirdi. Bu esnada Helvahane'den tabaklar ile helva getirildiğinde, vüzerâya, şeyhülislam ve bazı meşayihe helva tabaklarından bohçalar bağlanıp hediye olarak gönderilirdi. Yemekten sonra padişah atına binip Has Bahçe'den Yalı Köşkü'ne giderdi. Burada pehlivanlar güreşir, cirit ve tokmak oyunları oynanırdı. Kemankeşler, darbzenler ve gürzbazlar her biri gösteri yapıp hediyelerini alırdı.⁴⁵⁴ İki bayramda kanun üzere Aşağı Yalı Köşk'te bulunan güreşçilere, zurnabazlara, kemankeşlere ve diğer hizmetlilere derecelerine göre bahşış dağıtılırdı.⁴⁵⁵

Padişahın Yalı Köşkü'nden kalkıp Topkapı Sarayı'na gelmesiyle bostancıbaşı tarafından sektirme topları attırılır, şenlikler düzenlenirdi. Padişahın hareme girmesiyle bayram merasiminin bittiği anlaşılırdı.⁴⁵⁶ Bundan sonra padişah harem halkıyla bayramlaşırdı.⁴⁵⁷ Sadrazam kethüdâsının hediyesi olan at, bayramın üçüncü günü verilirdi; kethüdâ aynı zamanda darüssaade ağasına da at takdim ederdi.⁴⁵⁸

Ramazan ve Kurban Bayramı törenleri aynı olmakla birlikte, Kurban bayramlarında padişahın kendi eliyle keseceği kurbanları Hazine Koğuşu'nun zülüflü ağaları süsler ve bu vesileyle "kurban akçesi" adı ile bir para

⁴⁵³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 202-210

⁴⁵⁴ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 331; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 82-83.

⁴⁵⁵ Kanun-ı kadim üzere verilen inâm suretine göre dış güreşçilere yedi bin, teberdarlara dokuz bin, teberdarlar kethüdâsı'na, anbarcılara, usta kemankeşe biner akçe; mehterlere dokuz bin; kemankeşlere ve bostancılara üçer bin; eski saray aşçılarına iki bin yedi yüz; has matbah aşçılarına üç bin; hasırcılara, kilercilere, bahçe ahır halifesi'ne, haseki ağaya, sofa beğine, has ahûr halifesine, dizdarına, has bahçe topçubaşısına ve hünkâr topçubaşısına biner akçe verilirdi. *T SMA, D, nr. 2013*, s. 18/a.

⁴⁵⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 82-83; Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s.129.

⁴⁵⁷ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 278-279.

⁴⁵⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 75-76

dağıtılırdı. Padişah hayvanlardan iki veya üçünü kestiğinde padişahın huzurunda darüssaade ağasına hil'at giydirilirdi.⁴⁵⁹

Bayramlarda valide sultan ve haseki sultan ile bunların kethüdâları, sadrazam, musahib paşa, defterdar, yeniçeri ağası, darüssaade ağası, has odabaşı, kaptan paşa, kapıcılar kethüdâsı, mirahur ağa, Âsitâne bostancıbaşısı, telhisçi, rikâbdar, hazinedâr, kapıcılar kethüdâsı, şahincibaşı, Türkmen ağası, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Mısır, Bağdat, Basra, Özi, Budin, Şam, Halep, Diyarbekir, Kütahya gibi eyaletlerin beylerbeyileri tarafından padişaha sunulan hediyelerin başında eyerlenmiş at, süslü at takımları ve reşme, gaddare gibi mücevherlerle süslü silahlar gelirdi. At takımları ile silahların raht hazinesi defterlerine en ince ayrıntılarına kadar kaydedildiğini görmek mümkündür.⁴⁶⁰ Atların ise muhtelif belgelerde çeşitli şekillerde kaydedildiği görülür. Mesela 17 Ocak 1680 tarihinde Kurban bayramında ve muhtelif zamanlarda Has Ahûr'a pîşkeş gelen atların mühimmâtlarının verilmesiyle ilgili belgelerde atların özellikleri, kimden, nerede ve ne zaman geldiği gibi bilgilere ulaşmak mümkündür. Atların yağız, kır, al, alaca, doru, yorga, bargir, burnu ince, kulağı kesik, saçları kızıl, gözleri dağlı, ayakları beyaz gibi özelliklerinin belirtildiği görülmektedir.⁴⁶¹ Paşaların

⁴⁵⁹ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 134.

⁴⁶⁰ *T SMA, D, nr. 148, T SMA, D, nr. 149, T SMA, D, nr. 150; T SMA, D, nr. 1114; T SMA, D, nr. 3472; T SMA, D, nr. 9108; T SMA, D, nr. 9591*; “An pîşkeş-i Hazret-i Veziriazam Derviş Mehmed Paşa der ‘ıyd-ı şerif: Zin, an kadife-i sürh simduzi ve zerdüzi nakş-ı gül. Rikâb, sim mutlalla zer kaplı nakş-ı lale, 520 dirhem, ma’ duval; licâm, zer-i safi paftaha-yı şekl-i kitabe telkarî; şakak, şekl-i gül; alındırık, şekl-i lale, aded, 5; reşme, sim mutalla cebekarî, dirhem, 45; sinebend, mükemmel, Has Ahûra alınmışdır; zaman-ı Hüseyin Bey, sene 79; balta, Dımaşkî zer-i safi, Has Ahura alınmışdır, zaman-ı Hüseyin Bey; Sene 79; hotaz, sim mutalla sevadkârî; yancık, an kadife-i sürh mutalla.”. *T SMA, D, nr. 148, s. 9/a.*

⁴⁶¹ Örneğin, “Veziriazamın küçük bayramda büyük efendiye verdiği kır at, yeniçeri ağasının eşheb bargir bayramda gelmişdir, darüssaade ağasının küçük bayramda büyük efendiye verdiği eşheb at, mezkûrun küçük bayramda küçük efendiye verdiği alnı yaldız doru at, defterdar efendinin ayd-ı edhâda saçı kızıl kır, mezbûrun ikinci ayakları beyaz kır, yeniçeri ağası ıyd-ı edhâda verdiği başı kır at, sadrazamın ıyd-ı kebirde verdiği kulağı yaruk kır, defterdar paşa'nın bayramda gelen gök kır, hünkârimızın veziriazamdan isteyip aldığı kır at, hünkârimızın vezirden isteyip aldığı kulağı dağlı doru at, musahib paşanın aynı zamanda (bayram) gelen burnu boz eşheb, Vezir-i sabık İbrahim Paşanın eğer ile (gelen) burnu beyaz doru bargir, defterdar efendi ıyd-ı edhâda verdiği başı kır at, vezirden bayramda üçüncü gün gelen siyah at eğerlidir. İzzetli emin efendi, Has Ahûra pîşkeş gelen otuz üç re's davarların yirmi beş davarlara mükemmel mühimmâtların verib, sekiz re's davarlara yular hesabı üzere veresin. Fi 22 Ş 1090. Vech-i meşruh üzere tezkeresi verilmişdir. Fi 12 N 1090” (17 Ekim 1679) gibi ifadeler vardır. *BOA, İE.SM, nr. 1732; BOA, İE.SM, nr. 1388; BOA, İE.SM, nr. 1389*; Ayrıca 5

bayram pîşkeşleri arasında samur kürkler, mücevherli sorguçlar, değerli kumaşlar ve bir miktar nakit de bulunurdu. Bazen farklı hediyeler verildiği de olurdu. Örneğin; Musahip Mustafa Paşa, 1686 Ramazan Bayramı'nda gelenksel hediyeler yerine altı adet minder hediye etmişti.⁴⁶² Defterdar Mustafa Efendi ise 1699 ve 1700 Ramazan Bayramı'nda mutad hediyelerin arasına birer çift altın bilezik eklemişti.⁴⁶³

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Ramazan Bayramı'nda sadrazam yirmi beş kese ya da beş bin Frengî altın⁴⁶⁴, defterdar on beş kese, Erzurum valisi yirmi kese, Budin valisi yirmi kese, Bağdat valisi yirmi iki kese esedî guruş verirdi (1680).⁴⁶⁵ Bunlar Cîb-i Hümayûn irâd defterlerine kaydedilir ve hazine için önemli gelir sağlardı. Türkmen ağalarının Ramazan Bayramı'nda mutad üzere vermeleri gereken pîşkeş on baş at idi. Bazen on at mukabilinde yirmi kese esedî guruş olarak da verirlerdi.⁴⁶⁶

Bayramlarda padişaktan başka valide sultana ve bazı saray görevlilerine hediyeler sunulurdu. Mesela Boğdan beyleri bayramlarda mutad üzere valide sultana samur kürk, darüssaade ağasına iki bin beş yüz guruş ile samur kürk, kozbekçibaşıya birer çuka ve kumaş, hazinedâra kürk bahası olarak bin guruş; hazine kethüdâsı, oda lalası ve başkadın ağasına kürk ve başka görevlilere benzer hediyeler verirlerdi.⁴⁶⁷ Ramazan ve Kurban bayramlarında vezirler, defterdar ve kazaskerlerin divân hademelerine ıydiye

Aralık 1687 tarihli *BOA, Ali Emiri, IV. Mehmet, nr. 3959* nolu belgede yeniçeri ağası, defterdar efendi, Canbulad Bey, musahib paşadan pîşkeş gelen atların benzer şekilde kayıtları vardır.

⁴⁶² "Tellice sakızî mak'ad aded altı." *TSMA, D, nr. 14, s. 56/b.*

⁴⁶³ *TSMA, D, nr. 15, s. 26/b, 43/a.*

⁴⁶⁴ *TSMA, D, nr. 13, s. 6/b, 24/b, 29/a; TSMA, D, nr. 149, TSMA, D, nr. 150.*

⁴⁶⁵ *TSMA, D, nr. 29, 2/b, 10/a-b.*

⁴⁶⁶ "Mah-ı mezbûrun fi 6, mu'tad üzere ıyd-ı ekberlerde Türkmen Ağaları Rikâb-ı Hümayûn'a veregeldikleri pîşkeşlerini bu sene-i mübarekede Türkmen Ağası olan Şeyh oğlu Bekir Ağa tarafından on re's at mukabili yirmi kîse esedî guruş beher kîsesi beşer yüz olmak üzere gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur." (30 Ekim 1680). *TSMA, D, nr. 29, s. 11/a; 17 Ekim 1679 tarihli bir kayıta ise Türkmen Ağasından Has Ahûra pîşkeş gelen atlar özellikleriyle birlikte kaydedilmiştir: "Türkmen Ağasının eğer ile gelen burnu çalık tay, mezkûrun burnu beyaz hırmani tay, mezkûrun ön ayağında beyazı var tay, mezkûrun alnı yıldız doru tay, mezkûrun ön ayağında iki beyazı var doru tay, mezkûrun al tay, mezkûrun bileği uzun bi-nişan hırmani, mezbûrun eğer ile gelen at, mezkûrun at." *BOA. İE.SM, nr. 1389.**

⁴⁶⁷ Tarihsiz belgede "Rikâb-ı Hümayûn'a ıyd-ı edhâda ber-vech-i mu'tad-ı kadîm Boğdan voyvodası tarafından gelen" başlığı altında padişah için on beş bin guruş ve bir sevb samur post ve bir sevb uşak kürk verildiği görülmektedir. *BOA, C.S, nr. 25.*

adıylı iç kapıcılara yüz yirmi, kule sofçularına kırk, meşalecilere otuz, bâb-ı hümayûn kapıcılarına, mataracıya, pîşkeşçiye ve iskemleciye altmışar akçe vermeleri kanundu.⁴⁶⁸

Eflak beylerinin sadrazamlara verdikleri pîşkeş, bir tahta samur kürk, bir tahta uşak kürk, beher kesesi beşer yüz guruştan yirmi kese esedî guruş idi. Örneğın 1688 Ramazanının yirmi ikinci gününde bayram hediyesi olarak verilen bu hediyeler Telhisçi Mehmet Ağa tarafından Hazine-i Hümayûn'a teslim edilmişti.⁴⁶⁹ Eflak Beyi'nden 1688 senesi Ramazan Bayramı için birer tahta samur ve uşak kürk ile yirmi kese (on bin guruş) olarak Sadrazam Mustafa Paşa Sahra-yı Sofya'da iken gelmiş ve 1 Ağustos 1689'da Enderûn Hazinesi'ne Telhisçi Ağa tarafından getirilerek hazine defterine kaydedilmişti.⁴⁷⁰ Voyvodalar, valide sultana ise her kesesi beşer yüz guruş olmak üzere on kese esedî guruş ve bir tahta samur kürk verirler; bunlar da Enderûn Hazinesi'ne dâhil edilirdi.⁴⁷¹ Bu miktarın zaman zaman değıştiğı görölmektedir.⁴⁷²

Bayramlarda hediye sunan vüzerâya ve onların adamlarına hil'at hediye edilirdi. Örneğın, bayram tebriki için hediye sunan sadrazama samur kaplı serâser uşak ile sade serâser uşak kürk; sadrazam kethüdâsına ve mirahuruna birer serâser kaftan ve dört adamına kârhane kaftan⁴⁷³; defterdar

⁴⁶⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 402.

⁴⁶⁹ "Eflak Voyvodası ıyd-ı ekber hediyesi olarak vezir-i azam Mustafa Paşa taraf-ı şeriflerinden Eflak voyvodasının ıyd-ı ekber hediyesi olmak üzere yirmi kîse esedî guruş ve bir tahta semmur ve bir tahta uşak telhisci Mehmed Ağa yediyle gelüb teslim-i Hazine-i Hümayûn olmuştur. Temessükü verilmiştir." *TSMA, D, nr. 22, s. 6/a.*

⁴⁷⁰ *TSMA, D, nr. 1071, s. 7/b.*

⁴⁷¹ "Eflak voyvodaları devletlü valide sultanlar hazretlerine veregeldikleri hedâyâ ki hala Eflak Beği olan Şirban tarafından esedî kîse, aded, on; semmur, tahta kürk, aded, bir. Minval üzere kapu kethüdâsı ve telhisi ağa yediyle teslim-i hazine olmuştur." (13 Ağustos 1687). *TSMA, D, nr. 14, 60/b.*

⁴⁷² "Eflak voyvodaları devletlü valide sultan hazretlerine veregeldikleri bir tahta samur kürk ile on kîse akçe hala Eflak voyvodası olan Şirban tarafından bir tahta samur kürk ile sekiz kîse esedî ve iki kîse pare telhisi ağa ve kapu kethüdâsı yedinden gelip teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur. Temessükü dahi verilmiştir." *TSMA, D, nr. 29, s. 51/a.*

⁴⁷³ *TSMA, D, nr. 1995, s. 5/b.*

paşa, kaptan paşa ve yeniçeri ağasından hediye getirenlere birer serâser kaftan ve üç kârhane giydirilirdi (1648).⁴⁷⁴

Bayram tebrikleri sırasında sanatkârların (zana'âtkârlar/ehl-i hiref) bir kısmının padişaha tebriklerini sunduğu ve çeşitli hediyeler takdim ettikleri anlaşılmaktadır. Ehl-i hiref mensupları sadece Ramazan ve Kurban Bayramlarında değil, düşünlerde, kasır, sahilsaray, cami inşasında, saraya oda ve daire ilave esnasında veya sonrasında de titizlikle yaptıkları eserlerini padişaha takdim ederlerdi. Padişah da bu hediyeler karşılığında sanatkârlarını büyük paralarla ödüllendirir, yevmiyelerini artırır.⁴⁷⁵

Sanatkârlar tarafından sunulan hediyeler, icra ettikleri sanatın en güzel örneklerinden oluşurdu. Örneğin; pek çok sanatkârın isimleri ve hediyelerinin kaydının tutulduğu bir defterde, kürkçübaşı, bir ayı kürkü; yaycıbaşı, iki yay; dokuz yaycı, ikişer yay; dört okçu, ok ve kamış; çizmeci, iki çift çizme, birer çift papuç, üç çift mest; üç kılıççı, beş kılıç; dört zernişancı, iki zernişan çakmak, iki zernişan başlık dişi saplı bıçak, polat zernişan ve süslü iğne, balık dişi saplı zernişan ve süslü sopa; eğeci, yedi abanoz saplı eğe (törpü); testereci, üç testere; bıçakçı, beş bıçak (üçü kızıl sandal saplı, ikisi balık dişi saplı); iki kuyumcu, süslü iğne; bir kuyumcu, altın iğne; iki kâtip, birer En'am-ı Şerif, üç çilingir kilit hediye etmişti.⁴⁷⁶

Bayramda kendi elleriyle yaptıkları eşyalardan hediyeler sunan sanatkârların isimleri, geldikleri yerler ve aldıkları inâmların kaydının tutulduğu bir defterde ise örneğin; Okçubaşı Hayreddin, iki bin akçe ile altın ve gümüşle işlenmiş kaftan; Kürkçübaşı Karagöz, üç bin akçe ve kaftan; Yaycı Arnavut Ferhat, iki bin; Kündekârî Bosnalı Ali, bin; Mihaliçli Yaycı Murat, bin beşyüz; Eğribozlu Yaycı Ahmet, bin; Çıkrıkçı Hasan, bin; Anberinci

⁴⁷⁴ *T SMA, D, nr. 1995*, s. 5/b; 25 Haziran 1674'te kurban bayramında pişkeş gönderen ağaların adamlarına giydirilen hil'at ve hilât kuşaklık kayıtları vardır. *BOA, D.TŞF, nr. 1/10*. *BOA, D.TŞF 1* numaralı dosyada çeşitli zamanlarda pişkeş teslimi vesilesiyle padişah huzurunda görevlilere giydirilen hil'at ve hilât kuşaklıkların kayıtlarına rastlanmaktadır. *BOA, D.TŞF, nr.1/14*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/15*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/25*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/26*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/28*; *BOA, D.TŞF, nr.1/33*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/44*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/45*; *BOA, D.TŞF, nr. 1/46*.

⁴⁷⁵ Bahattin YAMAN, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul 2008, s. 29-31.

⁴⁷⁶ Defterin başında "Suret-i defter oldur ki üstadkârların getirdiği bayramlığı beyan eder" ifadesi vardır. *T SMA, D, nr. 6503*.

Mehmet Kuloğlu, bin; Kıncı İskender, bin; Zernişancı İsmail, iki bin beş yüz; Kopuzcu Taşoğlu, iki bin; Zihgirci Yusuf, bin beş yüz; Cetvelkeş Nakkaş Abdullah, iki bin akçe ve Nakkaş Şahkulu ise iki bin akçe ve bir kaftan hediye almıştı. Hediye sunan yüz kırk dokuz ehl-i hiref çalışanına toplam iki yüz yirmi beş bin dört yüz akçe, otuz üç kaftan ve bir zırh verilmişti.⁴⁷⁷

Ramazan Bayramı'nda bütün saray çalışanları üzerlerine düşen görevleri yerine getirir, hizmetleri mukabilinde bu kişilere inâmda bulunurdu. Bunlar büyük meblağlar tutardı.⁴⁷⁸ Ramazan Bayramı'nda, darüssaade ağası ve babüssade ağaları ile onların hizmetinde bulunanlara (neferatına) “*sarık akçesi*”; silahdar, çukadar, rikâbdar, doğancıbaşı, hazinekethüdâsı, kiler kethüdâsı ve saray kethüdâsına “*münakkaş akçesi*”; babüssade ağası hizmetindekilere, taşra ağaları, saray ağaları, saray-ı amire eskilerine, müezzinlerine, müjdecilerine, imam efendi dailerine ve büyük oda ve küçük oda hocalarına, kura' efendi dâilerine, aşçılara ve helvacılara⁴⁷⁹, ehl-i hiref mensuplarına⁴⁸⁰; bayram günü Yalı Köşkü'ndekilere ve kapı ağası eliyle dış müezzinlere, kapıcılara ve baltacılara “*ıydiye inamı*”; doğancılar, eskiler, berberler, dilsizler ve cücelere “*büyük şalvar akçesi*”; hazinelilere “*ıyd-ı ekber inamı*”⁴⁸¹; büyük odalı ve küçük odalılara “*çamaşır akçesi*”; En'am-ı Şerif okuyanlara ve hareme bir yıllık “*ipek akçesi*” gibi adlarla verilen hediyeler XVII. yüzyıl sonlarında toplam yirmi dört bin guruşu geçmekteydi.⁴⁸² Galata

⁴⁷⁷ Üç varaktan oluşan defterin başında şu ibare vardır; “Defter oldur ki bayramda iş getirip inâm verilen üstadlar bunlardır ki zikrolunur.” *T SMA, D, nr. 9605.*

⁴⁷⁸ *T SMA, D, nr. 2013, s. 18/b.*

⁴⁷⁹ Örneğin, *T SMA, D, nr. 705* numaralı defter, 1061-1069 tarihleri arasında bayramlarda aşçılara ve helvacılara dağıtılan inâm defteridir. Kanun üzere hangi kişilere ne kadar inâm verildiği tek tek belirtilmiştir.

⁴⁸⁰ Örneğin, terzibaşıya altı bin, terziler kethüdâsına beş bin üç yüz, terziler çavuşlarına iki bin, hil'atçı başıya beş bin, hil'atçılar kethüdâsına bin beş yüz, hil'atçılara on bin, ütücübaşıya dört bin, yamacıbaşıya dört bin, ütücülere üç bin, hil'atçılar bölükbaşısına sekiz yüz, terzilere sekiz bin, hazineci başıya iki bin, hazinecilere üç bin, kürkcülere beş bin, hallaca beş yüz, na'lçacıya bin sekiz yüz, hazinedâr başıya kaftan için dokuz bin, (ıyd-ı edhâda dahi dokuzbin verilir); hazine kethüdâsına kaftan için elli bin akçe verilirdi. (ıyd-ı edhada dahi bu minval üzere verilir). *T SMA, D, nr. 2013, s. 18/b.*

⁴⁸¹ Hazinelilere her iki bayramda hizmetleri mukabili verilen inâm kethüdâya elli bin, güğümbaşıya iki bin, yazıcıya iki bin ve diğerlerine biner akçe idi. “Doğancılar ve bostancılar ve ağa dilsizler ve cüceler bilcümle dâhildir.” *T SMA, D, nr. 2013, s. 19/b.*

⁴⁸² *T SMA, D, nr. 9590, 4/a-6a*; “...Hâlâ İçoğlanı kulları müstehak oldukları bir yıllık kaftan akçeleri ki; has odalı kullarının bahâ-yı kaftanları beş bin yüz seksen bir guruş, babüssade ağaları kullarının

Sarayı'ndaki içoğlanlarının inâmları toplam yetmiş iki bin akçeydi.⁴⁸³ Kurban Bayramı'nda hazinedârbaşıya, hazine kethüdâsına ve hazinelilerden on iki kişiye birer elbiselik atlas hediye edilirdi⁴⁸⁴.

Bayramlarda ipek akçesinden başka, haremdekilere bahşişler dağıtılır, elbiselik ve çeşitli hediyeler verilirdi. Örneğin, Ramazan Bayramı'nda padişaha çamaşır getiren kadın görevliye sekiz bin dokuz yüz akçe verilirdi.⁴⁸⁵ Padişahlar bayramlarda, öteki zamanlara oranla kadınlara karşı daha cömert olur; hanım sultanlara çok pahalı kürklerden yapılmış elbiseler, küpeler, broşlar, firketeler ve değerli taşlarla süslenmiş bilezik ve benzeri hediyeler verirdi.⁴⁸⁶ Ramazan Bayramı'nda kanun üzere valide sultana ve haseki sultana, her birine ayrı ayrı olmak üzere samur kaplı serâser nîmtane, uşak kaplı serâser nîmtane, yedişer taşlı ve on iki altın düğmeli serâser kaftan, altışar taşlı ve dokuzar altın düğmeli iki serâser kaftan, birer taşlı ve dokuzar altın düğmeli iki serâser kaftan, sade ve dokuzar altın düğmeli serâser kaftan sade altın düğmeli iki dibâ kaftan, sade ve dokuzar altın

bahâ-yı kaftanları üç bin sekiz yüz yirmi beş guruş ve ferraşan-ı hassa kullarının bahâ-yı kaftanları bin dokuz yüz elli dört guruş, darüssaade ağaları kullarının üç bin iki yüz otuz altı guruş, hazineli kullarının on iki bin yedi yüz guruş, kilârlı kullarının dokuz bin yedi yüz kırk altı guruş, seferli kullarının dokuz bin beşyüz otuz bir guruş eder. Bîlcümle kırk altı bin yüz yetmiş üç guruş etmişdir. Mu'tad-ı kadîm üzere İyd-ı ekberde darüssaade ağası kullarının ve neferatı kullarının ve babüssade arz ağaları kullarının ve neferatlarının sarık akçeleri silahdar ve çukadar ve rikâbdar ve doğancıbaşı ve hazine kethüdâsı ve kilâr kethüdâsı ve saray kethüdâsı kullarının münakkaş akçeleri ve babüssade ağası neferatı kullarının ve taşrası ağaları kullarının ve saray ağaları kullarının ve ve saray-ı amire eskilerin ve müezzinlerinin ve müjdecilerinin ve imam efendi dailerinin ve büyük oda ve küçük oda hocaları kullarının ve kura' efendi daflerinin ve aşçılar ve helvacılar bîlcümle ehl-i hıref fukarası kullarının İydiye inâmları ve İyd-ı şerif günü Yalı Köşkü'nde verilegelen inâmat ve kapı ağası yediyle dış müezzinlere ve kapıcılara ve baltacılar tevzi' olunan inâmat ve doğancılar ve eskiler ve berberler ve dilsizler ve cüceler kullarının büyük şalvar akçeleri ve hazineli kullarının İyd-ı ekber inâmı büyük odalı ve küçük odalı kullarının çamaşır (cameşuy) akçeleri ve En'am-ı Şerif tilavet edenlerin vazifeleri ve Harem-i Şerifin bir yıllık ipek akçeleri bîlcümle yirmi dört bin yüz seksen üç guruş edip Hatt-ı Hümayûn-ı saadetmakrunları sadaka ve inayet buyrulup tevzi' olunması babında emr-i ferman merhametlü padişahım hazretlerindedir. Cem'an yetmiş bin üç yüz elli altı guruş etmişdir." *T SMA, D, nr. 9835.*

⁴⁸³ "İn'am-ı beray-ı gılmanan-ı Enderun dört yüz kırk neferdir. Her nefere yüz altışar akçeden senede yetmiş iki bin akçe eder. İyd-ı ekberde verilir. Oğlanlar ziyan olursa in'âm dahi ziyan olur." *T SMA, D, nr. 6312.*

⁴⁸⁴ "İyd-ı edhâda mu'tad-ı kadîm üzere hazinedâr başı ağaya bir donluk ve hazine kethüdâsı ağaya birer donluk vazife ve hazinede on iki eskilere birer donluk atlas ihsan olunagelmeğin ber muceb-i Hatt-ı Şerif teslim olunub masraf olunmuşdur." (Temmuz 1695). *T SMA, D, nr. 1110, s. 6/b.*

⁴⁸⁵ "İyd-ı ekberde Şirvanî hatun Rikâb-ı Hümayûn'a çamaşır getirdikde kanûn üzere in'âmı suretidir: 8.900 akçe. Yalnız sekizbin dokuzyüz akçedir." *T SMA, D, nr. 2013, s. 36/b.*

⁴⁸⁶ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 135; Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, (çev. Cahit Kayra), İstanbul 2010, s. 147.

düğmeli, altın ve gümüşle işlenmiş iki atlas kaftan verilirdi.⁴⁸⁷ Şehzâdelere ise serâser kaftan, iki atlas kaftan, iki atlas zıbın, iki atlas çakşır, bir serâser arakçın, iki atlas arakçın, iki pabuç ve iki mest hediye edilirdi. Kurban Bayramı'nda da aynı şekilde verilir, serâser kaftan yerine dibâ kaftan verilirdi.⁴⁸⁸ Taşrada olan sultanlara kanun üzere verilen bayramlık (ıydiye), üçer taşlı dokuzar altın düğmeli iki serâser kaftan, ikişer taşlı ve dokuz altın düğmeli beş serâser kaftan; diğerlerine birer taşlı ve dokuz altın düğmeli serâser kaftan ve hepsine birer tane daha verilen sade altın düğmeli Frengî kırmızı dibâ kaftandan oluşurdu.⁴⁸⁹

Kadın efendilerin 1681 yılı bayramlığı için alınan dibâ, telli ve sade Hıtayî ve serâserlerin pahası on altı kese ile dört yüz altı guruş⁴⁹⁰; 1680 ve 1681 seneleri Ramazan Bayramlığı için Enderûn Hazinesi'nden Harem-i Hümayûna üçer takım elmas düğme ve on yedi takım yakut düğme verilmişti.⁴⁹¹ 1686 yılında yazlık ve bayramlık olmak üzere şehzâdeler, sultanlar ve kadın efendilerin elbiselikleri için iki bin sekiz yüz seksen beş zira' dibâ, altı bin beş yüz elli zira' telli Hıtayî, bin yedi yüz seksen sekiz zira' sade Hıtayî, bin yüz elli zira' atlas; doksan iki elbiselik zincirbab, Hindî, güldarî ve Acem zerbâbı, yirmi altı elbiselik telli ve Frengî hare, otuz beş elbiselik telli badule ve telli Buruc sarf edilmişti.⁴⁹²

Ramazan Bayramı'nda Rikâb-ı Hümayûn Ağalarına kanun üzere miktarı ve cinsi muayyen hil'atler giydirilirdi.⁴⁹³ Her iki bayramda Tatar

⁴⁸⁷ "İyd-ı edhada verilmez. Her ikisine bu üslup üzere verilir." *TSMA, D, nr. 2013, 4/b.*

⁴⁸⁸ İyd-ı ekberde şehzâdegân cenabları için kanûn üzere verilen ıydiye suretidir. Her birine bu minval üzere verilir." *TSMA, D, nr. 2013, s. 4/b.*

⁴⁸⁹ "İyd-ı edhâda verilmez" ibaresi vardır. *TSMA, D, nr. 2013, s. 5/a.*

⁴⁹⁰ *TSMA, D, nr. 29, s. 10/a.*

⁴⁹¹ Bu mücevher düğmeler, Ayşe Sultanın çeyizi için hazinedeki murassa eşyalardan bozulup, ayrılan eşyalar içinden verilmişti. *TSMA, D, nr. 20, s. 8/b.*

⁴⁹² *TSMA, D, nr. 7677.*

⁴⁹³ "İyd-ı ekberde kanûn-ı kadîm üzere rikâb-ı kamyab ağalarına tevzi' olunan kanûn suretidir: yeniçeri ağasına serâser kaftan, bir, serâser nîmtane, bir; miralem ağaya kârhane, bir; baş kapucubaşıya kârhane, bir; Ahmed ağa iç kapu ağası hil'at, bir; Lefkeli Mustafa Paşazâde hil'at, 1; Davud Paşazâde, hil'at, 1; Ali Ağa ser şahinciyan-ı sabık, hil'at, 1; Mehmed Ağa katib, hil'at 1; Üveys Paşazâde, hil'at, 1; Süleyman Ağa kethüdâ-yı bevvabın, hil'at, 1; Hüseyin Ağa kethüdâ-yı merhum Hafız Ahmed Paşa, hil'at, 1; Osman Ağa kethüdâ-yı merhum Hüseyin Paşa, hil'at, 1; Şehyar Ağa kethüdâ-yı merhum Halil Paşa, hil'at, 1; Arslan Ağa kethüdâ-yı Mirzâde, hil'at, 1; Mustafa Ağazâde hil'at 1; Kasım Ağa kozbekçi-yi sabık, hil'at, 1; Mir Mehmed Ağa, hil'at, 1; çaşnigirbaşı,

Hanzâdeleri bayram tebrikinde bulunduğunda birer a'lâ kârhane giydirilirdi.⁴⁹⁴ Ayrıca, sadrazam başta olmak üzere vezirler, kethüdâ, defterdar ve reisülküttap, maiyetlerine ıydiye adıyla bohçalar; ulemâyâ da, iftariye adıyla hediyeler verilirdi.⁴⁹⁵

F. Kur'ân-ı Kerim Hatim Töreninde Hediyeleşme

Osmanlı Devleti'nde şehzâdelerin Kur'ân ve Hadis dersleri almaları usûldendi. Hatta onların Kur'ânı hatmetmeleri beklenirdi. Bu nedenle bir şehzâdenin Kur'ânı hatmetmesi gösterişli bir törene dönüşür, Kur'ân-ı Kerim ve Buhârî-i Şerif adlı hadis kitabını bitirmesi münasebetiyle Hırka-i Şerif Odası'nda ayrı ayrı törenler düzenlenirdi. Merasime vezirler, şeyhülislam, nakibüleşraf ve sadreyn efendiler (Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri), Ayasofya ve Valide Sultan Camisi şeyhleri katılırlar ve şehzâdenin hocası olan imam-ı evvel efendiye samur kürk giydirilir, bundan başka kimseye kürk giydirilmezdi. Kur'ân-ı Kerim'i hatmeden şehzâdeyi sadrazam ve diğer devlet erkânı tebrik ile kendisine hediyeler verirlerdi.⁴⁹⁶

5 Aralık 1675'te Şehzâde Mustafa'nın Kur'ân-ı Kerim hatim töreninde şehzâdeye padişah tarafından biri yeşil ve biri kırmızı olmak üzere iki adet uşak erkân kürkü hediye edilmişti. Bunlardan yeşil olanının daha önce

hil'at, 1; mirahur-ı evvel, hil'at, 1; mirahur-ı sani, hil'at, 1; çakırcıbaşı, hil'at, 1; çavuşbaşı, hil'at, 1; kethüdâ-yı bevvabîn, hil'at, 1; şahincıbaşı, hil'at, 1; atmacacıbaşı, hil'at, 1; cebecıbaşı hil'at, 1; av ağası, hil'at, 1; bostancıbaşı kârhane 1; bâbüssaade ağası, serâser kaftan, bir; hazinedârbaşı serâser kaftan, 1; kilârcıbaşıya serâser kaftan, 1; saray ağasına serâser kaftan, bir; eski saray ağasına serâser kaftan, bir; 12.000 akçe; odabaşıya serâser nîmtane, bir; darüssaade ağasına serâser nîmtane, bir; doğancıbaşıya serâser nîmtane, bir; tavşan ağaya serâser nîmtane, bir. Cümlesi odabaşıya teslim olunur." *T SMA, D, nr. 2013, 34/a.*

⁴⁹⁴ *T SMA, D, nr. 1995, s. 5/a.* "İyd-ı ekberde ve İyd-ı edhâda hanzâdeler el öpdükde birer a'la kârhane giydirilmek kanûndur." *T SMA, D, nr. 2013, 34/a.*

⁴⁹⁵ H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbüalî'de Uygulanan Teşrifât*, s. 57.

⁴⁹⁶ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 190; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 110.

Şehzâde Mustafa ve Ahmet'in sünnet düğününde padişaha hediye olarak sunularak hazineye dahil edildiği görülmektedir.⁴⁹⁷

III. HAREME AİT TÖRENLERDE HEDİYELEŞME

A. Şehzâde ve Sultan Doğumlarında Hediyeleşme

Sarayda hediyeleşmenin en yaygın olduğu zamanlardan biri de “*Vilâdet-i Hümayûn*” adıyla kutlanan şehzâde ve sultan doğumlarıydı. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren doğumlar, halk şenlikleri şeklinde kutlanırdı.⁴⁹⁸

Bir padişah çocuğu doğduğunda, bunun ilanı teşrifâta ve geleneklere göre yapılır, ilk olarak darüssaade ağasına haber verilirdi. Ağa, oda lalası vasıtasıyla silahdar ağaya müjdeli haberi gönderir, silahdar ağa da padişahın bir çocuğu olduğunu saraya ilan ederdi. Sadrazam, vezirler, şeyhülislam, kaptan paşa, sadaret kethüdâsı, defterdar, yeniçeri ağası, reisülküttab ve çavuşbaşı, kendilerine bu müjdeli haberi getiren ağalara hil'at, donanmış at ve bir miktar para hediye ederdi. Bundan başka çavuşbaşının ailesi hariç, diğerlerinin aileleri de baltacılar vasıtasıyla davet edilirdi.⁴⁹⁹ Enderûnda bulunan her oda tarafından, doğumun onuruna, çocuk erkek ise beş, kız ise üç kurban keserek doğum kutlanırdı. Topkapı Sarayı'nın deniz kıyısında bulunan toplar, doğan erkek ise yedi, kız ise üç defa atılır; top atışı günde beş defa tekrarlanarak doğum İstanbul halkına ve devlet ricâline duyurulurdu. Padişahın ilk çocuğu hanedanın devamına işaret ettiğinden dolayı İstanbul'da atılan toplardan başka büyük merkezlere de ayrıca haber gönderilerek halka

⁴⁹⁷ “Saadetlü Şehzâde Sultan Mustafa hazretleri yevm-i mezbûrda hatm-i şerif itmam eylediklerinde iki kıt'a üşek erkân kürkleri ihsan-ı hümayûnları olmağla bir kıt'a sûr-ı hümayûnda gelen tahta kürklerden ve bir kıt'a isti'mal-i hümayûnları kürklerinden yapıdırılıp Musahib Habeşî Mehmed Ağa yediyle teslim-i harem-i Hümayûn olmuştur. Yeşil şal üşek erkân kürk kıt'a bir. Sûrda gelen kürklerdenidir. Kırmızı şal üşek erkân kürk kıt'a bir. İsti'mal-i hümayûnları kürklerindenidir.” (5 Aralık 1675). *T SMA, D, nr. 7857, s. 4/a.*

⁴⁹⁸ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 168.

⁴⁹⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 167; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s. 39.

ilan edilirdi. Padişahlar, doğum günü münasebetiyle hafif suçlardan mahkûm olanları affederlerdi.⁵⁰⁰

Doğumlar hediyeleşme vesilesi sayıldığından müjdeli haberle birlikte padişaha hediyeler sunulur, buna mukabil padişah da müjdecilere hediyeler verirdi. Padişah saray dışındayken de bu geleneğe riayet edilirdi. Kanunî Sultan Süleyman Rodos adasında iken İstanbul'da bir oğlu dünyaya geldiği haberi ulaştığında padişah adını Mir Mehmet koyup haberi getirenlere hil'at ve "gâne" vermişti.⁵⁰¹ 3 Nisan 1673'te İshakça Menzili'nde konaklandığı gün IV. Mehmet'in oğlu olduğu haberi ulaştığında kendisine sekiz kese akçe hediye gelmiş ve IV. Mehmet bunun iki kesesini Darüssaade Ağası'na, bir kesesini de orada bulunan Has Odalılara ve Hazinecilere dağıtmıştı. Kalan beş keseden başka yedi kese daha derili sandıklara konarak Haseki Sultana hediye edilmişti.⁵⁰² Şehzâde Selim ve İbrahim'in doğumlarında II. Ahmet, müjdeli haberi getiren ağaya bir elbiselik çuka, dört yüz altın ve donanmış bir at; beraberinde gelen üç-dört kişiye de birer çuka ve kumaş hediye etmişti.⁵⁰³ Ordu seferde iken, 2 Ağustos 1696'da bir şehzâde doğduğunu ve adının Mahmut konulduğunu müjdeleyen Valide Sultan İkinci Ağası Süleyman Ağaya bin altın ve bir samur kürk hediye edilmiş; Ağa, Mısır hazinesinden de seksen akçelik ulûfeye nail olmuştu.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkiatımız*, s. 39; Ebru BAYKAL, *Osmanlılarda Törenler*, s. 99.

⁵⁰¹ Kayhan ATİK, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Al-i Osman*, s. 248.

⁵⁰² "Zilhicce fi, günü İshakça nam iskelede oturak oldukda saadetli padişahımızın evlâd-ı kiramları vücuda geldiği haberi geldiği gece darüsaade ağası hazretlerinin yediyle huzur-ı hümayûna sekiz kîse akçe hedâyâ gelip ol hinde iki kîsesi darüsaade ağası hazretlerine inâm buyurup ve bir kîsesi dahi saadetlü padişah olduğu üzere mevcud bulunan has odalı ve hazineli kullarına inâm buyurulup baki beş kîse teslim-i hazine olup hıfz olundu. Der kurb-ı Hisar-ı cedîd. Menzil-i mezkûrda ferman-ı hüdavendigar ile darüsaade ağası hazretlerinin marifet-i şerifiyle Harem-i muhterem de haseki sultan hazretlerine ihsan ve irsal olunmuştur. Fi 16. mâh-ı zilhiccenin fi 15 günü İshakça nam iskelede oturak oldukda ferman-ı hüdavendigar ile darüsaade ağası hazretlerinin yediyle beş kîse akçe teslim-i hazine olup derili sanduklara vaz olundu. ve hin-i mezbûrde saadetli ağa hazretlerinin yediyle iki kîse akçe dahi teslim-i hazine olup cümle yedi kîse akçe oldukda ma'an derili sanduklara vaz olunmuştur. Mezkûr yedi kîse akçe menzil-i mezkûrda ferman-ı hüdavendigar ile darüsaade ağası hazretlerinin marifet-i şerifleri ile haseki sultan hazretlerine ihsan ve inâm buyurulup irsal buyurulmuştur. Cümle on iki kîse akçe götürüldü." (1673). *T SMA, D, nr. 2010*, s. 2/a/ 2/b.

⁵⁰³ Teşrifâtüzâde Mehmed Efendi, *Defter-i Teşrifât*, s. 37-38;

⁵⁰⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, (sad. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1962, s. 169-170.

Doğumdan sonra Paşakapısı'na gelen hekimbaşıya samur kürk ve para hediye edilirdi.⁵⁰⁵ Sadrazam, doğumun ertesi günü Divân üyeleriyle saraya gelir, padişahı tebrik ederdi.⁵⁰⁶ Doğumun üçüncü günü sadrazama şerbet gönderilmesi usûldendi.⁵⁰⁷ Şehzâdenin doğumu üzerine yapılan şenlikler yedi gün, yedi gece sürerdi.⁵⁰⁸

Hazine kethüdâsı marifetiyle Darphane'de gümüş kabaralı süslü bir beşik yaptırılır ve bu beşik, hazine kethüdâsı ve bazı ağalar tarafından Divân-ı Hümâyûn tarafına götürülür, oradan darüssaâde ağası, hazinedâr ağa, hazine vekili gibi görevliler tarafından karşılanarak hareme verilir.⁵⁰⁹ Beşiğin üzerine konan örtü genellikle hazineden temin edilirdi. Hatice Sultanın çocuğu dünyaya geldiğinde yeni baştan yaptırılan beşikörtüsü için, Enderûn Hazinesi'nden üç yüz kırk iki dirhem inci çıkarılmış, ayrıca bir seccadeden çıkarılan yüz doksan dirhem ağırlığında inci kullanılmıştı (1 Mayıs 1685).⁵¹⁰

XVII. yüzyıldan itibaren, bu beşikten başka padişah çocuklarının doğumunda, ilki valide sultan tarafından hazırlanan ve Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakliyle gerçekleşen, diğeri de sadrazam tarafından hazırlanan donanmış süslü beşik, yorgan ve sırmalı örtülerin (puşide) hareme getirilmesiyle Beşik Alayı merasimleri yapılırdı.⁵¹¹ Valide sultanın hazırladığı beşik, tören eşliğinde odaya getirildiğinde önce valide sultan daha sonra da davetliler beşiğe altın saçarlar, kıymetli kumaşlar örterlerdi. Beşiğe saçılan paralar ve kumaşların hepsi, dua ederek çocuğu beşiğe yatıran ebe kadının olurdu. Sadrazam Beşik Alayı doğumun altıncı günü yapılırdı. Sadrazam üzeri inci, elmas ve zümrütle işlenmiş bir beşikörtüsü, yorgan ve beşik

⁵⁰⁵ H. Hümeýra ŞAHİN, *Bâbü'lî'de Uygulanan Teşrifât*, s. 42.

⁵⁰⁶ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, İstanbul 2011, s. 148.

⁵⁰⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 171.

⁵⁰⁸ Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I. s. 71.

⁵⁰⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 167.

⁵¹⁰ "Saadetlü Hadice Sultan hazretlerinin evladı dünyaya geldikde Defterdar Mehmed Paşa hazretlerine müceddeden yaptırılması ferman buyrulan beşikörtüsü için üç yüz kırk iki dirhem inci, hazineden teslim olunup dahi iktiza eden inci için hazinede olan seccadelerden bir kıt'a incili seccade teslim olunup bozuldukda hâsil olan yüz doksan dirhem incidir. Yüz yirmi iki dirhem zemm olunup mecmu'u dört yüz altmış dört dirhem masraf ve altmış sekiz dirhem hurde inci teslim-i hazine olduğu Rikâb-ı Hümâyûn'a arz olundukda manzûr-ı hümâyûn olunup Hatt-ı Hümâyûn ihsan olunmuşdur." *TSMA, D, nr. 14, s. 45/a.*

⁵¹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 168.

hazırlardı. Eğer çocuk erkekse bunların arasına üzeri iri ve kıymetli taşlarla süslenmiş bir sorguç da eklenirdi. Her iki alay tamamlandığında alay erkânına hil'atler giydirilip, atiyeler verilirdi.⁵¹²

Doğum münasebetiyle saraya davet edilen evli sultanlarla, başlıca devlet ricâlinin aileleri üç gün haremde misafir edilirler; kına geceleri yapıp oyunlar düzenlenirdi. Cariyeler saz çalar, taklit yaparlar ve davetlileri eğlendirirlerdi. Davetliler ayrılırken - şeyhülislamın ailesi hariç - yeni doğan çocuğa, annesine ve dairelerinde misafir oldukları kadın efendilere, ayrıca padişaha ve şehzâdelere eşlerinin mevkilerine göre değişen kıymette hediyeler takdim ederler; karşılığında padişah tarafından mücevherler, şallar, elbiselikler ve altın keseleri gibi hediyeler verilirdi.⁵¹³

Şehzâde doğumlarında yapılan tebrikler sırasında devlet ricâli tarafından padişaha sunulan hediyelere “*mevlüdiye hediyesi*” denir ve bu hediyeler altın kuşaklar, değerli kumaşlar, mücevher sorguçlar ile at ve süslü at takımlarından oluşurdu.⁵¹⁴ Doğumlar, Divân üyelerinin özellikle sadrazamın sunacağı hediyelere yaptığı masraftan dolayı, pahalıya mal olurdu. Hediyeler yalnız çocuğa ve validesine değil, padişah, valide sultan, haseki sultan, padişahın kızları, diğer şehzâdeler ve baş kadın, kethüdâ kadın, daye kadın gibi haremdeki diğer kadın görevlilere de sunulurdu.⁵¹⁵ Ayrıca bu güzel olay için, padişaha kasideler sunulurdu.⁵¹⁶ Şehzâde Osman'ın doğumunda Sadrazam Hüseyin Paşanın mevlüdiye hediyesi, elmas ile süslü bir adet altın çengel kuşak ile toplam yirmi dört elbiselik

⁵¹² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 168-170.

⁵¹³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 170; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s. 56; M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 153.

⁵¹⁴ *TSMA, D, nr. 15*, s. 25/a, 27/a, 46/a; *BOA, D.BŞM, nr. 1210*; 22 N 1083 “An pîşkeş-i Musahib Paşa der-mevlûd-i şehzâde efendi hazretleri.” *TSMA, D, nr. 3472*, s. 2/a-b.

⁵¹⁵ 30 Mart 1712’de mevlüdiye hediyesi olarak nüfuzlu bir şahıs tarafından (kendi hazinesinden) Rikâb-ı Hümayûn’a seccade, diz yorganı; valide sultana mücevher kuşak, 36’şar elbiselik acem dibâsı, Nevzuhur Hitayî, telli Hitayî, taraklı atlas; her biri 36’şardan Fatma, Hatice ve Ümmügülsüm Sultanlara, başkadın, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı kadınlara, kethüdâ kadına ve daye-i şehriyârîye dibâ, nevezhur, sade Hitayî ve taraklı atlas verildiği görülmektedir. *BOA, D.BŞM, nr. 1210*.

⁵¹⁶ Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi, *Defter-i Teşrifât*, s. 36.

kumaştan oluşmakta idi (Aralık 1698/Ocak 1699).⁵¹⁷ Şehzâde Hasan'ın doğumu üzerine Hüseyin Paşa, elmasla süslenmiş bakır yeşili renginde (cengârî) mineli altın çengel kuşak ile toplam yirmi dört elbiselik kumaş (Mart/Nisan 1699)⁵¹⁸; 8 Mayıs 1699'da Sultan Hüseyin'in doğumu münasebeti ile de bir adet elmasla bezenmiş üç paftalı kuşak ile yirmi dört elbiselik kumaştan oluşan hediyelerini II. Mustafa'ya sunmuştu.⁵¹⁹ Altın kuşak birkaç yıl sonra haremde bir kadın görevliye ihsan edilmiş, kuşak ise Musahib Beşir Ağa tarafından hareme teslim edilmişti.⁵²⁰ Yine Hüseyin Paşanın Tersane Bahçesi'nde, Şehzâde Selim'in doğumunda sunduğu mevlüdiye hediyeleri 16 Mayıs 1700'de elmas ile süslü pençe sorguç ile yirmi dört elbiselik kumaştan oluşmuş; sorguç haremde Çamaşırıcı Şahbaz Ustaya ihsan edilmişti.⁵²¹ Aynı vesile ile kapı ağası, arkası gümüş, kenarı yakutla süslü küçük bir Necef aynası hediye etmişti. Deftere sonradan düşülen nottan bu aynanın 1712'de sünnet odasına konulduğu anlaşılmaktadır.⁵²²

B. Bed-i Besmele Merasiminde Hediyeleşme

Padişahların çocukları (şehzâdeler ve sultanlar) beş veya altı yaşına girdiklerinde Hatt-ı Hümayûn ile derse başlarlar ve kendileri için tayin edilen hocalardan ders alırlardı. Bu nedenle, şehzâdenin okumaya başladığı gün, bütün devlet erkânının katıldığı “*Besmeleye başlama*” anlamına gelen Bed-i Besmele merasimi düzenlenir, şehzâdelerin muvaffak olmaları için dualar edilirdi. Tören, sarayın etrafındaki köşklere birinde, genellikle de İncili

⁵¹⁷ “Sadrazam Hüseyin Paşa hazretleri Rikâb-ı Hümayûn'a Şehzâde-i civanbaht-ı âli-kadr Sultan Osman hazretlerinin mevlüdiye hediyesi olmak üzere gönderilen eşyadırki Harem-i Şerif tarafından gelip dâhil-i Hazine-i Hümayûn olmuştur.” *T SMA, D, nr. 15, s. 25/a.*

⁵¹⁸ *T SMA, D, nr. 15, s. 27/a.*

⁵¹⁹ *T SMA, D, nr. 15, s. 27/b.*

⁵²⁰ *T SMA, D, nr. 15, s. 27/a-b.*

⁵²¹ *T SMA, D, nr. 15, s. 46/a.*

⁵²² “Sünnet odasına vaz olunmak için teslim şüd. M Sene 1124.”(Şubat/Mart 1712). *T SMA, D, nr. 15, s. 46/a.*

Köşk'te yapılırdı. Sultanların öğrenime başlaması ise saray içinde yapılan bir törenle olur; devlet erkânı bu törene davet edilmezdi.⁵²³

Bed-i Besmele denilen ilk derste padişah da hazır bulunurdu. Bu vesile ile bir de hatim töreni düzenlenir, şehzâdelere ve hocalarına hediyeler verilirdi. Şehzâdeler ve sultanlar Kur'ân-ı Kerim'den başka Türkçe, Matematik, Tarih, Coğrafya, Arapça ve Farsça dersleri de alırlardı.⁵²⁴

Şehzâdenin derse başlaması münasebetiyle yapılan törende darüssaade ağasına hil'at giydirilir ve davetlilere çeşitli hediyeler verilirdi. Şehzâdeye ise takdimi mutad olan elifbâ ile cüz kesesi ve hilâl, sanatkârâne ciltlenmiş ve tezhipli bir şekilde padişah veya sadrazam tarafından hediye edilirdi.⁵²⁵

C. Göç-i Hümayûn ve Biniş-i Hümayûn'da Hediyeleşme

"Göç-i Hümayûn" ya da "Nakl-i Hümayûn"⁵²⁶ padişahların uzun süreli kalmak, bazen bir mevsimi geçirmek üzere saray dışındaki yerlerden birine gitmesi anlamına gelirdi. Padişahlar istedikleri zaman sarayın bahçesindeki köşklere birine giderek günün bir kısmını orada geçirdikleri gibi müsait mevsimlerde sarayda kalmayarak Boğaziçi sırtlarındaki köşklere veya Boğaziçi, Eyüb, Karaağaç sahillerindeki yalılardan birine gider, ya akşama kadar ya da göç suretiyle bir müddet orada kalırlardı.⁵²⁷ Padişahların günü birlik gidip dönmelerine de "Biniş-i Hümayûn", "Biniş-i Saltanat" ve "Teşrif-i Saltanat" denirdi. Bayram, selamlık ve arz günleri dışında, padişahların şehir içine veya dışına sık sık biniş yapmaları olağandı. Binişe gidilirken padişahın Enderûn ağalarını yanına alması mutad bir durumdu. Padişah, çoğu kez eğlenmek için diğer saraylarına denizden gittiği zaman sarayın hanımlarının

⁵²³ Zeynep Tarım ERTUĞ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", s. 139- 142

⁵²⁴ Tülay ÇOLAK, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Efendilik*, s. 60.

⁵²⁵ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 183; Zeynep Tarım ERTUĞ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", s. 141.

⁵²⁶ Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I, s. 16.

⁵²⁷ Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 674.

hepsini ya da birçoğunu beraberinde götürür⁵²⁸; valide sultana, haseki sultana, şehzâdelere, kadın efendilere vb. ihsanda bulunurdu. Örneğin, II. Mustafa zamanında Tersane'den Kemerler denilen İstanbul yakınlarındaki mesire yerine⁵²⁹ göç olduğunda Valide Sultana on beş kese, Şehzâde Ahmet'e iki yüz guruş, Şehzâde İbrahim'e, Emine Sultana, Safiye Sultana, Şehzâde Mehmet'e ve Şehzâde Hasan'a, biner guruş; üç Kadın Efendiye ve Hazinedâr Ustaya biner ve Çaşnigir Ustaya elli guruş verilmişti.⁵³⁰

Binişlerde resmi törenlerdekine benzer önlemler alınmaz; halka duyurulmaz hatta halkın duymaması için önlemler alınırdı.⁵³¹ Çünkü biniş gidişi ve dönüşünde, çoğu kimse padişahın önüne yatarak ya da uzaktan seslenerek yardım ister, yakınmalarda bulunurdu. Bu tür durumlarda salma çuhadarlar, şikâyeti olanları sadrazam konağına götürürler; yardım isteyenlere de hazinedârlar bir miktar para verirlerdi. Bazen padişahın gücünü, görkemini kent halkına göstermek amacıyla Biniş-i Hümayûnlar düzenlenmesi de ihmal edilmezdi.⁵³²

XVII. yüzyılda başlıca biniş yapılan bahçeler Tokat, Kandilli, Mîrgûn, Kalender, Sultaniye, Büyükdere, Kuleli, Üsküdar, Tersane, Florya, Kâğıthane, Akpınar, Çatalca ve Karaağaç Bahçeleri idi.⁵³³

Göçlerde ve binişlerde, bahçeye kayıkla gidildiyse saltanat kayığında kürek çeken bostancılara atıye verilirdi.⁵³⁴ Binişler sırasında arz-ı hal sunanlara da atıye verilirdi.⁵³⁵ Saltanat binişlerinde, gidilen bahçede padişah huzurunda çeşitli gösteriler yapılırdı. Çoğu zaman ilk önce pehlivanlar güreşirdi. Canbazlar, cüceler, dilsizler, orta oyunları, tokmak, cirit ve lobut

⁵²⁸ Dündar ALİKILIÇ, Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, s. 184-185.

⁵²⁹ Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I, s. 114.

⁵³⁰ II. Mustafa zamanına ait defterde Tersane'den Kemerlere gidildiği zaman valide sultana, şehzâdelere ve kadın efendilere verilecek ihsanların bulunduğu belgenin başında padişahın hatt-ı hümayûnu vardır. *TSMA, D, nr. 8343*.

⁵³¹ Eremya Çelebi KÖMÜRCÜYAN, *XVII. Asırda İstanbul*, (hzl. Kevork Pamukcuyan), İstanbul 1988, s. 134.

⁵³² Dündar ALİKILIÇ, Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, s. 185.

⁵³³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 72.

⁵³⁴ Örneğin 23 Mart 1687'de biniş olduğunda Sandal-ı Hümayûnda kürek çeken bostncılara Silahdar Ağa marifetiyle 27 guruş verildiği görülmektedir. *TSMA, D, nr. 1057*, s. 2/b.

⁵³⁵ *TSMA, D, nr. 1057*, s. 3/b.

oyuncuları ile ayılar, köpekler ve tavşanlar hünerlerini sergiler ve hünerlerinin derecesine göre ağalara bahşişler ihsan edilirdi.⁵³⁶ Yine binişlerde padişaha mahsus olan tüfekler ile tüfekçilerin kendi tüfekleri, vuruşun yapılacağı yere götürülerek, önce Padişah ve arkasından tüfekçi yamakları konulan testileri hedef alırlar ve hedefe isabet ettiren ağalara atıye ihsan edilirdi.⁵³⁷

Binişlerde hizmet eden görevlilere Hatt-ı Hümayûn ile kumaş hediye edilirdi. Mesela, biniş olduğunda Torbacı, Kahveciler ve İçoğlanı çavuşlarından yirmi dokuz kişiye birer kat atlas ve destar verilmişti (Ekim/Kasım 1675). Bu kumaşların 1675'te şehzâdelerin sünnet düğününde hazineye gelen pîşkeş kumaşlarından verildiği görülmektedir.⁵³⁸

Padişahın saraydan gezi için şehir içi ya da dışına çıktığında yapılan törenlerde padişaha devlet erkânı tarafından hediyeler sunulurdu. Bu hediyeler genellikle at ve mücevherlerle süslenmiş eyer takımları ile süslü silahlar olurdu. Örneğin, IV. Murat Kandil Bahçesi'ne gittiğinde Silahdar Paşa ve Halil Paşa; Üsküdar Bahçesi'ne gittiğinde Beşir Ağa, Mahmut Ağa ve Anadolu Beylerbeyi; Davud Paşa Bahçesi'ne gittiğinde Sadrazam Mustafa Paşa ve Yeniçeri Ağası'nın padişaha süslü at takımları ve silahlar sunduğu görülmektedir (1639/1640).⁵³⁹ Büyük binişlerde devlet erkânı adet üzere pîşkeş çektiklerinde adamlarına hil'at giydirilirdi. XVII. yüzyılın son çeyreğinde serâserlerin çeşitlendiği ve vezir serâseri, beylerbeyi serâseri, evsat gibi adlarla anıldığı görülür. Bu dönemde örneğin binişlerde hediye sunan musahib paşanın adamlarına bir beylerbeyi ve üç evsat; kaimmakam paşanın adamlarına bir beylerbeyi ve üç evsat serâser giydirilirdi.⁵⁴⁰

⁵³⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 73; I. M. D'OHSSON, "Harem-i Hümayûn", s. 30; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, s. 283, 331; "Bahçeye inip, mübarek bakışımıza zorbalı, güreşçiler, gürcüler, kemankeşler ve diğer hüner sahipleri rastgeline gösterdiği hünerine göre fazlaca ihsanda bulun." *Koçibey Risalesi*, s. 99.

⁵³⁷ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, s. 297.

⁵³⁸ *TSMA, D, nr. 7857, s. 3/b.*

⁵³⁹ *BOA, İE.SM, nr. 1732; BOA, İE.SM, nr. 1388; BOA, İE.SM, nr. 1399;* Müsvedde olduğu anlaşılan defterde, "An pîşkeş-i Beşir Ağa der Bağçe-i Üsküdar", "An Pîşkeş-i Halil Paşa der Bağçe-i Kandil" gibi başlıklar altında murassa at takımları listelenmiştir." *TSMA, D, nr. 10034.*

⁵⁴⁰ *TSMA, D, nr. 1995, s. 133/a.*

Binişlerde halktan kişiler de padişaha hediye sunarlar, karşılığında bahşiş alırlardı. Örneğin 7 Haziran 1688’de Tersane Bahçesi’nde padişaha gül getiren kişiye iki altın verilmişti.⁵⁴¹

D. Halvetlerde Hediyeleşme

Kelime anlamı yalnız kalmak ve baş başa olmak manalarını ifade eden “*halvet*” Osmanlı tarihinde birkaç farklı anlam içermektedir. Haremde yaşayan kadınlar serbest ve meşrû bir şekilde haremin bahçelerinde veya mesire yerlerinde eğlenirdi ki; buna halvet ya da “*Halvet-i Hümayûn*” denirdi. Kapalı havalarda padişah, kadınları, ikballeri, sultanları yani kız çocukları ve oğulları ile görüşmek isterse, onları dairesine çağırıp, konuşur ve görüşür, muaşeret ve sohbet ederdi. Padişahın sadece kendi aile efradıyla yaptığı bu toplantıya “*muhtasar halvet*” denirdi. Bazen bu toplantılar Has Bahçe’de gerçekleştirilirdi⁵⁴².

Padişah, halvet yapılacağını bir Hatt-ı Hümayûn’la yetkililere bildirir ve ailenin rahatsız edilmemesini emrederdi. Has Bahçe’nin bazı yerlerinde mahremiyete riayet maksadıyla halvet sokakları ve halvet perdeleri bulunurdu. Bahçede kadınların ve cariyelerin dolaşacağı yollar üzerinde çadırlar kurulur; özel kapalı sokaklar, oturma yerleri, namaz kılınacak yerler ve çocuk oyun alanları oluşturulurdu.⁵⁴³

Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre; bu vesile ile başta sadrazam olmak üzere bazı devlet ricâli padişaha pîşkeşini arz ederdi. Bu hediyeler içerisinde at, mücevherli at takımları, silahlar ve değerli kumaşlar bulunurdu. Kasım/Aralık 1679 tarihli bir belgede halvet günü sadrazamdan Has Ahûr’a pişken gelen kır kısrağ kaydına rastlanmaktadır.⁵⁴⁴ 1679 yazında halvet günü

⁵⁴¹ TSMA, D, nr. 1057, s. 16/a.

⁵⁴² Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı’da Harem*, İstanbul 1997, s. 358.

⁵⁴³ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı’da Harem*, s. 359.

⁵⁴⁴ BOA, İE.SM., nr. 1732.

Sadrazam'ın dört, Darüssaade Ağası'nın ise bir at hediye ettiği görülmektedir.⁵⁴⁵

Has Ahûr Hazinesi'ne pîşkeş gelen mücevherlerle bezenmiş eşyaların kaydının tutulduğu bir defterde 1680-1683 yıllarında çeşitli tarihlerde İstavroz, Üsküdar, Tersane, Edirne ve Has Bahçe'de düzenlenen halvetlerde Haseki Sultan, Sadrazam, Darüssaade Ağası, Defterdar Efendi Ve Kaimmakam Paşa'nın kırmızı kadife eyer örtüsü (zîn), licâm, rikâb, reşme, gaddare ve dikdik gibi süslü eyer takımları ve silahlar sundukları görülmektedir.⁵⁴⁶

Enderûn Hazinesi defterlerinde de sadrazam, kaimmakam ve gümrük emini gibi kişilerin halvet hediyeleri kayıtlarına rastlanmaktadır. 13 Mayıs 1683'te Gümrük Emini Hüseyin Ağa, Edirne Sarayı'nda halvet günü, orta boy, rakamları altın ve daire etrafları beyaz mineli kalkan saat hediye etmişti.⁵⁴⁷

7 Ağustos 1699'da Sadrazam Hüseyin Paşa, dörder elbiselik Acem dibâsı, İstanbul çekmesi, telli ve sade Hitayî, atlas, elvan ve mahûd çukadan oluşan kumaşları;⁵⁴⁸ 4 Mayıs 1700'de yine dörder elbiselik Acem dibâsı, sade Hitayî, atlas, mahûd çuka ve sekiz elbiselik telli Hitayî hediye etmişti.⁵⁴⁹ Hüseyin Paşanın 2 Haziran 1700⁵⁵⁰ ve 2 Mayıs 1701'de II. Mustafa'ya benzer hediyeler sunduğu görülmektedir.⁵⁵¹

21 Nisan 1694'te Kaimmakam Osman Paşanın II. Ahmet'e halvet günü, kını ve kabzası bütün altın, beyaz ve siyah şatrancî mineli altmış yedi elmas ile süslenmiş Selimî kabzalı bir hançer hediye ettiği ve bu hançerin

⁵⁴⁵ BOA, İE.SM, nr. 1732.

⁵⁴⁶ TSMA, D, nr. 150, s. 12/a-b, 26/a-b, 27/a, 32/a-b, 34/b, 38/a, 53/b, 54/b, 55/a.

⁵⁴⁷ "Mah-ı mezbûrun fi 16, halvet günü yevm-i bazar ertesi Gümrük Emini Hüseyin Ağadan hediye gelen orta boy rakamları altın ve daire etrafları beyaz mineli evsat kıt'a kalkan saat harem-i şerif tarafından gelip resm-i kayd olunmuştur. An saray-ı Edirne. Mezkûr saat harem-i şerifdedir." TSMA, D, nr. 14, s. 31/b.

⁵⁴⁸ TSMA, D, nr. 15, s. 29/a.

⁵⁴⁹ TSMA, D, nr. 15, s. 45/b.

⁵⁵⁰ TSMA, D, nr. 15, s. 46/b.

⁵⁵¹ "Halvet oldukda saadetlü veziriazam Hüseyin Paşa Rikâb-ı Hümayûn'a ihda ettiği emtiadır. Dibâyı Acem, donluk, dört; telli Hitayî, donluk, sekiz; sade Hitayî, donluk, dört; atlas, donluk, dört; ma'hûd çuka, dört. Zikrolunduğu üzere Harem-i Şerif tarafından gelip teslim-i hazine olmuştur." TSMA, D, nr. 15, s. 54/a.

aynı gün padişahın kullanımına ayrılarak Silahdar Ağaya teslim edildiği görülmektedir.⁵⁵²

E. Düğünlerde Hediyeleşme

1. Evlenme

Kuruluş devrini anlatan Osmanlı kaynaklarında, Osmanlı saray düğünlerinin görkemli bir şekilde gerçekleştiği ifade edilmektedir.⁵⁵³ Bu düğünlerde geleneksel hediyeleşme usûllerinin cereyan ettiği görülmektedir. İlk Osmanlı padişahları kızlarını, genellikle Anadolu beyleri veya onların oğullarıyla veyahut kendi maiyetlerindeki beyler ile de evlendirirlerdi. Osmanlıların Anadolu'ya bütünüyle hâkim olmaları ve eski aristokrat ailelerin nüfuzlarını kırmalarından sonra bu tür evlilikler kendiliğinden ortadan kalkmış; padişahlar kızlarını, kız kardeşlerini, ya da ölen kardeşlerinin kızlarını çoğunlukla vezirler, kaptan paşalar ve büyük devlet adamlarıyla evlendirir olmuşlardı.⁵⁵⁴ Bu nedenle, padişahlar evlenme törenlerine büyük özen gösterdiğinden, düğünlerde hediyelerin ve çeyizin sergilendiği gösterişli geçit alayları önemli bir yer tutardı. Türlü eğlencelerin düzenlenip, oyunlar ve gösterilerle renklendirildiği şenliklerde padişah çok cömert olur, düğün boyunca görev alanlara ve davetlilere ihsanda bulunurdu. Halk bu düğünleri merak ve heyecanla izlerdi. Eğlenceler, gelin çeyizi, nahıllar, padişaha verilen

⁵⁵² “Zikrolunan hançer halvet günü ihda olunmağın harem-i şerif tarafından Hazinedâr vekili Beşir Ağa yediyle gelip teslim-i hazine olmuşdur. Tarih-i mezbûrda beray-ı isti'mal-i Silahdar Ağaya teslim olunub sureti defterine kayd şüd.” *T SMA, D, nr. 22*, s. 41/a.

⁵⁵³ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 181-182, 193-194; Rûhî Çelebi, “Rûhî Tarihi”, s. 451-452; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 100-101; Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 330; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s. 61-64; “Gelüp peşkeşlerin arz itdi begler, Deve vü at ü katır, sîm ile zer; Kumâşun hazasın u kıymetlûsini, Gulâmun sîm-ber rağbetlûsini; Cevârî cinsinün ra'nâlarını, Semenbû, lale-rû zibalarını; Yazılup arz olındı peş-keşler, Ki her biri ne getürmişdi begler; Geçüp begler meratibce oturdu, Gelip gülyüzlüler ni'met getürdi.” (1449/1450). Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 221.

⁵⁵⁴ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 162-165.

hediyeler, damadın ve padişahın hediyeleri, imparatorluğun ihtişamı ve gücününün gösterilmesinde önemli bir rol oynardı.⁵⁵⁵

Padişah kızını veya kız kardeşini evlendirmek istediğinde, sadrazama gönderdiği bir Hatt-ı Hümayûn ile damat olacak şahsın nişan takımlarını yollamasını emrederdi. Damat olacak kişi, saraya gönderdiği her çeşit mücevherli yüzük, küpe, bilezik, incili tuvalet aynası, incili gelin duvağı ve hamam nalını gibi nişan hediyelerinden başlayarak bütün düğün masraflarını görürdü. Bazen damatlara, ağırlıkları ve hediyeleri temin edebilmesi için hazineden para verilirdi. Nikâh sırasında da damat, hanım sultana, “*mihri-müeccel*” denilen yüklü bir para ile borçlanırdı.⁵⁵⁶

Padişah, sultan ve damat için saraylar alır, içlerini en güzel eşyalarla donatırdı.⁵⁵⁷ Sultanların çeyizleri genellikle Enderûn Hazinesi’nden verilir, bu eşyalar defterlere en ince ayrıntısına kadar kaydedilirdi. Örneğin, II. Selim’in kızı Fatma Sultan, Siyavuş Paşa ile evlendiğinde çeyizi için yaklaşık beş bin filori harcanmıştı.⁵⁵⁸ Fazlı Paşa ile evlenecek olan Fatma Sultana düğün günü Sultan İbrahim’in hediye ettiği mücevherli at takımları İç Ahûr Hazinesi’nden verilmişti (1646).⁵⁵⁹ 1675 Edirne Şenliğinde⁵⁶⁰ gerçekleştirilen, IV. Mehmet’in kız kardeşi Hatice Sultan ile ikinci vezir Musahip Mustafa Paşanın düğününde çeyiz için İstanbul’a baltacılar gönderilip değerli kumaşlar ve mücevherler satın alınmıştı.⁵⁶¹ Bu düğünde gümüşten yapılmış sahan, tas,

⁵⁵⁵ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 174-175.

⁵⁵⁶ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 165, 171, 174; Tülay ÇOLAK, *Osmanlı Devleti’nde Kadın Efendilik*, s. 61-62.

⁵⁵⁷ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 174; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’îma*, III, s. 1129-130; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 134; Hangi vesileyle olduğu belirtilmemekle birlikte, padişahın, Soğukçayır yakınlarındaki Halil Paşa sarayı ile Ayşe Sultan ve Fatma Sultan Bahçeleri’ni kızı Hatice Sultana hediye ettiği görülmektedir (Mayıs/Haziran 1676). *BOA, İE.HAT*, nr. 18.

⁵⁵⁸ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 171.

⁵⁵⁹ Hediyelerden murassa eğer takımının Sadrazam Mustafa Paşadan geldiği “Mustafa Paşa Veziriazamdan gelen eğerdir. Gaflet olunmaya”; bazubendlerin de Sadrazam Mustafa Paşanın olduğu “Veziriazam Mustafa Paşanıdır.” ibareleriyle belirtildiği görülmektedir. *TSMa, D*, nr. 10055.

⁵⁶⁰ 1675’te IV. Mehmet’in Şehzâde Mustafa (II. Mustafa) ve Şehzâde Ahmet (III. Ahmet) için yaptırdığı on beş gün süren sünnet düğününün hemen arkasından, kız kardeşi Hatice Sultanın ikinci vezir Musahip Mustafa Paşa ile evlendiği on sekiz gün süren düğün Edirne’de şenliklerle ihtişamlı bir şekilde gerçekleştirilmişti. Bu şenliklere Edirne ve İstanbul esnaf loncaları ayrı ayrı katılmışlardı. Özdemir NUTKU, *IV. Mehmed’in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara 1987, s. 42.

⁵⁶¹ Özdemir NUTKU, *IV. Mehmed’in Edirne Şenliği* s. 45.

tepsi, buhurdan, maşrapa, şamdan, güğüm, ateşlik, maşa, kürek, leğen ve ibrik gibi ev eşyaları; fağfurî fincan, tabak, tuzluk, gülâbdan, leğen ve ibrikler; bakır kaplar, som sırma ile işlenmiş minder, yastık, perde ve seccade gibi döşemelik eşya; elmas, zümrüt ve yakutla süslenmiş küpe, kemer, kuşak bilezik, düğme ve inci tespih gibi ziynet eşyaları çeyiz olarak verilmişti.⁵⁶² II. Süleyman dönemine ait bir defterde Ayşe Sultanın çeyizi için Enderûn Hazinesi, Has Oda Hazinesi, Taşra Hazinesi ve Silahdar Ağa zabtında olup çıkarılan (ifraz) değerli eşyalar; bozulan altın ve gümüş eşyalardan çıkan yakut, zümrüt elmas gibi değerli taşlar ve yeniden yaptırılan şamdan, sahan, leğen gibi ev eşyalarının tek tek kaydedildiği görülmektedir.⁵⁶³

Padişah, bütün bu hazırlıklar sırasında emeği geçen hazinelilere bahşişler dağıtırdı. 1675'teki şenlikte de hazine hizmetlilerine kanun üzere Hazinedârbaşı'ya kırk beş, Hazine Kethüdâsı'na yüz elli, Güğümbaşı'ya elli, yazıcıya kırk beş, Miftah Gulâmı'na kırk, eskilere yirmi beşer altın; diğer hazinelilere de her biri için biner akçe verilmişti.⁵⁶⁴

Düğün süresi kesin ve belirli olmayıp on beş- yirmi gün süren düğünler vardı. Bu düğünlerde gösterişli bir şekilde düzenlenen “*cihaz (çeyiz) alayı*”, “*düğün alayı*” ve “*cihaz ziyareti*”nde⁵⁶⁵ hediyeler önemli bir yer tutardı. Sultanın çeyizi, kocasının konağına gitmeden önce kendisinin bulunduğu Eski Saray'da ya da Yeni Saray'da teşhir edilirdi. Sadrazam ve diğer devlet adamları oraya kendi düğün hediyelerini de gönderirler, sonra bu çeyiz alayla damadın konağına götürülürdü. Gelin olan sultanın nakli de bulunduğu saraydan itibaren alayla gerçekleştirilir, bu esnada sultan, Osmanlı hanedanına mahsus kırmızı renkte atlas cibinlikle örtülü arabaya binerdi.

⁵⁶² Mehmet ARSLAN, “1675 Edirne Şenliği Üzerine Üç Önemli Eser ve Bu Eserlerdeki Hediyeler Bölümü”, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bilimler Dergisi, 14, 1991, s. 117-120; Abdi, “Abdi Sûrnâmesi”, (hızl. Mehmet Arslan), *Osmanlı Saray Şenlikleri ve Düğünleri 4-5*, İstanbul 2011, s. 532-537.

⁵⁶³ *TSMA, D, nr. 20*; Ancak eşya listelerinin üzerlerine sonradan düşülen notlardan anlaşıldığına göre, bunların büyük bir kısmı çeyiz için kullanılmış olmakla birlikte, bir kısmı da haremde çeşitli kişilere ihsan edilmiştir.

⁵⁶⁴ Defterde, ilgili inâmın başında “Şehzâdegân cenabları sünnetlerinde ve saadetli padişahımız hazretlerinin kerimeleri vüzerâyâ verildikde kanûn-ı kadîm üzere hazine hüddamlarına verilegelen inâm suretine göre” ibaresi vardır. *TSMA, D, nr. 2013*, s. 35/a.

⁵⁶⁵ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 202.

Gelin alayında sadrazam, vezirler ve diğer devlet erkânı ile düğün münasebetiyle sultanlara mahsus yaptırılan ve nahıl denilen balmumundan yapılmış düğün süsü, alayın önünde giderdi. Hanım sultan, damadın konağına geldiği zaman orada kızlar ağası tarafından karşılanır ve harem dairesinin kapısına götürülürdü. Damadın konağında kadın ve erkeklere ayrı ayrı ziyafetler çekilir ve damat paşa, davetlilerin her birine derecelerine göre birer hediye verirdi. Yine bu sırada darüssaade ağası tarafından padişah adına damada bir samur kürk ve nikâha katılanlara kürk, çuka, Hıtayî, kaftan ve ferace gibi hediyelerin yanısıra nakdî hediyeler de verilirdi.⁵⁶⁶

Damat haremdekilere ve kına gecesine katılacaklara da hediyeler verirdi.⁵⁶⁷ Kına gecesine gidecek Divân üyelerini ve hediyelerini daha önceden bir deftere yazarak padişaha sunardı. Bu kişilerin hanımları da padişahın kadın efendileri tarafından misafir edilir; eşlerinin mevki ve rütbesine uygun hediyeler getirirlerdi.⁵⁶⁸

Düğünün yapılacağı, davetlilere üç-dört ay önce haber verilir, bütün eyaletlere düğünlerde sanatlarını göstermeleri için hüner sahiplerinin gönderilmesi bildirilirdi.⁵⁶⁹ Davetliler tebrik için getirecekleri hediyeleri de bu zaman zarfında hazırlarlardı. Düğünlerde daha önceden belirlenmiş cins ve miktarda sunulan hediyeler düğüne davet edilen sadrazam, vezirler, eyalet valileri, kadılar, sancak beyleri, elçiler, patrikler, ehl-i hıref erbabı ve esnaf teşekkülleri tarafından padişaha, valide ve haseki sultanlara, şehzâdelere, evlenecek olan padişahın kızına veya kız kardeşine ve bazı saray görevlilerine verilirdi. Hediye verecek olan kişi veya gruplar kendilerine tayin edilen günlerde, belirli bir hiyerarşik düzene ve protokol sırasına göre bu

⁵⁶⁶ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 172; Tülay Çolak, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Efendilik*, s. 61-62.

⁵⁶⁷ 1675'te Damat Musahib Mustafa Paşa, valide sultana ve hizmetindeki dellâk, çöğürücü, santurcu cariyelere, Şehzâde Mustafa ve Ahmet'e, Afife Kadına, Ayşe Sultana, Gevherhan Sultana, Beyhan Sultana, Rukiye Kadına, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci odalıklara, kethüdâ kadına, kâtibe kadına, Siyavuş Kadına, darüssaade ağasına, Hazinedâr Ali Ağaya, sultan ağalarına, musahib ağalarına ve arz ağalarına ayrı ayrı bohçalar hediye etmişti. Bunlardan Şehzâde Muatafa'ya, darüssaade ağasına, Hazinedâr Ali Ağaya, sultan ağalarına, musahib ağalarına ve arz ağalarına verilen hediyelerin içinde atlar da bulunmaktaydı. ABDÎ, "Abdî Sûrnâmesi", s. 529-531.

⁵⁶⁸ M. Çağatay ULUÇAY, *Harem*, II, s. 173-176.

⁵⁶⁹ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 198.

görevlerini yerine getirirlerdi. Kimin hangi gün, hangi sıraya göre hediye vereceği, düğün nazırı tarafından daha önceden belirlenir ve olağanüstü bir durum olmadıkça bu sıra bozulmazdı.⁵⁷⁰ Bu tür şenliklerde sabahları daha çok tören yapılır, pîşkeşler verilir ve padişah tarafından her gün ziyafet çekilirdi.⁵⁷¹ Örneğin 1694'te Ümmi Sultanın düğününde Haseki Sultan Kethüdâsı ve Yeniçeri Ağası'nın pîşkeş olarak birer tahta samur kürk⁵⁷²; Kaimmakam Osman Paşanın ise elmas ile süslü Selimî kabzalı kını ve kabzası bütünüyle altından bir hançer ile bir tahta samur kürk, üçer elbiselik atlas, dibâ ve telli Hıtayî hediye ettiği görülmektedir.⁵⁷³

Düğünlerde geçit töreninde ilgi çeken gösterilerden biri de esnaf grupları tarafından padişaha hediye olarak sunulan yapma bahçeler, havuzlar, köşkler ve şekerden yapılmış tasvirlerdi.

İngiliz elçilik heyetinden John Covell adlı papaz, 1675 Edirne Şenliği'nde Hatice Sultanın düğününde bulunmuş ve düğün sırasında yapılan geçitleri, gösterileri damadın hediyelerinin taşınmasını ve diğer hediyeleri ilgiyle izlemişti. Önce güzelce süslenmiş ve her birinin içlerinde altın ve gümüş olan boyalı iki küçük sandık yüklenmiş otuz katır; sonra iki sıra halinde çavuş başlıkları takmış ve güzel giyinmiş, kollarındakiler görünecek şekilde keten bohçalara sarılmış hediyeler taşıyan yüz on iki kişi geçmişti. Sonra yaya olarak yeniçeriler ve cebeciler, ardından padişaha sunulan görkemli atlar geçmişti. Covell'e göre atlardan en dikkati çekenini, en arkadan giden, alnında bir yıldız olan ve on beş karış boyunda zarif bir doru atı idi. Bunların arkasından iki küçük nahıl ve sonra üzerinde tümsekler ve yürüyüş yolları, ağaçların dallarında balmumundan oldukça iyi bir şekilde yapılmış meyveler, ortasında bir yazlık köşk, ağaçların etrafına serpiştirilmiş kuş ve hayvanlar bulunan üç veya dört tane yapay bahçe geçirilmişti. Bunlardan iki

⁵⁷⁰ Mehmet ARSLAN, "1675 Edirne Şenliği Üzerine Üç Önemli Eser ve Bu Eserlerdeki "Hediyeler" Bölümü", s. 104.

⁵⁷¹ Özdemir NUTKU, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, S. 53.

⁵⁷² *TSMA, D, nr. 22*, s. 38/a.

⁵⁷³ "Kını ve kabzası bütün altın beyaz ve siyah şatrancî minakârî vasat ve sagir ve hurde yüz otuz beş elmas ile murassa Selimî kabzalı hançer aded bir. İsti'mal-i hümayûn silahdar ağaya teslim olunub defterine kayd olunmuştur." 9 Haziran 1694. *TSMA, D, nr. 22*, s. 40/a.

tanesine bir saat düzeneği sayesinde aynı suyun devir-daim ettiği fiskiyeler (şadırvan) yerleştirilmişti.⁵⁷⁴ Ayrıca Hatice Sultan için elmas ve inci gibi değerli taşlarla süslenmiş bir çift çizme, bir çift pabuç, terlikler, takunya veya tahta nalın, elbiselikler, bilezikler, gerdanlıklar ve küpeler kapıcılar tarafından herkesin görebileceği şekilde iki saf halinde taşınmıştı. Keza üstleri mücevherle süslü altından yapılmış dört küçük, altı büyük dürbün, incilerle ve mücevherle kaplı bir iskemle geçirilmişti. Küçük altın çerçevesi, üstü açık kristal bir bardağın içinde duran sade altın bir yüzük açıkta taşınıyordu ve üstünde on bir buçuk kırat gül şeklinde elmas bir taş vardı. İnci ve mücevherlerle süslü tuvalet kutuları ve birkaç esans kutusu ve mücevherlerle süslü som altından küçük bir taç da aynı şekilde geçirilmişti. Sonra damadın vekili, Hazinedârbaşı at üstünde etrafa avuç dolusu akçeler dağıtarak geçmişti. Gümüş tepsilerde mendillerin üstüne konulmuş olan hediyeler çok yavaş, ağır adımlarla ve görkemli bir şekilde taşınmıştı. Hatice Sultanın gümüş arabasının iki yanında yürüyen Kara Ağalar, halka çil akçeler serpmişlerdi.⁵⁷⁵

2. Sünnet

Osmanlı Devleti'nde evlenme düğünlerinde olduğu gibi şehzâdelerin sünnet düğünleri de çok ihtişamlı olur⁵⁷⁶, hediyeler bu ihtişamın ön plana çıkmasında önemli bir yer tutardı. XVI. yüzyıl sonunda 1582'de yapılan ve 1675'te Edirne'de yapılan şehzâde sünnet düğünlerinde şenlikler son derece görkemli bir şekilde gerçekleşmişti.

Sünnet düğünlerinde şehzâdelerle birlikte binlerce fakir çocuk da sünnet ettirilir ve sünnet olan çocuklara, padişah adına sûr emini tarafından

⁵⁷⁴ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 146-147.

⁵⁷⁵ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 148-149; Özdemir NUTKU, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, s. 63-64; Bu çeyiz alayı ve hediyeler Abdi Sûrnâmesi'nde de yer almaktadır. Abdî, "Abdi Sûrnâmesi", s. 513-518.

⁵⁷⁶ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, 1297 (1880), s. 169, 476-478.

elbiseler dağıtılırdı.⁵⁷⁷ Şehzâdeyi sünnet eden cerraha padişah ve valide sultan tarafından hediyeler verilirdi. Nitekim 1582'de Şehzâde Mehmet'i sünnet eden cerraha III. Murat tarafından on bin altın ve valide sultan tarafından da üç bin altın ile değerli kumaşlar, giysi ve hil'atler verilmişti.⁵⁷⁸ IV. Mehmet'in sünnet düğününde Cerrahbaşı Derviş Ağaya altın ve nakit ile gümüş leğen ve ibrik hediye edilmişti.⁵⁷⁹ 1675'te Şehzâde Mustafa'yı sünnet eden cerraha ise Valide Sultan, bir tepsi içinde altı bin iki yüz sterlin değerinde altın hediye etmiş ve cerrah bunu, düğünü izleyen İngiliz papaza gururla anlatmıştı.⁵⁸⁰

1582'de Şehzâde Mehmet'in (III. Mehmet) sünnet düğününde Sadrazam Sinan Paşa, padişah için eyerler vurulmuş cins beş at, tezhipli bir Kur'ân-ı Kerim, sanatkârâne yazılmış tezhipli bir kitap, altından yapılmış ve üzeri yakut ve firûze ile bezenmiş bir tas ve on iki elbiselik değerli kumaş hediye etmişti. Şehzâde için ise altınlar içinde ve incili gaşiyeler vurulmuş üç at, altın kabzalı bir şemşir, cildi altın ile süslenmiş bir Kur'ân-ı Kerim, aralarında Bostan ve Gülistan'ın bulunduğu dört tezhipli ve minyatür kitap ile en iyisinden elbiseliklerden oluşan hediyeleri kırk bin altın değerinde idi. İkinci Vezir Siyavuş Paşanın hediyeleri yirmi bin altın değerinde idi ve sekiz at, sırmalı kumaşlar, iki saat, altından yapılmış süslü bir şemşir ve tezhipli bir Kur'ân-ı Kerim ve tezhipli ve minyatür Şehnâme'den oluşuyordu.⁵⁸¹ Üçüncü vezir Hadım Mesih Paşa, ikisi mücevher takımlarla donatılmış dört at ile otuz bin altın değerinde yüz elli kat elbiselik sunmuştu. Sadaret Kethüdâsı Osman Bey de on bin altın değerinde gümüş ev eşyasıyla Gürcü ve Çerkez köleleri getirmişti.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Dündar ALİKILIÇ, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, s. 198.

⁵⁷⁸ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, s. 72.

⁵⁷⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 26

⁵⁸⁰ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 129.

⁵⁸¹ TSMA, D, nr. 9614, s. 2/b, 3/b; Mehmet ARSLAN, *Türk Ebebiyatında Manzum Surnameler*, s. 160; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, s. 43.

⁵⁸² Mehmet ARSLAN, *Türk Ebebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Ankara 1999, s. 160.

Esnaf alaylarında her bir esnaf grubu mesleklerine uygun gösteriler yaparak geçerler ve hediyelerini sunarlardı. Esnaf gruplarının aylar önce hazırladıkları ve alayla sundukları tasvirli bahçeler, havuzlar, hamamlar, köşkler ve şekerden yapılmış tasvirler, bu düğünlerin en çok ilgi çeken gösterilerindendi. Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzâdeleri Mustafa, Mehmet ve Selim'in sünnet düğünlerinde ülkenin dört bir tarafından gelen esnaf, hüner ve marifetlerini göstermişlerdi. Bunlardan birinde zarif bir adam figürü, araba üzerinde bulunan köşkü, köşkün içine girip arabayı hareket ettirmek suretiyle yürütmüştü.⁵⁸³ 1582'deki sünnet düğününde balıkçılar, büyük bir sandığın içinde yapay bir deniz oluşturmuşlardı. Alayla geçtikleri bu denizin içinde balıklar yüzüyor, üzerindeki sandalda ise kayıkçılar kürek çekiyor ve balıkçılar avlanıyordu.⁵⁸⁴ Hamamcılar da içinde kurnalar bulan, sıcak sular akan ve üzerinden dumanlar çıkan yapay bir hamamla geçerek hediyelerini sunmuşlardı. Hamamın içinde bir tellak figürü ile elinde gümüş tasla yıkanan birinin de tasviri vardı.⁵⁸⁵ Çiftçiler, toprağı ekerek; berberler, birbirinin saçını ve sakalını tıraş ederek; çörekçiler ise bir araba üzerine yerleştirdikleri yanar fırında çörek pişirerek geçmiş ve altı büyük tabak içinde padişaha bu çöreklerden hediye etmişlerdi.⁵⁸⁶

1675'teki şehzâde sünnet düğününde ise önce ekmekçiler, çörekçiler ve dokumacılar geçmişti. Bir deve üzerinde Kur'ân-ı Kerim okuyan bir oğlan, bir araba üzerinde un öğüten bir değirmen ve başka bir araba üzerinde ateşi yanan fırınlarda ekmek ve çörek pişirenlerin bulunduğu alaydakiler, Otağ-ı Hümayûn'a gelip dualar ederek IV. Mehmet'e hediyelerini sunmuşlardı.⁵⁸⁷ Kürkçüler arslan, kaplan, leopar, vaşak, sincap, tilki ve ayı gibi çeşitli hayvan postlarına bürünerek geçmişlerdi. Kaplan postu giyinmiş otuz altı kişi, içinde

⁵⁸³ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, s. 476.

⁵⁸⁴ Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, (hızl. Ali Öztekin), Ankara, 1996, s. 202-203.

⁵⁸⁵ Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, s. 210-211.

⁵⁸⁶ Özdemir NUTKU, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, s. 75.

⁵⁸⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 216; Özdemir NUTKU, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, s. 75.

değerli kürklerle dolu hediye arabasını çekmişti.⁵⁸⁸ Demirciler demir döverek, terziler elbise dikerek, kasaplar koyun keserek, pabuççular pabuçları mihlayarak geçmişlerdi. Her arabada esnafın kendi sanatlarıyla ilgili eşyalar vardı.⁵⁸⁹ Marangozlar (neccarlar) da üzerine veya bahçesine çeşitli tasvirler işlenmiş bahçeli bir köşk ile geçmişlerdi. Mimar Ağanın yaptığı büyük köşk, sekiz tekerlek üzerinde yürüyordu. İçinde asma çardak, fiskiyeli havuz, ötüşen bülbüller, kırmızı güller ve küçük köşk içinde birkaç sazende vardı. Alayda başka tasvirli bahçeler de vardı ve bazılarının üzerinde şadırvanlar, havuzlar, ağaçlar, kuşlar, tepeler ve yollar bulunuyordu. Bütün bunlar, seyreden halkta ve yabancı tanıklarda büyük ilgi uyandırıyordu.⁵⁹⁰

Sünnet düğünlerinde padişah tarafından verilen ziyafetlerde tepsilerle altın ve gümüş akçeler, sunulan yemekler ve geçitlerde kullanılan tasvirli büyük şekerler, yağmalatılmak suretiyle halka dağıtılırdı. 1582 sünnet düğününde III. Murat, düğünün beşinci gününün davetlileri olan yeniçerilere, kendileri için hazırlanan on beş bin tabak içinde yemek ve yüzlerce kızarmış koyundan başka, halka iki üç güne bir tepsilerle altın ve gümüş para yağmalattırılmış, atiyeler dağıtmıştı.⁵⁹¹ 1675'teki sünnet düğününde alayla geçirilen, her birini üç-dört kişinin kaldırabileceği iki yüzden fazla hayvan şekilli büyük şeker, içi fındık ve fıstık dolu şekerleme dolu tablalar, iki yüz sandık dolusu kadar akide ve çeşitli şekerlemeler, şekerle kaplı, büyük bir şeker bahçesi ve şekerden yapılmış kale tasviri, nahıllar ve kandiller halka yağmalattırılmıştı.⁵⁹²

⁵⁸⁸ Özdemir NUTKU, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, s. 76.

⁵⁸⁹ Özdemir NUTKU, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, s. 74-75.

⁵⁹⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 229, Özdemir NUTKU, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, s. 72, 76.

⁵⁹¹ Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Câmi'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, s. 229-230, 254-256; Özdemir NUTKU, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, s. 55.

⁵⁹² Özdemir NUTKU, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, s. 73; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 237.

Sünnetin gerçekleşmesiyle düğüne katılan vezirlere mücevher eyerli ve donanımlı atlar ile başka kıymetli hediyeler verilirdi. Orada bulunan ulemâya da hil'atler giydirilir, tepsilerle altın ve gümüş dağıtılırdı.⁵⁹³

Düğünlerde elçilerin hediyeleri de göz alıcı olurdu.⁵⁹⁴ 1582 sünnet düğününde Osmanlı Devleti'ne tâbi devletler ile İran, Hindistan, Avusturya, Lehistan, Fransa, Venedik ve Macaristan gibi ülkelerin elçileri getirdikleri çeşit çeşit hediyeleri padişaha sunmuşlardı.⁵⁹⁵ Lehistan elçisi Filipovski, iki dog köpeğiyle elli deste samur kürk getirmişti. Bunların her birinin değeri bin altın civarında idi. Elçi aynı zamanda iki ülke arasındaki iyi ilişkileri güçlendirmek amacıyla, Kırım Hanı'nın Lehistan'da esir bulunan iki kardeşini de getirmişti.⁵⁹⁶ Erdel elçisi Ladislas, yedi gümüş kupa ile sanatkârâne işlenmiş yedi gümüş tepsi, iki gümüş leğen, ikisi altından yapılmış dört avize takdim etmişti. Kırım Hanı Mehmet Giray Han, on samur beş zerdeva, beş kakum, on diğer kıymetli postlardan, otuz yük kürk ile beş ayı balığı dişi ve yirmi Hristiyan genci hediye etmişti. Avusturya elçisi, kırk bin duka kıymetinde üç gerdanlık ile ayrıca beş parça elmas, göz alıcı iki madalyon ve bir de yaban domuzu getirmişti.⁵⁹⁷ Fransız elçisi ise yıldızlı bir cep saati sunmuştu.⁵⁹⁸

Sancakbeylerinin hediyeleri, gümüş sürahiler, maşrapalar, tepsiler ve en değerli kumaşlardan oluşurdu. Aydın Sancakbeyi Osman Bey ve Musul Sancakbeyi Mustafa Bey, beşer gümüş sürahi ve her biri beşer elbiselik

⁵⁹³ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, s. 476.

⁵⁹⁴ Elçilerin düğünlerde pişkeş çekmeleri kanun gereği idi. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 133.

⁵⁹⁵ "...Evvela İran ve Tûrân-zemine ferman-fermây olan Şah-ı Acem Sultan Muhammed Hudâbende canibinden müceddeden taleb-i sulh u salah için mu'temed ü mu'teber Kum ve Kâşân hâkimi Türkmân oymağından İbrahim Han Tavacı, bin nefer yarar Kızılbaşı ve korçılarun envâ'ından niçe makbûl pesendide ademler ile tuhâf u pişkeşler ile name getürüp tahniyet ü mübarek-bâdî eylediler. Ve maveraünnehr ve Semerkand ve Buhara'dan ta'ife-i Sünniye Çağatay Padişahı Abdullah Han, ki Özbekiler demekle ma'ruflardur, name ile nam elçisi gelüp mübarek-bâd eyledi. Vilâyet-i Kırım ve Kıpçak Hanı Mehmed Giray Han ve Mağrib-zemîn hâkimleri vilâyet-i Fas ve Merakeş mevle'l-mülûkünden tuhâf ve hedâyâ-yı bî-had gelüp ve Gürcistan hâkimleri Levend Han ve Simon Han ve Dadyan ve Moskov'dan elçiler gelüp Üngürüs kiralından ve Leh kiralından ve Alaman ve Çeh ve França ve Venedik'den ve Dubrovnik ve Boğdan ve Eflâkden ademleri ve kanûn üzere pişkeşler alınıp hizmetlerin eda eylediler." Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, s. 132-133.

⁵⁹⁶ *T SMA, D, nr. 9614, s. 7/b; Mehmet ARSLAN, Türk Ebebiyatında Manzum Surnameler*, s. 161.

⁵⁹⁷ Mehmet ARSLAN, *Türk Ebebiyatında Manzum Surnameler*, s. 160-161.

⁵⁹⁸ *T SMA, D, nr. 9614, s. 8/a; Otto KURZ, Sultan İçin Bir Saat-Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, (çev. Ali Özdamar), İstanbul 2005, s. 29.

olmak üzere serâser, kemha, atlas, kutnu, destar ve benek türü sırmalı kumaşlardan sunmuştu. Ekrâd umerâsından, Van vilayetine tâbi Hakkârî hâkiminin pîşkeşi her biri gümüşten dokuz adet sūrahi, maşrapa, tepsi ve dokuz çeşit serâser, Frengî atlas ve kemha, mukaddem, kutnu, destar gibi kumşlardan oluşuyordu.⁵⁹⁹ Yine Ekrâd umerâsından Diyarbekir'e tâbi Hazzo hâkimi Mehmet Bey, padişaha gümüşten dokuz adet sūrahi ile beş çeşit dokuzar elbiselik sırmalı kumaş ve iki doğan; Şehzâde Mehmet'e ise üç sūrahi, ikişer elbiselik serâser ve benek, üç elbiselik Frengî kemha sunmuştu.⁶⁰⁰

Kadılarının hediyelerinin başında Kur'ân-ı Kerim ve başka kitaplar gelirdi. İstanbul Kadısı Mevlâna Mehmet Çelebinin Kapı Kethüdâsı vasıtasıyla sunduğu pîşkeşi tezhipli bir Kur'ân-ı Kerim, tezhipli bir Mesnevî ile iki elbiselik serâser ve dörder elbiselik benek, Frengî kemha ve atlas, serenk kadife ve Bursa kutnusundan oluşuyordu.⁶⁰¹ Selanik kadısının hediyeleri Kur'ân-ı Kerim'in yanısıra Bağdat kutnusu, serâser, destar gibi on elbiselik kumaş idi.⁶⁰²

Eflak, Boğdan, Erdel ve Dubrovnik hâkimleri ile İstanbul patriğinin hediyeleri gümüşten yapılmış eşyalar ile en değerli kumaşlardan oluşurdu. 1582 sünnet düğününde Eflak Voyvodası'nın pîşkeşi hepsi gümüşten yapılmış on birer tane sūrahi, maşrapa, tepsi ve on birer kat on üç parçadan oluşan seaser, çatma, benek, Frengî kemha, kemha, Frengî atlas, atlas, Bağdat kutnusu idi.⁶⁰³ Boğdan Beyi'nin hediyesi hepsi gümüşten yapılmış bir kumkuma, iki sūrahi, iki büyük tepsi, kapaklı on iki büyük kupa, kapaklı on iki küçük kupa, bir hoşaf tası tepsi ve kapağıyla iki büyük tepsi, bir tepsi, iki leğen ve ibrik, dört büyük maşrapa, iki büyük şamdan, dört kılâde (gerdanlık) ve altı adet deşahin idi.⁶⁰⁴ Erdel Prensi'nin pîşkeşi hepsi gümüşten yapılmış,

⁵⁹⁹ *TSMA, D, nr. 9614, s. 8/a.*

⁶⁰⁰ *TSMA, D, nr. 9614, s. 9/a.*

⁶⁰¹ *TSMA, D, nr. 9614, s. 5/a.*

⁶⁰² *TSMA, D, nr. 9614, s. 7/a.*

⁶⁰³ *TSMA, D, nr. 9614, s. 2/b.*

⁶⁰⁴ *TSMA, D, nr. 9614, s. 2/b.*

on kupa, ikişer adet büyük matara, şamdan, büyük sahan ile leğen ve ibrikten oluşuyordu.⁶⁰⁵ Dubrovnik Beyi'nin hediyeleri gümüşten mamûl on iki Dubrovnik kadehi (ikdah), kâfurdan yapılmış iki mum (şem'-i kâfurî) ve en değerli kumaşlardan iki Frengî kadife, on dörder kat Frengî atlas ve Frengî kemha idi. İstanbul Patriği, kethüdâsı aracılığıyla ikişer sūrahi, maşrapa, leğen ve ibrik, şamdan, dört tepsi, mutalla (yaldızlı) bir sandık ve ikişer elbiselik kumaş sunmuştu.⁶⁰⁶

Yaklaşık bir asır sonra gerçekleştirilen 1675 sünnet düğününde de benzer hediyeler sunulduğu görülmektedir. İngiltere elçisi beşer elbiselik değerli kumaşın yanısıra büyük bir ayna hediye etmişti.⁶⁰⁷ Eflak Beyi'nin hediyeleri her biri gümüşten yapılmış olmak üzere, abdest leğeni ve ibrik, ayrıca leğen ve ibrik, üç şamdan, dört hoşaf tası, büyüklü küçüklü altı maşrapa, büyüklü küçüklü beş kahve ibriği, iki büyük tepsi, onar top Rum dibâsı (İstanbul serâseri), Acem dibâsı, onar elbiselik de en iyi kumaşlardan oluşuyordu.⁶⁰⁸ Boğdan Beyi'nin hediyeleri biraz daha farklılık göstermekteydi. Bunlar, hepsi gümüşten yapılmış olmak üzere büyük bir şadırvan, bir huni (havuz), kapağıyla iki lengerî, kapaklı hoşaf tası, büyük leğen ve ibrik, iki sūrahi, büyük sini, iki şamdan, kapaklı büyük iki maşrapa ve kapaklı on iki kadehten oluşuyordu.⁶⁰⁹ Erdel ve Dubrovnik Beyleri ile İstanbul Patriği'nin hediyeleri de yine 1582'deki hediyelerle benzer cins ve miktarlarda idi.⁶¹⁰ Edirne Yahudileri beş yüz zira', İstanbul Yahudileri de iki bin zira' atlas hediye etmişti⁶¹¹

⁶⁰⁵ *TSMA, D, nr. 9614, s. 2/b.*

⁶⁰⁶ *TSMA, D, nr. 9614, s. 6/b.*

⁶⁰⁷ *TSMA, E, nr. 11976/7.*

⁶⁰⁸ Belgede Eflak Beyi'nden hariç Boğdan Beyi ve Rum Patriği'nin sunacakları hediyeler de kayıtlıdır. *TSMA, E, nr. 11976/5; TSMA, D, nr. 154, s. 21/a; Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, s. 230.*

⁶⁰⁹ *TSMA, D, nr. 154, s. 29/a; Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, s. 232.*

⁶¹⁰ *TSMA, E, nr. 11976/10; TSMA, D, nr. 154, s. 18/a, 25/b; Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, s. 223.*

⁶¹¹ *TSMA, D, nr. 154, s. 6/b; Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, s. 229.*

1675 sünnet düğününde padişahın imamı bir sūzeni yer minderi; Şehzâde Hocası Feyzullah Efendi ise Kur'ân-ı Kerim'den başka Dürer u Gurer, Mir'atü'r-Rüya ve Eşbâhü'n-Neza'ir adlı kitaplar ile billurdan bir devat ve bir seccade hediye etmişti.⁶¹²

Edirne berberlerinin hediyeleri her biri gümüş olmak üzere kapaklı bir tas, buhûrdân, gülâbdân, tepsi, ustura ve berber peşkeri idi.⁶¹³ Çakırcıbaşı, Şahincibaşı ve Atmacacıbaşı Ağaların hediyeleri değerli kumaşlardan oluşuyordu.⁶¹⁴

Trablus Beylerbeyi Hüseyin Paşa, padişaha iki gümüş leğen ve ibrik ile sekiz çeşitten oluşan dokuzar elbiselik değerli kumaş; Şehzâde Mustafa ve Ahmet için ise birer gümüş maşrapa ve otuz iki elbiselik Acem dibâsı, telli Hıtayî ve dürengî (çift renkli) sade Hıtayî hediye etmişti.⁶¹⁵

Görüldüğü gibi düğünlerde ülkenin dört bir yanından gelen hediyeler çok çeşitli olur; hediyelerin en göz alıcıları ve ilginçleri de en çok bu tür şenliklerde padişaha sunulur ve izleyenlerde hayranlık bırakırdı. 1675'teki sünnet düğününü başından sonuna kadar izleyen bir yabancı, "*Bu kadar insandan gelen hediyeler biraraya gelince kim bilir ne büyük bir servet ortaya çıkar. Bunları görünce şaşkınlıktan dilim tutuldu.*" demişti.⁶¹⁶

Gerçekten de bu hediyeler İç Hazine için önemli bir gelir oluştururdu. "*TSMA, D. 7857*" numaralı defter, bu sünnet düğününde gelen hediyelerin nerelere sarf edildiğini göstermektedir. Eşyalardan bir kısmı hareme gönderilmiş, bir kısmı saray görevlilerine hediye edilmişti.⁶¹⁷ Mesela gelen hediyelerden sünnet düğününden hemen sonra Musahib Mustafa Paşa ile evlenen Hatice Sultana onar elbiselik samur ve uşak kürk, İstanbul serâseri,

⁶¹² TSMA, D, nr. 154, s. 6/b.

⁶¹³ TSMA, D, nr. 154, s. 27/b; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 236.

⁶¹⁴ TSMA, D, nr. 154, s. 15/a.

⁶¹⁵ TSMA, D, nr. 154, s. 13; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 220.

⁶¹⁶ Özdemir NUTKU, IV. Mehmed'in Edirne Şenliği, s. 57.

⁶¹⁷ TSMA, D, nr. 7857.

Acem ve Şam dibâsı, telli ve sade Hitayî, atlas, sade ve alaca kutnu gibi kumaşlardan yüz otuz beş parça hediye olarak verilmişti.⁶¹⁸

IV. DİĞER HEDİYELEŞME VESİLELERİ

A. Nevruzda Hediyeleşme

Nevruz, Türk ve İslâm coğrafyasında yeni yılın başlangıcı sayıldığından geleneksel şenliklerle kutlanır, bu güne mahsus olmak üzere pek çok tören yapılırdı.⁶¹⁹ Osmanlı Devleti'nde, Müneccimbaşılar, bir nevruzdan diğer nevruz kadar olan bir senelik süreyi ihtiva eden, rakam takvimi olarak da adlandırılan yıl takviminin yanısıra, o yılın ahkâm takvimini çıkartırlardı. Müneccimbaşılar hazırladıkları takvimleri “*nevruziye pîşkeşi*” olarak padişah ve sadrazama takdim ederek karşılığında Nevruziye olarak adlandırılan atiyeler alırlardı. Padişahlar bunun için XVII. yüzyılın sonlarında beş bin akçe⁶²⁰, onsekizinci yüzyılın ortalarında ise altı bin sağ akçe (gümüş para) atiyeye verirdi.⁶²¹

Nevruz kutlamalarının en vazgeçilmez unsuru, saray eczanesinde afyon özü ve çeşitli kokularda hekimbaşı tarafından kırk çeşit bitkiden hazırlanan nevruziye macunu idi. Hekimbaşının, nevruziye macunu denilen karışımı pişirip padişaha sunmasına karşılık, kendisine mu'tad üzere samur kürk hediye edilir ve bir miktar bahşiş verirdi.⁶²²

Nevruz macunu porselen kaplar içine yerleştirilir, kâselerin kapakları kurdelelerle bağlanır ve bu kurdelelerin arasına, nevrüz gününün Hamel yani Koç burcuna hangi saat, dakika ve saniyede gireceği yazılı bir not düşülürdü.

⁶¹⁸ TSMA, D, nr. 7857, s. 2/b.

⁶¹⁹ Abdülhaluk M. ÇAY, *Türk Ergeneokon Bayramı*, Ankara 1989, s. 17.

⁶²⁰ Harc-ı hassa masraf defterinde 7 Mart 1688'de Müneccimbaşı takvim getirdiğinde beş bin akçe verdiği görülmektedir. TSMA, D, nr. 1057, s. 10/b.

⁶²¹ Fatih KÖSE, *Osmanlı Devleti'nde Nevruz*, İstanbul 2007, s. 95; Müjgan CUNBUR, “Bir Osmanlı Müneccimbaşısının Nevruz Tebrikleri”, *Nevruz ve Renkler*, Ankara 1996, s. 122.

⁶²² TSMA, D, nr. 1995, s. 6/b, 12/a; TSMA, D, nr. 2013, s. 34/b; “Darüssaade ağası marifetiyle bera-yı nevruziye hekimbaşı efendiye, 300 guruş; Serracbaşıya, 150 guruş.” TSMA, D, nr. 1057, s. 2/b.

“nevruziye şekeri” ya da “mesir macunu”⁶²³ olarak da adlandırılan macunun sabah erken ve aç karına yenmesi tavsiye edilirdi. Bu macunun, mide fesadı, hazımsızlık, yemek rahatsızlıkları, aft, dizanteri, veba hummaları, mesane ve böbrek rahatsızlıkları, yaralar, şişler ve iltihaplara iyi geldiğine ve kalbe ve ruha kuvvet verdiğine inanılırdı. Macun, başta padişah olmak üzere şehzâde ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazam ve diğer devlet erkânına takdim ve ikram edilirdi.⁶²⁴ Burcun değiştiği an, nevruziye macunundan bir miktar yiyenlerin o sene içinde yılan akrep gibi zararlı böceklerin şerrinden korunmuş olacağına inanılırdı.⁶²⁵

Nevruzlarda hekimbaşının hazırladığı macundan başka helvacılar da macun ya da nevruziye helvası pişirip padişaha sunarlardı. Bunun karşılığında kilerlilere çeşitli hediyeler verilirdi. Kanun üzere verilgeleyen inâm suretine göre kiler kethüdâsına ve helvacıbaşıya birer serâser kaftan, helvacılar halifelerine kârhane kaftan giydirilir⁶²⁶, bölükbaşıya bin akçe ve helvacılara on bin akçe verilirdi.⁶²⁷

Nevruz münasebetiyle padişahın gerek kendi özel kullanımı gerekse hediye olarak dağıtması için bazı eşyalar satın alınırdı. Bu eşyanın bir kısmı ile Enderûn-ı Hümayûn’da bulunan bazı ağalara inâm ve ihsanlarda bulunulurdu. Padişahın mutad üzere her yılbaşı verdiği bu hediyeler müfredat defteri olarak isimlendirilen defterlere tüm ayrıntılarıyla, tek tek kimlere ne kadar verileceği belirtilerek yazılırdı. Daha sonra bu defter padişahın onayına sunulur, padişah da Hatt-ı Hümayûn’la hediyelerin dağıtılmasını onaylardı. Hediyeler, hazinedârbaşı tarafından satın alınıp müfredat defterinde isimleri geçenlere dağıtılıp teslim edilirdi.⁶²⁸ 1671 nevruzunda Ruznamçe-i Evvel

⁶²³ Mehmet ŞEKER, *Gelibolulu Mustafa ‘Ali ve Mevâ-‘idü’n-Nefâ‘is Fî Kavâ‘idi’l-Mecâlis*, Ankara 1997, s. 180.

⁶²⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, s. 366; Emine DİNGEÇ, “Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme”, *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 1060.

⁶²⁵ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 124.

⁶²⁶ *TSMA, D, nr. 2013, 32/b*; “Mah-ı mezbûrun fi 12, helvacılar nevruziyesin rikâb-ı şehriyârîye arz etdiklerinde kanun üzere inâmları verilmişdir. Be dest-i Ağa-yı Darüssaadetü’ş-Şerîfe.” (15 Mart 1650). *TSMA, D, nr. 1995, s. 12/a*.

⁶²⁷ *TSMA, D, nr. 2013, s. 32/b*.

⁶²⁸ Fatih KÖSE, *Osmanlı Devleti’nde Nevruz*, s. 95-96.

Başhalifesi Ali Efendinin hil'at bahası altı bin akçe olarak kaydedilmişti.⁶²⁹ 17 Mart 1689'da Hekimbaşı macun pişirip padişaha sunduğunda kendisine mu'tad üzere verilen samur kürk sekiz yüz guruşa satın alınmıştı.⁶³⁰

Nevruziye verilen saray görevlileri şunlardı: Harem-i Hümayûn musahibleri, kilerliler, ferraşân-ı hassa'dan yirmi ve ayrıca otuz beş kişi, darüssaade ağası, has odabaşı ağa ve tülbent ağası, bâbüssaade ağaları (hane-i sagir kethüdâsı ve başkapı gulâmı), hazine kethüdâsı, kiler kethüdâsı, seferli kethüdâsı, iki dilsiz, bir cüce ve hazinedârbaşı, dilsiz, başcüce, hazineden üç dilsiz, kilerden üç dilsiz, seferliler, baş dilsiz, iki cüce, haseki ağa ve tazıcı başı, hazine kâtibi, arz ağaları, küçük oda kethüdâsı, sergulâm-ı bâbüssaade, eski bâbüssaade ağaları, eski darüssaade ağaları, ser-hazin-i enderûn kâtibi, serbölük-i teberdaran-ı hassa, neferat-ı zülüflüyan-ı hassa.⁶³¹ Nevruziye inâmı olarak terzilere yirmi dört bin, hil'atçılara on bin akçe verilirdi.⁶³²

Nevruz hediyesi olarak sarayda çalışanlara verilen değerli kumaşlar destar, kemha, saye çuka, münakkaş (altın, gümüş ve iplikle işlenmiş kumaş) ve sade atlas, atlas Florentin, astar, Londrine (Londra), darayi, sandal ve altın ve gümüşle işlenmiş kadifeden oluşurdu. Ayrıca kırtasiye malzemesi olarak İstanbul kâğıdı, kalem, altın yıldızlı makas (mikras), kalemtıraş ve mürekkep gibi malzemeler de verilirdi.⁶³³

Her nevruz sadrazam ve vezirler, eyalet valileri ve muayyen ricâl tarafından padişahlara "*hediye-i nevruziyye*" ya da "*nevruziye pîşkeşi*" ismiyle hediyeler verilirdi.⁶³⁴

⁶²⁹ BOA, *Ali Emiri, IV. Mehmed, nr. 5990.*

⁶³⁰ "Şehr-i Cemaziye'l-evvelin fi 25, Hekimbaşı efendi ma'cun tabh edip Rikâb-ı Hümayûn'a arz eyledklerinde mu'tad üzere bir kıt'a semmur kürk ihsan olunmağın sekizyüz guruşa iştirâ olunub bu mahalle kayd olunmuşdur. Semmur kürk, kıt'a bir." *T SMA, D, nr. 22, s. 7/b.*

⁶³¹ Fatih KÖSE, *Osmanlı Devleti'nde Nevruz*, s. 96-97.

⁶³² *T SMA, D, nr. 2013, s. 18/b.*

⁶³³ Fatih KÖSE, *Osmanlı Devleti'nde Nevruz*, s. 97-98.

⁶³⁴ "Ta ki hediye-i nevruziye vükelâdan padişaha tuhâf ile memlû boğçalar ve mu'tad üzre pîşkeşler ve atlar gönderilip hamis günü ki ale's-seher vezir de tedarük ettiği pîşkeşleri gönderdi. Huzur-ı Hümayûna arz olundukda kabule karin olup resânendeye hil'at giydirilip tahsinler oldu." Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 1454.

Sadrazamların nevruziye pîşkeşleri XVII. yüzyılda donanmış iki at ve süslü eyer takımları⁶³⁵, bir tahta samur kürk, en az on beş elbiselik İstanbul çekmesi, Acem ve Şam dibâsı, telli atlas, telli kadife, Hitayî gibi en değerli kumaşlardan oluşurdu.⁶³⁶ Kumaşlar bazen yirmi, yirmi dört elbiselik de olurdu. Örneğin; 1655 nevruzunda Vezir İbşir Mustafa Paşanın IV. Mehmet'e takdim ettiği hem nevruz hem de sadaret pîşkeşi hepsi birbirinden güzel üç at; altın, zümrüt ve elmas ile süslü at takımları, çeşit çeşit kumaşlar, yüz kese filori ve guruştan oluşmakta idi. İbşir Mustafa Paşa, valide sultana da yirmi kese nakdî pîşkeş göndermişti.⁶³⁷ Sadrazam nevruziye pîşkeşi gönderdiğinde kendisine serâsere kaplı samur kürk ve adamlarına kârhane kaftan hediye edilirdi.⁶³⁸

Yeniçeri ağalarının nevruz pîşkeşleri donanmış at ve süslü at takımıyla birlikte en az on beş elbiselik kumaş idi.⁶³⁹ Bazen bu kumaşların yanısıra samur kürk verdiği de olurdu.⁶⁴⁰ 29 Kasım 1698'de Yeniçeri Ağası'nın nevruziye hediyesi bir kıt'a samur kürk olarak kaydedilmişti.⁶⁴¹ Yeniçeri Ağası Mustafa Paşanın pîşkeş olarak sunduğu süslü eyer takımlarından bir adet reşmenin 29 Ağustos 1653'te Musahib Yusuf Ağaya, bir adet gaddarenin de 23 Mayıs 1653'te Musahib Bilal Ağaya inâm edildiği görülmektedir.⁶⁴²

⁶³⁵ *TSMA, D, nr. 3472, s. 6/a; TSMA, D, nr. 148, TSMA, D, nr. 149; TSMA, D, nr. 150; Fatih KÖSE, Osmanlı Devleti'nde Nevruz, s. 99.*

⁶³⁶ *TSMA, D, nr. 3472, s. 6/a; TSMA, D, nr. 14, s. 31/b, 37/b, 44/a, 54/a; TSMA, D, nr. 15, s. 22/a, 25/b, 44/a; BOA, İE.SM, nr. 1773; TSMA, D, nr. 148, TSMA, D, nr. 149; TSMA, D, nr. 150.*

⁶³⁷ "...Vezir, kanûn üzere nevruziye pîşkeşi ile sadaret pîşkeşini cemedip birden irsal eyledi. Bir semend ve iki gaburlevn at ki üçünün dahi dünyada naziri bulunmaz. Serapa cevahir ile areste zeheb-i ahmerden (kızıl altın) mamûl raht ve rikâb ve gaddare ve topuz vesair ecnas-ı tuhaf ve tarayif-i gunagunden boğçalardan ma'da bir araba da yüz keselik filori ve kuruş gönderdi; valide hazretlerine yirmi keselik kadar pîşkeş irsal edip ..." Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ima*, VI, s. 64.

⁶³⁸ *TSMA, D, nr. 1995, s. 12/b.*

⁶³⁹ *TSMA, D, nr. 148, s. 8/a; TSMA, D, nr. 149; TSMA, D, nr. 150; TSMA, D, nr. 14, 31/b, 37/b, 44/b, 54/a; TSMA, D, nr. 15, 10/b; TSMA, D, nr. 22, 8/a; BOA, İE.SM, nr. 1773; Örneğin "Yevm-i mezbûrda Yeniçeri Ağası Mustafa Paşa kullarının nevruziyesidir: Dibâ-yı Acem, donluk, 4; Dibâ-yı Şamî, donluk, 4; telli Hitayî, donluk, 4; telli Hitayî, donluk, 4; mahûd çuka, donluk, 4; sade Hitayî, donluk, 4; cem'an donluk, yirmi. Edirne." (2 Mart 1684). *TSMA, D, nr. 14, s. 31/b.**

⁶⁴⁰ *TSMA, D, nr. 15, 13/b, 22/b; TSMA, D, nr. 22, 37/b. TSMA, D, nr. 22, s. 37/b.*

⁶⁴¹ *TSMA, D, nr. 22, s. 8/a.*

⁶⁴² *TSMA, D, nr. 148, s. 8/a.*

Defterdarların ve kaimmakam paşaların nevrüziye pîşkeşleri de donanmış at ve süslü eyer takımları⁶⁴³, samur kürk ve kumaşlardan oluşurdu.⁶⁴⁴ 20 Mart 1698'de Defterdar Halil Paşanın nevrüziye hediyesi bir tahta samur kürk, üçer elbiselik dibâ, telli ve sade Hitayî, çekme⁶⁴⁵; 17 Mart 1689'da Defterdar Ali Efeni'nin nevrüz hediyesi bir tahta samur kürk⁶⁴⁶ idi. Kaimmakam Osman Paşanın kiler ise Enderûn Hazinesi defterine bir tahta samur kürk ve otuz sekiz elbiselik kumaş olarak kaydedilmişti.⁶⁴⁷

Musahib paşalar nevrüzlarda donanmış ve süslenmiş olmak üzere iki at pîşkeş verirdi. 28 Nisan 1696'da ikinci vezir Musahib Mustafa Paşa Nevruziye pîşkeşi olarak biri donanmış ve diğeri iyi koşan bir at (çapkun) göndermiş; bu hediyeleri Rikâb-ı Hümayûn'a arz olunduğunda getiren adamlara ve mirahuruna padişah huzurunda hil'atler giydirilmiş ve diğeri adamlarına da atiyeler verilmişti.⁶⁴⁸

Nevruzda verilecek hediyeler için en çok masraf yapanların başında mirahur-ı evvel ağalar gelirdi.⁶⁴⁹ Bu hediyelere "rikâbiye" de denirdi.⁶⁵⁰ Hediyeler at ve at koşum takımları⁶⁵¹ ve en az on iki elbiselik kumaş ve bir miktar nakitten oluşurdu.⁶⁵² Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa, 1682 yılı

⁶⁴³ *TSMA, D, nr. 3472, s. 6/a*; "An pîşkeş-i Defterdar Mustafa Paşa: Reşme, Hazinedâr Ali Ağaya verilmiştir, 10 M sene 1064." (1 Aralık 1653). "Dikdik, hazine kethüdâsına verilmiştir. Zaman-ı Hüseyin Bey." *TSMA, D, nr. 148, s. 11/a*.

⁶⁴⁴ *BOA, İE.SM, nr. 1773; TSMA, D, nr. 14, 31/b, 44/b, 54/a; TSMA, D, nr. 15, 10/b, 13/b, 22/b, 26/a; TSMA, D, nr. 22, 8/a, 37/b; TSMA, D, nr. 3472, s. 5/b*.

⁶⁴⁵ "Defterdar Halil Paşa nevrüziye ihda edip, harem-i şerif tarafından Kuşçubaşı yediyle gelip dahil-i hazine olan emtiasıdır ki zikr olunur. Semmur tahta, aded, bir; dibâ, donluk, aded, üç; Telli Hitayî donluk; sade Hitayî donluk, aded, üç; çekme aded üç." *TSMA, D, nr. 15, s.22/b*.

⁶⁴⁶ *TSMA, D, nr. 22, 8/a*.

⁶⁴⁷ "Mah-ı mezbûrun fi 22, Hâlâ Kaimmakam Osman Paşa Ümmi Sultan hazretlerine nişan gönderdiği gün nevrüziye hediyesi olmak üzere ihda eylediği eşyalardır. Semmur tahta kürk aded bir, dibâ-yı Acem ve Şamî donluk aded on iki, Telli Hitayî donluk aded dört, Sade Hitayî donluk aded on iki." (29 Mart 1693). *TSMA, D, nr. 22, s. 37/b*.

⁶⁴⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi '-nâme, s. 255*.

⁶⁴⁹ "Mah-ı mezbûrun fi 8, mu'tad üzere mirahur mirahur-ı evvel ağalar vergeldikleri nevrüziyelerin Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa tarafından beher kîsesi beşer yüz esedi olmak üzere dokuz kîse ile on beş donluk telli ve sade çuka ve kumaş dâhil-i Hazine-i Enderûn olmuştur." (10 Mart 1680). *TSMA, D, nr. 29, s. 5/a*.

⁶⁵⁰ *TSMA, D, nr. 29, s. 42/b, s. 49/a*.

⁶⁵¹ *TSMA, D, nr. 3472/s. 5/b*.

⁶⁵² *BOA, İE.SM, nr. 1773; TSMA, D, nr. 14, 54/b, 57/b; TSMA, D, nr. 15/ 10/b, 13/b, 22/b, 26/a, 43/b, 52/a*.

nevruziye hediyesini bir yıl sonraki nevruz pîşkeşiyle birlikte 10 Mart 1683'te on dokuz elbiselik kumaş ve bir milyon elli bin nakdî akçe⁶⁵³ olarak hediye etmişti. Mirahur ağanın pîşkeş çekmesi dolayısıyla kendisine ve mirahur-ı sani'ye, büyük ve küçük ahûr kethüdâları, arpa ruznamçecisi, arpa kâtibi, sarraçlar kâtibi, mirahur-ı evvel kethüdâsı ve kâtibi gibi has ahûr erkânına hil'atler giydirilirdi.⁶⁵⁴ Ayrıca Birinci ve İkinci İstabl-ı Amire'den on iki kişiye sipahilik ve Dergâh-ı Âli çavuşluğu tevcih olunurdu.⁶⁵⁵

B. Nisan Yağmuru ve Buhur Suyu Sunumunda Hediyeleşme

Osmanlılarda her sene ilkbaharın gelmesiyle, nisan ayında yağan ilk yağmur, bereketin sembolü olup yağmur suyu kilerliler tarafından, Kiler Koğuşu önüne çıkarılan sehpalara üzerine konan özel kâse ve tabaklarla toplanıp sūrahilere aktararak padişaha ve devlet ricâline sunulurdu.⁶⁵⁶ İnanışa göre şifalı ve mübarek sayılan bu suya⁶⁵⁷ "*mâ-i nisan*" (nisan suyu) denirdi. XVII. yüzyılda nisan yağmuru toplayıp padişaha arz eden kiler kethüdâsına kanun üzere serâser kaftan hediye edilir, kiler koğuşundaki diğer görevlilere ise biner akçe verirdi.⁶⁵⁸ Buna "*ma-i nisan inamı*" ya da "*nisan*

⁶⁵³ "Nakdî akçe, 1.050.000. Zikrolunan akçenin on bin ve on iki bin sekizyüz onbir akçesi taşrada masraf olup ancak doksan üç senesine mahsub olmak üzere gelen akçe 37.189." *TSMA, D, nr. 14, s. 31/a.*

⁶⁵⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 509.

⁶⁵⁵ "Beher sene ruz-ı nevruzda pîşkeş ile Rikâb-ı Hümayûn-ı şevketmakruna ruymal olundukda ıstabil-ı amire-i evvel ve saniden on iki nefer kulları müceddeden sipahilik ve Dergâh-ı Âli çavuşluğu ile ber murad olmak mu'tad-ı kadîm olub ocağ-ı mezkûrun ulûfesi maktu' olub maktu'larına zarar gelmemek üzere zirde tahrir olunan on iki nefer kulları kanûnları üzere müceddeden sipahilik ile ber murad buyrulmak babında emr u ferman şevketlü ve mehabetlü ve keremetlü padişah-ı alempenah hazretlerininindir." *BOA, C.S, nr. 4217.*

⁶⁵⁶ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 284; Nisan yağmurlarının toplandığı ağız geniş ve yayvan, dış yüzeyi oyma ve kazıma tekniği ile dualar yazılı olan genellikle bakır, bronz ve pirinçten yapılan tase "*nisan taşı*" denirdi. Konya Mevlana Müzesi'nde büyük boyda, bronz üzerine altın-gümüş kakma, desenli ve figürlü, dört ayrı parçadan yapılan nisan taşı ünlüdür. Bu tas, İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han tarafından 1333 yılında Mevlâna Türbesi'ne armağan edilmiştir. Mehmet ÖNDER, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara 1998, s. 191.

⁶⁵⁷ Mehmet ÖNDER, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, s. 191.

⁶⁵⁸ *TSMA, D, nr. 2013, s. 15/a; TSMA, D, nr. 1995, 6/a; TSMA, D, nr. 9590, s. 6/b.*

suyu akçesi” denirdi.⁶⁵⁹ Ramazan ayında Hırka-i Şerif ziyareti esnasında bu su kullanılırdı.⁶⁶⁰

Öte yandan, ilkbaharda seferli ağaları tarafından güzel kokulu çiçeklerin süzgeçten damlatılmasıyla oluşan hoş kokulu suya “*buhur suyu*” denir ve bu su da süslü şişelere konarak padişaha takdim edilir, karşılığında da “*buhur suyu atiyesi*” adıyla seferli koğuşuna ihsanda bulunulurdu.⁶⁶¹

C. Av Seferlerinde Hediyeleşme

Osmanlı Devleti’nde kuruluştan itibaren, padişahların ve şehzâdelerin av faaliyetlerinin içinde oldukları ve çeşitli av seferleri düzenledikleri bilinmektedir. Osmanlı padişahları içinde en çok av seferi düzenleyen IV. Mehmet olmuştur. O, sık sık av seferleri düzenlediği gibi, savaş seferlerinde de konakladığı menzillerde her fırsatta avlanmaya çıkmıştır. Ondan sonraki dönemlerde av faaliyetleri azalarak devam etmiştir.⁶⁶²

Avlanmalar iki şekilde gerçekleşirdi. Bunlardan ilki, genellikle Edirne ve Rumeli taraflarında gerçekleştirilen ve kuşların dışındaki hayvanları avlamak için düzenlenen uzun süreli sürgün ya da sürekl avları idi. Diğer ise yırtıcı kuşlarla yapılan ve İstanbul çevresinde, örneğin Çatalca ve İznik’te gerçekleştirilen ve günü birlik kuş avı idi. Sürgün avlarında teşrifât kâidelerine uygun merasimler düzenlenirdi. Sürgün avına bazen, valide sultan, haseki sultan, şehzâdeler, sadrazam ve vezirler de katılırdı. Avlar doğancıbaşı, çakırcıbaşı, şahıncıbaşı ve atmacacıbaşından oluşan av ağaları (şikâr ağaları) ve doğancılar, çaylak avcılar, akbaba avcıları, av köpekleriyle

⁶⁵⁹ TSMA, D, nr. 1995, s. 12/b; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 284.

⁶⁶⁰ Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, s. 93.

⁶⁶¹ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 284.

⁶⁶² Mustafa Nuri TÜRKMEN, “Osmanlıda Av Seferleri”, *Acta Turcica* (Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online), Yıl 1, 1, Türk Kültüründe Av, Ed.: Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun, 2009, s. 22-24.

ilgilenen Sekbanlar, Samsoncular, Zağarcılar ve Turnacılar gibi zümrelerden oluşan av halkının katılımıyla gerçekleşirdi.⁶⁶³

Avlanmada kullanılacak hayvanlar önceden çeşitli yerlerden temin edilirdi. Örneğin, her sene Mısır'dan İstanbul'a doğan gönderilir, bunun için yapılan mersimde, doğan getirenlere hil'atlar giydirilir, bahşişler verilir ve Mısır Beylerbeyine de serâser nîmtane gönderilirdi.⁶⁶⁴ Bundan başka, her sene Eflak ve Boğdan'dan hassa doğancıbaşı vasıtasıyla İstanbul'a şahin getirilirdi. Bunun miktarı XVI. yüzyılda dört iken, sonraları yirmi beşe hatta elliye çıkmıştı.⁶⁶⁵ "Samson" denilen ve ayı avında ve harpte kullanılan köpekler ise Eflak taraflarından temin edilirdi.⁶⁶⁶

Av seferlerinde gidiş ve dönüşlerde; askerî seferlerde olduğu gibi yol güzergâhı üzerindeki menzillere gelindikçe ayan ve eşraf tarafından padişaha pîşkeşler çekilir, padişah tarafından bu kişilere bahşişler verilirdi. Sunulan hediyelerin arasında av hayvanları⁶⁶⁷ ile o yöreye has ürünler, ekmekler, tavuklar, kurbanlar, meyveler ve çiçekler gelirdi. Padişah bunları beraberindekilere dağıtırdı.⁶⁶⁸ Sultan, vüzerânın konak ve çiftliklerinde konaklar ve bu vesileyle kendisine hediyeler sunulurdu. Örneğin 5 Mart 1682'de padişah sürgün avına çıktığında musahibinin Terkos'taki çiftliğinde

⁶⁶³ Mustafa Nuri TÜRKMEN, "Osmanlıda Av Seferleri", s. 22-24.

⁶⁶⁴ "Mısır-ı kahireden doğanlar geldikde kanûn üzere verilregelen inâm-ı hümayûn suretidir: Mısır Beğlerbeyisi kullarına serâser nîmtane, bir; kadife şalvar, bir; doğanlar getüren baş adamına kadife nîmtane, bir; akçe, 7.200; Doğanlarla gelen saire adamlara binsekiz yüz akçe verilir. Mısır beğlerbeyisinden gelen kaimeye kaç nefer ise ana göre verilir." *TSMA, D, nr. 2013*, s. 31/b; "Mısır'dan doğanlar gelip Rikâb-ı Hümayûn'a arz olundukda kanûn üzere Mısır Paşasına Doğancı Başı irsalen ağa yedidinden gönderilmiştir: Seraser nîmtane, 1; kadife şalvar, 1; doğanlar ile gelen baş adama kadife nîmtane." (10 Temmuz 1649). *TSMA, D, nr. 1995*, s. 13/b.

⁶⁶⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 423-424.

⁶⁶⁶ Mustafa Nuri TÜRKMEN, "Osmanlıda Av Seferleri", s. 24.

⁶⁶⁷ "Âsitâne-i Saadet'den her menzillerde ferman-ı Hümayûnları olup, bir ferdi incitmezlerdi. Elbette hediyeye alınurdu. Mukabelesinde tavşan getirenlere yedişer hasene, murgan getirenlere ikişer yahud üçer kâmil hasene bahşiş ihsan olunurdu." Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, I, s. 131.

⁶⁶⁸ Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, I, s. 131; Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 1077. İbrahim Hakkı ÇUHADAR, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, I, s. 181; "...İznikmid'de balkanlarında sürgün av-gahları ve şikâr sayd ederlerdi. Murgan, balaban ve şahin ve doğanlar ile göllerde murgan ördekleri saydı ve etraflardan pîşkeşler ve meyve ve şükufeler gelürdü. Ve sadetlü padişah-ı adil, karyelerde fukara ve ahali-i reâyaya tebdilen teferrüclerde. Sıbyanlara merhamet edüp bahşişler ihsan ü atalar ederlerdi." Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 1077.

gecelemiş ve paşa, padişaha Şam dibâsı, telli ve sade Hitayî, taraklı atlas, mahûd çuka gibi kumaşlardan on sekiz elbiselik hediye etmişti.⁶⁶⁹

Av ağaları, balaban, şahin, doğan, mürgan ördeği, kıl ördeği, tavşan, karaca gibi hayvanların yanısıra vahşi hayvanlardan herhangi bir av tuttuklarında yer öperek padişaha avlarını sunarlardı. Padişah da onları yanına çağırıp, “*Aferin ağa, iyi av ettin. Hazzettim. Göreyim seni, doğanları, şahinleri, bir hoşça öğretmek gereksin.*” diyerek kanun üzere av getiren ağalarına hil’atler giydiren ve bahşişler verirdi.⁶⁷⁰ Örneğin; av ağaları büyük av getirdiklerinde Darüssaade Ağası tarafından Çakırcıbaşı’ya, Şahincibaşı’ya, Atmacacıbaşı’ya ve Av Ağası’na serâser kaftan giydirilmişti.⁶⁷¹ Av getiren başka avcılara da hediyeler verilir. Kilkuyruk getirenlere kanun üzere bin akçe verilir.⁶⁷² Tilkeci başı doğanlar getirdiğinde kendisine iki bin dört yüz akçe ve beraberindeki on iki kişiye yedi bin iki yüz (her birine altı yüzer) akçe verilmişti.⁶⁷³ IV. Mehmet sürgün avında iken tavşan ve vahşi hayvanlardan başka elli beş karaca getiren avcılara ihsanlarda bulunmuştu.⁶⁷⁴ 8 Mart 1688’de kıl ördeği getiren avcıya kanun üzere yüz elli cedîd akçe verilmişti.⁶⁷⁵

Padişah av esnasında avladığı yaban domuzlarını da elçiliklere hediye ederdi.⁶⁷⁶

Büyük sürgün avlarında haseki sultan, darüssaade ağası, sadrazam, kaimmakam paşa gibi vüzerâ padişaha pîşkeş sunar ve kendilerine ve adamlarına hil’atler giydirilirdi.⁶⁷⁷ Avlarda padişahlara sunulan hediyelerin başında mücevherlerle süslenmiş at takımları gelirdi.⁶⁷⁸ 3 Aralık 1657’de

⁶⁶⁹ TSMA, D, nr. 14, s. 16/b.

⁶⁷⁰ “Herhangi ağa, ister çakırcıbaşı, ister şahinci başı, bir av tutarlarsa seyirdüşüp, Rikâb-ı Hümayûnunuza yakın yerde yer öperler ve avını sunarlar.” *Koçibey Risalesi*, s. 78.

⁶⁷¹ TSMA, D, nr. 1995, 6/a, 8/b.

⁶⁷² TSMA, D, nr. 2013, s. 32/a.

⁶⁷³ TSMA, D, nr. 2013, 32/a.

⁶⁷⁴ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 273.

⁶⁷⁵ TSMA, D, nr. 1057, s. 10/b.

⁶⁷⁶ Michael HEBERER, *Osmanlı’da Bir Köle-Brettenli Michael Heberer’in Anıları 1585-1588*, (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2003, s. 311.

⁶⁷⁷ TSMA, D, nr. 1995, s. 118/a-b.

⁶⁷⁸ TSMA, D, nr. 3472, s. 4/b; TSMA, D, nr. 149; TSMA, D, nr. 150.

Çardak Korusu'nda sürgün avı olduğunda Sadrazam, IV. Mehmet'e verdiği ziyafette hediyelerini ve sadakatini arz etmişti.⁶⁷⁹ 16 Kasım 1667'de Eski Zağra'da büyük sürgün avında, padişah avı seyre gittiğinde Musahib Mustafa Paşaya serâsere kaplı samur kürk ve sade serâser kaftan, Kaimmakam Mustafa Paşaya serâsere kaplı samur kürk, Bostancıbaşı'ya sade serâser kaftan, Kethüdâ'ya ve Telhisci'ye birer serâser kaftan, Hünkâr Aşçıbaşı'sına serâser kaftan ve beş kişiye daha serâser kaftan giydirilmişti.⁶⁸⁰

Padişahın İstanbul'a dönmesi üzerine devlet erkânı tarafından padişaha hediyeler sunulurdu. Örneğin, 7 Kasım 1679'da av dönüşünde Sadrazam, mücevherli at takımlarından iki takım pîşkeş çekmişti.⁶⁸¹ 7 Mart 1682'de sürgün avından dönüp, İstanbul'a geldiğinde Sadrazam Mustafa Paşa, Eyüb yakınlarındaki yalısında padişaha ziyafet vererek yirmi dört elbiselik değerli kumaş ve güneş (şemse) resimli zemini çökertme kalemkârî kırmızı, yeşil ve yazma mineli ortaları karanfil resimli, elmas ile süslü (yirmi altı orta, kırk sekiz küçük ve on altı hurde elmas) çengel kuşak hediye etmişti. Bu kuşağın daha sonra Beyhan Sultana ihsan edildiği görülmektedir.⁶⁸²

Av seferlerinde verilen hediyelerden başka, her sene Istıranca, Bolu, Ankara, Çankırı ve bostancılar avcıları padişaha pastırma ile av getirirler ve bu kişilere kanun üzere inâmda bulunulurdu.⁶⁸³ Örneğin, 20 Aralık 1687'de pastırma getiren Ankara avcılarına yirmi guruş verilmişti.⁶⁸⁴ Evliya Çelebi, Istıranca avcılarının altı ay Istıranca Dağı içerisinde kalarak avladıkları hayvanlardan padişaha, vüzerâ ve vükelâya hediye olarak gönderdiklerini; mandırada padişaha ait binlerce sığır ve koyunun olduğunu, buradaki gulâmların gelen geçen yolcuları misafir ettiklerini söylemektedir.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ “Çardak korusunda sürgün avı ferman olunup, sadrazam padişaha ziyafet ve Rikâb-ı Hümayûn'a hediye-i behiyye ile arz-ı ubûdiyet edip kendisine bir hil'at giydirildi.” Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, IV, s. 1773.

⁶⁸⁰ *TSMA, D, nr. 1995*, s. 118/b.

⁶⁸¹ *TSMA, D, nr. 150*, s. 2/b. “*TSMA D, nr. 150*” de bu türden pek çok kayıt bulunmaktadır.

⁶⁸² *TSMA, D, nr. 14*, s. 17/a.

⁶⁸³ *TSMA, D, nr. 2013*, s. 33/a.

⁶⁸⁴ *TSMA, D, nr. 1057*, 8/a; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, s. 86.

⁶⁸⁵ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, s. 86.

Evliya Çelebi de gittiği her yere götürdüğü bir toykun doğanını padişaha sunmak istemiş; ancak yolda öldüğü için bu doğanı ona hediye edememişti.⁶⁸⁶

Padişahlara çeşitli kuşlardan hediyeler verildiği gibi; padişahlar da paşalara kuş hediye ederdi. Ava olan düşkünlüğü ile bilinen IV. Mehmet, kendi eliyle bir güvercin avlayarak Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşaya hediye etmişti.⁶⁸⁷

D. Ziyafetlerde Hediyeleşme

Gerek Ramazanlarda gerekse askerî seferlerde, av seferlerinde ve padişahların İstanbul çevresindeki bahçelere biniş ve göçleri sırasında, padişah için ziyafetler düzenlenirdi. Merasim eşliğinde tertip edilen bu ziyafetlerde bazen pehlivanlar güreşir ve çeşitli oyunlar oynanırdı. Bazen de önemli bir konuda görüşmek üzere düzenlenen, vüzerânın katıldığı meşveretlerde⁶⁸⁸ padişaha ziyafetler verilirdi. Paşaların yalı ve konaklarında padişah için verilen bu ziyafetler hediyeleşme için vesile olurdu. Ziyafet sonunda, ziyafeti veren paşa, pîşkeşini padişaha sunar⁶⁸⁹, buna karşılık padişah tarafından paşa ile maiyetindekilere ve ziyarete katılanlara derecelerine göre hil'atler giydirilerek ikramda bulunulurdu.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ “Andan kalkup yine şiddet-i şitâ çekerek dipi ve boran azâb-ı elimin görerek giderken hemân hakîrin bir toykun doğanı kolumda iken buyup öldü, ammâ pâdişâha lâıyk bir toykun ve yedi tülek mercân gözlü murğ-ı zeyrek idi. Tâ sa‘âdetlü pâdişâha hedâyâ veririm deyü Moskov vilâyetinde nehr-i Cayık’tan ve nehr-i Edil’den berü getirirdim, el-hükmü lillâh.” Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII, s. 7.

⁶⁸⁷ “(IV. Mehmet) Üç sene sonra kendi eliyle bir güvercin saydederek sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşaya hediye ettiği zaman İstanbul bu sayyadı şahane hakkında kaside ve tarihlerle doldu ve müverrihi devlet bunu, o zaman siyaseti Osmaniye yi iş’ar eden vakayi sırasında derci sahaifî şunun eyledi.” J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 27.

⁶⁸⁸ *T SMA, D, nr. 14, s. 6/b.*

⁶⁸⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ‘îma*, III, s. 958.

⁶⁹⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 116, 245; *BOA, MAD, nr. 5417*, s. 44; Rıfat GÜNALAN-Zeki KAVANOZ, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Hediye Kayıtları”, *Kültür Tarihimizde Çeyiz*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2007, s. 68-69; “Devletlü ve inayetlü sahib-i saadet efendimiz hazretleri tersane-i amire bahçesinde şevketlü padişah-ı alempenaha ziyafet eylediklerinde ilbas olunan fi selh-i B sene 1102. Bera-yı hazret-i sadr-ı âli, hil’at hasül has atik post-ı semmur, sevb 1; üstlük hil’at hasül has cedîd, sevb, 1; bera-yı kethüdâ-yı sadr, hil’at hasül

Padişah için düzenlenen ziyafetlerde karşılıklı verilen hediyeler, Türklerdeki dış kirası geleneğinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Evliya Çelebi, Kaptan Ali Paşanın padişaha verdiği ziyafette on kese akçe, on Frenk gulâmı ve mücevherle süslenmiş bir at ve bir dibâ çullu yelkenduz attan oluşan pîşkeşini dış kirası olarak verdiğini belirtmektedir.⁶⁹¹ Osmanlı kroniklerinde⁶⁹² ve özellikle arşiv belgelerinde bu ziyafetlerde verilen hediyelerle ilgili pek çok kayda rastlanmaktadır.

Ziyafetler en çok sadrazamlar tarafından düzenlenir, hediyeler de en çok ondan gelirdi. Sadrazamların hediyelerinin başında at ve mücevherli at takımları gelirdi.⁶⁹³ Bundan başka, değerli taşlarla süslenmiş altın hançerler ve kuşakların yanısıra samur kürkleri ve değerli kumaşlar sunarlardı. Mutad hediyelerinin yanısıra nakit de verirlerdi. Bunun miktarı, her kesesi ellîşer

has atik, sevb, 1; bera-yı kethüdâ-yı bevhabîn-i sadr-ı ali, hil'at hasül has atik, sevb, 1; beray-ı telhisi ağa-yı sadr-ı ali, hil'at hasül has atik, sevb, 1; bera-yı mirahur ağa-yı sadr-ı âli, hil'at hasül has atik, sevb, 1; bera-yı ser mehteran-ı sadr-ı ali, hil'at hasül has kuşaklık atik, 1; bera-yı ser bölük-i bevhabîn-i sadr-ı ali, hil'at has sade, sevb, 1; bera-yı vekil-i harc ağa sadr-ı ali, hil'at has kuşaklık, sevb, 1; bera-yı ağa-yı selam, hil'at has sade, sevb, 1; bera-yı ser çaşnigirân-ı sadr, hil'at kuşaklık, 1, bera-yı ser tabbahîn-i sadr, hil'at kuşaklık, 1; berayı halife-i tabbahîn-i sadr, hil'at kuşaklık, 1, bera-yı kethüdâ-yı ahur, hil'at kuşaklık, sevb, 1; bera-yı ser serrac-ı sadr, hil'at kuşaklık, sevb, 1; bera-yı ser yedekçi-i sadr, hil'at kuşaklık, sevb, 1; bera-yı silahdar-ı sadr, hil'at kuşaklık, 1; bera-yı Vezir-i Mükerrerem Ali Paşa Vali-yi Mısır damen bus-ı şehriyârî, hil'at hâsü'l-hâs atik, sevb, semmur, sevb, 1; Bera-yı boğça-yı kürk-i Sadr-ı ali, Hıtayî, 8, astar, 7." (29 Nisan 1691). *BOA. D.TŞF, nr. 1/58*.

⁶⁹¹ "Ba'de'z-ziyâfe pâdişâha dış kirâsı on kîse ve on re's mahbûb, Fireng gulâmı ve bir mücevher zeynli küheylân at ve bir re's dibâ çullu yelkendez at pîşkeş çekdi." Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, s. 155.

⁶⁹² 15 Ağustos 1666'da ikinci vezir Musahib Mustafa Paşanın, IV. Mehmet'i kendi sarayına davet ederek verdiği ziyafeti Abdurrahman Abdi Paşa şöyle anlatır: "Vezir-i Sani Musahib Mustafa Paşa, inayetsiz ve şevketli padişah-ı alempenah hazretlerini kendi sarayına davet ve kemal-i ta'zim ü terkîm ile ziyafet idüp Rikâb-ı Hümayûnlarına pîşkeş çekdi. Cevahir çeprastlu samur kürk bir, murassa altın kemer bir, murassa zerrin hançer bir, murassa sorguç bir, mükemmel ve müzeyyen atlar on re's bunlardan ma'da ta merdûban ayağından nişimengahlarına gelinceye dek guna gun kumaşlar ve dibâlar döşeyüb ve Rikâb-ı Hümayûnlarına firavan altın ve çil akçe saçıp merasim-i ta'zim-i kema yenbagi eda eyledikten sonra Rikâb-ı Hümayûnlarınca olan arz ağalarına birer fahir semmur ve Darüssaade Ağasına bir semmur-ı a'la ve reisül etubba efendiye dahi semmur ve musahib Hazinedâr Ağaya semmur ve musahib Tavşan Ağaya semmur ve sair musahib Ağalara birer boğça elbise-i fahire ve Rikâb-ı Hümayûn şatırlarına birer dibâ virüp kemal-i meritebe şükran-ı inâm-ı Padişahiye yerine getirmeğe sa'y idüp ol babda itdüğü arz u ubudiyetler makbûl-i Hümayûn olmağın avâtf-ı hüsrevâniden ber vech-i iltifat bir sevb serâser kaplı semmur-ı fayizü's-sürur ile hil'at-ı fahire ilbas buyuruldu." Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 245.

⁶⁹³ *BOA. İE.SM, nr. 1732, BOA. İE.SM, nr. 1388; BOA. İE.SM, nr. 1389; TSMA, D, nr. 148; TSMA, D, nr. 149, TSMA, D, nr. 150; Örneğin, Raht Hazinesi defterlerindeki kayıtlar şöyle idi: "Pîşkeş-i sadr-ı âli der vakt-i Bağçe-i Eyüb 24 S sene 1091" başlığından sonra zin, rikâb, licâm, reşme, gaddare, dikkik gibi verilenler listelenirdi. TSMA, D, nr. 150.*

binden beş kese cedîd akçe idi.⁶⁹⁴ Farklı hediyeler sunulduğu da olurdu. 11 Mayıs 1682'de Mustafa Paşa, Eyüb yakınlarında olan yalısında verdiği ziyafette yirmi dört elbiselik kumaştan oluşan hediyesi ile bir adet büyük, çeyrekli, aylı, günlü kalkan saati hediye etmiş ve bu saat aynı ayın içinde Baş Kadına ihsan edilmişti.⁶⁹⁵ 11 Mayıs 1682'de ise Edirne'de Demirtaş yakınlarındaki çiftliğinde verdiği ziyafette Süleyman Mustafa el Üsküdarî'nin kaleminden yazılmış tezhipli bir cilt Kur'ân-ı Kerim ile beş kese cedîd akçe ve yirmi dört elbiselik kumaş hediye etmişti.⁶⁹⁶ 23 Aralık 1688'de Sadrazam Mustafa Paşa, Akpınar'da II. Süleyman'a ziyafet verdiği bir adet zümrüt imameli ve beş zümrütlü inci tespih hediye etmiş, bu tespih haremde bir kadın görevliye ihsan edilmişti (19 Mayıs 1689).⁶⁹⁷ 4 Haziran 1700'de Sadrazam Hüseyin Paşa Boğaz'da olan yalısında padişaha ziyafet verdiği bir takım büyük bir zümrüt düğme ile yirmi dört elbiselik kumaş hediye etmiş, büyük zümrüt düğme 1711'de Sultan II. Süleyman'ın validesine ihsan edilmişti.⁶⁹⁸

Matbah emini, musahib paşa, kaimmakam paşa, çukadar, haseki sultan kethüdâsı, defterdar, eyalet valileri gibi vüzerâ ve vükelânın hediyeleri genellikle at ve at takımlarıyla süslü kuşaklar ve değerli kumaşlardan oluşurken, yeniçeri ağasının hediyeleri donanmış at ve mücevherli at takımları, bir tahta samur kürk ve değerli kumaşlardan oluşurdu.⁶⁹⁹ Mirahur Ağalar ise padişaha mücevher eyer takımlı küheylan ve cins atlar; musahiplere ve veziriazama da yelkenduz atlar hediye eder, kendisine ise

⁶⁹⁴ *TSMA, D, nr. 29, 15/a, 5/b, 8/a, 19/b, 22/a, 44/a.*

⁶⁹⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 20/b.*

⁶⁹⁶ “Yevm-i mezbûrda zikrolunan Kalam-ı Şerif ba ferman-ı Hümayûn Dülhend Emini Mustafa Ağa'da olan defterine kayıt ve hıfzı için kendisine teslim olunması ferman buyurulmağın teslim olunmuştur.” *TSMA, D, nr. 14, s. 30/a.*

⁶⁹⁷ *TSMA, D, nr. 22, s. 7/b.*

⁶⁹⁸ *TSMA, D, nr. 15, 47/a.*

⁶⁹⁹ *TSMA, D, nr. 14, s. 18/b, 19/a, 20/a-b, 21/b, 22/a-b, 23/b, 25a/b, 27/b, 31/a, 37/b, 56/a; TSMA, D, nr. 15, s. 10/a, 13/a, 29/b; TSMA, D, nr. 148, TSMA, D, nr. 149, TSMA, D, nr. 150.*

padişahın samur kürk giydirilir⁷⁰⁰, süslü hançer gibi başka hediyeler de verilirdi.⁷⁰¹

İlmiye sınıfı mensuplarının hediyeleri genellikle kitap ve sof olurdu. 8 Haziran 1687'de Şeyhülislam Ankaralı Mehmet Efendi padişaha verdiği ziyafette Türkçe denizcilik kitabı ve Türkçe yazılmış minyatür ve manzum İskendernâme ile iki top sof hediye etmişti.⁷⁰² 15 Haziran 1687'de nakibü'l-eşraf padişaha Beşiktaş'taki bahçesinde ziyafet verdiği iki top sof hediye etmişti.⁷⁰³

Kaptan paşaların ziyafet pîşkeşi süslü at takımları, mücevherli kuşak ve Cezayir kumaşlarından oluşurdu. 15 Şubat 1700'de Kaptan Hüseyin Paşa Tersane'de ziyafet verdiği elmas ile bezenmiş çengel kuşak ile iki adet kırmızı Cezayir velensesi ve dört adet kırmızı Cezayir ihramı hediye etmişti. Çengel kuşak 1714'te haremde ikinci hazinedâra ihsan edilmişti.⁷⁰⁴

Hediyeler mutad olmakla birlikte bazen farklı hediyelerin de sunulduğu olurdu. Örneğin; 14 Temmuz 1682'de İshak Efendi, Kuruçeşme'de olan yalısında ziyafet verdiği mutad hediyeler yerine etrafı kitâbeli büyük bir ayna hediye etmiş ve bu ayna hazineye dâhil edildikten sonra Haseki Sultana verilmişti.⁷⁰⁵ İstanbul Ağası Sarıyar'daki yalısında ziyafet verdiği siyah ciltli nesih yazılı Türkçe minyatür kitap hediye etmişti (19 Haziran 1686).⁷⁰⁶ 13 Eylül 1700'de Silahdar İbrahim Ağa kendi çiftliğinde II. Mustafa'ya ziyafet verdiği her biri elmaslarla süslenmiş kuşak ve küçük bir bıçak hediye etmişti. Kuşağın daha sonra haremde bir kadın görevliye, bıçağın ise 1704'te Hümaşah Bula'ya verildiği görülmektedir.⁷⁰⁷

⁷⁰⁰ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 234.

⁷⁰¹ *TSMA, D, nr. 18, 2/a.*

⁷⁰² "Türkî Bahriye kitap, cild bir; Türkî musavver manzum İskendernâme, cild bir." *TSMA, D, nr. 14, 59/a.*

⁷⁰³ *TSMA, D, nr. 14, s. 59/a.*

⁷⁰⁴ "Kırmızı ve yeşil ve siyah minakârî vasat ve sagir ve hurde yüz yedi elmasla murassa üç kabaralı çengel kuşak kıt'a bir. Harem-i şerifte İkinci Hazinedâr Emine kullarına ihsan. Ca 1126." *TSMA, D, nr. 15, s. 40/a.*

⁷⁰⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 23/a.*

⁷⁰⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 56/a.*

⁷⁰⁷ *TSMA, D, nr. 15, s. 48/a.*

Ziyafetlerde padişah ziyafete katılan diğer ricâl ile de hediyeleşirdi. IV. Mehmet 4 Mart 1666'da Kemerler seyrine gittiğinde Veziriazam Lalası'na yemek sırasında bir tabak helva ile iltifat ettiğinde Paşa bundan pek memnun olmuş ve padişaha donanmış ve süslenmiş bir küheylan pîşkeş arz etmişti.⁷⁰⁸

E. Ziyaretlerde Hediyeleşme

Padişah vüzerâdan kaimmakam ve sadrazam gibi kişilerin çadır ve konağına ziyarete gidecek olursa hane sahibinin, onu ağırlayarak hediye takdim etmesi usûldendi. Bu hediyelere “*istifsar-ı hâtır pîşkeşi*” denirdi. Beylerbeyinin padişaha takdim edeceği hediye sadrazam vasıtasıyla olurdu.⁷⁰⁹

7 Temmuz 1667'de IV. Mehmet, av dönüşünde Kaimmakam Mustafa Paşanın hatırını sormak ve çadırını teftiş etmek üzere çadırına geldiğinde, Paşa ona donanmış at, süslenmiş yorga, mücevherlerle süslü hançer ve beş bohça kumaş hediye etmişti.⁷¹⁰ 24 Şubat 1700'de Sadrazam Hüseyin Paşa, kendisini ziyarete gelen II. Mustafa'ya istifsar-ı hâtır hediyesi olarak donanmış at, süslü hançer ve beş bohça Acem dibâsı, taraklı atlas, elvan ve ma'hud çuka ve telli Hitayî gibi kumaşlar sunmuştu.⁷¹¹

F. Karşılmalarda Hediyeleşme

Bir tür “*hoş geldin hediyesi*” ya da “*kudüm pîşkeşi*” de diyebileceğimiz karşılama hediyeleri, padişahın bir kasabaya, çiftliğe, köşke vb. teşrif etmesi ile hane sahibi ya da ayan ve eşraf tarafından verilirdi.

14 Ekim 1665'te IV Mehmet, valide sultanın çiftliğine gelmiş, validesi ona donanmış ve mücevherlerle süslü, biri küheylan ve biri çapkun olmak

⁷⁰⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 219.

⁷⁰⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 76.

⁷¹⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 262; Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I, s. 138.

⁷¹¹ TSMA, D, nr. 15, s. 41/a.

üzere iki at takdim etmişti. Hediyeler çok makbule geçip, getirenlere bol altın ihsanda bulunulmuştu.⁷¹²

13 Nisan 1667'de Kırkkilise Menzili'nde daha önce Musahib Mustafa Ağaya ihsan ettiği bu kasabadaki sarayı seyir için geldiğinde Ağa kendisine mücevher eyer takımlı, donanmış bir at pîşkeş çekmişti.⁷¹³ 31 Ağustos 1667'de IV. Mehmet, Haseki Sultanın Karaağaç'taki bahçesine geldiğinde Haseki Sultan onu karşılamış ve padişaha donanmış bir küheylan ve altından yapılmış mücevherli bir hançer sunmuştu.⁷¹⁴

27 Eylül 1680'de Küçük Çekmece'de Sadrazam Mustafa Paşanın çiftliğine geldiğinde Sadrazam onu karşılayarak on beş elbiselik kumaştan oluşan hediyelerini sunmuştu.⁷¹⁵ 19 Aralık 1680'de padişah, Musahip Mustafa Paşanın Çorlu kasabasında olan sarayına geldiğinde Mustafa Paşa padişaha on sekiz elbiselik kumaş hediye etmişti.⁷¹⁶ Padişah'ın Edirne'ye geldiği 10 Ocak 1681 günü Kapı Ağası İbrahim Ağa hoş geldin hediyesi olarak çeşili renklerde altı şal; bir gün sonra ise Sadrazam Mustafa Paşa, yeşil çukaya kaplı siyah cilkuva kürk (kontoş) hediye etmişti.⁷¹⁷ İki ay kadar sonra İstanbul'a geldiğinde de Sadrazam Mustafa Paşa padişaha ziyafet vermiş ve beş kese cedîd akçe ve yirmi elbiselik kumaşlardan oluşan hediyelerini sunmuştu. Aynı gün Kaimmakam Abdurrahman Paşa da yirmi dört elbiselik kumaşlardan oluşan hediyelerini sunmuştu.⁷¹⁸ Bundan bir ay kadar sonra Haseki Sultan, İstanbul'da Sadrazamın Eyüb yakınlarındaki yalısına gelmiş ve padişaha çeşitli kumaşlar hediye etmişti.⁷¹⁹

18 Mayıs 1681'de padişah Musahib Mustafa Paşanın yalısına geldiğinde, Paşa padişaha dibâ, atlas ve çuka gibi kumaşlar; aynı gün

⁷¹² Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi '-nâme*, s. 211.

⁷¹³ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi '-nâme*, s. 225.

⁷¹⁴ Nişancı Abdurrahman Abdi Paşanın ifadesiyle bu hediyeler "gayet de makbûl-i hümayûnları olmuş idi." Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi '-nâme*, s. 212.

⁷¹⁵ *TSMA, D, nr. 14, s. 3/a.*

⁷¹⁶ *TSMA, D, nr. 14, s. 5/b.*

⁷¹⁷ *TSMA, D, nr. 14, s. 6/a.*

⁷¹⁸ *TSMA, D, nr. 14, s. 7/a.*

⁷¹⁹ *TSMA, D, nr. 14, s. 7/b.*

Sadrazam Mustafa ise gümüş kaplama bir asma saat hediye etmişti.⁷²⁰ Saatin padişahın kullanımına ayrılarak, Musahib Mustafa Ağa tarafından hareme teslim edildiği görülmektedir.⁷²¹

11 Ocak 1682'de padişah, Edirne'ye geldiğinde validesi onu karşılayarak, elmas ve yakut ile beyaz, kırmızı ve yeşil mineli küçük bir kalkan saat hediye etmiş ve bu saat padişahın kullanımı için hareme verilmiş; birkaç ay sonra da haremden Hüsnişah Kadına ihsan edilmişti.⁷²²

Padişahlar Edirne'ye ve Eflak ve Boğdan ülkesine geldiğinde, voyvodaların hükümdarı ziyaret ve pîşkeşler ile sadakatlerini arz etmeleri âdettendi.⁷²³ 1672'de Kamanîçe Seferi sırasında padişah Boğdan'ın merkezi olan Yaş'a geldiğinde, Voyvoda Duka padişaha mücevherli bir hançer, iyisinden (âlâ) iki samur kürk ve çeşitli dibâlardan pîşkeş vermiş ve kendisine hil'at giydirilmiştir.⁷²⁴

G. Hasta Ziyaretlerinde Hediyeleşme

Padişahlar hastalandıkları zaman bazı devlet ricâlinin padişaha geçmiş olsun hediyesi göndermesi âdettendendi. Bu hediyelere “*iyâdet pîşkeşi*” denirdi. 1665'te IV. Mehmet hastalandığı zaman Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa iyâdet için bir donanmış at, yedi bohça değerli kumaş ve yedi kese altın; Şeyhül-islam Minkârîzâde Yahya Efendi ise içinde okunmuş gül suyu bulunan sarı fağfurî bir gülâbdan göndermişti.⁷²⁵

⁷²⁰ Bu saat, ilgili kaydın tutulduğu defterde şöyle tasvir edilmişti. “Sim kaplı akrebî ve rakamî, taşrasında top tarzı asma saat, kıt'a bir. Çadır saati tabir olunur.” *T SMA, D, nr. 14, s. 9/a.*

⁷²¹ “İsti'mâl-i hümayûn için Musahib Mustafa Ağa yediyle harem-i şerife teslim olunmuştur.” *T SMA, D, nr. 14, s. 9/a.*

⁷²² “Fî 3 Receb Sene 93 Hüsnişah Kadın hazretlerine ihsan olmağın reside olunmuştur. Be dest-i Musahib Mustafa Paşa.” (8 Temmuz 1682). *T SMA, D, nr. 14, s. 16/a.*

⁷²³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/ 2, s. 84.

⁷²⁴ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 373; J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 262-263; Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I, s. 271.

⁷²⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Saray Teşkilâtı*, s. 76.

Padişahlara kan alma (hacamat) uygulamasının yapılması da hediye sunmayı gerektirirdi. Osmanlı padişahları zaman zaman hastalıklara iyi geldiğine inanılan ve hekimlikte kullanılan kan alma yöntemini uygularlardı. Berberbaşı tarafından hacamat edilecek yere küçük boynuzlar emzirilerek yapıştırılır, kan toplanınca hacamat mengenesiyle kirli kan alınırdı.⁷²⁶ Kan alınması vesilesiyle bazı devlet ricâli padişahı ziyaretle bir tür “*geçmiş olsun hediyesi*” sunardı. Hediyeler en iyisinden at, mücevherli eyer takımları ve kumaşlardan oluşurdu. Örneğin, 14 Mayıs 1680’de padişah kan aldığında Sadrazam licâm, rikâb, reşme, gaddare gibi süslü eyer takımları sunmuştu.⁷²⁷ 23 Mayıs 1701’de Sadrazam Hüseyin Paşanın, padişahın kanı alındığında verdiği hediyeler değerli kumaşlardan oluşuyordu.⁷²⁸ Bu tarihlerde Has Ahûra pîşkeş gelen atların kaydedildiği bir belgede padişah kan aldığında sadrazam, musahib paşa ve bir ağanın pîşkeş olarak verdiği atlara rastlanmaktadır.⁷²⁹ Bu tür durumlarda padişah da hediye sunan paşaya samur kürk ile karşılık verir ve orada bulunlara da atiyeler ihsan ederdi.⁷³⁰

Sadece padişah değil harem halkından da kan alınırdı. Bunun için kan alınan kişiye Cîb-i Hümayûn harçlığından bahşişler verilirdi. Örneğin, 1 Temmuz 1687’de Ahmet Ağa marifetiyle haremde bir kadın efendi, 8 Temmuz 1687’de Çöğürçü Bula, Eski Bahri Kadın kan aldıklarılarında hazineden yedişer bin cedîd akçe verilmişti.⁷³¹

Sadrazamın hastalanması durumunda da, padişah hatırını sormak üzere onu ziyaret ederdi. Buna mukabil sadrazam, teşekkür maksadıyla sultana önceden hazırladığı hediyelerini sunardı. Örneğin, 2 Kasım 1685’te

⁷²⁶ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 142; Kan alma yöntemlerinden biri de sülük kullanmaktı. Bu yöntem herkes tarafından kolayca kullanılabilirdi. Osman Şevki ULUDAĞ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, (hzl. Esin Kahya), Ankara 2010, s. 125, 127.

⁷²⁷ *T SMA, D, nr. 150*, s. 10/b.

⁷²⁸ “Mah-ı mezbûrun fi 15, şevketlü hünkârımız kan aldakta Veziriazam Hüseyin Paşa Rikâb-ı Hümayûn’a ihda eylediği emtiadır. Dibâ-yı Acem, donluk, aded dört; telli Hitayî, aded, sekiz; sade Hitayî, aded, dört; atlas, aded, dört; ma’hud çuka, aded, dört; minval-i meşruh üzere Torbacı Hüseyin yediyle gelip teslim-i hazine olmuşdur.” *T SMA, D, nr. 15*, s. 54/b.

⁷²⁹ “Sadrazamın hünkârımız kan aldığı gün gelen doru”; “Musahib Paşanın hünkârımız kan aldığı gün gelen kırı.” *BOA, İE.SM, nr. 1389*.

⁷³⁰ Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I, s. 251.

⁷³¹ *T SMA, D, nr. 1057*, s. 3/a.

Sadrazam İbrahim Paşa hastalandığında, kendisini ziyarete gelen padişaha Hint işi bir hançer ile her biri dörder elbiselikten oluşan Acem ve Şam dibâsı, telli ve sade Hıtayî, telli ve sade atlas, mahûd çuka ve zerdûz işlemeli çuka seccade hediye etmişti. Bu hediyelerden seccade ile hançer, padişahın kullanımına ayrılarak Silahdar Ağaya teslim edilmişti.⁷³²

Bazen sultan ziyarette bulunmayıp bir Hatt-ı Hümayûn'la geçmiş olsun dileklerini iletirdi. Sadrazam Derviş Paşa hastalanıp yatağa düştüğünde, Kurban Bayramı için mu'tad üzere vermesi gereken bayram pîşkeşinin tehir edilmesi uygun bulunmuştu. Bu sırada padişah vezire iyadet ziyareti gerçekleştirecekti. Derviş Paşa, bayram pîşkeşi kadar da iyâdet pîşkeşi hazırlamıştı. Bunlar mücevher sorguçlar, kuşaklar ve başka değerli eşyalardan oluşuyordu.⁷³³ Ancak Sultan iyadete gitmemiş vezirin hatırını sorup, kalbini teselli edecek bir Hatt-ı Hümayûn göndermeyi uygun bulmuştu. Vezir bu yazıyı okuduğunda, padişah teşrif etmiş kadar memnun olmuş ve tedarik ettiği pîşkeşini bir cevap yazarak padişaha irsal etmişti. Bunun yanısıra bayram pîşkeşi de vaktinde gönderilmişti (1654).⁷³⁴

⁷³² Deftere şu ifadelerle kaydedilmiştir. “Şevketlü padişahımız veziriazam hazretlerinin sarayına teşrif buyurdıklarında Rikâb-ı Hümayûn'a ihda eylediği emtiasıdır.”; “Sadrazam İbrahim Paşa hazretleri hasta olmağla görmek için varmışlardır.” *T SMA, D, nr. 14, s. 50/a.*

⁷³³ “Bayram pîşkeşi kadar iyadet pîşkeşi fahir cevahir sorguç ve kuşaklar ve nice zi-kıymet şeyler hazırlandı ki makdem-i Hümayûna hîn-i teşrifde ihda oluna.” Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, s. 1568.

⁷³⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 1549.

İKİNCİ BÖLÜM

DİPLOMATİK HEDİYELER

Genel olarak Osmanlı diplomasisinin, devletin yabancı devletlere karşı elde ettiği askerî ve siyasî güce paralel olarak geliştiği ve aynı şartlar içinde yürüdüğü görülmektedir. Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti'nde daimî elçilikler kurması bu süreç içinde gerçekleşmiş¹ ve diplomatik hediyeleşme de bu ilişkiler neticesinde gelişerek anlam kazanmıştır.

Batı Anadolu'da bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Batı'ya doğru genişlemesi ve Rumeli'ye geçmesiyle dış ülkelerle de ilk temaslar görülmüş; İstanbul'un fethinden sonra da ilk elçilikler kurulmaya başlanmıştır. İstanbul'da ilk daimî elçilik, fethin ertesi yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Daha sonra Lehistan, Rusya, Fransa, Avusturya, İngiltere ve Hollanda bunu takip etmiştir. Avrupalı devletlerin İstanbul'da devamlı elçi bulundurması Osmanlılar tarafından devletin büyüklüğü ve padişaha gösterilen saygının ifadesi olarak görülmüştür. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin ilişkiler içinde bulunduğu Müslüman ülkelerinden, Safevî ve Hint hükümdarlarından başka Özbek ve Fas hükümdarları tarafından da zaman zaman elçilerle hediyeler gönderilmiştir.² Yine anlaşma imzalama vesilesiyle Macaristan³, Floransa, Napoli ve Portekiz ile geçici ve kısa süreli ilişkileri olmuştur. Eflak, Boğdan, Dubrovnik, Ceneviz ve ayrıca Kafkasya'da devlete tâbi hanlıklar da zaman zaman maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmişlerdir.⁴ Osmanlı Devleti ise

¹ Ali İbrahim SAVAŞ, *Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul 2007, s. 14.

² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 446, 831, 832; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 188, 352; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 640; *TSMA, D, nr. 22*, s. 17/b, 24/a.

³ II. Bayezid döneminde Macar elçisi Bahşı oğlu geldiğinde kendisine adet üzere ağır hil'atler ve başka eşyalar verilerek memleketine gönderilmişti. Kayhan ATİK, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s. 191.

⁴ Kemal GİRGİN, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, Ankara 1992, s. 63-64.

1793 tarihine kadar diğer ülkelerde daimî elçilikler açmamışlar, geçici bir görevle ve gerektiğinde fevkalâde elçi göndermişlerdir.⁵

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu, hiçbir yabancı devletin kendisi ile eşit haklara sahip olduğunu kabul etmemesi ve bunu diplomatik bir gelenek ve ilke olarak muhafaza etmesi ile açıklanmaktadır.⁶ Osmanlı Devleti'nin yabancı bir ülkeye daimî bir elçi göndermesi, o ülkenin meşruiyetini tanımak anlamına geleceğinden bu ilkenin ihtiva ettiği anlamla tezat teşkil edeceği düşünülmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerinde bu ilkeyi uygulamış ve siyasî üstünlüğünü diplomatik alana da yansıtmıştır.⁷ Diğer taraftan bir İslâm devleti olan Osmanlı Devleti, dış ilişkilerinde İslâm hukuk ilkeleri dışında herhangi bir ilkeyi kabul etmemiş; gayri-müslim devletleri İslâm hukuku dışında tutmuştur. Ancak bu tutum sadece Osmanlı için değil Batılı devletler için de geçerliydi. Nitekim gerek Osmanlılar gerekse Hristiyan ülkeler, devletler hukukunun temel prensipleri olan toprak egemenliği, eşitlik ve karşılıklılık ilkelerini tanımamışlardır.⁸

Osmanlı Devleti, güçlü bir devlet olduğu ve toprak bütünlüğü ve egemenliği Avrupa tarafından tehdit edilmediği sürece, savaşın diplomasinin bir uzantısı olarak kabul edildiği dönemlerde; antlaşma yapma, törenlere katılma, buyrukları bildirme, savaş öncesi kan dökülmeden teslim olmayı önerme şeklinde uygulanan tek yanlı ve geçici diplomasiyi kullanmıştır.⁹ 1606 Zıttorok Antlaşması ile savaşın yerini diplomasi almıştır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Avrupalı hükümdarlar Osmanlı sadrazamına denk sayılırken bu tarihten sonra durum değişmeye başlamıştır.¹⁰ Bu duruma

⁵ Mehmet İPŞİRLİ, Daha önceki Türk ve İslâm devletlerinde de olmayan bu uygulamayı, İslâm devletlerindeki gelenek ve teamülle açıklamaktadır. Mehmet İPŞİRLİ, "Elçi", *DİA*, XI, s. 8.

⁶ Ali İbrahim SAVAŞ, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 647.

⁷ Ali İbrahim SAVAŞ, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", s. 644-647; Uğur KURTARAN, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*, s. 16.

⁸ Halil İNALCIK, "Türk Diplomasisi Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (ed. İsmail Soysal), Ankara 1999, s. XVII.

⁹ Timuçin KODAMAN-Ekrem Yaşar AKÇAY, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, Aralık 2010, s. 80-82; Hüner TUNCER, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, İstanbul 2010, s. 13.

¹⁰ Timuçin KODAMAN-Ekrem Yaşar AKÇAY, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi", s. 82.

paralel olarak İstanbul'a gelen Avusturya elçilerinin 1606'dan itibaren diğer Avrupa ülkelerinin elçilerinden daha fazla itibar görmeye başladığı söylenebilir. Nitekim XVII. yüzyılda İngiltere sefaret kâtibi olarak bulunan Paul Rycaut, en fazla Avusturya elçisinin itibar gördüğüne, iki devletin sık sık kuvvet denemesine giriştiklerine ve sulhu müteakip gelen elçiye yapılan masrafın ise görüşmelerin önem derecesiyle doğru orantılı olduğuna işaret etmiştir.¹¹

Güçler dengesinin zamanla değişmesi Osmanlı diplomasi anlayışı ve diğer devletlerle olan ilişkilerinde de birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Osmanlı dış politikasına ve diplomasisine yön veren olayların başında Avusturya ile 1606'da yapılan Zittvatorok Barışı gelmekteydi. Hükümleri 1663'te Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya savaş ilan etmesine kadar geçerli olan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, daha önce "*Viyana hâkimi*" olarak hitap ettiği Avusturya-Roma İmparatoru'nu "*Kaiser*" olarak tanıyor ve yıllık olarak aldığı vergiden vazgeçiyor; böylece diplomatik anlamda prestij kaybına uğruyordu. Yani her ne kadar bu antlaşma ile tarafların diplomatik olarak eşit haklara sahip olması sağlanmış ise de Osmanlılar, 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar Avrupa'da hâkim olan devletlere karşı askerî üstünlüğünü korumuştur. Bu tarihten sonra, Avrupa'daki güçler dengesi Avusturya lehine bozulmuş, Osmanlı Devleti askeri üstünlüğünü kaybetmeye başladığı gibi buna paralel olarak diplomatik ilişkilerde de yeni bir döneme girmiştir.¹²

Diplomatik ilişkilerde güç dengesi Doğu'da, Batı ile olan diplomatik ilişkilere nazaran biraz daha farklılık göstermekteydi. Özellikle XVI. yüzyılda bu devletler arasında yaşanan mücadele, yayılma amacından çok, stratejik ve ekonomik amaçlı olmuştu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı, Safevî, Özbek ve Hind-Babürlü hükümdarları arasında gerçekleşen diplomaside,

¹¹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalade Elçilerin Ağırlanması", s. 216; Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 129.

¹² Ali İbrahim SAVAŞ, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", s. 645, 653; Ali İbrahim SAVAŞ, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler", *Osmanlı*, IX, 1999, s. 555, 557; Uğur KURTARAN, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*, s. 16.

rekabet etmedikleri dönemlerde yani barış dönemlerinde hükümdarlar birbirlerini eşit olarak kabul ediyorlar ve birbirlerine eşit şekilde hitap ediyorlardı.¹³ Bu durum siyasî ve askerî güç ile doğrudan ilgiliydi. Hepsi de hâkim oldukları bölgenin tek gücü idi. Bu durum diplomatik ilişkilerde de tezahür etmişti. Nitekim İran elçisinin İstanbul'a gelişinde ve huzura kabulünde yapılan karşılama töreni, Avusturya elçisine yapılandan farklı olurdu. İran elçisi padişahın huzuruna çıktığında büyük bir itibar görürken¹⁴, özellikle XVII. yüzyıla kadar Avusturya elçisi huzura çıktığında ise kendisine iyi davranılmayabilir, elçi bazen huzura bile kabul edilmeyebilirdi.¹⁵

Dönemin şartları gereği, devletler arası dengenin sağlanmasında önemli rol üstelenen diplomatik hediyeler de bu ilişkilerin durumuna göre değişirdi. Bu tür sefaret pîşkeşleri karşılıklılık esasına dayanmakla birlikte, devletlerin gücü oranında değişirdi. Dünya politikasındaki ağırlığı nispetinde Osmanlı Devleti'ni bilhassa hoşnut etmek için yabancı ülke kralları ve elçileri tarafından hediyelerin seçimine, hazırlanmasına ve gönderilmesine ayrı bir özen gösterilirdi. Barış, arabuluculuk, tarziye, cülûs, bayram, düğün, zafer tebriki vb. gibi sebepler Osmanlı padişahlarına ve yüksek seviyedeki yöneticilere verilecek hediyelerin çeşidini, kıymetini doğrudan tayin ederdi. Bazıları hayranlık uyandırıcı olur; böylelikle ilgiyi gönderenin üzerine daha çok çekerdi.¹⁶ Bu nedenle bazen en değerli hediyeleri sunmak elçilerin arasında bir rekabete de neden olurdu. Mesela; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethini müteakip on sekiz Müslüman ülke hükümdarının elçileriyle birlikte gönderdikleri hediyeler, âdetâ bir yarış içinde sunulmuştu.¹⁷ Hediyeler

¹³ Nurten KILIÇ-SCHUBEL, "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik Osmanlı, Özbek, Safevî ve Hind-Babürlü İmparatorlukları", *Osmanlı*, I, İstanbul 1999, s. 436.

¹⁴ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 212, 216; Metin AND, "XVI. Yüzyılda Elçilikler ve Elçiler", s. 23.

¹⁵ Timuçin KODAMAN-Ekrem Yaşar AKÇAY, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi", s. 81; Ali İbrahim SAVAŞ, *Osmanlı Diplomasisi*, s. 17; Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (çev. Selçuk Ünlü), Ankara 1988, s. 151-152.

¹⁶ A. Nezih TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 64.

¹⁷ "...İşbu fütuhât-ı celile ve muzafferiyet-i cezileyi müteakib daha makarr-ı saltanat-ı seniyyeleri olan der-saadete vasıl olmadan esna-yı rahda Müslim ü Nasara padişahlarından on sekiz mülukun içlileri hedâyâ-yı giran-bahalar ile yek-diğerini müsabakat ve musara'at iderek müteakiben tebrik-i gazaya şıtab ve ru-mal-i atebe-i aliye ve gerden-dade-i tavk-ı ubudiyet-i müftehire ile Rikâb-ı

antlaşmalara konu olur, hatta antlaşmalarla kararlaştırılan hediye maddeleri Osmanlılar tarafından sıkı takibe alınır, hediyelerin gelmesinde gecikme olursa, bu durum karşı tarafın niyetinin kötü olduğu intibâsını verirdi.¹⁸

Avrupalıların İstanbul'da diplomatik temsilcilikleri çoğaldıkça ve bu devletler Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sağlamlaştırdıkça getirdikleri armağanların sayısı ve niteliği de artardı. XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sultanlarına sunulacak hediyelerin içinde, onların zevklerine uygun olarak tasarlanmış ve özenle seçilmiş eşyaların bulunmasına dikkat edilirdi. Hatta hediyeler, Osmanlıların istekleri ve özel siparişleri doğrultusunda hazırlanırdı. Genellikle diplomatik hediyelere ayrılan para karşı tarafı zor durumda bıraksa da hediyelerin kalitesi ve değeri de hediye gönderen hükümdarın ülkesinin gücünü ve ihtişamını yansıtır, aynı zamanda uzlaşma isteğini de simgelerdi. Bu nedenle Avrupalılar ülkelerinde Türklerin zevkine göre eşya yapımı için sanatsal ve ticarî kampanyalar yürütmüşlerdir. Hangi eşyanın hediye edileceği ve bunun ne derece beğenileceği önceden düşünülerek padişaha en iyi hediye için çaba harcanırdı.¹⁹ Zaman zaman elçiler veya ticaret şirketleri bu hediyelere kendileri karar verir ve krallarından ısrarla bunların maliyetinin karşılanmasını isterlerdi.²⁰ Hediyelerden duyulan memnuniyet karşısında elçi, iyi ağırlanacağını bilir, bu durum elçinin, “*Hediye verdiğimiz için iyi karşılandık.*” şeklinde düşünmesine de neden olurdu.²¹

Hümayûnlarına intisab itmeği canlarına minnet ve devletleri için cay-ı selamet bilmişlerdir.” Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, s. 199.

¹⁸ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 152, 343; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, I, s. 322; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 254; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 899; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 80-81, (273 nolu dipnot) 173, 186; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 203, 213, 317; Uğur KURTARAN, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri*, s. 146; Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 28; Mesela 17 Eylül 1627'de Osmanlılar ile Avusturya arasında yirmi beş yıl sürecek on bir maddelik antlaşmanın dördüncü maddesinde “Ve mühürlü kağıdlar gönderip iki canibin re'yi ile mahtum ahitnameler baş elçilerin ellerine verile ve dostluğa layık hedâyâ gönderile. Amma büyük pîşkeş olmaya.” denilmektedir. Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, II, s. 629; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 784.

¹⁹ Frederic HITZEL, “Diplomatik Armağanlar”, s. 246-252; Netice YILDIZ, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu”, *Belleten*, LXX, 259, s. 930-939; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 54-55.

²⁰ Netice YILDIZ, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu”, s. 922.

²¹ Frederic HITZEL, “Diplomatik Armağanlar”, s. 246.

Özellikle XVII. yüzyıl diplomasisinde hediyeleşme genel olarak Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurulması ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupalı hükümdarlar diplomatik hediyeleri işlerinin yolunda gitmesi için Osmanlı Devleti'nin istekleri doğrultusunda bir araç olarak görürken, Osmanlı padişahları ise yabancı hükümdarların padişaha saygılarını sunmak ve onun dostluğunu kazanmak için ödedikleri bir tür sembolik haraç olarak görüyordu. Bu durum Osmanlıların Batılı devletlerle olan ilişkilerinde gösterdikleri askerî, siyasî ve diplomatik üstünlüğünün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin güç kaybına uğramasıyla bu durum diplomatik hediyelere de yansımış ve hediyeler Avrupalı hükümdarların yeni edindikleri güç ve zenginliğin sembolü haline gelmiştir.²²

Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere gönderdiği elçiler ise gerek cülûs tebliği ve tebriki gerekse imzalanan bir barış antlaşmasının metnini teslim etmekle görevlendirilirdi. Kendilerine verilen Nâme-i Hümayûn'u, hediyeleri ve tasdik olunan antlaşma metnini teslimi sırasında birtakım merasimler yapılır ve elçinin orada kaldığı süre içinde; elçi şerefine ülkenin görülmeye değer yerlerini ve kuruluşlarını ziyaret programları düzenlenirdi. Yabancı hükümdar tarafından Osmanlı padişahına götürmesi gereken hediyeler ve cevabî mektubun elçiye teslim edildiği veda ziyaretinin ardından dönüş yolculuğu başlardı.²³ Osmanlı elçilerinin seçiminde genellikle büyük bir titizlik gösterilir, elçinin, iki ülke arasındaki barış ve sükûnu gerçekleştirecek ya da sürdüreceği nitelikte olmasına dikkat edilirdi. Elçiler gönderildikleri ülkenin itibarına ve diplomatik görevin önemine göre orta elçi ya da büyükelçi olarak tayin edilir ve görev yerlerine genellikle kalabalık bir maiyetle gönderilirdi.²⁴ Gönderilecek hediyelerde de aynı hususlar göz önünde bulundurulurdu. Hediyeler bazen satın alınır bazen de hazinedeki mevcuttan verilirdi. Ancak Osmanlı kaynaklarında bunlarla ilgili listelerin sayısı Avrupalıların

²² Frederic HITZEL, "Diplomatik Armağanlar", s. 246-252.

²³ Ali İbrahim SAVAŞ, *Osmanlı Diplomasisi*, s. 14.

²⁴ Hüner TUNCER, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnamler*, s. 16-18; Ali İbrahim SAVAŞ, *Osmanlı Diplomasisi*, s. 14.

gönderdikleri hediyelerin listelerinden hayli azdır. XVII. yüzyılda Avusturya, Hindistan ve Safevîlere gönderilen hediyelerin ayrıntılı listeleri bu konuda önemli bilgiler vermektedir. 1664 Vasvar Antlaşması'ndan sonra Osmanlı ve Avusturya arasında yirmi yıllık bir barış yapmak amacıyla 1665'te Kara Mehmet Paşa, Rumeli Beylerbeyi payesiyle görevlendirildiği Viyana sefaretiyle ilgili olarak bir tahrir yazmıştı.²⁵ Elçilik heyetinde bulunan Evliya Çelebinin de seyahatnâmesinde orada karşılanmaları ve hediyeler gibi konuları ayrıntılı bir şekilde anlattığı görülür.²⁶

²⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, İstanbul 1928, s. 403-407; MEHMET RÂŞİD, *Tarih-i Raşid*, I, s. 120-125.

²⁶ Faik Reşit UNAT, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1992, s. 47-48; Hadiye TUNCER, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 20; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII, s. 90-126; 1711-12'den öncesine kadar elçilerin resmi görevle görevlendirildikleri yabancı saraylar hakkında yazılı rapor vermeleri düzenli olarak istenen bir şey değildi. Bununla birlikte elçilerin sefaret görevleri müddetince gördüklerini ve yaşadıklarını anlatma geleneği XVII. yüzyıl sonlarından itibaren başlamıştır. Ali İbrahim SAVAŞ, *Osmanlı Diplomasisi*, s. 15; Suraiya FAROQHI, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2010, s. 262.

I. OSMANLI – İNGİLTERE İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler, XIV. Yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında ticarî ve iktisadî alanlarda başlamış, bundan sonra da aynı şekilde devam etmişti. İngiliz müteşebbislerinin Osmanlı sularında serbestçe dolaşma hakkını almaları, 1553'te İngiliz tüccar Anthony Jenkinson'a verilen ticarî müsaade ile başlamıştı. Ancak bu, iki hükümdar arasında resmî bir yazışma ile olmayıp tüm İngiliz tüccarlarını kapsar nitelikte değildi.²⁷ İngiltere'nin 1575'ten sonra gerek ekonomik çıkarları gerekse İspanya'ya karşı destek sağlamak amacıyla, İstanbul'a gönderdiği elçilerle padişahlara hediyeler sunarak Osmanlı Devleti'nin dostluğunu ve güvenini kazanmaya çalıştığı görülmektedir. İngiltere 1578'de Osmanlı ülkesindeki ticarî potansiyeli araştırmak üzere İstanbul'a gönderdiği William Harborne aracılığıyla, iki ülke arasındaki siyasî ve ticarî ilişkileri kuvvetlendirmek istemiş ve Harborne, 1580'de İngilizlerin Osmanlı ülkesinde ticaret yapmalarını kabul eden bir ahitnâme almayı başarmıştı.²⁸ Kraliçe I. Elizabeth, 1583'te daimi elçi olarak görevlendirdiği Harborne ile III. Murat'a sunulmak üzere değerli hediyeler de göndermişti. Bu hediyeler, değerli dokumalar, gümüş kaplar, farklı cinslerde beş köpek ve beş yüz sterlin değer biçilen sanatkârane yapılmış bir saatten oluşuyordu. Saat gümüş ve başka madenlerden bir taşa oturtulmuş, dört köşe biçimli olup, dört bölüme ayrılmıştı. Saatin bir tarafında av sahnesi canlandırılmış, gümüş ağaçlardan bir orman, ormanda ejder, arslan, panter, yılan gibi hayvanlar; ağaçların arasında köpeklere kovalatılan geyikler ve at sırtında onları izleyen avcılar; başka bir tarafta ise su çeken adamlar, el arabasıyla maden taşıyan adamlar tasvir edilmişti. Saatin iki yanında ise koyunlarını çeşmeye götüren çobanlar, tarlalarını sabanlayan çiftçiler, ilerleyen atlı ve yaya askerler vardı. Saatin tepesinde bir kale, kalede de bir değirmen duruyordu. Kalenin çevresini,

²⁷ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838)*, I, Ankara 1974, s. 11.

²⁸ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, s. 13; Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", *DİA*, XXII, s. 302; Orhan BURİAN, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, 1-2, Haziran 1951, s. 6-7.

üstünden köprü geçen bir akarsu çevrelemekteydi. Tasvirlerin hepsi gümüştendi ve saatin çevresi mücevherle kaplıydı. Harborne, 12 Mayıs'ta İngiltere Kraliçesi'ne yazdığı mektupta padişahın hediyelerden çok memnun olduğunu belirtmişti.²⁹ Saat, 1576'da Avusturya imparatorunun padişaha sunduğunun bir benzeri idi.³⁰

Harborne'den sonra, Türkçeyi iyi bilen ve Osmanlıları yakından tanıyan İngiltere elçisi Edward Barton, bizzat III. Murat'ın yanında gözlemci olarak bulunmuş ve sarayın da güvenini kazanmıştı.³¹ 1588'de elçi olarak gelen Edward Barton, Türklerde her üç yılda bir yeni bir elçinin hediyeleri ile gelip padişahın huzuruna çıkmasının âdet olduğunu ve üç yıldır görev yaptığı halde hiçbir hediye getirmediğinden Karlıçe'ye padişaha ve sarayın ileri gelenlerine değerli hediyeler göndermesi gerektiğini, yazdığı mektuplarda bildirmişti. Ancak hediyeler gecikmiş, bu nedenle Barton, defalarca İngiltere'ye mektup yazmıştı. Hatta hediyelerin Kraliçe'nin şanına yakışır olmasına dikkat edilerek özellikle nadide saatler ve yaldızlı tabaklar göndermesini istemişti. Ancak 1593'te gelen hediyeler arasında saat yoktu.³²

Bundan bir yıl sonra Barton, bu hususta Kraliçe'yi teşvik etmek için Venedik'ten gelen hediyelerin ayrıntılı listesini de yazıp İngiltere'ye göndermişti. Nihayet İngiltere Kraliçesi'nin III. Murat için göndereceği hediyein yalnızca bir saat olabileceği konusunda karar kılınmış iken, Levant Company üyeleri tarafından olağanüstü bir hediye düşünülerek; çok yeni bir buluş olan ve bir saatle birleştirilmiş, kendi kendine çalan saatli bir org gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Orglu saatin yapımı çok zaman almıştı. Orgu tasarlayan, Thomas Dallam adlı bir org yapımcısı idi. Uzun süren deniz yolculuğu sonucunda epey yıpranan saatli orgla birlikte başka hediyeler de İstanbul'a getirilmişti (1599). Mesela, III. Mehmet'in validesi Safiye Sultana

²⁹ Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 40-41; Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 923-924.

³⁰ Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 40-41.

³¹ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", s. 302.

³² Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 924-925.

altı yüz altın değerinde hediye arabası gitmişti.³³ Org, III. Murat'ın ölümü nedeniyle III. Mehmet'e cülûs hediyesi olarak sunulmuş ve padişahta hayranlık uyandırmıştı. Padişah, orgun üzerindeki tasvirlerin hareketlerini ve çıkan sesleri ilgiyle izlemiş³⁴, Dallam'a orgu defalarca çaldırılmış, org hakkında birçok sorular sormuştu. Padişahın huzurundan ayrılırken de kendisine bir kesenin içinde kırk beş altın hediye etmişti.³⁵

I. Ahmet'in imamı Mustafa Sâfi'nin anlattığına göre saatin uzunluğu ve eni üçer zira', boyu da bir adam boyundan fazla idi. Saatte erganun (org), ney, şeştar, davul ve davulcu gibi türlü türlü şekiller vardı. Bunlardan başka her saat başında bunların her birinden çeşitli tasvirlerle sesler çıkıyordu. Bu sesler öyle hayrete düşürücü, öyle garip ti ki, insan bunu nasıl anlatacağını bilemez ve şaşırırdı. Kraliçe bu saatin ustalarına pek çok paralar ve sonsuz hazineler vermiş ve onlar da uzun yıllar bu âleti yapmak için çalışmışlardı. Saat, saraydaki Hasbahçe'deki köşklere birine kurulmuştu ve III. Mehmet bu köşke geldikçe bu acayip nesneyi seyreder, saatteki kişilerin ve şekillerin seslerini şaşkınlıkla dinlerdi. Her birinden bir ibret alır ve insanoğlunun neler yapabildiğine hayret ederdi. Oldukça dindar bir kişiliği olan I. Ahmet ise bu saati izledikten sonra çok değerli olmasına rağmen "*şeriata ve akla aykırı*" bulup "*kâfir icadı*" diye balta ile kırarak parçalarını yaktırmıştı.³⁶

İngiliz elçisi Edward Barton'un büyük çabalarla gönderilmesini sağladığı bu hediyeler sayesinde Kraliçe I. Elizabeth'in ölümüne kadar ilişkiler dostâne bir şekilde cereyan etmiş ve Barton, İngilizlere verilen ahitnâmeyi 1601 yılında yeniletmeyi başarmıştı. Osmanlı Devleti açısından

³³ Orhan BURİAN, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnâmesi", *Belleten*, XV, 58, 1951, s. 233, 235.

³⁴ Otto KURZ, *Sultan İçin bir Saat*, s. 41-42; Orhan BURİAN, "Kraliçe Elizabeth'ten Üçüncü Sultan Murat'a Gelen Hediye'nin Hikayesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, 1-2, Haziran 1951; Gelen İngiliz elçisi ve hediyesi ile ilgili ifadeler Osmanlı kroniklerinde bulunmaktadır. İbrahim Hakkı ÇUHADAR, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, I, s. 35-36; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, s. 825.

³⁵ Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 928; Orhan BURİAN, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnâmesi", s. 237.

³⁶ İbrahim Hakkı ÇUHADAR, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, I, s. 35-36; Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 929.

bu ilişkilerin anlamı, İngiltere Kraliçesine ve İngiliz tüccarlarına karşı duyulan lutûf ve himaye ile yakından ilgili idi.³⁷

XVII. yüzyılda Osmanlı-İngiliz ilişkileri, büyük oranda ticaret eksenli gelişmiş olmakla birlikte, Trumbull ve Lord Paget gibi temsilcilerle İngiltere'nin siyasî çıkarları da gözetiliyordu. Bu yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da gittikçe güçlenen Fransa'ya karşı cepheler açabilmek için arabuluculuk yapan Lord Paget, Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına katkıda bulunmuştu. Esasen 1583'ten itibaren Harborne'den beri devam eden İngiliz elçilerinin arabuluculuk konumları Osmanlı diplomasi tarihinde giderek bir gelenek oluşturmuştu.³⁸

İncelenen kaynaklarda XVII. yüzyılda İngiltere'den gönderilen kumaşlar, ayna ve dog köpeği (İngiliz köpeği) gibi çeşitli hediyelere rastlanmakla birlikte III. Mehmet'e sunulan saatli org değerinde herhangi bir hediye kaydına rastlanamamıştır. 18 Ağustos 1688'de padişaha onar elbiselik kadife, atlas, hare, çuka ve dibâ gibi değerli kumaşlar sunulduğu görülmektedir.³⁹ Bu dönemde İngilizlerin hediye olarak daha çok İngiliz köpeği⁴⁰ ve değerli kumaşlar hediye ettikleri görülmektedir.

II. OSMANLI – HOLLANDA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

Hollanda (Felemenk Cumhuriyeti) ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk temas Kanunî Sultan Süleyman zamanında ticarî alanda başlamış olup, diğer Avrupalı tüccarlarla birlikte Hollandalı tüccarlara Fransız bayrağı altında Osmanlı karasularında ticaret yapmalarına müsaade edilmişti. Bu durum XVII. yüzyıl başlarına kadar devam etmişti. Hollandalılar 1604'te ele geçirdikleri bir İspanyol kadırgasında bulunan Müslüman esirleri serbest bırakarak, Osmanlı

³⁷ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", s. 302.

³⁸ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", s. 302; Orhan BURİAN, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", s. 4-10.

³⁹ *TSMA, D, nr. 22, s. 7/a*; 1675'te şehzâde sünnet düğününde İngiliz elçisinin getirdiği hediyeler içinde çeşitli kumaşlarla birlikte ayna da bulunmaktaydı. *TSMA, E, nr. 11976/7*.

⁴⁰ Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 39.

padişahına hitaben yazılmış bir mektupla ülkelerine göndermişlerdi. Mektupta, Cezayirli ve Tunuslu korsanlar tarafından esir pazarlarında satılan Hollandalılar için padişahın yardım isteniyordu. Ayrıca Osmanlı sularında kendi bayraklarıyla ticaret yapma hakkının verilmesi talep ediliyordu. Osmanlılar bu talebe cevap vermemişti. Ancak İspanya'nın Hollandalı asillerle mütareke imzalamasından (1609) sonra Osmanlılar Felemenk Cumhuriyeti ile ittifak yapmanın gerekliliğini anlamışlardı. Türkiye ile Hollanda arasında ilk resmi diplomatik ilişkiler de böylece başlamıştı (1610). 1612 Mayısında Osmanlı devleti tarafından resmen tanınan Felemenk Birleşik Cumhuriyeti, 6 Temmuz 1612'de I. Ahmet'ten bir ahitnâme almayı başarmış; İstanbul'da elçilik ve Osmanlı ülkesi dâhilindeki iskelelerde konsolosluk açma hakkı ile bazı adlî ve ticarî imtiyazlar kazanmıştı. Osmanlılar, Hollandalıları Akdeniz'de İspanya'ya karşı ittifak kurabilecekleri bir deniz gücü olarak görüyor, Hollanda ile olan ilişkilerini daha çok siyasî yönden önemsiyorlardı. Hollandalılar için ise işin ticarî yönü önemli idi. XVII. yüzyıl boyunca diplomatik ilişkiler bu minval üzere devam etmiş, ayrıca kültürel ilişkiler de geliştirilmişti.⁴¹

Bu süreç içerisinde Hollandalı elçiler beraberlerinde hediyeler de getiriyordu. Örneğin; 1667'de gelen elçi itimatnâme ile birlikte Felemenk çukası, atlas, ipek, kadife, sırmalı kumaş, dürbün, asma saat ve tüfek gibi hediyeler getirmişti.⁴² Hazine defterinde 1 Eylül 1686'da yeni Felemenk elçisinin padişahın huzuruna çıktığında sunduğu eşyalar, yirmi elbiselik Şam dibâsı, onar elbiselik çiçekli atlas, sade hare ve mahûd çuka olarak kaydedilmişti.⁴³ Tarihsiz bir belgede⁴⁴ Felemenk elçisinin sunacağı hediyeler ise onar top elvan Felemenk çukası, elvan Efrencî dibâsı⁴⁵, Efrencî atlas, sekiz top elvan kadife, dört top beyaz sade Felemenk bezi, pervazı yıldızlı

⁴¹ Cevdet KÜÇÜK, "Hollanda-Osmanlı İlişkileri", *DİA*, XVIII, s. 221-223; Himmet UMUNÇ, "Türkiye'de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis De Bruyn ve Gözlemleri", *Belleten*, LXXII, 264, Ankara 2008, s. 147.

⁴² J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 181-182.

⁴³ *TSMA*, D, nr. 14, s. 56/b.

⁴⁴ Belge, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi görevlileri tarafından XVI.-XVII. ve XVIII. yüzyıla tarihlenmiş on dört belgeden biridir. *TSMA*, E, nr. 11976/11.

⁴⁵ "Üstüfe tesmiye olunur." *TSMA*, E, nr. 11976/11.

boy aynası⁴⁶, altı adet şamdanlı billur askı, içi çeşitli ilaçlarla dolu sanatkârca yapılmış bir dolap⁴⁷, çeşitli baharatların güzel kokulu yağlarıyla dolu bir sandık⁴⁸, Hint otlarıyla dolu on iki kavanoz⁴⁹ şeklinde kaydedilmişti.

Hollanda'dan gelen hediyelerin değerli kumaşlar, saat, ayna, dolap, dürbün, tüfek, şamdan, çeşitli ilaçlar, kokular ve bitkiler olduğu görülmektedir.

III. OSMANLI – FRANSA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

I. Bayezid zamanına kadar uzanan Osmanlı-Fransız ilişkilerinde ilk ciddi diplomatik temas, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya ticarî imtiyazları içeren bir ahitnâme vermesi ile başlamıştır. Fransa bu ahitnâme ile İstanbul'da daimî bir elçi bulundurma hakkına sahip olduğu gibi, Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma imkânını da elde etmiştir. 1535 yılında başlayan bu dostluk ilişkileri, 1543 yılında Nice Kalesi'nin alınarak Fransa'ya teslim edilmesi ile biraz daha güçlenmiş ve XVII. yüzyılın başlarına kadar aynı şekilde devam etmiştir.⁵⁰

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Fransa gücünün doruğuna çıkmış ve Osmanlı-Fransız ilişkileri bu yüzyılın sonuna kadar Venedik Savaşı'ndaki soğukluk ve Fransız amiralinin Sakız Limanı'nda gerçekleştirdiği saldırısı dışında genel olarak dostça olmuştur.⁵¹

Bu süreçte gelişen ilişkiler çerçevesinde Fransa elçileri, padişahlara düzenli olarak hediye sunarlardı.⁵² Bu hediyelerin başında sanatkârlarca yapılmış saatler bulunurdu. Fransa Kralı, 1547'de Kanunî Sultan Süleyman'a,

⁴⁶ “Pervazı müzehheb endam aynası.” *T SMA, E, nr. 11976/11.*

⁴⁷ “Adviye-i mütenevvi'a ile memlû musannâ dolap.” *T SMA, E, nr. 11976/11.*

⁴⁸ “Enva-ı bahâriyatın edhân-ı mu'teberesiyle memlû sanduka.” *T SMA, E, nr. 11976/11.*

⁴⁹ “Hind mertalarıyla memlu kavanoz.” *T SMA, E, nr. 11976/11.*

⁵⁰ İsmail SOYSAL, “Türk-Fransız İlişkileri”, *DİA*, XII, s. 181.

⁵¹ İsmail SOYSAL, “Türk-Fransız İlişkileri”, s. 181; Faruk BİLİCİ, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka”, *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 485.

⁵² Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 317; J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 35.

aynı zamanda bir masa fiskiyesi işlevi gören gösterişli bir saat hediye etmişti.⁵³ Lyon'da yapılan bu saat krala on beş bin dukaya mâl olmuştu. 1579'da Fransız büyükelçisi Jacques de Germigny, III. Murat'a çeyrek saatleri çalan ve göğün tüm hareketlerini gösteren alarmlı bir saat; Sadrazam Mehmet Paşaya kule biçiminde, kulenin iki yanında kaya kristalinden iki kutuyla bezenmiş, saat başlarında çalan, alarmlı ve Kral III. Henri'nin armasının kazılı olduğu büyük bir saat; sadrazamın oğluna boyna asılan, altın, zümrüt ve yakutla süslü, kristal mahfazası olan küçük bir çalar saat ve padişahın başhekimisi Haham Musa'ya büyük bir saat hediye etmişti. 1582'de sünnet düğününde Fransız elçisinin hediyesi olan yaldızlı cep saatini ise padişah az bulmuş, hatta buna içerleyerek dostluktan çok bir küçümseme işareti olarak algılamıştı.⁵⁴

Fransa'nın XVII. yüzyılda da benzer hediyeler göndermeye devam ettiği görülmektedir. Fransızlar padişaha sunulanlar kadar değerli ve çeşitli olmasa da, sadrazama da benzer hediyeler sunarlardı. Fransız elçisi 15 Ocak 1640'ta dönemin sadrazamına kadife, Paris çukası, atlas, dibâ gibi çeşitli kumaşlardan toplam on iki elbiselik sunmuştu.⁵⁵

Kapitülasyonların yenilenmesi amacıyla Fransa Kralı XIV. Louis'nin İstanbul'a gönderdiği M. de Nointel adlı elçisi, IV. Mehmet'e sunulmak üzere beraberinde büyük bir Savonneria halısı, sekiz kollu ve oymalı gümüş bir şamdan, altın yaldızlı gümüşten dallar ve yapraklarla süslenmiş bağa bir kutu

⁵³ Zamanın ölçümünde eski çağlardan itibaren güneş, su, kum, mum ve yağ lambası saatleri gibi araçlar geliştirilip kullanılmıştır. Müslümanlar, ilk dönemden itibaren saati daha çok ibadet vakitlerinin tayininde kullanmışlardır. Hükümdarlar arasında saat hediye etme geleneğinin ilk örnekleri mesela, Harun el- Reşid'in 807'de Frank Kralı Charlamagne'e sanat başyapıtı minare şeklinde bir su saati hediye etmesinde görülür. XV. Yüzyılda Avrupa'da mekanik saat yapımının yaygınlaştığı sırada Osmanlı padişahlarının da saatlere ilgisinin başladığı görülür. Fatih Sultan Mehmet, ilk defa mekanik saatlere ilgi duyması sonucu Venedik senyöründen çalar saat yapabilen bir usta göndermesini istemiştir. Fransa kralının Kanun Sülman'a gönderdiği bu masa fiskiyesi tarzındaki saat Osmanlı sultanlarına saat hediye etme geleneğinin ilk örneklerindendir. Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 929-921; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 28.

⁵⁴ Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 28-30.

⁵⁵ TSMA, D, nr. 9575, s. 2/b.

içinde duvar saati, bir düzine şişle yapılmış resimli duvar örtüsü, etekleri altın ve gümüş işlemeli saten ve ipek kırk kat kaftan kumaşı da getirmişti.⁵⁶

Hediyeler dostluk ilişkileri çerçevesinde veriliyor, ancak zaman zaman hediyelerin verilmesinde gecikme yaşanıyordu. Bu durum ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olabiliyordu.⁵⁷

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Fransız amirali Dequesne'nin Sakız Adası'na saldırıda bulunarak pek çok kişinin ölümüne neden olduğu ve zarara uğrattığı Sakız saldırısı, iki ülke arasındaki ilişkileri gergin bir hale sokmuştu. Ancak yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde Fransa Kralı XIV. Louis, IV. Mehmet'e gönderdiği çoğunluğu saatlerden oluşan toplam altmış bin guruş değerindeki hediyelerle zararı tazmin ederek Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin bozulmasına engel olmuştu.⁵⁸ Hediyeler şunlardı: İki bin Frengî altın, elmas ile bezenmiş iki adet çengel kuşak, kırmızı ve beyaz mineli bir çift elmas bilezik, bir çift küpe, iki adet elmas yüzük, iki adet yıldızlı ağaç iskemle, kırkar elbiselik Frengî atlas, Frengî hare, altın ve gümüşle işlenmiş kadife, mahûd çuka, beyaz kanvaz ve nakışlı dört köşeli minder, yirmi dokuz elbiselik Acem dibâsı, on bir elbiselik Fransız dibâsı ve üç tanesi, Avrupa'da yeni bir buluş olan sarkaçlı (pandül) saat⁵⁹ olmak üzere beş saatten oluşuyordu. Saatlerden biri kitâbeli, ortası büyük aynalı gümüşlüce, bir diğeri baştan ayağa gümüş zarflı kitâbe aralarında birer billur büyük kubbeli akrep çekmece saati idi. Bir diğeri, büyük, gümüş bir top saat olup; dört akrepli ve yıldızlıydı. Ayrıca ortasında iki kat rakam yazılıydı. Sarkaçlı saatlerden ilki aylı, günlü ve dakikalı, siyah ağaç zarflı ve zarfının yanları bağalı, kule resimli (resm-i kulle) sarkaçlı saat idi. Sarkaçlı saatlerden bir diğeri gümüşten yapılmıştı ve kafes şeklinde (müşebbek) zarfı vardı.

⁵⁶ Antoine GALLAND, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, I, s. 7.

⁵⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 317; J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 35.

⁵⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 484; Mehmed Râşid, *Tarih-i Râşid*, I, s. 377; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, s. 744-749; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, s. 131.

⁵⁹ Teknolojik bir buluş olan sarkaçlı saatin icadı ile dakik zaman ölçümü mümkün olabilmışti. Bundan önce saatler ya geri kalıyor, ya da çok çabuk bozuluyordu. Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 70.

Akrep dairesi lacivert mineli ve kubbeli idi; son sarkaçlı saat ise ruznâmeli, aylı ve günlük kule resimli çekmece saati idi.⁶⁰

Bu dönemde dostluk ilişkileri çerçevesinde, saatlerden başka dönemin teknolojisi ile yapılmış astronomi âletlerinin de hediye edildiği görülmektedir. Fransa elçisi IV. Mehmet'e 26 Kasım 1684'te Edirne Sarayı'nda Acem ve Şam dibâsı, Frengî atlas ve elvan çukanın yanısıra saatli büyük bir ayna, ayrıca bir adet çalar top saat ve büyük bir ay dürbünü hediye etmişti.⁶¹ 18 Mart 1686'da Fransız elçisinin hediyeleri arasında ay ve güneş tutulmasını (husûf ve kûsûf ahvâlini) bildiren, iki tarafı camlı bir saatten başka yedi yıldızın durumunu (seba-yı sitare ahvalini) bildiren resimli bir başka saat vardı. Bu saatlerin yanısıra Lepe dibâsı, Acem dibâsı, elvan ketreli atlas, mahûd ve Londrine çukadan oluşan toplam kırk elbiselik kumaş da bulunuyordu.⁶²

27 Mart 1690'da ise II. Süleyman'a kule resimli bir saat ile altmış elbiselik kumaş hediye edildiği görülmektedir.⁶³ 8 Aralık 1699'da göreve yeni gelen Fransız büyükelçisi M. De Ferriol padişahın huzuruna ısrarla silahıyla

⁶⁰ “Zikrolunduğu üzere şevketlü padişahımız Yalı Köşkü'nde iken huzur-ı hümayûna gelip manzur-ı hümayûn olunduktan sonra gelip teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuştur.” *T SMA, D, nr. 14, s. 21/a.*

⁶¹ *T SMA, D, nr. 14, s. 43/a;* Silahdar Tarihi'nde kumaşların elli elbiselik olduğu ve hediyelerin arasında ay dürbününün bulunmadığı görülmektedir. Fransa Kralı bu hediyeleri, Kanunî Sultan Süleyman zamanında verilen ahidnamenin tecdidi için göndermişti. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi, II, s. 177-178.*

⁶² *T SMA, D, nr. 14, s. 54/b;* Silahdar Tarihi'nde Fransız elçisinin hediyeleri “bir kebîr saat ve kırk beş donluk Frengî dibâ” olarak belirtilmiştir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi, II, s. 232;* *BOA, İE.SM, nr. 1773* nolu belgede ise bu hediyeler, 28 Kasım 1685'ten 25 Nisan 1686 tarihine kadar “Rikâb-ı Hümayûn'a gelip temessükü verilmeyen hedâyâ” olarak kaydedilmiştir. *BOA, İE.SM, nr. 1773.*

⁶³ “Frânçe Balyozu Rikâb-ı Hümayûn'a yüz sürdüğünde ihda eylediği eşyalar Divân-ı hümayûn tarafından gelip teslim-i Hazine-i Hümayûn olmuştur: Frânçe zerbaflı, donluk aded on; cümlesi dokuz buçuk zira'dır. Telli Hıtayî, donluk aded iki; hare, donluk aded on altı; atlas, donluk aded on iki; ma'hud çuka, donluk aded on; kulle resmi saat, kıt'a bir; kebir halı, aded bir.” (27 Mart 1690); *T SMA, D, nr. 22, 13/b;* Bu hediyelerin Fransa'dan getirilmesi sürecinde, 2 Aralık 1689 tarihli bir belge Padişah ile görüşmek üzere gelen Fransız elçisinin İstanbul'dan gelecek ağırlık ve hediyeleri için sekiz koç arabası, otuz öküz arabası, kırk bargir, harçlık ve döşeme bahâsının verilmesi için tahrir olup; belgede Fransız elçisinin arz-ı halinde şöyle denilmektedir: “Devletli ve saadetli hazretlerinin huzur-ı âlilerine arzı hal oldur ki, padişah hazretlerine buluşmak için bu dailerinin tevabii ve ağırlığı ve vereceği hediyelerimizi İstanbul'da getirilmek lazım olmağın devletli ve saadetli sultanım hazretlerinin huzur-ı şeriflerine Frânçe elçilerine adet ve kanûn üzere tayin olunan arabalar ve koçlar ve bargirler ve sair yol harçlığı olageldiği üzere aliverilmek için devletlü İstanbul Kaimmakam Paşa hazretlerine hatt ba emr-i şerif inayet ve ihsan buyurulması rica ve niyaz olunur. Baki ferman saadetli sultanım hazretlerindir.” *BOA, C.S, nr. 121/6031.*

girmek istemesi karşısında buna izin verilmeyip, getirdiği hediyeleri de reddedilmişti.⁶⁴ Ferriol'ün sadrazama sunduğu hediyeler ise, çevresi çok zarif işlemlerle bezenmiş alt yanı boyalı camdan oluşan altmış parmaklık bir ayna, kadranında alaturka sayılar kullanılmış sarkaçlı büyük bir duvar saati, kaftanlar ve İngiltere'nin en güzel kumaşlarından oluşuyordu. Aralık ayının otuz birinde II. Ahmet, büyükelçiyi 5 Ocak 1700'de kabul edeceğini bildirmiş; Elçi Ferriol de, padişah için hazırlanan hediyeleri kabulden bir gün önce saraya göndermişti. Padişahın huzuruna girdiğinde bu hediyeler büyükelçinin önünde taşınacaktı. Seyyah Tournafort'un naklettiğine göre hediyeler arasında bulunan aynanın boyu seksen dokuz parmak, genişliği altmış iki parmak; herkes şaşırılmıştı ve padişah divân toplantıları sırasında durduğu perdenin ardından aynayı seyretmişti. Sadrazam'a sunulan saatten çok daha güzel tasarlanmış; ayın hareketi, sıcaklık dereceleri ve mevsim değişikliklerini de belirten hayranlık verici bir sarkaçlı duvar saati de Arz Odası'nın kapısına bırakılmıştı. Bunların dışında çok zengin altın sırmalı yirmi kumaş kaftan ve en güzel İngiliz kumaşlarından çok sayıda başka kaftan da vardı. Bütün bunlar o kadar beğenilmişti ki, sadrazam hediyelerin kralın mı yoksa büyükelçinin mi olduğunu sorduğunda; büyükelçi kendi hediyeleri olduğunu söylemişti. Kendisine ve maiyetine yetmiş kaftan dağıtıldığında elçi kazandığı onurla sevinmişti.⁶⁵

Fransızların bu dönemde halı, değerli kumaşlar, ayna, dürbün, kadın süsleri, kaftan, döşemelik, dürbün, sanatkârâne yapılmış saatler ile ay, güneş ve yıldızlar gibi gök cisimlerinin hareketlerini bildiren teknolojik saatler sundukları görülmektedir.

⁶⁴ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, (hızl. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 143.

⁶⁵ Joseph de TOURNEFORT, *Tournafort Seyahatnâmesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, (çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2008, s. 52-54.

IV. OSMANLI – VENEDİK İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

İtalyan şehir devletlerinden Venedik Cumhuriyeti, XI. yüzyıldan itibaren Orta Akdeniz’de üstünlük sağlamış ve Ege’de ilerleyen Osmanlıların karşısına bir güç olarak çıkmıştı.⁶⁶ İlk olarak I. Mehmet zamanında başlayan Osmanlı-Venedik savaşları çeşitli aşamalardan geçerek yüzyıllarca sürmüştü. Mora’daki Koron, Modon kolonilerini ve Eğriboz’u Osmanlılara bırakmak zorunda kalan Venedik, Preveze Deniz Savaşı sonunda (1538) Orta Akdeniz’deki üstünlüğünü de kaybetmişti. Bir süre sonra Kıbrıs (1571) ve Girit (1669) de Osmanlı hâkimiyetine geçmişti. 1699’da Karlofça Antlaşması ile Mora’yı aldıysa da kısa süre sonra burayı geri vermek zorunda kalmıştı.⁶⁷

Bu süreçte Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler de yürütülmüş ve Osmanlı padişahlarına hediyeler gönderilmişti. Hatta İstanbul’da daimî temsilciliği olan ilk ülke Venedik idi (1454).⁶⁸ Ancak bu tarihten önce de Osmanlılara hediyeler gönderdikleri görülmektedir. Venedikliler, XV. yüzyıl başlarında yapılan barışı ihlal ederek, II. Murat döneminde Selanik’i kuşatmış ve bu nedenle II. Murat, Venedik Dukası’nın gönderdiği elçiyi kabul etmemişti. Venedik Dukası, bunun üzerine durumu düzeltmek istemiş ve elçisini birikmiş vergi ve ağır hediyeleriyle yeniden yollamıştı. Ancak II. Murat’ın, Selanik’i Venediklilerden geri almasından sonra antlaşma yenilenmişti.⁶⁹

Venediklilerin hediyeleri başlangıçta av köpekleri, gümüşten yapılmış eşyalar, kürkler, inciler ve değerli kumaşlardan oluşurdu. XVI. yüzyıldan itibaren ise dünya haritaları, kişisel saatler, masa saatleri, su saatleri, gözlükler, Murano camları, mücevherler ve altından yapılmış eşyalar gibi

⁶⁶ Ceneviz ise genellikle Osmanlılarla barışçı bir siyaset izlemişti. Ceneviz elçileri, Divân-ı Hümayûn’da padişahın eteğini öptüğünde pîşkeş çekerdi. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 252.

⁶⁷ Şerafettin TURAN, “İtalya-İslâm dünyasıyla İlişkileri ve Sömürgecilik Faaliyeti”, *DİA*, XXIII, s. 448-449.

⁶⁸ Timuçin KODAMAN-Ekrem Yaşar AKÇAY, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, s. 81; Frederic HITZEL, “Diplomatik Armağanlar”, s. 243.

⁶⁹ Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 46.

daha farklı hediyeler verirlerdi.⁷⁰ Örneğin; bu yüzyılın sonunda Venedik elçisi padişaha kürkler, deriler ile topları gümüş ve yaldızdan yapılmış bir gemi maketi sunmuştu. İstanbul'daki diğer elçilerde de hayranlık uyandıran bu gemiyi, iki kuvvetli adam güçlkle taşımıştı. Hatta İngiliz elçisi Edward Barton, III. Mehmet'in cülûsunu tebrik etmek amacıyla gönderilecek hediyelerin sanatkârlarca yapılmış nadide eserlerden hazırlanmasını sağlamak üzere Kraliçe Elizabeth'i harekete geçirmek için, ona Venedik'ten gelen bu hediyelerin ayrıntılı bir listesini de göndermişti.⁷¹

Osmanlı arşiv belgelerine göre XVII. yüzyılda, örneğin 15 Şubat 1643'te⁷², 2 Ağustos 1682'de⁷³ ve 7 Şubat 1700'de⁷⁴ Venedik elçilerinin Acem ve şîb dibâsı, Hitayî, çuka, kadife, zerbaft, Lepe dibâsı, Frengî hare, ıskarlat ve atlas gibi değerli kumaşlar sunduğu görülmektedir. Bu hediyelerden ve diğer ülkelerin elçilerinin hediyelerinden farklı olarak ise iki Ağustos 1682'de kapalı küçük bir kutunun içinde Frengî çiçek yağları (esans) da görülmektedir.⁷⁵

Osmanlı-Venedik ilişkileri üzerine yapılan bir çalışmada ise iyi neticeler almak üzere diplomatların birbirlerine hediyeler sundukları, bunlardan Venediklilerin Osmanlılara kumaş, şeker, parfüm, limon, portakal, şekerli badem ve Osmanlıların daha çok rağbet ettikleri Grana peyniri, saat, balık ve şarap gibi hediyeler verdikleri belirtilmiştir. Aynı çalışmaya göre Osmanlılar ise Venediklilere ipek kumaşlar, mendiller, parfüm şişeleri, tütün, pipo, gül

⁷⁰ Frederic HITZEL, "Diplomatik Armağanlar", s. 246.

⁷¹ Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 925.

⁷² "Rikâb-ı Hümayûnlarına Venedik balyosu getirdiği pîşkeşdir: Zerbaft, mükerrer donluk bir; Şeyb, donluk bir; kırmızı atlas münakkaş, donluk bir; âteşî dibâ münakkaş, donluk; kadife beyaz, donluk bir; kadife kırmızı, donluk bir; saye çuka kırmızı, donluk bir." *T SMA, E, nr. 7108*.

⁷³ *T SMA, D, nr. 14, s. 23/b*.

⁷⁴ "Kebir Venedik elçisi Rikâb-ı Hümayûn-ı şevketmakrûna yüz sürdüğünde ihda eylediği emtialardır ki zikr olunur: Dibâ-yı Şeyb, donluk bir; dibâ-yı Acem, donluk on sekiz; telli Hitayî, donluk on üç; Frengî hare, donluk dört; elvan çuka, donluk sekiz; ıskarlat çuka, donluk iki. Minval-i meşruh üzere Divân-ı Hümayûn tarafından gelip teslim-i hazine olmuştur. Der Saray-ı Davud Paşa." *T SMA, D, nr. 15, s. 33/a*.

⁷⁵ "Lepe dibâsı, donluk bir; mütenevvi'a dibâ, donluk, dört; sürh kadife, donluk, bir; saye kırmızı çuka, donluk, bir; Lepe dibâsı kaplı sagir kutu içinde Frengî çiçek yağları olur, kutu, bir." *T SMA, D, nr. 14, s. 23/b*.

reçeli, tarak, şerbet bardakları ve kehribar gibi hediyeler verdikleri görülmektedir.⁷⁶ Osmanlı padişahlarının gönderdiği hediyeler ise değerli kumaşlar, köpekler, halılar, ok ve yay takımları, atlar ve mendiller idi. Hediye edilen kumaşlar genellikle San Marco Kilisesi'nin süslemelerinde kullanılırdı.⁷⁷

Venedikliler, ülkelerine gelen Osmanlı elçilerine ve maiyetindekilere konaklama ve yemek hizmetlerinin sunulmasının yanısıra görevleri gereği, çoğu samur kürkle kaplanmış atlas, kadife veya altın işlemeli kumaşlardan gösterişli kaftanlar hediye eder; elçi ve maiyetindekiler hediyelerin beğeniyle karşılandığını göstermek için veda töreninde bu kıyafetleri giyerlerdi. Önemli kişilere birden fazla giysi hediye edilirdi.⁷⁸

V. OSMANLI – RUSYA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

Rusya XV. yüzyılda bağımsızlığını kazanmış bir knezlik olup, Moskova adıyla anılıyordu. İlk Osmanlı-Moskova ilişkileri Moskova'nın isteği doğrultusunda Kırım Hanı Mengli Giray'ın aracılığıyla, ticarî sorunların çözümü için II. Bayezid'e gönderdiği mektupla başlamıştı. Osmanlı-Moskova arasındaki bu yakınlaşmadan sonra Moskova'dan diplomatik ilişkilerin devamı 1523'e kadar devam etmiş; 1570'lere kadar kesinti olmakla birlikte Osmanlı-Moskova ilişkilerinde herhangi bir problem yaşanmamıştı. XVI. yüzyılda ise Osmanlılar Moskova ile olan ilişkilerini Kırım Hanlığı vasıtasıyla yürütüyor, bu ticarî ve siyâsî alanda yürütülen dostâne ilişkiler neticesinde

⁷⁶ Maria Pia Pedani FABRİS, “XV-XVIII. Yüzyılda Osmanlı Venedik İlişkileri”, *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 263.

⁷⁷ Maria Pia PEDANI, *Osmanlı Padişahının Adına-Osmanlı'nın Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, (çev. Elis Yıldırım), Ankara 2011, s. 66.

⁷⁸ Maria Pia PEDANI, *Osmanlı Padişahının Adına*, s. 64, 77.

her iki taraf da Kırım'ı kontrol edebiliyordu.⁷⁹ Rus çarları her sene Kırım hanlarına belirli miktarda tiş (tiyiş) adıyla vergi veriyordu.⁸⁰

1569'da Osmanlı Devleti'nin kanal açma teşebbüsünden sonra Rus Çarı Osmanlı Devleti'nin Astrahan'ı zapt etmeye yönelik bu teşebbüsünden şikâyet eden bir mektup göndermiş; III. Murat'ın oğlu Şehzâde Mehmet'in sünnet düğününde ise elçi bulundurmamıştı. Bundan sonra dostluk çerçevesinde çok defa Osmanlı Devleti'ne elçiler ve hediyeler gönderilmişti.⁸¹

Osmanlı Devleti ile Moskova arasında Çehrin Seferi'ne kadar doğrudan savaş olmamış, Kırım hanları zaman zaman Ruslarla savaşmışlardı. Moskova ile Osmanlı Devleti arasındaki geleneksel dostluk siyasetinin, Azak'ın işgali, Kazakların oluşturduğu gerilimler ve sınır olayları neticesinde 1646'dan sonra bozulmaya başladığı görülmektedir.⁸² Rus hükümdarları mutad olarak elçileriyle padişahlara hediyeler göndererek Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kuruyorlardı. Hediyeler geldiği müddetçe ilişkiler de dostâne oluyordu.⁸³ Kırım'ın ve Osmanlı Devleti'nin Moskova'ya karşı tutumu hediye ve vergilerin verilip verilmediğine göre değişebiliyordu. Örneğin, 5 Aralık 1668'de padişah Rus çarına yazdığı mektupta, Kırım hanının akınlarına, Kırım'a olan mutad hediyelerin verilmesi şartıyla engel olunabileceğini bildirmişti.⁸⁴ Bunun ardından 25 Aralık 1668'de Rus elçisi padişahın huzuruna balık dişi (dendân-ı mahi), kakum, samur ve sincap kürklerinden oluşan hediyeleriyle çıkararak nâmesini arz etmişti.⁸⁵

⁷⁹ Yücel ÖZTÜRK, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16.-17. Yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, II, (ed. Mustafa Bıyıklı), İstanbul 2008, s. 219-233.

⁸⁰ Bu durum Karlofça Antlaşması'na kadar devam etmiştir. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 1, 33.

⁸¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 151-152.

⁸² Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 316; Yücel ÖZTÜRK, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16.-17. Yüzyıllar)", s. 249-250.

⁸³ "Ve Moskov'dan Âsitâne'ye elçiler ile hedâyâ ve pîşkeşleri her gâh kâidelerince gelüp, bendeliklerin arz ederlerdi." Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 979; J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 176.

⁸⁴ J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 192.

⁸⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 280.

1677 ve 1678'de gerçekleştirilen Çehrin seferleri sonunda Moskova tarafından İstanbul'a gönderilen elçi ile Özü Nehri iki ülke arasında sınır kabul edilmek üzere bir barış antlaşması yapılmıştı (1681).⁸⁶ Rus elçisi antlaşmadan sonra İstanbul'a gelerek 16 Mart 1682'de çarın nâmesiyle birlikte, Divân-ı Hümayûnda bin yüz doksan sekiz adet samur kürk, yirmi balık dişi ve on tane de sungur sunmuştu.⁸⁷ Bu hediyelerden samurların miktarının hazine defterine bin yüz yetmiş dokuz adet olarak kaydedildiği ve bunlardan bir kısmıyla iki yüz otuz sekiz tane kürk yaptırıldığı görülmektedir.⁸⁸

Tarihsiz bir belgede ise Rus elçisinin pîşkeş olarak yirmi elbiselik samur kürk, yirmi iki tahta kakım kürk, on dört sungur, bir kafes içinde samur kemiği⁸⁹ ve yetmiş iki tane balık dişi sunduğu görülmektedir.⁹⁰

XVII. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı padişahlarına, balık dişi, kakım kürk, samur kürk ve sungur gibi hediyeler gönderdiği görülmektedir.

VI. OSMANLI – POLONYA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

Osmanlı Devleti ile Polonya (Lehistan) arasındaki ilk diplomatik ilişkiler I. Mehmet (Çelebi) zamanında başlamıştır. Macaristan'ın Osmanlılar'a karşı Lehistan'dan yardım istemesi üzerine Leh Kralı, Osmanlı Devleti ile Macaristan arasında arabuluculuk yapmak amacıyla elçisini I. Mehmet'e göndermiş ve Osmanlı Devleti'nin Macaristan ile altı aylık bir antlaşma yapmasında etkili olmuştu. II. Murat zamanında da Macaristan'a karşı

⁸⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 316; Yücel ÖZTÜRK, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16.-17. Yüzyıllar)", s. 249-250.

⁸⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 163; "Elçi-i mesfûr birkaç gün ta'yin olunan konağında meks, ba'dehu şehri rebülevvelin yedinci selasa günü Divân-ı Hümayûna getirülüp, kanûn üzere hil'atler ilbas olunduktan sonra paye-i serir-i ala'ya ruymal-i ubûdiyet itdirülüp nâmesin arz eyledi. Ve elçi-i mesfûrun hedâyası binyüzdoksansekiz dane semmûr idi, ve yirmi dâne balık dişi ve on cenâh sungur olmağla pîşkeşin dahi arz eyledi, fi minhu." Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 131.

⁸⁸ *TSMA, D, nr. 14*, s. 17/b.

⁸⁹ "Zend-i samur der kafes." *TSMA, E, nr. 11976/1*.

⁹⁰ *TSMA, E, nr. 11976/1*.

Lehistan ile dostluk ve ittifak teklif etmek üzere gönderilen Osmanlı elçisine, Lehistan tarafından gönderilen elçi ile olumlu cevap verilmesi, ilk resmî ilişkileri başlatmıştı.⁹¹ Lehistan Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri Kırım hanlarına vergi veriyor ve Osmanlı padişahlarına da hediyeler gönderiyordu.⁹²

Lehistan krallarının padişahlara hediyeler verilmesi hususu, iki ülke arasında yapılan ahitnamelerle belirlenmiş ve zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Nitekim Kralın kadimden gönderdiği pîşkeş ve hediyelerinin artırılması kararlaştırılmıştı. Leh elçisi, 16 Eylül 1591'de Divân günü doksan bin deste samur, ayrıca yüz deste samurdan oluşan hediyeler getirdiğinde belirlenen hediyeleri ve diğer vergileri her sene padişaha ve devlet erkânına getirip sunmak üzere ahitname yenilenip ziyafet çekilmiş ve kanun üzere elçiye hil'at giydirilmişti.⁹³

İki ülke arasında dostâne ilişkiler sürdürülmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle, Lehistan Krallığı, Kırım Hanlığı, Boğdan ve Erdel toprakları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin kuzey komşusu olmuş ve bu nedenle iki ülke arasında zaman zaman sınır sorunları yaşanmaya başlamıştı. Bu olaylarda Boğdan voyvodaları belirleyici rol oynuyordu.⁹⁴ Lehistan, Eflak ve Boğdan'ın Osmanlılara bağlanmasını bir türlü kabullenmeyip, bazen voyvodaları kışkırtıp fiilî yardımda bulunuyordu. Diğer taraftan gerek Tatar (Kırım) askerleri ve gerekse Osmanlı sınırlarındaki komutanlar pek çok kez Lehistan'ı yağma ediyordu. Bu durum karşısında Leh Devleti de bu yağmalara engel olabilmek ve Osmanlı Devleti'nin dostluğunu kazanabilmek için, Kırım hanına ve sınır beylerine vergi ve hediyeler

⁹¹ Mehmet İNBAŞI, *Ukrayna'da Osmanlılar-Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, s. 21-24.

⁹² Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, II, s. 608; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 770; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 483.

⁹³ "Sene-i merkûme Zilka'desinün yiğirmi yedinci günü Kalaba dîvân olup, Leh Kralı içlisi geldi. Kadîmden gönderi-geldikleri pîşkeş ü hedâyalarını sâbıka ziyâde eylemek teklif olundukda kabûl eyleyüp müte'ahhid oldukları doksan bin deste sammur ile tamâm yüz deste sammur ve sâ'ir virgüleri evvelden ola-geldüğü üzere mukarrer olup, her sene Âsitâne-i sa'âdete ve erkân-ı devlete getürdüp, îsâl eylemek üzere tecdîd-i ahd olunup, ziyâfet olunup kânun üzere hil'at-ı fâhireleri virildi." Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 254.

⁹⁴ Halime DOĞRU, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 14.

vermişler böylece güvenliğinin Osmanlı hükümetince korunacağına dair ferman elde etmişlerdi.⁹⁵ XVI. yüzyılın sonlarında Boğdan üzerindeki nüfuz çatışması ve Lehistan'ın Kazakları Osmanlı Devleti aleyhine kullanması nedeniyle XVII. yüzyılda Osmanlı-Lehistan ilişkileri, dostluktan ziyade mücadelecî bir hale dönüşmüştü.⁹⁶

1617'de yapılan antlaşmaya göre Lehistan, hiçbir şekilde Erdel, Eflak ve Boğdan'a saldırmayacak, Kazak eşkiyasının Karadeniz'e çıkmalarını önleyecekti. Ayrıca Lehistan, Osmanlı hükümetine ve Kırım hanına veregeldiği vergi ve hediyeleri zamanında gönderecekti.⁹⁷ Antlaşma yapılmasına rağmen iki taraf arasındaki gerginlik devam etmişti. 1621'de II. Osman'ın Hotin seferi başarısızlıkla sonuçlanmış, IV. Mehmet'in Kamanıçe seferi sonucunda 18 Ekim 1672'de Bucaş Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Lehistan toprak kaybına uğramamasına rağmen Osmanlı Devleti'ne vergi verecekti. Ancak Lehistan Diyet Meclisi tarafından antlaşma kabul edilmemiş ve Leh Kralı, "*Kamanıçe kalesini boş bulup almak ve hâli bulunan Podolya'yı işgal kolaydır; kılıncınız varsa pîşkeş alırsınız.*" diye meydan okuyucu bir mektup göndermişti.⁹⁸ 1673'te Osmanlı Devleti Hotin'de yenilgiye uğratılmış, 1676'da yapılan antlaşma ile Podolya ve Ukrayna Osmanlı'da kalmış ve Lehistan da vergi ödemekten kurtulmuştu.⁹⁹ Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki barış 1683'te Lehistan'ın Avusturya'ya yardım etmesine kadar sürmüştü, II. Viyana bozgunu sonucunda yapılan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti Podolya ve Ukrayna'yı geri vermiş ve Lehistan'ın Kırım Hanlığı'na verdiği vergi kaldırılmıştı.¹⁰⁰

Karlofça sonrasında Lehistan, Tersane Bahçesi'nde Leh büyükelçisi Kralı adına padişaha gümüşten yapılmış büyük bir şadırvan, büyük bir gümüş

⁹⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 76-77, 165.

⁹⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Tarihi*, III/2, s. 173.

⁹⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 213.

⁹⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Tarihi*, III/2, s. 173, 186.

⁹⁹ Halime DOĞRU, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 14, 33; Vedat KANAT, *Lehistan'ın Parçalanması Sürecinde Osmanlı Devleti İle İlişkileri (1772-1795)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2011, s. 7-12.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 187.

saat, iki gümüş şamdan ve gümüş iskemle sunmuştu. Bu hediyelerden şadırvan, iskemle ve şamdanların 1701'de sökülüp bozulduğu görülmektedir.¹⁰¹

Tarihsiz bir belgede ise Lehistan Kralı'nın pîşkeş olarak Osmanlı padişahına gönderdiği hediyeler, altın ve gümüşle sanatkârane işlenmiş büyük gümüş ayna; altından yapılmış, mücevherlerle süslü leğen ve ibrik; gümüş kaplamalı abanoz sandık; çeşit çeşit kadehler, kule resimli büyük bir saat, mücevherle süslü bir başka saat, mücevherle süslü çekmece (pîştahta)¹⁰², pîştahta-yı şatranç, yaldızlı abanoz sandık, iki bin adet (kırk top) siyah samur, on dört tilki (rubah), üç samson, iki zağar, bir sungur, bir çakır ve üç şahin idi.¹⁰³

Lehistan'dan gelen hediyelerin saatler, aynalar, şamdanlar, sandıklar, çekmeceler, kupalar, kürkleri¹⁰⁴, av kuşları ve av köpekleri gibi çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

VII. OSMANLI – AVUSTURYA İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

Osmanlı Devleti ile Avusturya (Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu) arasında ilk ilişkilerin doğrudan başlaması Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonradır. Bu ilişkiler, iki devletin Macaristan topraklarına egemen olmak istemeleri nedeniyle uzun yıllar boyunca askerî, siyasî ve diplomatik çekişmeler şeklinde devam etmişti.¹⁰⁵ Bu mücadelenin sonunda 1547, 1568 ve 1574'te yapılan antlaşmalarda Avusturya, Osmanlılara vergi vermeyi kabul

¹⁰¹ *TSMA, D, nr. 15, s. 46/b.*

¹⁰² "Pîştahta-yı keman güherbâ." *TSMA E, nr. 11976/4.*

¹⁰³ *TSMA, E, nr. 11976/4;* Belge Arşiv görevlilerince XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıla tarihlenmiş belgeler arasında yer almaktadır.

¹⁰⁴ Lehistan elçisi 1583'te Şehzâde Mehmet'in sünnet düğününde 6 deste samur postu sunmuştu. *TSMA, D, nr. 9614, s. 8/a.*

¹⁰⁵ Kemal BEYDİLLİ, "Avusturya-Taih", *DİA, IV, s.174;* Ali İbrahim SAVAŞ, "Osmanlı Diplomatiğine Ait Name-i Hümayûn, Ahitname-i Hümayûn ve Mektup Tahlilleri", *OTAM, 7, 1997, s. 219.*

ediyordu.¹⁰⁶ Yüklü miktarda para (otuz bin duka)¹⁰⁷ ve hediyelerden oluşan yıllık vergiye Osmanlılar “haraç”, karşı taraf ise “*ululama hediyesi*” ya da “*şeref hediyesi*” (munus honorium) adını veriyordu.¹⁰⁸ Böylece iki taraf arasındaki iyi ilişkiler 1592’ye kadar devam etmiş¹⁰⁹, Habsburg elçileri, bu dönemde nakit para dışında en değerli Venedik ipeklilerinden giysiler, altın kupalar, sanatsal değeri olan metal filler üzerinde saatler, Nürnberg ve Prag’taki son derece gelişmiş atölyelerde yapılmış yüksek değerde sanat eserleri ve Türklerin hoşlanacaklarını düşündükleri birçok başka hediyeler getirmişlerdi. Hediyeler padişah’tan başka valide sultan, sadrazam, diğer vezirler ve yol boyunca resmî kabul töreni eşliğinde Budin beylerbeyi gibi bazı idarecilere de verilirdi.¹¹⁰ On dört yıl süren Osmanlı-Avusturya savaşlarının yeniden başladığı yıl olan 1593’e kadar İstanbul’a yirmi yedi haraç elçisi gelmiş ve bu elçiler, Osmanlı padişahı ve devlet büyüklerine nakit para ve mücevherât olarak bir milyon dukayı aşkın Venedik altını değerinde haraç ve hediye getirmişlerdi.¹¹¹ Bu dönemde İstanbul’a gelen büyükelçilere, haraç keselerinin olabildiğince dikkat çekmeden teslim edilmesi ve gösterişten uzak olunması için sıkı talimatlar veriliyordu.¹¹²

¹⁰⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 340, 494, 499; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 189.

¹⁰⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 494.

¹⁰⁸ Kemal BEYDİLLİ, “Avusturya-Tarih”, *DİA*, IV, s.174; Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 119; Karl TEBLY, *Der Saadett’te Avusturya Sefirleri*, s. 8, 10; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 33; XVI. yüzyılın sonlarında İstanbul’da bulunan Salomon Schweigger bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Eğer biz haraç ödeyen bir devlet olduğumuzu kabullenirsek, kendimizi aşağı görmemiz gerekir ve o zaman da böyle yüksekte atamayız. Üstelik de bu günahımızdan ötürü kendimizi Tanrı’ya affettirmek zorundayız. Bu nedenle padişaha sunduklarımıza present, yani armağan adını vermemiz daha uygun olur ya da bu günahı Macaristan krallığına yükleyip kendi üzerimden atmalıyız. Böylece Tanrı’nın bizi cezalandırmasından kurtulabiliriz.” Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 69.

¹⁰⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 189.

¹¹⁰ Karl TEBLY, “Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, (çev. Bekir Sıtkı Baykal), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Söğrafiya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, 1969, s. 261; Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 83; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 32; Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 62-72; Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü*, I, s. 88.

¹¹¹ Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 12; Karl TEBLY, “Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri ve bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, s. 249.

¹¹² Karl TEBLY, “Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri ve bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, s. 249; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 34.

Sözü edilen dönemde gönderilen Avusturya elçilerinden Busbecq 1553'te İstanbul'a yolculuğu sırasında ziyaret ettiği Estergon Beyi'ne iki kıymetli kap, Budin Beylerbeyi'ne de dört tabak ve bir de saat sunmuştu.¹¹³ İstanbul'a geldikten sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşaya ve Ahmet Paşaya içlerinde altın florinler ve kıymetli bir saat bulunan altı adet altın yaldızlı büyük Transilvanya (Erdel) kupası hediye etmişti. Padişaha ise on kişinin taşıdığı yaldızlı on büyük kupa ve yirmi kapıcının taşıdığı kırk kupa¹¹⁴; 1559'da ise altın yaldızlı bardaklar, fil sırtına yerleştirilmiş bir kule şeklinde saat ve paşalar arasında bölüştürülmek üzere paralardan oluşan hediyeler sunmuştu.¹¹⁵ Sanatkârane yapılmış saatlerin, bundan sonra Osmanlılara sunulacak en güzel hediyelerin başında yer aldığı görülmektedir. Avusturya büyükelçilerinin kervanlarındaki yükler, görenlerde bir saatçi dükkânı izlenimi verirdi. Yol üstünde beylerbeyilere yapılan nezaket ziyaretlerinde saat sunularak, paşaların himayesi sağlanırdı.¹¹⁶ Hatta bu kişiler tarafından Avusturyalılara özel siparişler de verilirdi.¹¹⁷

1578'de Habsburglu II. Rudolf tarafından Osmanlı Devleti'nin başkentine daimî temsilci olarak gönderilen Joachim Freiherr von Sintzendorff'un maiyetindeki Protestan vaiz Salomon Schweigger'in bildirdiğine göre, padişaha şahsı için nakit para olarak kırk bin taler, sadrazama yani en üst düzeydeki paşaya on sekiz bin taler, Piyale Paşaya iki bin taler, Ahmet Paşaya ve Mustafa Paşaya biner taler, Yeniçeri Ağası'na üç yüz taler, Kapıcıbaşılar'a bin beş yüz taler, çevirmenlere bin taler verilmiş; ayrıca hediye olarak gümüş takımlar ve saatler de sunulmuştu. Hediyelerse şöyleydi: Padişaha yaklaşık bin beş yüz taler değerinde iki saat, ikişer adet altın kaplama gümüş çanak, su ibriği, büyük mineli çifte tabak, kakmalı tabak, mineli büyük sürahi ve bir altın kaplama çanak ve ibrikten oluşan toplam beş

¹¹³ Hans DERNSCHWAM, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (1494-1568)*, (çev. Yaşar Önen), Ankara 1992, s. 19-20.

¹¹⁴ Hans DERNSCHWAM, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 51.

¹¹⁵ Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 110.

¹¹⁶ Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 32.

¹¹⁷ Karl TEPLY, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s. 261; Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 83; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 32; Karl TEPLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 62-72.

bin taler değerinde hediye getirilmişti. Sadrazam'a bin beş yüz taler değerinde tamamı altın kaplama, mineli ve kakmalı ikişer adet saat, çifte servis tabağı, sürahi, su testisi, leğen ve ibrik; Rumeli Beylerbeyi'ne toplam dört yüz taler değerinde dört şekerleme kâsesi, iki ibrik, iki çift servis tabağı, Yeniçeri Ağası'na toplam üç yüz taler değerinde iki çift servis tabağı ve bir saat; Mustafa Paşaya iki kayık biçiminde çanak, iki çift servis tabağı; bazı idarecilere de birkaç servis tabağı ve saat hediye edilmişti. Bunların da toplam değeri beş bin taler kadardı. Schweigger, çok ince bir işçilikle yapılmış olan bütün bu servis tabaklarının ve gümüş takımların işçilik değerlerinin kullanılan malzemenin değerinden daha yüksek olduğunu ifade etmiş; Türklerin bunları hayranlıkla izlediklerine de tanık olmuştu.¹¹⁸

1591'de İmparator II. Radolf'un elçilik heyetiyle İstanbul'a gelen Baron Wratislaw'ın anılarına göre elçi Creckwitz, padişah için çok büyük altın kaplamalı gümüş bir leğen, iki büyük gümüş ibrik, altın kaplamalı birkaç gümüşten yapılmış elma tasviri, Türk kavuğu şeklinde altın kaplamalı iki büyük asma küpe, kapaklı bir kap, ikişer altın kaplamalı gümüş şamdan ile gümüş kâse ve hilâl şeklinde altın kaplamalı şişelerden başka özel tasarlanmış saatler de getirmişti. Saatlerden biri sanatkârâne zincirlerle süslü, altıgen bir top şeklinde idi ve her saat vuruşunda bükülüyordu. Ayrıca oyma ağaç içinde bir çalar saat de bulunuyordu. Bir diğer saat, saat vuruşlarında üst kısmında çıkan figürlerin dans ettikleri kule şeklindeydi. Buna benzer yapılmış üç saat daha vardı. Bir tanesi, saat başlarında birçok Türk figürün ortaya çıkıp atları üzerinde hareket ettikleri dört köşeli saat idi. Diğerisi ise ayaklı ve uzun olup; bir av sahnesi canlandırılmıştı. Saatin tepesinde, ağzında bir kaz tutmakta olan bir kurt görünüyordu. Saat çaldığında bu figürün ağzından kurtulmasına benzer bir ses çıkıyor, arkasından bir Türk figürü görünüyor ve kurdun arkasından koşuyor ve son saat vuruşunda onu yakalıyordu. Son saatte ise saatin üzerine bir Türk figürü sabitlenmişti ve bu figür saat vuruşlarında gözlerini, ağzını ve kulaklarını

¹¹⁸ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 69-70.

hareket ettiriyordu.¹¹⁹ Elçi, Sadrazam Ferhat Paşaya nakit olarak üç bin taler ve iki büyük altın kaplama büyük kap ve iki testi, hilal biçiminde iki altın kaplama şişe ayrıca sanatkârane saatler hediye etmişti. Saatlerden biri el şeklinde olup gerilmiş yayıyla oturan bir Türk resmedilmişti. Bir diğeri dört köşeliydi ve üzerinde saat vuruşlarında hareket eden iki erkek figürü vardı. Üçüncüsü ise altın kaplamalı gümüş bir küre içinde idi. Vezir Mehmet Paşaya bin taler nakit, altın kaplama gümüş bir leğen, iki gümüş altın kaplama gümüş kâse ve midye kabuklarıyla süslü denizataı şeklinde bir çalar saat hediye etmişti. Siyavuş Paşa, Ali Paşa ve İbrahim Paşaya biner taler, altın kaplama gümüşten bir ibrik, yine altın kaplama hilal biçiminde bir şişe, iki gümüş kupa, zincirinden bir İngiliz finosu tutan Arap figürlü bir saat ve bir arslanın hücumuna uğrayan at üstünde Türk figürü olan bir saat hediye etmişti. Saatlerin üzerindeki figürler her saat çalışında farklı hareket ediyordu. Creckwitz, yolculuk sırasında Budin Beylerbeyi ve Sofya Beylerbeyi gibi paşalara da benzer hediyeler vermişti. Sofya Beylerbeyi'ne hediye edilen saatin üzerinde saat vurunca gözlerini oynatan, nallarıyla saati gösteren ve ağzını açan küçük bir at figürü ve atın ayakları altında ezilerek bükülmüş yılan ve kertenkele figürleri bulunuyordu.¹²⁰

1593-1606 arası devam eden ve Avrupa'da “*Uzun Türk Savaşları*” adıyla anılan savaş, Zıtvatorok Antlaşması'yla sona ermiş, buna göre Avusturya'nın senelik ödemelerine son verilmiş ve padişah yalnız protokol yönünden de olsa imparatorun kendisiyle eşit olduğunu kabul etmişti.¹²¹ Antlaşmanın bir maddesine göre de Avusturya üç senede bir miktarı ve niteliği belirsiz hediyelerle büyükelçi gönderecekti.¹²² Antlaşmanın hemen

¹¹⁹ Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 42-43; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 37-38.

¹²⁰ Karl TEBLY, *Dersaadett'te Avusturya Sefirleri*, s. 42-43.

¹²¹ Osmanlı Devleti, Avusturya çasarını (Kaiser) resmen padişah ile eşit haklara sahip olarak tanımış ve çasarlık ünvanını kabul kabul etmişti. Bu tarihe kadar Avusturya çasarı Osmanlı padişahı ile aynı derecede sayılmıyor ve kendisine kral diye hitap edilen imparatora bundan sonra “çasar” denilerek, Osmanlı padişahı ile aynı derecede olduğu kabul edilmiş oluyordu. Ali İbrahim SAVAŞ, “Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler”, *Türkler*, IX, s. 557; Uğur KURTARAN, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Kahramanmaraş 2009, s. 42-44.

¹²² Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, I, s. 322; Karl TEPLY, “Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, s. 249;

arkasından gidecek hediyelerin padişaha ulaştırılmasından sonra Avusturya İmparatoruna da hediyeler gönderilecek, bu hediyeler her iki hükümdarın şanına layık türde olacaktı.¹²³ Bu durum, yavaş yavaş kuvvet dengesinin sağlanmaya başladığına bir işaret taşıdığından, Zitvatorok Antlaşması Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler açısından bir dönüm noktası teşkil etmiş, bundan sonra haraç elçileri yerine büyükelçiler gönderilmişti. Bu dönem 1663'te Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya savaş ilan etmesine kadar sürmüştü; önceki dönemde haraç elçilerine her türlü gösteriştan uzak olmaları talimatı verilirken; yeni dönemde duruma göre, her iki taraftan aynı zamanda yola çıkarılan elçilerin aynı ihtişamda olmalarına özen gösterilmeye başlanmıştı. Bu büyükelçilik heyetleri, artık kuvvet dengesinin değiştiğinin de bir göstergesi idi.¹²⁴ Avusturya imparatorları tarafından XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'a gönderilen elçilik heyetlerinin sayısı yüz yirmiyi bulmuştu.¹²⁵ Avusturya'nın XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne vermesi gereken bu hediyelerin kimlere hangi cins ve miktarda verileceği gibi hususların kanunnâmelerde de yer aldığı ve görülür.¹²⁶

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vuku'at*, I-II, s. 203; "Vaç palankası şimdiki hâlde olub ziyâde meremmet olunmayub ellerinde kala ve südde-i vâlâmıza gönderilen pîşkeşlerden sonra Jitve Boğazı'nda yazılan târihden üç yıla degin nesne talep olunmaya üç yıldan sonra irsâl olunacak pîşkeş olageldüğü üzre mabeynde olan dostluk muktezâsınca münâsîp olan hedâyasın be-nâm ilçiler ile âtebe-i âlîyyemize göndereler." Uğur KURTARAN, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*, s. 112.

¹²³ Zitvatorok Antlaşması'nın onuncu maddesi "Azametlü padişah hazretlerine şimdiki halde müşavere olunan iki yüz bin guruş nakd ve yadigâr büyük elçilerimiz ile varup vasıl oldukta saadetlü serdar hazretleri dahi devlete layık hedâyâ ile bellü başlı bir sancak beyini Hersek canibine göndereler ve pîşkeşimiz vasıl oldukda, devletlerine layık olduğu üzre adet-i kadîmeden ziyade hedâyâ ile çasarımıza göndereler. Onbirinci maddesinde "Şimdiki halde elçilerimiz Âsitâneye varıp zıkr olunan nukud u yadigarı teslim edeler." On ikinci maddesinde ise: "İş bu binonbeş recebi guresinden ve Milad-ı İsa'nın binaltıyüz tarihinde vaki bu emrin ibtidâsından yirmi yıla dek tutulup şimdi giden pîşkeştan sonra üç yıla dek nesne gitmeyüp üç seneden sonra pîşkeş ne mikdar idiğinin adedi tayin olunmaya. Ve vardıkda Roma çasarına layık hediye ile belli başlı adamların göndereler. Ve bu va'de içinde İslâm padişahı yahud bizim çasarımız ve Macar kralı ahrete intikal ederler ise evlad ve ensabı ve akrabası bu barışık içinde muhkem durup sulhü bozmayalar." Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, I, s. 322.

¹²⁴ Karl TEPLY, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s. 249.

¹²⁵ Karl TEPLY, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s. 248.

¹²⁶ "Bin bir tarihine gelince Sultan Süleyman asrından berü Beç kralının beher sene sikke-i hasene-i Üngurus otuz üç bin altunu gelirdi. Ve on beş kıt'a evânî sim-i kâfirî leğence ve ibrik ve kupalar ve kadehler ve iki üç saat getürüp gelen elçi el öpdükde (pîşkeşi) çekerdi. Ve ibtidâ Estergon'a geldikde Estergon beğine bin guruş ve bir iki kupa ve kadeh ve Budin beğlerbeğine üç bin guruş ve birkaç (sim) kupa ve kadeh ve kusûskârî tüfenk ve mutalla iki saat ve Budin defterdarına ve yeniçeri ağasına

1616'da İstanbul'a gönderilen Avusturya elçisi Herman Tschernin von Chudenitz'in, hükümdarı adına padişaha dört bin filori değerinde içine elmas yerleştirilmiş yüz adet düğme, gümüş süslemeli bir yazı masası, büyük gümüş bir kazan, sekiz adet içi altın kaplamalı gümüş sürahi, büyük bir ayna, altın kaplama iki çalgılı saat, on bin filori değerinde som gümüşten yapılmış büyük ecza dolabı, iki billur şamdan, altın kaplama saat, akik taşından bir mahfaza, üç gümüş şamdan, ikişer adet altın kaplamalı büyük gümüş kupa ve şamdan, iki büyük gümüş kapaklı kupa, billurdan yapılmış bir sürahi, dört billur bardak, som gümüşten, içi altın kaplama bir sandık sunmuştu. Padişah için özenle seçilen bu hediyeler yirmi sekiz bin üç yüz doksan altı filori değerindeydi.¹²⁷

Aynı elçi Valide Sultana dikiş kutusu, iki altın kaplama saat ve içine değerli taşlar yerleştirilmiş altın düğme; Şeyhülislam'a gümüş süslemeli yazı masası, ecza kutusu, altın kaplama üç gümüş şamdan, dört sürahi ve iki adet saat; Sadrazam'a gümüş küçük sandık, gümüş ecza kutusu, dokuz bin dokuz yüz filori değerinde birkaç saat, kalem, tarak mahfazası, yeşim taşından yapılmış başka bir mahfaza, iki gümüş leğen ve ibrik, altın kaplamalı iki sürahi ve dört kupa getirmişti. Bunlardan başka Kaimmakam Paşaya, diğer vezirlere, Budin'deki Ali Paşaya, Belgrat'taki Habil Efendiye, Darüssaade Ağası'na, İskender Paşaya, Kapıcıbaşı'ya, Yeniçeri Ağası'na, Çavuşbaşı'ya, Osmanlı eski elçisi Ahmet Kâhyaya benzer hediyeler verilmişti. Bütün hediyelerin değeri toplam elli beş bin yetmiş filori değerindeydi.¹²⁸ Bu heyette elçinin sekreteri olarak görev yapan Adam Werner seyahat sırasında tuttuğu günlüğünde Osmanlı yöneticilerine getirdikleri küçük saatlerin onların

saat ve kupa ve İstanbul'a geldikde vezir'azam (hazretlerine) dört beş bin guruş ve birkaç kupa ve saat, tüfeng ve sa'ir vüzerâya alâ-kadri merâtibihim guruş ve kupa ve tüfeng mukarrer idi. Ve Beç'e Âsitânedden (elçi) varmak vaki olmamışdır. Ancak Budin beğlerbeğisi tarafından, ya Budin çavuşlarından biri varup hazine taleb ederdi..." Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 178-179; Mehmet İPŞİRLİ, "Kavânin-i Osmâni ve Râbıta-i Âsitâne" s. 31-32.

¹²⁷ Craillsheimli Adam WERNER, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2011, s. 135.

¹²⁸ Craillsheimli Adam WERNER, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü*, s. 135-138.

çok işlerine yaradığını ve bunları önemli konumlardaki beylere yüksek fiyatlarla sattıklarını söylemektedir.¹²⁹

30 Temmuz 1637'de Avusturya küçük elçisi, Kral'ın kapı kethüdâsı, beyzâdeleri ve adamları tarafından padişaha sunulan hediyeler, Osmanlı teşrifât defterlerine iki adet gümüş leğen ve ibrik, ikişer adet gümüşten yapılmış büyük ve küçük kova ile on iki adet gümüş tepsi olarak kaydedilmişti.¹³⁰

1644'te Avusturya, Macarlar ile alarında çıkan anlaşmazlıkta Osmanlı Devleti'nin arabuluculuk yapmasını sağlamak amacıyla elçisiyle beraber değerli hediyeler de göndermişti. 18 Ekim 1644'te Divân-ı Hümayûn'da sunulan hediyeler Sadaret Defterine şöyle kaydedilmişti: Lüleleri abanozdan gümüş bir şadırvan, yaldızlı gümüş sini, sandık içinde üç gümüş şişe, bir başka sandık içinde üç gümüş şişe, yaldızlı kapaklarıyla altı büyük gümüş sahan, kapaksız yaldızlı altı gümüş sahan, on iki gümüş kupa, iki çift leğen ve ibrik.¹³¹ Nâimâ'nın anlattığına göre, sanatkârâne yapılmış gümüş şadırvan kum saati gibi çevrilince fıskiyelerinden aşağıdan yukarıya doğru su sıçratıyordu. Saat anahtarı gibi çevrilerek kurulduktan sonra bazen üç, bazen beş ve bazen de on beşten fazla su sıçrayıp akıyordu. Suyu bitince diğer tarafı döndürülür, aynı su devr-i daim ederek akardı. Nâimâ hediyelerin arasında otuz adet yaldızlı gümüş sahan bulunduğunu nakletmektedir.¹³²

1655'te imparatorun İstanbul'a gönderdiği kırk altı saatin kadrânlarından bazıları İslâm, bazıları da Hristiyan figürleriyle donatılmıştı.¹³³

Zitvatorok Antlaşması sonrasında Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki barış hali küçük bazı sınır olayları dışında 1662'de Avusturya'nın Erdel'in iç işlerine müdahalesi nedeniyle yeniden bozulmuş ve silahlı bir

¹²⁹ Crailsheimli Adam WERNER, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü*, s. 48.

¹³⁰ "Nemçe elçisi küçük elçi kullarıdır. Nemçe kralı kapı kethüdâsı kullarıdır, beğzâde kullarıdır, adamları kullarıdır. Rikâb-ı Hümayûn'a getirdiği pişkeşidir: Leğen ma' ibrik an sim, kıt'a 2; kupa-yı kebir an sim, kıt'a 2; kupa-yı küçük an sim, kıt'a 2; tepsi-yi sim, kıt'a 12". *BOA, KK, nr. 667*, s. 21.

¹³¹ *BOA, A.TŞF, nr. 345*, s. 40/b.

¹³² Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 1016-1017.

¹³³ Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 54.

mücadeleye dönüşmüştü. 1664'te yapılan Vasvar Antlaşması ile Avusturya, Uyvar gibi önemli sınır kalelerinden bazılarını elden çıkarmak zorunda kalmıştı.¹³⁴ Yapılan antlaşmada her iki tarafın karşılıklı olarak, büyükelçilerle nâme ve hediyeler gönderilmesinin kararlaştırılmasıyla¹³⁵ Avusturya'nın haraç veren devlet görüntüsü ortadan kalkıyor ve eşitlik kesin olarak sağlanıyordu.¹³⁶ Antlaşma sonrasında, Kara Mehmet Paşa sekiz bin akçe ile beraber Viyana'ya büyükelçi tayin edilince Avusturya hükümdarına değerli hediyeler gönderilmişti (1665).¹³⁷ Kara Mehmet Paşanın bu elçiliği büyüklük, ihtişam ve hediyelerin değeriyle bir dönüm noktası teşkil etmektedir.¹³⁸

Kara Mehmet Paşanın üç yüz kişiyi bulan elçilik heyetinde kâtip olarak bulunan Evliya Çelebi, heyetin alayla Viyana'ya girişini, onun İmparator'la görüşmesini ve İmparator'a sunulan hediyeleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹³⁹ Kendilerini saraya götürmek üzere İmparator Leopold'ün şahsına ait işlemeli ve mücevher süslü, göz alıcı sekiz atlı araba gönderilmişti. Ancak Kara Mehmet Paşa, arabaya binmeyi kabul etmeyerek âdet üzere küheylan atlara binmeyi tercih etmişti. Haziran 1664'te, küheylan atlar üzerinde elçi ve maiyeti ile getirdikleri ağırlıklar ve İmparator'un arabalarında taşınan hediyelerle birlikte, çalınan mehter eşliğinde alayla şehre yürünmüştü. Padişahın hediye olarak gönderdiği on iki küheylan at,

¹³⁴ Kemal BEYDİLLİ, "Avusturya-Tarih", DİA, IV, s. 175.

¹³⁵ Uğur KURTARAN, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri*, s. 146; Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 28.

¹³⁶ Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 28.

¹³⁷ Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, I, s. 120-125; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, s. 376-377; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 47; Avusturya İmparatoruna gönderilen hediyelerin arşiv belgelerinde bir süslü sorguç, iki adet zerdûz abayî, direkli çadır (otağ), on beş seccade, iki büyük Acem halısı, bir ibrişim halı, yüz elli sarık, otuz elbiselik serâser hil'at kuşaklık, on adet panzehir, bir okka amber, yirmi adet misk, on yedi at ve mücevher at takımları şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Bunların bir kısmı hazineden tedarik edilmiş ve bir kısmı ise satın alınmıştı. Mesela listedeki hediyelerden misk için yirmi sekiz bin akçe, panzehir için on iki bin akçe ve hil'at kuşaklık için bin altı yüz elli guruş ödenmişti. "BOA, KK, nr. 686" ve "BOA, D.BŞM, nr. 1080'den aktaran Murat ULUSKAN, "Avusturya İmparatoruna Gönderilen Hediyeler (1665-1699)", *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007, s. 79; İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise "Osmanlı Tarihi"nde bu hediyelerin cins ve miktarını şu şekilde belirtmiştir: "Murassa sorguç, bir direkli otağ, yirmi seccade, beş İran halısı, yüz sarık, kırk hilât, bir okka anber ve divân tertibi raht ile eğerenmiş iki at ve sekiz eğerenmiş at". İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti*, III/2, 1 nolu dipnot, s. 200.

¹³⁸ Karl TEBLY, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, s. 28.

¹³⁹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII, s. 90-93, 108-117, 124.

Has Ahûr'dan seçilmiş en iyi atlardan olup, gümüş çullar üzerinde dibâ süslenmiş, başlarında çeşit çeşit sanatlı saçak peçeli, çatal zincirli yularların her birini beyaz külahlı yedekçi halifeler tutuyordu. Her atı ikişer kişi zapt ediyordu ve bazı atların ayaklarındaki zincir bağları ses çıkartıyordu. Her bir at kişneyerek âdetâ yedi başlı ejder gibi sıçrayıp dans edercesine geçiyordu. Yanlarında usta Arap seyisleri ve ikişer Has Ahûr halifesi yürüyordu. Krala verilecek olan küheylan atlardan ikisi mücevher ve altın eyerli, mücevher koşumlu idi. Kale kapısından girerken kalenin tüm sokakları, dükkânları ve altışar yedişer kat saraylarının pencereleri, damları, çatıları, balkonları ve taraçaları âdetâ bir insan deryası olup Osmanlı alayını seyretmişlerdi. Şehre girdikten sonra Mehmet Paşanın İmparator'un altı vezirine ve prenslere verdiği ziyafetin ardından İmparator da Paşa ve maiyetine yoldan gelmeleri münasebetiyle, dört yüz kişilik bir grupla meyveler, şekerli macunlar, içecekler, zerdûz dîbâ, şîb (şeyb) ve zerbâb çarşaf, yorgan ve pijamalar göndermiş; buna mukabil Elçi Kara Mehmet Paşa getirenlere onar altın bahşış vermişti.

Elçi Paşa ile İmparator'un görüşmesinden önce baş tercüman ve baş komiser ile yapılan görüşmede İmparatorun huzuruna çıktığında nasıl hareket edileceği karşılıklı olarak karara bağlanmıştı. Görüşmelerde ayrıca İmparator'un bir ricası olarak padişahın hediyelerini götüren ağaların hepsinin onun eteğini öpmeleri ve huzurunda el kavuşturmaları; bundan başka, İmparator'un, hediyeler alayla getirilirken, Âl-i Osman mehterhanesini çalarak huzura çıkmalarını rica ettiği belirtilmişti. Ancak Paşa, hediye götürürken mehterhane çalmanın Âl-i Osman kanunlarında olmadığını; hediye taşıyan ağaların kendi hizmetkârları olduğu gerekçesiyle ve bazı kelime oyunları ile bu teklifi geri çevirmişti. Zor durumda kalan Avusturyalılar, bütün hediye defterlerini alıp gitmişlerdi. Bu hediye defterleri üzerinde İmparator'la görüşüp, vezir ve vekillerine dağıtacakları defteri paşaya göndererek *"Kanunumuz budur, götürecekleri hediyeleri ve atları bu defter gereğince dağıtsınlar."* diyerek Paşaya defteri göndermişlerdi. Paşa da bütün hediyeleri

Kral'a, annesine, başvezire, başpapaza, başırşeke, diğer vezir ve görevlilere olmak üzere kralın gönderdiği deftere göre hazırlamıştı.

Birkaç gün sonra Kral, Paşaya kendi hinto arabalarından sekiz kır atın çektiği mücevherli, yaldızlı ve gümüş üzerine mine kubbeli göz kamaştırıcı bir hinto araba göndermişti. Paşa arabaya, ağalar da atlarına silahlarıyla ve süslü giysiler giyinmiş vaziyette binmişlerdi. Önce sekiz adet Divânhane döşemesi zerkâr nakışlı ibrişim halı, sekiz hinto ile getirilmişti. Ardından bir direkli ve dokuz taklı altın nakışlı otağ (çadır) on bir hinto arabaya yüklenip içi dışına çevrilerek hepsi samur kürklü ağalar ve yaya giyimli saraçlar, çaşnigirler ve çadır mehterleri ve mehterbaşı geçmişti. Arkasından biri mücevher eyerli, mücevher koşumlu, topuz ve gaddareli, baştanbaşa zerdûz mücevher dikme abayîli, bahri hotazlı, altı parça mücevhere gömülmüş yancıklı muteber ve cins üç at ve atların sağında ve solunda kırmızı ve dolamalı Has Ahûr yedekçileri ve Has Ahûr kalfası ile geçmişti. Başka bir at da sade dibâdan çullu yelkendûz ve doru at idi. Kral'ın annesine hediye edilmek üzere küheylan mazlum at da tamamen mücevher eyerli, mücevher üzengili ve tam koşumlu olarak Has Ahûr halifeleriyle geçmişti. Sonra yirmi çift ağır kuşaklı hil'atlerin her biri atlar üzerinde giyimli ağaların elinde tertip üzere geçtiler. Arkasından on külçe hünkârî, köse ve hezârî Muhammedî sarıklar geçip ardından on okka Mâverd ûdu ve ardından altın işlemeli bohça içinde şemmâme ham amberi Evliya Çelebi tarafından geçirilmişti. En son on adet misk, mücevher sorguç ve topuz geçirilmişti. Tuna Nehri üzerindeki köprüden araba ile geçip kaleye girince Paşa küheylan atına binip, kralın saray meydanının kapısından önce halılar, arkasından padişah otağı ve sonra da atlar ve diğer hediye taşıyanlar girip tören meydanına girerek atlarından idiler. Küçük komiser ve küçük tercümanlar önlerine düşerek yedi katlı saraya çıktılar. İmparator daha önce belirlendiği gibi tahtından inerek son derece hürmetkâr bir şekilde Kara Mehmet Paşayı karşılamış ve “*Safâ geldin, hoş geldin.*” diyerek gelişinden duyduğu memnuniyeti ifade etmişti. Padişah tarafından gönderilen nâmenin takdimi ve yapılan görüşmelerden sonra hediyeler verilmeye başlanmıştı. Paşa önce padişah sorgucunu öpüp

başına koymuş; daha sonra da süslü sorgucu Kral'ın eline verip kral da onu tacı üzerine sokarak tahtına oturduktan sonra Paşa, mücevherle süslü topuzu öpüp yine Kral'ın eline vermişti. Kral'ın hemen ayağa kalkarak tüm divân üyelerine topuzu göstermesinin ardından sofa üzerine Hoten miski, ham amber, Maverd ödü, tülbentler, tüm kuşaklık altın işlemeli hil'atler getirilmişti. İmparator'un emriyle hil'atlerden bir tane validesine gönderilip, birer tane de başvezire, başpapaza, Zirinoğlu'nun oğluna, emirlere, iş erlerine, kaptanlara, komiserlere, irşeklere ve şağlara giydirilerek divânda sevinçle karşılanıp bütün hediyeler çok makbule geçmişti. Hil'atlerin ardından bütün zerdûz işlemeli ipek halılar Kral huzuruna getirilip, hemen Divânhanenin duvarlarına gerilmişti. Tüm ağalar hediyelerden sonra aşağı indikten sonra sıra padişahın Kral'a kendi atlarından gönderdiği iki ata gelmişti. İmparator Leopold, dört kat aşağı inerek saray meydanına bakan bir köşke oturmuş; atlar, önüne çekilerek ahır görevlilerine teslim edilmişti. Evliya Çelebi burada Avusturya Kralı'na gönderilen bir atın yeni sahibini benimsemeyişi ve ortalığı birbirine katışını hikâye ederken, her ne kadar Sultanın hediyeleri de olsa Kralın hak etmediğini söylemeye çalışır.

Atlardan sonra İmparator'un huzuruna hinto arabalar içinde otağ getirilmişti. Otağın tamamen sırmalarla ve saf altınla kaplanmış toplarını seyreden Leopold, hemen bahçesinde kurulmasını emrederek, ertesi gün bu otağ içinde vereceği ziyafete Paşayı davet etmişti. Otağ kurulurken sert bir rüzgârın çıkmasıyla on kantar direk ve beş kantar otağ göbeği tahtası rüzgârdan uçup, yedi Avusturyalı ölmüş ve pek çok kişi de yaralanmıştı. Sonra elçi maiyetinden gönderilen mehterbaşı ve adamları çadırı kurmuştu.

İmparator'un Paşa için verdiği ziyafetten sonra Paşa da ona ziyafet vermiş ve kral yemekte Paşaya altın ve mücevher tabaklarda yemekler göndermiş ve yemekten sonra da samur kürk, on kese gुरुş ve bir hinto araba hediye etmişti. Ertesi gün Paşaya İmparator'un vezirinden beş kese gुरुş ve bir hinto araba yükü parankon çuka, atlas, kumaş, kırk çift Alman saati ve başka güzel hediyeler gelmiş; hediyeleri getirenlere Paşa da üç yüz altın ve Avusturya'da çok makbule geçen birer tülbent vermişti. Paşa

kethüdâsı kralın validesine bir çullu at, bir ipek halı, misk, amber ve bir külçe köse tülbent vermiş; o da kethüdâyâ beş kese guruş, on tüfenk ve on adet saat hediye etmişti. Diğer ağalar da İmparator'un gönderdiği defterleri gereğince tüm hediyeleri vezirlere, vekillere, başpapaza kısacası Divânda hil'at giyenlerin hepsine atlar ve az çok hediyeleri dağıtmışlardı. Ağalar da onlardan bol bol hediyeler alıp memnun olmuşlardı. Ayrıca Paşa ve maiyetinin yiyecek ve içecek ihtiyaçları da hazırlanan deftere göre karşılanmıştı.

Evliya Çelebi, burada kaldığı sürece Kral'dan, bütün vezirlerden ve iş erlerinden pek çok hediye almıştı. Bir defasında vezirlere, baş komisere, başpapaza, iş erlerine ve kral musahiplerine birer adet işlemeli Kaya Sultan yağlığı hediye etmiş; Kral'la görüştüğünde de iki adet "*bukalemun nakışlı*" Kaya Sultan yağlığı, iki Keşmir şalı ve çok güzel yapılmış Hazret-i İsa ve Meryem Ana resmi hediye ettiğinde Kral bu hediyeyi çok beğenmiş ve uzun uzun sohbet etmişlerdi. Bundan sonra Evliya Çelebi daha çok seyahata dair olan sohbetin üç ay kadar devam ettiğini söyler. Bir defasında Kudüs'le ilgili anlattıklarından pek hoşlanan kral Evliya Çelebiye bir kese guruş, onar çuka ve kumaş on üç Alman saati hediye etmişti. Başka bir gün de kralın emriyle üç yüz altın ve çok değerli hediyeler almıştı.

Evliya Çelebi, IV. Mehmet'in İmparator Leopold'a gönderdiği hediyelerin detaylarını anlatmışsa da bir Avusturya kaynağında bu hediyelerin şöyle tasvir edildiği görülmektedir. Sanatkârâne çadır atlas üzerine altın, gümüş ve ipek işlenmiş, bu ipeğin üzerine âdetâ bir gül bahçesi gibi güller tutturulmuştu. Bu çadırı yapmak için dört yüz altmış kişi yaklaşık bir yıl çalışmıştı. Diğer hediyeler altın ve ipek işlemeli, her biri altı kulaç uzunluğunda, dört kulaç genişliğinde altı büyük İran halısı, altın ve gümüş işlemeli on iki Türk kaftanı, bir büyük parça amber, bizon, yedi safkan Arap tayı ve iri elmaslar ve başka değerli taşlarla süslenmiş ve içinde iki sıra doğan tüyü bulunan altın bir gülden oluşuyordu. Aynı esere göre hediyelerin içinde en nadide olanı bu gül idi. Bu gülün değeri otuz bin, çadırın değeri ise

yirmi bin talerdi. Gösterişli çadırın imparatorun şanına yakışır derecede olduğu ve görenlerde hayranlık uyandırdığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁰

İmparator'un, Walter de Leslie adlı elçisi ile 10 Kasım 1665'te IV. Mehmet'e gönderdiği hediyeler ise antlaşma gereğince iki yüz bin florin değerindeydi. Bunlar gümüşten çerçeve içine konulmuş ve yine gümüşten ayak üzerinde hareketli olan, insan boyunda bir ayna; biri vazo gibi üç sütun üzerine konulmuş ve ikincisi insan boyunda ve küçük tasvirlerle süslü iki ibrik; yıldız kapaklı iki leğen; birer zira' uzunluğunda on iki gümüş şamdan; on iki yıldızlı gülâbdan; yuvarlak kapakları kavuk şeklinde on iki sahan; gümüş sehpalı on iki gümüş tabak; ince işlemeli ve tek ayaklı yuvarlak bir masa; gümüş işlemeli dört tüfek; gümüşten büyük bir bıçak; akikten yapılmış iki gözlük mahfazası; altın, gümüş ve sedef mihlanmış abanozdan diğer iki mahfaza; meşrubat soğutmaya mahsus bir kap ve bir kupa; İspanyol memleketlerinden gümüş işlemeli dört küçük halı (kaliçe); Arap ve Roma rakamları saat başlarını gösteren kırk cep saati; çalgısı bir fıskiye ile hareketlendirilmiş, mağara şeklinde bir asma saat; hepsi gümüşten saksılar, tuzluklar, meşalelerle süslü, bir zira' yüksekliğinde bir sofraya; yıldızlı gümüşten tasvirlerle süslü bir çekmece; işlemelerle dolu, sanatkârane tasarlanmış, gizli çekmeceleri ihtiva eden ve yıldızlı gümüşten yapılmış bir rahle idi.¹⁴¹

Valide Sultanın hediyeleri, içerisinde ayna ve altın çerçeveli çalar saat bulunan bir dikiş çekmecesini; birer zira' yüksekliğinde iki gümüş şamdan; sanatkârca işlenmiş gümüş ibrik ve dört kupadan oluşuyordu. Sadrazam için on iki adet kapaklı gümüş sahan; birer zira' yüksekliğinde iki gümüş şamdan; meyve konulması için ince işlemeli on iki gümüş tabak; bir ibrik; on iki gümüş kupa gönderilmiş; Divân üyelerine bazıları Arap, bazıları Roma rakamlarıyla yazılı otuz cep saati, yirmi bir tane başka cep saati, yedi vazo ve yedi de altın leğen hediye edilmişti.¹⁴² Leslie'nin başkanlığındaki büyükelçilik heyetinde

¹⁴⁰ “Viyanalılar, köprü yanına kurularak teşhir edilen güllü çadırla imparatorlarının yeni değer kıymetlerini takdir edebildiler.” Karl TEBLY, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, s. 29.

¹⁴¹ J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 149-150.

¹⁴² J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, 150.

yüz otuzdan fazla araba kullanılmış ve altı at tarafından çekilen elçi arabası, huzura kabulden sonra IV. Mehmet'e hediye edilmişti. Araba, dış taraftan içi doldurulmuş arslan ve kartallarla en sanatkârâne biçimde süslenmişti. Arabanın tekerlek ve eksenlerinden altın kıvılcımlar çıkıyor; iç tarafına asılan, kenarları ipek ve altınla işlenmiş kırmızı ipek perdeler aşağı doğru sarkıyordu. Pek çok kişiye göre, Roma zafer arabalarından bu yana İstanbul'a bunun benzeri bir araba gelmiş değildi. Bu arabayı çeken Napoli ırkı altı at da ender rastlanan güzellikte ve irilikte idi. O zamanın araba yapımı ustalığının bir başyapıtı olarak yapılmış bu araba padişah tarafından memnuniyetle kabul ve muhafaza edilmiş; ancak daha sonra arabanın üzerindeki süs figürleri sökülüş ve içleri boşaltılmıştı.¹⁴³

8 Haziran 1682'de Avusturya elçisinin II. Viyana Kuşatması öncesinde savaşa engel olmak amacıyla padişaha sunduğu hediyelerin başında ise Avrupa'da yeni icat edilmiş olan sarkaçlı (pandül) saatler yer almaktaydı. Saatlerden biri bağa zarflı kule resimli sarkaçlı büyük saat; diğeri üçayaklı resimli ve aynalı, sarkaçlı kalkan saat ve bir diğeri de gümüş aynalı, aylı, günlü, küreli, sarkaçlı saat idi. Hediyelerin arasında dört büyük gümüş şamdan da bulunuyordu.¹⁴⁴

1683'te Viyana Kuşatması'yla Avrupa'da "Büyük Türk Savaşları" adıyla bilinen savaşlar başlamış ve sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası niteliği taşıyan Karlofça Antlaşması imzalanmıştı (1699). Bu antlaşma ile gerileyen Osmanlı gücü yerini Avusturya ve Rusya'ya bırakmış¹⁴⁵, güçler dengesinin tamamen Osmanlı aleyhine döndüğü ve buna paralel olarak Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne veregeldiği hediyelerin artık söz konusu olmaktan çıktığı bir döneme girilmişti.¹⁴⁶

¹⁴³ Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 95; Karl TEPLY, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s. 253.

¹⁴⁴ *TsMA, D, nr. 14*, s. 21/b.

¹⁴⁵ Kemal BEYDİLLİ, "Avusturya-Tarih", *DİA*, IV, s. 174-175.

¹⁴⁶ Joseph von HAMMER, *Geschichte Des Osmanischen Reiches (1656-1699)*, s. 675. (İlgili kısmı Almandan tercüme hususunda yardımlarından dolayı Nermin Yaşar'a teşekkür ederim.)

Karlofça Antlaşması sonrasında barışın sağlanması ile de karşılıklı hediyeler gönderilmişti. Anonim Osmanlı Tarihi'nde belirtildiği üzere¹⁴⁷, 27 Ağustos 1699'da Avusturya İmparatoru'na gönderilen hediyeler şunlardı: Sütunları tezhipli ve kovanları ve topları yaldızlı, elvan atlas üzerine zerdûz, güneş ve çiçek motifleriyle işlenmiş sayebaniyla beraber bir otağ; elmas ile süslü bir sorguç; elmas ve yakut ile süslü, mineli altın at takımı (raht)¹⁴⁸; zümrüt ve yakut ile süslü mineli haydarî bir başka at takımı¹⁴⁹, şemame amber, üç yüz nafe-i misk, yirmi panzehir, iki adet kırmızı kutnu üzerine sarı kılardan sırnık, altı adet elvan çiçekli ağır İstanbul zerbaftı, yirmi iki adet kılardan İstanbul dimî, on dühezârî destar, yüz yirmi ağır hünkârî destar, yirmi sevayi destar, dört adet nakışlı büyük İran halısı, on beş adet nakışlı Uşşak secaddesi, on iki at, gümüş at mirbatı, gümüş satl, on Acem zerbaftı ve gümüş zincirli iki pars.¹⁵⁰ Bunlardan süslü sorguç, İran halısı, ibrişim halı ve ağır abayî gibi hediyelerin Enderûn Hazinesi'nden; mücevherli at koşum takımı, bilan, topuz, rikâb, eyer ve at gibi hediyelerin ise Has Ahûr Hazinesi'nden temin edildiği görülmektedir. Kadife otağ, teğelti, çuka işleme yapuk, hil'at, destar, Uşşak seccade, nafe-i misk, panzehir gibi hediyeler ise satın alınmıştı. Hediyeler için harcanan meblağ toplam otuz dört bin altıyüz dokuz esedî guruş idi.¹⁵¹

¹⁴⁷ Bu hediyelerle ilgili olarak Anonim Osmanlı Tarihi'nde "İftiharü'l-ümerâi'l-izâmi'l-Îseviyye mümtazü'l-küberâi'l-fihâmi'l-Mesîhiyye muslih-i mesâlih-i cemâhiri't-tâifeti'n-Nasrâniyye Roma İmparatoru çesarı Leopolds hatemallahü avakibetü bi'l-hayr ve'r-reşad için dostâne tertib olan hedâyâdır." ifadeleri kullanıldığı görülmektedir. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 139.

¹⁴⁸ "Alınlık, bir; enselik, bir; bilan ma'a reşme, bir; üçer toplu çifte zincir sim, bir; som tapkur, bir; som dizgin, bir; yüzyirmisekiz elmas ve ikiyüz dört yakut ile murassa rikâb, çift bir; zümrüt ve yakut ile müzeyyen otuzbir şemseli som sarı sırma zerbaft üzerine incili ve püskülleri incili abayî, bir; onyediyakut ve yirmibeş zümrüt ve depesi kebir incili altun kakma topuz, bir; kırmızı kadife üzerine som sırma incilü eyer, bir; sırmalı kadife teğelti, bir; kırmızı saye çuka, üzerine yapuk bir." *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 139.

¹⁴⁹ "Alınlık, bir; enselik, bir; kırkdokuz elmaslı bilan, bir; üçer toplu çifte zincir sim, bir; som tapkur, bir; som dizgin, bir; yaldızlı sim rikâb, bir; yüzyirmialtı sim kelleli püskülleri mercanlı kırmızı parankon çuka üzerine ağır zinpuş, bir; zerdûz eyer, bir; kadife sırmalı teğelti, bir; saye çuka sırma işleme yapuk, bir." *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 139.

¹⁵⁰ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 139; Bu hediyelerin listesi maliye kaytlarında da görülmektedir. *BOA, MAD, nr. 18493*.

¹⁵¹ *BOA, MAD, nr. 18493*, s. 1; Murat ULUSKAN, "Avusturya İmparatoruna Gönderilen Hediyeler (1665-1699)", s. 76-79

Avusturya İmparatoru'nun gönderdiği iki yüz bin filori değerindeki hediyeler ise hazine defterine ayrıntılı bir şekilde kaydedilmişti: Biri yaldızlı iki gümüş büyük sini, gümüş iki büyük leğen, gümüş ızgara takımı (maşası, küreği ve kilidiyle birlikte), on iki büyük gümüş şamdan (altışar mumluğu vardır), altı adet aynalı gümüş asma şamdan, iki adet yaldızlı gümüş leğen ve ibrik, on iki adet içleri yaldızlı gümüş şerbet kâsesi (kapak ve tabaklarıyla birlikte), altı adet içleri yaldızlı gümüş sürahi; büyük gümüş tabla, altı gümüş çiçeklik, iki adet gümüş buhurdan (buhurdan tarzı buhar konacak), gümüş büyük bir mangal, gümüş buhurdan takımı, tuzluk, şekerlik, sazçalar büyük gümüş şadırvan; büyük, sazçalar, gümüş, ayaklı saat; gümüş, büyük kalkan saati; sazçalar, gümüş, kule resimli saat; sazçalar, top saat; İngiliz işi çekmece saati; gümüş, küçük çekmece saati; iki adet altın ve gümüşle işlenmiş büyük duvar saati; altınla bezenmiş gümüş çekmece; altın işlemeli büyük, gümüş ayna; ayaklı gümüş iskemle (üzerinde yaldızlı on iki küçük kupası vardır); iki adet altın ve gümüşle süslenmiş kafûrî yemek iskemlesi; üçer mumluklu büyük, gümüş çiçek resmi; üçer lüleli iki adet gümüş ibrik; iki adet gümüş kafurî bardak; altı adet elvan, Frengî dibâ; altı adet beyaz, Frengî dibâ ve gümüş tavla (pullarıyla birlikte).¹⁵²

VIII. OSMANLI – İRAN İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

1501'de Türkmen oymaklarının desteğiyle Akkoyunlulara karşı kazandığı zaferin ardından Tebriz'e giren Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti ile Osmanlılar arasındaki ilk ilişkiler, onun kısa sürede İran'ın tamamını ele geçirmesi ve Diyarbekir, Bağdat, Güneybatı İran, Şirvan ve Horasan'ı

¹⁵² *TSMA, D, nr. 15, s. 40/a, 40/b*; “Şaban-ı şerifin yirmi yedinci günü kâide üzere tertib-i divân olunup elçi davet olundu... Yemekten sonra elçinin Rikâb-ı Hümayûn'a hediyesi arz olundu. Hediyesi müfredatı ile tahriri müte'assir, lakin görülen nadide sagir ü kebir sa'atler, bezme müte'allık sim-i hamdan sürahi ve alâtlar, sim kahve ibrikleri, kebir ü sagir leğen ve ibrikler ve gûna-gûn şam'danlar, sim peşkûn, sim mangal ve kebir ayna ve sair sanayi-i garibe, katife ve telli ve sade çiçekli emti'adan ma'ada zikr olunan evânî gûya şita ve fasl-ı rebî'e münasib hediye-i mülûkâne ki ikibin vakiyye hâm simden sahte ve perdahte olunduğu tahmin olundu. Onbeş neferden ziyade kral-zâde ve beğ-zâdeleri ile rikâb-ı humayûna rûymâle ruhsat ve cümle tevabi'ine ilbas-ı hil'at olundu.” (8 Şubat 1700). *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 141.

ülkesine katmasından sonra görülür. İki devleti karşı karşıya getiren sebep Safevîler'in İmamiye Şiîliği'ni ideoloji olarak benimseyerek Osmanlı idaresi altındaki topraklarda yaşayan Şiî temayüllü Türkmen grupları üzerindeki etkili Safevî propagandasında bulunması idi. II. Bayezid'in sert tedbirler almasına rağmen Safevîler, bu gruplar üzerinde etkili olmayı başarmıştı. II. Bayezid'den sonra Osmanlı-Safevî ilişkileri gergin bir şekilde devam etmiş ve Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratmasıyla Diyarbakir Osmanlılara geçmişti (1514). 1534'te Osmanlılar Safevîlerden Bağdat'ı almış ve 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile Azerbaycan topraklarının Safevîlerin hâkimiyetinde olduğu, Irâk-ı Arab ve Van Gölü çevresinin Osmanlı idaresinde kaldığı tespit edilmişti. Böylece yirmi yıldan fazla bir süre için Osmanlılarla barış sağlanmıştı. Ancak Anadolu'da Safevî propagandasının hızlanmasıyla Osmanlı ordusu 1578'de yeni bir İran seferine çıkmıştı. Savaşın nedenlerinden biri de iki tarafın milletlerarası ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmek istemeleri idi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren her iki devlet de karşılıklı olarak birbirine ambargo uygulamış ve her türlü malın geçişini yasaklamıştı.¹⁵³

Osmanlı-Safevî ilişkilerinde başlangıçtan itibaren iki tarafın birbirine hediyeler gönderdiği görülmektedir. Çaldıran Savaşı öncesinde Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail birbirlerine, tam olarak hediye denemese de, bazı manidar eşyalar göndermişti. Yavuz Sultan Selim Şah İsmail'i kışkırtarak, onun ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla mektuplar göndermiş; üçüncü mektupla birlikte tekkede dervişlik yapmasını tavsiye edencesine asa, aba ve hırka; korkaklığını vurgulamak için de kadın giysileri, peçe ve çemberler göndermişti. Şah İsmail ise bu mektuba verdiği cevapta, Yavuz Sultan Selim Trabzon'da vali iken II. Bayezid ile kurduğu dostluğu hatırlatarak şimdi neden kızgın olduğunu anlayamadığını; bu sözleri ancak kâtiplerin afyonları azaldığı için bunalmış kafa ile yazmış olabileceklerini ifade etmiş ve onların kullanması için birer afyon da gönderdiğini bildirmişti. Şah İsmail'in bu

¹⁵³ Aliyev Salih MUHAMMEDOĞLU, "Osmanlı-İran Münasebetleri", *DİA*, XXII, s. 405-407.

mektubu ile gönderdiği afyonlar Yavuz Sultan Selim'e Yassıçemen Menzili'nde ulaşmış, böylece kışkırtmaların işe yaradığı anlaşılmıştı.¹⁵⁴

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim henüz Amasya'da iken bir mektup göndererek barış girişiminde bulunmuş; ancak padişah elçilere iltifat göstermeyerek onları hapse attırmıştı. Şah İsmail onun İstanbul'a dönmesinden sonra gösterişli hediyelerle yeniden elçiler göndermiş ve yapılan görüşmelerden sonra, Şah'ın elçileri hapse atılmıştı.¹⁵⁵

Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu Şehzâde Selim, 1559'da Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'a iltica eden Şehzâde Bayezid'in teslimi için Maraş Beylerbeyi Ali Paşa vasıtasıyla Şah'a kırmızı kadife kaplı, mücevher bendli ve altın örme bağlı kılıç; baştanbaşa altın ile süslü, yakut ve firûze kınlı hançer; altın ile bezenmiş kemer, baştanbaşa sırmalı kaftan, yedi adet altın tepsi, altı adet altın sürahi, kırk altı adet altın yıldızlı gümüş kupa, otuz adet gümüş tepsi ve on üç çeşit en güzel Bursa ve Avrupa kumaşlarından göndermişti⁰ (3 Ocak 1560). Meselenin çözüme kavuşturulmasında yardımlarından dolayı Şah'a ve çocuklarına teşekkür için Vezir Pertev Paşa ile dört yüz bin filori, donanımlı atlar, kılıçlar, çeşit çeşit kumaşlardan hediyeler gönderildiği görülmektedir (Haziran 1562). Şah'ın büyük kızına bir hokka ile büyük bir lâl, küçük kızına da elmas ile süslü bir taç gönderilmişti.¹⁵⁶

Kaynakların verdiği bilgiye göre Mayıs 1576'da gelen Safevî elçisi Tokmak Hanın III. Murat'ın cülûsunu tebrik ve antlaşmayı yenilemek için iki yüz elli kişilik maiyeti ve beş yüz deve eşya ile büyük bir debdebe ile geldiğinde yapılan merasim bu tarihe kadar hiçbir elçiye yapılmamıştı.¹⁵⁷ Ayrıca hiçbir Safevî elçisinin bu derece kıymetli hediyeler getirdiği görülmemiş değildi.¹⁵⁸ Safevî elçisi Tokmak Hanın İstanbul'a gelişi ve padişaha getirdiği hediyeleri Avusturya elçisi Busbecq'te hayranlık uyandırmıştı. Bu hediyeler

¹⁵⁴ Tufan GÜNDÜZ, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul 2010, s. 123-127.

¹⁵⁵ Tufan GÜNDÜZ, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 147.

¹⁵⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzâde Bayezid'in Teslimi İçin Sultan Süleyman ve Oğlu Selim Taraflarından Şaha Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler", *Belleten*, XXIV, 93-96, Ankara 1960, s. 107.

¹⁵⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 243.

¹⁵⁸ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 112-114.

ince dokunmuş halılar, iç kısımları rengârenk işlemlerle süslenmiş Babil işi otağ perdeleri, mücevherlerle bezenmiş Şam kılıçları, zarif sanat eserleri olan koşum takımları ve süslü kalkanlardan oluşuyordu. Busbecq'e göre hediyeler arasında bulunan Kur'ân-ı Kerim hepsini gölgede bırakıyor, kutsal olmasından dolayı böyle bir hediye de diğerlerinden daha yüksek bir değere sahip oluyordu.¹⁵⁹ III. Murat, Tokmak Hana beş bin duka altın ile çullar ve eyer takımlarıyla donanmış iki at hediye etmişti.¹⁶⁰

1578'de İran'a düzenlenen seferden sonra antlaşma yapmak için gelen Maksut Han adlı Safevî elçisi padişaha işlenmemiş birkaç külçe firûze taşı ile yirmi bin duka değerinde iki Kur'ân-ı Kerim hediye etmişti. Hediyeleri gören bir yabancı gözlemciye göre Kur'ân-ı Kerim'ler, yalnız içinde yazılı olanlardan dolayı değil, harflerinin ve yazısının güzelliğinden dolayı da her iki taraf için en değerli hediye idi.¹⁶¹

20 Kasım 1612'de Nasuh Paşa Antlaşması'yla Bağdat Safevîlerin eline geçmiş, buna mukabil, savaşlar boyunca süren ve Osmanlı tekstil sanayisinin önemli hammaddesi olan ipek yasağı da kaldırılmıştı. Ayrıca Şah Abbas, her yıl padişaha iki yüz yük ipek ve yüz akçelik bazı işlenmemiş mallar göndereceğini taahhüt ediyordu.¹⁶² Bununla birlikte antlaşma her iki tarafı da tatmin edici nitelikte değildi. Osmanlılar doğudaki toprak kayıplarını telafi etmek istiyorlardı.¹⁶³ 1615'te Şah Abbas yapılan antlaşmada belirlenen hediyeleri de "*Ben haraca mı kesilsem.*" diyerek, iki seneden beri göndermemişti.¹⁶⁴ Ancak 1616'da bir senelik ipeği elçisi Kasım Bey ile göndermişti. Bu nedenle elçi İstanbul'a geldiğinde hediye ve nâmesine rağbet olunmamıştı.¹⁶⁵ Yeniden başlayan savaşlar sonunda 1618'de Serav

¹⁵⁹ Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 52.

¹⁶⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 243.

¹⁶¹ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 85, 89.

¹⁶² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, III/2, s. 247; Aliyev Salih MUHAMMEDOĞLU, "Osmanlı-İran Münasebetleri", *DİA*, XXII, s. 405-407; 100 yük akçe değerindeki eşyalar kaynaklarda "emtia-yı lâ nazîr" olarak geçmektedir. İBRAHİM PEÇEVÎ, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 340.

¹⁶³ Aliyev Salih MUHAMMEDOĞLU, "Osmanlı-İran Münasebetleri", *DİA*, XXII, s. 405-407.

¹⁶⁴ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 343.

¹⁶⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, II, s. 428; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 213.

Antlaşması yapılmış ve Nasuh Paşa Antlaşması'nın yenilenmesi kabul edilmişti. Şah Abbas tarafından, Serav Menzili'nde barışı sağlamlaştırmak için Sadrazam Halil Paşaya vezirlere ve komutanlara sekiz yüz katar deve ile pek çok yiyecek ve meyveler gönderilmiş; gelen erzak hemen askerlere dağıtılmıştı.¹⁶⁶ Şah Abbas, Sadrazam'a dokuz katar devenin taşıdığı tatlı, meyve tatlıları, meyve suları, helvalar, çeşitli meyvelerden limon, nar ve en iyisinden un, pirinç, şeker; Yeniçeri Ağası'na, Sadrazam Kethüdâsı'na, Baki Paşaya ve bazı erkâna ikişer, üçer, beşer deve yükü ile benzer hediyeleri Mirza Mehmet Hüseyin adlı elçisiyle göndererek halisane dostluğunu ve iyi niyetini göstermişti. Sadrazamdan da Şah'a bazı hediyeler gönderilmişti.¹⁶⁷ II. Osman'a da bir yıl sonra yüz yük ipekle birlikte dört tane fil, bir gergedan ve başka hediyeler yollanmıştı.¹⁶⁸

Serav Antlaşması'ndan sonra da Safevîlerden hediyeler geldiği görülmektedir. 17 Ekim 1622'de İran elçisi Ağa Rıza, o kadar çok hediye getirmişti ki bunları dört yüz kadar kapıcı ve bin kadar yeniçeri taşıyarak padişahın önünden geçirip hazineye teslim etmişlerdi.¹⁶⁹ 20 Aralık 1627'de gelen Safevî elçisinin getirdiği hediyeler, yüz yirmi miskal amber, on dört miskal panzehir, yüz otuz dört dirhem misk, yirmi mutalla destar, kırk iki adet tefarik, iki serâser, iki nakışlı yorgan, iki ibrişim seccade, sekiz elbiselik âlâ serâser, iki küçük ibrişim halı ve iki İran halısından oluşuyordu.¹⁷⁰ Osmanlı Devleti'nden de Safevîlere hediyeler gönderilmişti. 1633'te gönderilen hediyelerin arasında biri mücevherle süslü ve diğeri gümüş koşum takımıyla biri al biri de doru olmak üzere iki at da bulunuyordu.¹⁷¹

¹⁶⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 217.

¹⁶⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, II, s. 445-446; İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 369.

¹⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 644; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, II, s. 448; Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 223.

¹⁶⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, II, s. 498.

¹⁷⁰ Teşrifât defterinde bunların her birinin değerleri belirtilmiştir. Buna göre anber, 24.700; panzehir, 2.500; mutalla destar, 9.200; tefarik, 5.460; serâser, 10.400; münakkaş yorgan, 14.500; ibrişim seccade, 3.600; a'lâ serâser, 56.000; ibrişim halı, 24.000 ve misk, 10.680 akçe değerinde idi. *BOA, KK, nr. 667*, s. 28.

¹⁷¹ Belge Safevî Şahına gönderilen atlar ve rahtların mirahur-ı evvel tarafından padişaha arzını muhtevi olup başında "Malum-ı Hümayûnum olmuştur" ibaresi vardır. "İzzetlü ve saadetlü padişahım

Ancak Serav Antlaşması da aradaki savaşları sona erdirmeye yetmemiş, bir müddet sonra Safevîlerin hediyeleri göndermede gevşek davranması, gerginliğe neden olmuştu. IV. Murat, Bağdat seferi sırasında Musul'a geldiğinde, Safevî elçisi Maksud Hana verdiği mektupta, Şah'ın âdet üzere verildiği hediyeleri göndermesi, eyer göndermezse sınır boylarında kışlayıp, ilkbaharda ülkesine gireceğine dikkat çekmişti.¹⁷²

1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra her iki hükümdar birbirine ağır hediyeler göndermişlerdi. Böylece yetmiş beş yıldan fazla süren barış devri açılmış; ayrıca ticarî yasaklar da kaldırılarak eski tarihî yollar yeniden canlandırılmıştı.¹⁷³ Bundan sonra Osmanlı-Safevî ilişkileri, karşılıklı gönderilen dostluk mektupları ve hediyelerle uzun süre dostâne şekilde sürdürüldüğü bir döneme girmişti.

16 Haziran 1641'de sulhun devamı ve yeni padişahın (Sultan İbrahim) cülûsunu tebrik için Şah Safî tarafından İbrahim Han adlı elçi bu defa padişaha atlar ve hediye yüklü birkaç katar Acem devesi getirmiş¹⁷⁴; elçi Yedikule'de hapsolunan İranlıları affettirerek beraberinde İran'a götürmüştü.¹⁷⁵ 14 Temmuz 1641'de İbrahim Hanın getirdiği çeşitli kumaş, halı ve silahlardan oluşan hediyeler şöyle listelenmişti: Kırk altı adet telli Acem serâseri, otuz altı sade Acem serâseri, yirmi sekiz sadedûz kutnu, yirmi bir telli ve alaca Hint kutnusi, sekiz Hint atlası, dokuz Hitayî, yirmi yedi alaca

sağ olsun hâlâ Acem Şahına biri murassa ve biri gümüşlü rahtları ile iki re's at verilmek ferman-ı şerifleri olmağın ferman-ı şerifleri üzere zikrolunan esbabların verilmesi için Hatt-ı Hümayûn-ı şerifleri sadaka ve inayet buyurula. An zaman-ı hazret-i Sultan Mustafa, bende Mehmed Mirahur-ı Evvel. Altun murassa eğer, kıt'a 1; gümüş eğer, kıt'a 1; gümüş üzengi, çift 2; altın murassa bazubend, kıt'a 2; altun zincir, aded, 1, dirhem, 250; gümüş zincir, aded 1; başlık, altın, aded 1; sinebend altın murassa, aded, 1; başlık, gümüş mutalla, aded, 1; gümüşlü bilan, aded, 2, dirhem, 145; şemşir safi sim, kıt'a, 1; topuz murassa, bayraklı, aded, 1; abayî kırmızı kutnî simduzi zerdûzi, kıt'a, 1; abayî an kadife-i sırma-yı cedîd, kıt'a, 1; yapuk kadife-i Burusa, kıt'a, 1; yapuk serâser-i İstanbul, kıt'a, 1, esb al; esb doru." *TSMA, D, nr. 5903*, s. 1/b.

¹⁷² "Asakir-i zafer-me'asirim varıp zabt eyleyeler ve adeten verilegelen hedâyâ vü pîşkeşi sal-besal irsal ü isal eyleyesin, eğer etmez isen bu serhadlerde kışlayıp evvel-baharda asker-i derya-misal ile il ve memlekete varmam mukarrerdir, er isen meydana gel serverlik da'vasında olanlara perde-nişinlik na-sezadır. Andan korkan at binip kılıç kuşanmak hatadır. Ezel-i azelde mukadder olan zuhura gelir elem çekmeyip karşı gelesin." Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 899.

¹⁷³ Aliyev Salih MUHAMMEDOĞLU, "Osmanlı-İran Münasebetleri", *DİA*, XXII, s. 405-407; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 249.

¹⁷⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 951.

¹⁷⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 249.

Daraî, sekiz tefarik serâser, otuz altı Keşmir şalı, dokuz zerbaft telli kadife, dokuz sade alaca kadife, kırk altı mermerşahi destar, otuz beş ferhadhane destar, on sekiz şemşir-i esedkarî kadife, yirmi yedi keman, seksen bir fağfurî ve mertebanî, yirmi yedi deste (bin seksen tane) samur postu, dört çift büyük halı, beş çift Gürmanî halı, beş adet zerbaft halı, dört adet kadife halı, yirmi yedi sûzenî Hindkarî minder.¹⁷⁶ Sultan İbrahim karşılık olarak Şah'a altın zincirli ve elmas, yakut ve zümrütlü birkaç at takımı, zümrüt ve elmaslı bir topuz, altın ve mücevherli bir hançer, elmaslı bir sorguç, donanmış bir at ve kıymetli eşyalar göndermiş, ayrıca elçiye de hediyeler yollamıştı.¹⁷⁷

Bu dönemde Safevîler Osmanlılara zerbaft kadife, Gücerat zerbaftı, Kâşan işi zerbaft, tülbent, Kербela kutnusu, Hitay kemhası, Gücerat atlası, Yezid alacası, canfes, Acem mendili, Keşmir şalı, suzenî minder, samur kürk, kuzu postu, panzehir, nafe-i misk, amber, öd, mumya, ibrişim halı, İsfahan halısı, Gürman halısı, Şeh-nâme, Kur'ân-ı Kerim, Acem kılıcı, keman, filkulağından yapılmış mücevherle süslü kalkan, fağfurî kaplar, fağfurî leğen ve ibrik, Hindkarî çekmece devâtı, nakışlı ve tasvirli kalemdan, at, deve, fil ve gergedan gibi hediyeler gönderirken; Osmanlılar da Safevîlere atlar, mücevherler ve süslü at takımları, dibâ, çuka, Cezayir ihramı ve velensesi, sorguç, süslü tirkeş, Mısır yayı, yıldızlı ok, kıymetli taşlarla parıldayan Necef asa (çevgân), saat, mercan tespih, Cezayir tüfeği, İstanbul ve Arupa kumaşı, şal, Avrupa yastığı, altın işlemeli kemer, elmas ve yakutla süslü altın kemer kuşak gibi hediyeler göndermişti.¹⁷⁸

¹⁷⁶ TSMA, D, nr. 7998/3.

¹⁷⁷ "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", s. 69.

¹⁷⁸ TSMA, D, nr. 22, s. 24/a; TSMA, D, nr. 15, s. 11/b, 12/a-b, 14/b, 23/b; TSMA, E. nr. 7998/1; TSMA, D, nr. 7998/3; BOA, MAD, nr. 18493, s. 5; BOA, KK nr. 686, s. 111-113, 119-122; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 637; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'ima*, IV, s. 1721; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, s. 64; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 101; Silahdar Fındıklılı Mehmed AĞA, *Nusretnâme*, s. 217, 344; Ebulfez RAHİMOV, "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar", (çev. Ali Haydar Bayat), *Türk Kültürü*, 386, Yıl: XXXIII, 1995, s. 344-350; J. Von HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, XI, s. 11; "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", s. 69.

IX. OSMANLI – HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ VE HEDİYELER

Osmanlılar'ın Hindistan'daki Müslüman devletlerle olan ilişkilerinin tarihi XV. yüzyıla kadar gitmektedir.¹⁷⁹ Hindistan ile ilk temasın başladığı Fatih Sultan Mehmet zamanında, diplomatik hediyelerin de gönderilmeye başlandığı görülmektedir. Bu sırada Hindistan'da Behmenî Hanedanı hüküm sürüyordu. Hint Hükümdarı, Fatih Sultan Mehmet'e elçisiyle gönderdiği mektupta onu tebrik etmiş ve iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirmiş; o da kendi elçisini Hint Hükümdarı'na göndermişti. Bu sırada Hindistan'da hükümdar değişikliği olmuş ve genç hükümdar, Fatih'e ikramda bulunmak ve itaatini bildirmek amacıyla, Hindistan'daki Osmanlı elçisinin yanına kendi elçisini katarak beraberinde pek çok hediye ile¹⁸⁰ Osmanlı Sultanı'na göndermişti. Ancak heyettekiler Cidde'ye çıktıklarında II. Mehmet vefat etmiş ve II. Bayezid Osmanlı tahtına cülûs etmişti. Bu sırada Memlûk Sultanı memleketinden geçmekte olan elçileri bekletip hediyelerine ve mallarına el koymuştu. Memlûk Sultanı'nın bu hareketi Osmanlı padişahına ve saltanatına hakaret olarak algılanınca, Memlûk Sultanı yaptığının yanlış olduğunu anlamış ve iki elçiyle beraber gasp ettiği malları II. Bayezid'e derhal iade etmişti.¹⁸¹

1527'de Behmenî Sultanlığı'nın çöküşünden sonra Gücerât'ta hüküm süren Muzafferî Hanedanı da Osmanlılarla dostluk kurmaya önem vermişti. Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tehdidine karşı Muzafferî Sultanlığı Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, II. Muzaffer Şah ile Yavuz Sultan Selim arasında karşılıklı mektuplaşmalarla siyasî ilişkiler de başlamıştı.¹⁸² Babürlüler döneminde ise başlangıçta iki taraf arasında diplomatik ilişkilerde bir kesinti söz konusu olmuştu. Babürlüler Orta Asya'daki hedefleri doğrultusunda Safevîler ve Özbeklerle beraber Osmanlılara karşı bir ittifak girişiminde

¹⁷⁹ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", *DİA*, XVIII, s. 81-82.

¹⁸⁰ "Armağan-ı firâvân ve mâl-i bî-pâyan", Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 196.

¹⁸¹ Memlûk sultanının elçileri ve hediyeleri iade etmesi, onun Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği kötü niyetin giderildiği anlamına gelmiyordu. Bu nedenle II. Bayezid'in cülûsunu tebrike gelen elçilerin hepsi iyi ağırlandığına karşın, Memlûk elçisine aynı muamelede bulunulmamıştı. Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 196.

¹⁸² Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", s. 81-82.

bulunmuş, Osmanlı-Safevî gerginliklerinde Safevîleri desteklemişti. Bunda iki devletin hükümdarının Türk-İslâm dünyasının liderliği konusunda taşıdığı rekabetin etkili olduğu düşünülmektedir.¹⁸³ Hangi hanedan döneminde gönderildiği bilinmemekle birlikte; Evliya Çelebi, Hint Hükümdarı'nın Kanunî Sultan Süleyman'a bukalemun derisinden yapılmış bir yemek sofrası, yüz Hıtay tabağı, yüz kâse ve çeşitli sofraya gereçleri gibi kıymetli eşyalar gönderdiğini kaydetmektedir. Hediyelerin arasında, şeftali çekirdeği görünümüne benzer, ancak iki okka su alabilecek büyüklükte, altın ve gümüş halkalarla süslenmiş, "*şeftâlû çekirdeğinden bir dervîşân keşkûlü*" olarak nitelendirdiği, muhtemelen Hindistan cevizi kabuğu da bulunmaktaydı.¹⁸⁴

IV. Murat zamanında her iki ülke arasında gönderilen elçilerle diplomatik ilişkilerde olumlu bir hava oluşmuş, Şah Cihan Safevîlere karşı Osmanlılarla ittifak yapılması için elçi göndermişti. IV. Murat, onun bu girişimleri karşısında Arslan Ağa adındaki elçisini zengin hediyelerle Hindistan'a göndermiş ancak, Hint hükümdarına yazılan mektuptaki ifadelerden dolayı üzüntü duyduklarını ifade etmişler ve ilişkilerde kısa süreli bir durgunluk yaşanmıştı. 1639'da Hint padişahı Hürrem Şah elçisi ile IV. Murat'a yüz elli bin guruşluk bir mücevher kemer ile birlikte tüfeğin bile delemeyeceği şekilde, filkulağından yapılmış ve üzerine gergedan postu kaplanmış bir kalkan hediye etmişti. IV. Murat, bu kalkana ok geçirip içini altınla doldurarak elçiye geri göndermişti.¹⁸⁵

¹⁸³ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", s. 81-82.

¹⁸⁴ "Süleymân Hân bu tekyenin deryâya nâzır bir köşesinde sâkin olup teferrüc ederken Hindûstân pâdişâhından hedâyâlar gelüp bir nakş-ı bükalemûn telâtîn derisinden bir ta'âm sofrası ve yüz Hıtâyî münebbid tabaklar ve yüz aded kâseyi ve niçe âlât-ı ta'âm zî-kıymet eşyâları bu tekyeye vakf eder. Ba'dehu bu şeyleri zorbalı asrında hazîneye alup sofraya ile bir şeftâlû çekirdeğinden bir dervîşân keşkûlü kalmışdır kim garâyıbdır. Hindûstân'da hâsıl olmuş şeftâlû çekirdeğinin nısfıdır. Hâlâ iki vukıyye su alır. Kenâreleri altın dîvâre ve sîm halhâllar ile bir ibret-nümâ sun'-ı Hudâ'dır. Nısfî hâlâ hazînededir. Selîm-i Sâni bu keşkûlden bilâ cur'a bâde nûş etmişdir." Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 198-199.

¹⁸⁵ "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", s. 68; "Musul'da Hind pâdişâhı Hürrem Şâh'dan nâme ve hediye ile elçi gelüp el öpdi. Getürdüğü tuhafdan bir mücevher kemer ki yüz elli bin guruş takvîm olundu. Ve bir siper ki, gergedan postundan olup tüfeng te'sîr itmez i'tikadî ile getürmüşdi. Pâdişâh hazretleri ok geçirüp tolısı altın ile elçiye gönderdiler." Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevârih*, s. 889.

Orta Asya'da devam eden karışıklıların ve hanlıklar arasındaki kavgaların sona erdirilmesinde Babürlü desteğinin sağlanması amacıyla 1649'da IV. Mehmet tarafından Seyyid Muhiddin adındaki elçiyle bir mektup gönderilmişti. Onun bu girişimiyle karşılıklı elçiler ve hediyelerin gidip gelmeye başladığı görülmektedir. Hint Elçisi Seyit Ahmet 1653'te toplam üç yüz bin guruş değerinde çeşit çeşit değerli kumaşlar, saf elmasla bezenmiş birer kuşak ve hançer getirmişti.¹⁸⁶ 19 Temmuz 1653'te IV. Mehmet Şah Cihan'a bir cevap-nâme ile hediyelerine karşılık, zümrüt kabzalı bir hançer, yirmi güzel cariye, bisâtlı bir at ve elçiye de altı bin altın, bir kürk ve donanmış bir at vererek, Osmanlı elçisi Zülfikar Paşa ile Hindistan'a göndermişti.¹⁸⁷

Şah Cihan bundan memnuniyet duyarak, Osmanlı-Babür-Özbek cephesini oluşturmak için elçilerle iyi niyet ifadeleri ve beraberinde hediyeler göndermişti.¹⁸⁸ Bu sırada Hint Hükümdarı, İran'a savaş ilan etmişti ve IV. Mehmet'in İran Şahı'na karşı desteğini sağlamak istiyordu.¹⁸⁹ 1655-1656 yıllarında İstanbul'da bulunan Fransız Seyyah Jean Thevenot, Hint elçisi Kaim Beyin gelişi ve hediyeleri ile ilgili gördüklerini eserinde anlatır. Buna göre elçinin hükümdara çok kıymetli hediyeler getirdiğini duymuştu. Bunlar arasında tamamen elmasla kaplı bir kemer, aynı şekilde bir tespih ve değerinin beş yüz kese yahut iki yüz elli bin guruş olduğu, sap kısmında sekiz Venedik altını ağırlığında bir elmasın bulunduğu bir hançer de bulunmaktaydı. Yazar, bu hediyeler arasında ancak hükümdar tarafından açılacak ve içinde elmasların saklı olduğu bir kutudan bahsetmektedir. Hediyelerin değeri bir milyon guruş olarak tahmin edilmişti.¹⁹⁰ Bu söylentilere kapılan Fransız Seyyah, elçinin saraya girişini ve hediyesini görmeyi arzu

¹⁸⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 53; "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", s. 69.

¹⁸⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 1484; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 1092; "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", s. 68; Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'-nâmesi*'nde hediyeler şöyle sıralanmıştı: "La'l ve zümrüd ile murassa bir hançer, la'l ve zümrüt ve inci ile murassa zincir şeklinde bir musannâ bir altın kuşak ve iki re's küheylan biri mükemmel ve biri dibâ çul ile donanmış." Bunlardan başka bir şey gönderilmediğini söyleyen Abdurrahman Abdi Paşa, Katib Çelebinin *Fezleke*'sinde "cariyeler gönderildi" yazdığını ve bunun aslının olmadığını bildirmektedir. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 53.

¹⁸⁸ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", s. 81.

¹⁸⁹ Jean THEVENOT, *1655-1656'da Türkiye*, s. 203.

¹⁹⁰ Jean THEVENOT, *1655-1656'da Türkiye*, s. 199.

etmiş, fakat kendisine oraya giremeyeceği söylenmişti. Çünkü Frenkler ancak “*Frank*” elçilerinin kabulünde içeri alınıyor ve diğer elçiler kabul edildiğinde ise giremiyorlardı. Bununla beraber Thevenot denemek istemiş ve bunun için sabah erkenden bir yeniçeri ve bir sipahi ile birlikte saraya gitmişti. Nihayet Hint elçisinin adamlarıyla birlikte saraya giren Thevenot, yapılan elçi alayı ile sonunda çok merak ettiği hediyeleri de görmeyi başarmıştı. Hediyeler at ve katırlarla götürülüyordu. İkinci avluda sağ tarafta üç bin yeniçeri sessizce bekliyordu. Hediyelerin yüklü olduğu katırlar sol tarafa götürülmüş ve orada yükleri indirilmişti. Kabulden önce verilen ziyafet sırasında getirilen hediyeler hükümdarın önünden geçirildiğinde Fransız Seyyah’a göre padişah bunları görmekten memnun görünüyordu. Hediyeleri Divân’ın yirmi-otuz adım ötesinde serilen örtü altına koyan kapıcıların her birine hediyeleri iyi taşımaları ve herkese göstermeleri için para veriliyordu. İki yüz altmış paket içinde ambalajlanmış iki bin iki yüz parçadan oluşan hediyeler ve dört at iki yüz yetmiş dört kapıcı tarafından taşınıyordu. Hediyelerin içinde pek çok sarık, her çeşit kumaş, altın, gümüş ile işlenmiş ipekten ve yüzlerce ekü değerinde işçiliğe sahip mendiller, her biri beş bin guruş olan ipekten dört halı ve dört kapıcının taşıdığı dört tane koyu kırmızı kadife çantada bir kantar ağırlığında sarısabır, iki kapıcı tarafından taşınan iki küçük sandık akamber (her sandıkta yarım kantar akamber) vardı.¹⁹¹ Bütün bunlar bazen on ya da on iki kapıcı tarafından taşınarak hemen götürülüyor bazen de bu işlem daha uzun sürüyordu.¹⁹² Hükümdara getirilen hediyelerin değeri bir söylentiye göre altı milyon guruş, Bedesten’deki tüccarlara göre ise üç milyon guruş değerinde idi. Fransız Seyyah bu rakamın Hint Hükümdarı’nın zenginliklerini bilenler için hiç de şaşırtıcı olmadığını söylüyor. Elçi yemek yedikten sonra, kabul için götürülmüş, orada az kaldıktan sonra omuzlarında altın işli ipekten

¹⁹¹ Bu hediyeler Osmanlı kaynaklarında şöyle anlatılır. “Enva’-ı tuhaf ve tefarik-i kesireden ma’da bir kabza-i giran bahâ şemşir-i cevherdar ile bir fâhir-i zî kıymet hançer-i musannâ’ ki ikisi bile safî elmaslar ile müzeyyen ve murassa idi.” Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 92; Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’îma*, IV, s. 1671; 11 Mayıs 1656’da Jean Thevenot, elçi Kaim Beyin hediyelerini aynı şekilde tarif eder ve 250 kapıcı tarafından taşındığını belirtir. Jean THEVENOT, *1655-1656’da Türkiye*, s. 199.

¹⁹² Jean THEVENOT, *1655-1656’da Türkiye*, 201-202.

(brokar) bir kaftanla çıkmıştı. Padişahın aralarında güzel atların bulunduğu pek çok hediye almıştı.¹⁹³

Hint elçisi Kaim Beyin Hindistan'a dönüşünde Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan Ma'n-zâde Hüseyin Ağa, Ağustos 1656'da nâme ve hediyeleri götürmek üzere elçi tayin edilmiş ve hediye-i hümayûn olarak iri zümrütlü bir sorguç, üçü serâser çullar ile süslenmiş ve biri ise mücevher at koşum takımı; süslü enselik, eyer, üzenği, altın zincir ve incili abayî ile süslenmiş dört küheylan at götürmüştü.¹⁹⁴ Ma'nzâde Hüseyin Ağa dönüşünde yirmi adamıyla Hint Hükümdarı'ndan, ortasında kırk elli kıratlık elmas ile bezenmiş bir sorguç, büyük elmaslarla süslü altın kılıç ve on sandık içinde değerli kumaşlar getirmişti (1659).¹⁹⁵

Bundan sonra ilişkilerde bir durgunluk söz konusu olmuş, II. Süleyman 1689'da Evrengzib'e Ahmet Ağa adlı elçisini göndererek iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden başlatmak istemişti. II. Süleyman, Avrupa'daki yenilgiler ve malî sıkıntılar nedeniyle diğer Müslüman devletlerden destek arayışına girdiyse de Evrengzib bu konuda hiçbir girişimde bulunmamıştı.¹⁹⁶

Osmanlı arşiv belgelerinde de Hindistan hükümdarından gelen hediyelerin listesine rastlanmaktadır. XVII. yüzyıla ait tarihsiz bir belgede Hindistan Beyi'nin elçi pîşkeşinden ayrı kendi armağanı olarak belirtilen hediyeler mücevherlerle süslenmiş hançer, iki bin yedi yüz on sekiz parça çeşitli tülbentin yanısıra altmış üç parça bayramî, Hıtayî, dokuz çeşit Hint bitkisi (kutar) gönderdiği görülmektedir.¹⁹⁷ Yine başka bir belgede, Hint elçisinin padişaha değerli hediyeler sunduğu görülüyor. Listenin başında kokular yer alıyor. Sonrasında ise Hindistan'a özgü çeşit çeşit kumaşlar, oda döşemeleri ve giyim kuşam eşyası geliyor: Yirmi şişe amber-i şahî, iki şişe itr-

¹⁹³ Jean THEVENOT, *1655-1656'da Türkiye*, s. 202- 203; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, s. 42.

¹⁹⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, IV, s. 1691.

¹⁹⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, s. 164; "...enva'-ı tuhaf u tefârik-i kesireden gayri safî elmasla murassa bir kuşak ve safî elmasla murassa bir hançer..." Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, IV, s. 1833; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, s. 97.

¹⁹⁶ Azmi ÖZCAN, "Osmanlı Hindistan Münasebetleri", s. 81-82.

¹⁹⁷ Belge, Arşiv görevlilerince XVI-XVIII. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. *T SMA, E, nr. 8206/1*.

şahi, kârhane-i evvel işi şal seccade, üç çifti bir renk diğer üç çifti de başka bir renk olmak üzere altı çift kârhane-i evvel işi şal yastık putedâr, yine kârhane-i evvel işi üç çifti bir renk ve üç çifti başka renkte altı çift şal mak'ad (minder), putedâr (onar zira'dır, yastık ve mak'ad bir oda döşemesi olmak üzeredir), onar adet kârhane-i evvel işi câr şal putedâr ve kemerbend şal şeşgezî (beşi putedâr ve beşi sade), beş adet kârhane-i sani işi elvan arka şalı, beş adet kerhane-i sani işi şal kemerbend şeşgezî, on adet hasü'l-has Bengale destarı, onar top telli a'la germsûd, Güceratî elvan, telli Benaresî elvan germsûd, beyaz Buruc-ı bogasi, hâsü'l-has Benaresî, Buruc-ı hâsü'l-hâs rengâmiz, taraklı kutnu, elvan kutnu, on adet pirâhen (iç gömleği) yekpare-i Bengale-i şahi.¹⁹⁸

Osmanlı- Hindistan ilişkilerinde tam bir sonuç alınamasa da iki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunluk kazandığı XVII. yüzyılda karşılıklı hediyeleşmelerin de aynı oranda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Hediyelerin her iki hükümdarın şanına yakışır türde olduğunu söylemek mümkündür. Hindistan'dan gelen hediyeler arasında doğuya özgü ıtır ve amberin yanısıra, kumaşlar yine önemli bir tutmakta; bilinenlerden başka, Hindistan'ın Bengal, Gücerat ve Benares şehirlerine has kumaşlar da yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği hediyeler ise kürkler, donanmış atlar, her biri mücevherlerle süslü sorguçlar, hançerler ve kuşaklardan oluşmaktaydı.

¹⁹⁸ Belge, Arşiv görevlilerince XVI-XVIII. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. *T SMA, E, nr. 11976/6.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEDİYELEŞMENİN AMAÇ VE İŞLEVLERİ

I. HÂKİMİYETİ TESİS İLE İLGİLİ İŞLEVLER

A. Sadakat Sembolü Olarak Hediye

Osmanlı Devleti'nde padişahlar imparatorluğu, askerî güçler ve sivil memurlardan oluşan kendi kapı halkı üyeleri aracılığıyla yönetirdi. Padişahın otoritesinin mutlak olduğu ve kimsenin bunu kendisi ile paylaşmadığı ilkesi bu sistemin esasını teşkil etmekteydi. Osmanlı toplumu gibi sosyal onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği patrimonyal türde bir toplumda¹ kapı halkı yani kulları tarafından hükümdara hediye takdimi bu grubun sadakatının sembolü sayılırdı. Zira padişahın kendisinden sonra en saygın statü onun kulu olmaktı ve sultan aslında imparatorluğu, mümkün olduğu ölçüde kulları aracılığıyla yönetirdi. Bu anlamda aile bağlarından genç yaşta koparılan birisi, asker ya da saray memuru olarak yetiştirilmeye çalışılırdı. Böylece o kimse devlete kul olur, onun bu kulluğu padişah için her an tüm hayatını vermeye hazır olması anlamına gelirdi. Kul olmanın bir gereği de kendisini bu saygın statüye yani “*kulluğa*” yücelten padişaha pîşkeş çekmek yani hediye sunmak idi.²

Pîşkeşin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşması ve çeşitlenmesi Osmanlı Devleti'ndeki gerileyişle orantılı olarak ve Osmanlı idare sisteminin dayandığı kul (gulâm) sisteminin bozulmasıyla ilgili gözükmektedir. Bu devirde padişahın otoritesi zayıfladığından kapıkullarının sayısı artmış ve sarayda, onlar hükümette ve eyalet idaresinde mutlak olarak

¹ Halil İNALCIK, *Şâir ve Patron- Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, İstanbul 2010, s.10.

² Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 114-115; Colin İMBER, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul 2006, s. 195-196; Şerif MARDİN, *Makaleler I-Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Derleyenler: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İstanbul 1994, s. 215.

hakim olmuşlar; dirlikleri ve devletin tüm gelir kaynaklarını tekelleri altına geçirmeye çalışmışlardı. Kapıkulu askerlerinin zorbalığı padişahları tahttan indirip çıkarmaya, hatta katletmeye kadar uzanmıştı. Saray gulâmları bazen bu zorbalarla işbirliği yapmakla beraber genelde çıkarları padişah otoritesini korumaktı. Bu devri ele alan çağdaş Osmanlı tarihçileri ve lâyhâ yazarları bu durumu başlıca kul sisteminin bozulmasına bağlamışlardı. Yeniçerilerin sık sık ayaklanmasına bir de esnaf ve küçük tacirlerin başkaldırıları, Anadolu'da, Suriye'de ve Lübnan'daki ayaklanmalar eklenmiş, eyaletlerde kul sisteminden gelmeyen unsurlar, paşaların kapılarına girerek idarede ve orduda yer almaya başlamışlardı.³ Pîşkeş uygulamasının da bu klasik düzenin bozulmaya başladığı ve otorite zayıflamasıyla ilgili olarak padişaha olan sadakatin hatırlatılması bakımından önemlilik arz ettiği görülmektedir.

Üst mevkideki birine hürmet ve sadakat nişânesi olarak verilen, onun üstün otoritesinin ve himayesinin kabul edildiğini simgeleyen hediye olarak tanımlanan pîşkeş⁴; aslında bu anlamıyla hediye verilen ve hiyerarşik yapıda en üst mevkide bulunan padişahın etrafında onun kulu statüsündeki diğer üst rütbeli kişilerin sadakatlerini somut olarak gösterdikleri yaygın uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hediye alış-verişi ile padişah ve maiyet mensubu arasında, bir tür bağımlılık ilişkisi kurulurdu.⁵

Padişahlar kendi sistemlerini kuvvetlendirmek için yasal kurumlardan çok, insan ilişkilerini kullanırlardı. Padişah beratının ihsanını içeren özenle hazırlanmış bir törenle tevcih edilen görevler, onun bu lütfunun simgeleri olan bir sancak, saray terzisince dikilen bir kaftan ve değerli koşum takımlarıyla donanmış bir atın ihsanı ile dağıtılırdı. İhsana mazhar olan da, sadakatini simgeleyen bir hediye (pîşkeş) yoluyla bu lütfu kabul ederdi.⁶ Bu, hem onlara devrettiği yetkilerin simgesi hem de yaptıkları pîşkeş harcamasının kısmen

³ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 91-92

⁴ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, İstanbul 2000, s. 114-115, 455

⁵ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 114-115.

⁶ Halil İNALCIK, "Sultanizm" Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 7, Ekim 1994, s. 9.

karşı ödemesi anlamına gelirdi. Böylece sultan yüksek memurlarına ve vezirlerine dağıttığı hediyelerle onları merkeze bağlamaya çalışırdı.⁷

Hükümdara gösterilen sadakat, memurların seçilmesinde göz önünde tutulan en önemli faktördü. Bu nedenle önemli görevlere atanacak memurlar hükümdarın kişisel hizmetkârları arasından seçilirdi. Zira bu kişiler, hükümdarın otoritesini temsil ederdi.⁸

“*Tâbi-metbû*” ya da “*ihsan-şükran*” ilişkisi çerçevesinde hediyeler, onu veren ve alan arasında yapılmış gizli bir ittifak ve bağımlılık anlaşması anlamına gelirdi. Bir eyaleti yöneten paşaya kaftan gönderilmesi ona, devlete ve padişah otoritesine bağlı olduğunu hatırlatırdı. Paşa ise padişaha gönderdiği hediyelerle kendi gücünü de meşrulaştırmış olurdu. Diğer taraftan paşalar da bey olan bölge valileriyle olan ilişkilerinde bu güven ve sadakati sağlamak için hiyerarşik olarak hediye alış-verişinde bulunurdu. İktidara bağlı olan ya da onu temsil eden herkes hediye dağıtır ve kabul ederdi. Hediye vermeyi reddetmek ise itaatsizlik anlamına gelirdi.⁹ Nitekim muayyen pîşkeşin gönderilmesinde pîşkeşi gönderecek tarafın problem çıkardığı olursa, bu durumda itaatsizlik gösteren uyarılırdı.¹⁰ Osmanlı hükümdarlarının siyasal anlayışları açısından taşrada kendi otoritesini temsil eden paşalara hediyeler göndermesi ve karşılığında paşanın daha değerli hediyelerle

⁷ Şerif MARDİN, *Makaleler I-Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, s. 215; Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 114-115.

⁸ Halil İNALCIK, “Sultanizm Üzerine Yorumlar”, s. 14, 21.

⁹ Kemal FILALI, “Osmanlı Cezayiri’nde Devlet Otoritesinin Güçlendirilmesinde Bağış ve Armağan”, *Osmanlı*, I, 1999, s.401.

¹⁰ Leh Kralı Mihail’e yazılan name-i Hümayûndan: “...mukaddema kançılarınız Anderiya tarafından gelen kâğıtta ma-beynde mün’akid olan şurut-ı sulh u salahdan her sâl südde-i seniyyemize ihdâ ve irsâl itmek üzere ahd eylediğiniz pîşkeşi virmezüz deyü şurut-ı ahd ü peymana mugayir cevabınız gelüp ve ahd-name-i Hümayûn mucibi üzere ahd ü peymana mugayir cevabınız gelüp ve ahd-name-i Hümayûn mucibi üzere teslimi lazım olan palangaları henüz tamamen teslim itmeyüp...”; “...İmdi vakı olan musalahada merût olduğu üzere mu’teber elçi ile pîşkeş irsalinin vakti ki Kasım eyyamıdır beka-yı sulh u salah muradınız ise mukaddema olan şurûtu yirine getirüp teslimine ta’ahhüd eylediğini palankaları teslim idüp merasim-i ahd ü vedâdi kemayenbaği icra idersüz ve illa bu babda tahallüf idüp şurût-ı musalahada olan mevaddı taahhüdünüz üzere ri’ayet itmezsenüz nakz-ı ahd tarafınızdan olmuş olur. Bu sûretde inşâ’allâhü te’âlâ yine memleketünüze sefer-i hümayûnum mukarrer olup Hakk Sübhânehu ve teâlânun avn ü inâyetiyle istid’â-yı fevz ü zafer ve yer götürmez askerimiz ile evvel bahârda üzerinize varılır. Mazmûn-ı nâme-i hümayûn ma’lûmunuz oldukda müşârün-ileyhi eğlendirmeyüp bu bâbda cevâbınız ne ise mu’accelen yazup Rikâb-ı Hümayûnumuza irsâl eyleyesüz.” (1 Eylül 1673). Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 412-413.

sadakatini bildirmesi güven ilişkilerinin tazelenmesi bakımından önemli idi. Sözgelimi Erdel beyi padişaha olan sadakatini bir ubûdiyetnâme ile beraber gönderdiği haraç ve pîşkeşle gösterirdi.¹¹ Padişaha olan sadakatin hediyelerle gösterilmesi dönemin kaynaklarında “ubûdiyet” ya da “bendelik” olarak ifade edilmekteydi.¹²

Fransız Seyyah Tavernier’e göre padişahlar, paşaların, buldukları eyalette padişah gibi saygı görmelerini isterlerdi. Böylece hediyelerin büyük bir törenle paşaya verilmesiyle, bu saygı halkın hafızasına daha iyi yerleştirilmiş olurdu. Padişahın paşaya güvendiğini kanıtlayan ve onu onurlandıran bu hediye genellikle gösterişli bir hil’atti.¹³ Padişah paşayı daha da onurlandırmak isterse, buna mücevher kakmalı bir kılıç ve hançer ekler; buna karşılık paşanın da kendisine on kat daha değerli hediyeler göndermekten geri kalmayacağını bilirdi. Bu hediye de çoğunlukla güzel atlar, serâser kumaşlar ya da gösterişli kürkler olurdu. Eğer padişaha yolladığı hediye yetersiz kalmışsa, bu miktarı çoğu kez iki katına çıkarmak zorunda kalırdı. Zaten hediyein yetersizliği ve onu getirene verdiği bahşişin azlığı konusunda serzenişte bulunan bir görevli hemen kapısına dayanırdı. Bu serzenişlere, kendisine derhal otuz kese gönderilmesine ilişkin bir buyruk

¹¹ *T SMA, E, nr. 5891*; “...İnşallah saadetine lazım olan sadakatımda karar ve sabit kadîm olub doğruluğumu müşahede eylemek için vilayetin muattal olan haracın ve pîşkeşimi hazır edib şevketlü ve azimetlü padişahım hazretlerinin mübarek Rikâb-ı Hümayûnlarına Leştvan kulları ile irsal edüb kudretlü ve şevketlü padişahıma rica ederim ki merkum kulları haracımız ile mübarek Rikâb-ı Hümayûnunuza yüz sürmeğe mürüvvet buyurup irsal eylediğimiz harac ve pîşkeşimizi huzur-ı hümayûnnunza kabul buyrula...Ve rica ederim ki gerek kendimiz ve gerek ayan-ı memleketin bu denlü zamandan berü azimetlü padişahımız ve Âsitâne-i saadetine olan sadakatimize binaen kudretlü padişahımın kemal-i mürüvvetlerinden rica ederim ki bizi düşmanlarımızdan koruyub ta kim biz dahi vilayetin kadimi ayan ve erkânlarında ve kanûnları üzere eyyam-ı saadetinde asudehal olub kudretlü ve şevketlü padişahımın eyyam-ı saadetlerine ve devam-ı ömr ü devletlerine hayır dua olalım ve daima sadakat ve ihlas ile hidmet edip saadetlü ve kudretlü padişahıma pîşkeşimi ve haracımı vilayetden daima Âsitâne-i saadetine irsal etmeğe kadir olavuz...” *T SMA, E, nr. 5242*.

¹² *T SMA, E, nr. 11976/5*; *T SMA, E, nr. 3960/19*; *T SMA, E, nr. 3960/11*; Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 42; *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 161; Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*; s. 1070; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, s. 4, 6, 11, 19; Abdülkadir Efendî, *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir Efendi Tarihi*, I, s. 548; “...arz-ı hal bikes-i kemter budur ki bu kullarından balada zikrolunan hediye-i küstahi bu kulları fakirde kabul olunmak hakpa-yı arz olmuşdur. Bu bendenizi kulluğunuzla mesrur ve handân eyleyesiz bir başımız kaldı ol dahi yolunuza feda ola. Baki ferman mürüvvetlü sultanımıdır. Bende-i kemter Sami”. *T SMA, E, nr. 3960/4*.

¹³ İsveç elçisi Ralamb, 1657’de İstanbul’a yolculuğu sırasında Eflak ve Sislistre’de yapılan kabul töreblerinde kendisine sırmalı serâserden yapılmış hil’atler giydirildiğini ve bunun Osmanlıların “özel bir onurlandırması” olduğunu ifade etmişti. Claes RALAMB, *İstanbul’a Yolculuk*, s. 30-34, 42.

eklenir ve bu buyruk anında yerine getirilirdi. Padişah aldığı hediyeleri genellikle o sırada yanında bulunanlara paylaştırırdı. Ama bu kadarla da yetinmeyip, hediye elinden aldığı kişiyi de ödüllendirmesi gerekirdi. Padişahın gönderdiği hediye şöyle bir törenle sunulurdu. Ulak, gönderildiği paşanın oturduğu yere gelince, paşaya haber salar; paşa da davul ve zurna çaldırarak halkı toplatırdı. Ahalinin bir bölümü, paşayı onurlandırmak için ata binerek gelir, paşa önde yürür, geri kalanlar yaya olarak onu izlerdi. Yörenin çengileri ve köçekleri de def ve dümbelek eşliğinde dans ederek ve yörenin göreneklerine uygun görüntüler sergileyerek törene katılmak zorundaydı. Hediye getiren kişi, kentin yakınındaki bir bahçeye ya da bir tarlaya kurdurduğu çadırında bu kalabalığı beklerdi. Paşa tarafından selamlandıktan sonra, hil'atı paşanın omuzlarına atar, kılıcı beline takar, hançeri göbeğinin üstüne gelecek biçimde kuşağının arasına yerleştirir ve tavrı ile davranışları hakkında nakledilen iyi şeyler üzerine, halkın eziyet etmediği, adil davrandığı ve kendisinden şikâyet olunmadığı için padişah, efendilerinin onu bu hediyeyle onurlandırdığını söylerdi. Bu iltifatlardan sonra paşa, aynı düzen içinde sevinç haykırışları arasında, padişahın ulağıyla birlikte konağının yolunu tutar, konakta, ulağa iyi bir ziyafet çeker ve en az on bin ekü değerinde bir hediye verirdi. Padişahın hediyeleri Budin, Kahire ya da Bağdat gibi büyük bir eyaletin paşasına götürülüyorsa, bu paşanın en az otuz ya da kırk bin ekülük bir hediye vermesi gerekirdi. Padişaha gönderdiği hediye değeri yüz bin eküye ulaşabilirdi. Hatta çoğunlukla padişah, eyer sevdiği kişileri ulak olarak görevlendirmişse ve bunlara büyük hediyeler verilmesini istiyorsa, nasıl bir hediye verilmesini istediğini bile önceden bildirirdi.¹⁴

Hediyeler padişahın himayesinin sağlanması anlamına da gelirdi. Örneğin; Dubrovnik Cumhuriyeti, XV. yy'dan beri Osmanlı Devleti'ne haraç ve pîşkeş adıyla hediyeler göndererek sadakatini bildirir; karşılığında da Osmanlı himayesi altında Venedik ve diğer İtalya şehirlerine karşı Dubrovnik'in ticaret emniyeti sağlanırdı. Bundan dolayı Dubrovnik ayrıcalıklı

¹⁴ Jean-Baptiste TAVERNIER, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, (çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2007, s. 106-108.

bir konumda bulunuyordu.¹⁵ II. Murat'ın, Dubrovnik tüccarlarına verdiği beratla hem onlara Osmanlı topraklarında ticaret özgürlüğü tanınmış hem de kente barış ve himaye garantisi verilmiş oluyordu. Bu nedenle Dubrovnik'in verdiği bu pîşkeşe bir tür himaye ücreti de demek mümkündür.¹⁶

Vezirler, beylerbeyiler, patrikler, Hristiyan cemaatlerinin reisleri dâhil bütün ileri gelenler sadakatlerini bildirmek üzere pîşkeş sunmak durumundaydı. Padişaha olan yakınlık arttıkça hediye sunulan vesileler de artardı. Padişahın mutlak vekili olan sadrazamlar her vesileyle padişaha hediye sunardı. Özellikle çeşitli nedenlerle verilen ziyafetler bir yılın içinde en çok hediye sunulan zamanlar olarak dikkati çekmektedir. Enderûn Hazinesi'ne ait defterlerden birinde Sadrazam Mustafa Paşanın 11 Mayıs, 19 Mayıs, 29 Mayıs, 18 Ağustos ve 22 Eylül 1682'de ziyafet nedeniyle hediyeler sunduğu; 27 Eylül 1682'de bayram pîşkeşi, 3 Ekim 1682'de Ramazan Bayramı ziyafeti pîşkeşi; 19 Ekim 1682'de ise - vesile belirtilmeksizin - bazı hediyeler sunduğu görülmektedir. Sadrazam Mustafa Paşanın 15 Kasım 1682'de İskender Köyü'nde ziyafet pîşkeşi; 8 Aralık 1682'de Kurban Bayramı pîşkeşi; Hıdırlık altında olan bahçesinde, 28 Ocak 1683'te Demirtaş yakınlarındaki çiftliğinde, 19 Şubat 1683'te başka bir ziyafette ziyafet pîşkeşi; 14 Mart 1683'te nevrüz zamanı geldiğinde nevrüz pîşkeşi, 22 Mart 1683'te Hıdırlık altında olan bahçedeki ziyafette ziyafet pîşkeşi sunduğu görülmektedir.¹⁷ Defterdar, yeniçeri ağası, kaimmakam paşa, mushib paşa ve sultan kethüdâları gibi diğer ricâl de padişaha ziyafetler vererek hediyeler sunar, padişah da karşılığında onlara genellikle birer hil'at hediye ederdi. Böylece iki taraf arasındaki güven ve sadakat ilişkileri tazelenir ve kuvvetlendirilirdi.

¹⁵ İlber ORTAYLI, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 257; Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 315.

¹⁶ "Bilhassa Türk sultanının kendilerine özel hürriyet hakkı tanıdığı Ragusalılar, sadece bu şehirde veya varoşlarında ticaret yapmakla kalmıyor, Sofya'da ve diğer kibar Türk şehirlerinde de aynı haktan faydalanıyorlar. Bunun için Türk sultanına senede 12.500 Duka altını, iki altın kaplamalı gümüş leğen ve ibriği himaye ücreti olarak veriyorlar". Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 93.

¹⁷ *T SMA, D, nr. 14, 27/a, 20/b, 22/a, 23/a, 25/b, 26/b, 28/a, 28/b, 30/a, 29/a, 30/b, 31/b, 32/a.*

Padişahın eşiğine, sadakat adına çekilen pîşkeşlerin fazla ve değerli oluşu paşalar arasında rekabete sebep olurdu. Örneğin; İstanköylü Ali Paşanın Donanma-yı Hümayûn ile gelip padişaha “*mübalağa pîşkeş*” çekmesi karşısında Sadrazam Damat Mehmet Paşa, onun getirdiği esir ve ganimetlerin düşman gemilerinden değil, barış içinde olunan Fransız ve Venedikli denizcilerden alındığını ileri sürerek şikâyette bulunmuştu. Ancak, İstanköylü Ali Paşa padişaha hediyeler sunarak gösterdiği sadakatle onun gönlünü almayı başarmış; hatta vezirliğe daha sonra da kaptan-ı deryalığa getirilmişti. Bundan sonra da her hafta başında padişaha “*pîşkeş ü emval*” göndererek sadakatini göstermişti.¹⁸

XVII. yüzyılda şenlikler ve bayramlar, padişaha olan sadakatin gösterildiği önemli zamanlar olmuştur. 1675 Edirne Şenliği’ndeki gösterilere katılan İngiliz Papaz John Covel, imparatorluğun bütün önemli kişilerinin, padişaha ve valide sultana hediyeler sunmakla yükümlü olduğunu ve sarayın yakın çevresindeki bu insanların beklenildiği kadar iyi hediye getirmezlerse, ikinci bir hediye getirmeye mecbur tutulduklarını, değersiz bulunan hediyelerin ise geri gönderildiğini ifade etmişti.¹⁹ Robert Withers ise bayramlarda padişahın yakınlığını ve güvenini kazanma düşüncesiyle padişaha, paşalar ve büyük kişiler tarafından çok pahalı armağanlar verildiğini bunun için herkesin başkasının önüne geçmeye çalıştığını söylemektedir.²⁰ Aynı gözlemci, bütün elçilerin ya da İstanbul dışındaki bir görevden dönen ve padişahın elini öpecek olan paşaların kendisine kanunların gerektirdiği şeyler sunmak zorunda olduklarını, ayrıca paşaların sıradan görevleri dışında çok pahalı hediyeler ve çoğu kez büyük miktarlarda paralar verdiklerini ve böylece gözde kalmayı sürdürebildiklerini ifade etmektedir. Öyle ki bu hediyelerle padişah kendisinin verdiği yirmi katını alırdı.²¹

¹⁸ Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, s. 925; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 646, 668-669.

¹⁹ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 130-131.

²⁰ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 116.

²¹ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 43.

Hediyeler mecburî idi ama gönüllü olarak da verilirdi. Nitekim Sadrazam Nasuh Paşanın I. Ahmet'e hediye etmek üzere ısmarladığı en az otuz beş bin Venedik altını değerindeki mücevherle süslü altın kılıcı bir kuyumcu dükkânında gören İtalyan Seyyah Della Valle, bu kılıcı ayrıntılı bir şekilde tasvir ettikten sonra Paşanın bundan başka, kıymetli taşlarla süslenmiş hançer, eyer gibi başka hediyeler de sunduğunu, fakat bunların mecburî hediyelerden olmadığını belirtmişti.²²

Padişaha hediye sunma ya da pîşkeş çekmedeki anlayış, Nâima'nın anlatımıyla Trablus Dayılarından Mehmet Dayı'nın (1644) şu ifadeleri ile özetlenebilir: "*Köle ve sahip olduğu şeyler efendisine aittir.*"²³

B. Meşruiyet Aracı Olarak Hediye

Meşruiyet, siyasî iktidarlar için her zaman önem taşıyan bir husus olmuştur. Bundan dolayı Osmanlılar zaman zaman kendi meşruiyetlerini sağlayan ve kuvvetlendiren araçlara ihtiyaç duymuşlar; özellikle merkezî otoritenin zayıfladığı durumlarda bu araçları daha fazla kullanmışlardır. Yeni bir oluşum olarak Anadolu'daki diğer beyliklerin arasından bir gazi devlet olarak yükselen Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan kroniklerde iktidara meşruiyet kazandıran araçlardan²⁴ hediyelere dair bazı ipuçlarını görmek mümkün olabilmektedir.

Daha ilk Osmanlı kroniklerinde Osman Beyin Selçuklu Sultanının hâkimiyet alâmeti olarak gönderdiği, sancak, davul ve kaftan gibi eşyaları

²² Peter Della VALLE, *Sefernâme-i Peter Della Valle*, (Farsa Tercüme: Mehmud Behfiruzî), I, Tahran, 1380/2002, s. 77-78. (Bu bilgiyi tercüme ederek istifademe sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Tufan Gündüz'e teşekkür ederim.)

²³ Mart 1644'te Trablus Dayılarından Mehmet Dayı'nın "Köle ve sahip olduğu şeyler efendisine aittir" diyerek Piyale Paşa aracılığıyla padişaha iki altın sofrası, iki gümüş sofrası (kapaklarıyla); sadrazama değerli eşyalar, Paşaya da yirmi altı kantar saf altın göndermişti. Kaptan Piyale Paşanın, İstanbul'a geldiğinde bir altın sahan ve bir gümüş sahanı padişaha verip diğer hediyeleri gizlediği ortaya çıkınca padişahın fermanıyla Piyale Paşa boğdurulmuştu. Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 995.

²⁴ Bu araçlardan biri de tarih yazıcılığı idi. Ahmet GÜNEŞ, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *OTAM*, 17, 2005, s. 131-202.

ayakta karşıladığının anlatılması²⁵ ile Osman Beyin meşruluğuna yapılan vurgu dile getirilmek istenir.

Keza, Bilecik tekfuru, Yarhisar tekfurunun kızıyla evleneceği zaman etraftaki bütün tekfurları ve Osman Gaziyi düğüne çağırmişti. Osman Gazi ise daha elçi gelmeden Bilecik tekfurunun düğün yapacağını duymuş ve sürü ile koyunlar göndermişti. Bilecik tekfuru koyunları aldıktan sonra, Osman Gaziyi düğüne davet etmek üzere Köse Mihal'le birlikte karşılığında hayli altın ve gümüş avadanlık da göndermişti. Osman Gazi de Mihal'e "*okuyuculuk hakkı*" olarak pek çok şey vermişti.²⁶ Bütün tekfurlar düğüne katılarak mübalağalı saçılar getirmişlerdi. Fakat Osman Gazinin getirdiği halılar, kilimler, yağlar, sürü ile koyunlar diğerlerine göre daha makbuldü. Tekfurlar bunu görünce şaşkınlıkla, "*Bu Osman'ın tutumu, az zamanda burada birimizi komayacağını gösterir.*" demişlerdi.²⁷ Bu anlatılanlarda konar-göçer bir boyun beyi olan Osman Beyin gücü devletin kurulma aşamasında gönderdiği halı, kilim, yağ ve koyun ile ölçülmekte; bunların tekfurların hepsininkinden üstün olduğu, dolayısıyla hepsinden güçlü olduğu vurgulanmaktadır. Osman Beyin sırf düğünde getirdiği hediyelerin üstünlüğünün orada hazır bulunanlar üzerinde yaptığı tesire bakılacak olursa, daha ilk dönemlerden itibaren iktidarın belirlenmesinde hediyelerin ne kadar etkili bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan, I. Murat'ın oğlu Şehzâde Bayezid ile Germiyanoğlu'nun kızının evlenmesinde (1381-1382) etraftan elçilerle gönderilen saçılar ve hediyelerin "*İyi atlar, katarla develer ve türlü acayip ve garayip hediyeler*" olarak anlatılması; Evrenoz Gazinin hediyelerinin ise altın işlemlerle süslenmiş oğlan ve cariyeler, yine her oğlanın elinde altından ve gümüşten tepsiler içinde kızıl filoriler olduğunun, onun saçısı karşısında etrafın beylerinin hayretler içinde kaldığının anlatılması; I. Murat'ın onun getirdiklerini etraftan gelen beylere ve elçilere üleştirmesi, bu elçilerin getirdikleri güzel

²⁵ Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, s. 26; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 53.

²⁶ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 52; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 285.

²⁷ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 51-52.

atlardan Evrenoz Gaziye vermesi; âlimlere, fakirlere, salihlere ve dervişlere dağıtılan hediyelerle hepsinin zengin olup gittiğinin anlatılması²⁸ iktidarın yanında yer alan komutanlardan aldığı desteğe; ayrıca ekonomik gücün ne derece büyük olduğuna vurgu yapmakta, böylece meşruiyet zemini oluşturulmak istenmektedir.

II. Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra mutlak iktidarı sağlayarak devleti merkezî bir imparatorluk haline getirmesiyle, kuruluş döneminin meşruiyetle ilgili kaygıları sona ermiş, getirilen kul sistemiyle padişahlar herkesten üstün, ulu ve ayrı bir hükümdar olarak, yaklaşık yüz yıl sürecek bir kişisel hâkimiyet kurmuştu. Fatih Sultan Mehmet ve Kanunî Sultan Süleyman devletin teşkilât ve teşrifât kâidelerini düzenleyen yasalar çıkartmışlar, dolayısıyla, ortak bir adalet sistemi, vergiler ve bütün tebâsını himayesi altına alan bir hükümdarlık anlayışı ile iktidarın meşruiyeti tartışmasız sağlam bir zemine oturtulmuştu. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının son dönemlerinde ise iktidar, hükümdarın şahsından hane halkı içindeki diğer kişilere geçmeye ve savaştı padişahlar çizgisi bu dönemden sonra silinmeye başlamıştı. XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın ortası arasında karar alma sürecinde padişahların anneleri ve eşleri daha görünür bir şekilde ön plana çıkmışlar, önemli ölçüde siyasal iktidar kullanmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. yüzyılda genel bir gerileyiş söz konusu olduğundan ortaya çıkan siyasal boşluğu valide sultanlar, gözdeler ya da sadrazamlar doldurmuştur. Eski görkemli fetihlerin sonu gelmiş, devlet XVI. yüzyılın dinamizmini yitirmiştir. Bu yüzyılın sonunda askerî yenilgiler, diplomatik tavizler, toprak terkleri imparatorluğun üstünlüğünü mutlak olmaktan gitgide uzaklaştırmaya başlamıştır. Ekonomik alanda da paranın değerinin düşürülmesi, ek harçlar, olağanüstü vergiler, ödenmeyen aylık ve ücretler

²⁸ “Sair eşyadan başka hepsi altın işlemeler ile süslenmiş yüz güzel oğlan, yüz kız-oğlan (kız) cariyeye, yine her oğlanın elinde altından ve gümüşten tepsiler içinde gümüşten istevret dolu, gümüş tepsiler içinde kızıl filori dolu, hülâsa Evrenoz öyle bir saçı getirdi ki, etrafın beyleri hayretler içinde kaldılar.” Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 101.

görülmüştür. Yeniçeriler sık sık ayaklanmış, esnaf ve küçük tacirler baş kaldırmış, imparatorluğun pek çok yerinde ayaklanmalar olmuştur.²⁹

Bu şartlarda gerek iç gerekse dış dünyada devletin iktidarını sürdürebilmesi ve gücünü kanıtlaması gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Quataert'ın dediği gibi, "*İktidarını gerekli her türlü araçla sürdürmek ve yaymak şeklinde ifade edilebilecek siyasi kaygıları ön planda tutuyordu.*"³⁰ Bundan sonra savaşan ve idare eden değil, meşruiyet sağlayan padişahlara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, ordunun ve devletin idaresini fiilen ellerinde tutan padişahlar, uzun bir süre bürokratik buyrukları meşrulaştıran, tahtta oturan; fakat genellikle kendileri politika oluşturmayıp iktidara sahip olmayan bir duruma gelmişlerdi. Padişahlar, yönetim sürecinin simgesi olma ve bu süreci meşrulaştırma bakımından önemlerini korumuşlardır. Artık padişahlara saltanat makamı olarak ihtiyaç vardı, yönetme yetkisi ve ayrıcalığı başkalarına geçmişti.³¹ Mesela, IV. Mehmet daha çocukken tahta çıkmıştı, çünkü gerçek anlamıyla hükümdarlık etmesi gerekmiyordu. Dolayısıyla, yaklaşık olarak 1550-1650 arasında siyaset belirleme ve uygulama yetkisi padişahın şahsından uzaklaşmıştı. Bununla birlikte İstanbul'daki merkezî iktidar, devlet işlerini yönetmeye devam etmişti. Örneğin; 1650'ye gelindiğinde İstanbul'da vezir ve paşa hane halkları yani, sipahi ve yeniçeriler dışındaki yeni seçkin gruplar, padişahları tahta çıkarmaya ve devlet işlerini yürütmeye başlamışlardı. 1651'den 1691'e kadar olan sürede devlet işlerini gerçek anlamda sadrazamlık makamını elinde tutan Köprülü ailesi yürütmekteydi. Padişahlar devamlılık görüntüsünü sağlıyorlardı. Hâkimiyet hâlâ merkezî devletteydi; fakat işin başında hükümdarın yanısıra başkaları vardı.³²

Padişahlar, Osmanlı Devleti'nin fiilî sahibi ve hükümdarı olarak, Osmanlı toplumu ve siyasal yapısı üzerindeki hâkimiyetlerini korumak,

²⁹ Robert MANTRAN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (çev. Server Tanilli), İstanbul 2007, s. 291-320; Donald QUATAERT, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2008, s. 146-147.

³⁰ Donald QUATAERT, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 64.

³¹ Donald QUATAERT, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 146-147.

³² Donald QUATAERT, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 65-68.

merkezî konumlarını vurgulamak ve güçlendirmek, dolayısıyla varlıklarını gündelik olarak hatırlatmak için titizlikle ve sürekli hanedanın en yakın bireylerinin yaşamındaki belirli aşamaları ve devlet işlerindeki çeşitli merasimleri, kutlama şenliklerinden hayır işleri gibi pek çok unsuru meşrulaştırma aracı olarak kullanmışlardır.³³ Bunlar hanedan mensuplarının doğum ve ölümlerinde yapılanlar da dâhil olmak üzere her padişahın tahta cülûsu ile başlayan biat merasimi, kılıç alayı, mevlid alayı, Hırka-i Şerif ziyareti, arife ve bayram tebrikleri, surre ihrâcı, sakal bırakma, bed-i besmele, Kur'ân-ı Kerim hatmi, düğün, muhtelif rütbe ve mansıp tevcihleri vb. esnasında yapılanlar gibi devletin otoritesi ile mütenasip türlü merasimlerdi.³⁴ Merasimlerin en önemli unsurlarından olan padişahların hediye kabul etmesi ve hediye dağıtması da bu araçlardan biriydi. Bu törenlere yönetim kurumunun her biriminden temsilciler, bu kuruma dolayısıyla padişaha bağlı olduklarını gösteren hediyeleriyle katılır, en büyük törenlerde ise yönetim kurumunun bütün üyeleri belirli hediyelerle hazır bulunarak bu meşruiyet zeminine katkıda bulunurlardı.

Merasimler iktidarın kendisini tanımladığı birer araç oldukları için, içlerinde iktidarın karakterine dair birçok ipucu gizlidir. Gücün teşhir edilmesi gibi genelde iktidarın ihtiyacı olan işlevlerin yanında, iktidar, hedef kitleye teorik yapılanışını, dünya görüşünü, hedeflerini de simgelerle bildirmek ister. Bu nedenle merasimler incelendiğinde, iktidarın kendisini nasıl tanımladığına dair ipuçları bulunabilir. Osmanlı Devleti'nde, İstanbul'daki önemli merasimlerin ülkenin her köşesine duyurulduğu görülür. Böylece tebânın aynı ülkenin padişahına hep beraber bağlılık duymaları istenir ve bu da bireyler arasında manevî bir bağ oluştururdu. Merasimlerin tekrarlanmasıyla iktidar, otorite olarak bulunduğu mevcut durumda bir alışkanlık meydana getirmek isterdi. Bu da kendisine meşruiyet sağlaması için atılmış bir adımdır. Siyasi iktidarların, çoğunlukla bilinçli olarak merasimlerde güçlerini ve meşruiyetlerini kuvvetlendiren diğer özelliklerini, olduklarından fazla

³³ Suraiya FAROQHI, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, II, (ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), İstanbul 2000, s. 731-742.

³⁴ Donald QUATAERT, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 147-149.

gösterdikleri görülür. Padişah mutlaklığı oranında merasimlerin odak noktasında idi ve kıyafetleriyle, kullandığı eşyalarla olabildiğince ihtişamlı görünürdü.³⁵ Bu törenlerde padişaha verilecek hediyeler de bir o kadar haşmetli olup padişah da olabildiğince cömert görünürdü.

Örneğin; düğünler gibi geniş katımlı şenliklerde vüzerâ, ulemâ, esnaf, sanatkârlar, yabancı elçilikler gibi grupların tebrik için padişaha, valide sultana, şehzâdelere vb. hediyeler sunmasıyla bu grupların hanedan ile olan bağları hatırlatılmak ve vurgulanmak suretiyle meşruiyet zemini oluşturulmak istenirdi. Bazı törenlerde de, hanedan kendisi ile ulemâ arasında bağ kurardı. Şehzâdelerin ulemâ gözetiminde resmî eğitime başlaması, elifbanın ilk harflerini ve Kur'ân'ın bazı ayetlerini ezberlemesi, padişahların himayesinde, bu vesileyle karşılıklı hediyeler verilmesi padişahın kendisini ulemânın yaşamıyla ilişkilendirmesinin bir başka vesilesiydi.³⁶

Meşruiyet sadece padişaha ve hanedan mensubu kişilere hediye sunulmasıyla değil; aynı zamanda başta hil'at giydirmek olmak üzere padişah tarafından törene katılanlara dağıtılan hediyelerle, cuma namazı, sefer alayı gibi törenlerde fukaraya verilen sadakalarla ve onun adına sadrazam, haseki sultan, valide sultan gibi kişiler tarafından dağıtılan hediyelerle³⁷ de sağlanmak istenirdi. Kutsal topraklara surre alayları ile gösterişli bir şekilde gönderilen aynî ve nakdî hediyelerle de hanedanın Mekke ve Medine'nin koruyucusu olduğu hatırlatılır, iktidarın bu topraklar üzerindeki meşruiyeti kuvvetlendirilmek istenirdi. Şam Eyaleti'nde olduğu gibi bu alayın geçtiği güzergâh boyunca yapılan merasimlerde de aynı amaç gözetilirdi. Mekke'ye

³⁵ Hakan T. KARATEKE, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, s. 209-215.

³⁶ Donald QUATAERT, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 147-149.

³⁷ "Haseki Sultan da aynı şekilde hediye dağıtır. Çünkü ona da böyle hediyeler verilmektedir ve o da bunların karşılığını vermek durumundadır. Bu nedenle kendisine, çok miktarda giysi ve başka eşyalar verilir; bundan başka, Sultanın Padişah tarafından daha önce giyilmiş giysilerini başkalarına vermek müsadese vardır. Veziriazam da Padişah hesabına hediye dağıtıclardan biridir. Bu işi gerek İstanbul'da bulunduğu sırada, gerek Sultanın kumandanı olarak savaşlara gittiği zamanlarda yapar; bu nedenle savaşa hareket etmeden, Hazinedâr Başu tarafından kendisine büyük sayıda giysiler ve başka eşya verilir, böylece savaş alanlarında bütün işlerde ve her fırsatta almak ve vermek olan Türk âdetine göre hediyeler vermek için donatılmış olur." Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 109-110.

gönderilen bu hediyeler ve yapılan törenler, Mekke şerifine gösterilen büyük saygının da bir tezahürü olarak görülürdü.³⁸

Keza tayinlerde karşılıklı verilen hediyelerde de aynı durum söz konusu idi.³⁹ Beylerbeyilerin, Kırım hanlarının, Eflak ve Boğdan voyvodalarının ve Erdel prenslerinin tayinlerinde padişah tarafından bir kapıcıbaşı ya da miralemlerle gönderilen beratın yanısıra hil'at, sorguç, alem, kılıç vb. hediyelerin gösterişli bir merasimle teslimi, bir yandan yöneticilerin tayin edildiği topraklar üzerindeki hâkimiyetini dile getirir, diğer yandan da Osmanlı idaresinin bu bölgelerde meşrulaşmasına hizmet ederdi.

Elçilerin kabulü, ulûfe dağıtıldığı güne denk getirilerek bu suretle devletin zenginliği gösterilmek istenirdi. Hatta bu amaçla elçilere raht hazinesi de devletin zenginlik ve ihtişamına delil olarak gösterilirdi.⁴⁰

XVII. yüzyıl bu törenlerin ön plana çıktığı hatta törenlerin ve özellikle şenliklerin en fazla yapıldığı bir dönem olmuş, otuzdan fazla şenlik gerçekleştirilmiştir.⁴¹ Düğün ve şenliklere gelen yerli ve yabancı devlet adamları, elçiler gördükleri gösteriler ve zenginlikler karşısında hayranlıklarını gizleyemez, böylece devletin maddî ve manevî olarak güçlü olduğunu düşünürlerdi.⁴² Osmanlı şenliklerinde toplumun her kesiminden insanlar bu eğlencelere katılır, bir kısmı izleyici, bir kısmı gösterici, bir kısmı da görevli olarak üzerlerine düşeni yaparlardı. Halkın sarayla irtibatı bir kat daha artar

³⁸ Jean-Baptiste TAVERNIER, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 114-115.

³⁹ Bu konuda Paul Ricaut, Osmanlı Devleti'nde ani görev değişikliklerinde padişahın yaptığı lütûf ve ihsanlarla, onun güç ve otoritesinin daha parlak görüneceğine inanıldığını ifade etmektedir. Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 117.

⁴⁰ Zarif ORGUN, "Osmanlı İmparatorluğunda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasim", s. 135; Fransız elçisinin 1697'de, Edirne Sarayı'nda bulunan Has Ahûr Hazinesi'ni seyretmesi hakkında Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa şu bilgileri verir: "Françe elçisi kralının tenbihi üzere Has Ahûr Hazinesin seyrin istizân edüb varub gördü. Bin çift murassa sin u zer ve rikâb ve raht ve bisât, tuğlar gibi yığılı gördükde dembeste ve hayran olub heman bu mudur, demiş asıl hazine İstanbul'dadır, bunlar şikâr için, istersen İstanbul hazinesin dahi seyretdirelim demişler. Ol dahi Devlet-i Aliyye'nin bu mikdar evânisi kesilmekle deryadan katre ancak ma'lûm gayri değil, demiş". Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, II, s. 232-233; Benzer bir örnek, Akkoyunlularda, Uzun Hasan'a Hint hükümdarının gönderdiği değerli hediyelere, orada bulunan Venedik elçisi Barbaro'nun tanıklık ettirilmesinde de görülmektedir. Josaphat BARBARO, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, s. 58-63.

⁴¹ Sema GÖKTAŞ, "XVII. Yüzyıldaki Oniki Büyük Şenlik ve Bunlardaki Sanatsal Gösteriler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11, 1999, s. 81-82.

⁴² Özdemir NUTKU, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, s. 57.

ve bazı merakları da bu vesileyle giderilirdi.⁴³ Bu şenliklerde padişaha alaylarla sunulan hediyelerle, yabancılara ve tüm tebâya yönetici kesimin ve esnaf teşekküllerinin, padişaha olan sadakati; dağıtılan hediyelerle de padişahın zenginlik ve cömertliği gösterilmiş olurdu. Gelin çeyizlerinin ve damadın gelin için hazırladığı hediyelerin herkesin görebileceği şekilde alayla geçirilmesi de aynı amaca hizmet eder, görenlerde hayranlık uyandırır, padişaha sunulan hediyeler ve padişahın ihsan ve inâmları imparatorluğun ekonomik yönden güçlü olduğunu hatırlatırdı. Padişahın iktidarın merkezinde en yüksek otorite olduğunun vurgulanması için, bu törenlerde en değerli hediyeler padişaha verilir; dağıtılan hediyeler içinde de en değerlileri padişahın dağıttıkları olurdu.

C. Güç Gösterisi Olarak Hediye

Osmanlı Devleti'nde hediyelerin bir güç unsuru olarak kullanıldığı görülür. Özellikle diplomatik hediyeler ve elçilerin kabul törenleri elçileri hem yollayan hem de kabul eden hükümdar ve devletler için karşılıklı güç ve nüfuzlarını sergilemek gibi pratik bir amaca hizmet etmiştir. Elçilik heyetinin ihtişamı ve başındaki elçinin sosyal ve siyasi statüsünün düzeyi, gönderenin kendi servet ve gücü kadar, kabul edene ne kadar değer verdiğinin de bir işareti idi.

Yabancı elçilerin kabul törenlerinin ulûfe dağıtıldığı güne denk getirilmeye çalışılmasının, devletin zenginliğini, ihtişamını ve şanını dış dünyaya kanıtlamakla ilgili olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bunun işe yaradığını pek çok batılı yazar da eserlerinde kaleme almıştır. Örneğin XVII. yüzyılda İsveç elçisi Ralamb, divân günü yapılan ulûfe ihrâcında Erdel elçisi ve maiyetindekilerle beraber yerlerine oturtulduktan sonra, önlerine padişahın hizmetlileriyle askerlerine ödenen para dolu keselerden büyük bir yığın bırakıldığını; genellikle yabancı elçilerin kabul törenlerinin, servetlerini

⁴³ Mehmet ARSLAN, *Türk Ebebiyatında Manzum Surnameler*, s. 117.

sergileyebilmek amacıyla birliklere ulûfe dağıtıldığı güne rastlamaya özen gösterildiğini söyler.⁴⁴ İngiliz elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Covel de aynı gözlemlerde bulunmaktadır.⁴⁵ Ali Ufki Bey, padişahın elçileri kabul ettiği Arz Odası'nın, zengin yer halıları, güzel yastıklar ve nadide kumaşlarla döşenmiş bir oda olduğunu buranın önündeki bölmenin, ancak bir elçi huzura kabul edileceği zaman hazineden getirilmiş değerli mobilyalar ve güzel halılarla döşendiğini kaydetmektedir.⁴⁶ Osmanlı kaynaklarında da bu durumun dile getirildiği görülür. Kitab-ı Mesâlih'e göre değerli eşyaların Hazine-i Amire'de kapalı kalmaktansa, elçinin kabul edileceği Divânhane'de görülecek yere, "*Asıl imparator, Rum imparatoru imiş.*" diye dudak ısırtacak biçimde süs olarak asılması teklif edilir.⁴⁷ Nitekim uygulamada da, Enderûn Hazinesi'nden elçinin memleketi ve rütbesine göre değişmekle beraber genelde kıymetli taşlarla bezenmiş hançer, pala ve kılıçlar, macun ve kahve takımları, gülâbdan, buhurdan ve ağır işlemeli makremeler ile elmas ve yakut mühürler, Divân-ı Hümayûn toplantılarına gönderilirdi.⁴⁸

Düğünlerde ve diğer şenliklerde gösterilen ihtişam da aynı maksatlarla gerçekleştirilirdi. IV. Mehmet'in oğlu Şehzâde Mustafa'nın Edirne'de gerçekleştirilen sünnet düğününe katılan İngiliz Papaz John Covel, şenlikte Mehmet'in onuruna düzenlenen büyük ve gösterişli geçitler hakkında ayrıntılı tasvirler yaptıktan sonra; kendisi gibi Batılıların bu şenliklerde fevkalâde bir şekilde ağırlandığını, Türkler itilip kakılırken kendisinin ise yirmi kere etrafı görmek için dolaştırıldığını; kendisine her şeyin en ince ayrıntısına kadar gösterilip, buna hayran olduğunu ya da olur gibi yapmasını görmekten büyük

⁴⁴ Claes RALAMB, *İstanbul'a Yolculuk*, s. 42

⁴⁵ "... Sonra bizler sırtımız Divân'a dönük olarak durduk; yana dönüp bakabilirdik, ama bir iki kere dönüp vezire bakanlar terbiyesizlikle suçlanıyorlardı. Herkes böyle yerleştirildikten sonra 320 kese altın getirilerek üç yığı halinde yere, vezirin önüne konuldu. Bir kese 500 dolar değerindedir. Ayrı olarak duran iki küçük kese vardı. Yeniçeri ve diğer askerlerin maaşları ayda bir kere bu şekilde, Divân'da hazır bulunanlar ve vezirin önünde alenen ödeniyordu. Ama bu sefer ödeme günü, imparatorluğun ihtişam ve şanını göstermek için, efendimin ziyareti ile birleştirilmiştir." John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 172.

⁴⁶ Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, s. 101-102.

⁴⁷ Yaşar YÜCEL, *Osmanlı Devlet Teşkiatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab – Kitabı Mesalihi'l-Müslimin ve Menâni'fî'l-Mü'minîn – Hurzü'l-Mülûk*, Ankara 1988, s. 127.

⁴⁸ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalade Elçilerin Ağırlanması", s. 218.

bir gurur duyduklarını söylemektedir.⁴⁹ İngiliz Papaz, bu şenlikte on bin kese para harcadığını, gelen hediyelerin tutarının ise en az otuz iki bin kese olduğunu duyduğunu, böylece Sultanın kazancının yirmi bin kese yani iki milyon yüz elli bin sterline ulaştığını belirtir.⁵⁰

Şenliklerde halka ve askere ziyafet sofralarının yağmalatılması, keza alayda geçirilen şekerlemelerden yapılmış tasvirlerin ve nahılların orada bulunanlara yağmalatılması, önemli günlerde saray halkına ve padişahın yakınlarına hediyeler dağıtılması onun cömertliğiyle ve bu cömertliğin sağladığı saygınlıkla yakından ilişkilidir. Padişaha davetliler tarafından onun şanına yakışır hediyeler sunulur, padişah da en yüksek mevkinin sahibi olarak onları nimetlendirir, onlara hediyeler dağıtırdı. Bu bakımdan düğünler ve bayramlar gibi geniş katılımlı merasimler sultanın cömertliğinin ve gücünün gösterilmesi için en iyi zamanlardı. Bu, onlara aynı zamanda meşruiyet de sağlardı.

Aynı şekilde kendilerine önemli payeler verilmiş Osmanlı elçilerine de, görevlerinin şerefine uygun bir maiyete sahip olmaları ve bu maiyeti imparatorluğun haşmetini gösterecek şekilde giydirmeleri ve donatmaları için devletçe büyük paralar sağlanırdı. Nitekim Topkapı Sarayı hazine dairesinin bir bölümü “*Elçi Hazines*” diye adlandırılırdı. Bu bölümdeki bazı değerli eşyalar, elçilere ve maiyetlerine görevlerine giderken geçici olarak verilir ve dönüşlerinde geri alınırdı.⁵¹

Elçilerin gönderildikleri ülke hükümdarları ve ileri gelenlerine değerli hediyeler götürmeleri gelenek haline gelmişti. Bu hediyelerin, Osmanlı servet, ihtişam ve cömertliğini gösterecek değerde eşyalardan seçilmesine itina edildiği görülmektedir.⁵² Örneğin; Doğu’da Safevîler Batı’da ise Avusturya ile

⁴⁹ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 127.

⁵⁰ John COVEL, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, s. 130-131.

⁵¹ Temel İSKİT, *Diplomasi Tarihi*, s. 150-151; Örneğin, *BOA, MAD, nr. 18493* bu tür bir defterdir.

⁵² Temel İSKİT, *Diplomasi Tarihi*, s. 151; Elçi atananlar yola çıkmadan önce, sadrazam ve şeyhülislam ile birlikte padişahın huzuruna çıkar ve götürecekleri mektup kendilerine burada teslim edilirdi. Elçilere ayrıca özel bir hil’at (merasim elbisesi) giydirildi. Bu şekilde gerekli talimatları alan elçi, armağanları da teslim aldıktan sonra maiyetini düzenlerdi. Temel İSKİT, *Diplomasi Tarihi*, s. 153.

olan hediyeleşmede Osmanlıların gönderilecek hediyeleri özenle seçtiği, gücün simgesi olarak kılıçlar, hançerler, sorguçlar, muhteşem çadırlar ve padişaha ait güzel atlar, gösterişli mücevherlerle süslü at takımları gibi hediyelerden oluştuğu görülmektedir. Nitekim Evliya Çelebi, 1664'te Avusturya İmparatoruna gönderilen hediyelerden özellikle çadırın ve atların İmparator ve halkı üzerindeki tesirlerini uzun uzun anlatmıştır. Nitekim padişah çadırı (Otağ-ı Hümayûn) zaferle sonuçlanmış seferleri ve fetihler yapmış büyük sultanları çağrıştırırdı. Bu nedenle simgesel bir yeri vardı ve padişah çadırları olabildiğince gösterişli ve sanatkârâne işlenerek yapılırdı. Hediye olarak gönderilecek çadırlar da bir o kadar süslü ve heybetli olurdu.

Özellikle diplomatik yollarla yabancı hükümdarların padişahlara gönderdikleri hediyeler yabancı gözlemcilere Osmanlı'nın servet ve ihtişamının gösterilmesinde önemli bir yere sahipti. Bazı seyahatnâme ve elçi raporlarında bu tür durumlar, dile getirilen bir husus olmuştur.⁵³ Mesela; Safevî elçisi Tokmak Hanın İstanbul'a gelişi ve hediyelerin ihtişamı Avusturya elçisi Busbecq'te hayranlık uyandırmıştı.⁵⁴ Seyyah Tournefort, Doğu ve Batı hükümdarlarının gönderdiği Fransız ve Venedik aynaları, Acem halıları ve Doğu vazoları gibi hediyelerin saraydaki en güzel eşyalar olduğunu söylemişti.⁵⁵

Fransız Seyyah Tavernier'in, eserinde padişahın hazinelerini ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiği görülür.⁵⁶ O, padişah hazinesini akıl almaz zenginlikleri içeren ve pek çok ırmağın döküldüğü bir denize benzetmiştir. Çok değerli nesnelere ve ender bulunan değerli eşyayla dolu dört odanın bulunduğunu söyler. İlk odada, hepsi de Osmanlı sultanlarına armağan edilmiş birer sanat şaheseri olan çok sayıda yay, ok, kundaklı yay, alaybozan tüfeği, tüfek, pala ve bu türden diğer silahlar bulunmaktaydı. Bütün bu silahlar ya döşeme

⁵³ Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü*, I, s. 339; Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü*, II, s. 577; Jean THEVENOT, *1655-1656'da Türkiye*, s. 199- 203; Gülru NECİPOĞLU, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 41; Netice YILDIZ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", s. 925.

⁵⁴ Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 52.

⁵⁵ Joseph de TOURNEFORT, *Tournefort Seyahatnâmesi*, s. 30.

⁵⁶ Jean-Baptiste TAVERNIER, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 86-100.

üstüne konmuş ya da duvara asılmıştı. Bütünüyle paslanmış ve tozla kaplıydı. Söylendiğine göre padişah bunların ihmal edildiğinden şikâyetçiydi. Padişaha her gün çok güzel işlenmiş yeni silahlar sunulduğundan, bu silahların yeniliği eskileri unutturuyordu. Bir başka odada içerisinde kaftanlar, değerli kürkleri, görkemli sarıklar ve inci işlemeli yastıklar, lâl renkli kumaşlar, ince Felemenk ve İngiliz kumaşları, kadife kumaşlar, altın ve gümüş işlemeli serâserler, işlemeli yatak örtüleri, değerli taşlarla kaplanmış at başlıkları ve eyerler bulunuyordu. Büyük bir odada değerli taht örtüleri, işlemeli at örtüleri, törenlerde kullanılan inci ve değerli taşlarla süslenmiş diğer işlemeli taht ve at örtüleri; başka bir sandıkta elmaslar, yakutlar, zümrütler ve inciler kakılmış at başlıkları, at göğüslükleri, üzengiler; diğer sandıklarda ise akamber, misk, sarısabır kökü ve sandal ağacı bulunmaktaydı. Bunlar çok pahalı otlardı. Yarım kilosu bin eküyü bulan sarısabır kökleri vardı. Törenlerde, önemli kabullerde, ziyafetlerde vb. tütün çubuğu ve sarısabır kökü ikram ederlerdi. Ayrıca bu sandıklarda birçok güzel koku, değerli ecza maddeleri, panzehir taşları, saraydaki kadınların ve diğer odalıkların eğlenmek için çiğnedikleri sakızlar bulunuyordu. Yine aynı odada ve buradaki diğer sandıklarda, birçok altın ve gümüş sofrta takımı vardı. Yazar, kilerde padişah için gündelik olarak kullanılan başka sofrta takımları olduğundan ve padişahın sofrasında yalnızca porselen kaplarla yemek yendiğinden, bu altın ve gümüş takımlara belirtmektedir.

Diğer birçok parçanın yanısıra, kimileri çeşitli değerli taşlarla bezenmiş çok daha kullanışlı ve Doğuluların temizlik anlayışlarının bir göstergesi olarak yuvarlak ve yaklaşık yarım ayak derinliğindeki, üzeri leğeni sanki hiç derinliği yokmuş gibi gösteren ve dibe inen kirleri gözden gizleyen delikli bir kapla örtülü leğenler; başka bir sandıkta yaklaşık yarım metre boyunda Habeşistan'dan getirilen ve haremdede kullanılan mumlar; bir başka sandıkta iyi ustaların elinden çıkmış sanat başyapıtı birçok duvar saati ve Alman yapımı cep saati, birçok Osmanlı işi değerli taşlarla bezenmiş bıçak ve yazı takımı bulunmakta; lâl rengi kumaşla kaplı bir duvarda ilgi çekecek kadar bakımlı ve

çok pahalı birçok Osmanlı tarzı silahlar, yaylar, oklar, değirmi kalkanlar, çok iyi bir işçilikle yapılmış güzler bulunmaktaydı.

Aynı odada bütünüyle demirden yapılmış bir sandık; sandığın içinde, kenarları yaklaşık bir buçuk ayak uzunluğunda, kare biçimli, içinde çok değerli taşlar bulunan bir başka sandık bulunuyordu. Yazar, odadaki en değerli parçaların bu sandıkta olduğunu söylemektedir. Bu sandık açıldığında, paha biçilmez bir yüzüğün, elmasların, yakutların, zümrütlerin, çok sayıda güzel sarı yakutun ve eşsiz güzellikleriyle paha biçilmez değerde dört kedigözünün içine yerleştirildiği bir çeşit kuyumcu yüzük kutusu görülüyordu. Bu ilk kutu kaldırıldığında, çeşitli mücevherler, büyük roza elmasları, salkım küpeler, başka roza yakut ve zümrütleri, dizi dizi inciler ve inci kolyeler, bilezikler bulunuyordu. Ayrı bir çekmece, padişahın kavuğuna takılan sorguçlar, saraydaki en güzel taşlarla bezenmişti ve lale biçimli kulplara benziyordu. Bunlar arasında daha büyük ve değerli olanları vardı. Bunları kendisine anlatan hazinedarbaşı irili ufaklı yüz elliden fazla sorguç bulunduğunu söylemişti. Küçük olanlar seferler sırasında tercih ediliyor; çok daha gösterişli büyüklerini ise padişah bir tören sırasında veya İstanbul'da gezerken sarayın görkemini ve göz kamaştırıcılığını kanıtlamak için kullanıyordu. Kimi zaman da bu değerli mücevherlerin parlaklığını seyretme keyfini sürmek istediğinde, sandığı odasına getiriyor; fakat yalnızca hazineden bir parça istiyorsa, hazinedarbaşı ancak büyük bir gizlilik içinde ve gerekli önlemleri alarak bir tören düzeneğinde oraya girebiliyordu. Ayrıca çok değerli eşyayla dolu, çeşitli büyüklüklerde birçok başka sandık daha vardı. Bu sandıklardan kimileri üzerlerine değerli taşlar kakılmış kılıçlar ve palalarla doluydu. Geçit törenlerinde kullandıkları örtüler ve topuzların sapları da değerli taşlarla kaplanmıştı. Yazar, bu eşyaların onları görkemli gösterdiğini söylemektedir.

Padişah en değerli mücevherlerin konduğu küçük sandıktan bir şey almak istendiğinde, hazine kethüdâsının ve anahtar ağasının, altmış kadar içoğlanıyla birlikte sandığı huzuruna getirmelerini sağlar ve sandığı açtırmadan önce mührün bozulup bozulmadığını kontrol ederdi. Dilediği

parçayı aldıktan sonra, sandık padişahın huzurunda kapatılır, mühürlenir ve aynı tören düzeniyle hazineye taşınırdı. Bundan sonra, hazır bulunan bütün içoğlanları padişahın ihsanı olarak aldıkları on ya da on iki keseyi aralarında paylaşırlardı.

Withers ise padişahın vezirlere, kumandanlara, defterdarlara, görevleri gereği İstanbul dışına giden veya İstanbul'a dönenlere vb. giysiler, dikilmiş ya da dikilmemiş pahalı kürkler, kılıçlar, yaylar, hançerler, kalemler, iğneler, kuşaklar gibi değerli taşlarla süslü pek çok hediyeler verdiğini; bunların dışında, cömertliğini göstermek için diğer görevlilere de niteliklerine ve başarılarına göre hediyeler verdiğini, bunların değerinin daha düşük olduğunu söylemektedir. Sarayda en çok tüketilen Bursa'nın altın ve gümüş sırmalı kumaşları; Venedik ipekleri ve diğer yünlü kumaşlar için ödediklerinin dışında yapılan giysiler için yılda iki yüz bin sultane harcandığını dile getirmiştir. Padişah, bunlardan başka kendisine yabancılar tarafından hediye edilen ve ölümlerden kalan her şeyi, kısaca sahip olduğu her şeyi cömertlik adına dağıtmaktadır.⁵⁷ Withers, padişahın hazinesinin çok pahalı kürkler, broşlar, küpeler, bilezikler gibi kendisine getirilen akıl almaz ölçüdeki hediyelerle dolu olduğunu ve bunlardan haremdeki hizmetli ve hanım sultanlara da bayramlar gibi özel zamanlarda hediyeler dağıttığını söylemektedir.⁵⁸ Ücretlerin ödenmesindeki cömertliğini ise şöyle anlatır: Sultanın sarayda yaşayanlara, rütbelerine ve durumlarına göre belirlediği ücretler Dış Hazine'den ödenir ve başdefterdar her üç ayda bir, bütün odalara, torbalar içinde bunları gönderirdi. Aynı şey kadınlar ve acemioğlanları için de yapılırdı. Bayramda ise padişah onların giysi, çamaşır ve benzeri ihtiyaçlarını göndermekle yükümlüydü ve bu konuda hiç aksaklık yapılmazdı.⁵⁹

Padişahların güçlerini göstermelerinde, kendilerine başka hükümdarlar tarafından hediye edilen yabanî hayvanlar önemli bir yere sahip olmuştur.

⁵⁷ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 109-110.

⁵⁸ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 54.

⁵⁹ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.108.

Hükümdarların, eski zamanlardan beri, zenginlik ve güçlerini sergilemek, eğlenmek veya merak gidermek için eşine az rastlanan yabanî hayvanlardan canlı koleksiyonlar oluşturdukları bilinmektedir. Yabanî hayvanlar, imparatorluğun içinden veya dışından padişahlara hediye olarak gönderildiği gibi, padişahlar da İstanbul'a yabanî hayvanlar ve çeşitli kuşlar getirtmişlerdi. Bunlar yalnızca güç simgesi ve eğlence unsuru olarak değil, aynı zamanda av malzemesi olarak saray bahçelerinde korunmuş ve yetiştirilmişlerdi. Özellikle XVI. yüzyıl ve sonrasında, sultanın gücünü göstermek için, Topkapı Sarayı'na gelen elçileri ve maiyetlerini kabul törenlerinde, At Meydanı'nda düzenlenen şehzâdelerin sünnet şenliklerinde yabanî hayvanlar sergilenmiş; hatta bu hayvanlar aynı maksatla bakıcıların eşliğinde İstanbul sokaklarında gezdirilmişti. XVI. yüzyıl içinde İstanbul'a gelen elçiler ve Avrupalı seyyahlar bunlarla ilgili gözlemlerini eserlerinde dile getirmişlerdir. Buna göre filler, misk kedileri, geyikler, karacalar, devekuşları, altın zincirlere bağlanmış arslanlar, kaplanlar, Sibiryâ parsları, leoparlar, gergedanlar, zürafalar en dikkati çeken hayvanlar olmuştur. XVI. yüzyılda Osmanlı sultanına Habeşistan'dan iki gergedan gönderilmişti.⁶⁰

Büyük bir kısmı hediye olarak gelen yabanî hayvanlarla ilgili olarak Salomon Schweigger, At Meydanı'nın yakınlarında, bir arslan kafesi olduğunu ve burada iplerle bağlı yaklaşık on dört arslan muhafaza edildiğini kaydetmektedir. Ayrıca tahta kafesler içinde leopar ve misk kedileri, başka bir yerde zebralar ve fil vardı. İstanbul'da bunların dışında başka değişik ve ilgi çekici hayvanlara rastlamadığını söyleyen yazar, yıllarca önce burada bir de gergedan olduğunu ve II. Selim'in bunu imparator II. Maximilian'a hediye etmek istediğini; ancak hayvanın öldüğünü yazmaktadır. Birkaç sene sonra bir de zürafa getirttiklerini söyleyen yazar, ayrıca şebek ve maymunlar, papağanlar ve bunlar gibi uzak ülkelerden getirilen hayvanlara burada sık

⁶⁰ Feza GÜNERGUN, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Abdullah Özen), Elazığ 2006, s. 1; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, II. Mustafa'nın Has Ahûrda bulunan filleri seyrettiğini naklemektedir. "Aydın 25'inci Çarşamba günü padişahımız, Av Kapusu karşısında bulunan köşke gelerek, Hasahırdaki atları eğleterek, hoşuna gidenleri kendisi için ayırttı. Sonra filleri getirterek biraz da bunları seyretti." (10 Şubat 1695). Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, I, s. 6.

rastlandığını kaydetmiştir.⁶¹ III. Murat'ın vakit geçirmek için, içinde papağan, küçük köpekler gibi çeşitli hayvanların bulunduğu bahçe ile ilgilendiği bilinmektedir.⁶² Garp Ocakları tarafından padişahlara papağanlar hediye edilirdi.⁶³

Yabancı elçiler için gösterişli kabul törenlerinin düzenlendiği ikinci avluda, 1530 yılında, I. Ferdinand'ın elçileri altın zincirlerle bağlanmış ve kuvvetle kükreyen on arslan ve iki kaplan gördüklerini yazmışlardır. Avrupalı gezginlerden Pierre Belon, Doğu gezisi sırasında (1546-1549) İstanbul'a da gelmiş, seyahatnâmesinde ülkede yabanî bir hayvan tutulduğunda İstanbul'a yollandığını ve Sultanın ona iyi baktırıp ve beslediğini yazmıştır. Bunlar arasında zincirlenmiş kurtlar, yaban eşekleri, kirpiller, oklu kirpiller, ayılar ve vaşaklar vardır.⁶⁴ Karlofça Antlaşması'nın hemen arkasından Avusturya İmparatoruna gönderilen gümüş zincirli iki pars⁶⁵; Safevîlerin XVII. yüzyılda gönderdiği atlar, develer, filler, gergedanlar da aynı amaca hizmet etmekteydi. II. Osman'ın Hotin seferinde beraberinde getirdiği filler, padişah otağının taşınmasında kullanılmıştı.⁶⁶

Hediyeler üst düzey devlet ricâli için de gücün gösterilmesinde önemli bir araçtı. Paşalar kendilerini kanıtlamak için padişaha değerli armağanlar sunarlardı. İbrahim Paşa, III. Murat'ın en büyük kızına talip olmuş ve bu emeline ulaşmak amacıyla ona altı yüz bin kron değerinde som altından yapılmış bir taht hediye etmişti. İbrahim Paşa sadece padişaha değil, haseki sultana da birçok armağanlar yollamış böylece iktidarını kanıtlamayı başarabilmişti.⁶⁷

⁶¹ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 145.

⁶² Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 157

⁶³ *TSMA, D, nr. 14*, 30/a.

⁶⁴ Feza GÜNERGÜN, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", s. 3-4.

⁶⁵ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 139.

⁶⁶ Kadir KAZALAK-Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)", *OTAM*, 14, 2003, s. 135.

⁶⁷ Michael HEBERER, *Osmanlı'da Bir Köle*, s. 131-132.

II. İKTİSADÎ İŞLEVLER

A. Gelir-Gider Kalemi Olarak Hediye

Devlet gelir ve giderleri hazine ile ilgili bir husus olup; Osmanlılarda Dış ve İç Hazine olmak üzere iki tür hazine vardı. Dış Hazine (Miri Hazine, Divân-ı Hümayûn Hazinesi, Hazine-i Birun, Taşra Hazinesi) kayıtları Ruznamçe Kalemi tarafından tutulup, yönetim sorumluluğu sadrazamın ve defterdarın üzerindeydi ve diğerinden daha çok önem taşırdı. Devlet iktisat ve maliyesini daha çok Dış Hazine ilgilendirirdi. Bu hazinenin gelir ve giderleri devletin gelir ve giderleri, diğer bir deyişle devletin bütçeleriydi. Sultanın özel geliri, hazinedârbaşının emrindeki İç Hazine (Hazine-i Enderûn, Hazine-i Hassa) diye adlandırılan sarayın iç bölümlerinden birinde saklanırdı. İç Hazine; Bodrum Hazinesi, İfraz Hazinesi, Hil'at Hazinesi (Dış Enderûn Hazinesi), Çilhane Hazinesi, Has Ahûr Hazinesi, Cîb-i Hümayûn (Harem-i Hümayûn) Hazinesi⁶⁸ gibi birkaç alt hazineden müteşekkildi.⁶⁹

Belirli gelirler İç Hazine'ye alınır, değerli eşyalar burada korunurdu. İç Hazine'den çıkışlar padişahın emri ve bilgisi altında yapılırdı. Bu hazine padişah için bir örtülü ödenek rezervi şeklinde kullanıldığı gibi Dış Hazine için de bazen bir destek hazinesi bazen de bir kredi kurumu vasfıyla bir çeşit merkez bankası görevini görür; ihtiyaç zamanlarında ve başka imkân bulunamazsa, ödeme sıkıntısını gidermek ve bunalımı atlattmak gayesiyle İç Hazine, Dış Hazine'ye ikrazda bulunabilirdi. Yine tımarlılar sefere giderken mahsûllerini ve gelirlerini daha elde etmedilerse kendilerine İç Hazine'den

⁶⁸ İç Hazine'nin önemli bir kısmı olan Cîb-i Hümayûn hazinesi padişahın gündelik masraflarını karşılama gayesiyle kurulmuştu. Bu hazinenin başlıca gelirleri bazı haslar, evkâf-ı selâtin avâid ve zevaîdi (bazı sultan vakıflarının gelirleri), Yeniil Türkmenleri mukataası gibi bazı mukataa gelirleri, Mısır irsaliyesi, Darphane faizleri (Darphane hakkı, ücreti ve kârı), câize ve hediyeler, müsaderele sonunda elde edilen muhallefât gelirleri vs. idi. Giderleri ise harem aylıkları, çeşitli ihsanlar, bahşişler sadakalar, fitre, hediye vs. idi. Gerektikçe kesilen yeni sikkeler ile Dış Hazine'nin gelir fazlası da burada muhafaza edilirdi. Bu hazineye tahsis edilen gelirlerin belli miktarı her ay padişaha teslim edilirdi. 1664 yılına kadar bir kese olan bu miktar bu yıldan sonra beş keseye yükseltilmişti. Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 36.

⁶⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "Osmanlı Devleti Maliyesi Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, XLII, 165-168, Ankara 1978, s. 73-82.

borç verilir. Bu bakımdan da Dış Hazine'nin ender başvurulan bir finansman ve kredi kaynağıydı. Alınan borç veziriazam, o yoksa başvekili ve başdefterdar kefaleti ile alınır, durum düzelince borcun ödenmesine çalışılırdı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bunalımlı dönemde bu yolun olağan hale geldiği ve 1683'ten sonra ise özellikle sefer yıllarında İç Hazine'den ödünç alınan meblağlarda bir yükselme olduğu görülür. Zira gelişen olaylar Dış Hazine'nin sınırlarını aşıyor, savaş ve ayaklanma tehdidi altında padişah istikrâz talebini reddedecek katılığı gösteremiyordu. Alınan ödünçler sefer, av, mevâcip, ordu ve donanma mühimmâtı, tayinât, kale tamiri vs. için yapılan harcamaları finanse ediyordu. Bunların geri verilmesi ağır savaş koşullarının getirdiği malî sıkıntı karşısında imkân dışı kalıyor, zaman zaman ödeme yapılabiliyordu. Bazı yıllar için zaten kısmî ödemeler yirmi yıl bazen daha uzun bir zaman dilimi içerisinde yayılıyordu.⁷⁰ Dış Hazine'nin dar zamanında İç Hazine'de de para bulunmazsa bu, "dolap" denilen Haremeyn Evkafı hazinesinden borç olarak maliye hazinesine verilir.⁷¹

Osmanlı Devleti, imparatorluk ekonomisi ve ticaretinin örgütlenmesine yaklaşımında, öncelikle merkezî hazinede mümkün olduğu kadar çok kıymetli maden (külçe veya para halinde altın ve gümüş) biriktirmeyi amaçlıyordu. Fiskalizm (gelircilik) olarak tanımlanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temel ilkeleri arasında yer alan bu ilke, hazineye ait gelirleri ekonomi dışı amaçlarla mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesinin engellenmesi şeklinde kendini gösteriyordu.⁷² İç Hazine, Dış Hazine için bir destek hazinesi görevi yaptığı için gelirlerinin yüksek tutulması da önemli bir husustur. XVII. yüzyılda İç Hazine'nin en önemli gelirlerinden biri de padişahlara verilen hediyelerdir. Dolayısıyla pîşkeşlerin bu dönemde önem kazanmasının bir nedeni de İç Hazine'nin Dış Hazine ile olan bu ilişkisinde yatmaktaydı.

⁷⁰ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 35-37.

⁷¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 178.

⁷² Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 81; Mehmet GENÇ, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 50.

İç Hazine'deki altın ve gümüş eşyalar Dış Hazine için önemliydi ancak, bunlar ve diğer değerli parçalar padişahın yapacağı ihsanlar için de mühim bir gelir teşkil ederdi. Bu sistemde hediyeler hazinede toplanır ve ihtiyaca göre buradan malların “yeniden dağıtım”⁷³ gerçekleştirilirdi. Dolayısıyla pîşkeşler, ihsanlar ve inâmlar için yani “yeniden dağıtım” için önemli bir gelir oluştururdu. Fransız Seyyah Tavernier, Osmanlı ekonomisinde “yeniden dağıtım” olarak adlandırılabilir bu uygulamaları “IV. Mehmet'in hiç masraf etmeden cömert görünme becerisi” şeklinde ifade etmektedir.⁷⁴

Pîşkeş, kamu hazinesinin de gelir kaynakları arasındaydı.⁷⁵ Mesela bazı bölgelerde pîşkeş karşılığı her bir nehirde ziraât için verilen toprak, “tohum hakkı” veya “hassa tohum hakkı” biçiminde tevcih edilmişti. Filibe ve Tatarpazarı kazaları rûsûm defterlerinde çeltik ziraâtı yapılan sahalarda, “re'is-i pîşkeş” adıyla bir miktar akçe karşılığında mukataâ işletmecisine verilmişti.⁷⁶ Çeltik ziraâtının hiyerarşik sıralamasında çeltikçilerin sevk ve idaresi ile görevli ve çeltik nâzırına karşı mesûl kişinin ödediği akçe üzerinden hesaplanan ve mukataâlar şeklinde verilen pîşkeşler⁷⁷; bir çeltik nehrinde reis olan metropolidin ölümü ya da azli üzerine, yerine atanacak kişinin hazineye ödediği mirî pîşkeş⁷⁸; kadıların Hazine-i Amire'ye ödedikleri pîşkeşler bu tür pîşkeşlerdendir.⁷⁹ Örneğin 10 Kasım 1691de bir rahibin

⁷³ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyala Tarihi*, s. 84-85; Hedda REINDL-KIEL, “Osmanlı'da Hediye (16.-17. Yüzyıl)”, *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007, s. 103.

⁷⁴ Jean-Baptiste TAVERNIER, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 108.

⁷⁵ Halil İnalçık, başlangıçta geleneksel olarak uygulanan pîşkeşin, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonraki dönemlerinde, kamu hazinesi için bir çeşit açık artırmalı gelir kaynağı haline geldiğini söylemektedir. İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 114-115.

⁷⁶ KARAGÖZ, Mehmet, “Filibe Kazası Rûsum Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraati”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Fırat University Journal of Social Science*, XIV, 2, s. 369; Karagöz, MEHMET “1193/1779 Senesi Rûsum Defteri'ne Göre Bazarcık-Tatarpazarı'nda Pirinç Üretimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Fırat University Journal of Social Science*, XIV, 1, s. 287-288.

⁷⁷ KARAGÖZ, Mehmet, “1193/1779 Senesi Rûsum Defteri'ne Göre Bazarcık-Tatarpazarı'nda Pirinç Üretimi”, s. 287-288.

⁷⁸ BOA, KK, nr. 62, s. 6; Mehmet İPCİOĞLU, *Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 90-91.

⁷⁹ BOA, D.VRS, nr. 1/113.

ödediği mirî pîşkeşin, 18 Kasım'da Sadrazam Ali Paşa'ya inam olunduğu⁸⁰; 6 Ekim 1686'da Erdel Beyzâdesi'nin “*nafaka bahası*” olan iki bin beş yüz yirmi akçenin ise Ermeni Patriği'nin Hazine-i Amire'ye gelir olarak kaydedilen pîşkeş akçesinden havale olunduğu görülmektedir.⁸¹

Topkapı Sarayı Arşivi'nde gelir olarak pîşkeşlerin; gider olarak da ihsanların ve inâmların takip edilebileceği pek çok deftere rastlanmaktadır. Padişaha ait gelirlerin kaydedildiği “*T SMA D, 29*” numaralı Cîb-i Hümayûn irâd defterinde (1680-1687) mukataat, irsaliye, rikâbiye, tuğ akçesi, beytül-mâl akçesi, zimmet akçesi, muhallefât, kapı ağalarının avâid ve zevâid akçeleri, Eflak-Boğdan câizeleri, Dubrovnik'in yıllık vergisi, vezaret, bayram, ziyafet, ambar, mahsûlât gibi nakdî pîşkeşler, Cîb-i Hümayûn akçesi ve müjde akçesi gibi gelirler gün gün kaydedilmiş ve duruma göre buralardan yapılan çeşitli masraflar belirtilmiştir. Mesela; harem inâmatı, Recec ve Reşen mevaciblerinin Kandiye (Girit) Valisi Ahmet Paşanın hazineye ödediği kırk beş kese vezaret akçesinden ve Iskarlatoğlu adlı tüccardan tahsil edilen yüz otuz beş kese esedî guruştan ve Enderûn Hazinesi'nden yapılan borçlanma ile ödendiği; kapı ağalarının ödediği avâid ve zevâid akçelerinden hazineli ve seferliler ile av ağalarına yapılan inâmat⁸², Ösek'e memur olan serdengeçtilerin inâmatı, darbhanede akçe kesilmek üzere Enderûn Hazinesi'nden bozulan evâni gibi bilgiler mevcuttur.

Padişahın özel harcamalarının kaydedildiği Harc-ı Hassa defterlerine ise kimlere hangi eşyalardan ihsan edildiği tek tek ve gün gün belirtilir⁸³;

⁸⁰ *BOA, D.VRS, nr. 2/18.*

⁸¹ “Tahvil-i an akçe-i pîşkeş-i patrik-i İzmir ki nafaka bahâ-yı beyzade-i Erdel. 2520 akçe.” *BOA, Ali Emiri, IV. Mehmet, nr. 3878*; “Ve Piskopos kaleminde dahi patrik ve ruhbanların ve metropolid kuyudatları ve evamir ve beravatlari kalem-i mezbûrda tahrir olunub ve pîşkeşleri için hazineye teslim olundukda kalem-i mezbûrdan tahvil virilüb ol minval üzre teslim-i hazine olunur.” Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi, *Defter-i Teşrifât*, s. 96-97.

⁸² *T SMA, D, nr. 29*, s. 29/a-b, 32/b, 37/b, 45/b, 46/a.

⁸³ *T SMA, D, nr. 1108*; *T SMA, D, nr. 1110*; Sıddık ÇALIK, *1108 Numaralı Harc-ı Hassa Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993; Mesela II. Süleyman dönemine ait *T SMA, D, 1108* numaralı defterde 8 Kasım 1687 tarihli Harc-ı Hassa defterinin başında “Şevketlü ve inayetlü padişahımız Sultan Süleyman hazretleri taht-ı şeriflerine cülûs-ı Hümayûnu ile teşrif buyurdıklarında ihsân, ba'zı emti'alar masraf olundukda müceddeden bu deftere şürû' olunup ba'de'l-yevm bu deftere kayd olunur. Fî 2 Muharrem 1099” ibaresi vardır. *T SMA, D, nr. 1108*, s. 3/a.

ayrıca hazineye ait hediye, muhalefât, satın alma yoluyla İç Hazine'ye giren eşyaların gün gün kaydının tutulduğu gelir defterlerinde bu hediyelerin sarf edildiği yerler hediye kalemlerinin üzerlerine sonradan düşülen notlarla belirtilirdi.⁸⁴ Padişah, törenlerde kullanmak üzere ve bayramlarda, seferlerde, tayinlerde vb. onurlandırmak istediği kişileri ya da yabancı ülkelerin hükümdarlarına göndereceği hediyeleri satın alınanlardan ayrı olarak, gerektiğinde bu hazinelerden temin eder; kimi zaman saatler, aynalar, döşemelik kumaşlar, iskemleler, minderler sarayların ve köşklerin oda döşemesinde kullanılır; kitaplar, avizeler, diğer döşemelik malzemeler camilerin ihtiyaçlarına sarf edilirdi. Bazen altın ve gümüş eşyaların bozularak yeni eşyalar yapıldığı da olurdu. Pîşkeş gelen atlar ve bunların süslü takımları ise yine aynı amaçla Raht Hazinesi'nin ihtiyacını büyük oranda karşılardı.⁸⁵ Bunların sayısız örneği vardır. Örneğin; Sultan Ahmet'in kendi adıyla anılan caminin süslenmesinde; hazinede, önceki padişahlar döneminde hediye edilmiş ne kadar kıymetli mücevher varsa camiye avize yapılmış; çeşitli devletlerden gelen türlü hediyeler de caminin tezyîninde kullanılmıştır. Bu camideki avizelerin yüz Mısır hazinesi değerinde olduğunu Evliya Çelebi yazmaktadır. Yine aynı yazar, Habeş vezirinin hediye olarak gönderdiği altı adet zümrüt kandilden, hünkâr mahfili üzerine altın zincirler ilave olunarak avize yapıldığını, kandillerin her birinin birer Rum haracı değerinde olduğunun tayin edildiğini bildirmektedir. Ayrıca bu caminin mihrap kısmında olan tezhipli ve sedefkârî rahleler üzerindeki Kur'ân-ı Kerim'lerin yüzlerce olduğu ve her birinin çeşitli ülkelerin hükümdarları ve vezirleri tarafından hediye olarak gönderilmiş olup, bu camiye konulduğunu; yine

⁸⁴ *TSMA, D, nr. 14; TSMA, D, nr. 15; TSMA, D, nr. 22; TSMA, D, nr. 148, TSMA, D, nr. 149, TSMA, D, nr. 150; TSMA, D, nr. 1057; Mesela İç Hazine değerli eşya defterlerinden TSMA, D, nr. 15 numaralı defterin başında bunların deftere gelir olarak yazıldığıyla ilgili şu kayıt bulunmaktadır: "Bin yüz altı şehr-i şevvalinin yedisinde sabıkâ hazine Kethüdâsı Ömer Ağa, kuyumcubaşılık ile ber-murad olub hazine kethüdâlığı Mehmed Ağaya mukarrer oldukda eşyanın irâdına işbu mahalden şurû' olundu." TSMA, D, nr. 15, s. 2/b.*

⁸⁵ Başında "Ağa kullarına inâm buyrulan atlardır ki zikr olunur. Ber mucceb-i emr-i şerif fi 26 Cemaziyevvel sene 966." ibaresi bulunan bir defterde, Enderûn ağalarına hediye edilen atların kaydı bulunmaktadır: Miralem Ali Ağaya, Erzurum Paşası bozcası; Ser Bevvâbin Mustafa Ağaya, Ali Paşa dorusu; Küçük Mirahur Hüsrev Ağaya, Karaca Ahmed oğlu yağızı; Ser Çavuşan Hüseyin Ağaya Rüstem Paşa kır; Ser Silahdarân Murad Ağaya Haleb Kethüdâsı dorusu; Ser Çakırcıyan Bekir Ağaya, Bazergan Ali Çelebi kır; Ser Gureba-yı Yemin Mehmed Ağaya Ali Paşa dorusu gibi atların verildiği görülmektedir (6 Mart 1559). *TSMA, D, nr. 10084.*

buradaki ciltli kitapların hiçbir yerde bulunamayacağını anlatır.⁸⁶ Evliya Çelebi, Valide Sultan Camisi'ndeki (IV. Mehmet'in validesi) avizelerin yabancı hükümdarların ve vezirler tarafından gönderilen hediyelerden olduğunu söylemektedir.⁸⁷ Arşiv belgelerinde de bu tür kayıtlara rastlanmaktadır. Kasım 1644 ile Haziran 1662 tarihleri arasında Enderûn Hazinesi'nden Yenikale ve Valide Sultan Camilerine verilen kitaplar ile hareme verilen değerli eşyaların kaydedildiği görülmektedir.⁸⁸

Sultanın hediye dağıtması için elinin altında en değerlisinden atlar, kumaşlar, kürkler; her biri sanatkârâne yapılmış at koşum takımları, kılıçlar, hançerler, sorguçlar, kuşaklar, vb. olması muameleye pratiklik kazandırır. Ayrıca sarayda sultanî hediyeler hazırlayan bir saray sanatkârları grubu (Hiref-i Hassa) vardı.⁸⁹ Bazen de padişahlara hediye edilmiş eşyalardan yenilerinin yapılması için bozulup, saray sanatkârlarına yeniden yaptırılanlar olurdu. Mesela; Şubat/Mart 1698'de Kilâr-ı Amire evânileri için mevcut hazineden bozulan gümüş eşyadan kalan gümüş, 2894 dirhem ağırlığında idi.⁹⁰ Başka bir kayda göre on bir çift gümüş üzengi bozulduğunda hâsıl olan yedi bin yüz doksan dirhem ağırlığında gümüşten yeniden üzengi yapılması istenmişti.⁹¹ Kasım/Aralık 1697'de kahvecibaşı ve ibrikbaşı evânileri için hazinede mevcut olan gümüş eşyalardan bir miktar bozulup yeni eşyalar yaptırılmış ve bu işlemde hazineye bin dört yüz altı dirhem gümüş kalmıştı.⁹²

⁸⁶ “Ve bu câmi' içre olan maslûbât âvîze-i gûnâ-gûnlar bir câmi'de yokdur. Ehl-i basîret cevher-fürûş olanların hisâbları üzre bu câmi'in âvîzeleri yüz Mısır hazînesi değer deyü bahâ takdîr etmişlerdir. Zîrâ merhûm Ahmed Hân bir pâdişâh-ı azîmü's-şân bir çelebi sâhib-i tab' u ehl-i iz'ân olmağile cedd-i izâmlarından berü ne kadar zî-kıymet ibret-nümâ cevâhir makûlesi hedâyâlar var ise câmi'e âvîzeler eyledi ve cem'i divelden niçe hedâyâlar gelüp ve cem'i diyârın erbâb-ı ma'rifeti ihsân ümniyyesiyle birer ibret-nümâ eşyâlar ihtirâ' edüp getirdiklerinde câmi'i tezyîn etmişler.” Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 99.

⁸⁷ Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 141.

⁸⁸ *TSMA, D, nr. 4155.*

⁸⁹ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 85.

⁹⁰ Bu durumun ilgili ayın Harc-ı Hassa defterine de kaydedildiği, aynı belgede belirtilmiştir. *TSMA, D, nr. 15, s. 22/a.*

⁹¹ *TSMA, D, nr. 5854.*

⁹² *TSMA, D, nr. 15, s. 20/a.*

İç Hazine gelirlerinden olarak pîşkeşler dışında müsadere edilen eşyalar da önemli yer tutardı.⁹³ Padişah, inâmları hazinedeki mevcuttan, gelen hediyelerden, müsaderelerden ve muhallefâttan da yapardı. Bu durum arşiv belgelerinde açıkça görülmektedir. XVII. yüzyılın son çeyreğine ait hazine defterleri incelediğinde muhallefât eşyalarının, hediye gelen eşyalara göre saray halkına ve görevlilerine “*ihsan*” yoluyla daha fazla yeniden dağıtımının yapıldığı görülmektedir.

9 Nisan 1693'te hazineye dâhil edilen, sabık sadrazam eşyasından gümüş buhurdan 1705/1706'da çeyiz için bozulmuştu.⁹⁴ 22 Mayıs 1694'te Sabık Bağdat Valisi Ahmet Paşanın hazineye irâd kaydedilen eşyasından bir zümrüt ve altı adet yakutlu Selimî kabzalı altın hançer bozulup masraf olmuş, birkaç sene sonra gümüş kuşak paftasının doksan altı adet paftası şatır bisâtı için bozulmuştu.⁹⁵ Aynı tarihteki başka bir kayda göre muhallefâttan gelme bir gümüş şatır kuşağının sonraki bir tarihte bozulduğu görülmektedir. Ne maksatla bozulduğu belirtilmemiştir.⁹⁶ 1695'te Sabık Darüssaade Ağası İsmail Ağanın eşyasından seçilip hazineye konulan eşyadan gümüş kabzalı kını taşlı altın hançer daha sonraki bir tarihte bozulup masraf olunduğu belirtilmişti.⁹⁷ Merhume Daye Kadın metrûkesinden Darüssaade Ağası Ali Ağa huzurunda seçilen eşyalardan 5 Kasım 1699'da Rikâb-ı Hümayûn için hazineye dâhil edilen eşyalardan üç adet gümüş küçük tepsi 1703'te⁹⁸; 1701'de IV. Mehmet'in kızı Fatma Sultanın metrûkesinden hazineye dâhil edilen eşyalardan⁹⁹ gümüş fener yaklaşık on yıl sonra çeyiz için bozulmuştu. 23 Nisan 1701'de hazineye dâhil olan Beyhan Sultanın metrûkesinden gümüş küçük leğen, gümüş hamam tası, gümüş şekerlik, gümüş çiçeklik Fatma Sultanın çeyizi için (1709/1710); iki adet gümüş kahve askısı Mihrişah

⁹³ Bir örnek olması açısından D.BŞM, 540 numaralı defter Darüssaade Ağası Yusuf Ağanın (Ağalığı 1671-1687) müsadere olunan mallarının listesini ihtiva etmektedir. *BOA, D.BŞM, nr. 540*; Ahmet Nezihi TURAN, “Bir Biyografi İnşâ Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa – Kara Yüzlü Kanlı Arap mı? Ağa-yı Sâde-dil mi?–” , *İslâmiyât*, II, 4, Ekim-Aralık 1999, s. 155-157.

⁹⁴ *TSMA, D, nr. 22, s. 39/b.*

⁹⁵ *TSMA, D, nr. 22, s. 47/b.*

⁹⁶ *TSMA, D, nr. 22, s. 42/a.*

⁹⁷ *TSMA, D, nr. 15, s. 4/a.*

⁹⁸ *TSMA, D, nr. 15, s. 30/a.*

⁹⁹ *TSMA, D, nr. 15, s. 52/b.*

Kadın için bozulmuş; ayrıca kapaklı iki adet altın tas Hatt-ı Hümayûn ile bozulmuştu. Gümüş eşyalardan bir kısmının da Fatma Sultanın çeyizi için yeniden yaptırılmak üzere bozulduğu görülmektedir.¹⁰⁰

İstanbul'da Şeyh Vefa sakinlerinden müteveffa Ahmet Efendinin eşyasından ve hazinede mevcut olan eşyalardan değerli taşlarla süslü yüzükler, küpeler, bilezikler, sorguçlar vb. gibi eşyaların haremde Kethüdâ Kadın, Kilerci Usta, Emine Bula, Ferraş Ümmühan Bula gibi görevlilere ihsan edildiği görülmektedir (4 Kasım 1687).¹⁰¹ Mart/Nisan 1688'de Kilerci başı Mehmet Ağa muhalefâtından gelen iki samur kürkten birinin Hekimbaşı'ya nevrüziye olarak hediye edildiği görülmektedir.¹⁰²

24 Aralık 1689'da Valide Sultan muhalefâtından pek çok değerli eşya haremde görevli kadınlara ihsan edilmişti.¹⁰³ Enderûn Hazinesi'ne gelen altınlardan 17 Ocak 1684'te Sadrazam İbrahim Paşanın vezaret pîşkeşi olarak kaydedilen beş bin Frengî altının birkaç gün sonra Hatt-ı Hümayûn ile harem inâmı için ihsan edildiği görülmektedir.¹⁰⁴ 9 Ekim 1682'de yine harem inâmatı için Eflak ve Boğdan voyvodalarının Ramazan Bayramı pîşkeşleri olan her kesesi beşer yüz esedî guruş olmak üzere yirmişer kese, hareme teslim edilmişti.¹⁰⁵

Müsadere olunan mallarla ilgili olarak bir yabancı gözlemci, "*Türkler, bu malları, bir gün önce bir bulaşıcı hastalıktan ölen bir kimsenin evinden çıkmış olsa da isteyerek alırlar ve kullanırlar, (onlar için) sanki hastalığın bulaşması yoktur. Sonlarının alınlarında yazılı olduğuna inanırlar, insanların yaptıkları yasalarla ya da zabıta kuvvetiyle onu engellemeye çalışmak, hasta*

¹⁰⁰ TSMA, D, nr. 15, s. 52/b.

¹⁰¹ Harç-ı Hassa defterinin başında şu ibare vardır: "İstanbul'da Şeyh Vefa sakinlerinden olup fevt olan Ahmed Efendi'nin eşyasıdır ki mevcut olup ve harem-i şerife verileni beyan eder." TSMA, D, nr. 2344/242.

¹⁰² TSMA, D, nr. 22, s. 4/a; TSMA, D, nr. 1071, 4/a.

¹⁰³ TSMA, D, nr. 22, s. 11/b.

¹⁰⁴ TSMA, D, nr. 13, s. 16/b.

¹⁰⁵ "Mah-ı mezbûrun fi 7 mu'tad-ı kadîm üzere beher ıyd-ı ekber Rikâb-ı Hümayûn'a Eflak ve Boğdan voyvodalarının vergeldikleri hediyyeleri ki yirmişer kîse akçe sene-i mezbûr ıyd-ı ekberinde gelüb mecmu'u kırk kîse beher kîsesi beşeryüz esedî guruş olmak üzere harem-i Hümayûn inâmatı için ihsan buyrulub Darüssaade Ağası hazretleri marifetiyle harem-i şerife teslim olunmağın irâd ve masraf olunması babında hatt-ı hümayûn ihsan olunmuşdur." TSMA, D, nr. 29, s. 16/b.

bir kişinin yanında bulunmaktan kaçınmak ya da bu nedenle ölen bir kişinin giysilerini giymemek anlamsızdır.” diyerek Osmanlı Devleti'ndeki bu uygulamaları farklı bir yaklaşımla ele almıştır.¹⁰⁶

Withers ise şu bilgileri vermektedir: Padişahın kadınlarına, baş ağalara vb. verdikleri, zamanı gelip tekrar kendi eline dönmektedir. Çünkü hanım sultanlar, hadım ağalar ya da başka zengin kimseler öldüklerinde padişah derhal onların mal ve mülklerine ya da bu mal ve mülklerin büyük parçasına sahip olur. Böylece sarayda bu gibi şeyler için sürekli bir geliş gidiş vardır. Yazar bunu med-cezire benzetmektedir. Bütün malların sahibi padişaktır.¹⁰⁷

Fransız Seyyah Tavernier de eserinde bu durumu paşalar hayattayken ve öldükten sonra onların servetlerinden kazanç sağlama becerisi olarak anlatmakta, padişahın paşalara ihsanda bulunmak için verdiği bu değerli parçaların aslında arada gidip geldiğini; bütün mal ve mülkün saraya dönerek paşalar ölünce ana merkezleri olan hazineye yeniden buluştuğunu ifade etmektedir.¹⁰⁸

Paul Ricaut ise padişahın, neredeyse kendi servetiyle boy ölçülebilecek olan sadrazamın zenginliğini elinden alabilmek için pek çok vasıtaları olduğundan bahisle ilk olarak göreve başladığında ona yüklü bir miktarda para ödettiğini; daha sonra sultanın onu sık sık ziyaret ederek her ziyafet sonunda, sadrazamın mazhar olduğu şerefe duyduğu minnettarlığı gösteren büyük hediyelerini aldığını; sık sık ona mücevherler, atlar, başka pahalı şeyler için yüz bin riyal hediye istediğini; böylece padişaha borçlu olduğu paraları bu şekilde ödediğini söylemektedir.¹⁰⁹

“*T SMA, D. 9715*” numaralı defterde padişah ve şehzâdeler için yaptırılacak hil'at, döşek, yorgan, yastık vb. ihtiyaçlar için terzilere verilen

¹⁰⁶ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 86.

¹⁰⁷ Robert WITHERS, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s. 86, 119.

¹⁰⁸ Jean-Baptiste TAVERNIER, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 101-109.

¹⁰⁹ Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 80-81.

değerli kumaşların satın alınanlardan; ayrıca hazineden ve pîşkeş gelen kumaşlardan verildiği tek tek gösterilmiştir.¹¹⁰

“*TSMA, D. 9616*” numaralı defterde “*Nefs-i Hümayûn*” yani padişahın kendisi için verilen kumaşların, çeşitli yerlerden irsaliye olarak gelen kutnudan ve şehzâdelere verilen dört elbiselik kumaşın pîşkeş olarak gelen kumaşlardan verildiği görülmektedir (1632/1633-1634-1635).¹¹¹

Enderûn Hazinesi defterlerinde ve Cîb-i Hümayûn defterlerinde, hazinedeki altın ve gümüş gibi değerli eşyaların eritilerek Darphane’de akçe kestirildiği ile ilgili olarak da pek çok kayda rastlanmaktadır. 25 Mart 1687 tarihli bir belgede altın ve gümüş eşyaların eritilerek Başmuhasebe’ye kaydedildiği görülmektedir. Eritilen altın ve gümüş evâniden toplam her kesesi beşer yüz guruş olmak üzere yüz altmış üç buçuk kese ile beş bin sekiz yüz yetmiş beş akçe hâsıl olmuştur.¹¹²

7 Ağustos 1686’da akçe kesilmesi için Darphane’ye İç Hazine’den verilen gümüş evânilerden ellişer binden yirmi beş kese cedîd akçe kesilmiş ve Enderûn Hazinesi’ne teslim edilmişti.¹¹³ Aynı ayın yirmisinde Lehistan seferine serasker olarak görevlendirilen Mustafa Paşaya masraf-ı mirî olarak Hatt-ı Hümayûn ile yüz kesenin elli kesesi Merhum Baba Hasan muhallefâtından, beş pare kesesi gümüş evânilerden Darphane’de kesilen nukûttan verilmişti.¹¹⁴ Aynı yıl Zilhicce ayının ikisinde bazı evâni Darphane’ye verilerek, her kesesi altışar binden on kese cedîd akçe kesilmiş ve Enderûn Hazinesi’ne teslim edilmişti.¹¹⁵ 21 Mayıs 1687’de hazineden verilen gümüş eşyalardan beher kesesi ellişer bin cedîd akçe olmak üzere on kese cedîd akçe teslim edilmişti.¹¹⁶ Nisan/Mayıs 1698’de bazı eşya için mevcut

¹¹⁰ *TSMA, D, nr. 9715, s. 1/b- 2/b.*

¹¹¹ *TSMA, D, nr. 9616, s. 47/b.*

¹¹² “Mecmu’ hâsıl olan altın ve simden beher kîsesi beşer yüz guruş olmak üzere yüz altmış üç buçuk kîse ile beş bin sekiz yüz yetmiş beş akçe olmağla başmuhasebeye kayd olunup suret verilmek ferman-ı alîleri buyurulub ol babda emr u ferman devletli ve saadetli sultanım hazretlerindir.” *BOA, Ali Emirî, IV. Mehmet, nr. 3870.*

¹¹³ *TSMA, D, nr. 29, s. 45/b.*

¹¹⁴ *TSMA, D, nr. 29, s. 46/a.*

¹¹⁵ *TSMA, D, nr. 29, s. 46/a.*

¹¹⁶ *TSMA, D, nr. 29, s. 50/a.*

hazineden gümüş eşya bozulmuş ve masraf olunduktan sonra hazineye iki bin yedi yüz doksan altı dirhem gümüş kaldığı tespit edilmişti.¹¹⁷ Ocak/Şubat 1699'da bozulan gümüş eşyadan kalan üç bin iki yüz elli üç dirhem idi.¹¹⁸ 1699 nisanında bozulan gümüş eşyadan kalan gümüş, altı bin beş yüz doksan sekiz dirhem olarak kaydedilmişti.¹¹⁹ Aynı tarihlerde seferler için yapılan masraflardan dolayı Has Ahûr Hazinesi'nden Hatt-ı Hümayûn ile bazı raht, bisât, altın ve gümüş evâni çıkarılarak saraçhaneye teslim edilmiş ve bunlardan nakit olarak beş yüz elli dört kese akçe elde edilmişti.¹²⁰ Muhallefâtan gelen çeşitli eşyaların da Darphane'de akçe kesilmek için eritildiği görülmektedir.¹²¹

Avusturya'nın hediyeleri de Enderûn Hazinesi için önemli bir gelir kaynağı teşkil ederdi. Avusturya imparatorunun 15 Şubat 1700'de hazineye dâhil edilen hediyelerinden bir küçük gümüş sini, bir büyük gümüş leğen, altı adet aynalı gümüş asma şamdan, on iki kapağı ve tabağıyla içleri yıldızlı gümüş şerbet kâsesi, altı adet içleri yıldızlı gümüş sürahi, gümüş ızgara¹²² ve gümüş mangal, çeyiz için; aynı hediyelerden bazıları ise yine başka maksatlarla bozulmuştu.¹²³ Nisan/Mayıs 1700'de sazçalar büyük gümüş şadırvan¹²⁴ bozulup kuyumcu harcı için kullanılmıştı. 1701'de gümüş üçer

¹¹⁷ *TSMA, D, nr. 15, s. 24/a.*

¹¹⁸ *TSMA, D, nr. 15, s. 25/a.*

¹¹⁹ *TSMA, D, nr. 15, s. 28/a.*

¹²⁰ Mehmed Râşid, *Tarih-i Raşid*, II, s. 38.

¹²¹ "Mah-ı mezbûrun fî 14, Varid olan Hatt-ı Hümayûn mucebince sene-i mezbûr Zilkadesinde saray-ı atikde merhum olan Muazzez Sultan hazretlerinin muhallefâtı olan otuz altı buçuk vukiyye altın evânileri yüz on dokuz buçuk vukiye sim evânileri ve Eski Saray Hazinesi'nden alınan kırk vukiye sim evâni ve pullar defterdar vekili Mehmed Efendi ve Kapıcıbaşı Hasan Ağa ve sahib-i a'yar marifetiyle bozulub ve kal olunub bade'l-kal ve harc Darbhane'de on bin bin dört yüz yirmi üç aded cedid şerifi altın ve üç yük kırk bin dokuz yüz dört pare hâsıl olub ve sahib-i a'yar Yusuf Çelebi yedinden gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmağın ber muceb-i hatt-ı hümayûn bu mahalle kayd olunmuşdur." (21 Ekim 1687). *TSMA, D, nr. 29, 51/b.*

¹²² "Sim ıskara ma' sim maşa ve kürek ve kilidi takım bir. Bütün değildir. Uçları yoktur. Iskarası cihaz için bozulmuştur. Maşa ma kürek ve kilidi harem-i şerife teslim olunmuştur." *TSMA, D, nr. 15, s. 40/a.*

¹²³ *TSMA, D, nr. 15, s. 40/a.*

¹²⁴ "Harc-ı hassasıyla ma'an bozulması arz olunan Nemçe çasarı ihda ettiği sim kebir şadırvan kal oldukça halisü'l-ayar olmak üzere hâsıl olan beşbin dörtyüz dirhem simden mezkûr yüz doksan üç dirhem sim sarf olunduktan sonra mevcud-ı Hazine-i Enderûn olan halisü'l-ayar sim dirhem aded 5.207 yalnız beşbin ikiyüz yedi." *TSMA, D, nr. 15, s. 47/b.*

mumluklu çiçek resmi, on iki büyük gümüş şamdan, altı gümüş çiçeklik, birer gümüş buhurdan, tuzluk ve şekerliğin de bozulduğu görülmektedir.¹²⁵

Leh Kralı'nın büyükelçisiyle 3 Mayıs 1700'de II. Mustafa'ya gönderdiği hediyelerden büyük gümüş şadırvan, gümüş iskemle ve iki gümüş şamdanın bir yıl sonra bozulduğu görülmektedir. Bu hediyelerden yalnız gümüş büyük saatin bozulmadığı dikkati çekmektedir.¹²⁶

Salomon Schweigger, Avusturya elçilik heyetinin hediye olarak getirdiği çok ince bir işçilikle yapılmış olan servis tabaklarının ve gümüş takımların işçilik değerlerinin kullanılan malzemenin değerinden daha yüksek olmasına rağmen, Türklerin bunları hayranlıkla izlemelerinin yanısıra, kıymetini takdir edemediklerini; altın ve gümüş eşyaları eritip para haline getirdiklerini duyduğunu söylemektedir. Padişahın yıllardan beri kendisine takdim edilmiş olan “o güzel saatleri” büyük bir odada üst üste yığıp bıraktığını, burada kiminin paslanıp bozulduğunu, kiminin de satlığa çıkarıldığını, bazen de bunlardan birini odasına koydurup bir süre kullandıktan sonra yerine başka bir saat getirttiğini ve bunun böyle sürüp gittiğini dile getirmektedir.¹²⁷

Ali Ufki Bey, hazinedeki değerli eşyaların eritilmesi ile ilgili olarak, saraydan kısa süre önce çıkmış birçok kişinin sarayda kaldıkları sırada, Avusturya İmparatoru'nun, elçisi Schmitt aracılığıyla gönderdiği armağanların, Augsburg'un en iyi zanaatkârları tarafından kabartmalarla işlenmiş altın ve gümüş tepsilerin, kupaların, tabakların ve büyük gümüş bir leğen ile daha birçok nadide eşyanın para yapılmak üzere külçe halinde dövülüp, çubuklar halinde döküldüğünü gördüklerini anlattıklarından bahsetmektedir. Daha önceki padişahların birçok hazinesinin de Venedik savaşının ihtiyaçlarını karşılamak üzere tüketildiğini; aynı kişilerin, hazinelerin kapıları açıldıktan sonra paslı guruslar ve sikkelerle dolu sandıkların dışarı çıkarıldığını, bunları yeni keselere yerleştiren içoğlanlarının, hazine

¹²⁵ TSMA, D, nr. 15, s. 40/a-b.

¹²⁶ TSMA, D, nr. 15, s. 45/b.

¹²⁷ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 69-70.

kethüdâsının sürekli göz hapsine rağmen aşırıdıkları paraları ceplerine ve çizmelerine doldurduklarını anlattıklarını da ilave eder. Son olarak Türklerin, dünyanın çoğunun düşündüğünün aksine, o kadar da ürkütücü bir gücünün olmadığını, servetlerinin de tükenmez sayılamıyacağını belirtir.¹²⁸

Devletin üst kademelerindeki devlet ricâlinin yasal olarak aldıkları hediyeler de kendi hazineleri için önemli bir gelir kaynağı idi.¹²⁹ Paşalara verilen pîşkeşlerde bir aksaklık yaşanması halinde, gelirlerinde azalma yaratacağından böyle bir durum pîşkeş alamayan paşada endişe yaratırdı.¹³⁰ Nitekim arşiv belgeleri incelendiğinde paşalara gelen hediyelerin de tıpkı padişah hazinesinde olduğu gibi, kendi hazine defterlerine “*el-irâd*” başlığı

¹²⁸ Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, s. 85.

¹²⁹ BOA, MAD, nr. 22133; BOA, MAD, nr. 14724; BOA, MAD, nr. 15379; BOA, D.BŞM, nr. 211; BOA, D.BŞM, nr. 18/A; TSMA, D, nr. 525; TSMA, D, nr. 2014; İ. Metin KUNT, *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri 1670-1671*, İstanbul 1981; Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII, 34, Ankara 2003, s., 124; Latifi “Evsaf-ı İbrahim Paşa” adlı risalesinde Kanûni’nin veziri İbrahim Paşanın mal varlığından şöyle söz eder: “Ve ol kadar cem’-i mâl ü menal ve cevahir ü la’al mahzun u medfûn kıldı kim sîm ü zerden ve cevahir ü dürederden bahr u kânun kîsesin tehî komuşıdı. Şol evâni-i cevahir ki vücudı hazayın-i salatında kem-yâb u nadirdür”. Yazar, bu malların kiminin padişahın ihsanı kiminin de “mülûk-ı memâlik”ten hediye gelmiş olduğunu belirttiikten sonra Paşanın mallarını saymaya devam eder: “ve rummâni vü bedehşâni la’l ü yakuttan kâseler zümrüdd ü zebercedden ibret-nümûn kûzeler berrün garibi ve bahrin acîbi idi. Bunlardan mâ-ada asiya-ı sim ü zer ve zirihi murassa u mücevher zâyidü’l-vasf idi. Ve ol ki akmişe-i merğube ve emtia-i matbuadur. Evrâk-ı eşcar gibi bî hadd u lâyuhsâ vü lâ yüadd idi. Ve ol ki esb ü ester-saba-şitab ve üstür ü hayyût-berk-ciyâddur. Katâr-ı bahâri tavilesi Ahûr-ı felege sığmazdı. Ve ol ki ağnam-ı inâmdur, gull-i sahrâ vü reml-i derya hısâb olmazdı.” Ahmet SEVGİ, *Latîfî’nin İki Kayıp Risalesi-Enisü’l-Fusahâ ve Evsâf-ı İbrâhim Paşa*, Konya 1986, s. 15, 35-36; Derviş Mehmed Paşa vefat ettiğinde (13 Ocak 1655) Nâimâ onun hazinesine dair şunları nakletmektedir: “Nukûd ve eşya kat’ı çok, cümleden doksan beş bin filori ve sekiz yüz kîse esedî guruş ve sair nukud u cevahir ve alat-ı zer u sim ve tuhaf u nevadir ki müddet-i ömründe cem’ etmişti. Bundan başka kethüdâsı Ali Ağa padişaha defter-i emvalini teslim ettiğinde haric ez defter hedâyâdan olmak üzere cevahire müteallik tuhaf-ı nadire ile mal-amal iki sandık ve bundan maada iki murassa hançer ki mübalağa tarikiyle biner kîse akçe zi kıymet takdir olundu derler. Padişaha teslim edip sadakatini izhar eyledi. Bunlardan başka çeşitli eşya, kürkler, kumaşlar, altın işlemeli tüfenkler ve suyuf u guna gun ki değme hazinede naziri bulunmaz nevadir idi. Cümlesi Hassa-yı Hümayûn için kabzolundu.” Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’ima*, IV, s. 1568-1569.

¹³⁰ Nâimâ 1655 nevruzu için şunları yazmıştı: “Vezir kanûn üzre Nevruziye pîşkeşi ile sadaret pîşkeşini cem’ edip birden isal eyledi. Bir semend ve iki geberlun at ki, üçünün dahi dünyada naziri bulunmaz. Serapa cevahir ile araste zeheb-i ahmerden ma’mul raht u rikâb ve gaddare ve topuz ve sair zerdûz bisât ile müzeyyen idi. Ve sair ecnas tuhaf ve tara’if-i guna-gunden ve boğçalardan ma-ada bir arabada yüz kîselik filori ve guruş gönderdi. Valide hazretlerine yirmi kîselik kadar pîşkeş irsal edip Darüssaade Ağasına ve sair uzema-i musahibine ve silahdar Ağaya ve gedik sahiblerine bir habbe göndermedi. Vüzera-i salifeden id ve Nevruz ve sair merasimde müstevfa hediyeler ve kîse kîse atıyyeler almağa mu’tad olanlar vezir-i cedid’den bu vaz’-ı şedîdi müşahede ettiklerinde akılları perişan ve “Bununla halimiz nice olacaktır” deyü tefekkürde kaldılar.” Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’ima*, IV, s. 1596.

altında kaydedilerek¹³¹ gelir olarak toplandığı ve buradan yeniden dağıtıldığı görülmektedir. Örneğin 26 Temmuz 1636'da yüksek rütbeli bir paşaya gelen hediyelerin kaydedildiği bir deftere göre¹³² Paşa, Erdel elçisinin hediye ettiği yüz elli guruşu, iki ay sonra kendi hizmetinde çalışanlara bahşiş olarak dağıtmıştı.¹³³ Kaimmakam Bayram Paşanın 22 Ekim 1636'da Davud Paşa göçünde Paşaya sunduğu hediyelerden Ramazan Bayramı için padişaha dört elbiselik kutnu biçilmiş; 27 Şubat 1636'da birer adet kâse, tabak ve iki adet fincan padişaha verilmiş; sadrazamın inâmı olarak Kahveci Hüseyin'in kullanması için beş adet fincan gönderilmiş; 15 Nisan 1636'da Hekimbaşı Emir Efendiye iki adet yemeni alaca peşkir inâm edilmişti.¹³⁴ Şaban Ağanın 2 Kasım 1636'da gönderdiği iki kese çil akçe, beş kese kara akçe ve iki elbiselik çukanın çeşitli şekillerde masraf olunduğu görülmektedir. Mesela; bir miktar çil akçenin Paşa tarafından çekmeceye konulduğu, vekil-i harc tarafından bu ayrılardan on beş bin akçenin fukaraya sadaka verildiği, kalanının ise Üsküdar'da kendi hizmetlilerine inâm olarak dağıtıldığı; kara akçeden de Üsküdar'da yaptırılan matbah için kırk dört bin üç yüz akçe verildiği ve Çukadar Hızır'a da iki bin kara akçe verildiği görülmektedir. Hediye gelen çukalardan bir elbiselik meneviş çuka Üsküdar Baltacıları Kethüdâsı Kara Ali'ye, diğeri ise Davud Paşa'da Zülfükar Beye Paşa tarafından inâm edilmişti.¹³⁵

Topkapı Sarayı Arşivi'nde "*D, nr. 7857*" numaralı defter 1675 sünnet düğününde padişaha gelen hediyelerin hazineye girdikten sonra sarf edildiği yerler hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹³⁶ Bu defter hediyelerin durumunu, dolayısıyla yeniden dağıtımı toplu olarak göstermesi bakımından

¹³¹ "El-irâd 'An pîşkeş-i veled-i Mir-i miran-ı Sivas sürahi, maşraba, tepsi, kadeh, benek, kutnî, uşak post." (29 Mayıs 1534). *D.BŞM, nr. 18/A*, s. 4.

¹³² Defterde bu kişi "Sahib-i Devlet" olarak nitelenmiştir. *TSMA, D, nr. 525*; Aynı defteri kullanan bir araştırmacı bu zatın muhtemelen Nişancı Mostarlı Mustafa Paşa olduğuna işaret etmiştir. Hedda REINDL-KIEL, "Osmanlı'da Hediye (16.-17. Yüzyıl)", s. 102.

¹³³ *TSMA, D, nr. 525*, s. 73/a.

¹³⁴ *TSMA, D, nr. 525*, s. 3/b.

¹³⁵ *TSMA, D, nr. 525*, s. 4/a.

¹³⁶ Defterin başında "Bin seksen altı senesinde vaki şehzâde-i sûr-ı hitan Rikâb-ı Hümayûn'a gelen hedâyâdan fermanın hümayûn ile sarf olunan eşyadır ki bu mahalle kaydolunur." İbaresidir. *TSMA, D, nr. 7857*, s. 1/b.

önemlidir: Hazinelilerden otuz dokuz kişinin elbisesi için doksan zira' kumaş kullanılmış; altın çubuk buhurdan, hareme teslim edilmiş; dokuz top Bursa zerbâbı, şehzâde sünnet odasının döşemesinde kullanılmış; inci ile süslü birer çift çizme hareme verilmiştir. İstanbul berberlerinin getirdiği altın ve gümüş nakışlı peşkir, has odalı Serrac Mustafa Ağaya; Budin Valisi İbrahim Paşanın hediyelerinden gümüş saplı on adet ustura, gümüş makas ve nakışlı peşkir, Berberbaşı Mustafa Ağaya; okçuların getirdiği iki adet keman ve iki deste ok, Silahdar Mustafa Ağaya; Musahib Mustafa Paşanın hediyesi olan yakut ile süslenmiş altın kılıç kabza, Silahdar Mustafa Ağaya; defterdar paşanın hediye ettiği asma çalar saat de hareme teslim edilmiştir.

Gelen hediyelerden sünnet düğününün arkasından düğünü yapılan Hatice Sultana onar tahta samur ve uşak kürk, on sekiz tomar İstanbul serâseri, kırk bir elbiselik Şam ve Acem dibâsı, yirmi dört elbiselik telli Hıtayî ve atlas, elli iki elbiselik sade Hıtayî, elli altı elbiselik sade ve alaca kutnu, ayrıca yeniçeri ağasının hediyelerinden tezyî'n edilmiş bir Kur'ân-ı Kerim de Hatice Sultana inâm olunmuştur.

Sünnet düğününde gelen hediye kumaşlardan pek çoğunun hareme verildiği görülmektedir. Farklı tarihlerde yetmiş parça Şam dibâsı; beş adet Keşmir şalı; yirmi bir top İstanbul ve Acem serâseri, yüz otuz dört elbiselik Frenk dibâsı, on dokuz elbiselik telli kadife, yüz yirmi altı elbiselik telli Hıtayî, elli bir elbiselik telli hare, on dört elbiselik telli İstanbul çekmesi, doksan bir elbiselik ketresiz atlas, seksen dört elbiselik güldarî ve zincirbaf, yüz yirmi üç elbiselik sade Hıtayî (toplam altı yüz altmış üç elbiselik kumaş) hareme teslim edilmiştir. 17 Kasım 1675'te altı top serâser kullanılarak otuz iki adet kalpak; beş top kadife kullanılarak da yirmi sekiz adet kadife kalpak yaptırılmıştır. Astarlık için ise on elbiselik Bağdat kutnusu kullanılmıştır. Bir ay sonra Şehzâde Mustafanın Kur'ân-ı Kerim hatim töreninde iki adet uşak erkân kürkten yeşil olanı sünnet düğününde gelen tahta kürklerden diğeri de padişah kürklerinden yaptırılıp hareme verilmiştir. 8 Ocak 1676'da Ferman-ı Hümayûn ile Hazinedâr Ali Ağa ma'rifetiyle harem için yaptırılan üç adet kürdek ve kadın hazretlerine yaptırılan bir adet kürdek için üç adet şal

kullanılmıştır. Padişahın Etmekçi Köyü'ndeki haremine iki adet İstanbul serâserine kaplı samur, bir uşak kürk gönderilmiştir.¹³⁷

Haremde bir kadına yedi elbiselik beyaz ketresiz atlastan entari yapıp teslim edilmiştir. Haremde üç Acemi Cariyeye Şam ve Acem dibâsı, sade ve telli Hıtayî toplam on sekiz parça kumaş ihsan edilmiştir. Diktirilip hareme teslim edilen on dört kaftan ve beş entari için sünnet düğününde gelen kumaşlardan iki tomar İstanbul serâseri, iki elbiselik Acem dibâsı ve on iki elbiselik sade ve telli Hıtayî kullanılmıştır. Haremde azat edilen otuz bir cariyeye toplam iki yüz beş elbiselik Acem ve Şam dibâsı, Hıtayî, atlas ile otuz bir elbiselik çuka ihsan edilmiştir. Hazineli ve Seferli odalarındaki rakaslara eteklik için on dört elbiselik Şam ve Acem dibâsı verilmiştir.

Hediye gelen Kitab-ı Divân-ı Hâfız, Silahdar Mustafa Ağaya ihsan edilmiş, padişahın kendisi için on elbiselik entarilik hare verilmiştir (19 Temmuz 1675). Dört cilt kitap emaneten Has Odalı Mehmet Ağaya teslim edilmiştir.

Darüssaade Ağası tarafından 3 Eylül 1675'te muhtemelen hareme, hepsi gümüş olmak üzere biri büyük ikisi orta üç adet tepsi, iki adet şamdan, abdest leğeni, kapaklı hoşaf tası, hoşaf tası, buhurdan, kahve ibriği ve maşrapa verilmiş; bunlardan hoşaf tası on beş gün sonra hazineye geri getirilmiştir.

Rikâb-ı Hümayûn çavuş, şatır ve solaklarına dizlik ve kaftan için 7 Temmuz ve 2 Ekim 1675'te olmak üzere çiçekli kadife, atlas, hare, destar gibi kumaşlar sarf edilmiştir. Ayrıca solaklara dizlik için yüz yirmi zira' atlas, on üç çukadara kaftanlık için on üç elbiselik hare, şatırlara kaftanlık için iki yüz seksen dokuz zira' koyu yeşil atlas, sadelik için kırk iki elbiselik beyaz bogasi, çukadarlara kaftanlık için yüz altmış zira' mavi atlas, sadelik için yirmi altı elbiselik bogasi sarf edilmiştir.

¹³⁷ Padişahın Etmekçi Köyü'ndeki haremine gönderilen bu kürklerden başka bir adet uşak kürk padişahın kullanması için ayrılan kürklerden, iki adet kakum kürk de Defterdar Ahmet Paşadan alınılanlardan verilmiştir. *TSMA, D, nr. 7857, s. 2/b.*

9 Ekim 1675'te darüssaade ağasına beş adet samur kürk teslim edilmiştir. Ekim/Kasım 1675'te binişlerde padişahın hizmetindeki torbacı, kahveci ve içoğlanı çavuşlarından yirmi dokuz kişiye birer kat esvab olmak üzere yirmi dokuzar elbiselik atlas ve destar verilmiş, odalık kadına hediye gelen iki şal ve altmış zira' ketresiz ve telli Hıtayîden altı çift entari zıbın ve beş çamaşır diktirilip verilmiştir.

5 Aralık 1675'te Has Odalı Hasan Ağanın validesine ve akrabalarından dört kişiye kırk ikişer telli ve sade kumaş inâm ve ihsan olunmuştur. Bunlardan on altı elbiselik telli destar sünnet düğününde hediye gelen kumaşlardandır. 20 Haziran 1675'te Has Odalı Sadık Mustafa Ağaya kerrake için bir elbiselik çuka, yağmurluk astarı için bir elbiselik kemha ve başka kumaşlar veirlmiştir. Üç içoğlanı çavuşuna ve bir çukadara üç elbiselik kadife ve bir elbiselik çuka inam edilmiştir.

Âsitâne gazzazlarından hediye olarak gelen baştanbaşa yakutluca kuşak, ayrıca üç adet kuşak ve yedi elbiselik atlas 27 Haziran 1675'te Hazineli Hasan adlı bir gulâma ihsan edilmiştir. Hazineli Hasan'a muhtelif zamanlarda başka eşyaların verildiği görülüyor. Hediye gelen elmas ile süslü altın kuşak (19 Temmuz 1675), Hazineli Hasan'ın validesine ve cariyesine on dört elbiselik dibâ ihsan edilmiştir. Aynı gulâma altı elbiselik destar, beş elbiselik çakşır ve dört çift çamaşır bir adet çuka kerrake, dört adet sof kerrake hazine kethüdâsı tarafından teslim edilmiş (20 Temmuz 1675); ayrıca 22 Temmuz 1675'te kaftan için on elbiselik çeşitli kumaş, beş elbiselik hare, beş elbiselik telli Hint kumaşı, altı elbiselik Hint Hıtayîsi ve ketresiz atlas; entari ve zıbın için sekiz elbiselik kumaş verilmiştir.

Mısır Paşasından hediye olarak gelen dokuz adet bahrî hotaz ve sekiz adet abayî, Has Ahûr Hazinesi'ne teslim edilmiştir. Hediye olarak gelen bir çift rikâbdan bir adet ateşdanlık yaptırılıp Kahvecibaşı Ahmet Ağaya verilmiştir.¹³⁸

¹³⁸ TSMA, D, nr. 7857, s. 6/b

Mısır tüccarlarından gelen yedi yüz zira' Londrine çıkanın üç yüz yetmiş zira'sı ile üst esvapsız gelen acemilere yetmiş dört adet kerrake yaptırılıp teslim edilmiştir. Kalan kumaşın yüz doksan zira'sı ile doksan beş adet çakşır yapılmış; elli beş zira'sı ise padişah için yaptırılan kavuklara; ayrıca acemilere, çukadarlara ve şatırlara yaptırılan kavuklar için kullanılmıştır. Haremden azat olan cariyelere seksen beş zira' (on yedi elbiselik) Londrine çuka Mısır tüccarlarından hediye gelen çukadan verilmiştir. Has Odalı Hasan Ağaya, Mustafa'ya, Müezzîn Hasan'a, Kilerli Ahmet'e ve bir dilsiz yapıtırılacak kontoşlar ve kavuklar için altmış zira' çuka sarf edilmiştir.

B. Vergi Olarak Hediye

Bir tanıma göre pîşkeş, "*Türk-İslâm devletlerinde teknik bir terim olarak düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arızî/düzenli olmayan vergi ve valilerin de kendi kuvvetlerine göre nüfuzları altındaki halktan zaman zaman topladıkları vergi*" anlamlarına gelmektedir.¹³⁹

Daha önce belirtildiği gibi, genel bir terim olarak küçükten büyüğe verilen hediye ifade etmesi hasebiyle pîşkeş, ortak kültür coğrafyasında geçerli usûllerle uygulanagelmiş ve aynı coğrafyada hüküm süren devletlerde benzer şekillerde küçükten büyüğe verilmiştir.¹⁴⁰ Fatih Sultan Mehmet'in kanunnâmesinde pîşkeşin ilk kez haraç ve âdet-i ağnam türü vergilerin yanısıra zikredildiği görülür ve padişaha, defterdara ve vezirlere verilmesi tespit edilir.¹⁴¹ Diğer taraftan bir hediye türü olarak câize ise "*makam vergisi*" olarak kabul edilmektedir.¹⁴² Osmanlı Devleti'nde vergi konusunu ele alan

¹³⁹ A. Nezihi TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 61; Ann K. S. LAMBTON, "Pishkash", s. 312.

¹⁴⁰ Ahmet Nezihi TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 60.

¹⁴¹ Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnname-i Âl-i Osman*, s. 20

¹⁴² Muzaffer DOĞAN, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Câize", s. 35-74; "XVIII. yüzyılda vali tayinlerinden 10.000 kuruş olarak alınan câizenin defterdar ve yeniçeri ağası tayinlerinden yirmişer bin, Gümrük Emîni tayininden 30.000 kuruş olarak alındığı bilinmektedir. Ve-

eserlerde ise hediyelerin “*kudûmiyye*”, “*cevâiz*” (câize), “*hediye baha*”, “*kaftan baha*” gibi adlarla örfî vergiler arasında zikredildiği görülür.¹⁴³

Bu durumda klasik dönemde Osmanlı toplumunda vergi vermeyen kesim olarak nitelenen askerî sınıfın XVII. yüzyılda belirli bir kayda ve kurala göre padişaha pîşkeş denilen vergiyi verdikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Oysa Osmanlı toplumu Orta Doğu devletlerindeki sınıf sisteminde olduğu gibi, yönetenler yani (askerîler) sınıfı ve idareye hiçbir şekilde katılmayan tüccar, zanaatkâr ve köylülerden oluşan yönetilenler (reâya) sınıfı şeklinde sınıflandırılır ve buna göre, hangi dine ve soya sahip olursa olsun, ticaret ve tarım gibi üretken faaliyetlerde bulunan reâyâ vergi ödemekle yükümlü iken, savaşçı ve yönetici sınıfı meydana getiren askerîler ise sultanın temsilcileri olarak kamu görevini yerine getirdiklerinden, resmen her türlü vergiden muaftır.¹⁴⁴ Başta padişah olmak üzere askerî sınıfın görevi, Osmanlı hukukunu uygulayarak ülkede adaletin hüküm sürmesini ve halkın refahını sağlamaktı. Askerî sınıf doğrudan doğruya sultanın hizmetinde olan herkesi, üretimle uğraşmayan bütün askerî grupları, din adamlarını ve bürokratlarla ailelerini akrabalarını tebâ ve kölelerini içerirdi. Askerî’yi reâyâdan ayırt eden en mühim sıfat, padişah berâtı ile bir devlet hizmetine tayin edilmek, ehl-i berât olmaktı.¹⁴⁵ Bu noktada, “*resmen her türlü vergiden muaf*” olmaları bir tarafa, devletin en yüksek kademelerinde bulunan askerîlerin pîşkeş adındaki cinsi, miktarı, değeri, verileceği kişiler ve zamanlar belirlenmiş hediyeleri “*bir vergi gibi*” ödediklerini ya da ödemek zorunda olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Hediyelerin kanunen mecburî olması pîşkeş vereceklerin

zirlere ise tayin edildikleri hizmete göre çeşitli miktarlarda olmak üzere “tuğ câizesi” ve “mansıb câizesi” adıyla iki türlü vergi almırdı.” Mustafa UZUN, “Câize”, *DİA*, XVII, s. 29.

¹⁴³ Ziya KAZICI, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 156-159; “Vezirler ve müşirler ve vâililer ve hâkimler ve murasarrıflar ve sâir husûsata dair verilen bi'l-cümle fermanlardan ve emirlerden alınması kanun olan harclar ve büyük memurların bir mahalle tayinlerinde veya kudûmlerinde tebşirîyye ve kudûmiyye ve câize ve hediye ve kaftan bahâ nâmıyla sarf ve tediye etmeleri mu’tad olan bahşişler dahi temâm-i tevzi’ defterlerine girer idi.” Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tekâlif Kavâidi: Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1999, s. 101.

¹⁴⁴ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 52; Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 74; Bahaeddin YEDİYILDIZ, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, (ed. Ekmemeddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 444; Halil İNALCIK, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, II, Yaz 1990, s. 31.

¹⁴⁵ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 74-75; Halil İNALCIK, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 51.

yükümlülük altında oldukları anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu dönemde padişaha verilen zorunlu hediyelerin yani pîşkeşin “*askerî sınıfın en üst bireylerinden hediye adıyla toplanan, bir tür adı konulmamış vergi*” olduğunu söyleyebiliriz. Küçükten büyüğe verilen pîşkeş, bir tür vergi olması yönüyle tâbi-metbû, hâmi-mahmî ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Hediyelerin vergi gibi mecburî olması bazen devlet erkânına çok ağır masraflara neden olurdu. Mesela; 1651 nisanında ulûfe dağıtımı için mevcut hazineden ödeme yapmak mümkün olmayınca meşveret olmuş, paşalar ve ağalar Hazine-i Amire irâdı için vüzerâ haslarının kaldırılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Gürcü Paşa buna itiraz etmiş, Yusuf Paşa da kendisinin on yük akçe hassı olduğunu bunun bayram pîşkeşi ile sultan masraflarına yetişmediğini, kaldırıldığı takdirde bu masrafın da kalkacağını söylemişti.¹⁴⁶

Osmanlı arşiv belgelerinde mesela Mısır valileri her sene Cîb-i Hümayûn akçesi, Mirahur Ağalar ve Bostancıbaşılar mahsûl akçesi gönderdiğinde; tâbi devletlerin elçileriyle hazine irsalinde, bayramlarda bütün devlet ricâli kutlama nedeniyle, kişiler değişse de hemen her sene aynı cins ve miktardaki hediyeleri sundukları görülmektedir. Bu tür resmî hediyeler, keyfî olarak verilemezdi. Hediyein cins ve miktarı belirliydi, hediye sunumu da kayda ve kurala bağlıydı. Göreve yeni getirilen kişiye, Rikâb-ı Hümayûn’a arz edeceği pîşkeşin sadrazam tarafından i’lâm edildiği şekilde buna riayet etmeden pîşkeş sunarsa bu durum kanuna aykırı bulunurdu.¹⁴⁷

Belirli zamanlarda pîşkeş takdim etmeleri, kanun hükmünde kâide haline gelmiş olan kimselerin, bunu temin edecek güçleri olmadığı durumlarda, takdim edecekleri pîşkeşin veya pîşkeş olacak eşyanın bedeli olan miktarı hazineye borçlanarak bu kâideye riayet etmeleri¹⁴⁸ de pîşkeşin

¹⁴⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’îma*, III, s. 1294.

¹⁴⁷ Voynuk Ahmet Paşa pîşkeşini saltanat vekili tarafından i’lâm olunmadan kanûna aykırı olarak Rikâb-ı Hümayûn’a arz etmiş ve Saray-ı Amire’den ihrâc edilmek için mütekaid (emekli) zümresine katılıp has odabaşılık Küçük Oda Kethüdâsı Gazanfer Ağaya verilmişti. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, s. 16.

¹⁴⁸ BOA, KK, nr. 665’te bu tür kayıtlar bulunmaktadır. Filiz ÇALIŞKAN, *Osmanlı Devleti’nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, s. 119; TSMA, D, nr. 4732 numaralı defterde vüzerâ ve umerânın 1514-1544 arası otuz yıllık sürede Hazine-i Amire’den borçlanma yoluyla aldıkları akçeler ve pîşkeş

vergi gibi, ödenmesinde zorunluluk bulunması anlamına gelmekteydi. Bazı durumlarda pîşkeşten muaf olunması da söz konusu olurdu. Bu da bir tür vergi muafiyeti olarak adlandırılabilir. Örneğin; yeni atanan Bağdat valisinin gönderdiği arz dikkate alınarak, bu eyaletin içinde bulunduğu askerî ve malî sıkıntılar göz önünde bulundurulmuş ve her sene göndermesi gereken pîşkeş, hedâyâ, irsaliye, câize vs. 1694/1695 yılı için kendisinden alınmamıştı.¹⁴⁹ Esasen devlet, pîşkeşlerin zamanında gönderilmesine önem verir, özellikle elçilerin getireceği hediyelerin emniyetle İstanbul'a ulaştırılması için gereken tedbirlerin alınmasını sağlar ve merkeze ulaşmayan pîşkeşlerle ilgili durum hakkında bilgi almak isterdi.¹⁵⁰ Devlet, pîşkeşlerin merkeze ulaştırılmasında görevlendirdiği memurlarla da işi sıkı tuttuğunu gösterirdi.¹⁵¹

için aldıkları altın ve gümüş evâni bahâsından teslim edilenlerden geriye kalan akçelerin hesabının tutulduğu görülmektedir. "Dokuz yüz yirmi yılı rebülevelinin guresinden dokuz yüz elli yılı zilhiccesinin on yedisine gelince otuz yıl ve on ayda bazı vüzerâ ve mevali ve umerâ ve zuema ve gayri kimesneler Hızane-i Amire'den karz tarikiyle aldıkları altın ve akçe ve pîşkeş için aldıkları akmişe ve gümüş avadanlığı bahâsından zimmetlerinde olan akçelerden mukaddema defa'atle teslim olunanlardan bakisi beyan eder. Elli üç yük ve kırk bir bin altıyüz doksan üç akçe." *TSMA, D, nr. 4732.*

¹⁴⁹ "Bağdad muhafazasında olan vezir-i mükerrerem Ahmed Paşaya hüküm ki, Sen ki vezir-i müşarün ileyhisin. Dergâh-ı muallâma gönderdiğin arz ve mahzar ve mektubların bi'l-cümle menzur ve ma'lum-ı Hümayûnum olup memleket re'ayası perakende u perişan ve kapunda levendâtın ziyade olup masârıfın kesir olmağla eyâlet-i Bağdad ma'mur ve abâd olunca elli kîse câize-i hümayûn ve on kîse vezîr-i azâm kalemiyyesi ve on kîse ve on kîse harc-ı saire ve elli bin kuruşu irsaliye ve dört bin beşyüz kuruşu ceyb malî ki yüz seksen kîse ve idiyye pîşkeşi ve hedâyâ dahı bi'l-küllîye talep olunmayup ve vâli-i sâbık müteveffâ Ahmed Paşanın muhalledâtı ve müteveffâ-yı müşarün ileyhün üzerinde olan yüz üç ve yüz dört senelerinin ferman-ı şerifimle ba'zı havaliden ma'adâ der-i devlet-medaruma irsâl ü isal ve teslim-i hazine-i amirem kılınması fermanum olan emval için dahı ba'zı masarîf gösterilüp anların dahı gönderilmemesi murad olunmuş ..."; "...Mukaddema utiv ve ikdam olunan yüz yetmiş beş kîse akçeden ma'ada bin yüz altı senesine mahsub olmak üzere senden matlup olan elli kîse câize-i Hümayûn ve on kîse vezri-i azam kalemiyyesi ve on kîse cem'an yetmiş kîse akçe idiyye ve pîşkeş dahı sana afv ve ilkâm-ı Hümayûnım olmuştur..." Bekir GÖKBUNAR, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 281-282.

¹⁵⁰ *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, III, Ankara 1999, s. 35; *6 Numaralı Mühimme Defteri 972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks II*, Ankara 1995, s. 11; "Ağrıboz beğine ve Kadısına hüküm ki, Mukaddemâ Lahsâ beğlerbeğisi adem gönderüb abd-ı memlûku olup kethüdâsı olan Ali Kethüdâyı vilayet-i mezbûreden pîşkeşle Âsitâne-i saadetime gönderdikde teslim itmeyüb varub Ağrıboz'da fevt olub vâki' olan metrukâtın oğlu Mehmed kabz eyledüğün bildürüb südde-i sa'adetime gönderilüb şer'le görülmek için hüküm-i Hümayûnum recâ itmeğün buyurdum ki, hüküm-i şerifimle müşarun-ileyhin ademi Pervane vardukda mezkûr Mehmed'i dergah-ı mu'allama gönderesin ahvalleri şer'le görüle." Musa GÜNAY, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s. 186-187.

¹⁵¹ "Mısır Beylerbeyisine hüküm ki, Mahruse-i Mısır'da Deşîşe nazırı olan Kâbil Ağanın pîşkeş için ba'zı atları alub südde-i saadetime gönderilmek için dergâh-ı mu'allam kapucularından Veli irsal olunmağın buyurdum ki, vardukda mukayyed olub vardukda müşarünileyh südde-i saadetime

Haraç ise fetholunan ülkelerde Müslüman olmayanların elinde bırakılan topraklardan alınan devlet hissesine verilen isimdi.¹⁵² Yabancı devletler ile gayrimüslim tebâ söz konusu olduğunda bu hediyeler “haraç” olarak adlandırılırdı.¹⁵³ Tâbi- metbû ilişkisi çerçevesinde Eflak, Boğdan ve Erdel gibi devletler ile Dubrovnik’in gönderdiği aynî ve nakdî hediyeler her iki taraf için de haraç ve pîşkeş adıyla vergi olarak alınıp veriliyordu. Tâbi devletlerin bunun böyle adlandırılmasına bir itirazları da yoktu. Ancak, Osmanlı Devleti’ne haraç vermek bir tâbilik statüsü sayıldığından mesela XVII. yüzyılda Avusturya, Lehistan ve Safevîler gibi devletler Osmanlı Devleti’ne haraç vermeyi kabullenemedikleri için Osmanlıların vergi olarak almak istediği altın ve gümüş eşyalarla bir miktar nakit, onlar tarafından “hediye” olarak adlandırılıyordu.¹⁵⁴ Yani pîşkeş, başeğdirilmek istenen taraf için “vergi vermek yerine hediye vermek” ya da Osmanlılar için “hediye almak yerine vergi almak” şeklinde değerlendiriliyordu. Bu durum güçler savaşının bir neticesi idi ve XVII. yüzyılda bu devletler ile güçler dengesi Osmanlılar aleyhinde eşitlenmişti. Dolayısıyla 1606 Zitvatorok Antlaşması’ndan sonra Osmanlılar hâlâ eski güce sahip olduğunu vurgularcasına bu hediyelere “vergi” ya da “pîşkeş” kelimelerini kullanırken, Avusturyanın vergi konusunu hediye adı ile tatlıya bağlamak isteyerek buna, “şeref hediyeleri” demeyi tercih ettikleri görülmektedir.¹⁵⁵ Safevîler ise mesela XVII. yüzyılın başlarında yapılan barış girişimlerinde Osmanlıların geri istedikleri Tebriz, Revan ve

gönderilmek için ihzar eylediği atları mezkûr kapıcıya teslim idüp dergâh-ı mu’allama irsâl eylesin.” Musa GÜNAY, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 211.

¹⁵² Meşhure KOLÇAK, *Türk Vergi Sistemi*, Erzurum 1994, s. 7.

¹⁵³ İlber ORTAYLI, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 257; Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 315; Olga ZİROGEVİÇ, “Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri”, s. 45; Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu “Bütçe”lerine Dair Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 1953-1954, s. 244; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 49, 78; Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ’îma*, IV, s. 1777; *TSMA*, E. nr. 5242.

¹⁵⁴ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 69.

¹⁵⁵ Kemal BEYDİLLİ, “Avusturya-Taih”, *DİA*, IV, s.174; Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali*, s. 119; Karl TEBLY, *Der Saadett’te Avusturya Sefirleri*, s. 8, 10; Otto KURZ, *Sultan İçin Bir Saat*, s. 33.

Şirvan bölgelerine karşılık Osmanlı Devleti'ne vergi yerine hediyeler takdim etmeyi talep ediyor, “*haraca kesilmeyi*” kabul etmiyordu.¹⁵⁶

Avusturya elçilik heyetinde tercümanlık görevinde bulunan Paul Ricaut ise padişahın İngilizler, Fransızlar ve Felemenkliler gibi ticaret maksadıyla elçi gönderen ve uzak olan diğer devletlerin elçi veya daimî temsilcilerine yapılan muamelenin Avusturya'ya yapılan ile aynı olmadığını; padişahın onları vergi adını verdiği hediyelerle kabul ettiğini ve yaptığı muahedelerin tebâlarına bağışlanmış kârlı imtiyazlar olduğunu öne sürerek kendisini bu hediyelere karşılıkta bulunmak mecburiyetinde görmediğini dile getirmişti.¹⁵⁷

Avusturya elçilik heyetinde bulunan Salomon Schweigger, İmparator'un padişaha gönderdiği değerli hediyeler için “*vergi*” veya “*haraç*” sözcüğünü kullanmak istemediğini, çünkü bunun çok düzeysiz bir ifade olduğunu ve veren kişiyi bir “*köylü*” durumuna düşürdüğünü ileri sürerek bunun yerine İtalyanca ve köylülerin bilmediği bir sözcük olan “*praesent*”i kullanmak istediğini belirtir. Schweigger'in, “*Kendimizi alay konusu yapmamak için ödeneklerimizi böyle kibar bir kisveye büründürmemize Türkler izin veriyorlar. Buna karşılık da bu ödediklerimize kendilerinin haraç adını vermelerini kabul etmemizi ısrarla istiyorlar. Keşke bu aşağılayıcı sözcük bizim insanlarımızda o ünlü Alman yürekliliğini uyandırsa da, bizi ezen bu boyunduruğu üzerimizden atmak için ciddi olarak eyleme geçsek; ülkemizi altınlar, gümüşler ve armağanlarla koruyacak yerde, çelikten kılıçlarımızla savunsak!*” sözleri Osmanlı Devleti'ne verilen altın ve gümüş eşyalara onlar her ne kadar “*hediye*” deseler de aslında hediye vermenin haraç vermekten pek de farklı bir şey olmadığını ifade etmektedir.

Bir Avusturyalı gözlemci, padişahın seferden dönüp İstanbul'a geleceği zaman önceden buraya haseki sultana, paşalara, Edirne'de bulunan şehzâdelere, elçilere vb. müjdecî denilen ulaklar gönderdiğini; padişahın karısının ve paşaların bu ulaklara kıymetli hediyeler verdiğini; haber bütün şehre yayılınca da her hane başına ve evli olan veya reşit olan her erkek

¹⁵⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 210-211; İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, s. 243.

¹⁵⁷ Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 129.

tarafından üç-dört akçe verilmek mecburiyetinin olduğunu ifade etmektedir. Yazar, bu paraların büyük bir yekûn tuttuğunu ve padişahın maiyetindekilerin icat ettikleri bir nevi para toplama usûlü olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ XVI. yüzyılda Anadolu'ya gelen bir İspanyol seyyah, eserinin haraç bahsinde gayrimüslimlerin otuz akçe değerinde hediye sunmaya mecbur olduklarından bahsetmektedir: On dört yaşına varan zengin ve yoksulun haraç defterine kaydedildiğini; yoksulun bir, zenginin ise üç eskudo ödemekle yükümlü olduklarını; haraç vermeyen imtiyazlı kişilerin ise otuz aspre (akçe) değerinde bir hediye sunmaya mecbur olduklarını nakletmektedir.¹⁵⁹ Bu örnekler de hediye-vergi ilişkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında, incelenen dönemde hediyelere doğrudan doğruya “*vergi*” adı konamasa da hediye ile vergi arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğunu; geleneksel ve diplomatik uygulamalara paralel olarak tâbi devletlerden ve yabancı devletlerden düzenli olarak alınan haraç ve pîşkeş ile XVII. yüzyılda sayıları artan tayin, nevruz, bayram, vb. merasimler nedeniyle verilen hediyelerin, hem geleneklerin ve şartların gereği hem de muamelenin bir parçası ve padişaha olan sadakate bağlantılı olarak, askerî sınıfın aynî ve nakdî olarak ödediği bir tür vergi olarak kabul edilebileceğini; başka bir deyişle aslında vergilerin “*hediye*” şeklinde ödendiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu uygulamalara “*hediye adıyla vergi toplama usûlü*” de denilebilir.

III. DİĞER İŞLEVLER

A. Barış Aracı Olarak Hediye

XVII. yüzyılda diplomasinin bir parçası olan hediyeler barışın sağlanmasında kullanılan en önemli unsurların başında yer almıştır. Bu anlamda günümüzde devletler arası barışı sağlamak, işbirlikleri kurmak ve

¹⁵⁸ Hans DERNSCHWAM, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 129-130.

¹⁵⁹ Paolino TOLEDO, *Türkiye Seyahati*, s. 162.

güvenceyi sağlamak görevini üzerine alan, ülkeler arası kurum ve kuruluşların yerine getirdiği görev ve işlevleri; geleneksel olarak nitelenen toplumlarda hediyelerin ve hediyeleşmenin yerine getirdiği görülmektedir. Bu hediyeler Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek isteyen ülkeler tarafından her ülkenin en değerli ürünlerinden oluşturulmuştur. Bunların Osmanlı'nın beğenisini sağlaması ve hal-i hazırda somut bir ihtiyaca cevap vermesi de söz konusu olduğundan Osmanlı açısından bir beklentiye neden olmuş ve devamlılığı gerektirmiştir. Osmanlıların istekleri ve özel siparişleri doğrultusunda hazırlanan hediyelerin kalitesi ve değeri hediye gönderen hükümdarın uzlaşma isteğini simgelediğinden özenle seçilen hediyeler, gerçekten de çoğu zaman işlerin yolunda gitmesini sağladı.

Diplomatik başarının neredeyse ilk yolu hediye sunmaktır. Devletin güçlü olduğu zamanlarda, barış antlaşmalarında hediyelerin yönünün daha çok Osmanlılara doğru olduğu görülmektedir. Osmanlılarla savaşan devlete bezginlik ve gevşeklik gelince padişaha, devlet büyüklerine ve sınır komutanlarına elçiler ve uygun hediyeler yollanarak ricada bulunulur, padişah affederse Osmanlılara bağlılık ve doğrulukta kararlı olunup, aykırı bir davranışta bulunulmadıkça Osmanlı imparatorlarınca suçlanmayacağını bildiren bir ferman verilirdi.¹⁶⁰ Fakat bu her zaman, her istenilenin hediyeler yoluyla elde edilebilmesi anlamına da gelmezdi. Savaş bir kez ilan edilmiş ise hediyeler vererek bir şeyler elde etmek çok zordu.¹⁶¹ Jorga'nın ifade ettiği gibi *“Devlet adamları hiçbir zaman, ne olursa olsun herhangi bir hediye ile sultana ihanet anlamına gelebilecek bir karar vermeye ikna edilemezdi.”*¹⁶²

Osmanlı Devleti'ne gönderilen hediyelerle ve pek çok durumda diğer şartların yanısıra hediyeler gönderilmesinin kararlaştırılmasıyla sağlanan barış, bu hediyeler gönderilmediğinde ya da eksik gönderildiğinde savaşa dönüşebilirdi. Sözcüleri Safevîler XVII. yüzyılın başlarından itibaren antlaşmalarla belirlenen iki yüz yük ipek ve değerli hediyeleri Osmanlılara

¹⁶⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s.75.

¹⁶¹ Johann Wilhelm ZINKEISEN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011, s. 138.

¹⁶² Nicale JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 81.

gönderdiğinde ilişkiler barış içinde geçiyor; hediyeler gelmediğinde ise ilişkiler savaş haline dönüşüyordu. Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra ise uzun süre karşılıklı hediyelerin gönderilmesiyle hediyelerle sağlanan barışın istikrarlı bir şekilde yine hediyelerle korunduğu görülmektedir.

Bazen de karşı tarafın istenmeyen davranışlarda bulunması tarziyeyi (özür) gerektirir ve daha fazla gerginliğe sebep olmamak için verilen zarar hediyelerle tazmin ve telafi edilmek istenirdi. IV. Murat'ın Bağdat seferinden sonra Venediklilerin bazı Osmanlı ticaret gemilerini vurmalarının ardından, büyük bir donanma hazırlığına girişilmiş; Venediklilerin tarziye için padişaha hediye ve para göndermeleriyle bu seferden vazgeçilmişti.¹⁶³ Bir Fransız amiralinin Sakız Adası'na yaptığı saldırı da, özellikle Fransız elçisinin girişimleriyle padişaha değerli hediyeler ve bir miktar nakit verilerek tazmin edilmiş ve böylece durumun daha da gergin bir hal almasına engel olunmuştu.¹⁶⁴

Esirlerin serbest bırakılması da barışın bir göstergesiydi. Hediyelerin bu konuda da işe yaradığını söyleyen Schweigger'in verdiği bilgilere göre her yıl imparatorluğun bir elçisi padişaha armağanlar getirerek, geri döneceği zaman, bazı Hristiyan tutsakların azat edilmesi için ricada bulunurdu. Ancak bir miktar esir serbest bırakılır, bunun dışında pek çoğu gizlice kaçırılır, bazen de gardiyanlar kendilerine verilen hediyeler (rüşvet) karşılığında kaçırma olaylarına göz yummaya razı edilirdi.¹⁶⁵

Dostluk ve iyi ilişkiler kurulmasında hediyeleşme, yalnız yabancı ülkelerle olan ilişkilerde değil, Osmanlı beyleri, komutanları, şehzâdeler vb. arasındaki ilişkilerde de taraflar arasındaki husumeti giderirdi. Osmanlı tarihinde Fetret Dönemi olarak adlandırılan dönemde kardeşler arasında

¹⁶³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I-II, s. 244.

¹⁶⁴ *TSMa, D, nr. 14*, s. 21/a.

¹⁶⁵ Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 108.

geçen taht mücadelesinde Emir Süleyman ile Çelebi Mehmet arasındaki gerginlik hediyeleşme ile giderilmişti.¹⁶⁶

Busbecq, Türk Mektupları'nda, Osmanlıların katı yüreklerini yumuşatmanın tek yolunun para kesesinin ağzını açarak onlara hediyeler vermek olduğunu söylemektedir. Busbecq'e göre bu, onların dik başlı tavırlarını yumuşatmak için tılsım gibi tesir eder. Yazar, "Eğer bu çare olmasaydı, ülkeleri de aşırı soğuk veya sıcak yüzünden sonsuza dek yalnızlığa mahkûm yerler gibi yabancılara kapalı kalırdı." sözleriyle hediye vermenin sağladığı yarara dikkati çekmiştir.¹⁶⁷

Osmanlılarda yalnız paha biçilmez eşyalar değil; iyi niyetin, barışın, sevginin ve dostluğun simgesi olarak çiçekler de padişahlara hediye edilirdi. Padişahın kent çevresindeki bahçeleri ziyaretlerinde en yakın elçilikler kendisine çiçek ve meyve gönderirdi. Ayrıca elçi kabullerinde de dostluk ifadesi olarak elçilere çiçek gönderilirdi.¹⁶⁸ Fransız Kralı XIV. Louis'nin elçilik heyetinde kütüphaneci ve kâtip olarak bulunan Antoine Galland, anılarında Fransız elçisine, ona refakat eden Türkler tarafından Fransa'daki inci çiçeğine benzer hafif kokulu çiçeklerden verildiğini anlatmıştır (1672). Bu da çiçeğin Türklerde dostluk ve sevgi ifadesi olduğunun bir göstergesidir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ *Oruç Beğ Tarihi*, s. 43; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I, s. 175; "...Emir Süleyman dahi Burusa'ya geldi. Andan Musa kaçtı Karaman'a gitti. Emir Süleyman karındaşı Kasım, Fatıma'yı Kostantiniyye Tekfuruna rehin kodu ki min ba'd yağılık itmeye. Andan gelüb Edirne'de karar itdi. Çünkü Amasya'da Sultan Mehmed, Emir Süleyman'ın tahtına geçtiğini işitdi. Haber göründü kim "Ulu Karındaşımdır eger atamız öldi, ise kendüler sağ olsunlar" deyü pîşkeşler ve armağanlar göndürdü. Çün Emir Süleyman karındaşının tevaduğun gördi. Ol dahi Sultan Mehmed'e oğlanlar ve kumaşlar göndürdü, barışdılar yerlü yerinde sakin oldılar." Kayhan ATİK, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, s. 170.

¹⁶⁷ Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 30

¹⁶⁸ Nurhan ATASOY, *Hasbahçe*, İstanbul 2002, s. 66; Candan Işıl SAKARYA, *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, s. 67.

¹⁶⁹ Antoine GALLAND, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, I, s. 104; Nurhan ATASOY, *Hasbahçe*, s. 67.

B. Tehdit Unsuru Olarak Hediye

Osmanlı Devleti'nde hediyeler genellikle olumlu amaç ve işlevlere sahip olmakla birlikte bazen hediyelerin gönderilen kişide olumsuz çağrışımlar yapması amaçlanırdı.

Padişahlar idam edilecek yüksek memurlara bazen bu hükümlerini “*kara kaftan*” giydirerek bildirirlerdi. Çeşitli rütbe sahiplerine çeşitli zamanlarda şeref alâmeti olarak verilen hil'at bazen katl anında siyah renkte giydirilerek, birdenbire ölüm hükmü bildirirdi. Mesela Gedik Ahmet Paşaya katli, bir gece Edirne Yeni Saray'da yapılan bir işret âlemi sonunda, herkese çeşit çeşit iltifat kaftanı verilirken ona da siyah kaftan giydirilmek suretiyle bildirilmiş ve hemen orada katledilmişti. Yine I. Selim'in Veziriazamı Koca Mustafa Paşaya idamı kara kaftan giydirilerek bildirilmişti.¹⁷⁰

Kara kaftan bazen de bir uyarı niteliğinde giydirilirdi. Paşalardan birinin kötülük işlediği öğrenilince, kendisine, idama uğrayabileceğinin işareti olarak siyah kadifeden bir kaftan yollanırdı. Bu kişi sessizce divâna çağırılır; padişah, uslansın diye kendisini tekdir ederdi. Yine uslanmadığı anlaşılırsa, idam hükmü verilirdi.¹⁷¹ Saray musikînaslarından Ali Ufki Bey ise bu mahkûmiyet kararlarının siyah kadife keselere konularak ilgili kişilere gönderildiğini nakletmektedir.¹⁷²

Fransız Seyyah Tavernier'e göre ise padişah paşayı her zaman onurlandırmayı ve halkın ona boyun eğmesini amaçlamaz, onu cezalandırmak istediğinde de bir armağan gönderirdi. Bunun anlamı, eğer ondan kısa sürede dilediği değerde bir armağan alamazsa, idam kararının çıkacağıydı. Bu durumda gönderdiği armağan bir hil'at değil, hayra alâmet olmayan ve padişahın hakkında iyi şeyler düşünmediğini paşaya anlatan bir kılıç ya da topuz olurdu. Kendisine iyi alâmet olan bir hil'at gönderilmeyen paşa, tehditkâr fırtınayı atlatmak için padişaha göndereceği armağanları iki

¹⁷⁰ Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara 1985, s. 115-116.

¹⁷¹ Paolino TOLEDO, *Türkiye Seyahati*, s. 159-160.

¹⁷² Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, s. 99.

katına çıkarırdı. Eğer paşa, büyük eyaletlerden birinin başındaysa, padişaha göndereceği armağan iki yüz keseden aşağı olmazdı.¹⁷³

Busbecq, Türklerin şüpheli olmalarından bahisle elçileri savaşla tehdit etmeye kadar varan muamelelerden bahsetmektedir. Rüstem Paşa, kendisine latife yollu bir hediyeyle savaş tehdidinde bulunmak istemiş ve sıcak havalarda harareti kestiği için çok tercih edilen karpuzlardan Busbecq'e bir miktar göndermişti. Elçinin bunu yemesini ümit eden Rüstem Paşa, imalı bir şekilde bundan daha büyük olanlarının Budin ve Belgrat'ta çok bulunduğunu söylemişti. Busbecq, Paşanın top güllerinden bahsettiğini anlamış ve hediyesine karşılık ona bir teşekkür-nâme yollayarak karpuzu zevkle yiyeceğini, Budin ve Belgrat hakkında söylemiş olduklarına şaşmadığını ve aynı cins meyvenin Viyana'da da bol miktarda bulunduğunu bildirmişti. Busbecq bu cevabıyla, Rüstem Paşanın yaptığı latifenin manasını anladığını göstermek istemişti.¹⁷⁴

1576'da kendisine Avusturya elçisi tarafından sunulan gümüş takımlar ve içlerinde saat çaldığında kapının açılmasıyla dışarıya çıkan ölü figürünün de bulunduğu saatlerle ilgili olarak, Sinan Paşa, elçiye, onun şarap içmediğini bildiğini; bunların birer çocuk oyuncacı olduğunu; bunun yerine tüfek, zırh ve başka silahlar getirselere daha makbule geçeceğini; hiç değilse bunlarla onları "tepeleyebileceklerini" söyleyerek, onu dolaylı yoldan tehdit etmişti. Buna karşılık elçi, Türklerin Hristiyanların silahlarına alışkın olmadıkları için bunları iyi kullanamayacaklarını söylemişti.¹⁷⁵

Çok iyi cirit ve ok atmakla ünlenen IV. Murat, bir defasında sekiz Arnavut kalkanını delip Budin'e göndermişti ki, Mehmet Halife, "Tarih-i Gilmanî" adlı eserde bu okun Budin'de Beç Kapısı'nda asılı durduğunu gördüğünü yazmıştır. Yine IV. Murat, on iki cebeyi okla delip Mısır'a

¹⁷³ Jean-Baptiste TAVERNIER, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s. 106.

¹⁷⁴ Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 100-101; Deniz ÇALIŞIR, "Osmanlı Görsel Kültüründe Meyve Teması: Geleneksel Naturmort Resimleri Bağlamında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall 2008, s. 69-70.

¹⁷⁵ Karl TEBLY, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, s. 129; Salomon SCHWEIGGER, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 76.

göndermişti.¹⁷⁶ Aynı padişah, 1639'da Hint hükümdarı Hurrem Şahın gönderdiği, tüfeğin bile delemeyeceği şekilde filkulağından yapılmış ve üzerine gergedan postu kaplanmış kalkana IV. Murat'ın ok geçirip elçiye geri göndermesi¹⁷⁷, bir bakıma sultanın neler başarabileceğini tehditkâr bir şekilde gösteriyordu.

C. Rüşvet Aracı Olarak Hediye

Kısaca, menfaat temini için hediye sunma olarak tanımlanan rüşvet, devlet teşekküllerinin meydana gelmeye başladığı en eski çağlardan beri bütün toplumlarda mevcut olup; Osmanlı Devleti'nde rüşvet ithamları, padişaha, sadrazama, bazı hanedan mensuplarına ve diğer ricâle sunulması zorunlu hediyelerin yaygınlık kazandığı XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılda yoğunlaşmıştır.¹⁷⁸ Bu durum, pîşkeşlerin alınıp verilmesinde meydana gelen usulsüzlükler ve yolsuzluklarla ilgili gözükmemektedir. Özellikle de yüksek memuriyetlere getirilenlerin tayinleri ve görevde kalabilmeleri için padişaha, sadrazama ve sadrazam kethüdâsı gibi kişilere câize ve pîşkeş adıyla aynı ve nakdî hediyeler sunmalarıyla ilgili uygulamalar rüşvete açık kapı bırakmıştır.¹⁷⁹ Rüşvetin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde padişahların kuvvetli kişiliğe sahip olmaları nedeniyle yürümediği, genel bir kanaat olarak kabul edilse de¹⁸⁰, sözü edilen dönemden XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan süreçte devlet içinde rüşvete zemin hazırlayıcı bir durumun bulunmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde pîşkeşler ve câizelerden başka rüşvete neden olan farklı uygulamalar da vardı. Bunlardan biri maaş sisteminin olmaması idi. Sadrazam dâhil pek çok devlet adamına, Tanzimat'a kadar aylık belirli bir

¹⁷⁶ Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmânî*, s. 20

¹⁷⁷ "İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", s. 68; Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih*, s. 889.

¹⁷⁸ Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 307.

¹⁷⁹ Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 129, 153-154; Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 407; Ogier Gishlain de BUSBECQ, *Türk Mektupları*, s. 32-33; Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 62.

¹⁸⁰ Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 114-115.

maaş yerine has, zeamet vb. isimlerle alınan yıllık gelirler tahsis edilirdi.¹⁸¹ Askerî-ıdarî sınıfın kendilerine kanunen tanınmış ücretleri halktan toplama hakkı ve zaman zaman ücreti devlet hazinesi için toplama usûlünün konulması yolsuzluklara ve rüşvete kapı açan bir uygulamaydı. Devletin doğrudan doğruya iltizama verdiği vergiler, gümrük resimleri vb. de rüşvete yol açmış, bu da askerî sınıf üyelerinin servet sahibi olma hırslarını artırmıştır. Diğer taraftan yönetici kesimin tayinlerinde ve görevde kalabilmek için her sene padişah, sadrazam ve hazine kethüdâsına verdikleri ya da vermeleri gereken para ve hediyeler büyük meblağlara ulaşıyordu. Genellikle borç alınan bu paraları faizleri ile birlikte ödeyebilmek, günlük masrafları karşılayabilmek için rüşvet gibi yolsuzluklardan kaçınmıyorlardı.¹⁸² Padişaha hediye vermeleri gereken zamanlar sadece bunlarla kalmıyor, padişahı görme, bayram, nevruz, ziyaret, ziyafet, vb. başka pek çok vesileyle değerli hediyeler vermeleri gerekiyordu. Ayrıca padişahı başka diğer devlet erkânına ve görevlilere de hediyeler vermeleri gerektiğinden¹⁸³ bütün bunlar onları gelir ve mal sağlamak zorunda bırakıyordu.¹⁸⁴

¹⁸¹ Mustafa UZUN, "Câize", *DİA*, XVII, s. 29; Şevket PAMUK, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s.82-83.

¹⁸² Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 300-302; Paul RICAUT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 117-118; *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks*, İstanbul 1994, s. 607; Mesela Patrikler padişaha ve devlet erkânına verdikleri para ve hediyeleri ödeyebilmek için Yunanistan, Mora ve Kandiye'ye kadar Takımadalar, Boğdan ve Eflak başta olmak üzere, her yıl vergi tahsildarlarını imparatorluğun her yerine gönderiyordu. Johann Wilhelm ZINKEISEN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 261.

¹⁸³ Kimden ve hangi vesileyle sunulduğu bilgileri bulunmayan, IV. Mehmet'e ve başka devlet görevlilerine sunulan pîşkeş kumaşlarının listesini içeren bir defterde hediyelerin valide sultan, darüssaade ağası, kethüdâ kadın, hünkâr hazinedârı, hünkâr saray ustası, valide sultan saray ustası, kethüdâ-i teberderân, valide sultan baş, ikinci ve üçüncü ağaları, Hazinedâr Ali Ağa, Musahib Mehmed Ağa, Musahib İbrahim Ağa, Musahib İdris Ağa, Musahib Davud Ağa, Musahib Küçük Mehmed Ağa, Musahib Küçük Mustafa Ağa, Musahib Cüce Halil Ağa, Musahib-i Bî-zebân Tırnakçı Ağa, Musahib-i Bî-zebân Ali Ağa, lala başkapu oğlanı, oda lalası, şeyhülislam, sadrazam, reisülküttab, sadrazam kethüdâsı, sabık sadrazam kethüdâsı, beylerbeyi, telhisci ağa, kapucular kethüdâsı, büyük tezkireci, küçük tezkireci, mektubcu efendi, kethüdâ yazıcısı, çavuş başı, sadrazam hazinedârı, silahdar, mühürdar, hazine kâtibi, çukadâr, miftah gulâmı, kapıcılar bölükbaşısı "ve bazı yerlere" verildiği görülmektedir (1661-1662). *BOA, D.BŞM, nr. 221*; Ahmet Nezih TURAN, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", s. 67-74.

¹⁸⁴ 1651 nisanında ulûfe tevzi'i için mevcut hazineden ödeme yapmak mümkün olmayınca meşveret olmuş, Hazine-i Amire irâdî için vüzerâ hasırlarının kaldırılması dile getirilmişti. Bu konuda muhtelif görüşler ileri sürülmüş; Gürcü Paşa buna itiraz etmiş, Yusuf Paşa da kendisinin on yük akçe hassı olduğunu bayram pîşkeşi ile sultan masraflarına yetişmediğini, kaldırıldığı takdirde bu masrafın da kalkacağını söylemişti. Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma*, III, s. 1294.

Pîşkeşe tayin, bayram, nevrüz, cülûs, ziyafet, ziyaret vb. gibi adlar eklenerek çeşitlendirildiği ve bunların resmî hediyeler olarak alınıp verildiği, devlet tarafından bir gelir olarak görüldüğü ve hatta bir tür vergi gibi askerî kesimin en üst mevkîlerini ellerinde bulunduranlardan, onların gösterdiği ve göstereceği sadakatin nişânesi olarak alındığı görülmektedir. Bu sadakatin, memurların seçilmesinde göz önünde tutulan en önemli faktör olması hasebiyle bunun dışı vurumu olarak, hükümdarın otoritesini temsil eden kişilerin padişaha, dolayısıyla onun hazinesine vereceği hediye ve paralarla ölçülmesi, önemli görevlere atanacak memurların hükümdarın kişisel hizmetkârları arasından seçilmesi anlamına gelirdi. Bunlar padişahın başka onun yakınlarına, sadrazama ve başka devlet ricâline de verilmesi zorunlu hediyelerdendi. Ancak Osmanlı tarihinde rüşvetten yakınılarak, yöneticilerin hatta bazı padişahların bile rüşvet ithamlarına maruz kaldıklarını görmekteyiz. Bu durum Osmanlı tarihinde “*memuriyetlerin padişah ve sadrazam tarafından para karşılığı satılması*” ya da “*makam satışı*” olarak ifade edilir.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlanan resmî makamların satılması ya da bu işe ehil olanlardan para ödeyene verilmesi âdeti eski Roma'da bulunduğu gibi, Fransa, Venedik, İngiltere gibi Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Avrupa devletlerinde de görülen bir durumdu.¹⁸⁶ Bütün memuriyetlere, hâkimliklere, hatta dinî mevkilere getirilenler, hükümete para ödemek durumundaydı. Çoğu zaman bu miktarlar rüşvet olarak değerlendirilmiştir. Hazine dara düştükçe, bu pîşkeşlere bel bağlanmış; memurlar da ödedikleri pîşkeşi halktan çıkarmak

¹⁸⁵ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 114-115; Ahmet MUMCU, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, s. 302-303; Johann Wilhelm ZINKEISEN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 21; UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 178.

¹⁸⁶ Suraiya FAROQHI, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, s. 296; Ekrem Buğra EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, s. 254; Yüksel ÇELİK, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, s. 29; Cengiz KIRLI, “Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanûnu, İktidar ve Bürokrasi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4, Güz 2006, s. 50; Venedik hâkimiyeti altındaki memurların rüşvet ve zorbalıklarının Osmanlı'dakinden farklı olmadığı ifade edilmektedir. Nicolae JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 52;

istemmiştir.¹⁸⁷ Bu da rüşvet ve zulme yol açarak siyasî ve sosyal mekanizmayı esaslı biçimde bozmuştur.¹⁸⁸

Bir hediye kategorisi olan “*pîşkeş ü hedâyâ*”nın takdiminde yolsuzlukların artması, bunların açıkça rüşvet olarak değerlendirilmesine neden olduğundan İpşir Mustafa Paşa sadaret pîşkeşini sınırlandırmış; II. Süleyman zamanında Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, sadarete atandığında (1689) ise geleneklerin dışına çıkarak, köklü bir kararla bayram pîşkeşini ve birtakım külfetli hediyelerin alınıp verilmesini ortadan kaldırdıysa da¹⁸⁹, incelenen belgelerde çoğu hediyelerin alınıp verilmesine devam edildiği görülmektedir. Nitekim 1691’de ölümünden sonra da kısıtlamalardan vazgeçilmiştir.¹⁹⁰ II. Ahmet’in emriyle sadrazamın, diğer vezirlerin, defterdar ve yeniçeri ağasının her sene bayramda padişaha sundukları pîşkeşleri yine evvelki gibi verecekleri duyurulmuş, riayet etmeyenlere dolaylı uyarılar yapılmıştır. Pîşkeşe riayet edilmesi ileriki dönemlerde rüşvete açık kapı bırakılarak, devletin bundan kurtulunamayacak bir duruma gelmesi anlamına gelmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁷ İtalyan Seyyah Della Valle, Sadrazam Nasuh Paşanın I. Ahmet’e sunduğu yaklaşık 120.000 sikke değerindeki hediyelerle ilgili olarak, “Bununla birlikte, bu tür hediyeleri takdim edebilmek için halkı ne dereceye kadar soydukları hakkında hüküm verebilirsiniz.” diyerek hediyeleri biraraya getirmek için başvurulan uygulamaları eleştirmiştir. Peter Della VALLE, *Sefernâme-i Peter Della Valle*, s. 77-78. (Eserin ilgili kısmının tercümesi için saygıdeğer hocam Prof. Dr. Tufan Gündüz’e teşekkür ederim.)

¹⁸⁸ Ekrem Buğra EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, s. 254; Stephan GERLACH, *Türkiye Günlüğü*, II, s. 725; Tarih-i Gilmânî’de sözü eilen durum şu ifadelerle dile getirilmiştir: “...Tarhuncu Ahmet Paşanın kaydettiği üzere harcamaların çokluğundan ve gelirin azlığındandır. Gelirin azlığı ve harcamanın artması Yeniçeri çokluğundandır. Yeniçerilerin çokluğu paşalara ve beylere rüşvet ile mevki verilmesine sebep olmaktadır. Çünkü, rüşvet ile mevki verilirse Yeniçerilere ulûfe yetmemektedir, yetmeyince de saraya yürüyüp haksız yere cana kıyılmak gerekmektedir. Şimdi başta bulunan hükümet adamları bela savmak için mevkileri rüşvet ile vermektedirler. Rüşvet ile mevki satın alanlar da üç ay sonra görevden uzaklaştırılır diye verdiği parayı ve hediyeği geri alabilmek için halka pek fazla zulüm ve eziyet eder. Haddinden fazla vergiyi kaldıramayan halk da Darülharb’e kaçmak zorunda kalır. Vilayetler boşalır ve harap olur.” Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmânî*, s. 55-56.

¹⁸⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116)*, s. 43; Zübde-i Vekaiyât’ta bu husus, “İbkayı pîşkeş-i erkân-ı devlet be-rikâb-ı humâyûn” bahsinde şöyle anlatılır: “Veziriazam ve sair vüzerâ ve defterdar ve Yeniçeri Ağası taraflarından her sene îd-i şerîfde Rikâb-ı Hümayûn’a verile gelen hedâyâ Köprülüzâde merhum Mustafa Paşa vezareti vaktinde ref’ olunmuş idi. Ve yine kemâ fi’l-evvel verilmesi bâbında Hatt-ı Hümayûn sadır oldu, fi minhu.” Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 423.

¹⁹⁰ Ahmet Nezih TURAN, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, s. 66; Yüksel ÇELİK, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İnkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, s. 32-33.

¹⁹¹ Ahmet Nezih TURAN, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, s. 66.

Neticede XVII. yüzyıl boyunca rüşvet eleştirilere konu olsa da¹⁹² yüzyıl sonuna gelindiğinde kanunlarda yeri olan, pek çok vesile ile padişahın eşiğine “*pîşkeş çekmek*” artık vazgeçilmez bir uygulama olmuştur. Ancak ileriki yıllarda yolsuzlukların iyice artması nedeniyle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren hediye teatisinde birtakım düzenlemeler yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Geleneklerin bir parçası olan ve olumlu işlevleri bulunan hükümdarlara hediye takdiminin, Osmanlı Devleti’nde zaman ve şartların belirlediği ölçüde yaygınlaşmış olmakla birlikte, rüşvete açık kapı bıraktığı ve XVIII. yüzyılın eşiğinde işlerin çığırından çıkmasına neden olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

¹⁹² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, s. 276; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s. 44; Yaşar YÜCEL, *Osmanlı Devlet Teşkiatına Dair Kaynaklar*, s. 23.

SONUÇ

Bu araştırmadan çıkan sonuçlara göre; geleneksel toplumlarda benzer Şekillerde görülen ve Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda yoğun bir Şekilde tezahür eden hediye teatisi, tarihsel süreç içerisinde Türk devlet geleneği ve ortak kültür coğrafyasındaki uygulamalar çerçevesinde meydana gelen ve sosyal, ekonomik, kültürel, psikolojik, politik vb. amaç ve işlevleri bulunan siyasī kültürün vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı padişahlarına sunulan hediye türlerini içinde bulunan kültürel coğrafya, politik geliŐmeler, hediye nin veriliş nedeni ve hediye yi sunanın statüsü gibi faktörler belirlemektedir.

Hediye türleri gruplandırıldığında Osmanlı öncesinde ve çağdaşı olan devletlerde hükümdarlara sunulan hediyelerle paralellik gösterdiği göze çarpmaktadır. Hediyelerin giyim-kuŐamla ilgili eşyalar, döşemelik, ev eşyası, savaş araç ve gereçleri, binek ve yk hayvanları, nadir bulunan hayvanlar, av hayvanları, kokular, baharatlar, ziynet eşyası, nakit, yiyecek-içecek maddesi, kitaplar, gulām ve cariyelerden sunulduğu görülmektedir. Padişahlara en çok hediye edilenler giyim-kuŐamla ilgili eşyalar olduğu gibi padişahların en çok dağıttığı hediyelerin başında hil'at, kumaş ve nakit gelirdi.

Osmanlı Devleti'nde hediyeleşmenin anlaşılması diplomatik ilişkiler, saray kültürü, teŐrifāt, kul sistemi, merkez-taşra ilişkileri, rüşvet, i hazine, vergiler, yeniden dağıtım gibi konularla ilgili bilgi sağlamaktadır.

Pişkeş/hediye, en yüksek mevkinin sahibi olan padişaha olan sadakati simgelerdi. Bu yönüyle hediye takdimi, özellikle XVII. yüzyılda padişah otoritesinin sarsılıp kul sisteminin bozulmasına karşı, en yüksek makamın sahibi olan padişaha kulluğun gösterilmesi anlamına gelirdi. Padişaha olan yakınlığını ve sadakatini gösteren kişi yüksek bir makama ancak bu Şekilde gelebileceğini düŐünürdü. Bu nedenle bir dönem hediye takdimi rekabete dönüŐmüŐ, bu durum rüşvete da açık kapı bırakmıŐtı. Buna rağmen

hediyeleşme, merkezî otorite açısından pek çok olumlu işlevleri olması nedeniyle iktidarın sıklıkla başvurduğu bir uygulama haline gelmişti. Sözelimi sadakat hediyelerinin karşılığında padişahın beratla birlikte verdiği sancak, hil'at, donanmış at vb. ise onlara verdiği yetkileri simgeler; böylece padişah, kendi otoritesini güçlendirdiği gibi hediye verenin de konumunu sağlamlaştırmış olurdu. Hediyeler bu dönemde, iktidarın meşruiyetini tesis etmek için kullanılan önemli bir araçtı.

Kuruluştan XV. yüzyıl ortalarına kadar padişahlara geleneksel olarak sunulan hediyelerin, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren geleneksellik muhafaza edilerek yasal pîşkeşler olarak sunulmaya başlanması hükümdarın mutlak otoritesinin de tesis edilmesiyle paralellik göstermektedir. Mecburî ve yasal hediyelerin Kanunî Sultan Süleyman zamanından itibaren çeşitlenmeye başlaması ise - ekonomik faktörler ayrı tutulursa- bu defa merkezî otoritenin sarsılması ve kuvvetlendirilmek istenmesiyle ilgili bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun neticesinde hediyeleşme XVII. yüzyılda içinde bulunulan çözülmeye paralel olarak merasimlerin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Buna göre daha alt statüdekiler daha üst makamdakilere hediyeler sunuyor, ast-üst ilişkileri belirli kurallar çerçevesinde yürütülüyordu. Hediyeleşme bu yönüyle Osmanlı Devleti'nde hiyerarşik yapı hakkında da bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

Padişahlara hediye sunumunun çeşitlenmesinin XVII. yüzyılda yoğunlaştığı göz önünde bulundurulursa, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde hediyelerin yönünün daha çok padişahtan devlet adamları ve komutanlar gibi yönetimde etkin gruba doğru iken, XVII. yüzyılda hediyelerin, bunların oluşturduğu askerî sınıftan padişaha doğru yön değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bunda sadakat, itaat, dayanışma gibi birtakım unsurların ön plana çıkarılmasının etkisi olduğu gibi ekonomik nedenler de önemli rol oynamıştır. Padişahların dağıttığı hediyelerin yönünün ise en üst mevkilerde bulunan vüzerâ ve umerâdan başka hareme doğru kaydığı görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren valide sultanların yönetimde söz sahibi olmalarının bunda etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim pîşkeş

çekileceklerin başında padişahın yanısıra valide sultan, kadın efendiler ve şehzâdelerin bulunması, hediye dağıtılanlar arasında da haremdeki kadınların ve diğer görevlilerin yer alması; hatta bazı hediyelerin iç hazineye dâhil edilmeden hareme teslim edilmesi, haremın ön plana çıkmasıyla ilgilidir.

Padişahlar, diplomatik hediyeler ayrı tutulursa, imparatorluk içinde askerî sınıftan önemli makamları ihsan ettiği kişilerden yani en güvendiği ve güvenebileceği, kendisine yakın ve bağlı kişilerden hediye talep ve kabul etmekteydi. Hediye dağıttığı kişilerin başında ise yine bu konumlarda bulunanlar ile onların hizmetkârları geliyordu. Sultanın hediye dağıttığı bir grup da kendi hanesi yani haremdi. Sultan, hazinesine gelen aynî ve nakdî hediyelerin bir kısmını haremde valide sultan, kadın efendiler, şehzâdeler ve kendi özel hizmetindeki saray görevlilerine dağıtırdı. Buna mukabil padişah validelerinden ve hasekilerinden de hediyeler alırdı. Padişahların ülke içinde hediye verdiği iki gruptan yüksek devlet ricâli hem hediye alan hem de hediye veren statüsündeydi. İkinci grupta yer alan padişahın kendi hane halkından Valide Sultan, Haseki Sultan, bunların kethüdâları, darüssaade ağası vb. hem hediye veren hem de hediye alan konumundayken diğer harem görevlileri hediye alan statüsündeydi.

Her yıl hangi vesilelerle kimlerin hangi hediyeleri sunacakları belliydi. Her ne kadar pîşkeş, bir tanımda arızî yani düzenli olmayan vergi türü hediyeler olarak tarif edilse de, çoğunlukla gerek padişahlara sunulan gerekse padişahların dağıttığı hediyelerin belirli, kayıtlı ve kurallı olması aynı zamanda bir düzen içerisinde alınıp verildiğini göstermektedir. Padişahların devlet erkânına ve saray görevlilerine vb. verdiği hediyeler de genellikle merasimler nedeniyle düzenli olarak verilen hediyeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunların belgelerde çoğunlukla “âdet üzere” ve “kanun-ı kadîm üzere” verilen “inâm”lar şeklinde ifade edildiği görülmektedir. İhsan ise genellikle padişahın âdet üzere verdiği hediyeler dışında verdiği bağış ve hediyeleri ifade etmektedir. Özellikle nakdî olarak dağıtılan hediyeler, bunları alanların maişetleri yani geçimleri için önemli gelir sağlardı.

Hediyelerin bir kısmı, yıl içerisinde belirli zamanlarda mutad olarak verildiği için bu durum periyodik bir düzene işaret ettiğinden; hediye alınıp verilmesi süreklilik arz eder ve bir hediyeleşme trafiği yaşanırdı. İmparatorluk dâhilinde pîşkeşler padişaha cülûs, cenaze, huzura kabul, askerî sefer, kuru ve çayır mahsûlü sunumu, otluk ambarının dolması, çeşitli donanmalar, görev tevcihleri, hazine irsali gibi devlet işlerine ait törenlerde; Cuma selamlığı, Hac dönüşü, Regaib Kandili, Kadir Gecesi, Mevlid Kandili, Ramazan ve kurban bayramları gibi dinî törenlerde; şehzâde doğumları, göçler, binişler, halvetler, evlenme ve sünnet düğünleri gibi hareme ait törenlerde sunulurdu. Ayrıca nevruz, av seferleri, ziyafetler, ziyaretler, padişahın bir yerden başka bir yere gelmesi, padişah ve sadrazamın hastalanmasında yapılan geçmiş olsun ziyaretleri, kan alma, gibi vesileler padişaha hediye takdimini gerektirirdi. Padişah ise bu merasimlerin yanısıra şehzâdelelerin ilk okumaya başlamaları, Kur'ân-ı Kerim hatim töreni, Hırka-i Saadet ziyareti, Surre-i Hümayûn gönderilmesi, kendisine nisan yağmuru ve buhur suyu takdimi gibi merasimlerde hediyeler dağıtırdı. Bunlardan örneğin bayramlar, nevruz, Surre-i Hümayûn ihrâcı, Hac dönüşü, Mevlid Kandili gibi zamanlarda her yıl sırası geldikçe hediye takdimi gerçekleşirdi. Yani bunlar mutad hediyelerdi. Mutad olmayanlar ise verilecek zamanı önceden bilinmeyen ziyafet, ziyaret, sünnet ve evlenme düğünleri, binişler gibi zamanlardı. Bütün bu zamanlarda ülkenin dört bir yanından gelen hediyelerle dolan hazine bir taraftan da verilen ihsanlar ve inâmlarla boşalırdı. Bir de bunlara diplomatik hediyelerle muhalefât ve müsadere eşyaları eklenirdi. Tüm bunlar birarada düşünüldüğünde sürekli bir hediye girişi ve çıkışı yaşanmaktaydı. Başka bir ifadeyle, malların sistemli bir şekilde “*hediye*” adıyla bir tür vergi geliri gibi merkezde toplanması ve buradan yeniden dağıtımını söz konusuydu. Yeniden dağıtımın bir neticesi olarak pîşkeşler yani hediyeler, ihsanlar ve inâmlar için önem arz etmekteydi. Padişah kendisine hediye edilen bir eşyayı, hatta vefat eden kişinin eşyasını bir başkasına hediye etmekte mahzur görmezdi. Bu durum hediye alanlar için de geçerliydi. Hediye edilen eşyaların sürekli el değiştirmesi söz konusuydu. Örneğin; bir paşaya hediye gelen hançer merasim nedeniyle sultanın

hazinesine dâhil olduktan bir müddet sonra bir başka paşaya hediye edilebiliyor, onun vefatı söz konusu olduğunda, hançer - başka bir hediyeleşmede kullanılmadı ise - muhallefât yoluyla padişahın hazinesine dâhil ediliyor, böylece yeniden hazineye gelen hançer başka bir merasimle başka bir paşaya hediye edilebiliyor ya da bozulup yenisi yaptırılıbiliyordu. Bir padişaha gelen hediye başka bir padişah tarafından kullanılabilir veya yeniden dağıtılabiliyordu. Hediyelerin nakit (para) gibi el değiştirmesi söz konusu idi.

Padişaha sunulacak hediyelerin zamanında ve eksiksiz olarak hazırlanmış olması gerekirdi. Bu, hediyeyi verenle alan arasındaki ilişkilerin yolunda gitmesi için iyi bir sebep teşkil ederdi. Padişahların en çok hediye aldığı ve dağıttığı zamanlar, bayramlar ve düğünler gibi geniş katılımlı merasimlerdi. Merasimler, hediye sunacak kişilerin hayli masraf yapmaları nedeniyle maddî olarak sıkıntıya girmelerine neden olurken; hediye alacak kişilerinse bilakis hoş bir beklentiye girmelerini sağlardı.

Hediye, alan ve verenin konumuna göre farklı anlamlar içerirdi. Şayet hediyeyi padişah üst düzey bir paşaya veriyorsa vereni onurlandırma, ödüllendirme, teşvik etme, ona güvendiğini gösterme anlamlarının yanısıra hem kendi otoritesini hem de hediye verilenin otoritesini kuvvetlendiren, saygınlık kazandıran bir araç oluyor, yöneten kesim olan askerî sınıfın yönetimde etkin kılınabilmesi için psikolojik olarak motive edilmesini sağlıyordu. Padişah hediyeleri saray görevlilerine dağıtıyorsa bu durum, bir hizmet bedeli, ödül, memnun etme vb. maksatlarıyla gerçekleşiyordu. Hediye padişaha bir eyalet valisi ya da tâbi devlet kralı tarafından veriliyorsa bu onların itaatinin sembolü haline geliyor; yabancı hükümdarlar tarafından gönderiliyorsa bu defa her bir ülkenin gücü ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi oranında farklı politik ve diplomatik anlamlar içeriyordu.

Hediye türlerini, hediyeyi verenin ekonomik gücü, bulunduğu görev, bunlardan dolayı onun statüsü ve yaşadığı coğrafya, veriliş sebebi gibi faktörler belirlemekteydi. Sözelimi ilmiye sınıfından olan Şeyhülislamın hediyelerinin başında sof ve başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere başka hadis

ve tefsir kitapları bulunur, keza kendilerine de padişah tarafından genellikle sof hediye edilirdi. Şam'dan bölgeye has üzüm, şeker, kayısı, meyve kurusu, şerbetler (eşribe); Mısır'dan donanmış atlar, doğanlar, süslü hançer, gulâm, amber, öd, perde, makreme, arka şalı, Hint menşe'li kumaşlar, peşkir, kutnu, bogasi, yemeni, abdest peşkiri, vb.; Garp Ocakları'ndan, mercan tespih, Cezayir ihram ve velensesi, her biri bölgeye has fes ve tüfek, sancak, alem, papağan vb.; Erdel'den şahin, doğan, kupa, kadeh, leğen ve ibrik; Dubrovnik'ten lengerî; Eflak'tan cins atlar, av kuşları ve av köpekleri, gümüş evâni; Boğdan'dan av kuşları samur ve uşak kürkleri, gümüş kaplar; Türkmen voyvodalarından cins atlar gelirdi. Esnafların ve saray sanatkârlarının hediyeleri sözgelimi berberlerin ustura, berber peşkiri, kapaklı tas, buhurdan, gülâbdan gibi eşyalar; okçuların keman ve ok; çörekçilerin kendi pişirdikleri çörekleri sunmalarında olduğu gibi yaptıkları işle uyumlu olurdu.

Eyalet valileri, Sadrazam, Yeniçeri Ağası, Mirahur Ağa gibi kişilerin padişaha sunduğu hediye sandıklarının ya da bohçalarının vazgeçilmezi olarak; yerli, Avrupa ve Hint menşe'li kumaşlar ve samur kürkleri, baş sırayı alırdı. Bunun nedeni kumaşların giyim-kuşam ve döşeme olarak kullanım alanının yaygın olmasıydı. Nitekim yeniden dağıtımda kumaşlar önemli idi. Dağıtılan hediyelerin başını da kumaşlar ve bunlardan yapılan giyim kuşam eşyaları çekirdi. Bunlardan başka samur kürk, atlar ve süslü at koşum takımları, her biri değerli taşlarla süslü aynı zamanda sanatsal değeri olan hançer, kılıç, sorguç, kemer, kuşak gibi eşyalar gelirdi. Tezhipli Kur'ân-ı Kerim'ler ve başka kitaplar, padişaha ilmiye sınıfı dışındaki askerîler tarafından da verilirdi. Saat ve ayna gibi eşyalar diplomatik hediyeler olmakla birlikte sadrazam, valide sultan, gümrük emini, yeniçeri ağası gibi kişilerin hediyeleri arasında da bulunduğu olurdu. Nisan suyu ve nevruz macunu gibi şifa veren maddelerden yapılan sunumlar da ilgili merasimlerin gereği olarak padişahlara sunulan hediyeler içindeki yerlerini alırlardı.

Düğünlerde aylar önce hazırlıklarına başlanılan bazı esnaf hediyeleri ise özel tasarlanmış düzenekler üzerinde görsel tasvirlerden oluştuğu için ilgiyi izleyenlerin üzerine çekmekteydi. Hediyelerin cins ve miktarının belirlendiği

ve bu kaideye uyulduğu 1582 ve 1675'teki şehzâde sünnet düğünlerinde Divân-ı Hümayûn üyelerinin yanısıra patriklerin, kadıların, beylerbeyilerin ve tâbi devletlerin hediyelerinin yaklaşık yüz yıl içerisinde, yani makamın sahipleri değiştiği halde cins ve miktarlarının birbirine yakın oluşunda da görülmektedir.

İki hükümdarın hediyeleşmesini ise taraflar arasındaki askerî, siyasî, diplomatik, iktisâdî vb. ilişkiler belirlemekteydi. İlişki ne kadar yoğun olursa hediyeleşme de aynı oranda yoğun olmaktadır. Devletlerden güçlü olan memnun edilmek adına hediyelerin akışı o yöne oluyordu. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde her ne kadar iç çözüme başlamışsa da devlet dış dünyada hâlâ önemli bir gücün temsilcisi idi. Bu araştırmadan elde edilen verilere göre XVII. yüzyıl padişahlarının hediye gönderenden ziyade kendisine hediye gönderilen konumda olması da bunu desteklemektedir. XVII. yüzyılda Osmanlılara en çok hediye gönderen ülkeler de Osmanlılarla ikili münasebet ve mücadeleleri en fazla olan Avusturya ile Safevîler olmuştur.

Diplomatik hediyeler, barış, arabuluculuk, tarziye, cülûs, bayram, düğün, zafer tebriki gibi vesilelerle, tarafların siyasî ilişkilerini geliştirmek, sağlamlaştırmak, sulhun devamını sağlamak ve işbirliğini pekiştirmek; ekonomik, siyasî, kültürel bakımlardan yakınlaşmalarını ve toplumlar arası ilişkilerin devamlılığını sağlamak gibi işlevlerinin yanısıra devletlerin birbirlerine karşı siyasal üstünlüklerini, iktidarlarını, zenginliklerini göstermek ve saygınlıklarını artırmak üzere kullandıkları sembolik araçlar olarak karşımıza çıkar. Bunlar her ülkenin Osmanlı Devleti ile olan ilişkisine göre değişmekte ve her ülkeye özgü ürünlerden oluşmaktaydı. Hediye gönderen ülke kendi ülkesinin ve padişahın şanına layık olacak şekilde en nadide ürünlerini biraraya getirmekteydi. Bunlar bir kere beğenildikten sonra geleneksel hale gelmekte ve süreklilik arz etmekteydi. Aynı zamanda yeniden dağıtımı sağlayan hazine gelirlerindendi. Ekonomik olarak bir değer ifade etmesinin ötesinde kullanılabilirlikleri açısından çoğu ihtiyacı karşılıyordu. Ne

var ki sanatsal değeri olan altın ve gümüş eşyaların pek çoğu bu özelliklerine bakılmaksızın akçe kesilmesi için darphanede eritiliyordu.

Padişaha sunulan hediyelerin pek çoğunun pahaca değerli, nadir ve çok özel üretilmiş ve sanatkârâne yapılmış eşyalardan oluştuğu görülür. Bu yönüyle hediyeleşme ekonomiyi de canlı tutar, en iyi ürünün elde edilebilmesi için, yerli üretimde rekabete neden olduğu gibi, dış pazarlardan yeni teknolojilerin (mesela saatler) Osmanlı ülkesine dâhil edilmesinde önemli rol oynardı. İstanbul'da Kapalı Çarşı padişaha sunulacak hediyelerin en güzel ve en değerlilerini içinde barındırırdı.

Diplomatik yollarla sunulan hediyeler padişahlara sunulabilecek en nadir hediyeleri içermektedir. Sunumu geleneksel hale gelen en ilginç ve teknolojik hediyelerin başında Avrupa yapımı sanatkârâne saatler gelmekteydi. Bunların bazıları Güneş, Ay ve yıldızların hareketlerini de gösterirdi. Saatler boyna asılan koyun saati, çekmece saati, sarkaçlı saat, duvar saati, top saat, cep saati, kalkan saati, aynalı saat gibi çeşitlilik arz ederdi. Bunların bazıları izleyende merak ve ilgi uyandıran hareketli figürler ve tasvirlerle donatıldığından, vakit tayininde kullanılmasının ötesinde birer hoş vakit geçirme aracıydı. Nitekim bunların pek çoğu hareketli av tasvirlerinde olduğu gibi Osmanlı padişahlarının gündelik yaşamından izler barındırıyor ve Türklerin sanat zevklerine uygun olarak İslâmî figürlerle süsleniyordu. Bazılarında kule resmi bulunuyordu. XVII. yüzyılda saatleri gönderen ülkelerin başında Avusturya geliyor, onu Fransa, Lehistan ve Hollanda takip ediyordu. Osmanlıların Safevîlere gönderdikleri saatler muhtemelen Avrupalı hükümdarların Osmanlı padişahlarına hediye olarak yaptırdıkları ve gönderdikleri bu saatlerdi. Böylece hediyeleşme kültürel alış-verişi de sağlıyor, Doğu ile Batı'nın birbirini tanımalarında önemli bir araç oluyordu.

Padişahlar ise Avrupa'ya işlemeli kumaşlar, Bursa ipeklileri, görkemli çadırlar, İran halıları, donanmış atlar ve at koşum takımları, kılıçlar, süslemeli zırhlar, eyerler, kokular, sarıklar, kaftanlar, değerli taşlarla süslü sorguçlar gönderirdi.

Bütün bunlar dönemin kültürel özelliklerini yansıtan çoğu kullanılabilirliği olan malzemelerdi. Osmanlı padişahlarının gerek Avrupa'ya gerekse Doğu'ya gönderdikleri hediyeler arasında hançer, kılıç gibi savaş araç gereçlerinin bulunmasına karşın; Osmanlı padişahlarına sunulan diplomatik hediyeler arasında savaş araç-gereçlerine nadiren rastlandığı görülür. Bunda silahın olumsuz çağrışımlar yapmasının rolü olduğu söylenebilir. Safevîlerin Osmanlılara sanatkârâne ve tezhipli Kur'ân-ı Kerim'ler göndermesi Osmanlı ile aynı dinin mensubu olduğunun ve kendilerinin de bu dinin savunucusu olduklarının hatırlatılması ile de ilişkilendirilebilir. Hediyeler arasında leğen ve ibriklere, abdest havlularına, sıklıkla rastlanması Osmanlı'nın temizlik ve ibadetlere önem verdiklerine işaret sayılabilir. Genellikle diplomatik hediyeler ve tâbi devletlerin hediyeleri arasında yer alan gümüş kadehler, domuz gibi hayvanlar, gönderenin kendi dinî inancısını yansıtan hediyeler olarak düşünülebilir.

Hediyeler, hem gönderen hem de kabul eden hükümdarların karşılıklı olarak güç ve nüfuzlarını ortaya koymalarının en iyi yollarından biriydi. Nitekim diplomatik hediyelerin kalitesi ve değeri de hediye gönderen hükümdarın ülkesinin gücünü ve ihtişamını yansıtmakta, aynı zamanda uzlaşma isteğini ve bunu ne kadar önemseydiğini de simgelemekteydi. Padişahlar kendisine gönderilen değerli hediyeleri özellikle yabancı elçilere göstererek ülkesinin ne kadar güçlü ve kendisinin ne derece saygın olduğunu kanıtlamak isterdi. Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda hâlâ güçlü olduğunun gerek kendi tebâsına gerekse dış ülkelere gösterilmesinde hediyelerin iyi bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Padişahların yabancı ülkelere gönderdikleri hediyelerde de aynı amaç güdüldü. Süslü ve gösterişli çadırların gerek Avrupa'ya gerekse Doğu'ya gönderilen hediyelerin başında yer aldığı görülmektedir. Çadır (padişah otağı) padişahın gücünü temsil ederdi. Süslü ve gösterişli çadırlar, aynı amaçla Safevîler tarafından da Osmanlılara gönderilirdi.

Hediye olarak sunulan nakitlerle, birçoğu başta Avusturya ve diğer ülkelerle tâbi devletlerin hediye olarak gönderdiği her biri altın ya da

gümüştten sanatkârâne yapılmış kaplar, tepsi, büyük şamdan, kupa, şadırvan vb. eşyaların eritilerek Darphane'de akçe kesilmesi, bunların bir kısmıyla harem ve diğer bazı inâmların verilmesi; borçların ödenmesi, bir kısmıyla ise sefer masraflarının karşılanması söz konusu olmuştu. Bu uygulamalar yeniden dağıtım açısından değerlendirildiğinde padişahlara sunulan hediyelerin önemli bir ekonomik gelir oluşturduğu, Osmanlı idaresinin de hediyelere önem verdiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan incelenen dönemde hediyelerin dayanışmayı sağlayan bir araç olduğu görülmektedir. Sultanın mutlak vekili konumundaki sadrazama gelen nakit ve hediyelerin de Enderun Hazinesi'ne irâd kaydedilmesi bir tür dayanışma vesilesi olmaktadır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında XVII. yüzyılda hediye ve hediyeleşme, sadece geleneksel bir devamlılığın tezahürü değil, siyasal ve ekonomik açıdan da bağlılık, itaat, dostluk, barış ve dayanışmanın aracı idi.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Defterler

Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D. BŞM)

nr. 18/A

nr. 211

nr. 221

nr. 209

nr. 540

nr. 837

nr. 877

nr. 982/A

nr. 1210

Başmuhasebe Kalemî, Matbah-ı Amire Defterleri (D. BŞM. MTE)

nr. 10518.

Kamil Kepeci Defterleri (KK)

nr. 62

nr. 665

nr. 667

nr. 668

Nr. 686

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

nr. 22133

nr.15379

nr. 21489

nr. 4174

nr. 18493

nr. 7368

nr. 22115

nr. 14724

Sadaret Defterleri (A.TŞF)

nr. 345

2. Müteferrik Belgeler

Ali Emirî Tasnifi

IV. Mehmet, nr. 3959

IV. Mehmet, nr. 5990

IV. Mehmet, nr. 6912

IV. Mehmet, nr. 3878

IV. Mehmet; nr. 6286

IV. Mehmet, nr. 3870

IV. Mehmet, nr. 7521

I.Süleyman, nr. 258

I. Ahmet, nr. 7

Cevdet, Saray Tasnifi (C. S)

nr. 25

nr. 121/6031

nr. 4217

İbnülemin, Hatt-ı Hümayûn (İE. HAT)

nr.18

İbnülemin, Saray Mesalihi (İE. SM)

nr. 1732

nr. 1773

nr. 1388

nr. 1389

Teşrifat Kalemi, D.TŞF (Dosya)

nr. 1/10

nr. 1/14

nr. 1/15

nr. 1/25

nr. 1/26

nr. 1/28

nr.1/33

nr. 1/44

nr. 1/45

nr. 1/46.

nr. 1/63

nr. 1/58

Varidat-ı Şikk-ı Sanî Kalemî, D. VRS (Dosya)

nr. 1/113

nr. 1/114

nr. 1/ 115

nr. 1/119

nr. 2/18

nr. 2/19

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

1. Evraklar

E, nr. 1543; E, nr. 3960/4; E, nr. 3960/11; E, nr. 3960/19; E, nr. 5242, E, nr. 5891; E, nr. 7107; E, nr. 7108; E, nr. 8206/2, E, nr. 9184; E, nr. 9777;; E, nr. 11976/7; E, nr. 11976/4; E, nr, 3960/29; E, nr. 11424; E, nr. 11976/1; E, nr. 11976/3; E, nr 11976/5; E, nr. 11976/6; E, nr. 11976/11; E, nr. 8206/1; E, nr. 11976/10.

2. Defterler

D, nr. 13; D, nr. 14; D, nr. 15; D, nr. 20; D, nr. 22; D, nr. 29; D, nr. 148; D, nr. 149; D, nr. 150; D, nr.154; D, nr. 525; D, nr. 705; D, nr. 1057; D, nr. 1071; D, nr. 1108; D, nr. 1110; D, nr. 1114; D, nr. 1995; D, nr. 1995; D,

nr. 2013; D, nr. 2014; D, nr. 2344/242; D, nr. 3472; D, nr. 4155; D, nr. 4732; D, nr. 5854; D, nr. 5903; D, nr. 6245; D, nr. 6230; D, nr. 6312; D, nr. 6503; D, nr. 7677; D, nr. 7857; D, nr. 7998/3; D, nr. 8343; D, nr. 9108; D, nr. 9575; D, nr. 9590; D, nr. 9591; D, nr. 9605; D, nr. 9614; D, nr. 9715; D, nr. 9835; D, nr. 525; D, nr. 6245; TSMA. D, nr. 9373; 10034; D, nr. 10055; D, nr. 10084.

II. YAYIMLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

3 Numaralı Mühimme Defteri (966–968 / 1558–1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri 972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV/I, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.

III. KAYNAK ESERLER

Abdî, “Abdi Sûrnâmesi”, (hzl. Mehmet Arslan), *Osmanlı Saray Şenlikleri ve Düğünleri 4-5*, İstanbul 2011, Sarayburnu Kitaplığı, s. 449-544.

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, (hzl. Fahri Ç. Derin), İstanbul 2008.

Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, (hzl. Ziya Yılmaz), TTK Yay., Ankara 2003.

Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız (Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadimemiz)*, (hzl. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, tsz.

Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam- Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, (çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

ANHEGGER, Robert-Halil İNALCIK, *Kânûnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî - II. Mehmed ve Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kanûnnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116), (hzl. Abdülkadir Özcan), TTK Yay., Ankara 2000.

Anonim Tevârih-i Al-i Osman, F. Giesse Neşri, (hzl. Nihat Azamat), İstanbul 1992.

Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, (hzl. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Gökkuşbu Yay., İstanbul 2010.

BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

BUSBECQ, Ogier Ghislain de, *Türk Mektupları*, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul 2005.

COVEL, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, (çev. Nurten Özmelek), Dergâh Yay., İstanbul 2009.

ÇUHADAR, İbrahim Hakkı, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*, I, TTK Yay. Ankara, 2003.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (hzl. Abdülkadir Özcan), TTK Yay., Ankara 1995.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, (sad. Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.60 -61

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (1494-1568)*, (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2010.

Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, (sad. Yavuz Ercan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.

Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, V, VI, VII, VIII, (hzl. Seyit Ali Kahraman vd.), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, 2001-2003.

Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnname-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, (hzl. Abdülkadir Özcan), Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Feridun Bey, *Mecmua-yı Münşeatü's-Selâtin*, I, 1265.

GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, I-II, (çev. Nahid Sırrı Örik), TTK Basımevi, Ankara 1998.

Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Câmi'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, (hzl. Ali Öztekin), TTK Yay., Ankara, 1996, s. 202-203.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü (1573-1576), (1577-1578)*, I-II, (çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Dergah Yay., İstanbul 2003.

Hadîdî, *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)*, (hzl. Necdet Öztürk), İstanbul 1991.

Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi - Metin ve İndeks (1003-1045)*, III, (hzl. Şevki Nezihi AYKUT), TTK Yay., Ankara 2004.

HEBERER, Michael, *Osmanlı'da Bir Köle-Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, (çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (hzl. Sevim İlgürel), TTK Yay., Ankara 1998.

İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (hzl. Süleyman Uludağ), I, Dergah Yayınları, İstanbul 2007.

İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1281-1283 (1864-1866).

Keykâvus, *Kâbusname*, (hzl. Orhan Şaik Gökyay), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-Tevarih I-III Tahlil ve Metin*, (hzl. Zeynep Aycibin), Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Koçi Bey Risalesi, (sad. Zuhuri Danışman), MEB Yay., İstanbul 1997.

KÖMÜRCÜYAN, Eremya Çelebi, *XVII. Asırda İstanbul*, (hzl. Kevork Pamukcuyan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.

MACHIAVELLI, *Prens*, (çev. Nazım Güvenç), Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999.

Mahmed Râşid, *Tarih-i Râşid*, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1281-1282 (1864-1865).

Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmânî*, (hzl. Kamil Su), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ - Neşri Tarihi*, I-II, Yayınlayan: Faik Reşit Unat-M. Altay Köymen, TTK Yay., Ankara, 1995

Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yay., İstanbul 1992.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât - Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, (hzl. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 1992.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'îma (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, (hzl. Mehmet İpşirli), I-IV, TTK Yay., Ankara 2007.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyaset-nâme*, (hzl. Mahmet Altay Köymen), TTK Yay., Ankara 1999.

Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük), (hzl. Muharrem Ergin), Ankara 1988.

Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502), (hzl. Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, Ankara 2008.

RALAMB, Claes, *İstanbul'a Yolculuk (1657-1658)*, (çev. Ayda Erel), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

RICAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâl-i Hazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, (Tercüme: Halil İnlacık-Nihan Özyıldırım), TTK Yay., Ankara 2012.

Rûhî Çelebi, "Rûhî Tarihi", (Çeviri ve Değerlendirme: Halil Erdoğan Cengiz–Yaşar Yücel), *Belgeler*, XIV, 18, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 359-472.

SCHWEIGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, (çev. H. Turkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I-II, (hzl. Mehmet İpşirli), TTK Yay., Ankara 1999.

SEVGİ, Ahmet, *Latifi'nin İki Kayıp Risalesi- Enisü'l-Fusahâ ve Evsâf-ı İbrâhim Paşa*, Konya 1986.

SIEDEL, Friedrich, *Sultanın Zindanında-Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyeti'nin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, (çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, (sad. İsmet Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1962.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I-II, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, Maarif Nezareti, İstanbul 1297 (1880).

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tarih-i Mali - Kuruluşundan Kanûnî Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Maliye Tarihi (1299-1566)*, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi: Osmanlı Vergi Sistemi*, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

ŞEKER, Mehmet, *Gelibolulu Mustafa 'Ali ve Mevâ-'idü'n-Nefâ'is Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, TTK Yay., Ankara 1997.

ŞEŞEN, Ramazan, *İbn-i Fadlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 2010.

Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, [Tercüme: (Nihal) Atsız], Arkadaş Matbaası, İstanbul 1939.

TAVERNIER, Jean Baptiste, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi – Târîh-i Enderûn*, (hzl. Mehmet Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul 2010.

Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi, *Defter-i Teşrifât (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, (hzl. Halil Mercan), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.

Tevkîî Abdurrahman Paşa, “Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi (Osmanlı Kanunâmeleri)”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, I, 3, İstanbul 1331.

THEVENOT, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, (çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1978.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Oğuz Destanı – Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1972.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnâmesi*, (ed. Stefanos Yerasimos), (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (hzl. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1977

VALLE, Peter Della, *Sefernâme-i Peter Della Valle*, (Farsa Tercüme: Mehmed Behfiruzî), I, Tahran, 1380/2002.

Vezir Lütfî Paşa, *Âsâfnâme (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Yurdoçağı Yay., Ankara 1977.

WERNER, Crailsheimli Adam, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, (çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

WITHERS, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, (çev. Cahit Kayra), Yeditepe Yay., İstanbul 2010.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşid Rahmeti Arat), (hzl. Çetin Şan-Serap Tuba Yurtsever), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkiatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab - Kitabı Mesalihi'l-Müslimin ve Menânifii'l-Mü'minîn – Hırzû'l-Mülûk*, Ankara 1988.

ZEYREK, Yunus, IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruz-namesi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

IV. TELİF VE TETKİK ESERLER

"İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler", *Resimli Tarih Mecmuası*, I, 2, İstanbul 1950, s. 68-69.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı'da Harem*, OSAV Yay., İstanbul 1997.

ALİKILIÇ, Dündar, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler- İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004.

ALTIER, Selim Sırrı, "Yavuz Sultan Selim'in Barbaros Kardeşlere Verdiği Önem ve Hediyeler", *Tarih*, 156, 1999, s. 29-36.

AND, Metin, "XVI. Yüzyılda Elçilikler ve Elçiler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 3, 1970, s. 21-24.

ARSLAN, Mehmet "1675 Edirne Şenliği Üzerine Üç Önemli Eser ve Bu Eserlerdeki Hediyeler Bölümü", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 1991, s. 91-121.

ARSLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

ATALAR, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

ATASOY, Nurhan, *Hasbahçe-Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul 2002

ATAŞ, Zilhace, *Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.

ATEŞ, İbrahim, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara 1981, s. 113-163.

AVCI, Casim, *İslâm – Bizans İlişkileri*, İst. 2003.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hediye", *DİA*, XVII, s. 151.

BAYKAL, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 43.

BAYKARA, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000, s. 173

BEYDİLLİ, Kemal, "Avusturya-Tarih", *DİA*, IV, s. 174-177.

BİLİCİ, Faruk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka", *Osmanlı*, I, Ankara, s. 480-492.

BULDUK, Üçler, "Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri-I", *OTAM*, 3, 1992, s. 129-167.

BURİAN, Orhan, "Kraliçe Elizabeth'ten Üçüncü Sultan Murat'a Gelen Hediye'nin Hikayesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, 1-2, Haziran 1951, s. 19-41.

BURİAN, Orhan, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, S. 1-2, Haziran 1951, s. 1-17.

BURİAN, Orhan, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnâmesi", *Bellekten*, XV, 58, 1951, s. 223-246.

BUZPINAR, Şit Tufan "Surre", *DİA*, XXXVII, s. 567-569.

Cengiz, KÖSEOĞLU, “*Topkapı Sarayı İmparatorluk Hazinesi (Hazine-i Hümayûn)*”, Ak Yay., tsz.

CUNBUR, Müjgan, “Bir Osmanlı Müneccimbaşısının Nevruz Tebrikleri” *Nevruz ve Renkler*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1996, s. 121-130.

ÇALIK, Sıddık, *1108 Numaralı Harç-ı Hassa Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

ÇALIŞIR, Deniz, “Osmanlı Görsel Kültüründe Meyve Teması: Geleneksel Natüramort Resimleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall 2008, s. 65-86.

ÇALIŞKAN (KARACA), Filiz, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İç Yüzü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1977), İstanbul 1978, s. 37-46.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, ***Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü***, İstanbul, 2004.

ÇAY, Abdülhaluk M., *Türk Ergeneokon Bayramı*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1989.

ÇELİK, Yüksel, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İiklemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, 2006, s. 25-63.

ÇETİN, Altan, “Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsanlarına Dair”, *EKEV Akademi Dergisi*, 26, Yıl: 10, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2006, s. 101-114.

ÇOLAK, Tülay, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Efendilik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 52.

D'OHSSON, I. M., "Harem-i Hümâyûn", (çev. Ayda Düz), *Hayat Tarih Mecmuası (İlavesi)*, 9, İstanbul 1972.

DEMİRCAN, Yasemin, "Limni Adasında Çıkarılan Tıyn-ı Mahtum Madeni Hakkında", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 322-326.

DEMİRCAN, Yasemin, "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı", *Acta Turcica*, Yıl: IV, Ocak 2012, "Kültürümüzde Toprak", (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), 2012, s. 281-295.

DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, (çev. Göke Bozkurt), İlgı Yay., İstanbul 2006.

DİLAÇAR, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TTK Yay., Ankara 1988.

DİNGEÇ, Emine, "Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme", *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 1055-1073.

DOĞAN, İ. Banu, *Tarihöncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

DOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Câize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2000, s. 35-74.

DOĞRU, Halime, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı - IV. Mehmed'in Kamanıç-Hotin Seferi ve Bir Masraf Defteri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

DOUGLAS, Mary-Baron Isherwood, *Tüketimin Antropolojisi*, (çev. Erden Atilla AYTEKİN), Dost Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

DUVARCI, Ayşe, "Dede Korkut'ta Hediye", *Kültür Tarihimizde Çeyiz*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Picus Yay., İstanbul 2007, s. 297- 303.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008.

ELÇİN, Şükrü, "Türklerde Atın Armağan Olması", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1, Ankara 1964.

EMECEN, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2011.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", *The Journal of International Social Resarch*

(*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*), Volume: 3/11, Spring 2010, s. 2010, s. 238-244.

ERSAN, Mehmet, "Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XIV, 1999, s. 65-78.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, "Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XVI, İstanbul 1998, s. 37-45.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 133-142.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999.

FABRİS, Maria Pia Pedani, "XV-XVIII. Yüzyılda Osmanlı Venedik İlişkileri", *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 259-265.

FAROQHİ, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, II, (ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert), Eren Yay., İstanbul 2000, s. 543-743.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (çev. Ayşe Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

FILALI, Kemal, "Osmanlı Cezayiri'nde Devlet Otoritesinin Güçlendirilmesinde Bağış ve Armağan", *Osmanlı*, I, 1999, s. 401-420.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, Ankara 1992.

GODBOUT, Jacques T, *Armağan Dünyası*, (çev. Dilek Hattatoğlu), İletişim Yay., İstanbul 2003.

GÖKBİLGİN, Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihi Genel Bakış*, İstanbul 1997.

GÖKBUNAR, Bekir, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

GÖKTAŞ, Sema, "XVII. Yüzyıldaki Oniki Büyük Şenlik ve Bunlardaki Sanatsal Gösteriler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11, 1999, s. 81-99.

GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya İle İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, Sene: 1981-1982, İstanbul 1982, s. 25-84.

GÜNALAN, Rifat -Zeki Kavanoz, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hediye Kayıtları", *Kültür Tarihimizde Çeyiz*, Editörler.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Picus Yay., İstanbul 2007.

GÜNAY, Musa, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.

GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

GÜNERGUN, Feza, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Abdullah Özen), Elazığ 2006, s. 185-218.

GÜNEŞ, Ahmet, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *OTAM*, 17, 2005, s. 131-202.

HAMMER, J. Von, *Osmanlı Devleti Tarihi (1066-1086/1656-1676)*, (Çeviri ve notlar: Mehmet Atâ), İstanbul 1947.

HAMMER, Joseph von, *Geschichte Des Osmanischen Reiches (1656-1699)*, Hertleben's Verlage, Wien 1830.

HAVILAND, William A. vd., *Kültürel Antropoloji*, (çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yay., İstanbul 2008.

HITZEL, Frederic, "Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu İle Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş-Tokuş", *Harp*

ve *Sulh-Avrupa ve Osmanlılar*, (ed. Dejanirah Couto), (çev. Şirin Tekeli), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 243-257.

İMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006.

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 31-66.

İNALCIK, Halil, "Sultanizm" Üzerine Yorumlar: Marx Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 7, Ekim 1994, s. 5- 26.

İNALCIK, Halil, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (ed. İsmail Soysal), TTK Yay., Ankara 1999, s. XVI-XVIII.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Ankara 2000, s. 11-23.

İNALCIK, Halil, *Şâir ve Patron - Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2010.

İNALCIK, Halil, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İşbankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

İNAN, Abdülkadir, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-IV-V-VI, 1966-1969, s. 145-157.

İNAN, Abdülkadir, "Eski Türklerde ve Folklorunda Ant", *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK Yay., Ankara 1998, s. 317-330.

İNAN, Abdülkadir, "Orun ve Ülüş Meselesi I - Mevki-Orun Hukuku", *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK Yay., Ankara 1998, s. 254, s. 241-254.

İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar-Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu* (1672), Yeditepe Yay., İstanbul 2004.

İNSEL, Ahmet, "Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri", *Toplum ve Bilim*, 68, Kış 1995, s. 105-120.

İNSEL, Ahmet, *Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk: Armağan Dünyası* (Jacques T. Godbout), İletişim Yay., İstanbul 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Cuma Selamlığı", *DİA*, VIII, s. 90-92.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Elçi", *DİA*, XI, s. 3-15.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitâne", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, İstanbul 1994, s. 9-35.

İSKİT, Temel, *Diplomasi - Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007.

İZGİ, Özkan, "Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, (Mart 1977), İstanbul 1978, s. 29-36.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I-IV, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

KAZALAK, Kadir -Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)", *OTAM*, 14, 2003, s. 129-144.

KANAT, Vedat, *Lehistan'ın Parçalanması Sürecinde Osmanlı Devleti İle İlişkileri (1772-1795)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2011.

KARACA, Filiz, "Pîşkeş", *DİA*, XXXIV/294.

KARACA, Filiz, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

KARAGÖZ, Mehmet, "Filibe Kazası Rûsum Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science*, XIV, 2, Elazığ 2004, s. 361-377.

KARAGÖZ, Mehmet, "1193/1779 Senesi Rûsum Defteri'ne Göre Bazarcık-Tatarpazarı'nda Pirinç Üretimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science*, XIV, 1, Elazığ 2004, s. 275-299.

KARATEKE, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

KAZAN, Hilal KAZAN, *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*, İslâm Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Yay., İstanbul 2010.

KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1977.

KILIÇ-SCHUBEL, Nurten, "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik Osmanlı, Özbek, Safevî ve Hind-Babürlü İmparatorlukları", *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 1999, s. 431-451.

KOCA, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, Bahar 2010, s. 347-369.

KODAMAN, Timuçin-Ekrem Yaşar AKÇAY, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, 22, s. 75-92.

KORTANTAMER, Samira, "Memluklerde Hediye", *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 15-32.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Akçağ Yay., Ankara 2004.

KÖSE, Fatih, *Osmanlı Devleti'nde Nevruz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

KÖYMEN, Mehmet Altay, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilâtı ve Hayatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1966, IV, 6-7, Ankara 1968, s.1-100.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB Yay., İstanbul 1977.

KUNT, İ. Metin, *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri 1670-1671*, İstanbul 1981.

KURTARAN, Uğur, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Kahramanmaraş 2009.

KURZ, Otto, *Sultan İçin Bir Saat-Yakın Doğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

KÜÇÜK, Cevdet, "Hollanda-Osmanlı İlişkileri", *DİA*, XVIII, s. 221-226.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki", *Tarih Dergisi*, XI, 15, İstanbul 1960.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII, 1-2, 1989, s.199-231.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1838)*, I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1974.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, 1983.

LAMBTON, Ann K. S., "Pishkash", *Encyclopedia of Islam*, New Edition, VIII, Leiden 1993, s. 312-313.

MAHİR, Banu, "Protokol İlişkilerinde Hediye'nin Rolü-Hüseyin Kâzım'ın Londra, Viyana ve Almanya Seyahatnâmeleri", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2006, s. 76-82.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (çev. Server Tanilli), İstanbul 2007.

MARDİN, Şerif, *Makaleler I - Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Derleyenler: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 1994.

MAUSE, Marcel, *The Gift (The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies)* Routledge, New York & London 2000.

MAUSS, Marcel, *Hibe: Arkaik Cemiyetlerde Mübadelenin Şekilleri ve Sebepleri*, (çev. Sadri Etem Ertem), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1934.

MAUSS, Marcel, *Sosyoloji ve Antropoloji*, (çev. Özcan DOĞAN), Doğubatı Yay., Ankara 2006.

MERÇİL, Erdoğan, "Na'l-baha ve Kullanılışına Dair Örnekler", *Bellekten*, LX, 227, Ankara 1996, s. 21-32.

MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "Osmanlı-İran Münasebetleri", *DİA*, XXII, s.405-409.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet - Özellikle Adli Yargıda Rüşvet*, İstanbul 2005.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1985.

NECİPOĞLU, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.

NUTKU, Özdemir, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK Yay., Ankara 1987.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Osmanlı'da Devlet Felsefesi: Yönetilenler'e Yaklaşım ve Bu Siyasetin Kaynakları", *Doğu Batı Dergisi, Osmanlılar Özel Sayısı- III*, 53, Doğu Batı Yay., Ankara 2010, s. 39-71.

ORGUN, Zarif, "Osmanlı İmparatorluğunda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasim" *Tarih Vesikaları*, I, 1, 1941, s. 135-144.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedîd Neşriyat, Ankara 2008.

OSMANOĞLU, Selçuk, *92 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon) (1067-1069/1656-1658)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, I, TTK Yay., Ankara 1993.

ÖNAL, Sevda, "Edebi Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI, 1, 2008, s. 103-113.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Cülûs-ı Hümayûn", *DİA*, VIII, s. 111-112.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanûnnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi", *Türk Edebiyatı Dergisi*, 33, İstanbul 1982, s. 7.

ÖZCAN, Azmi, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", *DİA*, XVIII, s. 81-85.

ÖZCAN, Azmi, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", *DİA*, XXII, s. 302-307.

ÖZÇELİK, İsmail, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara 2011.

ÖZMEN, Müjdat, "Yeni Tüketicinin Hediye Verme Davranışı", *Yeni Müşteri*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2007, ss 155-167.

ÖZTÜRK, Necdet, "Osmanlı Kroniklerinde Hediye Kayıtları (1299-1500)", *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2007.

ÖZTÜRK, Yücel, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16.-17. Yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, II, (ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yay., İstanbul 2008, s. 217- 280.

PAMUK, Bilgehan, "XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII, 34, Ankara 2003, s.107, 124.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2003.

PAYDAŞ, Kazım, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXV, 40, Ankara 2006, s. 113-140.

PEDANI, Maria Pia, *Osmanlı Padişahının Adına-Osmanlı'nın Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, (çev. Elis YILDIRIM), TTK Yayınevi, Ankara 2011.

POLANYI, Karl, *Büyük Dönüşüm*, (çev. Ayşe Buğra), İletişim Yay., İstanbul 2003.

REYHAN, Esmâ, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Gazi Akademik Bakış*, II, 4, Yaz 2009, s. 157-174.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 64.

RADO, Şevket, "Sultanahmet Camiinde Okunan Muhteşem Mevlid", *Hayat Tarih Mecmuası*, 12, Ocak 1973, s. 4-6.

REINDL-KIEL, Hedda, "Der Duft der Macht Osmanen, islamische Tradition, muslimische Mächte und der Westen im Spiegel Diplomatischer Geschenke", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 95, Autriche 2005, pp. 195-258, Universität Wien, Orientalisches Institut, Wien, Autriche 2005.

REINDL-KIEL, Hedda, "Osmanlı'da Hediye (16.-17. Yüzyıl)", Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 102-111.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Devlet Muhasebe Sisteminde Birimler", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 113-135.

SAHLINS, Marshal, *Taş Devri Ekonomisi*, (çev. Taylan Doğan-Şirin Özgün), bgst Yay., İstanbul 2010.

SAKARYA, Candan Işıl, *Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

SALMAN, Hüseyin, "Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin İle Hediyeleşmesi", *Hediye Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 3-12.

SAVAŞ, Ali İbrahim, “Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler”, *Osmanlı*, IX, 1999, s. 555-566.

SAVAŞ, Ali İbrahim, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 643-659.

SAVAŞ, Ali İbrahim, “Osmanlı Diplomatiğine Ait Name-i Hümayûn, Ahitname-i Hümayûn ve Mektup Tahlilleri”, *OTAM*, 7 (1997), s. 219, s. 219-215.

SAVAŞ, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3 F Yay., İstanbul 2007.

SOYSAL, İsmail, “Türk Fransız İlişkileri”, *DİA*, XII, s. 181.

ŞAHİN, H. Hümeysra, *Bâbîâlî’de Uygulanan Teşrifât (1703-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

ŞAKAR, Muzaffer Fehmi, *1101/1102(1690/1691)Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-145)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay., İstanbul 1985, s. 68

TANERİ, Aydın, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Ankara 1981.

TANERİ, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü’l-Arifî’nin Değerlendirilmesi)*, Bilge Yay., Konya 1977.

TAŞ, Kenan Ziya, *Osmanlı Devleti’nde Harem Hayatı*, Ankara 2011.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök-Türkler, I-II-II*, TTK Yay., Ankara 2012.

TEBLY, Karl, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (çev. Selçuk Ünlü), Ankara 1988.

TEPLY, Karl, “Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, (çev. Bekir Sıtkı Baykal), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Soğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, 1969, s. 247-263.

TEZCAN, Hülya, *Atlaslar Atlası*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1993.

TEZCAN, Mahmut, “Folklorik ve Antropolojik Yönleriyle Hediye Geleneği ve Türk Kültüründeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXII, 1, 1989, s. 29-36.

TEZCAN, Mahmut, *Kültür ve Kişilik* (Psikolojik Antropoloji), Ankara 1987.

TEZCAN, Mahmut, *Kültürel Antropoloji*, Maya Akademi, Ankara 2008.

TEZCAN, Mehmet, “Eski Hun-Çin’de Hediyeleşme ve Çin’de Haraç Sistemi”, *Kültür Tarihimizde Çeyiz*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Picus Yay. İstanbul 2007.

TOLEDO, Paolino, *Türkiye Seyahati: XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim İspanyol Eserine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nun Toplumsal Yapısı ve Gelenekleri*, , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

TUNCER, Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Kaynak Yay., İstanbul 2010.

TURAN, Ahmet Nezihi, “Bir Biyografi İnşâ Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa – Kara Yüzlü Kanlı Arap mı? Ağa-yı Sâde-dil mi?–” , *İslâmiyât*, II, 4, Ekim-Aralık 1999, s. 145-162.

TURAN, Ahmet Nezihi, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, *OTAM*, 13, Ankara 2002.

TURAN, Şerafettin, “İtalya-İslâm dünyasıyla İlişkileri ve Sömürgecilik Faaliyeti”, *DİA*, XXIII, s. 448-452.

TÜRKAY, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilâtından Örnekler”, *Belgelerle Türk Tarihi*, 60, Eylül 1972, s. 17-25.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-IV-V-VI, 1966-1969, s. 197-213.

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, “Osmanlıda Av Seferleri”, *Acta Turcica* (Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online), 1, Ocak 2009, Türk Kültüründe Av, (ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), 2009, s. 22-32.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Harem*, II, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2011.

ULUDAĞ, Osman Şevki, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, (hzl. Esin Kahya), TTK Yay., Ankara 2010.

ULUSKAN, Murat, “Avusturya İmparatoruna Gönderilen Hediyeler (1665-1699)”, *Hediye Kitabı*, s. 72-82.

UMUNÇ, Himmet, “Türkiye’de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis De Bruyn ve Gözlemleri”, *Bellekten*, LXXII, 264, Ankara 2008, s. 145-163.

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara 1992.

UZUN, Mustafa, “Câize”, *DİA*, XVII, s. 28-29.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “İran Şahına İltica Etmiş Olan Şehzade Bayezid’in Teslimi İçin Sultan Süleyman ve Oğlu Selim Taraflarından Şaha Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler”, *Bellekten*, XXIV, 93-96, Ankara 1960, s. 103-110.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Osmanlı Devleti Maliyesi Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Bellekten*, XLII, 165-168, Ankara 1978, s. 67- 93.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, III/2, TTK Yay., Ankara 2003, 2006.

ÜÇER, Müjgan, “Yoklatma”, *Hediye Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), s. 343-348.

YAMAN, Bahattin, *Osmanlı Saray Sanatkârları – 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

YILDIZ, Netice, “Osmanlı İmparatorluğunda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu”, *Bellekten*, LXX, 259, s. 919-971.

YÜCEL, Abubekir S., “Gelibolulu Mustafa Ali’nin Fusûl-i Hall ü ‘Akd ve Usûl-i Harc u Nakd Adlı Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/2, 2004, s. 129-142.

ZINKEISEN, Johan Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, IV, (çev. Nilüfer Epçeli), (ed. Erhan Afyoncu), Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

ZİROGEVİÇ, Olga, “Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, Ocak 1968.

V. SÖZLÜKLER VE ANSİKLOPEDİLER

AKALIN, Şükrü Haluk vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2005.

Antika Ansiklopedisi, Kültür Yay., İstanbul 1998.

AYVERDİ, İlhan, (*Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde*), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 2005, s. 1235.

BÜNGÜL, Nureddin Rüştü, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1939.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1962.

DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1994.

KOÇU, Reşad Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara 1967.

ÖNDER, Mehmet, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998.

PAKALIN, Mehmet, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yay., İstanbul 1993.

SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, I, İstanbul 1986.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türkî*, İkdam Matbaası, 1317.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

EKLER

EK I.

HEDİYELER SÖZLÜĞÜ

-A-

Aba: Yıkanmış, temizlenmiş ve taranmış yün yapağından dokunmuş kaba bir kumaş. Balıkesir, Filibe ve Tatarpazarının abaları çok ünlüdür.

Abayî: Kılabdandan ve ipekle işlenmiş, kalın ve iri desenli bir tür ipeklî kumaş.

Abanoz (Abanos): Hindistan'da yetişen siyaha yakın renkte ve güzel bir ağaç olup, bundan kutu, kalemdan, tespih, baston, mobilya, sandık, masa, kılıç ve bıçak kabzası, asa, satranç takımı, vb. şeyler yapılırdı.

Akamber: Özellikle amber balığının bağırsaklarından çıkarılan, kül renginde, yapışkan, bükülgen ve misk kokusu gibi kokusu olan bir taş.

Akik: Başlıca Yemen'de çıkarılan değerli bir taş. Bunların büyüklerinden kâseler, tabaklar, fincanlar, kutular, hokkalar, kol düğmeleri ve tespihler yapılırdı.

Akmîşe: Kumaşlar, yünden veya pamuktan yapılmış bezler, dokumalar.

Akrep (Akreb) Saat: XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden önce saatlerde yalnız akrep bulunduğu için bu adla anılırdı.

Alaca: Lacivert ya da bordo zemin üzerinde sarı çizgileri olan bir tür ipek-pamuk karışımı kumaş çeşidi. Tire, Şam ve Hint alacaları meşhurdu. Giyecek ve ev döşemesinde kullanılırdı.

Alem: Bayrak; sarı ya da ay yıldız. Cami, türbe, medrese, çarşı gibi dinî ya da resmî İslâm yapılarında, kubbe ve külahların tepesine konan hilal başlıklı tepelik.

Alınlık (Alındırık): Hayvanların başlarına geçirilen zırh; atın en hassas yeri olan alnını, vurucu ve kırıcı silahlardan korumak için atın alnını burnuna kadar örten demir zırh.

Amber (Anber): Ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde az bulunan pahalı bir madde olup bazı yiyecek ve içeceklerde tedavi için de kullanılırdı.

Arakçin: Kavuğun altına giyilen takke.

Arşın: Osmanlı Devleti'nde ve Doğu'da eskiden kullanılan parmak ucundan dirseğe kadar olan uzunluk ölçüsü. Parmak ucundan omuza kadar olan kol boyu olarak da tanımlanmaktadır.

Ateşdan: Mangal.

Atlas: İnce ipekten, sık dokunmuş, genellikle düz renkte, nakışlı, hareli, sırmalı, elvanî vb. çeşitleri olan parlak bir kumaş. Batılılar buna satin (saten) derler.

-B-

Badule (Badle): Bir Hint pamuklusu.

Baft (Bafte): Dokuma. Kumaş üzerine ipek, altın veya gümüş iplikle işleme.

Bağa: Kaplumbağa kabuğu.

Balıkçıl Tüyü: Balıkçıl kuşundan elde edilen uzun ve kıymetli bir tüy olup, padişah sorguçlarına ve yeniçeri ocağının ileri derecedeki amirlerinin sorguçlarına bu tüyden takılırdı.

Bargir: Beygir. Yük taşıyan, araba çeken, üstüne binilen at.

Bayramî: Beyaz veya renkli, kaba ve orta kalitede Hint pamuklu kumaşı, bogasi.

Bazubend: Kolbağı; içinde muska veya kimlik nişanı ya da altın ve mücevher bulunan bir mahfaza.

Benek: Üzerine muhtelif büyüklükte yuvarlak şekiller işlenmiş, Bursa'da dokunan atlas üzerine altın işlemeli ve kıymetli bir ipekli kumaş.

Bilan (Palan): Sırmalarla ve gümüşlerle işlenmiş at eyerleri.

Billur: Saydam ve parlak taş. Duru, temiz kesme cam, kristal.

Bisât: Kilim, minder, döşeme, keçe yaygı.

Bogasi (Boğası): Astarlık seyrek dokunmuş ince pamuklu kumaş. Kaftan, kapama, zıbın gibi giyecekte kullanılırdı.

Börk: Çukadan yapılan ve daha ziyade yeniçerilerin merasimlerde giydikleri, başa geçen kısmında işlemeli bir şerit bulunan, uzun ve uç kısmı omuzlara düşen bir serpuş.

Brokar: Altın ve gümüş ve ipek ile İtalya, Milano ve Venedik gibi merkezlerde dokunan serâsere benzer lüks kumaşlardan biri.

Broş: Kadınların göğse veya başa taktıkları mücevherli büyük iğne.

Buhur: Fena kokuları giderici ve tütsü olarak kullanılan kokulu maddeler.

Buhurdan: Bakır, gümüş, altın porselen ve pirinçten yapılan, içine kül ve ateş konarak üzerinde buhur yakılan madenî kap; tütsü kabı.

Buruc (Buruch/Burucî): Hindistan'da dokumaları ve fildişi işçiliği ile şöhret yapmış Buruc (Baroc, Broch, Bharoch) şehrinde üretilen pamuk-ipek karışımı bir kumaş.

Bürde: Arapların giydiği bir çeşit aba, hırka.

-C-

Canfes: Taftayı andıran ipekli bir kumaş türü. Canfesten yorgan yüzü ve bohça yapılırdı. Ayrıca yazlık ferace, şalvar, içi pamukla kapitone edilerek kışlık kaftan yapımında, mintan, takke, çorap, bohça, yatak örtüsü yapımında da kullanılmıştır.

Câr şal: Dört arşın boyunda kadınların omzuna attığı elbise.

Cebe: Muharebe esnasında düşman silahlarına karşı vücudu korumak için giyilen ve yekpare olmayan zırh, kalın meşin elbise.

Cetvelkeş: Yazma kitapların sayfa kenarlarına ve yazı levhaları etrafına yıldız veya mürekkeple çizgiler çekerek onları çizgi çerçeveler içine alan sanatkârlar hakkında kullanılan bir tabir.

Cengârî: Bakır pası yeşili renginde olan, yeşilimsi.

Cilkuva (Çilkafa): Kurdun ensepostundan yapılan kürk.

Cübbe: Geniş ve uzun giysi olup Osmanlılar döneminde cübbe ve beyaz sarık, ilmiye sınıfının ve medreselilerin simgesi olmuştur.

Cüz kesesi: Deri ya da sırma işlemeli kumaştan yapılan ve içinde Kur'ân-ı Kerim'lerde cüz başlarını belirlemek için yapılmış, stilize gül biçimli tezhip motifi.

-Ç-

Çakşır: Çuhadan yapılmış bir tür dar şalvar.

Çapkun: Seri ve yorulmaz neviden iyi bir at cinsi.

Çaşnigir: Padişahın şahsına mahsus pişen yemeklere ve saray mutfağında pişen yemeklerin dağıtımına nezaret eden saray sofracıları.

Çatma: Sağlam dokunmuş, kabartma çiçekli, bir tür ipek kadife. Dış giyim için olduğu kadar döşemelik için de çok uygun bir kumaştır. Yapıldıkları tarihlerde çok pahalı olmalarına rağmen Bursa'nın en önemli ihraç ürünü olmuştur.

Çekme: Dokumacılıkta bir çizgisi ipek, bir çizgisi pamuk ipliğiyle dokunan yollu kumaş. Bundan başka bir ayakkabı cinsi; masa konsol vb. mobilyaların gözü, çekmece anlamları vardır. Ciltçilikte ve kuyumculuk işlerinde ise süsleme tekniği olarak kullanılan bir tabirdir.

Çelenk: Uzun kuş tüyü. Savaşlarda yararlık gösteren gazilere verilen altın, gümüş ve mücevherli sorguç.

Çil akçe: Ayarı tamam, yeni basılmış mâdenî para.

Çuka (Çuha): Yünlü dokumaların başında gelen, has yünden eğrilmiş, havlı ve tok bir kumaş. Genellikle sade ve düz renk olarak tanınır. Nakışlı ve desenli çuha da bulunur. Pek çok çeşidi olup Osmanlılarda çok genel kullanıma sahip olmuştur.

-D-

Daraî (Darayî): Çeşitli renklerde kalın bir İran kumaşı.

Değirmi: Yuvarlak çember biçimli. Eni boyu bir, kare.

Dendân-ı mahi: Balık dişi.

Denk: At yükünün bir tarafı veya yarım yük anlamında 1 denk, 50 top=20 çile=2 pastav=beygir yükü.

Destar: Sarık.

Deste: 10'luk ya da 12'lik grup.

Destmâl: Pamuk, keten ve ham ipekten çok sık olarak dokunan elbezi, mendil, yağlık.

Devat: Divit, kalem koymak için uzun madenî sapı ve ucunda bir de hokkası bulunan âlet.

Dibâ: Atlas ile kemha arasında, zemini atlas dokuma, telli ve desenli bir cins kumaş. Giyim-kuşam olarak; kaftan, şalvar, arakiyye (takke) yapımında, mefruşat olarak; sedir örtüsü, yastık, perde, yorgan yüzü yapımında ve yapuk (eğer örtüsü) yapımında kullanılırdı.

Dikdik (Didik): Çul, at örtüsü.

Dimî: Verevine dokunmuş kumaş.

Dirhem: 3, 2075 gramlık ağırlık ölçüsü birimi.

Dolama: Çukadan yapılan önü açık, kavuşturularak beline kuşak bağlanan entari.

Donluk: Bir elbiselik kumaş miktarı. Değerli kumaşlar, büyük alımlarda tak, kad, donluk birimleri ile, daha ufak miktarlar, zirâ, arşın ve kesirleri ile gösterilirdi.

Doru: Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan at.

Duhezârî: Bir tafta çeşidi.

Duka altını: Bir Osmanlı altını kıymetinde 2 dirhem ve 1 denk ağırlığında olan Floransa ve Venedik altını.

Duval: Üzengi kayışı.

Dürü: Gelinin, erkek tarafı akrabalarına verdiği çarşaf, kumaş, gömlek gibi hediyeler ve bilhassa hediye kumaşlar.

-E-

Elmas: Beyaz, billur gibi şeffaf, nadir bulunan kıymetli bir taş.

Elvan: Renkler, çeşitler; rengârenk, alacalı.

En'am-ı Şerif: Kur'ân-ı Kerim'in altıncı suresinin adı ve bir kısım Kur'ân âyetlerinden ve surelerinden müteşekkil dua kitabı.

Enselik: Siperlikli miğferlerde peçelik yerine kullanılan, giyenin ensesini koruyan ve miğfere menteşeyle tutturulmuş hareketli parça.

Entari: İki tarafı yırtmaçlı uzun ve yarısına kadar dikişsiz açık ve geniş kollu ve kol astarı da kendi kumaşından mamul üç etekli giysi.

Erganun: Geçmiş M.Ö. 170 yılına kadar giden çeşitli yaylı ve nefesli sazların seslerini veren binlerce borudan müteşekkil müzik âleti, org.

Erguvânî: Güzel ve parlak kızıl renk; eflatunla karışık kırmızı renginde olan.

Erkân kürkü: Devlet erkânına mahsus geniş yenli kürk.

Esedî Guruş: Osmanlıların en çok kullandığı bir guruş olup üzerinde arslan resmi bulunan Hollanda parası. Bir Osmanlı altını yüz yirmi akçe iken esedî 80 akçe idi. Yani Osmanlı altınının 2/3'si değerindeydi.

Eteklilik: Bele oturan ve çeşitli boylarda olup topuklara kadar inebilen bir kadın giysisi.

Evânî: Madenden, seramikten, pişmiş topraktan ahşaptan yapılmış kaplar; çay, yemek takımları, gümüş ve altından takımlara verilen ad.

Eyer: Rahatça binilebilmesi için, atın sırtına yerleştirilen deri ve köseleden yapılmış oturma yeri.

Eyer takımı: Eyerle birlikte kullanılan başlık, dizginler, üzengi kayışı, göğüslük, kuskun, kolan, kuburluk, nal çantası vb. gereçlerin tümü.

Fağfûrî: Çin porseleninden yapılmış eşya yarı şeffaf tabak, fincan vb. eşyalar.

Ferace: Çuka ve sof gibi kumaşlardan yapılan ve kadınların giydikleri üst elbisesinin adı.

-F-

Fes: XVI. yüzyıldan itibaren etrafı ve üzeri çeşitli işlemler ya da değerli taşlarla süslenerek kullanılan kadın başlığı.

Filkulağı: Ana yurdu tropikal Amerika olan kökü yumrulu bir süs bitkisi.

Filori (Filorin): XVI. yüzyıldan evvel Floransa'da basılan ve üzerinde zambak resmi bulunan adlı altın paraya ve genel olarak Batı memleketlerinde basılan altınlara Osmanlılar tarafından verilen isim. Duka altının diğer ismi. Belgelerde hasene ve filorinin yıldız altın (yaldızî altın) anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Frengî: Osmanlıların Fransa hakkında kullandıkları isim. Bazen bununla genel olarak Avrupa da kastolunurdu.

Frengî altın (Frenk altını): Osmanlı döneminde Avrupa'da bastırılan ve yerli sikkelere göre daha düşük ayarlı olan altın para.

Firûze: Yüzük, bilezik, küpe vb. kuyumculuk işlerinde kullanılan açık mavi renkte, şeffaf olmayan kıymetli bir taş.

Florentin (Filoridini/ Filirtini): Floransa'da dokunan kumaş.

Fular: Boyna takılan ya da üçgen olarak başa bağlanan, ipek ya da ince kumaştan kare biçimli örtü.

-G-

Gaddare: XV-XVII. yüzyıllarda kullanılan pala türünde, ağız ve uç tarafının sırtı keskin yalmanlı, büyük ve ağır kılıç.

Gaşiye: At eyerinin altına örtülen sırmalı veya şeritli örtü.

Germisûd: Kışlık bir kumaş cinsi. Hint kumaşı.

Gulâm: Harpte alınan buluğa ermiş erkek esir.

Guruş: Osmanlı memleketlerinde kullanılan ecnebî parası.

Güğüm: Bakırdan, gümüşten, prinçten ve altından yapılan bir tür su kabı. Testi şeklinde, ağzı geniş ve kapalı idi.

Gülâbdan: İçine gülsuyu konulan çiniden, gümüşten ve altından yapılan âlet.

Güldarî: Çiçekli kumaş.

-H-

Hare: İpek ve iplik karışımı bir kumaş olup, sık dokunmuş, görünüşü kendinden dalgalıdır. Venedik mevçli, nakışlı hare, Frengî sade hare, gibi yabancı cinslerinin yanısıra Bursa ve İstanbul hareleri de bulunmaktadır. Bursanın telli, pullu, sade ve renkli hareleri vardır.

Hasene: Altın para. Yıldızî altın.

Hâsül-hâs hil'at: En kıymetli kumaştan yapılan hil'at. Bu tür hil'atler Sadrazam, Şeyhülislam, Mekke Şerifi gibi en yüksek derecedeki görevlilere verilirdi.

Helalî /Hilalî: Çözücü ipek, atkısı pamuk ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunmuş, yarım iplikli, bürümcük türü bir kumaş.

Hezarân (Hezaren): Kurumuş bitki saplarından ve liflerinden mobilya kafesi yapılan bambu örtü. Hasır örgünün eş anlamlısı.

Hıtayî (Hitâî/Hatayi): İpekli bir kumaş. Türkistan'da Hıtay şehrinde imal edildiği için bu adı almıştır. Osmanlılarda kıvrık dallar arasında, stilize edilmiş çeşitli çiçeklerden oluşan süsleme üslûbu yaygındır.

Hinto: Koçu türünde yaylı araba.

Hotaz (Kotaz): Tuğ.

Hurde (Hurda): Ufak şey.

Hurde elmas: Ufak, parça elmas.

Hünkârî destar: Bir tür Hint pamuklusu.

-|-

İskarlat (İskarlet): Ateş kırmızı renginde gayet parlak Venedik çukası.

-|-

İbrişim: Bükülmüş ipek; ipek ipliği. Bilinen ipliklere göre daha dayanıklı, bükülmüş iplikten yapılmış ip.

İhram (Ehram): Yün veya pamuk ve ketenden yapılmış, kadınların ve Hacca gidenlerin büründükleri dikişsiz elbise. Arapların büründükleri büyük yün çarşaf. Yere veya minder üzerine yayılan çarşaf ve yorgan gibi kullanılan havlı veya havsız yün yaygı anlamına da gelirdi.

İnci: Bazı yumuşakçaların ve özellikle de istiridyelerin içinde oluşan parlak, katı, sedefli, yuvarlak şekilli taş.

İran halısı: İran'ın çeşitli yörelerinde dokunan, çok ince kalitede ve zemininin tümü motiflerle kaplı halıların genel adı.

-K-

Ka'k: Kurutulmuş meyve.

Kabara: Altın veya gümüşten kabartma suretiyle yapılan oyma çiçeklere verilen ad.

Kabza: Bir şeyin tutulacak yeri, sap. Kılıçlar, "kabza" tabiri ile sayılırdı.

Kadife: İpekli ve havlı bir tür kumaş. Tekniği, kullanıldığı yer, ihtiva ettiği malzeme bakımlarından çok çeşitlidir. Düzüne sade, desenlisine münakkaş, zeminden kabartma olanına çatma denir. Atkısında tel veya kılardan (ipek ipliğe sarılmış altın ve gümüş alaşımli tel) bulunana müzehhep kadife denir.

Kaftan: Osmanlı hanedanının ya da devlet adamlarının giydiği pamuk, ipek ya da bu ikisinin karışımı olan kumaşlardan yapılan kolsuz, önden açık, uzun ve geniş kesimli bir üstlük.

Kâfûr: Uzak Doğu'da yetişen bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir madde.

Kakma: Tahta, taş veya madenin bazı kısımlarını oyarak daha kıymetli başka bir maddeden yuvalar şeklinde parçalar gömmek suretiyle yapılan süsleme işleri.

Kakum (Kakım) kürk: Kuzey ülkelerinde bulunan sansar ve gelinciğe benzer boz ve siyah kuyruklu hayvanın postundan yapılan kürktür.

Kalemdan: İçerisine kalem ve kalemtıraş da konulan ve bunların muhafazası için yapılan bir tür hokkasız kutu.

Kalemkârî: El işi, el ile nakş veya hâkk olunmuş.

Kapaniçe: Padişahların giydikleri serâsere kaplı siyah tilki derisinden kürkün adıdır. Hükümdarın şahsına mahsus olan bu kürk fevkalâde iltifat olmak üzere Kırım Hanı'na da giydirilirdi.

Kârhâne: İş yeri, bir sanatla meşgul olan işçi ve makinelerin kurulup işletildiği yer.

Kaşmir: Keşmir ya da Tibet keçilerinin sırtından elde edilen kıllarla yapılan çok ince ve kalitesi nedeniyle tercih edilen değerli kumaş.

Kebe: Yün ya da tiftik gibi hayvansal elyaftan, keçeleştirilerek elde edilen dokusuz kumaş, en kalın keçenin adı; bu kumaştan yapılmış ceket, palto.

Keman: Yay.

Kemha: İpekli dokumalar arasında sarayın ve halkın beğenisine en uygun; ağır, gösterişli, tok bir kumaştır. Kaftanlık ve döşemelik olarak kullanılmıştır. Serâserden farkı doğrudan tel yerine kılardan kullanılmasıdır.

Kerrâke: Genellikle ilmiye sınıfının giydiği yünden ve softan ince cübbe.

Keşkûl: Eskiden dervişlerin veya dilencilerin kullandığı, Hindistan cevizi kabuğundan veya abanozdan yapılmış dilenci çanağı.

Kılabdan (Kılaptan): Kılab veya kollab denilen eğirme çarkıyla pamuk ipliği üzerine bükülüp altından veya gümüşten tel ile ipek ve pamuk karışık tellere ya da ipliklere denir.

Kılade: Boyna asılan süs eşyası, gerdanlık.

Kontoş: Tatar Beylerinin giydikleri yüzü harç işlemeli dar kollu bir tür kürk.

Kozbekçi: Aslı "kızbekçi" olup, saray bekçisi anlamında bir tabirdir. Bunların amirlerine Kozbekçibaşısı denirdi.

Köse (Köşe) destar: Çok ince dokunmuş lüks Hint pamuklusu.

Kuka: Yeniçeri umerâsının ve Eflak Beylerinin giydikleri başlık.

Kumkuma: Her tarafı yuvarlak desti, yazı hokkası.

Kutnu (Kutnî): Alacanın benzeri bir kumaş olup, pamuk ve ipek karışımı, kalın, eni dar bir kumaştır. Kadın kaftanı yapımında ve döşemelikte

kullanılırdı. Başlıca Şam, Bağdad, Bursa ve İstanbul'da önemli ölçüde dokunurdu. Hindistan'da üretilene Hint kutnusu denirdi.

Kürdek: Kadın ceketi, kolsuz hırka.

-L-

La'l: Yakut cinsinden parlak kırmızı renkli kıymetli bir taş. Seylan taşı olarak da bilinir.

Leğen - İbrik: El ve yüz yıkamaya, abdest almaya mahsus leğenli ibrik hakkında kullanılır bir tabirdir.

Lengerî: Lenger; enli, kenarı yayvan büyük sahan.

Levha: Usta hattatların celî denilen büyük yazı karakteriyle yazıp tezhip edilerek ve çerçevelelenerek duvara asılan sanat eserleri.

Licâm: Hayvanın ağzına vurulan gem.

Londrine: İngiliz çukası.

-M-

Macarî Altın (Macar altını): Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde de geçerli, fındık altınlarına yakın ayar ve ağırlıkta para birimi.

Mahfaza: Bir şeyi korumak amacıyla kullanılan kap; koruncak. Türk sanatında Kur'ân, el yazması, mücevher, kalem takımı, silah gibi değerli eşyaların yıpranmadan saklanmasını sağlamak amacıyla fildişi, bağa, sedef kakmalı olarak yapılırdı.

Mak'ad: Oturulacak yer, oturak, minder.

Makrama: Dikdörtgen şeklinde, iki ucu işli, kullanıldığı yere göre isim alan örtü. Kenarı işlemeli başörtüsü anlamından başka işlemeli destmal, havlu, peşkir anlamına da gelir.

Meneviş: Kılıç ve kumaşlarda görülen renk dalgalanması, hare.

Mermersâhî: Çok ince dokunmuş pamuklu kumaş, bir tür tülbent.

Mertebânî: Burma'nın Mertaban Limanı'ndan gemiye yüklendikleri için bu adla anılan “*seladon*” da denilen yeşil renkli Çin porseleni. Üst üste üç hamurun birbirine kaplanarak yapılan gök ile yeşil arası, hareli ve oldukça ağır bir fayans. Tabağı, kâsesi, vazosu ve küpü de bulunur.

Mikras: Makas

Mine (Minâ): Seramik, cam ve metal gibi maddeleri korumak, renklendirmek ya da bunlara parlaklık kazandırmak için kaplama olarak kullanılan camı, saydam ya da saydam olmayan madde.

Minekârî (Minakârî): Mine işçiliği, mine işleyicilik.

Mirbat: Davar bağlanacak bağ.

Misk: Misk geyiği, misk kedisi gibi hayvanların salgı bezinden elde edilen esmer renkli, kıvamlı ve özel kokulu eriyik, hap ve toz halinde kullanılan bir madde. Kuvvet verici ve yatıştırıcı özelliği bulunur.

Miskal: Bir buçuk dirhem veya 24 kîrat apırlığında eski bir ağırlık ölçüsü birimi. Daha çok altın, gümüş ve mücevherât gibi değerli madenlerin ölçülmesinde kullanılırdı.

Mukaddem: Kutnuya benzer bir kumaş çeşidi.

Murabba: Sof da denilen bir tür kumaş. Önü üst üste kavuşarak kapanan beline kuşak bağlanan bir tür cübbe.

Murakka'ât: Hattatların ayrı ayrı kâğıtlara yazdığı meşk ve yazıların bir araya getirilmesiyle oluşan meşk ve güzel yazı örneklerinin bir araya getirildiği albüm.

Murassa: Kıymetli taşlarla bezenmiş, işlemeli.

Musannâ: Sanat eseri olarak meydana getirilmiş, usta elinden çıkmış, çok süslü.

Mutalla: Tılâlanmış, eritilmiş altınla yaldızlanmış, yaldızlı.

Mücevveze: Alay ve Divân günlerinde padişah, sadrazam, vezirler, devlet ve saray erkânı tarafından giyilen ağzı yukarısına nispetle daha dar,

tepesi kırmızı, renkte çıkıntılı, mukavvadan üstüvanî şeklinde resmî bir başlık.

Münakkaş: Nakışlı, resimli, altın ve gümüş iplikle işlenmiş, desenlendirilmiş kumaş.

Müşebbek: Ağ veya kafes gibi örülmüş, oymalı.

Müzehhep: Üzeri altınla işlenip süslenmiş, tezhipli.

Müzeyyen: Süslenmiş, süslü.

Nâfe: Kürk hayvanlarının karın kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.

-N-

Nahıl: Özellikle saray düğünlerinin alaylarında kullanılan ağaç şeklinde balmumundan yapılmış ve donanmış muhtelif süsler.

Necef: Beyaz ve oldukça şeffaf değerli bir taş. Kûfe civarında bir şehir olup orada çıkan bir cins billura verilen ad.

Nimten (Nimtene/Nîmtane): Mintan, gömlek.

-Ö-

Öd (Ödağacı): Bazı Asya ülkelerinde yetişen bir ağacın reçineli odununa öd ya da ödağacı denir. Yakıldığında hoş koku veren bir ağaç olup maverd, ruveydârî ve ham öd olmak üzere üç cinsi vardır. Tespih, kutu, ağızlık, mobilya yapımında tahtası makbuldü.

-P-

Pafta: Süs için atın rahtlarına ve sair şeylere dikilen veya mıhlanan muhtelif maden veya başlı çivi. Ayrıca elbiseleri süslemek için çeşitli renklerde kumaşlardan eklenen parçalara ve ayrı ayrı levhalar halinde yapılan ve üzerleri elmaslarla süslenen ve birbirine eklenen altın ve gümüş kemerlere de pafta denirdi.

Pala: Ağız enli, ortasına doğru daha genişleyerek, sonra ucuna doğru incelmeye başlayan kalın, kısa ve ağır kılıç.

Pandül: Sarkaç, rakkas.

Parankon: Iskarlat denilen koyu kırmızı renkte bir çuka.

Perdaht: Cilalama, temiz tutma.

Pervaz: Kapı ve pencere boşluklarını ya da şömineleri çevreleyen ahşah, taş, mermer ya da başka gereçlerden taşkın kenarlık. Esvap, seccâde vs. kenarlarına da pervaz denir. Süsleme sanatlarında, yazı levhalarının kenarlarına yapılan süsleme.

Peşkir: El yüz kurulamaya yarayan her türlü bez; havlu. Yemek yerken kullanılan mendil biçimindeki bez, peçete.

Pirâhen: Gömlek, çıplak tene giyilen çamaşır.

Pîštahta (Çekmece): İçerisinde değerli eşyaların saklandığı kilitli küçük sandık. Abanoz, gül ağacı, ceviz, meşe gibi sert ağaçlardan yapılarak üzeri fildişi, sedef, bağa, altın ve gümüş kakmalarla süslenirdi. İçerisi çoğu zaman kadife veya ipek kumaşlarla kaplanırdı. Lake işi nakışlı çekmeceler, XVI- XVII. yüzyıllarda birer sanat başyapıtı olarak yapılmıştır.

Polat (Pulad/Fulad): Çelik; çelik gibi sert ve katı. Metali oyarakıçine altın tel kakma biçiminde yapılan süsleme. Daha çok silahların, zırhların bezenmesinde kullanılmıştır.

Post: Tüyüyle birlikte tabaklanmış ya da kurutulmuş hayvan derisi.

Puşide: Örtü.

Putedârî: Bir Hint pamuklusu.

-R-

Raht: At takımı, eyer takımı. Osmanlı Devleti'nde en değerli ve süslü at takımları Has Ahur'da muhafaza edilirdi.

Re's: Baş, kafa anlamında olup atlar bu ölçüyle sayılırdı.

Reşme (Rişme): At yuları; at başlığının, atın burnunun üstünden dolaştırılan zinciri.

Rikâb: Üzenği.

Rumî: Kökeni Orta Asya'ya dayanan bir süsleme motifi. Hayvanların kanat, bacak ve bedenlerinin stilize edilmiş şekillerinden oluşurdu.

-S-

Sahtiyan: Sepilenecek boyanmış ve cilalanmış keçi derisi ve bu deriden yapılmış şeyler.

Samson: Asıl vatani Saksonya olan büyük cinsinden bir av köpeği.

Samur (Semmur): Vizon. Sansar cinsinden sarı tüylü bir hayvanın adı olup kürk ve resim fırçası kürklük postların en kıymetlisidir.

Sandal ağacı: Ana vatani Hindistan olan kuvvetli ve güzel kokulu bir ağaç.

Sandal: Çözmeleri pamuk, atmaları ipek olan, çift çözme ve çift atma usûlü ile dokunan bir cins kumaş.

Saraç (Serrac/Sarrac): Koşum ve eyer takımları yapan ya da satan kimse. Koşum ve eyer takımlarını süsleyen, işleyen, onaran kimse.

Sarısabır: Zambakgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprakları oldukça yüksek bir sapın tepesinde rozet biçiminde toplanmış bulunan bir süs bitkisi; bu bitkinin etli ve kalın yapraklarından çıkarılan, hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan bir madde.

Saten: Parlak ince kumaş; atlas da denir.

Satıl: Satıl, ahır bakracı, büyük su teknesi.

Saye çuka: Menşe'i Hollanda olan bir çuka cinsi.

Sedef: İçinden inci çıkarılan istiridye kabuğu.

Sedefkârî: Sedef işleyicilik, sedef işçiliği. Ahşap üzerine sedef kaplanarak yapılan maragangoz işi.

Serâser: İpekli, baştanbaşa her yeri altın ve gümüş işlenmiş kıymetli bir kumaş türü. Ağır ve kıymetli kürk kabı olarak kullanılırdı. Altın ve gümüş telle dokunan kumaşların en göz alanı ve pahalısıdır. Seraser pek halkın satın alabileceği bir kumaş değildi. Sarayda daha çok hil'at (üst kaftanı) olarak kullanılırdı. Ayrıca sarayda taht döşemesinde ve şehzâde yorganlarında da kullanılmıştır.

Selimî: (Yavuz Sultan Selim'in adından) Padişah ve devlet erkânının resmî günlerde giydiği kesik koni biçimli bir tür kovuk türüne verilen ad olup kaynaklarda, "Selimî kabzalı hançer", gibi kabzanın özelliğini yansıtan farklı bir anlamda geçmektedir.

Serenk: Kemha tekniğinde olup dokumasında altın ve gümüş tel yerine parlak, sarı renkli ipekle altın kumaş izlenimi veren bir tür kumaştır. Yerli Bursa ve İstanbul serenklerinin yanısıra Acem serenkleri bulunmaktadır. Kemhanın kullanıldığı yerlerde serenk de kullanılmıştır. Üç renk üzerine dokunduğu için bu adı almıştır.

Sevâd (savat): Gümüş eşya üzerine siyah kalemle, çizgiler ve çiçeklerle yapılan bir süs.

Sevâdkâri: Kara, karalık, karalayarak yapılan süsleme.

Sevayi: İpekli bir kumaş. Altın veya gümüş telle işlenmiş olanları da vardı.

Sevb: Elbise anlamında olup dikilmiş kürkler ve hil'atler için sevb tabiri kullanılırdı.

Sırma: Haddeden geçirilerek iplik gibi ince bir hale getirilmiş altın veya gümüş tel.

Sim: Gümüş. İşlemelerde kullanılan, gümüş görünümünde parlak sırma yada metal tel iplik.

Sinebend: Hayvan koşumunda göğse takılan geniş kayış.

Sof: Tiftik yapağısından ince bükülmüş iplikle dokunan düz bir kumaş. Yıkayıp, fırınlandıktan sonra kullanılır. Çuhaya göre daha kaliteli, lüks bir kumaştır. Ankara, Tosya ve Koçhisar sofları meşhurdur.

Som: İçi boş, kaplama ya da başka bir şeyle karışık olmayan şey için kullanılır. Bıçak, çakı, vb. sapı yapılan balıkdışı.

Sorguç: Süs olarak kullanılan tüy demeti. Başlıkların ön tarafına takılan tüy, mücevher vb. den yapılmış süs.

Sultanî: Mısır, Trablus, Cezayir ve Tunus darphanelerinde bastırılan Osmanlı altınlarına verilen ad.

Suzenî: Kasnak iğne ile işlenen ince iğne işişişemesi, bir çeşit ince nakış.

Sürh: Kırmızı.

-Ş-

Şal: Elbiselik de dokunan ama genellikle boyuna omuzlara atılmak, bele veya sarığa sarılmak için kullanılan, yünlü dokumalardan kendine has desenleri olan kıymetli bir kumaş. Hint ve İran şalları meşhurdur. Lahur, Keşmir, Kirman, Horasan önemli dokuma merkezleridir. Özellikle badem şeklindeki karakteristik motifi, pamuk, keten, ipekliler üzerinde de kullanılmış ve “*şal deseni*” olarak tanınmıştır.

Şamdan: Yanmak üzere mum dikilen madenden yapılan âlet.

Şatrancî (Şatranç nakışlı): Kareli.

Şem‘-i Kâfûrî: Süzölmüş, berrak mum.

Şemâme: Güzel koku veren şey. Kokusu için elde tutulan top gibi şey. Küçük, kavun şeklinde; fakat yenmeyen güzel kokulu bir meyve.

Şemse: Güneşe benzer yapılan süsleme.

Şemşir (Şimşir): Kılıç.

Şerbetî: Hint menşe'li kumaşlardan lüks bir tülbent olup başlıca Bengal ve Dakka'da yapılırdı. Bengal'de yüksek ve lüks kalitelileri yapılırdı.

Şeştar: Doğu mûsikîsinde kullanılan altı telli tanbura benzer bir çalgı.

Şîb (Şeyb): Şîb, ipekli olup tel ile dokuması zenginleştirilmiş, tek katlı bir kumaştır. Yabancı ve yerli şîbler vardır. İstanbul'un telli ve sade şîbi meşhurdur.

-T-

Tahta: Kürk tulumunun yarısı anlamına gelip; kürklerin sayılmasında bu ölçü birimi kullanılırdı.

Taler: Avusturya'da basılan gümüş para. Avusturya taleri olarak da geçer.

Tavîle: Birbiri arkasına bağlanmış bir sıra hayvan. Çayıra bırakılan hayvanların ayağına bağlanan ip.

Tavşan: Değerli ağaçlar üzerine ince oymalar işleyen usta; tahta oymacısı.

Tefarik: Ufak tefek şeyler, az kıymetli hediyeler.

Teğelti: Hayvanların üstüne örtülen kebe örtü.

Telkâri: Haddeden geçirilerek ince tel haline getirilmiş altın ya da gümüşü, istenilen motiflere göre biçimlendirip birbirine lehimleme yoluyla işleme tekniği; bu teknikle yapılmış her türlü kuyumculuk işi.

Telli kumaş: Madenî parlak tellerle som veya karışık dokunmuş kumaş.

Tezhip: Yazma Kur'ân ve yazma kitaplara, levhaların kenarlarına altınla yapılan süsleme, yaldızlama.

Tirkeş: Savaş oklarına verilen ad.

Top kandil: Camilerde, merkezî kubbeye asılan büyük kandil.

Tuğ: Eskiden Doğu ülkelerinde hükümdarlık, vezirlik, beylik, paşalık vb. nin alameti olan sorguç.

Tülbent (Dülbend): Çok ince beyaz bez, sarıklık bez. En çok erkelerin sarıklarında kullanılan ve destar denilen tülbentler, hanım baş örtülerinde ve banyo eşyası arasında da kullanılırdı.

-U-

Uşak (Üşek/Vaşak): Kedigillerden postu kürk yapılı bir hayvan ve bu hayvanın posrundan yapılmış kürkün adı.

-Ü-

Üsküf (Börk): Yeniçerilere has beyaz keçeden veya beyaz çuhadan merasim başlığı.

Üsküre: Ağzı yayvanca bakır tas, toprak çanak.

Üstlük: Elbise, esvab üstüne giyilen palto, kaput, cübbe, kürk gibi giyim eşyasının tümü hakkında kullanılan bir tabir.

Üstüfe (Üstüva-İstüfe): Sırma veya benzeri ile işlenmiş tokça bir kumaş türü.

Üzengi: Hayvana binildiğinde ayakları koymağa mahsus, uzayıp kasılabilen ve kayışla eyere bağlı olan demir basamaklar.

-V-

Velense (Velence): (İspanyolca Valencia'dan) Bir yüzü tüylü battaniye. Rumeli'nde yapılan kalın bir tür fanila ki, inceleri örtü ve yatak çarşafı ve kabalari at örtüsü gibi kullanılır.

-Y-

Yancık: At zırhı.

Yapuk: Eyerin altına konan beleme.

Yemeni: Kadınların başlarına bağladığı, üzerine el kalıpları ile çiçek şekilli süs motifleri basılmış büyükçe bir değirmi halindeki tülbent bez. Ayrıca, kısa kenarlı, kırmızı vs. renkte sahtiyandan yapılır kaba pabuça da yemeni denirdi.

-Z-

Zeberced: Süs takımlarında, tespih ve mühür yapımında kullanılan sarı ile yeşil arasında, parlak, şuleli, billurlaşmış değerli bir taş.

Zeheb: Altın.

Zer: Altın. Para.

Zerbaft (Zerbaf/ Zerbeft): Altın tellerle, sırma ile karışık dokunmuş bir kumaş olup çözgüsü ipek, atkı ve desenleri altın veya altın karışımı gümüş sırmalıdır. Çok değerli olduğu için ancak Osmanlı saray konaklarında kadınların cepken ve entari gibi dış giysilerinde kullanılmıştır.

Zerdeva: İskandinavya ve Rusya buzullarında yaşayan ve postundan kürk yapılan sansar cinsi küçük bir hayvan ve onun postundan yapılmış kürk.

Zerdûz: Sırma işleyici. Sırmalı kılabledanlı kumaşa da bu ad verilir.

Zerkâr: Altın, işleme ve altın ile işlenmiş şeyler yerinde kullanılır bir tabir.

Zernişan: Kılıç, kalemıraş gibi şeyler üzerine kakma altınla yapılan işleme, süs, yazı.

Zerrîn: Altın, altından yapılmış; altın gibi sarı.

Zertarî: Altın tel, sırma ile işlenmiş veya dokunmuş kumaş.

Zıbın: Kaftan altına giyilen kolsuz pamuklu yelek. Bu yeleğe “*içlik*” de denirdi.

Zihgir: Kemikten, fildişinden, boynuzdan yapılan, ok atarken kullanılan bir nevi ok yüzüğüdür.

Zînpuş (Zeynpuş): Eyer örtüsü.

Zira': Ortalama 54,04 cm gelen uzunluk ölçüsü.

Zümrüt: Yeşil renkli gayet kıymetli, mücevherât olarak kullanılan bir taş.

ÖZET

ÜNİYAY AÇIKGÖZ, Fatma, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma), Doktora Tezi, Ankara 2012.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı padişahlarına hangi kişiler tarafından ne tür hediyeler takdim edildiği, keza padişahların kimlere ne tür hediyeler dağıttığı, hediye mübadelesinin hangi vesile, amaç ve işlevlerle gerçekleştiği gibi hususların incelenmesiyle Osmanlı Devleti'nde hediye ve hediyeleşmenin ne anlama geldiğini ortaya koymaktır. Çalışma zaman olarak XVII. yüzyılı (1600-1699) kapsamaktadır. Osmanlı bürokratları arasında gerçekleşen hediyeleşmeler ile tımar ve görev tevcihleri bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Araştırmada, konuyla ilgili literatür taramasından sonra Osmanlı arşiv belgelerinin tespit edilerek bunların temini, tasnifi ve fişlenmesi suretiyle diğer kaynak ve araştırmaların verileri de kullanılarak bunların değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmadan çıkan sonuca göre Osmanlı Devleti'nde hediyeler, başlangıçta Osmanlı öncesi geleneksel uygulamaların bir tezahürü olarak alınıp verilirken XVII. yüzyılda gelişen sosyal ve ekonomik şartlar neticesinde çeşitlenerek merasimlerin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu dönemde geleneksel bir devamlılık arz etmesinin yanı sıra; bağlılık, itaat, dostluk, barış ve dayanışmanın aracı olarak hediyeleşme, sağladığı siyasal, sosyal, kültürel, psikolojik ve ekonomik işlevleri bakımından iktidarın başvurduğu bir araç olarak ön plana çıkmış ve merkezî otorite tarafından bir güç unsuru olarak kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

1. Osmanlı
2. Hazine
3. Padişah
4. Hediye
5. Hediyeleşme

ABSTRACT

ÜNYAY AÇIKGÖZ, Fatma, Presents and Giving Gifts in the 17th century in Ottoman Empire (A research on the gifts presented to the sultans and presented by sultans), Doctoral dissertatin, Ankara 2012.

The aim of this study is investigating the type of gifts presented to the sultans and who presented them, in the same way what kind of gifts were presented by the sultans and to whom those were presented, and determining the aim and functions of the gift interventions and what gifts meant in the Ottoman Empire. The study covers the 17th century in terms of time (1600-1699). The gifts presented among the Ottoman bureaucrats and manor and duty preferences have been excluded from this study. In the research, the Ottoman archive documents have been detected after a literature scan, and other resources and data obtained from the other researches have been made use of through supplying, sorting and recording them. As a result of the research, it has been found that during the Ottoman Empire times, presenting gifts was initially the appearance of the traditional applications before the Ottoman times while in the 17th century it got varied and became an important part of the ceremonies with the developed social and economic conditions. During this period, presenting gifts was not only continued as a tradition but also became a prominence as a tool applied by the sultans due to its political, social, cultural, psychological and economic functions as it meant loyalty, compliance, friendship, peace and solidarity and considered as a power factor by the central authority.

Key words:

1. Ottoman
2. Treasury
3. Sultan
4. Gift
5. Presenting gifts